
Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2019, Issue 59

The journal was previously entitled as Istanbul Journal of Sociological Studies
Derginin önceki ismi: Sosyoloji Konferansları

Journal of Economy Culture and Society is covered in;

Web of Science Core Collection, Emerging Sources Citation Index (ESCI)
TUBİTAK-ULAKBİM's TR Index
EBSCO
ProQuest

Journal of Economy Culture and Society aşağıdaki indekslerde yer almaktadır;

Web of Science Core Collection, Emerging Sources Citation Index (ESCI)
TUBİTAK-ULAKBİM TR Dizin
EBSCO
ProQuest

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2019, Issue 59

Editor in Chief / Baş Editör

Veysel Bozkurt

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Associate Editor / Editör Yardımcısı

Dilek Demirbaş

Istanbul University, Istanbul, Turkey

EDITORIAL BOARD / EDITÖRYAL KURUL

Levent Altınay

Oxford Brookes University, Oxford, UK

Farid Alatas

Singapore National University, Singapore

Glenn Dawes

James Cook University, Townsville, Australia

Uğur Dolgun

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Nevin Güngör Ergan

Hacettepe University, Ankara, Turkey

Doğan Gürsoy

Washington State University, Washington, USA

Adrian F. Furnham

University College of London, London, UK

Sari Hanafi

American University of Beirut, Beirut, Lebanon

Rosita Henry

James Cook University, Townsville, Australia

Ronald Inglehart (E.)

University of Michigan, Michigan, USA

Yunus Kaya

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Wiebke Keim

Freiburg University, Freiburg, Germany

Kazuhisa Nishihara

Seijo University, Tokyo, Japan

Pippa Norris

Harvard University, Cambridge, Massachusetts, USA

İhsan Sezal

TOBB Economy and Technology University, Ankara, Turkey

İbrahim Sirkeci

Regent's University, London, UK

Thomas Li-Ping Tang

Middle Tennessee State University, Tennessee, USA

Haluk Zülfiyar

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Director / Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Uğur Dolgun

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Managing Editors / Yönetici Editörler

Özcan Garan

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Alper Karaağaç

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Emine Kübra Usta

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Hüseyin Tok

Istanbul University, Istanbul, Turkey

English Language Editor / İngilizce Dil Editörü

Dorian Gordon Bates

Istanbul University, School of Foreign Languages, Istanbul, Turkey

Alan James Newson

Istanbul University, School of Foreign Languages, Istanbul, Turkey

Owner / Sahibi

Istanbul University / İstanbul Üniversitesi

Publishing Company / Yayıncı Kuruluş

Istanbul University Press / İstanbul Üniversitesi Yayınevi

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,

34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye

Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00

Representative of Owner / Yayın Sahibi Temsilcisi

Representative of Journal of Economy Culture and Society on behalf of owner is Prof. Dr. Veysel Bozkurt (Istanbul, Turkey).

Journal of Economy Culture and Society dergisinin sahibi adına temsilcisi: Prof. Dr. Veysel Bozkurt (Istanbul, Türkiye).

Printed in / Baskı

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.

2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,

Istanbul - Turkey

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

Correspondence Address / Yazışma Adresi:

Istanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,

Sosyoloji ve Metodoloji Araştırmaları Merkezi,

Merkez Kampüsü, 34452, Beyazıt, İstanbul - Türkiye

Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00 / 11548

e-mail: jecs@istanbul.edu.tr

http://jecs.istanbul.edu.tr

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2019, Issue 59

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Norizan Abdul Ghani	University Sultan Zainal Abidin, Terengganu, Malaysia
Ketut Ardhana	Udayana University, Bali, Indonesia
Serpil Aytaç	Uludağ University, Bursa, Turkey
Hasan Bacanlı	Fatih Sultan Mehmet Vakif University, Istanbul, Turkey
Burhan Baloğlu	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Filiz Baloğlu	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Şenol Baştürk	Uludağ University, Bursa, Turkey
Nuran Bayram	Uludağ University, Bursa, Turkey
Vehbi Bayhan	Inonu University, Malatya, Turkey
Yücel Bulut	Istanbul University, Istanbul, Turkey
İsmail Coşkun	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Glenn Dawes	James Cook University, Townsville, Australia
Mustafa E. Erkal, (E.)	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Hüsnü Erkan, (E.)	Dokuz Eylül University, Izmir, Turkey
Alev Erkilet	Sakarya University, Sakarya, Turkey
Hakan Gülerce	Harran University, Sanliurfa, Turkey
Yaşar Kaya	Inonu University, Malatya, Turkey
Abdullah Korkmaz	Inonu University, Malatya, Turkey
Bedri Mermutlu	Istanbul Commerce University, Istanbul, Turkey
Ferhat Özbek	Gumushane University, Gumushane, Turkey
Zeki Parlak	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Robin Rood	James Cook University, Townsville, Australia
Serdar Sağlam	Gazi University, Ankara, Turkey
Ünal Şentürk	Inonu University, Malatya, Turkey
Seyyed Hossein Serajzadeh	Kharazmi University, Tehran, Iran
Taner Tatar	Inonu University, Malatya, Turkey
Hayati Tüfekçioğlu	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Tina Uys	Johannesburg University, Johannesburg, South Africa
Feridun Yılmaz	Uludag University, Bursa, Turkey
İbrahim Güran Yumuşak	Istanbul Zaim University, Istanbul, Turkey
Aigul Zabirova	United Arab Emirates University, Al Ain, UAE

EDITORIAL MANAGEMENT / DERGİ YAZI KURULU

Veysel Bozkurt	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Dilek Demirbaş	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Uğur Dolgun	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Alper Karaağaç	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Hüseyin Tok	Istanbul University, Istanbul, Turkey

Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.
Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

This is an international, scholarly, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.
Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, açık erişimli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2019, Issue 59

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- Cultural, Social, Emotional and Cognitive Aspects of Corruption in Turkey
Kültürel, Sosyal, Duygusal ve Bilişsel Açılardan Türkiye'de Rüşvet Olgusu
Mustafa Şeref AKIN 1-12
- Markets and Collective Action: A Case Study of Traditional Wheat Varieties in Turkey
Piyasalar ve Kolektif Davranış: Geleneksel Buğday Türleri Üzerine Bir Örnek Olay İncelemesi
Nurcan ATALAN HELICKE 13-30
- The Relationship Between Employee Jealousy, Job Satisfaction, Burnout and Vigor: A Study of White-Collar Employees
Çalışan Kıskançlığı, İş Tatmini, Tükenmişlik ve Dinçlik Arasındaki İlişkiler: Beyaz Yaka Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma
Nuran BAYRAM ARLI, Mine AYDEMİR, Elif ÇELİK 31-43
- Türkiye'de Boş Zaman Talebi ve Belirleyicileri
Leisure Time Demand and Determinants in Turkey
Selçuk GEMİCİOĞLU, Uğur AKKOÇ 45-62
- Kadın Yoksulluğunun Tarihine Kapı Aralamak-18. Yüzyılın İkinci Yarısında Kadın Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri-
Unlocking the Doors on the History of Women's Poverty A Social View of Women's Poverty in The Second Half of the 18th Century
Nazife GÜRHAN 63-78
- The Second Sociology in Turkish Higher Education: A Quantitative Analysis of 30 Introductory Sociology Textbooks
Türkiye'de Yükseköğretimde İkinci Sosyoloji: 30 Sosyolojiye Giriş Kitabının Nicel Bir Analizi
Hicabi KAYNAK, Tuğça Poyraz TACOĞLU 79-98
- Sorumluluk ve Denetim Kavramları Üzerinden Havayolu Çalışanlarının İncelenmesi
A Research on Airline Workers in Terms of Responsibility and Control
Mehmet KURTCEBE, Tuğça Poyraz TACOĞLU 99-120
- Bilginin Dijitalleşmesi Bağlamında Akademik Üretim Mekanizmalarının Dönüşümü: Matbaadan Dijital Ortama Dergi Yayıncılığı
Transformation of Academic Production Mechanisms in Respect to Digitalization of Information: Journal Publishing From Press to Digital Environment
Adem SAĞIR, Pınar MEMİŞ SAĞIR 121-141
- Objektif ve Sübjektif Sosyal Statü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Investigation of the Relationship Between Objective Social Status and Subjective Social Status
Onur ŞAHİN, Süphan NASIR 143-156
- Göç Çatışma Modelinin Katılım, Kalkınma ve Kitle Açıkları Üzerinden Bir Değerlendirmesi
An Appraisal of the Conflict Model of Migration with Reference to Democratic, Development and Demographic Deficits
İbrahim SİRKEÇİ, Deniz UTKU, Mustafa Murat YÜCEŞAHİN 157-184

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2019, Issue 59

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- Kadına Yönelik Şiddetin Unutulan Özneleri: Sığınmaevinde Kalan Çocuklar
Forgotten Subjects of Violence Against Women: Children in Women's Shelters
Selda TAŞDEMİR AFŞAR185-211
- "Misafir İşçiden" "Yaşlı Göçmene" Avrupa'da Yaşlanan Göçmenlerin Sorunları: Fransa Örneği
From "Guest Worker" to "Elderly Immigrant" Problems of Aging Migrants in Europe: The Example of France
Hülya YÜKSEL, Zeynep HİÇDURMAZ213-234

Theoretical Articles / Kuramsal Makaleler

- 'Büyük Durgunluk'u Anlamak: Alternatif Kuramsal Arayışlar
Understanding the Great Recession: In Search of Alternative Interpretations
Metehan CÖMERT235-256
- Sahipliğin Sıkıcılığından Erişimin Özgürlüğüne Kaçış: Akışkan Tüketime İlişkin Kavramsal Bir Çerçeve
Escape from Burdens of Ownership to Freedom of Access: A Conceptual Framework for Liquid Consumption
Tuğba ÖZBÖLÜK.....257-276

Review Article / Derleme Makale

- SSCB ve Sonrası Dönemde Avrasya Bölgesinde İbn Haldun ve Düşünceleri Üzerine Yapılan Çalışmalar
Studies on Ibn Khaldun and His Thought in Eurasia: Soviet and Post-Soviet Periods
Abulfaz SÜLEYMANOV277-291

Book Review / Kitap Değerlendirmesi

- Ulusun Ölümü ve Arap Devriminin Geleceği
Tahsin YAMAK.....293-297

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Cultural, Social, Emotional and Cognitive Aspects of Corruption in Turkey

Kültürel, Sosyal, Duygusal ve Bilişsel Açılardan Türkiye’de Rüşvet Olgusu

Mustafa Şeref AKIN¹

¹Erzincan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Erzincan, Turkey

ORCID: M.Ş.A. 0000-0002-1850-9118

Corresponding author:

Mustafa Şeref AKIN,
Erzincan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Erzincan, Turkey
E-mail: mustafa.akin@erzincan.edu.tr

Submitted: 25.12.2018

Accepted: 21.02.2019

Citation: Akin, M. Ş. (2019). Cultural, social, emotional and cognitive aspects of corruption in Turkey. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 1-12.
<https://doi.org/10.26650/JECS2018-002>

ABSTRACT

This paper aims to contribute to an improved understanding of the role played by psychology and social psychology in corruption in Turkey using ethnographic methods. The social psychological elements are very strong in bribery transactions, linked to the concept of **obedience and conformity**. Previous works rely on survey questions. However, survey responses may not reflect true experiences in actual corruption scenarios. From this perspective, it is the first ethnographic academic research on corruption. The research questions concern a) in which context corruption occurs, b) what are the physical, cognitive, emotional, social, and cultural situations, and c) what people’s motivations are and why people give into bribery. Knowing people is about gaining an empathic understanding of people’s thoughts, feelings, and needs by interacting. Immersing yourself in people’s bribery transactions and keenly listening to their bribery stories can provide valuable insights which are sometimes quite surprising and nonobvious. To get to such valuable insights, we should focus on everything that people do, say, and think during their bribery transaction; we should deeply understand people’s motivations, and overall experiences when we implement policies.

Keywords: Corruption, social psychology, psychology, ethnography, developing economies

ÖZ

Bu makale Türkiye’de rüşvet olgusunu kültürel, sosyal, duygusal ve bilişsel açılardan etnografik metodları kullanarak açıklamayı hedeflemektedir. Rüşvetin ekonomik, hukuki ve siyasi boyutu kadar psikolojik ve sosyal psikoloji boyutu mevcut. Sosyal psikolojik unsurlar, **itaat ve uygunluk** kavramına bağlı olarak rüşvet işleminde çok güçlüdür. İnsanlar vicdanlarını rahatlatmak için kullandıkları sebepler başkalarının da böyle davrandığı yönündeki inaçlarıdır. Daha önceki çalışmalar anketlere dayalıdır. Halbu ki, rüşvet hadisesindeki gerçek davranış ve deneyimleri yansıtmamaktadır. Bu açıdan rüşvet konusundaki ilk etnografik akademik araştırmadır. Etnografik

araştırmada, farklı alanlarda rüşvet veren kişilerle derin duygusal, kültürel, sosyal ve bilişsel deneyimlerini ortaya koymaktadır. Araştırma soruları a) hangi bağlamda yolsuzluğun meydana geldiği, b) fiziksel, bilişsel, duygusal, sosyal ve kültürel durumların neler olduğu ve c) insanların neden rüşvet verdikleri ve motivasyonları ne olduğu yöndedir? Empatik bir anlayış kazanma insanları anlamak düşüncelelerini, duygularını ve ihtiyaçlarını dinleyerek, gözlemleyerek, etkileşerek ve analiz ederek kazanılır. İnsanların rüşvet hikayelerini dikkatli bir şekilde dinlemek, çok şaşırtıcı ve açık olmayan çok değerli gerçekleri açığa çıkarabilir. Böyle değerli bilgilere ulaşmak için insanların yaptığı, söylediği ve düşündüğü her şeye odaklanılmalı; Bir siyasi politikayı uygularken insanların faaliyetlerini, ihtiyaçlarını, motivasyonlarını ve genel deneyimlerini derinlemesine zihnimizde olmalı.

Anahtar Kelimeler: Rüşvet, sosyal psikoloji, psikoloji, etnografi, kalkınmakta olan ülkeler

1. Introduction

We used the ethnographic method to interview people who had directly offered bribes to officials to analyze the cultural, social, emotional, and cognitive aspects of bribery transactions. When fighting against corruption, the legal framework will not work where society accepts corruption as acceptable and natural behavior and where individuals offer bribes without considering it to be breaking the law or without questioning this unethical behavior. This paper aims to contribute to an improved understanding of the role played by psychology and social psychology in corruption in developing countries using ethnographic methods.

Corruption issues have already been investigated in economic, legal, political, and cultural contexts. Authors have used macro and micro data based on survey questions and establishing a perception index (Mo, 2001; Mauro, 1995; Rose-Ackerman & Palifka, 2016; Gelbrich, Stedham, & Gätke, 2016).

Economically, corruption is found to be a low return investment and thus involves lower gdp per capita (Mauro, 1995). Mo (2001) calculated that a rise in bribery levels by 1% decreases the growth by 0.72%. People's aim, capacity and energy will be oriented to rent-seeking actions instead of industrious investments. Bribery diminishes the size of physical and human capitals (Mo, 2001).

Economically, there are some measures to fight against corruption. Economic development, higher import (Treisman, 2000), privatization, decentralization (Caselli & Morelli, 2004), the redistribution of income, the reduction of inequality, and the control of extractive industries (Husted, 1999; O'Higgins, 2006), raising public officers' wage (Waller, Verdier, & Gardner, 2002) lower corruption. Indeed, corruption is an important factor in understanding poverty since public officials ask for bribes due to low income (Theobald, 2002).

Politically, corruption works for the benefit of a class of people that causes income inequalities and political instability caused by bribery is crucial (Mo, 2001). The prevention of corruption depends on the probability of getting caught and punished (Treisman, 2000). Additionally, the democratic system controls the political elite through the association and the press (Treisman, 2000). Therefore, democracy may lower corruption (Treisman, 2000). Stronger and more effective public institutions, competition among parties, accountability, and transparency reduce corruption (Everett, Neu, & Shiraz, 2007; Huang & Wei, 2006).

Legally, corruption exists, where institutions are weak, and legislation are inefficient. inefficiency (Mo, 2001; Dollar & Levin, 2006). The key term behind the corruption is "entrusted power," which refers to the tasks to perform—reviewing permit applications, passing laws, hearing legal cases—according to certain rules.

Certainly, the economic, political, and legal frames are intertwined. Low income countries don't have economic resources to implement legal institutions (Beets, 2005). They may have less sophisticated legal systems related to property rights. Political support and strong regulations are crucial to prevent corruption (Quah, 1999).

2. Culture, Psychology, and Social Psychology

A variety of studies examined the relationship between corruption and culture (Beets, 2005; DiRienzo, Das, Cort, & Burbridge, 2007; Getz & Volkema, 2001; Husted, 1999; Chandler & Graham, 2010; Martin, Cullen, Johnson, & Parbotheeah, 2007).

Previous empirical work on corruption and culture has used country-level corruption. By using micro data on survey questions, various works of research have directly measured power

distance, individualism, individual characteristics, gender's impact, conviction, values and risk to assess the factors of corruption (Lee & Guven, 2013).

Cultural values have a great influence on corruption (Sanyal, 2005). Hofstede's cultural concepts are widely used (Hofstede, 2001). Hofstede explains that in high-power distant countries, people accept authority and dependence whereas in low-power societies the ties between individuals are weak and membership of a group becomes less significant (Hofstede, 2001). High-power distance concept can refer to information-oriented and relationship-oriented cultures (Cateora, Gilly, & Graham, 2009). Chandler and Graham (2010), Husted (1999) and Park (2003) claim that high-power distance and relationship-oriented societies facilitate bribery.

The relationship between gender and corruption has been researched but the correlation between them is ambiguous (DiRienzo et al., 2007; Getz & Volkema, 2001; Sanyal, 2005). It is argued that women do not behave more ethically but are more risk averse (Schulze & Frank, 2003; Rivas, 2011; Getz & Volkema, 2001).

Harrison (2000) explains that the corruption perception difference is based on progressive cultures and static cultures. Progressive cultures value merit, productivity, fairness, hardwork, attainment, and education. However, static cultures value hierarchal connections, family ties, and justice to link wealth. There is more corruption tolerance in static cultures (Harrison, 2000).

Riggs (1997) and Khera (2001) argue that cultural differences regarding corruption can be due to economic development. Tolerance towards corruption can be higher where economic development is still in transition.

Due to social hierarchy, corruption can be justified for the advancement in social and nepotic structures (Izraeli, 1997; Maingot, 1994; Khera, 2001).

3. Doubts About the Perception Index and Cultural Involvement

Uncertainties regarding the reliability of corruption and transparency perception indices exist. Several researchers have argued that perceived corruption and transparency indices are perception and they do not actually reflect corruption experiences (Svensson, 2005). Razafindrakoto & Roubaud (2010) compare expert opinions with the ongoing corruption practices in sub-Saharan African countries and find that experts overestimate the actual corruption level (Lee & Guven, 2013).

An example of survey questions ("*How often, if ever, have each of these things happened to you in the last five years?*") (Lee and Guven, 2013):

1. *Has a public official ever asked you for a favor or a bribe in return for a service?*
2. *How often, if ever, have you offered a favor or bribe to a public official in return for their services?*
3. *How wrong is a public official asking someone for a favor or bribe in return for their services?*

There are many deficiencies in surveys questions. Survey responses may not reveal actual compartments in corruption transactions (Chandler & Graham, 2010). They do not reflect how a bribe giver or taker is really thinking (Lee & Guven, 2013). Miller (2006) found, when considering survey data from Eastern Europe, that people strongly criticize corruption in a hypothetical situation. However, many accept getting involved in such transactions. Furthermore, they would consider giving bribes if it was required, or would accept them if there was an offer. So, statements under external pressures are different to their thoughts and values (Lee & Guven, 2013). However, they did not research deeply into insights on the behavioral analysis of people. Our research fills this gap and reveals what bribe givers actually think and feel.

4. Research Methodology and Approach: Ethnography

Anthropology is a discipline to explain human behavior in a cultural scope. The research methodology of anthropology is ethnography, which is used to understand how people interact with other people. It provides the user experience to understand people's behavior (physical, cognitive, social, cultural, and emotional) (Kumar, 2012).

The current methodology in corruption research is to investigate the aggregate data at a macro level and the survey questions transparently at a micro level without a deep insight into people's thoughts, feelings, and circumstances. However, ethnographic research revolutionizes understanding of what is the deep motivation of users (Whitney, 2001). It will be "human centered" rather than "data centered" (Kelley & Kelley, 2013; Brown, 2008; Lietdka, King, & Bennett, 2014). The ethnographic research is "activity centered" where many human interactions, feelings, and thoughts occur before, during, and after the transactions.

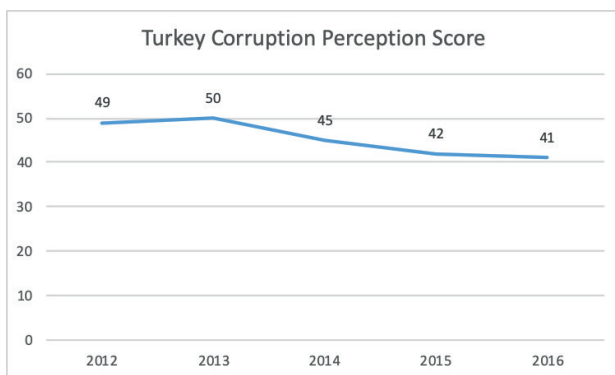
Ethnographic methodology is increasingly being used in many different fields, such as marketing and management, to understand unfamiliar cultures and markets (Harrel & Prabhu, 1999). The survey questions do not reflect deep cognitive and emotional expectations (Slavador, Bell, & Ken, 1999). To understand human centered knowledge, companies' research shifts from "product" to "activities".

The goal of ethnographic research is to help policy makers gain "insights into citizens' motivations" and thereby exchange innovative strategies for policies. The research questions are a) in which context corruption occurs, b) what are the physical, cognitive, emotional, social, and cultural situations, and c) what the motivations are and why people give into bribery. Knowing people is about gaining an empathic understanding of people's thoughts, and feelings by interacting. Immersing yourself in people's bribery transactions and keenly listening to their bribery stories can reveal valuable insights which are sometimes quite surprising and nonobvious. To get to such valuable insights, we should focus on everything that people do, say, and think; we should deeply understand people's activities when implementing public policies (Kumar, 2012, Kelley & Kelley, 2013; Brown, 2008; Lietdka *et al.*, 2014). We should be on the lookout for understanding the problems of business they face which drive them towards bribery, the workarounds they do, challenges they overcome, and the needs they express and those they do not express. Knowing people well can lead us to entirely new categories of corruption fight strategies that essentially address people's needs and create significant new value in public services.

In this study, first, we offer a unique approach to the ethnographic research regarding bribe givers' experiences. Second, we contribute to the development of the proces by demonstrating how the incidents start and end. Third, we contribute to understanding how psychological, social psychological, and cultural conditions promote corruption.

5. Turkey: An Intensely Corrupted Country

According to the corruption perception index, Turkey ranked 75 out of 176 countries in 2016 (graph 1) (Transparency Internatioanl, 2017).

Graph 1. Perception Score

Source: Transparency Organization (Lower the grade higher the perception)

Rankings higher than 60 are classified as the least corrupted countries. As graph 1 shows, Turkey's corruption perception score is overall deteriorating each year. It fell from 49/100 in 2012 to 41/100 in 2016.

Turkey has the laws and the agencies required to curb corruption but in reality, the implementation is weak. According to the transparency institute, the failing is due to the excessive power of the executive branch over the legal system, and the suppression of press freedom (Transparency International, 2017). The perception index also reveals institutional weaknesses (Transparency International, 2017).

Turkey must improve its institutional framework, remove the significant rigidities that exist in its labor markets, and strengthen the efficiency and stability of financial markets (World Economic Forum, 2017).

Based on these reports, the main reason of failure is due to the institutional weakness. However, none of these reports search for the cultural root of corruption, namely the legitimization and general belief in the validity of corruption by society. Therefore, the improvement of the institutional framework will not be enough to reduce corruption because of the lack of public support.

6. Interview Forms

Due to the sensitivity and illegality of the corruption, we kept the interviews strictly confidential and anonymous. Given the great benefits of ethnographic research, it is very difficult to find and convince people to share entire bribery stories while being recorded. Therefore, we could not record audiotapes, videotapes, photos, only use field notes. It was not commented on negatively or positively. All the statements were their own words. We asked bribe givers to narrate stories and we filled in forms based on their answers (Table 1). In particular, we focused on the user experience element to understand their emotions, values, and thoughts.

6.1. Interviews: Some Topics of Corruption Activities

Some interviews notes are presented below:

First interview: "A state owned electric company visited the place where I work to cut off the electricity due to unpaid bills. I asked them to extend the payment deadline in exchange for a payment, and they accepted and wrote on their report that they had attended our company but couldn't find anybody!"

Second Interview: “I was working in a logistics firm as a general director. In this sector, vehicles should be consistently operating for transport synchronicity. One of our trucks was held at a border due to a lack of several documents. I immediately went to the border city to meet the director. I informed him that we could solve this issue with a gift. He accepted and released the truck.”

Third interview: “I was driving between two cities. I was caught on police radar and they stopped my car. They told me that I had exceeded 120 km/h. The officer informed me that I would be penalised. I told him that we could solve this problem in another manner. I put money inside my driving licence and he smiled and told me to have a nice trip.”

Fourth interview: “My partner and I are in the construction business. In an area popular for summer vacations, we started to construct a resort. After we started, we faced several obstacles on the construction side. My partners and I went to the mayor to talk. The mayor told us that if we paid for the cost of building a new local school, they would waive the construction requirements. We built the school and all the problems were resolved.”

Fifth interview: “I think that judges have so many many legal cases to manage that they cannot be as careful as they need to be. I visited a judge’s office before my recent case. I left some money on the judge’s table and asked him to read our case more carefully. The judge put the money in his briefcase while smiling at me.”

Sixth interview: “One construction firm needed to get approval from the municipal inspection department. However, the report did not proceed. Therefore, I placed some money into an envelope. As a result, we received our payment in two days.”

Eight interview: “Companies need to get credit to pay debts. However, the credit rating of our company was low. The director of our bank said that the loan would be approved in exchange for 15% commission. We made an agreement and we got our credit.”

Ninth interview: “I met with an accident after drinking alcohol. The police wanted to check my alcohol level. I asked them not to measure it since the insurance company will not compensate the damage. I paid the police to not record my alcohol limit.”

6.2. User Experiences

There are five categories of user experiences: **physical, cognitive, social, emotional, and cultural**. Psychological and social psychological reasons are the main elements of user experiences. Physical places or physical obstacles are not related to bribery. The physical experience is negligible in this transaction. People expressed the places as generally being quiet, comfortable, and large depending on the hierarchies of the public officers.

6.2.1. Cognitive

At a cognitive level, economic reasons still play a role. The human brain calculates that the cost of paying fines is higher than the cost of a bribe. Corruption is considered to be a necessary part of bureaucracy, which accelerates government services, and it allows firms to overcome inefficient regulations. From this perspective, corruption works to improve the efficiency of an economy (Mo, 2001; Leff, 1964; Huntington, 1968; Acemoglu & Verdier, 1998). Business is based on profit and profit is possible if the operation is on track. To avoid any delays or to fill a gap in legal or administrative requirements, it needs to gain time.

The statement “**boss approval**” can be related to **obedience to authority** based on the concept developed in Milgram’s shock experiment (1974). Milgram shows that people can carry out illegal

action since an authority figure (boss, teacher, officer, etc) said so. According to Milgram, “the essence of obedience is in the fact that a person comes to view himself as the instrument for carrying out another person’s wishes, and he therefore no longer sees himself as responsible for his actions.”

Relaxation of the brain plays an important role in being successful in bribery transactions. The stress levels are more relaxed due to the perception that corruption is prevalent. Typical statements such as “**everyone offers bribes**” control the emotions while offering bribes. Especially, when there is a time interval before the offer, they firmly prepare themselves. **Appropriate speech is needed before offering bribes.** Otherwise, the tension, emotion, and stress of the situation might paralyze their behaviors. They only focus on the transaction by repeating these words (and thereby justifying their actions): “**the task should be taken anyway.**” So, they run away from their responsibilities and their consciousness of the moral issues.

6.2.2. Social

The psychological and social psychology aspects of the interview demonstrate that the bribe givers’ behaviors are influenced by society’s culture and norms (Apport, 1985).

Bribe givers accept that corruption is unethical and shameful. However, there are two social psychological elements coming into play: **conformity and obedience.** We have already discussed **obedience** in the Milgram study (Milgram, 1974). Statements such as “**impossible to avoid**” demonstrate the **obedience** to existing rules.

Conformity is to behave or reflect like other members of a group. The similarity of members within a society regarding status, similarity, expertise, prior commitment, and accountability to the society help to determine the degree of conformity of an individual (Elliot, 2008; Forsyth, 2006). Their statements such as “**the system is already setup**”, “**we need to adjust into the system**”, “**the system works like this**”, and “**the salary of public officials is low and this is how to compensate**” are examples of accepting the norms and systems of society.

6.2.3. Emotional

Those who offer bribes can be stressed and concerned by the potential reactions of government employees. Stress occurs first while mentioning and then during the payment. Later, the **fear** continues since this illegal activity might be revealed for some, as yet, unknown reason. At the initial introduction and payment stages, stress comes from not knowing how an official might react and then, even if the officer accepts the bribe, they might not carry out their promises (Rose-Ackerman & Palifka, 2016).

Shame exists as an emotion, but this negative feeling ends faced with the “**every one is performing as the same way**” social experience perception (**conformity**).

When individuals and companies make a payment for a deficiency, they are happy to avoid a bigger cost; however, when they make a bribery payment because of an unfair situation, they become angry.

Some types of illegal payments go to public services rather than to officials’ pockets. This form of payment prevents shame and anger.

6.2.4. Cultural

Everyone else is doing it mind set is a typical characteristic of the belief system. As a major finding of our more in depth interviews, payment of bribes is a pre-condition to business.

Statements such as “**I know that the majority of professionals in my field are following the same procedure**” indicates the perceived norms of their group. As we discussed, these statements

show the strength of **conformity and obedience** in the perception of an individual who is influenced by his group (Tajfel & Turner, 1986).

Additionally, the issue of compensation for public servants is sometimes mentioned. In some cultures, there is a level of empathy for public officials, who accept bribes to avoid starvation (Beets, 2005). Getz & Volkema (2001) used “*attribution theory to explain that situational exigencies allow for atypical behavior.*” Society does not approve of theft but stealing trivial amounts to feed one’s family can be considered acceptable.

6.2.5. POEMS Analysis

POEMS stands for the people, object, environment, messages and services involved in this study.

• People

There were a variety of people involved in bribery: a general director of an electricity company, a mayor, a customs director, a police officer, a bank director, a businessman, a financial controller, a judge, lawyers and a driver.

• Objects

Objects were not very relevant to our analysis. The interviewees usually mentioned office items – tables in particular.

• Environment

The environment was usually inside an office but sometimes it was outside of the office. It was usually quiet.

• Message

The title of the officer involved and the name of their department were written. There were no significant messages inside offices.

• Services

There were a variety of services delivered such as electrical work, customs operations, judicial services, security, and so on.

6.2.6. Motivation

The main motivation was economical. Economic reasons were to win a public bid, to use opportunities to pay less, get rid of bankruptcy, prevent possible harm from occurring, realize bigger business, grow business, and setting things right.

7. Conclusion and Policy Recommendation

The aim of this paper was to contribute deep insights into people who are involved in bribery. The first contribution of the paper is that it used the ethnographic method summarized under user experiences to explain economic and developmental problems. The second contribution is to reflect all conflicted emotions and thoughts such as stress, fear, happiness, and anger presented during the bribery process. The third contribution is to indicate the link of obedience and conformity with corruption. **Based on these interviews, two specific issues - psychological and social psychological aspects - play such important roles, a country cannot fight without considering them.**

To comprehend the social psychology of bribery or how bribery becomes part of the rules, we need first to understand the processes by which people feel uncomfortable about involving themselves in corruption and the factors engaged. The role of physical, emotional, social, cultural, and cognitive experiences have been neglected in the literature on corruption.

The social psychological elements are very strong in the bribery transaction, statements such as **“they are already expecting this offer”**, **“business keeps moving with these small payments in the construction sector”**, and **“the system works like this”** are linked to the concept of **obedience and conformity**.

Our policy recommendations fall into these categories:

- i) Obedience leads to the idea of being in a minority. Those who refuse a bribe should not be considered as being in a minority, rather they need to think and feel that society approves of their refusal. They acted heroically and responsibly. They have to be honored. Emphasizing in particular the honorable aspect of the job is crucial.
- ii) Obedience is fed by system perceptions. When a citizen breaks the law, he has one solution in his mind: find a government employee and corrupt him. The mindset of “how the system works” should be changed. The system works without corruption. Any type of illegal payments (including supporting a public service should be prohibited).
- iii) Some bribery forms are shaped under the banner of public service support (i.e. a construction firm builds a public school) and such practices should also be banned. Citizens should not rely on (or justify) public service sponsorship of an illegal business.
- i) Prevention of contact is essential. Before corruption is proposed, the general subject introduction sentence is **“we can solve the problem between us.”** Avoidance of contact or electronic or non-electronic supervision would partly curb corruption. Inspections of headquarters could be strengthened. Staff should be continuously changed. Hidden cameras might be helpful in spotting illegal activities.
- ii) The banking industry can be taken as a model where money is heavily involved but corruption is very rare. Bank compensations and inspections could be taken as a new structure for public organizations. Alternatively, many public duties (construction supervision, customs operations,...) could be privatized.
- iii) Conformity is a result of acceptance of peers or social groups. Norms of professional association should be firmly determined and the code of ethics should emphasise the issue of corruption. For example, the code might be very strong in some institutions such as legal and academic operations. Therefore, we might not detect any corruption in a state university where the salaries are low but ethic codes are strong.
- iv) Culturally, corruption can be labeled as an immoral attitude and the word corruption itself could be associated with a widely accepted immoral act (i.e., social thief)
- v) Public relations and advertisements might play effective roles in gaining public support. Their main subjects have to focus on why corruption is stealing from our future and what the consequences are. The anti-corruption campaign should show that those who offer and receive bribes are to be seriously punished (high fines, terminating one’s government employee status including pension rights).

This research has one caveat. Interviewing private citizens is relatively easier than government employees who automatically refuse our requests to talk. However, it would be very useful to understand their user experience in the corruption event. What do they think and feel when they actually receive the bribe? Are they afraid of being caught? What is their conscience saying about this illegal payment? How are they justified? What are their motivations to receive bribes? What will the consequence be if they refuse to receive the bribe? These are the tough questions to ask and match up with the answers that we received from those offering bribes.

Grant Support: The author received no financial support for this work.

References

- Acemoglu, D., & Verdier, T. (1998). Property rights, corruption and the allocation of talent: A general equilibrium approach. *Econ Journal*, 108(450), 1381–1403.
- Beets, S. D. (2005). Understanding the demand-side issues of international corruption. *Journal of Business Ethics*, 57(1): 65–81.
- Brown, T. (2008). Design thinking. *Harvard Business Review*, 5(3), 56–65.
- Brown T. (2009). *Change by design: How design thinking transforms organizations and inspires innovation*. New York: Harper Business.
- Cateora, P. R., Gilly, M.C., & Graham, J. L. (2009). *International marketing*. Irwin, New York: McGraw-Hill.
- Caselli, F., & Morelli, M. (2004). Bad politicians. *Journal of Public Economics* 88(3–4), 752–782.
- Chandler, J. D., & Graham, J. L. (2010). Relationship-oriented cultures, corruption, and international marketing success. *Journal of Business Ethics*, 92(2), 251–267.
- DiRienzo, C., Das, J., Cort, K., & Burbridge, J. (2007). Corruption and the role of information. *Journal of International Business Studies*, 38(2), 320–332 .
- Dollar, D., & Levin, V. (2006). The increasing selectivity of foreign aid, 1984–2003. *World Development*, 34(12), 2034–2046.
- Everett, J., Neu, D., & Shiraz, A. (2007). Accounting and the global fight against corruption. *Accounting, Organizations and Society*, 32(6), 513–542.
- Forsyth, D.R (2006). *Group dynamics*. Belmont, CA: Thomson-Wadworth.
- Gelbrich, K., Stedham, Y., & Gäthke, D. (2016). Cultural discrepancy and national corruption: investigating the difference between cultural values and practices and its relationship to corrupt behavior. *Business Ethics Quarterly*, 26, 2.
- Getz, K. A., & Volkema, R. J. (2001). Culture, perceived corruption, and economics: A model of predictors and outcomes. *Business & Society*, 40(1), 7–30.
- Harrison, L. E. (2000). Culture matters. *The National Interest*, 60, 55–65.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Huang, H., & Wei, S. J. (2006). Monetary policies for developing countries: The role of institutional quality. *Journal of International Economics*, 10(1), 239–252.
- Huntington, S. P. (1968). *Political order in changing societies*. New Haven: Yale University Press.
- Husted, B. (1999). Wealth, culture, and corruption. *Journal of International Business Studies*, 30(2), 339–359.
- Izraeli, D. (1997). Business ethics in the middle east. *Journal of Business Ethics*, 16(14), 1555–1560.
- Khera, I. P. (2001). Business ethics east versus west: myths and realities. *Journal of Business Ethics*, 30(1), 29–39.
- Kelley, T., & Kelley. (2013). *Creative confidence: unleashing the creative potential within us*. New York: Crown Business.
- Kumar, V. (2012). *101 Design methods: A structured approach for driving innovation in your organization*. Chicago: Wiley.
- Lee, W. & Guven, C. (2013). Engaging in corruption: The influence of cultural values and contagion effects at the microlevel. *Journal of Economic Psychology*, 39(4): 287–300.
- Leff, N. (1964). Economic development through bureaucratic corruption. *Amer. Behav. Sci.*, 8(2), 8–14.
- Liedtka, J., King, A., & Bennett, K. (2014). *Solving problems with design thinking*. New York: Columbia Business School.
- Martin, K. D., Cullen, J. B., Johnson, J. L., & Parboteeah, K. P. (2007). Deciding to bribe: A cross-level analysis of the firm and home country influences on bribery activity. *Academy of Management Journal*, 50(6): 1401–1422.
- Maingot, A. P. (1994). Confronting corruption in the hemisphere: A sociological perspective. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 36, 49–63.

- Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 681–712.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority; An experimental view*. New York: Harpercollins.
- Miller, W. (2006). Corruption and corruptibility. *World Development*, 34, 371–380.
- Mo, P. H. (2001). Corruption and Economic Growth. *J. Comp. Econ.*, 29(1), 66–79.
- O'Higgins, E. (2006). Corruption, underdevelopment, and extractive industries: addressing the vicious cycle. *Business Ethics Quarterly*, 16(2), 235–254.
- Park., H. (2003). Determinants of corruption: A cross-national analysis. *The Multinational Business Review*, 11(2): 29–48.
- Quah, J. S. T. (1999). Corruption in asian countries: can it be minimized? *Public Administration Review*, 59(6), 483–494.
- Razafindrakoto, M., & Roubaud, F. (2010). Are international databases on corruption reliable? A comparison of expert opinion surveys and household surveys in sub-Saharan Africa. *World Development*, 38, 1057–1069.
- Riggs, F. W. (1997). Modernity and bureaucracy. *Public Administration Review*, 57(4), 247–353.
- Rivas, M. (2011). An experiment on corruption and gender. *Working Paper, Middle East Technical University – Northern Cyprus Campus*.
- Rose-Ackerman, S., & Palifka, B. J. (2016). *Corruption and government: causes, consequences, and reform*. Cambridge: Cambridge University.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). *The social identity theory of intergroup behaviour*. In Worchel, S; Austin, W.G. *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago, Illinois: Nelson-Hall.
- Theobald, R. (2002). Containing Corruption: Can the State Deliver? *New Political Economy*, 7(3), 435–449.
- Tranparency International (2017). *Turkey's institutions are failing to comply with good governance principles and combat corruption*. https://www.transparency.org/news/pressrelease/turkeys_institutions_are_failing_to_comply_with_good_governance_principles
- Treisman, D. (2000). The causes of corruption: a cross-national study. *Journal of Public Economics*, 76, 399–457.
- Sanyal, R. N. (2005). Determinants of bribery in international business. *Journal of Business Ethics*, 59(1-2), 139–145.
- Slavador, T., Bell, G., & Ken, A. (1999). Design ethnography. *Design Management Journal*, Fall, 35–41.
- Schulze, G., & Frank, B. (2003). Deterrence versus intrinsic motivation: experimental evidence on the determinants of corruptibility. *Economics of Governance*, 4, 143–160.
- Svensson, J. (2003). Who must pay bribes and how much? Evidence from a cross section of firms. *Quarterly Journal of Economics*, 118, 207–230.
- Waller, C. J., Verdier, T., & Gardner, R. (2002). Corruption: Top down or bottom up? *Economic Inquiry*, 40(4), 688–703.
- Whitney, P (2001). Culture shock. *Context Magazine*, August, September, 18–19.
- Whitney, P. (2003). Global companies in local markets. *Product Design Magazine*, April, 49–53.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Markets and Collective Action: A Case Study of Traditional Wheat Varieties in Turkey

Piyasalar ve Kolektif Davranış: Geleneksel Buğday Türleri Üzerine Bir Örnek Olay İncelemesi

Nurcan ATALAN HELICKE¹

¹Skidmore College, Environmental Studies and Sciences, Saratoga Springs, NY, United States

ORCID: N.A.H. 0000-0002-4365-4907

Corresponding author:

Nurcan ATALAN HELICKE,
Skidmore College, Environmental Studies and Sciences, Saratoga Springs, NY, United States

E-mail: natalanh@skidmore.edu

Submitted: 06.03.2018

Accepted: 21.06.2018

Citation: Atalan-Helicke, N. (2019). Markets and collective action: a case study of traditional wheat varieties in Turkey. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 13-30. <https://doi.org/10.26650/JECS402676>

ABSTRACT

Turkey one of the centers of origin and genetic diversity for wheat. There are concerns about a global decline in crop genetic diversity in centers of agricultural diversity, the replacement of traditional varieties with modern varieties and implications for food security and climate change resilience. Market-oriented solutions can help conserve traditional wheat varieties, secure livelihoods and promote food security. However, overcoming marketing challenges of traditional varieties require collective action of small farmers. Based on fieldwork in Turkey, this article examines the conservation and development outcomes for two traditional wheat varieties, einkorn (*Triticum monococcum*) and a local bread wheat variety zeron/zerun (*Triticum aestivum*). While external development interventions are critical to secure guaranteed markets for farmers, bonding, bridging and linking social capital between farmers and external actors sustain collective action in the long term. Previous collective action of farmers and non-market solutions for agricultural biodiversity conservation, particularly seed exchange networks, also are critical for the effectiveness of market-oriented solutions. The national context, legal changes as well as socio-economic policies, also affects the decisions of farmers to cultivate the traditional varieties, and thus, should be included in the sustainability of market-oriented solutions for traditional wheat variety conservation.

Keywords: Traditional wheat variety, einkorn, livelihood, Turkey, collective action, social capital

ÖZ

Türkiye buğdayın yabancı atalarının ekilip biçilmeye başlandığı bir coğrafyada yer alır ve önemli bir buğday genetik çeşitlilik merkezidir. Küresel olarak bitki genetik çeşitlilik merkezlerinde çeşitliliğin azaldığı, geleneksel (atalık) türlerin modern türlerin hakimiyeti altında gitgide kaybolduğu ve bunun gıda güvenliği ve iklim değişikliğine karşı adaptasyon sürecinde etkileri üzerine kaygılar vardır. Geleneksel (atalık) buğday çeşitlerini pazara

ulaştırmaya yönelik proje ve politikalar bu kaynakların korunması yanında geçimlik kaynaklarının korunmasını ve gıda güvenliğine erişimi de sağlar. Fakat geleneksel çeşitlerin pazarlanması için üreticilerin kolektif eylemi gereklidir. Türkiye’de alan çalışmasında derlenen bilgilere dayanan bu makale, geleneksel iki buğday çeşidi, siyez (*Triticum monococcum*) ve zeron/zurunun (*T. Aestivum*) korunması ve geliştirilmesini incelemektedir. Üreticilerin geleneksel buğdayların satışı için daimi ve güvenceli pazarlara erişiminde dışsal kalkınma müdahaleleri kadar üreticilerin kendi aralarında ve dış aktörlerle ilişkileri ve bağlayıcı, birleştirici ve köprü kuran sosyal sermayeleri gereklidir. Üreticilerin geçmiş kolektif eylem deneyimleri ve tarımsal biyolojik çeşitliliğin korunması için tohum ağları gibi pazar-dışı çözümleri de pazar odaklı çözümlerin uzun süreçte etkin olabilmesi için gereklidir. Ulusal yasal düzenlemeler ve sosyo-ekonomik politikalar da üreticilerin karar alma süreçlerini etkilediği için geleneksel buğday eşitlerini pazara ulaştıran zmlerin srdrlebilirliği sürecinde ele alınan başlıklardan olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel buğday, siyez, geimlik kaynağı, Türkiye, kolektif eylem, sosyal sermaye

1. Introduction

Rural development and increasing market integration can create new opportunities for agricultural biodiversity conservation. Agricultural biodiversity, or agrobiodiversity, includes all components of biological diversity related to food and agriculture, the diversity of crops and their wild relatives, trees, livestock and landscapes, which are often adapted to local and low-input agricultural systems (Brookfield, 2001). Scholars argue that market-oriented mechanisms, such as niche markets, voluntary standard systems (e.g., organic, fair trade) and protected designation origins, can support rural livelihoods, promote biodiversity, and address climate change adaptation and nutrition security (Guiliani, 2007). In contemporary agricultural markets, small farmers often face disadvantages compared to large-scale commercial farmers who can provide larger volumes at market-demanded standards, bargain better for their economic interests, and have better access to information, technology and capital (Devaux, et al., 2009). Moreover, various forms of market provisioning, such as proximity to market centers, the availability of infrastructure, regional employment opportunities, and remittances from migration affect the cultivation of crop diversity, often in negative ways (Isakson, 2011). Small farmers who utilize and manage agrobiodiversity can improve their prospects in agricultural markets through collective action, defined as voluntary action to pursue common interests or achieve common objectives (Guiliani, et al., 2009).

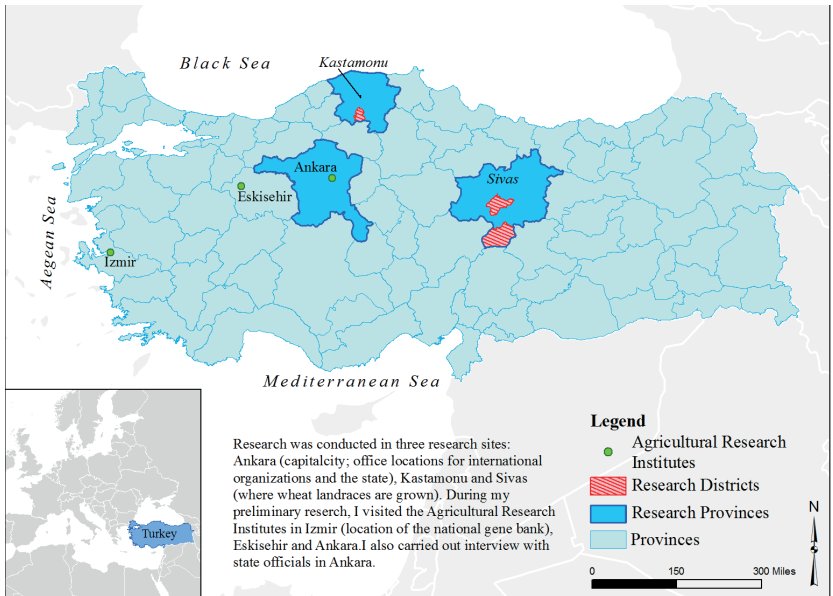
There are concerns about a global decline in crop genetic diversity in centers of agricultural diversity and the replacement of traditional varieties with modern varieties that have a narrower range of genetic material (Bellon, 2004). Scholars have discussed collective action from other centers of agricultural domestication and diversity, highlighting examples of quinoa and potato farmers in the Andes in South America (Devaux, et al., 2009), kowa farmers in Thailand, South East Asia, and kokum farmers in India, South Asia (Kruijssen, et al., 2009). However, a limited number of works discuss collective action of small farmers in the Middle East, a center of domestication and diversity of wheat. This article aims to address this gap by examining the challenges for conservation of two traditional wheat varieties from northwest and central Turkey through market-oriented mechanisms.

The wheat varieties examined are einkorn (*Triticum monococcum*), locally known as *siyez*, and a bread wheat variety (*T. aestivum*), locally known as *zeron/zerun*. As a center of agricultural domestication and diversity of wheat, farmers in Turkey have cultivated wheat for over 10,000 years, a situation that has resulted in a large number of named wheat varieties in addition to the existing wild and semi-domesticated wheat relatives. *Siyez* and *zerun* are still two of the top ten most cultivated wheat landraces in Turkey and are important in relation to progenitor species used in plant breeding for Mediterranean and global temperate agricultural systems (FAO, 2015). Turkey also has been a key player in the global conservation of agricultural biodiversity through its collaboration with the Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR), a global research partnership for a food-secure future, and by hosting winter and facultative wheat breeding programs (FAO, 2015). After the outbreak of the civil war in Syria, one of the CGIAR centers in Syria, International Center for Agricultural Research in the Dry Areas (ICARDA), that was working in collaboration with Turkey to develop wheat varieties for drylands in Central Asia and the Middle East abandoned its decades-long field research (Foreign Policy, 2016). In the light of this, the conservation of agrobiodiversity in the fields of Turkish farmers through collective action and its implications for local, national and global food security become more significant.

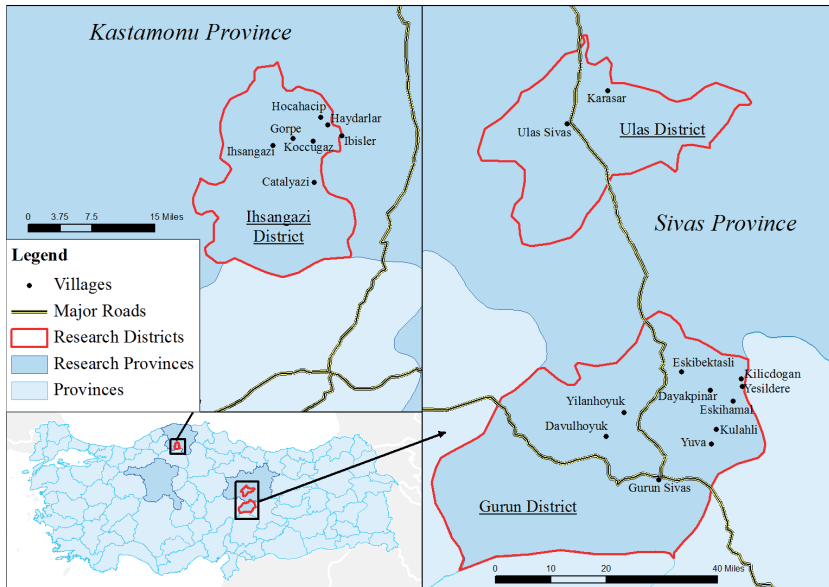
This article demonstrates that market forces can facilitate the cultivation of traditional varieties and sustain rural livelihoods. Overcoming marketing challenges is not easy and requires the effective collective action of small producers. Bonding, bridging and linking social capital are needed to sustain the connections of small producers to each other as well as national and external actors at multiple scales. The national context also affects farmers' willingness to collaborate to sustain the markets for agrobiodiversity. Market mechanisms are grounded in social, geographical, political and environmental contexts. In the context of agrobiodiversity conservation, the vitality of seed exchange networks are integral for collective action. The seed exchange networks are a non-market solution to agrobiodiversity conservation, and the bonding and bridging of social capital within the seed exchange networks have implications for the market-oriented agrobiodiversity conservation. The seed exchange networks, formal or informal, also provide an experience for small producers to establish trust and transfer traditional knowledge, which are also key aspects of agrobiodiversity conservation (Atalan-Helicke, 2015; Pautasso, et al., 2013).

2. Methodology

The data for this article comes from ethnographic work in Kastamonu and Sivas, northwest and central Turkey respectively, gathered in multiple field trips from 2007 till 2014 (*Map 1*). Data was collected through semi-structured interviews (with 10 local state officials, seven representatives of international organizations, 15 representatives of nonprofit organizations, four traders, 40 men and 16 women farmers) in the cities of Ankara, Eskişehir, Izmir, Sivas, Kastamonu, and the villages of three districts, Ihsangazi (Kastamonu), and Ulaş and Gürün (Sivas) (*Map 2*). Two focus group discussions with a total of 11 farmers in the villages of İhsangazi and Gürün also complement the semi-structured interview data.

Map 1: Turkey and Research Sites

Map 2: Research districts and villages in Kastamonu and Sivas

The research sites were selected after extensive conversations with Turkish state officials, representatives of international and nonprofit organizations, and the examination of published and unpublished works, which allow a temporal and spatial comparison of traditional wheat variety cultivation and livelihood changes. Literature on traditional wheat varieties in Turkey range from categorization of crop diversity and their geographical distribution (Gökgöl, 1939; Karagöz and Zencirci, 2005) to analysis of factors that affect farmers' management of agrobiodiversity (Meng, et al., 1998), as well as potential for market chain coordination for hulled wheat varieties (Guiliani, et al., 2009). Qualitative research data was validated through triangulation by using government documents, newspapers, other printed available material, and participant observation.¹

3. Collective Action

If farmers act collectively, they can maintain greater agrobiodiversity at a lower cost, incur less probability of loss, overcome market limitations and maintain their position in the markets more effectively (Markelova and Mwangi, 2010). The image of the product, which increases its value and serves as a guarantee of its quality, is closely associated with a region and tradition and depends on the collective willingness of community members to maintain a high level of quality (Crespo, et al., 2014). However, the difficult question is how small farmers who utilize agrobiodiversity can come together to foster new social relations and achieve collective action for markets. Scholars studying collective action emphasize the importance of social capital because it “provides a synthesizing approach on how cultural, social and institutional aspects of communities of various sizes” jointly address their collective action problems (Ostrom and Ahn, 2008, p. 22).

The concept of social capital is well known in rural studies, natural resource management and sustainable development literatures. Different definitions of the term social capital exist, based on the work of Bourdieu (1986), Coleman (1988) and Putnam (1995). Scholars may draw on a certain definition but there is conceptual integrity in different definitions due to their focus on the characteristics and value of mutual connections between individuals (Flanigan and Sutherland, 2016). Bourdieu (1986) defines social capital as

the aggregate of the actual or potential resources which are linked to possession of a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance and recognition—or in other words, to memberships in a group (p.51).

Social capital refers to a set of resources for individuals in a social context, through which other resources, such as knowledge and wealth, can be accessed. It is formed through material and symbolic exchanges in geographical, economic and social space (Flanigan and Sutherland, 2016). Processes of uneven development and the national context are also likely to affect the levels of social capital, which affects the rigor of collective action (Adger, 2003)

The characteristics of connections and interactions define the capacity of the communities to change, and can also explain why some communities achieve collective action while others fail (Ostrom and Ahn, 2008). Based on the connections between actors located at different levels, social capital is classified as bonding, bridging and linking. Bonding social capital refers to connections among homogenous groups, whereas bridging social capital refers to relationships between individuals with shared interests but different identities (Adhikari, 2008). Both bonding and bridging social capital help individuals benefit from common knowledge and access opportunities (Flanigan and Sutherland, 2016). Linking social capital pertains to connections to people who are in power positions and also refers to vertical connections to formal institutions (Adhikari, 2008). Mutual interaction among bonding, bridging and linking aspects of social capital can explain conditional cooperation and the success of collective action. This does not mean that more networks, greater reciprocal relations and commitment lead to more social capital. Rather, the complex combinations of bonding, bridging and linking social capital help resolve disputes within the group and take advantage of opportunities (Adger, 2003). By linking the close relationships within a local community to external actors who have new knowledge, larger stores of financial capital, and political connections, communities that already have bonding and bridging capital can effectively solve bigger problems (Ostrom and Ahn, 2008).

These interactions and connections are also crucial to enhance trust within the community and to build confidence to invest in a collective activity (Kruijssen, et al., 2009; Michelini, 2013). Similarly, external interventions can act as a “trigger” to motivate farmer groups toward collective action for marketing agrobiodiversity. Yet, the success of these external interventions depends on the support of small farmers, and their connection to production, to each other and to external actors (Crespo, et al., 2014). Bridging social bonds beyond immediate primary groups provides small farmers a better economic situation and an opportunity to sustain the collective action in the long run (Michelini, 2013). Another factor that leads to sustainability of the collective action is social learning, the process through which groups of people learn to work together, facilitate inter and intra group communications, and define problems jointly. As they interact, small farmers develop common perspectives, values and insights. As a result, the group moves from “multiple cognition” to “collective cognition.” (Kruijssen, et al., 2009)

4. Challenges for Marketing Agrobiodiversity

The idea of farmer organizations and collective marketing is not new, and farmer cooperatives demonstrate that smallholder groups can successfully achieve economies of scale to overcome the high transaction costs that individual farmers face (Markelova and Mwangi, 2010). Market development for agrobiodiversity conservation involves mechanisms to increase the value of the crop to small farmers and other actors in the market chain by mitigating market imperfections. Consumers may demand products derived from a crop locally but the crop may be underutilized or neglected at national and global scales. Similarly, there may be initial limitations in consumer demand, inefficient supply and quality control. Farmers' access to resources, including economic capital can be limited, and farmers may need capacity building to reorganize market relationships (Giuliani, 2007). Collective action may help overcome these challenges and connect small producers in the developing world to national and global consumers, who demand healthy and minimally-processed products, food and cosmetics and are willing to pay higher prices for desirable traits (Giulini, et al., 2009; Atalan-Helicke, 2018).

Literature in natural resource management point out four broad categories that contribute to the sustainability of collective action for marketing of agrobiodiversity. These are: a) characteristics of the resources (e.g., boundaries, size, low levels of mobility); b) characteristics of the user groups (e.g., shared norms, previous experience with collective action and social capital, capable leadership); c) institutional arrangements (e.g., locally devised access and management rules, enforcement mechanisms, accountability structures); and d) the external environment (e.g., interaction with governmental bodies, supportive external organizations) (Agrawal, 2001). The interaction among these variables is complex, and a pure market focus may have contradictory consequences.² Thus, collective action of farmers should also have a conservation focus while working for expanding markets for agrobiodiversity.

5. Turkey and Wheat Farmers

Turkey is a leading grain processor and processed wheat product (e.g., flour, pasta) exporting country. Wheat is planted in about 7.8 million hectares of land, constituting one-third of total arable land in Turkey (USDA, 2015; TUIK, 2015). Turkey's wheat harvests total about 18 million metric tons, with fluctuations based on weather conditions.³ Improved hybrid varieties have been available in Turkey since the introduction of semi-dwarf varieties from Mexico in 1966, with different levels of adoption regionally. Improved wheat varieties and production techniques have contributed greatly to the increasing yields in Turkey. However, these have also led to the decline of cultivation of wheat landraces, which now constitute less than one percent of total wheat production in Turkey (FAO, 2015).

Farmers in Turkey have been subject to several rural development projects, initiated and implemented through multiple actors, including the state and supranational organizations (e.g., the European Commission). After the financial crisis of 2001, Turkey implemented the Agriculture Reform Implementation Program as part of the World Bank loan for structural adjustment and stabilization program. These agricultural sector reforms caused decreases in production of sugar beets, tobacco, hazelnuts and grains. These changes, accompanied by reform of state subsidies and the agricultural cooperatives, also meant a loss of two-thirds of agriculture income (Lundell, et al., 2004). The European Commission also played a role in shaping Turkey's rural development policies by facilitating harmonization of legislation with Common Agricultural Policy and European Union standards (Atalan-Helicke and Mansfield, 2012). European Commission funding also

facilitated development in areas where there was no large-scale state-led rural development, including Kastamonu and Sivas. With the reform of state subsidies and legislation changes, the Turkish state started providing subsidies for farmers growing animal feed (after 2000), animal husbandry (after 2006), and certified organic agriculture (after 2009). Access to these subsidies affected both income and decision-making patterns of small farmers in Kastamonu and Sivas. European Commission funding also established connections among various public and private actors at national and international scales. (Kuzmanovic, 2010).

Understanding the socio-cultural context can also help assess connections among farmers and actors. Employment in both Kastamonu and Sivas depends on agriculture and their per capita production levels are lower than the national average (Kalkınma Bakanlığı, 2013). Both Kastamonu and Sivas have sent migrants to Istanbul for economic reasons. Unlike Sivas, Kastamonu was able to sustain its village populations year round. Farmers in both cities have access to extension and credit, many farmers cultivate high yielding wheat varieties for markets. In line with global trends, Turkey's farming population is aging, and those who cultivate traditional varieties are getting older: A recent FAO survey (2015) found the average age of farmers cultivating traditional wheat varieties to be 58.

6. Findings

6.1. *Einkorn and Challenges for Marketing Siyez*

Einkorn, locally known as *siyez* in northwest Turkey, is a hulled wheat variety, wheat with non-threshable grain, and a semi-wild relative of wheat. It remained as a local crop, consumed as bulgur (cracked wheat) and animal feed, until its revival as a health food for its nutritional qualities (Giuliani, et al., 2009; Atalan-Helicke, 2018). It is cultivated in mountainous areas due to its resilience to local climatic conditions and low input requirements. With the expansion of modern agriculture techniques and varieties in Turkey, its production was pushed to marginal and isolated pockets in northwest near the Black Sea coast at altitudes of 1100 to 1200 meters (Bioversity International, 2006; Karagöz, 1996). *Siyez* farmers in Kastamonu process their own bulgur, and are better connected to Istanbul, Turkey's largest city, financial center and consumer market, through roadways, long-established migration chains, and the branding of their bulgur as "*siyez* bulgur."

There were already a few farmer groups, in the form of local dairy cooperatives, an Agriculture Chamber and a state-affiliated farmers' cooperative in Ihsangazi, Kastamonu. Many *siyez* farmers were members of these organizations. Kastamonu traders, as well as international and national actors, have been working with a small group of farmers, who were willing to learn new techniques in animal husbandry.⁴ Yet, these organizations neither had a mission for marketing *siyez* bulgur nor a common vision about *siyez* conservation.

Farmers growing *siyez* engaged in seed saving and exchange practices, which are still vibrant (Giuliani, et al., 2009). Seed exchanges provide strong social ties since farmers exchange seeds not only within their close kinship network but with other farmers in different villages "to change the soil," "to avoid the evil eye" (a traditional superstition) and "to improve the seeds." These informal ties enable farmers to trust each other, participate in agriculture-related events as an informal group and transfer traditional knowledge—of not only seed conservation but also *siyez* cultivation.

Until early 2000s, *siyez* has been mainly used for household consumption. Many farmers report using about one-tenth of *their siyez* harvest as seeds, one third for their household bulgur

consumption, and the rest as animal feed, while a few farmer traders also grew *siyez* for local and regional markets (Giuliani, et al., 2009). Farmers also attribute a cultural value to *siyez* and gift *siyez* bulgur to relatives or friends living in other cities. Some farmers also use these gift-relationships to engage in direct marketing of *siyez* bulgur at national markets.

The challenges of marketing *siyez* included lack of guaranteed markets (due to lack of sustained demand), low prices to sustain livelihoods, and problems with quality. *Siyez* bulgur has a distinct taste and requires longer cooking time, which require acculturation of taste among national consumers. A 46-year-old male farmer trader stated that when he started selling *siyez* bulgur in 2005, he could not even sell 100 kilos, but in the following four years, he could sell 4 tons of bulgur at Kastamonu and national markets. Another problem was “about equity in the markets and determination of prices in the national (especially Istanbul) markets,” as expressed by a 55-year-old male trader. Poor market transparency and distance between *siyez* farmers and processor-traders was also a significant challenge for expansion of *siyez* bulgur production. Because farmers had not initially benefited from access to urban health and other niche markets, they received low prices (Giuliani, et al., 2009). Farmers also faced problems with delivering standard *siyez* bulgur to the markets. The production of bulgur is labor intensive and includes taking it to millers for dehulling, boiling and drying the grains. To standardize production and increase the quality of *siyez* bulgur, local stakeholders sought alternatives to traditional sun drying, such as indoor dehydrators using solar energy. External funding was also pursued. However, farmers were not successful in establishing a common drying facility, and processing bulgur individually meant lack of common production standards. Competition among producers also ensued: The 46-year-old male farmer-trader stated that his clients only buy from him “because they know the bulgur is clean and of good quality.” Moreover, several farmer traders complained about recent changes related to food safety and hygiene regulation that brought new challenges for *siyez* farmers and farmer traders.⁵

6.2. Bonding, Bridging and Linking Social Capital for *Siyez* Markets

Since 2006, several actors have worked to overcome these marketing challenges for *siyez*. Over the years, Kastamonu traders, including businessmen associations, and representatives of Agriculture Chamber (a farmers association established through the state) have organized several Kastamonu food festivals in Istanbul and other cities. They also worked with chefs to increase awareness about *siyez* bulgur in national markets. These food festivals aimed to familiarize national consumers with the taste and cooking of *siyez*. External actors also worked to connect farmers to consumers to ensure guaranteed markets. Representatives from the United Nations Development Program Global Environmental Facility Small Grants Program Turkey National Coordinator and a few years later, Bioversity International met with stakeholders in Kastamonu. Both organizations analyzed how farmers can overcome marketing constraints through collective action and market chain coordination (Bioversity International 2006; Guiliani et al., 2009). However, farmers could not engage with these external actors despite their willingness to market *siyez*: many farmers preferred to use a majority of their production as animal feed rather than sell it to markets. Yet, over time more farmers were connected to the expanding niche markets for *siyez* after seeing a price increase (see Table 1).

Table 1: Price increase of bulgur (1 kilogram)

Year	Turkish Lira	USD
2007	1 TL	90 cents
2009	3 TL	2.2 USD
2011 (July)	5 TL	3.1 USD
2013 (November)	8 TL	4 USD
2015 (March)	7.5 TL (Tokalı Gıda)*	2.8 USD
	10 TL (Yöresel Tatlar)	3.8 USD
	12 TL (Doğal Ürünler)	4.6 USD
2016 (March)	7.5 TL (Tokalı Gıda)*	2.6 USD
	10.95 TL (Yöresel Tatlar)	3.8 USD
	13 TL (Doğal Ürünler)	4.51 USD

Prices for 1 kilogram of siyez bulgur are calculated based on ethnographic data and a comparison of websites of Turkish gourmet and health food companies, Yöresel Tatlar, Doğal Ürünler, as well as Tokalı Gıda, the only factory producing siyez in Seydiler, Kastamonu. The Turkish lira- USD conversion rates are based on the Turkish Central Bank's monthly exchange announcements.

*for wholesale, the price is valid over 4 kilograms of purchase.

Attempts to establish markets evolved over time: Kastamonu traders, who have been at the forefront of addressing marketing constraints of *siyez* and linked social capital among multiple external actors and local producers, started collaborating with one of the Slow Food Turkey local chapters, *Fikir Sahibi Damaklar*. The representatives of the nonprofit organization who are based in Istanbul met with farmers and decided to present it as Turkey's first presidium. A presidium is granted to "a traditional product at risk of extinction, a traditional production practice at risk of extinction, and a rural landscape or ecosystem at risk of extinction," for which environmental, social and economic sustainability of the production could be verified (Slow Food, 2003). After a year of collaboration among local farmers, farmer-traders, Kastamonu traders, local and national state officials and the Slow Food Turkey chapter, *siyez* bulgur from Ihsangazi was recognized as Turkey's first national *presidium* in 2012. (Slow Food, 2017) This international recognition has served as an important factor to bring the *siyez* bulgur production chain up to legal standards: it made the actors see the potential benefits of the markets and gain confidence to engage in the collective activity. Although the Slow Food Foundation for Biodiversity decided to work with a small group of farmers and traders in Ihsangazi initially, many more farmers became interested in cultivating *siyez* (Atalan-Helicke, 2018)

The national context also affected farmers' willingness to work together to establish a livelihood from *siyez* and to collaborate with established organizations. Many farmers in Kastamonu grew sugar beets as a cash crop for markets. However, after 2001 Turkey's financial crisis and the World Bank funded agricultural sector structural reform project, many farmers phased out of sugar beet production: The state-owned Sugar Beet Growers Association closed down its center in Kastamonu, and the state reduced subsidies for fertilizer and price support. Although farmers in Ihsangazi were eligible for state subsidies for growing animal feed after 2000, and animal husbandry after 2006, several farmers complained about the effects of vetch and sainfoin on the digestive health of their livestock and kept feeding *siyez* to their cows. The regulations associated with harmonization of European Union standards, including 2004 regulations for hygienic milk production and 2007 regulations for registry of all food producers, brought more standards for dairy farmers. Small producers had to become part of milk cooperatives to market their milk in national markets (Açık Toplum Vakfı, 2010). These changes positively affected *siyez* cultivation. However, the story unfolded differently for *zerun* farmers in Sivas.

6.3. *Zerun and Marketing Challenges of Zerun*

Studies confirm the existence and widespread cultivation in central Turkey, Sivas, of Anatolian hard wheat variety *zerun* (*T. aestivum*), a wheat variety preferred for its bread making qualities (Meng, et al., 1998). Sivas has been connected to the national markets since the 1930s through major railroads (Özbek, 2003). However, small farmers could not enjoy retail markets because *zerun* had generally been marketed in bread flour blends. Moreover, the emigration dynamics changes seasonal demographics in the villages: Sivas has been one of the ten cities sending the most number of migrants to Istanbul. Many of those who left their villages and became “guest workers” in Germany, Netherlands and France since the 1960s. While they return to their villages only in the summer, several villages lack a year-long population to sustain wheat cultivation.

The Turkish Grain Board, an autonomous state economic enterprise that regulates the wheat industry, imports and exports it, purchases *zerun* bread wheat. It has paid a premium for it, and since its establishment in 1938, it classified *zerun* as the highest quality bread wheat (ZMO, 1970; TMO, 2016). The Turkish Grain Board standardized its purchase catalogues in 2002 due to harmonization with the European Union standards, but *zerun* has still been on its purchase catalogues (TMO, 2014). Sivas also hosts one of the state agricultural research centers that has successfully developed and commercialized hybrid wheat varieties. Farmers in Sivas have increasingly adopted hybrid wheat varieties in the last forty decades. Farmers follow a crop rotation of grains, chickpeas, animal fodder, followed by a fallow period to maintain soil fertility and a portfolio of traditional and hybrid wheat varieties for markets. *Zerun* is the preferred variety of farmers at higher altitudes, 1300 to 1640 meters due to its resilience to winter conditions and dry agriculture (Karagöz and Zencirci, 2005).

Zerun flour has been sold to mainly the Mediterranean region bakeries due to its bread making qualities. Both Ulaş or Gürün have an agriculture chamber but neither has a farmer cooperative. The villages are geographically distant from each other and maintain relationships only among kin for the exchange of labor. Farmers purchase seeds—for hybrid and traditional varieties rather than exchanging seeds. Those farmers who have quality seeds do not “exchange with everyone” or “sell them.” Producing quality seeds is labor intensive, and requires traditional knowledge. Some farmers believe that they should be compensated for producing high quality seeds. A 47-year-old male farmer said he “separated the sections in the field to save seeds, and worked hard to clean them. Why [would he] give them away?”

Marketing challenges of *zerun* also include lack of guaranteed markets, particularly by the private sector, low prices or delayed payments, and problems with quality. For many years, farmers sold their *zerun* to the Turkish Grain Board. However, transportation costs and delays in payments by the Turkish Grain Board have discouraged farmers from growing *zerun*. Many farmers started to sell their *zerun* to local traders who would purchase it below state-defined prices but transport and store it themselves. Later, problems associated with quality control affected marketing *zerun*. Standards established by the Turkish Grain Board in 2002 reduced prices paid for *zerun*. Unpredictable weather, such as drought in 2007 and excessive humidity in 2011, affected the quality of *zerun*, and farmers had difficulty selling *zerun*. The local economic context also affected the farmers’ decisions. A local entrepreneur in Gürün established a bulgur factory in 2001 to process a folk variety, which was in part improved from *zerun* as a commercial hybrid variety before it was discontinued by the state agriculture research station. The entrepreneur contracted some farmers to produce the seeds of the folk variety, sold the seeds, and made advance payments for their harvest. He paid about ten to fifteen percent above market prices and

transported the grain. These factors encouraged many Gürün farmers to expand their cultivation of the folk variety, and quit *zerun*. For Ulaş farmers, lack of sustained volume for the markets in their geographical proximity meant loss of connections to private flour factories in other cities, particularly Malatya, Diyarbakır and Konya. Loss of markets for *zerun* made many small farmers in Gürün and Ulaş to switch to other hybrid wheat varieties.

6.4. Bonding, Bridging and Linking Social Capital for Zerun Markets

Several public and private entities acted as drivers for collective action to overcome marketing challenges of *zerun*. The first was establishing guaranteed markets with price premiums. This was overcome through contract farming with a private company, the Istanbul Halk Ekmek (Istanbul Public Bread Company - Bread Company from now on) from 2005 till 2010. The Bread Company started contracting organic wheat farming in Sivas with the financial support of the European Commission. The Bread Company was primarily interested in slowing or reversing migration to Istanbul from ten cities sending the highest number of immigrants to Istanbul, one of which was Sivas. The Bread Company had no previous experience in rural development or migration projects (Kentleşme Şurası, 2009). The Bread Company did not specify the wheat variety it would procure. Farmers in Ulaş started organic *zerun* farming under a contract with the Bread Company in 2005 and received 20 to 40 percent above market prices for organic *zerun*. (Table 2)

Table 2: Price change for conventional and organic Anatolian hard white bread wheat

Year	Conventional Turkish Grain Board	Organic farming	USD	
			Turkish Grain Board purchase price	Organic farming
2007	458,000 TL / ton	595,000 TL/ ton (Organic contract farming, DAPHAN Ltd.)	35 cents/ton	46 cents (sales price)
2009	500-530 TL/ton	20 TL state subsidy/per decare	32-34 cents/ton	1 cent per decare/ subsidy
2015	960-1,260 TL/ton	10 TL state subsidy/ per decare	35-46 cents/ton	^{3/10} of a cent/per decare/ subsidy

Prices are calculated based on 1 ton of Anatolian hard white bread based on ethnographic data and Turkish Grain Board annual purchase statements. The price fluctuations are based on the time of the sales: The low rates tend to increase from June to November. The Turkish Lira (TL) conversion to USD are based on Turkish Central Bank’s monthly exchange announcements, and uses June and November rates.

Farmers were already familiar with *zerun* cultivation. The national context and the intervention of other external actors increased their willingness to start organic farming. These also helped Ulaş farmers to waive the waiting period and the costly fees for organic certification. The farmers who received state subsidies for animal feed since 2000 did not use agricultural chemicals to grow animal feed and they could immediately receive organic certification when the Bread Company contract farming started in 2005. The Bread Company also covered costly organic certification fees for the contract farmers. Farmers had already received training on organic farming through a rural development project of the Sustainable Rural and Urban Development Association (SURKAL) after 2003. SURKAL received funding from the Baku-Tbilisi-Ceyhan Operating Company (BTC Co) to improve livelihoods in rural Sivas along the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline⁶. Between 2003 and 2005, BTC Co. invested 9 million USD along the BTC pipeline in

Turkey, which covered Ulaş but not Gürün. SURKAL worked closely with Ulaş farmers and implemented projects such as greenhouse development for high value fruit (e.g., strawberries) and improvement of livestock breeds and animal feed crops. It also provided training for capacity building for community organizations. Another regional nonprofit, the Eastern Anatolia Agricultural Producers and Livestock Breeders Association Organic Agriculture Limited (DAPHAN), was working with farmers in a nearby city, Erzurum, northeast Turkey, to support the transition to organic agriculture and to revive traditional wheat varieties. Its funding also came from the European Commission. It provided training to Ulaş *zerun* farmers. Although the projects of external actors, the Bread Company, SURKAL and DAPHAN, were disconnected from each other, they provided technical expertise, funding and markets for Ulaş *zerun* farmers. However, there was not too much time overlap between these external interventions, and *zerun* producers engaged with them separately, and implemented their programs with varying degrees of success.

To ensure the sustainability of rural development, SURKAL worked with the Ulaş community to establish a local nonprofit organization *Ulaş Kalkınma Derneği* (Ulaş Development Association). This association had farmer and non-farmer members to pursue broader goals of rural development. Its president was a male retired primary school teacher, who returned to his village after several years away from Ulaş. The Ulaş Development Association organized farmers at the village level to participate in organic contract wheat farming and the rural development project. In 2007, there were twelve farmers in three villages cultivating organic *zerun* in an area of 692 decares. Some farmers expressed concerns about the decrease in yields with switch to organic farming, but as a 55 year old male farmer stated, farmers were happy about “increased premiums for *zerun*.”

7. Discussion

Market forces can facilitate the cultivation of underutilized or neglected crops and sustain rural livelihoods. However, overcoming marketing challenges is not easy, and relies on collective action, as well as bonding, bridging and linking social capital with external actors. Farmers may learn to build social ties to govern common norms for their coexistence and collaborative marketing initiatives through external interventions that establish and strengthen markets. As a result of interventions, both *siyez* and *zerun* farmers organized institutionally to coordinate their production and marketing strategies. However, farmers’ previous experiences with collective action affect their knowledge exchange and capacity to overcome internal social dilemmas and discouragement when faced with marketing challenges.

In Kastamonu, farmers were producing *siyez* bulgur individually without an infrastructure or common facility to produce and market bulgur. However, the existence of multiple farmer organizations at village and district levels enabled an inclusive structure for the participation of *siyez* farmers in the market chain, regardless of their age, income, and production capacity. Several traders were well connected to the markets, but they were small or medium scale, and did not dominate the market in a manner that would exclude new farmers and traders from entering the market. Previous training as a group and cooperative experiences helped bond social capital among *siyez* farmers. The small group of farmers that Slow Food Foundation worked with were able to organize themselves as Ihsangazi *Siyez* Farmers Association after 2012. This association has started to organize annual *siyez* festivals in Ihsangazi, collaborate with Kastamonu traders to organize food festivals in other cities, and participate in panels and meetings about *siyez* organized by national stakeholders. Many farmer traders emphasized the importance of protecting “the Ihsangazi *siyez* bulgur brand” because *siyez* has maintained its significance as part of cultural identity. A woman farmer, aged 65, stated

that even if niche consumer markets disappear one day, they would still continue to cultivate *siyez*: “Like my parents grew *siyez* for animals, my children would grow it for their animals. It is because *siyez* sustains us and our livelihoods, the animals.” Thus, by 2015, the number of farmers cultivating *siyez* has increased to about 900 farmers in Ihsangazi (Anadolu Ajansı, 2015). The members of the Ihsangazi *Siyez* Farmers Association are mainly male farmers, but women farmers also maintain their informal market ties by participating in Kastamonu markets. Despite a high turnover rate, local state officials at the district and city scale have always welcomed visitors, researchers, and businesses interested in *siyez*. Many farmers emphasized the knowledge exchange with state officials, and their support for *siyez* cultivation. Over the years, they also emphasized how much they “trust them” and follow their “advice to cultivate more *siyez*.”

While collective action enabled market chain coordination and led to the revival of *siyez* in Ihsangazi, Kastamonu, market mechanisms could not avoid the abandonment of the traditional variety *zerun* in Gürün and Ulaş in Sivas. The economic effects of market chain coordination for *zerun* were immediate in Ulaş. However, development mechanisms did not have specific conservation goals for the bread wheat variety, *zerun*. Farmers in Ulaş and Gürün were not connected to each other, to the Ulaş Development Association or the external actors. Without prior experience of collective action, such as seed exchange networks, farmers could not exchange information, establish a common vision or norms to sustain markets.

Farmers were interested in organic *zerun* production because of state subsidies for organic agriculture. As additional farmers, who did not have contracts with the Bread Company in Istanbul, joined the Ulaş Development Association, organic *zerun* farming expanded in Ulaş. When asked why they cultivate organic *zerun*, a 51-year-old farmer complained about the increase in input prices for grains and said he hoped “the state subsidy and price premiums for organic agriculture would sustain [his] livelihood.” By 2010, the area under certified organic cultivation in Ulaş increased from 692 decares to 5,500 decares, but only a small percentage of it was dedicated to organic *zerun*. Designing policies and marketing strategies that support the promotion of agrobiodiversity requires an understanding of the economic and political forces at a national scale, such as incentives. It is also important to assess the dependence of farmers to these incentives relative to their interest in market-oriented conservation.

Despite initial success, problems with marketing *zerun* surfaced over time. The Bread Company faced difficulties selling organic bread in Istanbul, which is more expensive than regular bread. Thus, the Bread Company did not expand the number of contract farmers it has worked with. When Ulaş farmers had an additional 150 tons of organic *zerun* due to addition of new organic *zerun* farmers by 2009, they contacted private flour companies in Ankara and Istanbul. Ulaş Development Association was able to maintain its relationship with these private flour companies for two years that purchased the organic *zerun* flour, paid a premium and transported it. However, the association’s membership was not inclusive and some farmers were always concerned about benefits of *zerun* cultivation. A 61-year-old male farmer shared his openness toward organic agriculture, but not *zerun* cultivation. He said “It is difficult to get quality seeds for *zerun*.” The failure of a collective action may lead to discouragement, desperation or turning away from collective activity, and in the end, loss of social capital (Michellini 2013). Thus, when the Bread Company contract farming ended, farmers did not have incentives to continue organic *zerun* farming. By 2012, only three farmers maintained organic *zerun* farming. The economies of scale, achieved through contract farming and expansion of organic agriculture, which had allowed farmers to address a marketing challenge was lost.

The group size of organic *zerun* farmers was small and did not expand. The participation in organic certification was limited to those with personal connections to the Ulaş Development Association president. This prevented the formation of a collective cognition, entry of new farmers into the Ulaş Development Association and participation in organic *zerun* farming initiatives. Farmers did not have informal groups or meetings to facilitate knowledge exchange, and farmers relied on their personal ties to make farming decisions. Moreover, the insider-outsider tension prevented developing common values and shared interests among *zerun* farmers. A 50-year-old male farmer talked about “several guests in the village,” to refer to those farmers who live in other cities and abroad and come to the village in summer for the wheat harvest. The same farmer’s father, who was also present during the interview quickly corrected him by saying “they are also from this village.” Nonetheless, farmers could not develop a collective cognition to overcome their marketing challenges.

Limited social connections in Gürün and Ulaş also affected the vibrancy of seed exchange networks. Reduction in *zerun* production in the last decades has disrupted seed saving, and the culture of purchasing seeds has dominated farmers’ interactions. A 42-year-old male farmer said that when the number of contract farmers cultivating *zerun* has increased, saved seeds among farmers were not adequate and they “bought seeds from a nearby village.” However, because those farmers also quit growing *zerun* over the years, they did not have sources to sustain *zerun* seeds. There were not any local traders who were well-connected to the organic flour markets, and the challenge of connecting to traders in Ankara and Istanbul overburdened local farmers and the Ulaş Development Association. Moreover, unlike the farmers in Ihsangazi, the farmers in Ulaş could not extend their network to new organizations after the external interventions ended.

8. Conclusion

Farmers in Kastamonu and Sivas have been cultivating traditional wheat varieties alongside modern varieties. These practices reflect their capacity to maintain traditional wheat varieties under constant pressure from the markets for high-yielding modern varieties, and their capacity to revive them when opportunities provide price premiums ensured through market interventions. However, different factors affect the success of collective action in the long run.

In Ihsangazi, Kastamonu, farmers have been able to overcome marketing challenges for *siyez* at local and national scales both as a result of their sustained interest, and interventions of external actors. However, these challenges were not overcome quickly and the effects of marketing were gradual. The combined efforts to coordinate markets and create niche markets for *siyez* have increased marketing opportunities, and the collective action has been crucial to creating economies of scale in marketing and ensuring the quality demanded by markets. Local farmers have long been concerned about quality attributes of *siyez* bulgur, and the Presidium recognition has created confidence to protect their brand, production process, and quality. Whereas the sustained interest of Kastamonu traders helped to brand the local product as part of their cultural and culinary identity, the initiatives of local politicians, rural development officials and researchers have also shaped the development and conservation outcomes.

The outcomes of *zerun* cultivation in Ulaş also demonstrate the complex effects of internationally funded conservation and development projects. Multiple development and conservation interventions overlapped in Ulaş that initially led to an institutional structure to build social capital. However, lack of community empowerment to overcome social and cultural problems in communication among farmer groups undermined the effectiveness of collective action and long-term sustainability of conservation and development outcomes. Farmers perceived the role of the

Ulaş Development Association to secure state subsidies and other forms of project funding from international organizations. Problems with membership in Ulaş Development Association also demonstrate that individual farmers cannot maintain the processes that support agrobiodiversity in isolation from other farmers.

Farmers negotiate multiple and often conflicting concerns regarding yield, risk, quality and resilience (e.g., drought tolerance, resistance against pests and diseases). Market premiums can provide opportunities for farmers to choose an underutilized or neglected variety. The two cases demonstrate the importance of the existence of a small, but dedicated group of farmers for traditional variety production over the years to sustain the continuity of seed exchange, and sustain traditional knowledge of seed saving and processing. Similarly, without addressing power relations, market mechanisms and collective action may fail. Participation problems may undermine access of farmers to the collective action and markets. Previous experiences of farmers with cooperatives and collaborative work as well as the inclusiveness of the new organizations and initiatives farmers set up are crucial in the sustainability of markets for traditional wheat varieties. Farmers' crop choices are not permanent and shift across time. Following farmers' cultivation of agrobiodiversity over time helps to assess the changes that affect the effectiveness of market interventions and collective action, and help to design follow up events in development and conservation initiatives that promote agrobiodiversity.

Grant Support: The author received no financial support for this work.

Notes

¹The author attended two workshops organized by civil society organizations in 2007 and 2009 and was a member of an online national seed network from November 2007 to September 2010. The author also participated in two local festivals, one of which was named after the traditional wheat variety ("Siyez Festival"), during which local food with the wheat variety was served and cooking contests were organized. The author also visited coffee houses, animal markets, farmers markets and fields to observe the relations of farmers with other stakeholders (e.g., traders, mill owners, seed company representatives, state officials).

²In the case of another underutilized and neglected crop, quinoa, while high prices at export markets increased incomes of quinoa producers, surging prices also undermined the food security of urban poor in Andean cities (McDonnell 2015; Parker-Gibson 2015).

³There are different data about arable land, area sown with wheat and total wheat harvest of Turkey. Here, the author used statistics of USDA, after comparing them with Turkish State Statistics Institution and Turkish Grain Board figures.

⁴A group of farmers and dairy cooperative leaders also received training through the Kastamonu Cooperative Association and Agriculture Chamber, and visited Germany with funding from an international organization in 2005.

⁵The 1995 Wholesale Markets Law that entered into force in 2012 has affected the consolidation of supermarkets in Turkey, and brought disadvantages for small farmers to enter markets, including matching and quality upgrading. (Atasoy, 2013).

⁶During the construction of the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline that connected three countries from the Caspian Sea to the Mediterranean through a buried oil pipeline, the BTC Co. started a community investment initiative that aimed to provide broader forms of support through community-specific projects along the pipeline (BTC, 2003).

References

- Açık Toplum Vakfı (2010). 100 konuda Avrupa Birliği'nin günlük hayatımıza etkileri (The impact of European Union on our daily lives in 100 questions) Retrieved from http://aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/100_konuda_avrupa_birligi-nin_gunluk_hayatimize_etkileri.pdf
- Adger, W.N. (2003) Social capital, collective action, and adaptation to climate change. *Economic geography*, vol. 79, no. 4, 387-404 .
- Adhikari, K.P. (2008) Bridging, linking, and bonding social capital in collective action. *Collective Action and Property Rights CAPRI* , 1-23.
- Agrawal, A. (2001) Common property institutions and sustainable governance of resources. *World Development* 29, (10), 1649-1672.
- Anadolu Ajansı(2015, 9 Aralık). Kastamonu'da siyez bugdayi paneli. Retrieved from <http://www.haberler.com/siyez-bugdayi-paneli-7952454-haberi/>
- Atalan-Helicke, N. (2015) Seed exchange networks and food system resilience in the United States. *Journal of Environmental Studies and Sciences* 5, (4), 636-649.
- Atalan-Helicke, N. (2018) "You can never give up siyez if you taste it once:" Local Taste, Global Markets and Conservation of Ancient Wheat Einkorn. *Gastronomica* 18, (2), 35-45.
- Atalan-Helicke, N. & Mansfield, B. (2012) Seed governance at the intersection of multiple global and nation-state priorities: modernizing seeds in Turkey. *Global Environmental Politics* 12, (4), 125-146.
- Atasoy, Y. (2013) Supermarket expansion in Turkey: Shifting relations of food provisioning. *Journal of Agrarian Change* 13,(4), 547-570.
- Bellon, M.R. (2004) Conceptualizing interventions to support on-farm genetic resource conservation. *World Development* 32, (1), 159-172.
- Bioversity International, (2006) Emmer in Turkey: An ancient cereal maintained by mountain farmers. Building the Market Chain. Retrieved from https://www.bioversityinternational.org/fileadmin/_migrated/uploads/tx_news/Emmer_in_Turkey_1272.pdf
- Brookfield, H.C. (2001) *Exploring agrodiversity* NY: Columbia University Press.
- Bourdier, P (1986) The forms of capital. In J.G. Richardson (ed.), *Handbook of Theory of Research for the Sociology Education* (pp.47-58) Westport: Greenwood Press.
- BTC (2003) Baku-Tbilisi-Ceyhan Project Community Investment Plan, Final March 2003. Retrieved from https://www.commddev.org/files/2273_file_CDP_BTC_Pipeline_Georgia_Azerbaijan_Turkey_2003_.pdf
- Coleman, J.S. (1988) Social capital in the creation of human capital. *American journal of sociology*, 94, S95-S120.
- Crespo, J., D. Réquier-Desjardins, and J. Vicente (2014) Why can collective action fail in Local Agri-food Systems? A social network analysis of cheese producers in Aculco, Mexico. *Food Policy*, 46, 165-177.
- Devaux, A., D. Horton, C. Velasco, G. Thiele, G. López, T. Bernet, I. Reinoso, and M. Ordinola, (2009) Collective action for market chain innovation in the Andes. *Food Policy*, 34, (1), 31-38.
- EC (2004) Development of Organic Agriculture and Legal Alignment with the EU. TR0402.07. Retrieved from <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/fiche-projet/turkey/2004/tr-0402.07-organic-agriculture.pdf>
- FAO (2015) Wheat Landraces in Farmers' Fields in Turkey: National Survey, Collection, and Conservation, 2009-2014, by M. Kan, M. Küçükçongar, M. Keser, A. Morgounov, H. Muminjanov, F.Özdemir, C.Qualset. Retrieved from <http://www.fao.org/3/a-i5316e.pdf>.
- Flanigan, S. & Sutherland, L (2016) Buying Access to Social Capital? From Collaboration to Service Provision in an Agricultural Co-operative. *Sociologia Ruralis*, 56, (4), 471-490.
- Foreign Policy (2016) Inside the Syrian Dust Bowl. 5 September 2016.
- Giuliani, A. (2007) *Developing markets for agrobiodiversity: Securing livelihoods in dryland areas* London and New York: Earthscan.
- Giuliani, A., A. Karagöz, and N. Zencirci (2009) Emmer (Triticum dicoccon) production and market potential in marginal mountainous areas of Turkey. *Mountain Research and Development*, 29, (3), 220-229.
- Gökgöl, M. (1939) Türkiye'nin Buğdayları. İstanbul: Tom.II.

- Isakson, S.R. (2011) Market provisioning and the conservation of crop biodiversity: An analysis of peasant livelihoods and maize diversity in the Guatemalan highlands. *World Development*, 39,(8), 1444-1459.
- Kalkınma Bakanlığı (2013) İllerin ve bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (Socioeconomic survey of cities and regions). Report by Turkey Ministry of Development Retrieved from http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_8_diger/tckb_sege_2013.pdf
- Karagöz, A. (1996) Agronomic Practices and Socioeconomic Aspects of Emmer and Einkorn Cultivation in Turkey. In S. Padulosi, S. K. Hammer, and J. Heller (Eds.) *Hulled Wheat: Promoting the Conservation and Use of Underutilized and Neglected Crops. Proceedings of the First International Workshop on Hulled Wheats* (pp. 172–77). Rome: IPGRI (International Plant Genetic Resources Institute).
- Karagöz, A. and N. Zencirci (2005) Variation in wheat (*Triticum* spp.) landraces from different altitudes of three regions of Turkey. *Genetic Resources and Crop Evolution*, 52, (6), 775-785.
- Kruijssen, F., M. Keizer, and A. Giuliani, A. (2009) Collective action for small-scale producers of agricultural biodiversity products. *Food Policy*, 34, (1), 46-52.
- Kuzmanovic, D. (2010) Project culture and Turkish civil society. *Turkish Studies*, 11, (3), 429-444.
- Markelova, H. and E. Mwangi (2010) Collective action for smallholder market access: evidence and implications for Africa. *Review of policy research* 27, (5), 621-640.
- McDonell, E. (2015) Miracle Foods: Quinoa, Curative Metaphors, and the Depoliticization of Global Hunger Politics. *Gastronomica: The Journal of Critical Food Studies*, 15, (4), 70-85.
- Meng, E., J. Taylor, and S. Brush (1998) Implications for the conservation of wheat landraces in Turkey from a household model of varietal choice. In *Farmers Gene Banks and Crop Breeding: Economic Analyses of Diversity in Wheat Maize and Rice* (pp. 127-142). Springer Netherlands.
- Michelini, J.J. (2013) Small farmers and social capital in development projects: Lessons from failures in Argentina's rural periphery. *Journal of Rural Studies*, 30, 99-109.
- Ostrom, E and T. K. Ahn (2008) The meaning of social capital and its link to collective action. In G. T. Svendsen and G. L. H. Svendsen (eds.) *Handbook on Social Capital: The Troika of Sociology, Political Science and Economics* (pp. 17-34), Cheltenham, UK and Northampton MA, USA: Edward Elgar.
- Özbek, N. (2003) Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları, 1932-1937. *Toplum ve Bilim XX*, (96), 219-240.
- Parker-Gibson, N. (2015) Quinoa: Catalyst or Catastrophe? *Journal of Agricultural & Food Information*, 16, (2), 113-122.
- Pautasso, M., G. Aistara, A. Barnaud, S. Caillon, P. ... and T. Döring (2013) Seed exchange networks for agrobiodiversity conservation. A review. *Agronomy for sustainable development* 33, (1), 151-175.
- Putnam, R.D. (1995) Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of democracy*, 6, (1), 65-78.
- Slow Food (2003) Slow Food Presidia: How to create a Presidium, build relationships with producers and organize activities. By Slow Food Foundation for Biodiversity and Terra Madre. Retrieved from <https://www.slowfoodusa.org/files/files/handbook-presidia.pdf>
- Slow Food (2017) *Siyez* Wheat Bulgur, Turkey. By Slow Food Foundation for Biodiversity. Retrieved from <http://www.fondazione Slow Food.com/en/slow-food-presidia/siyez-wheat-bulgur/>
- TMO (2014) Turkish Grains Board Wheat Purchase List, 2013-2014 season price list. Retrieved from http://www.tdag-ticbor.org.tr/tr/tmo_2013-2014_Alim_Baremi
- TMO (2016) Mission and Duties of Turkish Grains Board. Retrieved from <http://www.tmo.gov.tr/Main.aspx?ID=370>
- TUIK (2015) Türkiye Tarım ve Orman Alanları (Turkey Forest and Agricultural Land) 1988-2015. By Turkish Statistical Institute. Retrieved from http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=53
- USDA (2015) Turkey Grain and Feed Annual, by Kubilay Karabina, Foreign Agricultural Service, Global Agricultural Information Network TR 5016.
- ZMO (1970) Yabancı Menşeli Buğday Tohumluklarının Durumu (The Status of Non-native Wheat Seeds). By Chamber of Agriculture Engineers. Ankara.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

The Relationship Between Employee Jealousy, Job Satisfaction, Burnout and Vigor: A Study of White-Collar Employees

Çalışan Kıskançlığı, İş Tatmini, Tükenmişlik ve Dinçlik Arasındaki İlişkiler: Beyaz Yaka Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma

Nuran BAYRAM ARLI¹ , Mine AYDEMİR² , Elif ÇELİK³

¹Uludağ University, Department of Econometrics, Bursa, Turkey

²Uludağ University, Department of Econometrics, Bursa, Turkey

³Uludağ University, Department of Econometrics, Bursa, Turkey

ORCID: N.B.A. 0000-0001-5492-184X;
M.A. 0000-0003-3276-8148;
E.Ç. 0000-0003-1176-595X

Corresponding author:

Mine AYDEMİR,
Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF Ekonometri Bölümü, Görükle Kampüsü, 16059, Nilüfer, Bursa, Türkiye
E-mail: mineaydemir@uludag.edu.tr

Submitted: 31.05.2018

Revision Requested: 18.07.2018

Last Revision Received: 06.09.2018

Accepted: 13.09.2018

Citation: Bayram Arli, N., Aydemir, M., Celik, E. (2019). The relationship between employee jealousy, job satisfaction, burnout and vigor: A study of white-collar employees. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 31-43.
<https://doi.org/10.26650/JECS429088>

ABSTRACT

Aim: The aim of this study was to analyze and to explore the structural relationship between employee jealousy, job satisfaction, burnout and vigor.

Methodology: A total of 144 white-collar employees operating in the private sector constituted the research population. Shirom-Melamed Burnout & Vigor Scales, Minnesota Satisfaction Questionnaire (MSQ), and Employee Jealousy Scale developed by Vecchio were used to quantify the concepts in question.

Results: The relationship between employee jealousy, job satisfaction, burnout and vigor was analyzed using structural equation modeling (SEM). The results show that employee jealousy has a directly positive effect on burnout. Moreover, it was found that burnout has a negative effect on vigor and job satisfaction, while vigor has a positive effect on job satisfaction.

Conclusion: Employee jealousy, as a negative workplace emotion, indirectly affects variables such as job satisfaction and vigor, while directly affecting the burnout variable. However, for the first time in this study, burnout is seen to play a mediating role in employee jealousy. Employee jealousy must be taken into consideration by managers in the work-place as a factor affecting performance, attaching the same level of importance as to variables such as burnout, vigor, etc.

Keywords: Employee jealousy, job satisfaction, burnout, vigor

ÖZ

Amaç: Çalışmanın amacı çalışanlarında kıskançlık, iş tatmini, tükenmişlik ve dinçlik durumlarının birbiriyle olan ilişkilerini incelemek ve aralarındaki yapısal ilişkileri ortaya koymaktır.

Yöntem: Araştırmaya özel sektörde farklı firmalarda çalışan, beyaz yaka 144

gönüllü kişi katılmıştır. İncelenmek istenen kavramları ölçmek için, Shirom-Melamed tükenmişlik ve dinçlik ölçeği, Minnesota iş tatmini ölçeği ve Vecchio tarafından geliştirilen çalışan kıskançlığı ölçeği kullanılmıştır.

Bulgular: Çalışan kıskançlığı, iş tatmini, tükenmişlik ve dinçlik değişkenleri arasındaki ilişkiler yapısal eşitlik modeli kurularak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, çalışan kıskançlığının tükenmişliği direk olarak pozitif yönde etkilediği gözlenmiştir. Tükenmişliğin dinçliği ve iş tatminini negatif yönde etkilediği ve dinçliğin iş tatmini üzerinde pozitif anlamlı etkisi olduğu görülmüştür.

Sonuç: Bu çalışmada çalışanların kıskançlık kavramı, işyerlerinde yaşanan önemli duygusal durumlardan biri olduğu göz önüne alınarak iş tatmini, canlılık ve tükenmişlik ile birlikte ele alınmış ve çalışılmıştır. Çalışanların iş yerinde yaşayabileceği negatif duygu durumlarından biri olan çalışan kıskançlığı, iş tatmini ve dinçlik değişkenlerini dolaylı olarak, tükenmişlik değişkenini ise direk olarak etkilediği bulunmuş ve bununla birlikte, bu çalışmada ilk kez, tükenmişliğin çalışanın kıskançlığı için aracı bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, literatüre katkıda bulunmak ve çalışanların kıskançlığı hakkında yapılacak çalışmalarda öncü olmak açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Çalışan kıskançlığı, iş tatmini, tükenmişlik, dinçlik

1. Introduction

Offices and other co-working spaces play an important role in our lives. Many people spend a considerable part of their time in office spaces. In many cases, physically being at an office involves more than just working. Such spaces bring a number of individuals together, where they may have co-working tasks and they build social relationships. Interpersonal relationships and also internal or external factors in a business setting may lead to a number of positive and negative outcomes. Certain negative outcomes may translate into reduced productivity, aggressive behavior and increased levels of stress (Vecchio, 2000; Alicia, 2000; Gershon, 2009; Stepanek, 2015). It is important to explore these moods to better understand workplace dynamics. In particular, managers can benefit from these concepts to identify and prepare for situations they may encounter with their employees, and at the same time to understand and resolve conflicts in working environments. This is an important issue for managers in terms of employee health.

Studies have shown that negative situations in workplaces are influential on concepts such as employee performance, productivity and job satisfaction which are important for a company. (Maslach ve Jackson, 1981; Shahab & Ali, 2013; Koustelios & Tsigilis; 2005; Blix et al. 1994; Schaufeli & Bakker, 2003; Oerlemens & Bakker, 2014; Shimazu et al., 2008). Vecchio (2000, 2005) studied employee jealousy as one of the negative emotions and examined its relevance to other concepts.

White & Mullen (1989) and Vecchio (1995) defined employee jealousy as a complex of behaviors, thoughts, and emotions resulting from the perception of loss of self-esteem and/or their professional relationships. Jealousy in the workplace involves three elements, namely, the focal employee, the rival and the valued target. Any leader or executive who may be the reason behind employee jealousy is the valued target for the employees (Günalan and Ceylan, 2014). Similarly, “social jealousy” emerges when an individual thinks their relationship with a valued individual or object is threatened by another person. Any social jealousy behavior is called “romantic jealousy” if such behavior occurs in the setting of a romantic relationship (Salovey & Rodin, 1988). The definition of romantic jealousy also involves the concepts of individual, rival, and partner. Jealousy between members of the opposite sex may be defined as the fear of losing one’s partner in a valued relationship to a rival (Teismann & Mosher, 1978).

In addition to jealousy, envy stands out as another negative emotion which may arise in the workplace. Envy is associated with the desire to have the success, power, or status of someone else, or what they have (Özkoç & Çalışkan, 2015). A literature review showed that envy and jealousy are sometimes used interchangeably. However, these two concepts are different in their meaning. Envy is related with feeling inferior, and characterized by emotions such as longing, anger, and unrecognized feelings, while jealousy is characterized by fear, insecurities, anxiety and anger (Parrott & Smith, 1993). Jealousy builds on envy and it involves at least the relationship between two individuals. While the envious person focuses on the object of affection and seeks to obtain favorable properties of that object, a jealous person would aim to obtain the object of affection and to eliminate the competition (Klein, 1975; Özkoç & Çalışkan, 2015).

The presence of a threat posed by rivals or presence of a perceived threat may lead to lower self-esteem or reduced potential. Such a threat would bring with it powerful emotional reactions such as defensiveness or withdrawal. Thus, employee jealousy is defined as a type of reaction to stress (Vecchio, 2000). Competition in the workplace may prove to have positive effects, but it also has the potential for negative ones such as stress and/or jealousy. Employees with similar qualities (years of experience, title, demographic features, etc.) aiming for similar job success

(promotion, premium payments, performance indicators, etc.) are expected to perceive one another as rivals. Managers, in some cases, are able to use such competition to their advantage. However, the negative effects of such competition must be kept in check by the managers and necessary measures should be taken to avoid any negative outcomes (Kilduff et al., 2010; Vecchio & Dogan, 2001). When an employee is favored by the manager based on unjust reasons, such behavior is perceived negatively by other employees which in turn leads to negative feelings. Therefore, the behavior of manager has a direct impact on the employees' moods (Dasborough et al., 2009). Eyob (1994) in his study based on a population of IT workers suggested that employee jealousy is a corporate problem and the author recommended that the managers fight against jealousy in order to ensure better employee performance and that they need to find innovative solutions as a motivational tool.

A literature review showed that the concept of burnout may be found in the context of any occupation and career. Fogarty et al. (2000), Shirom (2003), Shirom et al. (2006) explained the concept of burnout as a reaction to the stress of an ongoing contract. The main reason behind stress is the exhaustion of the coping methods individuals possess. Burnout is conceptualized as a multi-dimensional construct. The three aspects of burnout are: Physical fatigue, emotional exhaustion, and cognitive weariness. As opposed to burnout, vigor is about being strong, and having a healthy combination of positive energy, delightfulness and tolerance. There are three dimensions of vigor, namely, the physical power which reflects the individual's physical abilities; the emotional energy which reflects the individual's sympathy and empathy towards others, and cognitive vigor which refers to the mental capacity of the individual (Bilgel et al., 2012).

According to Spector (1997), job satisfaction is about how people feel about their jobs and different aspects of their jobs. The phrase, "job satisfaction", is commonly used in organizational behavior research. A closer look into this concept would produce two approaches. The first and macro-scale approach attempts to explain the general feelings of an employee. The second, on the other hand, emphasizes different aspects of a job in order to bring insight about job satisfaction. Among the most commonly used tools to measure job satisfaction are the Job Descriptive Index developed by Smith et al., (1969), the Minnesota Satisfaction Questionnaire developed by Weiss et al., (1967), and the Job Satisfaction Survey developed by Spector (1985) (Spector, 1997; Martins & Proença, 2012; Spagnoli et al., 2012). One of the challenges of evaluating job satisfaction is the fact that an employee may be satisfied by some elements of a job, while he/she is not satisfied by others.

Miner (1990) reported the results of a survey aimed at exploring the effects of jealousy on job performance and showed that the majority of the participants were involved in a jealousy-related activity as a party and that they were jealous of their colleagues (Eyob, 1994). A closer look into other research studies shows that employee jealousy is negatively correlated with employee self-esteem, employee autonomy, perceived attention and understanding of the manager, and organizational self-esteem, while it is positively correlated with Machiavellianism, the presence of a competitive reward system, the sense of lack of control in the employee, and the tendency to terminate the employment contract (Vecchio, 2000). The correlation between employee jealousy and the tendency to terminate employment contract and the influence of corporate image on this correlation (Günalan & Ceylan, 2014), the correlation between ethical leadership and organizational behavior (Wang & Sung, 2016) were analyzed.

In the context of this study, the extent to which employee jealousy directly or indirectly effects burnout, vigor and job satisfaction will be examined as a research question.

1.1. Conceptual Model and Hypotheses

The conceptual model in the study is given in Fig. 1. In designing the conceptual model used in the study, we made use of the studies of Vecchio (2000, 2005), Maslach & Jackson (1981), Shahab & Ali (2013), Rothmann (2008), Bayram et al. (2010), Schaufeli & Bakker (2003).

There has been no study on the mediating role of burnout in relationships between employee jealousy and vigor and employee jealousy and job satisfaction relationship. It is also the first study to address the relationship between employee jealousy, burnout and vigor. In this context, the current study is authentic in its aim to analyze and model all these variables. Therefore, the first contribution of our study is to show the mediating role played by burnout. The second contribution of our study reveals the relationship between employee jealousy, burnout, vigor and job satisfaction and so, this study will reveal the relations between the variables that are discussed together for the first time. The third contribution will be made in the literature and the results will be led by the researcher. Direct and indirect effects between employee jealousy, job satisfaction, burnout and vigor were analyzed. The following conceptual model was tested for this purpose. To this end, the following hypotheses are proposed:

H1: Employee Jealousy affects vigor level.

H2: Employee Jealousy affects burnout level.

H3: Employee Jealousy affects job satisfaction.

Vecchio (2005) reported a negative correlation between envy and job satisfaction.

H4: Burnout level affects vigor level.

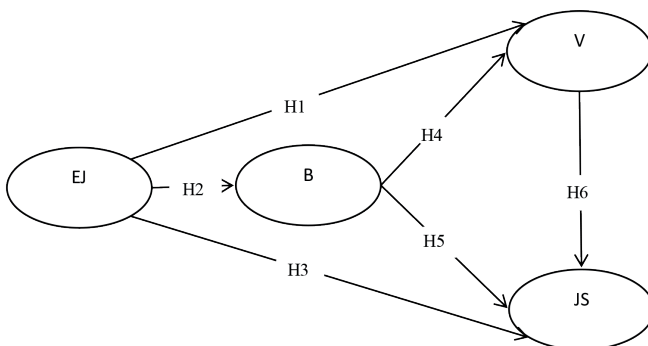
Numerous studies reported a negative correlation between burnout and vigor (Schaufeli & Bakker, 2003; Oerlemens & Bakker, 2014; Shimazu et al., 2008; Brand-Labuschagne et al., 2012; Demerouti et al., 2010; Bilgel, et al., 2012; Bayram, 2015).

H5: Burnout level affects job satisfaction.

Various studies reported a negative correlation between burnout and job satisfaction (Maslach & Jackson, 1981; Shahab & Ali, 2013; Koustelios & Tsigilis, 2005; Özyurt et al., 2006; Kılıç et al., 2011; Blix et al., 1994; Anbar & Eker, 2008).

H6: Vigor level affects job satisfaction.

Thus far, studies have reported a positive relationship between vigor and job satisfaction (Rothmann, 2008; Bayram et al., 2010; Narainsamy & Westhuizen, 2013; Cheng, Mauno & Lee, 2014; Aydoğan et al., 2009).

EJ: Employee Jealousy; B: Burnout; V: Vigor; JS: Job Saatisfaction

Figure 1: Conceptual Model

2. Materials and Methods

2.1. Materials

Employee jealousy, job satisfaction, burnout and vigor scales were used in this study. Of these scales, the Employee Jealousy Scale is a 5-point Likert scale developed by Vecchio (2000). The participants were asked to rate their level of agreement to items using a response format usually ranges from 1=Strongly Disagree to 5=Strongly Agree. Sample items from the employee jealousy scale include; "I feel depressed when my supervisor speaks favorably about another employee." The scale is designed in such a way that higher scores obtained from the questionnaire represent higher employee jealousy levels. The Employee Jealousy Scale was translated and adapted to Turkish by the authors. The original 5-point Likert construct of the scale and the single dimensional structure were maintained. The number of items included in the scale, excluding the reverse question, was 5. The internal consistency of the Employee Jealousy Scale was measured with Cronbach's Alpha and found to be 0.86.

The second scale used in this study was the job satisfaction scale. The Minnesota Satisfaction Questionnaire (MSQ), developed by Weiss et al. (1967), was used to measure job satisfaction. Available in several languages, this questionnaire comes in long and short versions. The MSQ short version (1977) was selected for the purposes of this study. Sample items include; "Being able to keep busy all the time" and "The chances for advancement in this job". This questionnaire consists of 20 items and it offers scoring under 2 sub-dimensions, namely, intrinsic job satisfaction (12 items) and extrinsic job satisfaction (8 items). Moreover, the mean values of all the items were calculated to obtain a general satisfaction (20 items) score for this scale (Martins & Proença, 2012). Again, a 5-point Likert scale (1=very dissatisfied to 5=very satisfied) was used. The highest score possible for this scale was 100 while the lowest was 20. Relatively higher scores indicate a higher job satisfaction. The reliability of the Turkish version of the scale was reported by Baycan (1985). Oran (1989), Görgün (1995) and Bayraktar (1996) also used this version of the scale in their research. The Cronbach's Alpha measurement for the general job satisfaction scale was found to be 0.91. Moreover, the Cronbach's Alpha measurement for intrinsic job satisfaction and extrinsic job satisfaction were found to be 0.86 and 0.81, respectively.

The third scale used in this study was the burnout scale. The Shirom-Melamed Burnout Measure is a scale developed by Shirom-Melamed for burnout measurements. Sample items include; "I feel physically drained." and "I have difficulty thinking about complex things." Consisting of 12 items, the scale has 3 dimensions, namely, physical fatigue (4 items), emotional exhaustion (4 items), cognitive weariness (4 items). A 7-point Likert scale (1=never to 7=always) was used (Melamed et al. 1999; Shirom, 2003). The term 'burnout score' is used interchangeably with 'total burnout'. The reliability of the Turkish version of this scale was reported by Alanyalı (2006). The higher scores obtained from the scale indicate higher levels of burnout. The Cronbach's Alpha measurements for each sub-dimension of this scale were found to be 0.92, 0.96, and 0.87, for physical fatigue, emotional exhaustion, and cognitive weariness, respectively.

The last scale used in this study was the vigor scale. Developed by Shirom-Melamed, the Shirom-Melamed Vigor Measure was used. Sample items include; "I feel able to be sensitive to the needs of coworkers and customers." and "I feel I am able to contribute new ideas." Consisting of 14 items, the scale has 3 dimensions, namely, physical strength (5 items), emotional energy (4 items), cognitive liveliness (5 items). Here, the term 'vigor score' is used interchangeably with 'total vigor'. A 7-point Likert scale (1=never to 7=always) was used (Melamed et al. 1999; Shirom,

2003). Similarly, the reliability of the Turkish version of this scale was reported by Alanyalı (2006). The higher scores obtained from the scale indicate higher levels of vigor. The Cronbach's Alpha measurements for each sub-dimension of this scale were found to be 0.94, 0.91, and 0.89, physical strength, emotional energy, and cognitive liveliness, respectively.

2.2. Population

The population of this study consisted of white-collar employees operating in the Turkish private sector. A total of 144 individuals, 81 female (56.3%) and 63 male (43.8%), filled in the questionnaire.

2.3. Analysis

The reliability of the scales used was analyzed using Cronbach's Alpha coefficient. Structural Equation Modeling (SEM) was used to explore inter-variable influences. IBM-SPSS 21.0 software suite was used for statistical analyses of the data obtained and AMOS 16.0 was used for structural equation modeling analyses.

3. Results

The participants' mean age was 31.11 years (SD = 6.26, range 22–49) and their years of experience in the field ranged between 1 and 27 years. 45.8% of the participants were married and 54.2% were single. In terms of education status, 71.5% of the participants were academy or college graduates and 20.8% held a Master's or Doctoral Degree; and the remaining participants were high school graduates.

Table 1: Means (M), Standard Deviations (SD) and Cronbach Alpha Values (N=144)

Scales	Subscales	Item	Mean	S.D	C. Alpha
Employee Jealousy	Employee Jealousy	5	8.99	3.70	0.86
Job Satisfaction	General	20	68.21	13.27	0.91
	Intrinsic	12	43.08	8.18	0.86
	Extrinsic	8	25.12	6.13	0.81
Burnout	Physical Fatigue	4	16.03	5.46	0.92
	Emotional Exhaustion	4	13.89	6.23	0.96
	Cognitive Weariness	4	11.70	4.79	0.87
Vigor	Physical Strength	5	22.23	6.73	0.94
	Emotional Energy	4	24.06	5.74	0.91
	Cognitive Liveliness	5	20.77	4.87	0.89

Table 1 shows means, standard deviation, and Cronbach's Alpha values. It was noted that all the Cronbach's Alpha values were above 0.70. Calculations showed that the Cronbach's Alpha values of each scale and sub-dimensions were relatively high, which indicated a high internal consistency.

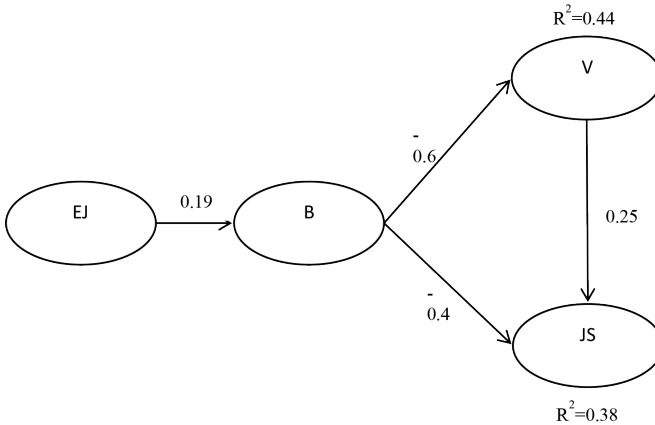
Table 2: Correlations between Variables

	Employee Jealousy	Burnout	Vigor
Burnout	.209*	-	
Vigor	-.197*	-.538**	-
Job Satisfaction	-.176*	-.503**	.398**

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).
 **. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

When the correlation coefficients in Table 2 are examined, it is seen that employee jealousy and job satisfaction are negatively related. Likewise, there is a negative relationship between employee jealousy and vigor. Employee jealousy and burnout are positively related. All correlation coefficients are statistically significant.

A structural equation model was developed in order to explore the relations between employee jealousy, job satisfaction, burnout and vigor and estimations were made. Figure 2 shows the estimated structural equation model and standardized path coefficients.

EJ: Employee Jealousy; B: Burnout; V: Vigor; JS: Job Saatisfaction

Figure 2: Structural Equation Model

Standardized regression coefficients were used in the model and all the estimated path coefficients were found to be statistically significant. In the structural equation model, Employee Jealousy has a direct positive effect on Burnout ($\beta=0.19$; $p<0.05$). It was found that Employee Jealousy has an indirect negative effect on Vigor ($\beta=-0.13$) and Job Satisfaction ($\beta=-0.11$). The Burnout variable has a negative effect on both Vigor ($\beta=-0.66$; $p<0.05$) and Job Satisfaction ($\beta=-0.43$; $p<0.05$); while the Vigor variable has a positive effect on Job Satisfaction ($\beta=0.25$; $p<0.05$). In the model developed, vigor acts as a mediator in affecting job satisfaction. In other words, job satisfaction is directly affected by burnout ($\beta=-0.43$) and is indirectly affected by vigor ($\beta=-0.16$) (without the mediator effect). The goodness of fit index of the model developed was at an acceptable level ($X^2/df=1.913$; $RMSEA=0.08$; $SRMR=0.07$; $GFI=0.90$; $CFI=0.95$).

38% of the total change in job satisfaction was explained by burnout, vigor and employee jealousy. 44% of the variation in vigor, on the other hand, was explained directly by burnout and indirectly by employee jealousy. Table 3 shows the standardized total, direct and indirect effects.

Table 3: Standardized Total, Direct and Indirect Effects

	Standardized Total Effects			Standardized Direct Effects			Standardized Indirect Effects		
	EJ	B	V	EJ	B	V	EJ	B	V
B	.19	.00	.00	.19	.00	.00	.00	.00	.00
V	-.13	-.66	.00	.00	-.66	.00	-.13	.00	.00
JS	-.11	-.59	.25	.00	-.43	.25	-.11	-.16	.00

The model used in this study showed that the burnout variable had a mediation effect on employee jealousy with consequences seen in vigor and job satisfaction. Accordingly, the standardized total effect of the variable of employee jealousy, in accounting for the vigor, was $\beta=-0.13$. In other words, employee jealousy has an indirect effect on vigor. Similarly, employee jealousy has an indirect effect ($\beta=-0.11$) on job satisfaction. Burnout has both a direct ($\beta=-0.43$) and indirect ($\beta=-0.16$) effect on job satisfaction.

As a result of data analysis, the H1 and H3 hypotheses were not statistically significant. That is, the hypotheses H1 and H3 were rejected. In other words, employee jealousy does not directly affect vigor and job satisfaction. In addition, the hypotheses H2, H4, H5 and H6 were found to be statistically significant and accepted.

4. Discussion and Conclusion

One of the important points made by Vecchio (2000) about employee jealousy and envy was that these two concepts are commonly used in situations which are perceived as social threats. These are the negative emotional reactions given to social threats at the workplace. If an employee fails to cope with or manage such a situation perceived as a threat, then they may start to feel weak and helpless. Given the fact that jealousy is one of the important emotions available at the workplace, this study analyzed it in the presence of variables such as job satisfaction, vigor, and burnout.

The estimated structural equation model showed that employee jealousy has a direct positive effect on burnout; and that burnout has a direct negative effect on both vigor and job satisfaction. It was also found that employee jealousy has an indirect effect on vigor and job satisfaction.

A literature review (Maslach & Jackson, 1981; Shahab & Ali, 2013; Koustelios & Tsigilis, 2005; Özyurt et al., 2006; Kılıç et al., 2011, Blix et al., 1994; Anbar & Eker, 2008) showed that burnout and job satisfaction have a negative correlation. For an individual, job satisfaction decreases as burnout increases. Studies on burnout and vigor (Schaufeli & Bakker, 2003; Oerlemens & Bakker, 2014; Shimazu et al., 2008; Brand-Labuschagne et al., 2012; Demerouti et al., 2010; Bilgel, et al., 2012; Bayram, 2015) showed that these variables also have a negative correlation. Similar to the literature reports, a negative correlation was found between burnout and both job satisfaction and vigor in this study.

Job satisfaction and vigor are two concepts reflecting the positive emotions of an individual. The findings of previous studies (Rothmann, 2008; Bayram et al., 2010; Narainsamy & Westhuizen, 2013; Cheng, Mauno & Lee, 2014; Aydogan et al., 2009) showed a positive relationship between these variables. This was also in agreement with the findings of the current study. Increased vigor has a positive effect on the job satisfaction.

Vecchio (2000), in a study focusing on the relationship between jealousy/envy and self-esteem and Machiavellianism, found that jealousy/envy has a negative correlation with self-esteem, while jealousy/envy has a positive correlation with Machiavellianism. Vecchio (2005), in another study on the concepts of envy, reported a statistically significant relationship between envy at work and leader-member exchange, job satisfaction, employee loyalty, and reward systems. The author suggested that there is a negative correlation between envy and job satisfaction. Özkoç & Çalışkan (2015) explored the association between envy and organizational climate and concluded that envy has a negative and statistically significant effect on organizational climate. These literature findings are in agreement with the findings of this study.

Employees spend a part of their time at the office. Therefore, workplace is an important part

of their lives. It is important to have a peaceful working environment in order to ensure higher job satisfaction and occupational health and efficiency of the office. Thus, emotional assessment of the employees or analysis of the moods of the employees is important if it is to bring insight into the dynamics of a workplace. There are few studies on employee jealousy. This study attempted to investigate the relationship between employee jealousy and certain emotions at work. Having analyzed employee jealousy, job satisfaction, burnout and vigor in combination, we found that employee jealousy has a direct positive effect on burnout, while it has an indirect effect on vigor and job satisfaction; and that burnout has a direct negative effect on vigor and job satisfaction. In conclusion, this study shows that business managers should place the same level of importance to employee jealousy, as other important variables affecting employee performance.

The concept of employee jealousy in this study was considered and studied together with job satisfaction, vigor and burnout considering that it is one of the important emotional situations experienced in the workplaces. The results obtained were similar to those of previous literature. However, seen for the first time in this study, is the result that burnout plays a mediating role in employee jealousy. This result is important in order to contribute to literature and to be a pioneer in academic studies regarding employee jealousy and to carry out new research related to other variables.

When considered from the practical contribution point of view, it is important for the managers to take into account the issue of employee jealousy, which primarily affects burnout levels of the employees and to implement the measures for them, to increase employee job satisfaction in terms of providing a peaceful workplace.

The limitations of this study were the use of a single sample, sample size, the focus solely on white-collar employees and the use of cross-sectional data. In future studies it would be advisable to use different populations to explore the effect of employee jealousy on employees' mood. Moreover, variables used in this study could be examined by adding self-esteem. In this study, while the variables affected 'by' employee jealousy have been put forward, in further studies, the variables affecting employee jealousy could be studied.

Grant Support: The author(s) received no financial support for this work.

References

- Alanyalı, L. K. (2006). *Örgütsel stres kaynaklarının iş tatminine olan etkilerinin tükenmişlik ve dinçlik (çoşku) etkileri bağlamında incelenmesi (uygulamalı bir araştırma)* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Alicia, A. G. (2000). *Emotion regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor [J]*. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 85-110.
- Anbar, A., & Eker, M. (2008). An examination of relationship between burnout and job satisfaction among Turkish accounting and finance academicians. *European Journal of Economic and Political Studies*, 1(1), 39-57.
- Aydoğan, I., Atilla Dogan, A., & Bayram, N. (2009). Burnout among Turkish high school teachers working in Turkey and abroad: A comparative study. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 7(19).
- Baycan, A. (1985). *An analysis of the several aspects of job satisfaction between different occupational groups* (Doctoral dissertation). Boğaziçi Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Bayraktar, Ş. (1996). *Job satisfaction of instructors of English at private and state universities in Turkey* (master's thesis). Marmara University, İstanbul.
- Bayram, N. (2015). A Structural Equation Model of Job Satisfaction, Burnout, Vigor and Depression: A Study from Turkey, In Ellinor Fackle-Fornius (Ed), *Festschrift in Honor of Hans Nyquist*, (pp. 140-150). Stockholm University: Stockholm, Sweden.
- Bayram, N., Gursakal, S., & Bilgel, N. (2010). Burnout, vigor and job satisfaction among academic staff. *European Journal of Social Sciences*, 17(1), 41-53.
- Bilgel, N., Bayram, N., Ozdemir, H., Dogan, F., & Ekin, D. (2012). Work engagement, burnout and vigor among a group of medical residents in Turkey. *British Journal of Education, Society & Behavioural Science*, 2(3), 220-238.
- Blix, A. G., Cruise, R. J., Mitchell, B. M., & Blix, G. G. (1994). Occupational stress among university teachers. *Educational research*, 36(2), 157-169.
- Brand-Labuschagne, L., Mostert, K., Jnr, S. R., & Rothmann, J. C. (2012). Burnout and work engagement of South African blue-collar workers: The development of a new scale. *Southern African Business Review*, 16(1), 58-93.
- Cheng, T., Mauno, S., & Lee, C. (2014). Do job control, support, and optimism help job insecure employees? A three-wave study of buffering effects on job satisfaction, vigor and work-family enrichment. *Social Indicators Research*, 118(3), 1269-1291.
- Dasborough, M.T., Ashkanasy, N.M., Tee, E.Y.J. & Tse, H.H.M. (2009). What Goes Around Comes Around: How Meso-Level Negative Emotional Contagion Can Ultimately Determine Organizational Attitudes Toward Leaders. *The Leadership Quarterly*, 20, 571-585.
- Demerouti, E., Mostert, K., & Bakker, A. B. (2010). Burnout and work engagement: a thorough investigation of the independency of both constructs. *Journal of occupational health psychology*, 15(3), 209.
- Dogan, K., and Vecchio, R., P. (2001). Managing envy and jealousy in the workplace. *Compensation & Benefits Review* 33(2), 57-64.
- Eyob, E. (1994). Managing the motivation of information technology staff for higher organizational productivity and employee job satisfaction. *Journal of International Information Management*, 3(1), 3.
- Fogarty, T. J., Singh, J., Rhoads, G. K., & Moore, R. K. (2000). Antecedents and consequences of burnout in accounting: Beyond the role stress model. *Behavioral Research in Accounting*, 12, 31.
- Gershon, R. R., Barocas, B., Canton, A. N., Li, X., & Vlahov, D. (2009). Mental, physical, and behavioral outcomes associated with perceived work stress in police officers. *Criminal justice and behavior*, 36(3), 275-289.
- Görgün, M.B. (1995). *Örgütsel değişime gösterilen direnme ve değişime bağlı olarak iş tatminin incelenmesi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Günalan, M., & Adnan, C.. (2014). The mediator role of organizational image on the relationship between jealousy and turnover intention: A study on health workers. *The Journal of Social Sciences Institute*, (17), 133-156.
- <http://vpr.psych.umn.edu/instruments/msq-minnesota-satisfaction-questionnaire>
- Kılıç, G., Pelit, E., & Selvi, M. S. (2011). The relationship between professional burnout and job satisfaction levels of employee: A study into employees in hotel enterprises. *Journal of Human Sciences*, 8(1), 439-463.
- Kilduff, G. J., Hillary, A. E., & Barry, M. S. (2010). The psychology of rivalry: A relationally dependent analysis of competition. *Academy of Management Journal*, 53(5), 943-969.

- Klein, M. (1975). *Envy and gratitude and other works 1946–1963*. New York: Vintage.
- Koustelios A. & Tsigilis N. (2005). The relationship between burnout and job satisfaction among physical education teachers: a multivariate approach, *European Physical Education Review*, 11(2), 189-203.
- Locke, E. A., McClellan, K., & Knight, D. (1996). Self-esteem and work. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 11, 1-32.
- Martins, H., & Proença, T. (2012). Minnesota Satisfaction Questionnaire–Psychometric properties and validation in a population of Portuguese hospital workers. *FEP Journal–Economics & Management: Working Paper*, 471, 1-20.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of organizational behavior*, 2(2), 99-113.
- Melamed, S., Ugarten, U., Shirom, A., & Kahana, L. (1999). Chronic burnout, somatic arousal and elevated salivary levels. *Journal of Psychosomatic Research*, 46, 591-598.
- Miner, F. C. (1990). Jealousy on the job. *Personnel Journal*, 69(4), 89-95.
- Narainsamy, K., & Van Der Westhuizen, S. (2013). Work related well-being: Burnout, work engagement, occupational stress and job satisfaction within a medical laboratory setting. *Journal of Psychology in Africa*, 23(3), 467-474.
- Oerlemans, W. G., & Bakker, A. B. (2014). Burnout and daily recovery: A day reconstruction study. *Journal of occupational health psychology*, 19(3), 303.
- Oran, N. B. (1989). *Job satisfaction of a group of academical staff in Marmara University* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özkoç, A. G., & Çaliskan, N. (2015). The Impact of Organizational Envy on Organizational Climate Created among Employees: An Application in Accommodation Enterprises. *International Journal of Business and Management*, 10(1), 40.
- Özyurt, A., Hayran, O., & Sur, H. (2006). Predictors of burnout and job satisfaction among Turkish physicians. *Journal of the Association of Physicians*, 99(3), 161-169.
- Parrott, W. G., & Smith, R. H. (1993). Distinguishing the experiences of envy and jealousy. *Journal of personality and social psychology*, 64(6), 906.
- Rothmann, S. (2008). Job satisfaction, occupational stress, burnout and work engagement as components of work-related wellbeing. *SA journal of industrial psychology*, 34(3), 11-16.
- Salovey, P., & Judith, R. (1988) Coping with envy and jealousy. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 7(1), 15-33.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2003). Utrecht work engagement scale: Preliminary manual. *Occupational Health Psychology Unit, Utrecht University, Utrecht*, 26.
- Shahab, H., & Ali, B. (2013). Stressors Exploiting Teacher's Satisfaction and Professional Commitment the key to reduce Job Burnout. *African Journal of Business Management*, 7(39), 4109.
- Shimazu, A., Schaufeli, W. B., Kosugi, S., Suzuki, A., Nashiwa, H., Kato, A., ... & Goto, R. (2008). Work engagement in Japan: validation of the Japanese version of the Utrecht Work Engagement Scale. *Applied Psychology*, 57(3), 510-523.
- Shirom, A. & Melamed, S. (2006). A comparison of the construct validity of two burnout measures in two groups of professionals. *International Journal of Stress Management*, 13(2), 176.
- Shirom, A. (2003). Job related burnout. In Quick, J.C. and Tetrick, L.E. (Eds.), *Handbook of occupational health psychology*, (245-265). Washington, DC.
- Spagnoli, P., Caetano, A., & Santos, S. C. (2012). Satisfaction with job aspects: Do patterns change over time? *Journal of Business Research*, 65(5), 609-616.
- Spector, P. E. (1997). *Job satisfaction: Application, assessment, causes, and consequences* (Vol. 3). Sage publications.
- Stepanek, M. (2015). Positive and Negative Effects of Friendship at the Workplace.
- Teismann, M. W., & Donald, L. M. (1978). Jealous conflict in dating couples. *Psychological Reports*, 42.3_suppl: 1211-1216.

- Tetlock, P. E., & Manstead, A. S. R. (1985). Impression management versus intrapsychic exploration in social psychology: A useful dichotomy, *Psychological Review*, 92, 59-77.
- Vecchio, R. P. (1995). *It's not easy being green: Jealousy and envy in the workplace*. In G. R. Ferris (Ed.), *Research in Personnel and Human Resources Management*, 13 (pp. 201–244). Greenwich, CT: JAI Press.
- Vecchio, R. P. (2000). Negative emotion in the workplace: Employee jealousy and envy.” *International Journal of Stress Management*, 7(3), 161-179.
- Vecchio, R. P. (2005). Explorations in employee envy: Feeling envious and feeling envied. *Cognition and Emotion*, 19(1), 69–81.
- Wang, Yau-De, & Wen-Chuan Sung. (2016). Predictors of Organizational Citizenship Behavior: Ethical Leadership and Workplace Jealousy. *Journal of Business Ethics*, 135(1), 117-128.
- White, G. L., & Mullen, P. E. (1989). *Jealousy: Theory, research, and clinical strategies*. New York: Guilford Press.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de Boş Zaman Talebi ve Belirleyicileri

Leisure Time Demand and Determinants in Turkey

Selçuk GEMİCİOĞLU¹ , Uğur AKKOÇ²

¹Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ankara, Türkiye

²Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü Pamukkale, Denizli, Türkiye

ORCID: S.G. 0000-0001-7952-5456;
U.A. 0000-0002-9949-2097

Corresponding author:

Uğur AKKOÇ,
Pamukkale Üniversitesi Kınıklı Kampüsü,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası
Ticaret ve Finans Bölümü Pamukkale, Denizli,
Türkiye

E-mail: uakkoc@pau.edu.tr

Submitted: 31.07.2018

Revision Requested: 03.10.2018

Last Revision Received: 17.01.2019

Accepted: 23.01.2019

Citation: Gemicioglu, S., Akkoc, U. (2019).
Türkiye’de boş zaman talebi ve belirleyicileri.
Journal of Economy Culture and Society, 59,
45-62.
<https://doi.org/10.26650/JECS2018-0004>

öz

Zaman dağılımının iktisadi ajanların karar süreçlerine dahil edilmesi ve zamanın bir üretim girdisi olarak kabul edilmesi ilk kez Becker (1965) tarafından önerilmiştir. Granou (1977) ile birlikte ise, bireyin piyasa dışında geçirdiği zamanın ve hane içi üretimin bileşenlerinin iktisadi analizi önem kazanmıştır. Türkiye, erkeklerde ücretli çalışma, kadınlarda ise ücretsiz hane içi emek yükü bakımından OECD ülkeleri arasında zirvede yer almaktadır. Toplumun değişen yapısı ile beraber erkeğin “ailenin geçimini sağlayan kişi” konumu, kadınların işgücüne katılımının artması ile birlikte iş yüklerinin dağılımını değiştirmiştir. Dolayısıyla zaman dağılımı ve zaman dağılımındaki cinsiyet farkı bakımından incelemeye özel bir konumdadır. Bu çalışmada Türkiye’de boş zaman talebi analiz edilmiştir. Bu amaçla, TÜİK tarafından sunulan Zaman Kullanımı Anketi (ZKA) 2014-2015 verileri kullanılarak, erkekler ve kadınlar için boş zaman talebi ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, boş zaman talebindeki cinsiyet farkı oldukça belirgin olduğu görülmüştür. Farkın başlıca nedeni ücretsiz hane içi emek yükünün; kadınların boş zaman talebinin esnekliğini azaltmasıdır. Bununla beraber, boş zaman talebinin en önemli belirleyicileri, boş zamanın adeta fiyatı olan ücret ve eğitim düzeyidir.

Anahtar Kelimeler: Hanehalkı ekonomisi, istihdam, zaman kullanımı, mikroekonometri, cinsiyet eşitsizliği

ABSTRACT

It was proposed for the first time by Becker (1965) that time allocation should be included in the decision processes of economic agents and accepted as a production input at the time. Together with Granou (1977), economic analysis of the components of household production and of the time individuals spent outside the market became important. Turkey ranks first in terms of men’s paid work and women’s unpaid work hours among OECD countries. With the changing nature of society, man’s position of “breadwinner” has changed in the distribution of work-loads with an increase in women’s participation in the labor force. In this context, Turkey has a special position in terms of gender differences and time allocation and time use. In this study, Turkey’s leisure time demands

were analyzed. With this in mind, leisure time demands for men and women - were estimated separately using Time Use data (TUS) 2014-2015 presented by TURKSTAT. When the results are examined, an obvious difference between genders in leisure time demand can be seen. The main reason is that the burden of unpaid household work reduces the flexibility of leisure time for women. However, the most important determinants of leisure time are wages and education level - which is the usual price of leisure time.

Keywords: Household economics, employment, time use, microeconometrics, gender inequality

EXTENDED ABSTRACT

It was proposed for the first time by Becker (1965) that time allocation should be included in the decision processes of economic agents and also that time is a production factor. Together with Granou (1977), the economic analysis of the components of household production and of the time the individuals spent outside the market became important. Among OECD countries, Turkey is the leading country for paid work hours completed by men, while women are top in terms of household labor burden. In this way, Turkey is a special case for time allocation and gender difference. In this study, Turkey's leisure time demands were analyzed. With this in mind, leisure time demand for all employees - working men and working women - were estimated separately using Time Use Data (TUS) 2014-2015 provided by TURKSTAT. Given that a large number of individuals reported not spending any time on leisure, the truncated Tobit method was used to determine the factors that affect leisure time demand. The gender gap in leisure time is quite evident, the main reason being that women's leisure demand elasticity is reduced by their unpaid work burden. However, the most important determinants of leisure time demand are wages and education level, which is the usual price of leisure time. Another important consequence of the study is that leisure time has negative income elasticity. Therefore it can be said that leisure time can be classified as an inferior good.

The first pilot applications for the systematic compilation of data in Turkey for Time Use was carried out in 1996 by TSI. Turkey's Time Use Survey (ZKA) by TSI was carried out twice - the first time in 2006, and the second time in 2014-2015. The studies about the Turkish time use characteristics is also limited, although the data is relatively old. Erdil et al. (2006) examined the distribution of time in the inhabitants living in rural areas with their own data set. However, there are no studies with a direct approach to Turkey in terms of leisure demands. The purpose of this study is to fill the gap in available literature and to encourage other studies in this regard. In this study, leisure time demands and socio-economic and individuals' economic determinants were examined using the 2014-2015 Time Usage Questionnaire (ZKA) data compiled by TURKSTAT. To facilitate this, the time preferences of working individuals were taken into account first. The reason for this is that it is accepted that the time distributions of unemployed (job seekers or retired) individuals are more than a preference or economic decline (Hamermesh, 2006). In addition, this study is also important in that it is the first study conducted by TURKSTAT based on the data from the 2014-2015 Time Use Questionnaire.

Turkey's most important determinants of leisure time demand are wages and education. The wage is almost like a price in leisure time, and individuals pay leisure by the wages that give up. From this point of view, there appears to be a strong relationship between the price of leisure time and the quantity expected. Education, on the other hand, increases the demand for leisure time, and this effect is particularly pronounced in highly educated individuals. The main reason for this is that highly educated individuals are employed in jobs with better conditions in the labor market and therefore have less working hours. In summary, as the individual's level of education individual increases, so too do their leisure time demands thanks to improved working conditions, while the leisure time demand decreases as the wage increases. A similar positive effect occurs when the household has a non-labour income. If household has any income aside from wages, the leisure demands of household members increases.

1. Giriş

Zaman, kısıtlı bir kaynak olduğu için çoğu zaman yoksulluk ve refah birlikte anılır. Bireyler sahip oldukları kısıtlı zamanı piyasada ücret karşılığı iktisadi faaliyetlerde bulunmak, hane içi üretim faaliyetleri, aile ve çocuk bakımı gibi birtakım faaliyetler arasında dağıtırlar. Bireyler için zaman dağılımı kararı, bireyin ve içinde yaşadığı hanenin iktisadi ve sosyal şartlarına bağlı ve kişisel tercihlerin etkili olduğu bir optimizasyondur. Bireylerin zaman dağılımlarında sahip oldukları boş zamanın miktarı da bireyin refahını doğrudan etkilemektedir ve refah ile ilgili çok sayıda çalışmada bir ölçüt olarak kullanılmıştır (Attanasio vd., 2012). Bu noktadan hareketle, bireylerin ya da hanelerin sahip oldukları boş zaman miktarının farklı olması başlı başına bir refah eşitsizliğidir ve bu nedenle önemlidir. Refah ya da yoksullukla ilgili tartışmalarda yalnızca gelir ve varlıkların hesaba katılması tek yönlü bir bakış açısına neden olur. Eşit gelire sahip iki haneden bir tanesi, pek çok nedenle hane içinde ve dışındaki ihtiyaçlarını gidermek için yeterli zamana sahip olmayabilir (Zacharias vd, 2014).

Zaman, birey refahını belirleyen bir unsur olmanın yanı sıra bir üretim faktörüdür. Üstelik diğer üretim faktörleri ile karşılaştırıldığında en kıt ancak en adil dağılan üretim faktörüdür. Bireyler gerek piyasada ücret ya da kar getirisi elde etmek için çalışırken gerekse hane içi üretim faaliyetlerinde bulunurken, zamanı bir girdi olarak kullanmaktadırlar. Dolayısıyla bireyler zamanlarının bir kısmını çeşitli iktisadi faaliyetlerle aynı ya da nakdi gelire dönüştürebilirler. Bu noktada tüm bireyler başlangıçta eşit düzeyde zamana sahiptir. Zaman girdisi adil dağılmış olmasının yanı sıra, alternatif maliyetinin kolay ölçülebilir olması ile belirgindir. Boş zaman için ayrılan zaman, en basit haliyle kişinin saatlik ücret geliri ile maliyetlendirilebilir. Bununla birlikte, boş zamanın bir diğer işlevi ise bireye fayda sağlamasıdır. Bireylerin gelir getirici faaliyetlerin yanı sıra boş zaman faaliyetlerinden de fayda sağladığı kabul edilmektedir. Söz konusu boş zaman faaliyetlerine ayırabilecekleri zaman, temelde kişinin ve hanenin iktisadi koşullarına, piyasada harcadığı zamanda elde ettiği kazanç ve hane işleri ile ilgili sorumluluklarına bağlıdır.

Zaman dağılımının iktisadi ajanların karar süreçlerine dahil edilmesi ve zamanın bir üretim girdisi olarak kabul edilmesi ilk kez Becker (1965) tarafından önerilmiştir. Granou (1977) ile birlikte ise, bireyin piyasa dışında geçirdiği zamanın ve hane içi üretimin bileşenlerinin iktisadi analizi önem kazanmıştır. Aynı zamanda bireylerin boş zamandan fayda sağladıkları tanımlanmış ve “Yeni Hanehalkı Ekonomisi” yaklaşımı ile birlikte piyasada geçirilen zaman ile boş zaman arasındaki ödünleşmenin iktisadi önemi vurgulanmıştır. Bahsedilen teorik gelişmeleri, bireylerin zamanlarını üç ana bileşen olan ücretli çalışma, ücretsiz hane içi emek ve boş zaman faaliyetleri arasında nasıl dağıttıklarını ve bu dağılımın iktisadi etkilerini inceleyen çok sayıda çalışma takip etmiştir. Bu kapsamda zaman dağılımı trendlerinin yıllar içerisinde nasıl değiştiği incelenmiştir. İlk dönemlerde yazarlar tarafından yapılan pilot anketlerin ve ardından ulusal istatistik kurumları tarafından derlenen zaman kullanımı verilerinin yaygınlaşması ile birlikte bu alandaki çalışmalar artmıştır.

Türkiye’de Zaman Kullanımı verilerinin sistematik biçimde derlenmesine ilişkin ilk pilot uygulama TÜİK tarafından 1996 yılında gerçekleştirilmiştir. Düzenli uygulama olarak ise, Türkiye’de Zaman Kullanımı Anketi (ZKA) TÜİK tarafından, ilki 2006 yılında ikincisi 2014-2015 yıllarında olmak üzere iki defa yapılmıştır. Türkiye’de zaman kullanımı verilerinin nispeten eski olmasına rağmen alanla ilgili çalışmalar kısıtlıdır. Erdil vd. (2006) kendi oluşturdukları veri seti ile kırsal kesimde yaşayan hanelerde zaman dağılımını incelemiştir. Ancak Türkiye’de boş zaman talebine yönelik doğrudan bir yaklaşım içeren herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma literatürde yer alan söz konusu boşluğu doldurmayı ve bu konuda diğer çalışmaları teşvik

etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, TÜİK tarafından derlenen 2014-2015 Zaman Kullanımı Anketi (ZKA) verileri kullanılarak, bireylerin boş zaman talepleri ile boş zamanın sosyo-ekonomik ve iktisadi belirleyicileri incelenmektedir. Bireylerin boş zaman ile hane içi üretim arasındaki tercihi kadar, ücret karşılığı çalışma ile boş zaman arasında nasıl ödünleştikleri de incelenmektedir. Bunun yanı sıra, çalışmak istemesine rağmen iş bulamayan bireylerin boş zaman tercihlerinin de, ücret vb. gibi işgücü piyasası koşullarından etkilenmesi beklenmektedir. Bu nedenle, örneklem çalışan ve işsiz bireylerden oluşmaktadır. Buna ek olarak bu çalışma TÜİK’ in 2014-2015 Zaman Kullanımı Anketi verileri ile yapılan ilk çalışma olması bakımından da önemlidir. Çalışmanın bir diğer önemi ise Türkiye’nin zaman dağılımı açısından içinde bulunduğu özel konumdur. Üçüncü bölümde anlatıldığı üzere, Türkiye OECD üyesi ülkeler arasında, erkeklerde ücretli çalışmaya, kadınlarda ise ücretsiz çalışmaya ayrılan sürelerin en yüksek olduğu ülkelerden biridir. Dolayısıyla ücretli çalışma ve ücretsiz hane içi emek konusunda cinsiyet farkının en yüksek olduğu ülkedir. Cinsiyet rollerinin belirgin olduğu, erkeklerin ücretli çalışma kadınların ise hane içi iş yükünün oldukça ağır olduğu bir durumda, boş zaman talebi önem arz etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde zaman dağılımı ile ilgili teorik alt yapı anlatılmış ve literatür kısa biçimde özetlenmiştir. Üçüncü bölümde ise, Türkiye’de bireylerin zaman dağılımı, uluslararası karşılaştırmalı bir açıdan sunulmuştur. Dördüncü bölümde öncelikle çalışmada kullanılan veri ve yöntem tanıtılmış ardından bireylerin boş zaman taleplerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Beşinci bölümde ise sonuçlar yer almaktadır.

2. Teorik Arka Plan

Bireylerin faydalarını ençoklamaya çaba gösterirken bütçe kısıtının yanı sıra karşı karşıya oldukları bir diğer kısıt, zamanın sınırlı olmasıdır. Daha genel bir ifadeyle, ekonomide her birey sahip olduğu servet, gelir ve zaman ile sınırlıdır. Ancak zaman diğerlerine göre daha adil dağılmaktadır. Zamanın her birey için değeri değişse bile, tüm bireyler bir gün için 24 saat ile sınırlıdır. Zamanı bireyin sahip olduğu kısıtlı bir kaynak olarak gören ve iktisadi modellemeye dahil eden ilk düşünce, Becker (1965) tarafından ortaya atılmıştır. İktisat modellerine yeni bir boyut kazandıran ve literatürde alan açan Becker (1965)’e göre, tüketiciler piyasadan satın aldıkları mal ve hizmetlerin bir kısmını hane içinde üretebilmektedir. Hane içinde üretilen bu ikamelerde en önemli girdi ise, zamandır. Bu yaklaşımdaki ana fikir şudur: bireyler bir miktar zamanlarını ayırarak piyasadan satın alabilecekleri mal ve hizmetlerin ikamelerini hane içinde üretebilir ve diğer hanehalkı üyeleri de bu ürünleri tüketerek fayda sağlayabilir. Dolayısıyla, bu düşüncede zaman, tüketicilerin fayda ençoklama probleminde bir üretim faktörü olarak kısıtlar içerisinde yer almaktadır. Öte yandan bu düşüncenin temel eleştirisine göre, söz konusu model hane içi üretime odaklanmış ve tüketicilerin boş zamandan fayda sağlayabileceğini göz ardı etmiştir.

Takip eden çalışmalarda Granou (1977)’nin öncülüğünde geliştirilen “Yeni Hanehalkı Ekonomisi” kuramı, tüketicilerin boş zamandan fayda sağladıkları yapıya sahip fayda fonksiyonları ile çalışmaktadır. Yeni Hanehalkı Ekonomisi, Becker (1965)’in boş zamanı ve hane içinde geçirilen zamanı birbirinden ayırt etmediğini ve bunun gerçekçi olmadığını ileri sürmüştür. Bu yeni yaklaşıma göre, hane içinde geçirilen zaman ile boş zamanın birlikte ele alınmasının iki nedeni olabilir. Birincisi, boş zaman ve hane içinde harcanan zamanın sosyoekonomik çevredeki değişimlere benzer tepki verdiğinin düşünülmesidir. Bir başka deyişle, hane içinde geçirilen zaman ve boş zaman sosyo-ekonomik çevrenin etkileri bakımından birbirinden ayırt edilemez. İkinci olarak ise, zamanın bu iki bileşeni birleşik girdi koşullarını sağlamaktadır. Göreceli fiyatların sabit olduğu ve çıktı fiyatı ile üretim üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadığı düşünülmektedir (Granou, 1977: 1000).

Gronau (1977) öncü çalışmasında bireylerin fayda fonksiyonuna boş zamanı da eklemiştir. Buna göre bireyler, tüketimden ve boş zamana ayırdıkları zamandan fayda sağlamaktadır. Bu durumda, boş zaman kullanılarak yapılan hane içi üretim, piyasadan satın almaya ikame olsa da zaman maliyetine sahiptir. Bu özelliklere sahip tipik bir fayda fonksiyonunun genel yapısı şu şekilde ifade edilebilir:

$$Z = z(X, L) \quad (1)$$

“Z”, toplam fayda düzeyini; “z” fayda fonksiyonunu, “X” tüketimi ve “L” boş zamanı ifade etmektedir. Fayda fonksiyonunda yer alan mal ve hizmetler, piyasadan satın alınan ve hane içinde üretilen mal ve hizmetlerin toplamından oluşmaktadır. Bununla birlikte hane içinde üretilen mal ve hizmetler, hane içinde harcanan zamanın bir fonksiyonudur. Buna göre bireylerin karşı karşıya olduğu zaman kısıtı şu şekildedir:

$$L + H + N = T \quad (2)$$

“L” boş zamanı, “H” hane içinde harcanan zamanı, “N” piyasada ücretli çalışma zamanını ve “T” ise bireyin sahip olduğu toplam zamanı ifade etmektedir. Öte yandan bireyler tipik olarak bütçe kısıtı ile de karşı karşıyadır:

$$X_m = WN + V \quad (3)$$

Burada “ X_m ” piyasadan satın alınan mal ve hizmetlerin değerini, “ W ” saatlik reel ücreti, “ V ” emek dışı toplam geliri belirtmektedir. Bu fayda fonksiyonu, zaman kısıtı ve içsel olarak belirlenen bütçe kısıtı altında ençoklaştırılmıştır. Ençoklama sonucunda elde edilen çözümde zamanın gölge fiyatı (alternatif maliyeti) “ W^* ” olarak elde edilmektedir. “ W^* ” hane içi üretimin marjinal ürünüdür. Bir başka deyişle zamanın maliyeti saatlik reel ücrettir. Hane içinde gerçekleştirilen üretimin maliyeti ise, üretim için harcanan zamanda elde edilebilecek ücret gelirine denktir. Öte yandan, içsel çözümü oluşturan optimizasyon koşulu şu şekildedir: mallar ve boş zaman arasındaki marjinal ikame oranı, hane içi üretimin marjinal ürününe dolayısıyla zamanın gölge fiyatı (alternatif maliyeti) olan, “ W^* ”a eşit olmalıdır.

$$\frac{(\partial Z / \partial L)}{(\partial Z / \partial X)} = f' = W^* = W \quad (4)$$

Modelin iki önemli çıkarımı, ücret ile hane içi üretim ve boş zaman arasındaki ilişkilere yöneliktir. Bu noktada önemli bir sonuç, ücretteki değişimin çalışan ya da iş arayan ve çalışmayan bireyler üzerindeki etkisinin farklı olmasıdır. Çünkü işgücü dışında yer alan bireyler için zaman dağılımının bileşenleri, boş zaman ve hane içi üretimdir (Aguar vd., 2013). Dolayısıyla, teorik modelin sonuçlarına göre ücretlerdeki bir artış, çalışmayan kişilerin zaman dağılımı üzerinde bir etkiye sahip değildir. Ücret ile hane içi üretime ayrılan zaman arasındaki ilişkiye bakıldığında, ücrette meydana gelen artış, çalışanların ya da iş arayanların hane içinde harcadığı zamanın azalmasına neden olmaktadır. Çünkü ücretlerin artması, zamanın gölge fiyatını arttırmaktadır. Dolayısıyla malların zamana kıyasla fiyatı düşmektedir ve hane içi üretimi daha az karlı hale getirmektedir. Dolayısıyla ücret ve hane içinde harcanan zaman arasında negatif yönlü bir ilişki beklenmektedir.

İkinci olarak, ücretlerdeki değişimin boş zaman üzerindeki etkisi ise gelir ve ikame etkilerinin büyüklüğüne bağlıdır. İkame etkisine göre, ücretler arttığında boş zaman azalmaktadır. Öte yandan gelir etkisi ters yönde çalışır ve ücretler arttığında, boş zaman da artar. Eğer gelir etkisi ikame etkisinden büyük ise, ücret arttığında boş zaman da artacaktır. Öte yandan, ücret dışı ge-

lirler de boş zamanda etkilidir. Lucas ve Rapping (1969)’a göre, gelecek dönem tüketimi ve boş zamanı, cari dönem tüketiminin ve boş zamanının ikamesidir. Dolayısıyla ücret dışı gelirlerin artışının boş zamanı arttırması beklenmektedir.

Bireylerin zaman dağılımına ilişkin ampirik çalışmalar, zaman kullanımı verilerinin toplanması ile başlamaktadır. Zaman kullanımına dair verilerin sistematik olarak derlenmesi ilk kez 1960’lı yıllarda ABD’de başlamıştır. Bu çalışmalardan Ghez ve Becker (1975) çocuk sahibi olmanın bireylerin zaman dağılımını beklenildiği gibi önemli ölçüde etkilediğini vurgulamıştır. Boş zaman miktarının zaman içinde değişimine ve boş zaman eşitsizliğine ilişkin literatürde, zaman kullanımı verilerini ilk ve en yaygın olarak derleyen ABD’ye ilişkin çalışmalar yaygındır (örn., Juster ve Stafford, 1985; Robinson ve Godbey, 1999; Schor, 1992). Aguiar ve Hurst (2007) ABD’de boş zaman talebinin 1965-2003 arasında değişen trendlerini incelemiştir. Boş zaman talebinin farklı demografik gruplar arasında ve yıllar boyunca nasıl değiştiğini araştıran çalışmanın temel sonucuna göre hem erkeklerin hem de kadınların boş zaman talepleri artmıştır. Erkekler görece ücretlerin artışı ile ücretli çalışmaya ayırdıkları süreyi azaltarak boş zaman taleplerini arttırmışken, kadınlar hane içi ücretsiz emeğe ayırdıkları sürenin azalması ile boş zaman artışını telafi etmiştir. Couprie (2007) aile içinde zaman dağılımına odaklanarak, kadınların piyasa dışı faaliyetlerine ayırdıkları zamanın ve boş zamanın belirleyicilerini de incelemiştir. İngiltere için 1992 ile 2000 yılları arası dönemi kapsayan çalışmaya göre, kadınların boş zaman talebinde tüketim harcamalarının, kamu harcamalarının ve bireylerin ücret dışı gelirlerin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Blau ve Winkler (2017) bireylerin zaman dağılımlarını, aldıkları ücret, aile yapısı ve cinsiyete göre değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra, boş zaman eşitsizliğini inceleyen çalışmalar temelde cinsiyet ve eğitim gruplarına göre eşitsizliği incelemektedir.

Boş zaman eşitsizliği ile ilgili çalışmalar eğitim ve cinsiyet katmanlarını inceleyen çalışmalar olarak gruplandırılabilir. Boş zaman miktarındaki cinsiyet eşitsizliğini ortaya çıkaran temel unsur, hane içi ücretsiz işler ve çocuk bakımı yüklerinin kadın ile erkek arasında eşitsiz dağılımıdır. Kadınlar çalışsa bile, hane içi ücretsiz emeğin büyük bölümünü gerçekleştirmektedir (Hochschild 1989). “İkinci mesai” olarak anılan bu durum kadınların boş zaman ile ödünleştiği ikinci bir iş yükü yaratmaktadır. Konuyla ilgili öncü çalışmasında Shaw (1985) kadınlar ile erkekler arasındaki boş zaman eşitsizliğinin hafta içi göz ardı edilebilir derecede düşük olmasına karşın, hafta sonu oldukça yüksek olduğunu söylemektedir. Bu duruma kadınların hafta sonu hane içindeki işleri üstlenmeleri neden olmaktadır. Benzer şekilde kadınların ikinci mesailerinin boş zaman eşitsizliğine yol açtığı sonucunu destekleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır (örn.: Sayer, 2005; Couprie, 2007).

Boş zaman eşitsizliğine neden olan ikinci unsur, eğitim düzeyi olarak ortaya çıkmaktadır. Bireylerin ya da hanelerin sahip olduğu boş zaman miktarını inceleyen çalışmalar eğitime göre yapılan ayrımların eşitsizliği derinleştirdiğini belirtmektedir (Sevilla vd., 2012). Bu çalışmaların ortak bulgusuna göre, düşük eğitimli erkeklerin boş zaman miktarı, en azından yüksek eğitimli erkeklerle göre artmaktadır (Attanasio vd., 2012; Nadal ve Sanz, 2007). Aguiar ve Hurst (2008)’e göre, farklı eğitim gruplarındaki bireyler arasındaki boş zaman eşitsizliğinin %70’i istihdam durumu ile açıklanabilmektedir. Öte yandan düşük eğitimli bireylerin ücretleri görece olarak incelenen dönemde azalmaktadır ve ücretlerin yarattığı ikame etkisi, eğitim gruplarında artan eşitsizliği açıklamaktadır (Sevilla vd., 2012).

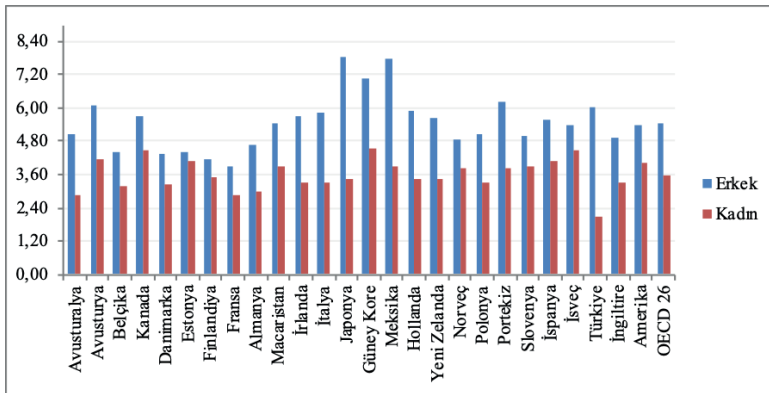
Türkiye’de ise 2006 ve 2014-2015 yıllarında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından iki Zaman Kullanımı Anketi (ZKA) uygulanmış ve verileri paylaşılmıştır. Bununla birlikte 1996 yılında yine TÜİK tarafından gerçekleştirilen bir pilot anket uygulaması mevcuttur. Buna rağmen

men Türkiye’de zaman kullanımı ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır ve boş zaman talebinin iktisadi boyutlarına odaklanan bir çalışma bulunmamaktadır. Kasnaoğlu vd. (1996) ve Kasnaoğlu ve Dayıoğlu (2002) hane içi üretimin iktisadi değerini hesaplamışlardır. Erdil vd. (2006) kırsal kesimde zaman dağılımını incelemiştir. Memiş ve Bahçe (2011), 2008 krizi bağlamında ücretli çalışma ve hane içi üretim arasındaki ilişkiye değinirken, Öneş vd. (2013) ücretli çalışmanın hane içi dağılımı ve yoksulluk ile ilişkisine odaklanmıştır. Zacharias vd. (2014) zaman yoksulluğu ile genişletilmiş çok boyutlu bir yoksulluk ölçütü önermiştir. Aran ve Aktakke (2016) kadınların hane ücretsiz işlere ayırdıkları zamandan hareketle, Türkiye’de ücretsiz hane içi emeğin parasal değerinin milli gelirdeki payını hesaplamıştır. Tüm bu çalışmalar Türkiye’de zaman dağılımını analiz etmiş olsa da, boş zamana odaklanan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3. Türkiye’de Zaman Dağılımı Profili

Zaman kullanımı ile ilgili karşılaştırmalı istatistiklere bakıldığında, Türkiye’nin zaman dağılımı açısından özel bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Çalışanlar, Türkiye’de OECD üyesi ülkeler arasında en az boş zamana sahiptirler (OECD, 2016). Bu verilere göre, Türkiye’de bir çalışan ortalama olarak uyku dahil kendisine günde yalnızca 13 saat 42 dakika ayırmaktadır. Bununla birlikte OECD tarafından üye ülkelerde çalışma-yaşam dengesini ölçmeyi amaçlayan “Daha İyi Bir Yaşam Endeksi” verileri dikkate değerdir. Bu endeksin alt bileşenlerinden biri olan aşırı çalışma oranlarında Türkiye ilk sıradadır. Haftada 50 saatten daha fazla çalışma durumunu ifade eden aşırı çalışma, Türkiye’de ki çalışanların %43’ünün iş koşullarını oluşturmaktadır.

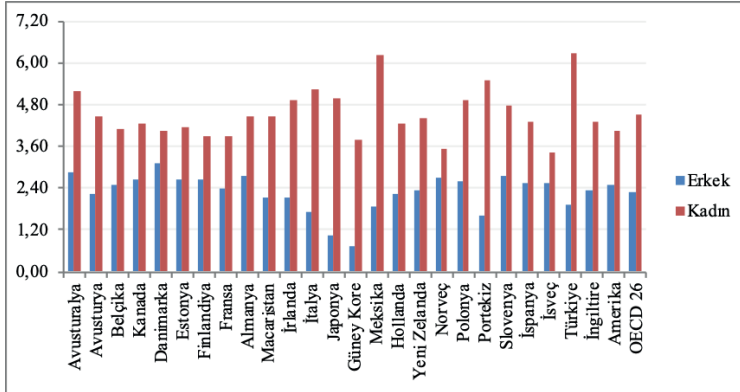
Çalışma-yaşam dengesinde çalışma lehine bozulmanın en yüksek olduğu ülke olan Türkiye’nin zaman dağılımı profili, cinsiyet eşitliği açısından da çarpıcı sonuçlar yansıtmaktadır. Şekil 1.’de OECD üyesi ülkelerde 15-64 yaş arası kadın ve erkeklerin ücretli işlere ayırdıkları zaman görülmektedir. Buna göre, Türkiye’de erkekler ücretli işlere günde ortalama 6 saat zaman ayırmaktadır ve bu açıdan Türkiye üye ülkeler arasında 5. sıradadır. Buna karşın aynı dönemde kadınların ücretli çalışmaya günde ortalama yalnızca 2 saat 6 dakika ayırdıkları görülmektedir. Bu veri göstermektedir ki, Türkiye OECD üyesi ülkeler arasında kadınların en az çalıştığı ülkedir. İkiyi beraber değerlendirildiğinde, ücretli çalışmada cinsiyet farkının en yüksek olduğu ülkenin Türkiye olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1.OECD Ülkelerinde Ücretli İşlere Ayrılan Ortalama Zaman (15-64 Yaş Arası)

Kaynak: OECD Zaman Kullanımı Verisi (2016)

Zaman dağılımındaki cinsiyet eşitsizliği yalnızca ücretli işlerde geçerli bir durum değildir ve hanelerde iş bölümünde cinsiyet rollerinin baskın olmasının bir yansımasıdır. Ücretli işlerdeki dağılıma benzer şekilde, ücretsiz hane içi işlere ayrılan zamanda cinsiyet farkının en yüksek olduğu ülkeler Türkiye ve Meksika'dır. Türkiye'de kadınlar zamanlarının, günde ortalama 6 saat 28 dakikasını ücretsiz hane içi işlere ayırırken, erkeklerde bu süre yalnızca 2 saattir. Bulguları özetlemek gerekirse, öncelikle Türkiye'de çalışanların ücretli çalışma yükü çok ağırdır. İkinci olarak Türkiye, OECD üyesi ülkeler arasında ücretli çalışma ve ücretsiz hane içi emek açısından cinsiyet farkının en yüksek olduğu ülkedir. Erkeklerin ücretli çalışma ve kadınların hane içi emek yönündeki iş bölümü oldukça belirgindir. Bu özel konunun ilk nedeni, kadınların işgücüne katılımının tarihsel olarak düşük olmasıdır (Dayıoğlu ve Kırdar, 2010). Son yıllarda kadınların işgücüne katılım oranları izlenen teşvik politikaları neticesinde hızla yükselmiş olmasına rağmen, diğer OECD üyesi ülkeler arasında halen oldukça düşüktür¹. Bu durumun nedenleri düşünüldüğünde, toplumsal yapı ve işgücü piyasasındaki çalışma koşulları ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de toplumsal cinsiyetçi rollerin ve sosyal normların baskınlığı, aile ve çalışma yaşamının belirleyicisidir (İlkkaracan, 2012; Dedeoğlu, 2000). Son olarak, işgücü piyasasının esnek çalışma koşulları ücretli çalışma yükünü arttırmaktadır.

Şekil 2.OECD Ülkelerinde Ücretsiz İşlere Ayrılan Ortalama Zaman (15-64 Yaş Arası)

Kaynak: OECD Zaman Kullanımı Verisi (2016)

4. Veri, Metodoloji ve Bulgular

4.1. Model

Bu çalışmada Yeni Hanehalkı Ekonomisinin temel varsayımları altında Türkiye'de boş zaman talebi incelenmiştir. Bu amaçla TÜİK tarafından yayınlanan Zaman Kullanımı Anketi'nin (ZKA) 2014-2015 verileri kullanılmıştır. Anket, TÜİK tarafından 2014 yılı temmuz ayı ile 2015 yılı temmuz ayı arasındaki dönemde hanehalkı üyeleri ile yüz yüze görüşme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma, Türkiye genelinde 11.440 hanede yapılmıştır. Hanede yaşayan 10 ve daha yukarı yaştaki tüm fertler örnekleme dahil edilmiştir. Haneye ilgili bilgiler ve fertlerle ilgili demografik ve karakteristik bilgiler derlenmiştir. Bununla birlikte her ferdin bir hafta içi ve bir hafta sonu gününde, 24 saatlik zaman boyunca hangi faaliyetlerle ilgilendikleri 10'ar dakikalık aralıklarla kaydetmeleri istenmiştir. Böylece her ferdin bir gün içerisinde her faaliyet için ayırdı-

1 TÜİK tarafından yapılan 2015 ve 2016 Hanehalkı İşgücü Anketine göre 15-64 yaş arası kadınların işgücüne katılım oranı sırası ile %35 ve %36.2 iken 2016 yılında bu oran OECD ülkeleri için ortalama %63.6'dır.

ğı toplam süre hesaplanmıştır. Söz konusu faaliyetlerin ve alt faaliyetlerin belirlenmesinde, uluslararası karşılaştırılabilirliğin sağlanması amacıyla EUROSTAT tarafından önerilen HETUS sınıflandırması kullanılmıştır.

Bu çalışma kapsamındaki analiz kısıtlı bir örnekleme gerçekleştirilmiştir. Öncelikle yalnızca 15-64 yaş arası bireyler dahil edilmiştir. Sonuçların örneklemin değişmesine olan duyarlılığını kontrol etmek amacıyla, aynı yaş aralığında olup çalışmayan (yine işsizler hariç olmak üzere) bireylerden oluşan örneklem için boş zaman talebinin belirleyicileri tahmin edilmiş ve sonuçların önemli ölçüde değişmediği görülmüştür. Bu çalışmada, Türkiye’de 2014-2015 ZKA verilerini kullanarak boş zaman talebini tahmin etmek için kullanılan model şu şekilde ifade edilebilir:

$$\begin{aligned}
 BZ_i = & \beta_{0i} + \beta_{1i}Yaş + \beta_{2i}kadın + \beta_{3i}ortaegitim + \beta_{4i}yüksekegitim & (5) \\
 & + \beta_{5i}06yaşçocuk + \beta_{6i}ücretdışgelir + \beta_{7i}ücret \\
 & + \beta_{8i}hanehalkıbüyüklüğü + \beta_{9i}adnistihdamı + \beta_{10i}işsiz \\
 & + \beta_{11i}haftasonu + \varepsilon_i
 \end{aligned}$$

Modelde; “BZ” boş zamana ayrılan ortalama süreyi günlük dakika cinsinden belirtmektedir. “Yaş” değişkeni yaşı ifade etmektedir. “Kadın” değişkeni ise erkekler için 0 kadınlar için 1 değerini alan kukla değişkendir ve boş zaman talebinde cinsiyet farkını ölçmeyi amaçlamaktadır. “06yaşçocuk” değişkeni, hanede 7 yaşından küçük çocuk olup olmadığını kontrol eden bir kukla değişkendir. Özellikle yedi yaştan küçük çocukların önemli bakım yükü yarattığı bilinmektedir. Hanede küçük çocuk olmasının, hanede yaşayan ebeveynlerin boş zaman ile çocuk bakımı arasında ödünleşmesine neden olması beklenmektedir. Bu nedenle hanede 7 yaşın altında bakıma muhtaç bir çocuk varsa 1 değerini alan kukla değişken modele eklenmiştir. Örnekleme 7 yaşın altında çocuğa sahip hanelerin oranı %26’dır. Kısaca “ücret dışı gelir” olarak anılan emek dışı gelir değişkeni ise, bireyin ücretli çalışma karşılığında kazandığı ücret geliri haricinde bir geliri olup olmadığını kontrol eden kukla değişkendir. Bireylerin ücret haricinde gelire sahip olması, ücretli çalışma ile boş zaman arasındaki ödünleşme kararlarında etkili olabilmektedir. Emek dışı geliri olan bireylerin işgücü arzının ve boş zaman taleplerinin daha yüksek olması beklenmektedir. Bireylerin eğitim düzeyinin boş zaman taleplerinde etkili olup olmadığını belirlemek için, “ortaöğretim” ve “yükseköğretim” değişkenleri eklenmiştir ve düşük eğitim grubu referans olarak dışarıda bırakılmıştır. Son olarak, “Ücret” değişkeni tahmini saatlik ücreti ve ε_i hata terimini ifade etmektedir. Hanehalkı büyüklüğü hanede yaşayan birey sayısını ifade ederken, istihdam koşulları kadının istihdamda olup olmaması ve işsizlik değişkenleri ile kontrol edilmiştir.

Bu noktada önemli bir sorun bireylerin ücretlerinin modele eklenmesidir. Çünkü, Zaman Kullanımı Anketi’nde bireylerin ücretlerine ilişkin doğrudan bilgi bulunmamaktadır. Ücretli işlerde çalışan bireylerin saatlik ücretlerinin doğrudan kullanılması ise seçim yanlılığı yaratacağından (Heckman, 1979; Gronau, 1977; Sousa-Poza vd., 2001) hem kadınlar hem de erkekler için tahmini saatlik ücret ayrıca hesaplanmıştır. Bu nedenle örnekleme tüm bireyler için ücret denklemi tahmin edilerek, saatlik tahmini ücretleri bir gösterge olarak kullanılmıştır. 2014-2015 Zaman Kullanımı Anketi’nde (ZKA) ücret verileri belirli ücret aralıklarına göre kategorik olarak kaydedilmiş olması nedeniyle tahmini saatlik ücret tahmin edilememektedir. Bu nedenle, saatlik ücretin tahmin edilmesi için 2012 Hanehalkı İşgücü Anketi’nden (HİA) faydalanılmıştır.²

Tahmini ücret eşitliği için Heckman Seçim Modeli kullanılmış Bu yöntem iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, bireyin çalışıp çalışmadığını bağımlı değişken olan bireylerin işgücüne

2 Tahmini saatlik ücret verileri hem 2014-2015 ZKA’da hem de 2012 HİA’da yer alan ortak veriler olan eğitim seviyesi ve yaş verilerine göre oluşturulan kategoriler göz önünde bulundurularak eşleştirilmiştir.

katılma tercihlerini belirleyen bir probit tahmini yapılmaktadır. Bu ilk aşama, piyasadaki ücretten iş bulma imkanı olduğu halde kendi isteği ile işgücü dışında olan bireyler nedeniyle ücret denkleminde ortaya çıkabilecek tercih yanlılığını düzeltmeyi sağlamaktadır. İkinci aşamada, tercih denkleminde elde edilen düzeltme teriminin (Mills oranlarının tersi) de dahil edildiği ücret denklemi Maksimum Olabilirlik (MO) yöntemiyle tahmin edilmiştir³:

$$\log W_i = \alpha_0 + \alpha_1 E\u011fitim + \alpha_2 Tecr\u00fcb\u00e9 + \alpha_3 E\u011fitim^2 + \alpha_4 Y\u00f6neticilik + \varepsilon_i \quad (6)$$

6 nolu eşitlikte, “ α ” sabit terim ve de\u011fi\u015fenlere ait katsayıları, “ W ” ücretli i\u015flerde \u00e7alı\u015ılan zamana ba\u011fı olarak hesaplanan saatlik ücreti, “E\u011fitim” e\u011fitim yılını ve “E\u011fitim²” e\u011fitim yılının karesini, “Tecr\u00fcb\u00e9” i\u015f tecr\u00fcbesini \u00e7alı\u015ma yılı olarak, “Y\u00f6neticilik” ise bireyin y\u00f6netici pozisyonunda \u00e7alı\u015ıp \u00e7alı\u015madığını g\u00f6steren bir kukla de\u011fi\u015feni ifade etmektedir.

4.2. Y\u00f6ntem

Bireyler sahip oldukları zamanı belirli faaliyetler arasında da\u011fıtmaktadır. Bu faaliyetler literat\u00fcrde genel kabul g\u00f6ren tanımlarıyla; uyku, ki\u015isel bakım, seyahat, i\u015fg\u00fc\u00e7\u00fc piyasasında ücret kar\u015fılığı \u00e7alı\u015ma, hane i\u00e7i \u00fccretsiz i\u015fler, \u00e7ocuk ve ya\u015lı bakımı ile e\u011fitim faaliyetleridir. Bu \u00e7alı\u015manın kapsamına giren boş zaman faaliyetleri ise geleneksel olarak “\u00fc\u00e7\u00fcnc\u00fc ki\u015fi” yakla\u015fımı ile tanımlanmaktadır. Buna g\u00f6re boş zaman, birey adına ba\u015fkası tarafından yapılması i\u00e7in kimseye para \u00f6denmeyecek olan ve istenilmedi\u011fi zaman ger\u00e7ekten yapılmak zorunda olunmayan faaliyetlerden oluşmaktadır (Burda vd. 2006). \u00dc\u00e7\u00fcnc\u00fc ki\u015fi prensibi, literat\u00fcrde genel kabul g\u00f6rmesinin yanı sıra bazı ele\u015tiriler almıştır. Temel ele\u015tirilerden bir tanesine g\u00f6re; uyku, yeme-i\u00e7me, ki\u015isel bakım ve ki\u015isel sa\u011flık faaliyetleri \u00fc\u00e7\u00fcnc\u00fc ki\u015fi kriterine uysa bile bireyin ya\u015amını s\u00fcrd\u00fcrmesi i\u00e7in gereklidir ve bu nedenle boş zaman faaliyeti olarak de\u011ferlendirilmemelidir⁴. Bu \u00e7alı\u015mada boş zaman, \u00fc\u00e7\u00fcnc\u00fc ki\u015fi prensibi yerine ampirik bir yakla\u015fım ile belirlenmiştir. \u00dccretli \u00e7alı\u015ma ve \u00fccretsiz hane i\u00e7i emek dı\u015fında kalan faaliyetlerden, e\u011fitim, i\u015f ve e\u011fitim i\u00e7in yapılan seyahatler, uyku ve g\u00f6n\u00fcll\u00fc i\u015fler çıkarılmıştır. Bu tanıma g\u00f6re boş zaman; i) sosyal ya\u015am ve e\u011fence faaliyetleri, ii) spor ve do\u011fa sporları, iii) hobiler ve oyunlar, iv) kitle ileti\u015fim ara\u00e7ları faaliyetlerinin toplamından oluşmaktadır. Zaman Kullanımı Anketi’ni cevaplayan bazı bireyler, boş zamanı olu\u015fturan faaliyetlerin hi\u00e7birine zaman ayıramadıklarını bildirmiştir. Dolayısıyla ba\u011fımlı de\u011fi\u015fenin bir kısım g\u00f6zlemi hem kadınlarda hem de erkeklerde sıfır de\u011ferini almaktadır. Bu nedenle, 5 nolu eşitliği tahmin etmek i\u00e7in sans\u00fcrlenmiş Tobit Y\u00f6ntemi kullanılmıştır. Sıfır de\u011ferini alan ba\u011fımlı de\u011fi\u015fenin varlığında, hata teriminin ortalaması sıfırdan farklı oldu\u011fu i\u00e7in En K\u00fc\u00e7\u00fck Kareler (EKK) tahmininin yanlı ve tutarsız sonuçlar verdi\u011fi bilinmektedir (Cameron ve Trivedi, 2009). Bu sorunu \u00e7\u00f6zmek ve 5 nolu denklemi tahmin etmek i\u00e7in ba\u011fımlı de\u011fi\u015fenin sıfır de\u011ferini alan g\u00f6zlemlerini sans\u00fcrleyerek modeli “maksimum olabilirlik” yöntemiyle tahmin eden sans\u00fcrlenmiş Tobit modeli kullanılmıştır:

$$y^* = x_i' \beta + \varepsilon_i, \quad i=1, \dots, N \quad (7)$$

$$y = \begin{cases} y^*, & \text{e\u011fer } y^* > L \\ L & \text{e\u011fer } y^* \leq L \end{cases}$$

Burada “ L ” bir e\u015fik de\u011ferdir ve “ y^* ” bu e\u015fik de\u011ferin \u00fczerindeki de\u011ferlerde g\u00f6zlenen, e\u015fik de\u011fere e\u015fit ya da daha k\u00fc\u00e7\u00fck de\u011ferlerde g\u00f6zlenemeyen bir de\u011fi\u015kendir. 7 nolu eşitlikte “ L ” e\u015fik de\u011feri, sıfır olarak belirlenmiştir.

3 Heckman y\u00f6ntemine ili\u015kin detaylı bilgi i\u00e7in bkz: Heckman, 1979.

4 \u00d6rne\u011fin; uykunun bireyler i\u00e7in se\u00e7im ya da tercih de\u011fi\u015keni olması ve verimlili\u011fe etkisi gibi iktisadi sonuçları i\u00e7in bkz: Biddle ve Hamermesh(1990).

4.3. Bulgular

Boş zaman talebinin belirleyicilerine ilişkin bir incelemeden önce, farklı demografik özelliklere sahip bireylerin boş zaman taleplerini belirlemek ve aradaki farkın boyutunu tartışmak faydalı olacaktır. 1. nolu tablo Türkiye’de boş zaman faaliyetlerine ayrılan ortalama süreleri göstermektedir. Tablonun A panelinde farklı işgücü statüsüne sahip grupların her bir faaliyet için ayırdıkları ortalama süreler yer almakta iken, B panelinde bireylerin sahip olduğu eğitim düzeyine bağlı olarak ilgili faaliyete ayırdıkları süre gösterilmektedir. B panelinin son sütununda ise kadın ve erkeklerin boş zaman faaliyetlerine ayırdıkları sürelerin genel ortalaması sunulmaktadır.

Tablo 1. Boş Zamana Ayrılan Ortalama Süreler

	İşgücü Statüsü								
	Çalışan		İşsiz		Öğrenci		Emekli		
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
Sosyal ve	01:28	01:28	02:01	02:46	01:44	01:44	02:08	02:46	
Eğlence	(00:01)	(00:01)	(00:05)	(00:06)	(00:03)	(00:03)	(00:04)	(00:03)	
Sanat ve	00:01	00:01	00:02	00:01	00:03	00:02	00:01	00:01	
Müze	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	
Spor	00:04	00:08	00:10	00:21	00:06	00:26	00:11	00:22	
	(00:00)	(00:00)	(00:01)	(00:02)	(00:00)	(00:01)	(00:01)	(00:01)	
Hobi	00:08	00:19	00:27	01:00	00:27	01:12	00:15	00:24	
	(00:00)	(00:00)	(00:03)	(00:05)	(00:01)	(00:03)	(00:01)	(00:01)	
Oyun	00:01	00:08	00:05	00:28	00:09	00:42	00:03	00:14	
	(00:00)	(00:00)	(00:01)	(00:03)	(00:01)	(00:02)	(00:00)	(00:01)	
Kitle İletişim	01:36	01:55	02:43	03:09	02:26	02:18	03:09	04:01	
	(00:01)	(00:01)	(00:06)	(00:06)	(00:03)	(00:03)	(00:05)	(00:03)	
Okuma	00:07	00:06	00:18	00:12	00:27	00:15	00:17	00:19	
	(00:00)	(00:00)	(00:02)	(00:01)	(00:01)	(00:01)	(00:01)	(00:01)	
Boş Zaman	03:16	03:50	05:21	07:16	04:43	05:40	05:43	07:33	
	(00:03)	(00:02)	(00:12)	(00:11)	(00:07)	(00:08)	(00:07)	(00:05)	
Uyku	08:15	08:11	09:04	09:27	09:19	09:22	08:54	09:10	
	(00:02)	(00:01)	(00:07)	(00:05)	(00:03)	(00:03)	(00:05)	(00:03)	
Panel B:	Eğitim Düzeyi								
	Düşük Eğitim		Orta Eğitim		Yüksek Eğitim		Genel		
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Genel
Sosyal ve	02:04	01:58	01:43	01:38	01:28	01:29	01:54	01:46	01:50
Eğlence	(00:01)	(00:01)	(00:01)	(00:01)	(00:02)	(00:02)	(00:01)	(00:01)	(00:01)
Sanat ve	00:00	00:00	00:01	00:01	00:03	00:02	00:01	00:01	00:01
Müze	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)
Spor	00:05	00:18	00:05	00:15	00:10	00:15	00:06	00:16	00:11
	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)
Hobi	00:08	00:23	00:16	00:37	00:21	00:39	00:12	00:31	00:21
	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:01)	(00:01)	(00:01)	(00:00)	(00:00)	(00:00)
Oyun	00:06	00:18	00:04	00:20	00:02	00:09	00:05	00:18	00:11
	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:01)	(00:00)	(00:01)	(00:00)	(00:00)	(00:00)
Kitle İletişim	02:21	02:34	02:16	02:13	02:04	02:16	02:18	02:23	02:20
	(00:01)	(00:01)	(00:01)	(00:01)	(00:03)	(00:02)	(00:01)	(00:01)	(00:01)
Okuma	00:06	00:07	00:14	00:08	00:23	00:21	00:10	00:10	00:10
	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:00)	(00:01)	(00:01)	(00:00)	(00:00)	(00:00)
Boş Zaman	04:38	05:13	04:20	04:43	04:03	04:39	04:30	04:56	04:42
	(00:02)	(00:04)	(00:03)	(00:04)	(00:05)	(00:05)	(00:02)	(00:02)	(00:02)
Uyku	08:56	08:57	08:51	08:39	08:27	08:17	08:52	08:44	08:48
	(00:01)	(00:01)	(00:01)	(00:01)	(00:03)	(00:02)	(00:01)	(00:01)	(00:01)

Not: Parantez içerisindeki değerler standart hataları ifade etmektedir.

Tablo 1.’de yer alan sonuçlara göre Türkiye’de boş zaman talebinde önemli bir cinsiyet farkı bulunmaktadır. Günlük ortalama boş zaman talebi kadınlarda dört saat otuz dakika iken erkeklerde dört saat elli altı dakikadır. Bununla beraber, boş zaman talebindeki cinsiyet farkı, eğitim düzeyine bağlı olarak değişmemektedir. Öte yandan boş zaman talebindeki cinsiyet farkına ilişkin bir diğer çarpıcı bulgu, söz konusu farkın işgücü durumuna göre en yüksek olduğu grubun işsizler ve emekliler olmasıdır. Bu duruma, istihdama dahil olmayan kadınların hane içi bakım ve ücretsiz emek yükünün artmasının neden olduğu tahmin edilmektedir. Kadınların istihdamda olmadığı hanelerde, erkeklerin işgücü durumuna bakılmaksızın hane içi ücretsiz emek yükü kadınlar aleyhine artmaktadır.

Boş zaman faaliyetlerinin ana grupları incelendiğinde Türkiye’de bireylerin boş zamanlarını en çok kitle ve iletişim araçlarına ayırdıkları görülmektedir. Kitle ve iletişim araçlarına ayrılan sürenin ana grupları; okuma, tv izleme ve radyo ve müzik dinlemedir. Bu faaliyetler arasında okumaya ayrılan süre oldukça düşüktür. Kitap ya da süreli yayın okumak için günde ortalama ayrılan süre kadınlarda ve erkeklerde 10’ ar dakikadır. Okumaya ayrılan sürenin eğitim azaldıkça düştüğü görülmektedir. Sosyal ve kültürel faaliyetlere de görece olarak yüksek zaman ayrıldığı görülmektedir. Bu durumun temel nedeni sosyal ve eğlence faaliyetlerinin geniş biçimde tanımlanması ve birçok faaliyeti içermesidir. Bu gruptaki faaliyetlerin detayları incelendiğinde, sinema, tiyatro ve müze gibi kültürel aktivitelere ayrılan sürenin günlük ortalama bir dakikayı bile bulmaması çarpıcıdır. Benzer şekilde oyun oynama için ayrılan süreler de oldukça düşüktür. Erkeklerin ve kadınların günde ortalama 18 ve 5 dakika oyun oynadıkları ve çalışmayan erkeklerin oyuna ayırdıkları sürenin önemli ölçüde arttığı söylenebilir. Öte yandan sosyal ve eğlence faaliyetlerine ayrılan sürenin cinsiyete ya da demografik özelliklere bağlı olarak belirgin biçimde değişmediği gözlemlenmektedir.

Türkiye’de 15-64 yaş arası çalışan bireylerin boş zaman taleplerinin tahmin edilmesi ile elde edilen sonuçlara Tablo 2’de yer verilmiştir. Erkeklerin ve kadınların boş zaman talepleri ayrıca tahmin edilmiştir. Tabloda her örneklem için ilk sütunda katsayılar yer almaktadır. Fakat tobit yönteminde katsayılar, açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkenlerin tümü üzerindeki etkilerini barındırmaktadır ve bu nedenle açıklayıcı değişkenlerin etkilerini yorumlamak için kullanılmamaktadır. Bu nedenle, tabloda her örneklemin ikinci sütununda marjinal etkiler sunulmaktadır. Marjinal etkiler, bağımlı değişkenin hangi değerlerinin dikkate alındığına göre değişiklik gösterebilir. Tabloda yer alan marjinal etkiler, bağımlı değişkenin sıfırdan büyük değerler aldığı durumlarda açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini yansıtmaktadır.

Tablo 2.’de yer alan sonuçlara göre boş zamanın modele dahil edilen tüm değişkenlerden etkilendiği görülmektedir. Öncelikle, tüm örneklem için yapılan tahmin sonucuna göre boş zaman talebindeki cinsiyet farkı dikkat çekicidir. Kadınların boş zaman talebi erkeklere kıyasla günde ortalama 35 dakika daha düşüktür. Türkiye’de boş zaman talebini belirleyen en önemli unsurlardan birinin cinsiyet olduğu söylenebilir. Bu sonuç hafta sonu değişkeni ile beraber değerlendirildiğinde çıkarımlar belirginleşmektedir. Bireylerin çalışmadıkları ya da daha az çalıştıkları hafta sonu günlerinin etkisini kontrol eden hafta sonu değişkeni güçlü bir pozitif etkiye sahiptir. Bireylerin hafta sonu günlerde boş zaman talepleri ortalama 48 dakika artmaktadır. Daha ilgi çekici olan ise, hafta sonu günlerinin etkisi yalnızca erkekler için yapılan tahminde 74 dakikaya ulaşırken kadınlar için bu etki yalnızca 23 dakikadır. Kadınlar için hafta sonu günlerinin etkisi erkeklere kıyasla çok daha düşüktür. Özetle, kadınlar üzerindeki ücretsiz hane içi emek yükünü bu iki sonuçtan takip etmek mümkündür. Boş zaman talebinde önemli bir cinsiyet farkı bulunmaktadır ve bu farkın hafta sonu günlerde artması, bu farka kadınların ücretsiz hane içi emek yükünün neden olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 2. Boş Zaman Talebi Tahmini Sonuçları

Değişken	Tüm		Kadın		Erkek	
	Katsayı	Marjinal Etki	Katsayı	Marjinal Etki	Katsayı	Marjinal Etki
Ücret	-45* (4.7)	-42.7 (4.4)	-41.5* (6.0)	-39.8 (5.8)	-72.2* (7.3)	-67.5 (6.8)
Yaş	1.3* (0.1)	1.2 (0.1)	0.8* (0.1)	0.8 (0.1)	2.1* (0.1)	1.9 (0.1)
Kadın ^d	-37.9* (1.7)	-35.8 (1.6)	-	-	-	-
haftasonu ^d	51.3* (1.6)	48.5 (1.5)	24.5* (2.0)	23.4 (1.9)	79.8* (2.6)	74.7 (2.4)
orta_çğitim ^d	22.4* (3.9)	21.1 (3.7)	16.1* (4.6)	15.4 (4.4)	28.2 (8.1)	26.4 (7.6)
yüksek_çğitim ^d	48.7* (6.9)	46 (6.5)	41.6* (8.8)	39.9 (8.4)	69.2* (11.5)	64.7 (10.7)
06yasçocuk ^d	-37.1* (1.4)	-35 (1.3)	-33.1* (1.6)	-31.7 (1.5)	-39.5* (2.3)	-36.9 (2.1)
ücret_dışı_gelir ^d	14.9* (1.8)	14 (1.7)	8.7* (2.2)	8.3 (2.1)	20.9* (2.9)	19.6 (2.7)
hanehalkı büyüklüğü	-2.7* (0.5)	-2.5 (0.5)	-2.5* (0.6)	-2.4 (0.6)	-3.1* (0.8)	-2.9 (0.7)
kadın_istihdam ^d	-36.5* (1.8)	-34.5 (1.7)	-	-	-15.6 (2.9)	-14.6 (2.7)
İşsiz ^d	111.9* (4.5)	105.7 (4.3)	66.9* (6.2)	64.1 (6.0)	151.1* (6.2)	141.3 (5.8)
sabit	280* (5.7)	-	263.7* (6.8)	-	257.6* (9.9)	-
Sigma	167*	-	148*	-	185*	-
Sansürlü Gözlem Oranı	%2,4	-	%2	-	%2,7	-
F istatistiği	368 (0.00)		115 (0.00)		253 (0.00)	

Not: *, istatistiki bakımdan %1 önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. ^d, değişkenin kukla değişken olduğunu belirtmektedir.

Hanede yedi yaşından küçük çocuk bulunması durumunda ebeveynlerin boş zaman talebi ortalama 35 dakika azalmaktadır. Çocuğun yarattığı bakım yükü boş zaman üzerindeki etkisi erkeklerin kadınların aleyhinde dağıldığı görülmektedir. Hanede 7 yaş altı çocuk bulunması erkeklerin boş zaman talebinde 36 dakika azalmaya yol açarken, kadınlar 31 dakikalık bir etkiye sahiptir. Elde edilen bu sonuç literatürle uyumludur (Thrane, 2010). Bununla beraber, hanehalkı büyüklüğü arttıkça boş zaman azalmaktadır. Hanedeki birey sayısının artması, hane içi faaliyetleri ve bakım yükünü arttırdığı için boş zaman üzerinde negatif etki yaptığı düşünülmektedir. Hanedeki iş yükünün dağılımını belirleyen bir diğer önemli faktör, hanedeki kadının çalışıp çalışmamasıdır. Hanedeki erkeğin tek başına evin geçimini sağladığı geleneksel hanelerde, hane içi işler ve bakım yükü kadının sorumluluğundadır. Ancak, kadının da istihdamda olduğu hanelerde dağılımın belirginleştiği tahmin edilmektedir. Bu etkiye kontrol etmek için modele dahil edilen ve hanedeki kadının çalışıp çalışmadığını kontrol eden kadın istihdamı değişkeni anlamı ve negatiftir⁵. Beklendiği gibi, kadının çalışması hem kadının hem de hanedeki erkeğin boş zamanını azaltmaktadır.

Boş zaman talebi yaş ilerledikçe artmaktadır. Bireyler her bir yaş aldıklarında boş zaman talepleri günde ortalama 1,3 dakika artmaktadır. Bununla beraber, eğitim düzeyini kontrol eden

5 Hanehalkı büyüklüğü, kadın istihdamı değişkenleri ve örnekleme işsiz bireylerin dahil edilmesi hakem tarafından önerilmiştir. Hakeme, değerli katkı ve görüşleri için teşekkürü borç biliriz.

kuklaların katsayıları pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Buna göre, eğitim düzeyi arttıkça boş zaman talebi güçlü biçimde artmaktadır. Orta öğretim düzeyinde eğitime sahip bireyler, düşük eğitime sahip bireylere kıyasla ortalama 21 dakika daha fazla boş zaman talep ederken; yüksek eğitime sahip bireylerde bu fark 46 dakikaya çıkmaktadır. Kadınlarda ortaöğretimin etkisi 15 dakika ve yüksek öğretimin etkisi 40 dakikadır. Erkeklerde ise, yükseköğretim düzeyinde eğitime sahip olmak boş zaman talebine düşük eğitime kıyasla 64 dakika arttırırken, orta öğretim 26 dakika arttırmaktadır. Eğitim ile boş zaman ilişkisi literatürde tartışmalıdır. Örneğin, Tablo 1.'de yer alan tanımlayıcı istatistiklere göre daha yüksek eğitim grubunda olan bireylerin boş zamanları daha fazladır. Ancak bu sonucun, eğitim ve ücret arasındaki güçlü korelasyondan kaynaklandığı söylenmektedir (Gronau, 2005). Eğitimin etkisi ücret ile birlikte kontrol edildiğinde, eğitimin boş zaman talebini arttırdığı sonucu elde edilmektedir.

Boş zamanın önemli belirleyicilerinden biri de ücret ve istihdam durumudur. Öncelikle, işsiz bireylerin boş zaman talebi çok büyük ölçüde artmaktadır. Bireyler, iş aramalarına ve iş bulmaları durumunda çalışmaya hazır olduklarını belirtmelerine rağmen günde yaklaşık iki saat daha fazla boş zamana sahiptir. Bu fark yine cinsiyete göre önemli oranda değişmektedir. Kadınlarda işsizliğin yarattığı boş zaman yalnızca bir saattir. Bunun sonuç kadınların ikincil mesaisine vurgu yapmaktadır. Emek karşılığı elde edilen ücret geliri ise hem erkekler hem de kadınlar için anlamlı ve oldukça güçlü etkiye sahiptir. Ücrette meydana gelen artış boş zamanı azaltmaktadır⁶. Bir başka deyişle, ücretler dolayısıyla boş zamanın alternatif maliyeti arttıkça bireyler boş zaman taleplerini azaltarak ücretli çalışmaya yönelmektedir. Ücretlerin boş zaman üzerinde negatif etkiye sahip olması, aynı zamanda boş zamanın fiyat esnekliğinin negatif olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, bireyin ücret dışında gelirinin bulunması boş zaman talebini anlamlı biçimde arttırmaktadır. Tüm örneklem dikkat alındığında boş zaman talebini 14 dakika arttırmaktadır.

5. Sonuç

Zaman kullanımı verileri, farklı demografik ve iktisadi altyapıya sahip bireylerin zaman dağılımları ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunan oldukça zengin bir seri kaynağıdır. Buna rağmen iktisadi araştırmaların nesnesi olmaya başlaması oldukça gecikmiştir. Öte yandan, Türkiye' de zaman kullanımı çalışmalarının oldukça kısıtlı olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada TÜİK tarafından derlenen 2014-2015 Zaman Kullanımı Anketi kullanılarak Türkiye' de boş zamana ayrılan süre ve belirleyicileri analiz edilmiştir. Zaman dağılımında boş zamana ayrılan sürenin dinamiklerini belirlemek için sansürlenmiş tobit yöntemi kullanılmıştır.

Boş zaman; ücretli çalışma ile hane içi emek arasındaki ödünleşmede önemli bir seçim değişkenidir. Türkiye zaman dağılımı bakımından özel bir konuma sahiptir. İşsizlik oranlarının tarihsel olarak yüksek olduğu Türkiye işgücü piyasası, ağır çalışma koşulları dayatmaktadır. Bununla birlikte toplumda geleneksel cinsiyet rollerinin baskınlığı zaman dağılımını şekillendirmektedir. Bu iki temel unsurun çevresinde, Türkiye erkeklerde ücretli çalışmaya ayrılan süre, kadınlarda ise hane içi ücretsiz emeğe ayrılan süre bakımından OECD üyesi ülkeler arasında zirvede yer almaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, ücretli çalışma ve ücretsiz hane içi emek ödünleşmesinde en yüksek cinsiyet eşitsizliğine sahip ülke konumundadır.

Bu eşitsizlik boş zaman ile ilgili tahminlerde izlenmektedir. Boş zaman talebindeki cinsiyet

6 Ücretin farklı bir veriseti kullanılarak tahmin edilmesi nedeniyle oluşması muhtemel yanlışlığı kontrol etmek amacıyla, kategorik ücret değişkeni ile sağlamlık kontrolü yapılmıştır ve marjinal etkilerde gözardı edilebilecek kadar küçük değişiklikler izlenmiştir.

farkı başlı başına 35 dakikadır. Erkeklerin boş zaman talebi, kadınlara kıyasla 35 dakika daha yüksektir ve bu fark diğer tüm değişkenlerden soyutlanmış biçimde yalnızca cinsiyete bağlıdır. Erkek ve kadınların hafta sonu boş taleplerinin değişimi arasında 48 dakikalık bir fark bulunmaktadır. Bu farkın temel nedeninin kadınların ikinci mesaisini oluşturan hane içi iş yükü olduğu düşünölmektedir. Kadınlar çalışsa bile hane içi işlerin yükünü üstlenmektedir. Aynı zamanda, boş zamanı etkileyen tüm faktörlerin, ister pozitif ister negatif etkiye neden olsun, erkeklerde kadınlara kıyasla daha fazla etkiye neden oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle, kadınların boş zaman talebi, erkeklere kıyasla daha az esnek olduğu söylenebilir. Kadınların boş zaman talebi, sosyo-ekonomik ya da iktisadi koşullardan daha az etkilenmektedir. Çünkü kadınların hane bakımı, gerek çocuk gerek bakıma muhtaç hane halkı üyesi bakımı ile ilgili sorumlulukları oldukça katıdır. Erkekler ücretli çalışma ile boş zaman arasında nispeten özgür biçimde ödönleşme yaparken, kadınların zaman dağılımında oldukça katı biçimde duran hane içi ücretsiz emek yükü bu ödönleşmenin koşullarını zorlaştırmaktadır. Bu sonuçlar literatürdeki Thrane, 2010 vb. çalışmaların sonuçlarını destekler niteliktedir.

Türkiye’ de boş zaman talebinin en önemli belirleyicileri ücret ve eğitimidir. Ücret, boş zamanın adeta fiyatı niteliğindedir ya da bireyler vazgeçtikleri ücret ile boş zaman satın almaktadır. Bu açıdan boş zamanın fiyatı ile miktarı arasında beklenen yönde ve kuvvetli bir ilişki olduğu görölmektedir. Eğitim ise boş zaman talebini arttırmaktadır ve bu etki özellikle yüksek eğitime sahip bireylerde belirginleşmektedir. Yüksek eğitim sahibi bireylerin işgücü piyasasında daha iyi koşullardaki işlerde istihdam edilmeleri ve dolayısıyla daha az süre çalışmaları, bu durumun temel nedenidir. Özetle, bireylerin eğitim düzeyi arttıkça çalışma koşulları iyileştiği için boş zaman talepleri artarken, işte aldıkları ücret arttıkça boş zaman talepleri azalmaktadır. Eğitim boş zaman talebini önemli ölçüde arttırırken benzer bir pozitif etki hanenin ücret dışı gelire sahip olması ile gerçekleşmektedir. Hanenin emek karşılığı elde ettiği ücret dışında, herhangi bir gelire sahip olması hane üyelerinin boş zaman talebinin arttırmaktadır.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almamışlardır.

Kaynaklar

- Aguiar, M., & Hurst, E. (2007). Measuring trends in leisure: the allocation of time over five decades. *The Quarterly Journal of Economics*, 122(3), 969-1006.
- Aguiar, M., & Hurst, E. (2008). The increase in leisure inequality. *NBER Working Paper*, No: w13837.
- Aguiar, M., Hurst, E., & Karabarbounis, L. (2013). Time use during the great recession. *American Economic Review*, 103(5), 1664-96.
- Aran, M. A., & Aktakke, N. (2016). Women's invisible contribution: quantifying the economic value of women's unpaid care activities in turkey and policy options to reduce women's care burden. *Development Analytics Research Paper Series* No. 1601.
- Attanasio, O., Hurst, E., & Pistaferri, L. (2012). The evolution of income, consumption, and leisure inequality in the US, 1980-2010. *NBER Working Paper*, No: w17982.
- Becker, G. S. (1965). A theory of the allocation of time. *The Economic Journal*, 493-517.
- Blau, F. D., & Winkler, A. E. (2017). *Women, work, and family*, NBER Working Paper, No: w23644.
- Burda, M., Hamermesh D., & Weil P. (2006), "The distribution of total work in the eu and us," *IZA Discussion Paper* N° 2270.
- Cameron, A. C., & Trivedi (2009), P. K. Microeconometrics using Stata. *College Station, TX: Stata Press*.
- Couprie, H. (2007). Time allocation within the family: welfare implications of life in a couple. *The Economic Journal*, 117(516), 287-305.
- Dayıoğlu, M. ve Kırdar, M. (2010). Türkiye' de kadınların işgücüne katılımında belirleyici etkenler ve eğilimler Erişimadresini: <http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEY/INTURKISH/147254-1269017398324/22612354/KadinlarinIsgucuneKatilimi.pdf>
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile ve kadın emeği. *Toplum ve Bilim*, 86.
- Erdil, E., Eryugur, O., & Kasnakoglu, Z. (2006). Time use in rural areas: a case study in Turkey. *Economic Research Centre Working Papers in Economics*, 6(02).
- Ghez, G., & Becker, G. S. (1975). The allocation of time and goods over the life cycle. New York: NBER Books.
- Gronau, R. (1977). Leisure, home production, and work--the theory of the allocation of time revisited. *Journal of Political Economy*, 85(6), 1099-1123.
- Heckman, J. (2013). Sample selection bias as a specification error. *Applied Econometrics*, 31(3), 129-137.
- Hochschild, A. (1989). The second shift. New York: Avon Books
- İlkkaracan, İ. (2012). Why so few women in the labor market in Turkey?. *Feminist Economics*, 18(1), 1-37.
- Juster, F. T., & Stafford, F. P. (1985). *Time, goods, and well-being*. Ann Arbor: The institute for social research, University of Michigan
- Kasnakoğlu, Z., Dayıoğlu, M., & Erdil, E. (1996). Time use and estimation of value of household production. *METU Economic Research Center Working Papers*.
- Kasnakoglu, Z., & Dayıoglu, M. (2002). Measuring the value of home production in Turkey. *New Developments in National Accounts*, 73-97.
- Lucas Jr, R. E., & Rapping, L. A. (1969). Real wages, employment, and inflation. *Journal of Political Economy*, 77(5), 721-754.
- Memis, E., & Kaya Bahçe, S. A. (2011). Estimating the impact of the recent economic crisis on work time in Turkey. *Feminist Economics*, 19(3).
- Nadal, J. I. G., & Sanz, A. S. (2007). A Note on leisure inequality in the US: 1965-2003. *Dept. of Economics, Oxford University Discussion Papers*,.
- Sayer, L. C. (2005). Gender, time and inequality: Trends in women's and men's paid work, unpaid work and free time. *Social Forces*, 84(1), 285-303.
- Schor, J. B. (1992). overwork: the price we pay for abundance. *Business Ethics: The Magazine of Corporate Responsibility*, 6(1), 24-27.
- Sevilla, A., Gimenez-Nadal, J. I., & Gershuny, J. (2012). Leisure inequality in the united states: 1965-2003. *Demography*, 49(3), 939-964.

- Shaw, S. M. (1985). gender and leisure: inequality in the distribution of leisure time. *Journal of Leisure Research*, 17(4), 266-282.
- Sousa-Poza, A., Schmid, H., & Widmer, R. (2001). The allocation and value of time assigned to housework and child-care: an analysis for Switzerland. *Journal of Population Economics*, 14(4), 599-618.
- Thrane, C. (2000). Men, women, and leisure time: Scandinavian evidence of gender inequality. *Leisure Sciences*, 22(2), 109-122.
- TÜİK (2015) Zaman Kullanım Anketi 2014-2015, www.tuik.org
- Zacharias, A., Masterson, T., & Memiş, E. (2014). Time deficits and poverty: the levy institute measure of time and consumption poverty for turkey. *Ekonomik Yaklasim*, 25(91), 1-28.

Ek 1. Zaman Kullanımı Anketi

İlk defa 2006 yılında uygulanan Zaman Kullanımı Anketinin 2014-2015 döneminde ikincisi gerçekleştirilmiştir. TÜİK tarafından 1 Ağustos 2014 – 31 Temmuz 2015 arasında yapılan anket uygulaması ile kişilerin gün boyu zamanlarını nasıl kullandıkları araştırılmıştır. Örneklem toplam 11.440 haneden oluşmaktadır. Anket uygulamasında hane ve hanehalklarına ait bilgiler iki yöntem ile toplanmıştır: i) Hanehalkı fertleriyle yapılan yüzyüze görüşmeler ile hane ve fert düzeyindeki bilgiler elde edilmiştir. ii) Hanedeki 10 yaş ve üzer her ferdin hafta içi ve hafta sonu birer günlerini 10'ar dakikalık aralıklarla kaydedecekleri zaman çizelgelerini doldurmaları istenmiştir. Bu iki yöntem vasıtasıyla dört temel soru kağıdında yer alan bilgiler derlenmiştir:

1- HaneSoru Kağıdı: Hanenin ikamet ettiği konuta ve sahip olunan eşyalara ilişkin sorular, bitkisel ürün yetiştirme ve hayvan beslemeye ilişkin sorular, hanehalkının gelirin ve alınan aynı ve nakdi yardımlara ilişkin sorular yer almaktadır.

2- Fert Soru Kağıdı: Ferdin cinsiyet, yaş ve medeni durum gibi demografik özelliklerine ilişkin sorular, eğitim ve istihdam durumuna ilişkin sorular, sağlık ile ilgili sorular, sahip olunan teknolojik ürünlere ilişkin sorular, toplumsal katılımı ve gönüllü çalışmayı ölçen sorular ile başkalarına yapılan aynı yardımlara ve yaşlı bakımına ilişkin sorular yer almaktadır.

3- Günlükler: Hanede yer alan 10 yaş ve üzerindeki her ferdin hafta içi bir ve hafta sonu bir günleri boyunca, hangi faaliyete ne kadar zaman ayırdıklarını belirleyen çizelgedir.⁷

7 Ayrıntılı bilgi için bkz: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1009

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Kadın Yoksulluğunun Tarihine Kapı Aralamak-18. Yüzyılın İkinci Yarısında Kadın Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri-

Unlocking the Doors on the History of Women's Poverty A Social View of Women's Poverty in The Second Half of the 18th Century

Nazife GÜRHAN¹

¹Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Mardin, Türkiye

ORCID: N.G. 0000-0001-7590-0095

Corresponding author:

Nazife GÜRHAN,
Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Mardin, Türkiye
E-mail: ngurhan71@gmail.com

Submitted: 10.02.2019

Revision Requested: 19.03.2019

Last Revision Received: 25.03.2019

Accepted: 09.04.2019

Citation: Gurhan, N. (2019). Kadın yoksulluğunun tarihine kapı aralamak-18. yüzyılın ikinci yarısında kadın yoksulluğunun toplumsal görünümüleri-. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 63-78.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0008>

Öz

Toplumsal hiyerarşinin en alt tabakasına gönderme yapan yoksulluk, yeterli kaynak ve gelire sahip olamama durumu olarak tanımlanabilir. Son yıllarda toplumsal cinsiyet çalışmalarındaki artışla birlikte kadınların yoksulluğu deneyimleme biçimlerindeki cinsiyet farklılıklarına vurgu yapan “kadın yoksulluğu” kavramsallaştırması kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavram kadınların toplumda var olan rolleri ve statülerine bağlı olarak yoksulluk deneyimlerinin erkeklerden farklılaşmasını ifade etmektedir. Bu çalışmanın ana konusu 18. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakır’de yaşamış yoksul kadınların yoksulluk deneyimlerini ortaya çıkarmaktadır. Bir tarihsel sosyoloji araştırması olan çalışmanın ana kaynağı dönemin Diyarbakır Eyaleti’nin merkezi konumundaki Amid mahkemesine ait 7 adet şer’iyye sicili defteridir. Bu defterlerde bulunan tereke/miras kayıtları arasından tespit edilen 119 yoksul kadına ait belgedeki yoksulluk imgeleri üzerinden incelenen dönemde yaşayan kadın yoksulların gündelik hayatlarının fotoğrafını çekmek, böylelikle kadın yoksulluğunun tarihsel arka planına ışık tutmak amaçlanmaktadır.

Çalışmada kadın yoksulların gündelik mekanlarını oluşturan evlerin genel olarak harabe evler olduğu, giyinme pratiklerinde ise “köhne” olarak tasvir ve tabir edilen kıyafetlerin varlığı dikkat çekici hususlar olarak ortaya çıkmıştır. Yine kadın yoksulların (ortalama 51 kuruş servet) erkek yoksullara (ortalama 57,5 kuruş servet) göre yoksulluğu daha derinden yaşayarak yoksullar arasındaki en yoksul kesimi oluşturdukları görülmüştür. Bu durum günümüzde yoksulluğun kadınlar arasında daha derin yaşandığını ifade eden “yoksulluğun kadınsılaşması” kavramının geçmişte de var olduğuna bir işaretir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, kadın yoksulluğu, Osmanlı, şer’iyye sicili, tarihsel sosyoloji

ABSTRACT

Poverty – with reference to the lowest layers of social hierarchies - can be defined as not having sufficient resources and income. In recent years, together with the increase in gender studies, the conceptualization of female poverty, which emphasizes the gender differences in the ways women experience poverty, has started to be used by researchers. This concept differentiates between the poverty experiences of women and those of men, depending on their role and status in society.

The main focus of this study is the poverty experiences of women who lived in Diyarbakir in the second half of the 18th century. In the present study, it was observed that the houses in which these women lived were generally dilapidated affairs and their clothing was worn out. It was also observed that these women (with average assets of 51 piastre) constituted the poorest people among society since they experienced poverty more intensely than poor men (average assets of 57.5 piastre). This shows that the phenomenon of “the feminization of poverty”, which signifies that poverty is experienced more in women than in men, also existed in the past.

Keywords: Poverty, women's poverty, Ottoman, registration book, historical sociology

EXTENDED ABSTRACT

Poverty – with reference to the lowest layers of social hierarchies - can be defined as not having sufficient resources and income. In recent years, together with the increase in gender studies, researchers have started to use the conceptualization of female poverty, which emphasizes the gender differences in the ways women experience poverty. This concept differentiates between the poverty experiences of women and those of men, depending on their role and status in society.

The main focus of this study is the poverty experiences of women who lived in Diyarbakir in the second half of the 18th century. The main data source of this study, which is a historical sociology research, was the seven registration books of the Amid Courts, which used to be located in the center of the province of Diyarbakir in that era.

The aim of this study was to portray the lives of 119 women that (according to inheritance records obtained from the registration books), were determined as poor and thus shed light on the historical background of female poverty. It is possible to form an opinion regarding consumption habits and lifestyles by examining the contents of these inheritance records. This study attempts to understand what conditions these women lived in by investigating the household items that were listed in the inheritance records. In addition, through these records, it was possible to visualize their lifestyles and clothing choices and determine their eating habits by investigating the utensils listed in the records.

According to the inheritance documents in the court records, out of 297 poor people, 119 were women and possessed 51% of the general wealth, whereas men possessed 57.5%. This is an indicator that women were the poorest in the society.

The areas in which poverty was apparent were nutrition, shelter and clothing, all of which provides an insight into consumption patterns and daily life practices. Houses, in which everyday practices take place, and which contain important clues about life styles and consumption patterns, are important poverty symbols. The common feature of these houses which stands out as an indication of both poverty and distress is that they were dilapidated. Such dilapidated houses can be seen as the reflection of class differentiation in terms of shelter due to the value of these houses, their physical conditions and the fact that they contain cheap and very little furniture.

Nutrition and eating habits is another area in which poverty and deprivation are symbolized and class differentiation becomes clear. A reflection of this differentiation in the kitchen is evidenced by both the scarcity and low value of kitchenware. It was observed that poor women had either little or no kitchenware in their houses.

Clothes, which are significant as they reflect the social position of individuals as an exterior image of their financial wealth, present important clues about the socio-economic structure of an individual. The clothes of the poor women, like their kitchenware, were old and worn out. The fact that the clothes were old lowers their usage value and also symbolizes the expression of poverty which decreases their symbolic value. Thus, the houses of poor women were ruined houses in which there were cheap and few goods. The people living alone in these houses were poor, who didn't have anything apart from some poor-quality clothes.

In summary, it can be said that women, being the poorest element of society, experienced serious poverty and demonstrated that the phenomenon of "the feminization of poverty" also existed in the past.

1. Giriş

Yoksulluk tarih boyunca her toplumda farklı biçimlerde yaşanmış ve toplumların en önemli sorunlarından biri olagelmıştır. Her toplumun belirli bazı ölçütlere göre tabakalaşması beraberinde en altta yer alan sınıfların yoksul olarak tanımlanması sonucunu getirmiştir. Bu alt tabakada yer alanlar, toplumca arzulanan şeylerden yoksun olanlar ya da diğerlerine oranla daha az sahip olanlar diye de tanımlanabilir. Arzulanan şeyler para, mal, mülk gibi maddi değeri olan nesnelere olabileceği gibi saygınlık, itibar, şan, şöhret gibi soyut şeyler de olabilir. Bahsi geçen arzulanan şeylerden yoksun olan yoksullar her zaman toplumsal hiyerarşinin altında yer almışlardır (Öztürk, 2008, s. 265).

Bu çalışma 18. yüzyılın ikinci yarısında (1750-1800) Diyarbakır'da yaşamış kadın yoksulların yaşamlarına odaklanarak yoksulluğun tarihine kapı aralamaktadır. Yoksulluk ve yoksullarla ilgili yapılan geniş literatür içinde son yıllarda yoksulluğun toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında ele alınarak kadınların yoksulluk deneyimleri üzerinde duran ve "kadın yoksulluğu" olarak kavramsallaştırılan çalışmalarda artış olduğu görülmektedir. Ancak kadın yoksulluğunun tarihsel kökenleri hakkında çok da bilgi sahibi değiliz. Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu doldurma kaygısıyla ait olduğu dönemin tüketim kalıpları hakkında bilgiler veren tereke kayıtlarına dayanarak kadınların geçmişteki yoksulluk görünümünün nasıl olduğunun ve yoksulluğun dışavurumlarının/yansımalarının izini sürmektedir. Bu nedenle "mahrumiyet ve yoksunluk dünyası"nın bir yansıması olan kadın yoksulluğunun tarihsel arka planının incelenmesi çalışmayı önemli kılmaktadır.

İncelenen dönemde Osmanlı Devleti'nin durumuna bakacak olursak 17. yy. sonlarında başarsızlıkla sonuçlanan 1683 Viyana kuşatmasının devletin idari, ekonomik ve toplumsal yapısının şekillenmesinde bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde Osmanlı ekonomisindeki mali bunalımlar, üretimdeki durgunluğun getirdiği ekonomik kaos ortamına karşılık Avrupa'daki gelişmeler bu değişimde önemli rol oynamıştır. 17. yüzyıl sonlarında toprağını kaybeden köylülerin ve savaşmaktan kaçan askerlerin isyanları da hem Osmanlı ekonomisini hem de toplumsal yapısını derinden etkileyerek yenileşme ihtiyacının doğmasına neden olmuştur. Yine savaşlarda kaybedilen topraklardan göçün artmasıyla birlikte nüfus artışı toplum dinamiklerindeki değişimi hızlandırarak yaşanan toplumsal sorunları daha da derinleştirmiştir (Karabulut, 2016, s. 49-51).

Osmanlı'nın yaşadığı bu sıkıntılı döneme karşılık Avrupa'da önemli gelişmeler yaşanmakta İngiltere'de ortaya çıkan sanayi devrimiyle birlikte insan gücüne dayalı geleneksel üretimden makineye dayalı seri üretime geçilerek hem üretim şeklinde hem de üretim miktarında bütün dünyayı etkileyecek ciddi değişimler ortaya çıkmaktadır (Küçükkalay, 1997, s. 52). Tabiri caizse Osmanlı'nın Batı'daki bu değişime ayak uyduramaması gerilemesinin en önemli sebeplerinden bir olmuştur (Dumrul ve Dumrul, 2014: 154). Dolayısıyla devletin içerisinde bulunduğu bu ekonomik bunalımların halk kitlesinin yaşam standartlarını etkilediğini ve alt tabakalardaki yoksulluğun görünümünü artırdığını söylemek mümkündür.

Günümüzde yaşanan yoksulluk ve yoksullar hakkında somut bilgilere sahip olmamıza rağmen 300 yıl önce yaşamış bir toplumdaki yoksulluğun boyutları hakkında rakamsal olarak net bilgiler ortaya koymak pek de mümkün görünmemektedir. Ancak Osmanlı toplumundaki miras kayıtlarını içeren belgeleri ihtiva eden "tereke kayıtları", kadınların yoksulluk manzaralarını ortaya koyma hususunda bizlere ışık tutabilmektedir. Gündelik yaşam pratikleri ve tüketim kalıpları hakkında önemli ipuçları barındıran bu kayıtlara bakarak ve elde edilen verileri analiz ederek 18. yüzyılın ikinci yarısında merkezden uzak bir taşra kenti olan Diyarbakır'deki kadınların yok-

sulluk hallerini genel hatlarıyla anlamamız ve kadın yoksulluğunun sınırlarını çizmemiz kolaylaşacaktır. Çalışmanın alanı olarak Diyarbakir'in seçilmesinin nedeni ise hem taşrada bir eyalet merkezi olması hem de farklı kültürlerin bir arada yaşamasına olanak tanıyan çok etnili ve dinli bir sosyo-kültürel yapıya sahip olmasıdır.

Şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarına dayanarak yapılan çalışmalarda vefat eden kişilerin geride bıraktıkları eşya ve malların nitelik ve niceliklerine bakarak kişilerin sosyo-ekonomik durumlarının ve dolayısıyla gündelik yaşam pratiklerinin ortaya konulması mümkün görünmektedir. Bu nedenle şer'iyye sicilleri Osmanlı toplumsal tarih çalışmalarında vazgeçilmez bir kaynak olarak karşımızda durmaktadır (Cankabal, 2009: s. 29). Osmanlı arşivleme sisteminin önemli bir unsuru olan ve günümüze kadar orijinal biçimiyle korunarak gelmiş bu defterler kayıt altına alındıkları dönemle ilgili idari ve ekonomik bilgilere yer vermekle birlikte toplumsal ve kültürel hayatın kodlarını da içermektedir.

Diyarbakir'e ait olan ve 18. yüzyılın ikinci yarısında kayıt altına alınan 3744, 3796, 3757, 3753, 3725, 3785 ve 3797 nolu 7 adet şer'iyye sicili defteri (bundan sonra DŞS) çalışmanın ana kaynağını oluşturmaktadır. Çalışma konusu bağlamında bahsi geçen defterlerdeki 1009 tereke kaydı içerisinde 119 adet yoksul kadın tespit edilmiştir. Bu kayıtları tasnif ederken daha önce yapılmış olan çalışmaları da referans alarak varlık ve yoksulluk sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla daha önce yapılmış çalışmalara bakıldığında Halil İnalçık'ın 15. yüzyıla ait Bursa terekelerini tasnif ederken 0-10.000 akçe arası (83,3 kuruş) terekeye sahip olanları yoksul olarak tespit ettiği (İnalçık, 1953, s. 55), Hülya Cankabal'ın ise 17. yüzyılda Ayntâb üzerine yaptığı çalışmasında yoksulluk sınırını 100 kuruş olarak belirlediği görülmüştür (Cankabal, 2009: s. 117). "*Osmanlı Taşrasında Zengin Sınıf-Diyarbakirli Zenginler (1750-1800)*" adlı kitap çalışmasında ise Diyarbakir'in sosyo-ekonomik durumunu tespit etmek amacıyla 7 defterden elde edilen 1009 tereke kaydı incelenmiş ve bu belgeler yoksul, orta halli ve zengin olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada o döneme ait yapılan çeşitli çalışmalar da göz önünde bulundurularak 99 kuruş ve altı servete sahip olanlar yoksul, 100 kuruş ve 999 kuruş arası servete sahip olanlar orta halli ve 1000 kuruş yukarısı servete sahip olanlar ise zengin sınıf olarak kategorize edilmiştir. Bu bağlamda toplam 7 defterde bulunan terekelerde 297 kişinin 99 kuruş ve altı servete sahip olan yoksul sınıf olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kişilerin cinsiyete göre farklılaşmasına bakıldığında da 178 kişinin erkek, 119 kişinin ise kadın olduğu görülmüştür (Gürhan ve Gürhan, 2018, s. 46-53).

Bu çalışma bir taraftan 18. yüzyıl Osmanlı toplumunu sosyo-ekonomik tabakalaşma açısından incelemeye tabi tutarken bir taraftan da Diyarbakir'de yaşayan yoksul sınıf içindeki kadınların yaşamına odaklanmaktadır. Amaçlarımız arasında yoksulluk imgeleri üzerinden kadınların yoksulluk deneyimlerini ortaya çıkarmak da bulunmaktadır. Belirtilmesi gereken bir husus da kadınların yoksulluğundan kastın maddi bir yoksulluk olmasıdır. Kadın yoksulların sayısı, yaşam koşulları ve cinsiyet farklılaşmasının yoksulluğun tecrübe edilmesinde herhangi bir farklılığa neden olup olmadığı gibi hususlar da bu çalışmanın cevaplamaya çalıştığı sorulardandır.

Tarih ile sosyolojinin kesişim alanı olan tarihsel sosyolojinin (Özdalga, 2011, s. 9) kullanıldığı bu çalışmada bugünün toplumsalının anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla geçmiş dönemler ele alınarak tarihsel verilerin kullanılması söz konusudur. Sosyolojinin bugünün tarihi, tarihin de geçmişin sosyolojisi olduğunu belirten Guibert ve Jumel (2002), geçmişin bugünü anlamaya ve bugünün de geçmişi sorgulamaya olanak tanıdığını belirtmektedir (Ergut ve Uysal, 2012, s. 13). Çalışmada kadın yoksulların yoksulluk koşullarını tanımlayarak ve yaşam biçimlerini ortaya koyarak yani başka bir deyişle yoksulluğun dışsal görünümünü betimleyerek yoksulluğun resmedilmesi amaçlanmaktadır. Ancak belirtmeliyiz ki çalışma çerçevesinde elimizdeki tarihi kaynak-

lara dayanarak sadece kadın yoksulluğunun somut bir portresi çizilmeye çalışılmakta; kadın yoksulluğunun nedenleri tartışılmamaktadır. Çünkü elimizdeki tereke kayıtlarından oluşan verilerde sadece tüketim kalıpları ve gündelik yaşam pratikleri hakkında çıkarımlarda bulunulabilmektedir. Yoksulluğun nedenleri veya yoksulluğun cinsiyete göre farklılaşmasıyla ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Bu da çalışmanın sınırlarını göstermesi açısından önemli bir husustur.

2. Yoksulluk ve Kadın Yoksulluğu

Yoksulluk, insanların birlikte yaşamaya başladığı günden itibaren varlığını sürdüren bir olgu olmasına rağmen son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle daha fazla görünür olması beraberinde yoksulluk tartışmalarını da getirmiştir. Genel olarak yeterli kaynak ve gelir sahibi olamama konumu olarak bilinen yoksulluk, insan yaşantısının onurlu bir şekilde sürdürülebilmesi için gerekli olan gıda, su, giyim, ev, sağlık hizmetlerinden yararlanma ve güvenlik gibi temel insani gereksinimlerden yoksun olma durumu olarak da tanımlanabilir (Oktik, 2008, s. 25). Castells de benzer şekilde yoksulluğun, sefaletin, eşitsizliğin ve kutuplaşmanın servet dağılımı, tüketimi ve farklılaşmasıyla ilişkili olduğunu belirtmekte ve yoksulluğu belirli bir toplumda bir insanın minimum standartlarda yaşam sürebilmesi için gerekli kabul edilen kaynaklara sahip ol(a)maması olarak tanımlamaktadır (Castells, 2009, s. 69-70).

Yoksulluğun nasıl tanımlanacağı ve ölçüleceği konusunda oldukça farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu tanımlamalardan ilki olan mutlak yoksulluk, hane halkı veya bireyin yaşamını fiziksel olarak devam ettirmesi için zorunlu olan asgari tüketim miktarına işaret eden seviyedir. Bahsi geçen yoksulluğun sınırları ise genellikle bireyin günlük asgari kalori gereksiniminin parasal hesaplamasına dayanmaktadır. Ülkeden ülkeye farklılık gösteren diğer tanım ise göreceli yoksulluk tanımlamasıdır. Bu tanımlamada genellikle ülke içerisindeki gelir dağılımı, mevcut şartlar ve ortalama yaşam standartlarına bakılarak yoksulluk sınırı çizilmektedir (Çukur, 2008, s. 99).

Üzerinde görüş birliğine varılmış bir yoksulluk tanımının bulunmadığını belirten Şenses'e göre (2009, s. 62), yapılan tanımlar yoksullara bakış açısına göre, değişik değer sistemlerine sahip bir toplumsal yapıdan diğerine göre ve zaman içinde değişkenlik göstermektedir. Ona göre daha kolay nicelleştirilebildikleri için en yaygın kullanılan yoksulluk kıstasları parasal gelir ve tüketim harcamalarıdır. Hayatını sürdürebilmek için gerekli en düşük maliyetli gıda harcamalarının parasal değeri bir yoksulluk çizgisi oluşturmakta ve bu gelir düzeyine ulaşamayanlar yoksul sayılmaktadır (Şenses, 2009, s. 63).

Yoksulluk göreceli ve değişken bir kavramdır. Çünkü yoksulluğun tanımını düzenleyen yapılar belirli bir toplumda var olan ihtiyaç ve değerlerden oluşurlar. Günümüzün ihtiyaç standartlarını 300 yıl önce yaşamış bir topluma uyarlamak ilginç sonuçlar doğurabilir. Örneğin bugünün standartlarını birkaç on yıl geriye uyarladığımızda yoksulluğun çok şaşırtıcı derecede derinleştiğini görürüz. Nitekim o dönemde orta halli sınıfa giren bir birey bu standartlarla yoksul sınıfa dahil olabilmektedir. Tersine bir durumda 40 yıl öncesinin standartlarını günümüze uyarladığımızda ise "yoksulluk" olgusunun günümüzde belirgin bir şekilde azalmış olduğu görülebilir. Bu nedenle Jütte (2008, s. 61), ihtiyaçlara dair modern standartların gerçeklikten uzak ve tutarlı bir tarihsel perspektiften yoksun sayılabileceğini belirtmiştir.

Yoksulluk salt bir kadın sorunu olmamasına rağmen toplumda kadınlar genel olarak erkeklere göre daha yoksul ve bunu deneyimleme biçimlerinde de onlardan farklılaşmaktadırlar. Toplumsal uzamda ve hane içinde var olan cinsiyet eşitsizliği ile kadının erkeğe ve onun gelirine olan bağımlılığı kadın yoksulluğunun belirleyici özelliğidir (Şener, 2012, s. 63). Günümüzde yoksulluğun en çok kadınları etkileyen bir olgu olduğunu belirten Açıkgöz (2010, s. 46), dünyadaki

yoksulluk manzaralarının başrolünde mutlaka kadınların yer aldığını belirtmektedir. Bu durum kadınların içinde yaşadıkları toplum ve özelde hanede var olan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle daha da perçinlenmekte gerek kadına yönelik şiddet gerekse kadınların emek piyasasındaki dezavantajlı konumuyla gün yüzüne çıkmaktadır.

Kadın yoksulluğunu oluşturan temel dinamiklerin toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilgili olduğunu belirten Çetin (2017, s. 23), kadının toplumdaki ikincilleştirilmiş konumunun mülkiyet edinme, eğitim kaynaklarına ulaşma ve sosyal hareketlilik kanallarına erişimde kadının önüne toplumsal bariyerler ördüğünü belirtmektedir. Böylelikle kadının yoksullaşması daha da derinleşerek çok boyutlu bir hal almaktadır.

Aslında kadın yoksulluğu kavramının yoksulluk literatürü içerisinde yer almaya başlaması yakın zamanda gerçekleşmiştir. Kadınların toplum içerisindeki mağduriyetlerinin başlıca nedenlerinden biri olan yoksulluğun bir kimliğe bürünerek “kadın yoksulluğu” şeklinde bir kavramlaştırma yapıldığı görülmektedir (Dedeoğlu, 2003’ten akt; Fidan, 2016, s. 22). Bu bağlamda “yoksulluğun kadınsılaşması” kavramını ilk olarak D. Pearce 1978 yılında kullanmıştır. Pearce (1978, s. 31), kadınların yoksullaşmasını artan boşanma oranlarına bağlayarak kadınların erkeklere göre mirastan daha az pay almaları ve iş piyasasındaki yaşadıkları problemlerin bu yoksulluk biçiminin derinleşmesine neden olduğunu belirtmektedir. Kadınların toplum içinde maruz kaldıkları ayrımcılık ve toplumun kadına biçtiği hâkim toplumsal cinsiyet rollerinin etkisiyle ortaya çıkan dezavantajlı durum 90’lı yıllardan itibaren kadın çalışmalarında dile getirilmeye başlanmıştır (Körükmez, 2008, s. 215). Klasik yoksulluk çalışmalarının aksine kadınların erkeklere göre daha yoksul ve yoksulluk deneyimlerinin daha farklı olduğunu belirten Brannen ve Wilson (1987), Daly (1989) ve Glendinning ve Millar (1992)’ın yaptıkları çalışmalar örnek olarak verilebilir.

Biz de çalışmamızda sosyal teoride yer edinen bir kavram olarak “kadın yoksulluğu” ya da “yoksulluğun kadınsılaşması” kavramları çerçevesinde yoksul kadınların yaşantısına mercek tutmayı ve yoksulluğun incelediğimiz yüzyıl içerisinde toplumun ve özelde kadınların yaşantılarını nasıl etkilediğini tespit etmeyi amaçlamaktayız. Böylelikle bugün feminist çevreler tarafından sıklıkla tartışılan bir konu olan kadın yoksulluğunun tarihine bir kapı aralayarak bugünün toplumsal gerçekliğinin daha iyi anlaşılmasını umut etmekteyiz.

3. Diyarbekirli Yoksul Kadınların Genel Özellikleri

Çalışma çerçevesinde incelenen zaman aralığı olan 1750-1800 tarihleri arasında Diyarbekir’de yaşamış insanların miras kayıtlarını içeren 1009 tereke kaydı içerisinde 297 kişinin yoksul (%29,4), 567 kişinin orta halli (%56,2) ve 145 kişinin de zengin (%14,4) sınıfa dahil olduğu görülmüştür. Daha önce de belirttiğimiz gibi 99 kuruş yoksulluk sınırını oluştururken 1000 kuruş da zenginlik eşiğini belirliyordu. Buna göre o döneme ait Diyarbekir toplumunda 99 kuruş ve altında servete sahip olan yoksullar %29,4 oranla toplumun önemli bir kesimini oluşturmaktaydı.

Oxfam tarafından hazırlanan 2017 yılı Dünya Zenginlik Raporu’nda küresel servetin %82’sinin en zengin %1’lik kesime ait olduğu ifade edilmektedir. Yine aynı raporda her 10 milyarderin 9’unun erkek olduğu belirtilerek servet ediniminde cinsiyet eşitsizliğine vurgu yapılmaktadır (Oxfam, 2017). Benzer şekilde Credit-Suisse’nin hazırladığı Global Wealth Report 2018’e göre en üstteki %10’luk zengin kesimin küresel servetin %85’ine sahip olduğu belirtilmektedir (Global Wealth Report, 2018). Günümüz modern kapitalist toplumların gelir dağılımındaki eşitsizlikleri anımsatan bu duruma 18. yüzyıl Osmanlı taşrasında da rastlanması ilginçtir. Nitekim incelenen defterlerde yoksulların toplam servet miktarı 16.278 kuruşla toplam servetin %1,9’unu oluşturmakta; buna karşılık toplumun %14,4’lük kesimini oluşturan zenginlerin 678.652 kuruşluk servet

miktarıyla toplam servetin %77,3'üne sahip oldukları görülmektedir. Bu durum yoksullarla zenginlerin gelir dağılımındaki mesafesinin ne kadar açıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan yoksul kadınlara bakacak olursak toplam 297 yoksulun 178'i erkek, 119'u ise kadındır. Yoksulların toplam servet miktarı olan 16.278 kuruşun 10.219,5'i 178 erkeğe, 6.058,5 kuruşu ise 119 kadına aittir. Buna göre yoksul kadınların ortalama servet miktarı 51 kuruşken yoksul erkeklerin ortalama servet miktarı 57,5 kuruştur. Bu durum yoksullar arasındaki en yoksul kesimi yine kadınların oluşturduğunun bir işareti olarak görülebilir.

Yoksul kadınlar içerisinde Huri bt. Abdullah adlı kadın 13 kuruşluk servetle (DŞS 3785, 50b-2) en düşük servet miktarına sahip kişi olurken, yoksulluk sınırı olan 99 kuruşla en yüksek servet miktarına sahip olan yoksul kadın ise Dursun bt. Mahmud'tur (DŞS 3725, 93a-1). Dini kimlik bağlamında yoksul kadınlara bakacak olursak 119 yoksul kadının 85'i Müslüman, 34'ü ise gayrimüslimdir. İncelenen belgelerde gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında servet miktarı açısından belirgin bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Zira 34 gayrimüslim yoksul kadının ortalama servet miktarı 50,5 kuruşken, 85 Müslüman yoksul kadının ortalama servet miktarı 51,5 kuruştur. Buradan hareketle ortalama 1 kuruşluk bir fark söz konusu olmakla birlikte dini bir azınlık olan gayrimüslimlerin servet ediniminde Müslümanlara göre daha dezavantajlı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

İncelenen belgelerin bir tür miras kaydı olduğu göz önünde bulundurulursa mirasçılarının bilgisinden yola çıkarak yoksul kadınların demografik özelliklerinden sadece sahip oldukları çocuk sayısı ortaya çıkarılabilmektedir. Aşağıdaki tabloda yoksul kadınların sahip olduğu çocuk sayıları verilmiştir.

Tablo 1. Sahip Olduğu Çocuk Sayısına Göre Yoksul Kadınlar

Çocuk Sayısı	Kişi Sayısı
Çocuk yok	48
1 Çocuk	32
2 Çocuk	14
3 Çocuk	12
4 Çocuk	7
5 Çocuk	3
6 Çocuk	3
Toplam	119

Tabloya göre yoksul kadınların çok büyük miktarının (%67) mirasçısı olarak hiç çocuğunun bulunmadığı veya tek çocuğa sahip olduğu görülmektedir. Çocuk sayısındaki azlık, tespit edilen yoksul kadınların genç yaşta vefat etmiş olabileme ihtimalini kuvvetlendirmekle birlikte tek başına bu veriyle böyle bir sonuca varılamayacağı da açıktır. Yine de bu ölümlerin arkasında incelediğimiz dönemde sık sık ortaya çıkan salgın hastalıkların etkisinin olabileceğini düşünmekteyiz. Zira 1800'lü yıllarda Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde kolera hastalığının varlığından söz edilmektedir (Yılmaz, 2017, s. 48). Salgın hastalıklar yalnızca insanları öldürmekle kalmamakta en az bir o kadarını da çalışamaz hale getirerek gelirlerini ve varlıklarını yok etmektedir. Yoksulların salgın hastalıklara karşı meyilli olduğunu belirten Jütte (2008, s. 36-37)'ye göre, yoksulların beslenmesindeki yetersizlikler ve yaşadıkları mekanların hijyenik olmayan koşulları bu durumun arka planını oluşturan önemli sebeplerdir. Bu şartlar altında hem enfeksiyonun yayılması hem de salgın hastalıklara karşı direncin düşmesi söz konusu olmaktadır.

İncelediğimiz belgelerde hiçbir mirasçıya sahip olmayan yoksul kadınların var olduğu da

görülmektedir. Toplam 10 kişinin ailesinden herhangi biri veya uzak bir akrabası olmadığı için malları beytülmal'e devredilmiştir (DŞS 3725, 59a-1, 61b-2, 90a-2; 3785, 5a-1, 11a-2, 48a-2, 50b-2, 51b-1; 3753, 10a-3, 18b-1; 3757, 47b-2; 3785, 5a-1, 11a-2). 5 kişinin ise sadece eşi vardır (DŞS 3725, 52b-1, 61b-1; DŞS 3744, 7a-2; DŞS 3796, 8b-2; DŞS 3753, 9b-3). Onların da geriye bıraktıkları mirasları kocaları ve beytülmal arasında paylaştırılmıştır. Yoksulların kimsesinin olmamasının onların yoksulluklarını daha da derinleştiren bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Zira halk arasında söylenen “kimi kimsesi olmamak” deyimini yoksulluğun da bir işaretidir. Çoğu zaman ailenin veya akrabaların varlığı yoksul kadınlar için zor durumlarda yardım alabileceği kurtarıcı bir kanal olarak görülmektedir.

Belgelerden hareketle yoksul kadınların genel özelliklerinden bahsettikten sonra kadın yoksulların yoksulluk deneyimlerini belirlemek için barınma, beslenme ve giyinme pratikleri üzerinden yaşam standartlarını ortaya çıkarmaya çalışacağız.

4. Diyarbekirli Yoksul Kadınların Yaşam Standartları

Daha önce de bahsettiğimiz gibi tereke defterlerinden yola çıkarak dönemin sosyo-kültürel hayatı ortaya konulabilmektedir. Tarihi kaynaklarda var olan kişilerin miras kayıtlarındaki sahip oldukları eşyalara bakarak tüketim kalıpları ve yaşam tarzları hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Bu çalışma çerçevesinde de yoksul kadınların tereke kayıtlarında yer alan eşyalara bakarak kadın yoksulların nasıl bir eve sahip olduklarını anlayabiliriz. Ya da ev eşyalarından hareketle bir yoksul evinin hayali bir resmini zihnimizde canlandırabilir ve kıyafetlerine bakarak nasıl bir giyim tarzına sahip olduklarını bilebiliriz. Sahip oldukları mutfak eşyaları üzerinden bir değerlendirme ile de yoksul mutfağının genel bir resmini çizebiliriz. Bu bağlamda aşağıdaki başlıklar 18. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbekir'de yaşayan kadın yoksulların yoksulluk deneyimlerini ele almaktadır.

4.1. Kadın Yoksulların Gündelik Mekânları: Harabe Evler

Hane ya da diğer bir ifadeyle ev, yoksulluğun deneyimlendiği temel kurum olması nedeniyle öne çıkmaktadır (Körükmez, 2008, s. 215). Tereke kayıtlarının yaşam koşullarını ve tüketim alışkanlıklarını yansıttığını belirten Jütte (2008, s. 81), evin içindeki eşyaları tek tek gösterecek şekilde sunan bu defterlerin yoksulların yaşadığı ev ortamının somut bir resmini çizdiğini belirtir. Genel olarak dünyanın neresine gidilirse gidilsin yoksul bir hane denilince zihinlerde derme çatma, içerisinde çok az ve eski eşyaların olduğu, çoğu zaman hijyenik koşulların olmadığı bir ev belirir. Bu nedenle yoksul evlerin kötü bir şöhretinin olduğu aşikardır. Bu evler sefaletin somut bir yüzü ve yoksulluğun bir simgesidir.

İncelenen belgelerde yoksul kadınların genel olarak herhangi bir eve sahip olmadıkları görülmüştür. Bu durum ya kiralama yöntemiyle bir evde barındıkları ya da eşlerinin evlerinde yaşamış olabilecekleri şeklinde açıklanabilir. 119 yoksul kadından sadece 9'unun bir evi bulunmaktadır (DŞS 3796, 40a-2, 64b-1; DŞS 3753, 10a-2; DŞS 3725, 62b-1; DŞS 3785, 13b-1, 16b-1, 19a-2, 41b-2). Bunlardan en yükseği 60 kuruş değerinde Kalenderhane Mahallesi'nde bir harabe-i menzil'e sahip olan Havva bt. Abdullah'ın evidir (DŞS 3796, 64b-1). 20 kuruşluk bir eve sahip olan Zeliha bt. Abdullah'ın evi ise yoksul kadınlar arasında sahip olunan en düşük ev fiyatıdır (DŞS 3785, 13b-1). 11 kadının miraslarında ise bir ev hissesi bulunmaktadır. Bunlar ya eşinden ya çocuklarından ya da ebeveyninden kendisine miras olarak kalmıştır. Miras kalan bu menzil hisselerinin değerinin çok az olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Meryem bt. Hüseyin adlı kadının eşinin evinden kendisine intikal eden yarım ev hissesi sadece 8,5 kuruş değerindedir (DŞS 3725, 339).

En yüksek menzil hissesi ise Elmas bt. Dönebid'in eşinden ve oğlundan kendisine kalan 47 kuruşluk ev hissesidir (DŞS 3796, 68b-3).

Barınma koşullarına bakıldığında daha müreffeh sınıflar ile yoksullar arasında keskin bir çelişki göze çarpmaktadır. Hali vakti yerinde olanlarla yoksulların yaşam tarzları arasındaki en somut farklılaşma belki de gündelik yaşam mekânlarındaki farklılaşmada belirginleşmektedir. Özellikle konut alanlarının niteliği, o alanda yaşayanların günlük yaşam kalitesini, çevre koşullarını ve sosyal yaşamlarını doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla konut alanları, içinde yaşayanlara sadece barınacakları bir ev sunmanın ötesinde çok boyutlu etkileri olan bir yaşam tarzı sunmaktadır (Fidan, 2016, s. 17). Aynı dönemde Diyarbakir'de yaşamış zenginlerin büyük ve pahalı evlerini betimlemek için sık sık "*kebir ev*" ifadesi kullanılmaktadır. Bu evlerin çoğunluğu 1000 kuruş civarındaydı (DŞS 3796, 24a-1; DŞS 3757, 10a-2). En yüksek fiyata sahip olan ev ise Hasırlı Mahallesi'nde ikamet eden Kebeci Markos v. İlya'nın 3.300 kuruş değerindeki eviydi (DŞS 3725, 86a-1). Sadece fiyat farkına bakarak bile yoksul evleriyle zengin evleri arasındaki farklılaşmanın sınıfsal farklılaşmaların mekâna yansımaları olduğunu söyleyebiliriz.

Yoksul kadınların evlerinden bahsederken genel olarak "*harabe-i menzil*" tanımlaması yapılmaktadır. Bu durum yoksul kadınların evlerinin çok kötü durumda olduğunun bir işaretidir. Günümüzde de harabe kelimesi yıkılmaya yüz tutmuş veya yıkıntı anlamında yaşanması mümkün olmayan mekânlar için kullanılmaktadır. Dolayısıyla harabe olma tanımı, yoksul kadınların evlerini tanımlayan karakteristik bir özellik olarak karşımızda durmaktadır.

Kadın yoksulların evlerinin bulunduğu mahallelere bakacak olursak günümüz kapitalist toplumlardaki yoksulluğun veya zenginliğin yoğunlaştığı mahalleler şeklinde bir mekânsal farklılaşmanın olmadığını görüyoruz. Zira mekânın sınıfsal eşitsizlikleri yansıtan, gelir ve statü tarafından biçimlendirilen bir yapıya dönüşümü modern kapitalizmle birlikte ortaya çıkmıştır (Alver, 2010: s. 47). Robert Jütte, bazı şehirlerde yoksulluğun varoşlarda yoğunlaştığını belirtmesine rağmen erken modern dönem Avrupa kentlerinde keskin bir mekânsal farklılaşma olmadığını belirtmektedir (Jütte, 2008, s. 76). Aynı durum Osmanlı kentlerinde de söz konusu olmakta; Diyarbakirli zenginler üzerine yapılan çalışmada da zenginlerin Diyarbakir mahallelerine dağılmış durumda oldukları görülmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki zengin ve yoksulu keskin bir hatla ayıran sınıfsal bir mekânsal ayrışmanın olmamakla birlikte bazı mahalleler zenginlerin yoğunlaştığı mekanlar olarak öne çıkmaktadır. Örneğin Şeyh Matar Mahallesi'nde 13 zengin yaşadığı görülmektedir (Gürhan ve Gürhan, 2018, s. 148). Bu zenginlerin de 10'unun gayrimüslim olması Diyarbakir'de sınıfsal bir ayrışmadan ziyade dini kimliğe dayalı bir mekânsal ayrışma olduğuna işaret etmektedir.

Belgelerden hareketle konuşacak olursak Diyarbakirli kadın yoksulların belli bir mahallede yoğunlaşmadığı, bazı mahallelerde tek bazılarında ise birden fazla kişinin ikamet ettiği görülmektedir. Dolayısıyla buradan hareketle kadın yoksulların çeşitli mahallelere dağılmış durumda olduklarını söyleyebiliriz. Yoksul kadınların yoğunlaştığı mahalleler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. Kadın Yoksulların Yoğunlaştığı Mahalleler

Mahalle İsimleri	İkamet Eden Kişi Sayısı
Camiunnebi Mahallesi	7
Ali Paşa Mahallesi	7
Şeref Çavuş Mahallesi	7
Hüsameddin Mahallesi	7
Hanzade Hatun Mahallesi	6
Fatih Mehmed Paşa Mahallesi	6

Yukarıda verilen tablodaki bazı mahalleler günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Örneğin Camiunnebi Mahallesi “Camiinebi Mahallesi” olarak, Fatih Mehmet Paşa Mahallesi “Fatih Paşa Mahallesi” olarak varlığını sürdürmektedir. Yine Ali Paşa Mahallesi aynı adla günümüze kadar gelebilmiştir. İlginç olan nokta ise bu adı geçen mahallelerin günümüz Diyarbakır’ında da yoksulluğun yoğunlaştığı mahalleler olmasıdır.

Yoksul evlerinin dikkat çekici bir özelliği de içerisindeki eşyaların çok az olmasıdır. Zengin evlerinde sayfalar dolusu yazılan ev ve mutfak eşyaları yerini yoksul evlerinde birkaç parça eşyaya bırakmaktadır. Bu eşyalar ise hem nitelik hem de nicelik bakımından kıyaslanamayacak kadar büyük farklılıklar içermektedir. Yoksul evlerinde bulunan eşyaların genel olarak temel ihtiyaçlarla sınırlı olduğunu ve kalite bakımından da çok düşük nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Camiussaafa Mahallesi’nde ikamet eden Rahime bt. Feyzullah sadece yorgan, yastık, döşek, tahtirevan ve şemdandan oluşan 6 parça eşyaya sahipti. Bu eşyaların değeri ise 19 kuruştur (DŞS 3796, 1a-4). Yine Şeref Çavuş Mahallesi’nde oturan Hatun bt. Mehmed’in 8 parçadan oluşan ev eşyası vardı. Bunlar ise yorgan, yastık, döşek ve câcimden oluşuyordu (DŞS 3744, 21b-1). Genel olarak yoksul kadınların evlerinin ortak özelliği sadece yatacağı yatak, döşek, yastık, evine sereceği bir kilim ve üzerinde oturacağı bir tahtirevanın olmasıdır. Oldukça sade ve az sayıda olan bu eşyaların değerleri de çok düşüktür. Zenginlerle kıyaslayacak olursak zenginlerin ev eşyalarının hem nicelik bakımından çok fazla olması hem de nitelik bakımından daha kaliteli ve pahalı olması bu ev eşyalarına simgesel bir anlam yüklemektedir. Dolayısıyla pahalı ve nadir bulunan ev eşyaları zengin evlerinin karakteristik özelliği olmakta buna karşın az sayıda ve eski (köhne) eşyalar da yoksul evlerinin özelliği olarak belirginleşmektedir.

Yoksulluk ve mahrumiyetin simgeleştiği diğer bir alan da beslenme ve yemek yeme alışkanlıklarıdır. Ancak belgelerde sadece mutfak eşyalarından bahsedilmektedir. Bu nedenle yoksul kadınların yeme-içme pratikleri hakkında yeterli bilgiye sahip olamıyoruz. Ancak yine de zengin mutfaklarıyla karşılaştırıldığında önemli bir farklılaşmanın varlığı görülmektedir. Sınıfsal farklılaşmaların mutfaka yansımaları az ve değersiz mutfak eşyalarında cisimleşmektedir.

Kadın yoksulların evlerinde sahip oldukları mutfak eşyalarının ise çok az olduğu görülmektedir. Temel ihtiyaçları karşılayacak kadar az olan bu eşyalar adeta yoksulluğun mutfaktaki yansımalarını bize göstermektedir. Nitekim zengin mutfaklarının en önemli özelliği çok fazla mutfak eşyasının olmasıdır (Gürhan ve Gürhan, 2018, s. 162). Zenginlerin mutfağında olan sayfalar dolusu mutfak araç gereçlerine karşılık yoksulların sadece birkaç parça mutfak eşyasına sahip olduğunu görüyoruz. Örneğin Sidi bt. Abdunnur adlı kadının taşt, kazgan, lengeri, sahan ve su taşı olmak üzere toplam beş parça mutfak eşyası bulunmaktaydı (DŞS 3796, 9a-1). Yoksul kadınlar arasında hiç mutfak eşyası olmayanlar da vardı. Örneğin Marbeton bt. Aslo (DŞS 3796, 4b-5) ve Maryem bt. Arsi (DŞS 3796, 39a-1) adlı kadının evinde hiç mutfak eşyası bulunmamaktaydı. Bu durum yoksul kadınların evlerinde yemek pişirmediklerini ve sosyal yardımlaşma kurumları olan aşevlerinden faydalanmış olabileceklerinin bir işareti olabilir.

Görüldüğü gibi yoksul kadınların evleri hem evin fiziki yapısıyla hem de içerisinde bulunan eşyalarla yoksulluğun simgesi konumundadır. Yoksulluk adeta bu hanelerde vücut bulmaktadır.

4.2. Kadın Yoksulların Giyinme Pratikleri: Köhne Kıyafetler

İnsanın toplum içerisinde hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan temel ihtiyaçlardan biri olan giyinme ihtiyacı, onu diğer canlılardan ayırt eden önemli bir özelliktir. Ancak belirtmek gerekir ki giyim sadece insanın bedenini örtmemekte aynı zamanda onun sosyo-ekonomik statüsü hakkında önemli ipuçları veren bir araç olmaktadır. Giyim içerisinde barındırdığı kültürel ve

toplumsal anlamlarla bireyin cinsiyeti, statüsü, etnik ve dini kimliğini yansıtmaktadır. Bir anlamda giyim, görüntüye dayalı bir iletişim aracı olarak bireyin kendini ifade etme biçimi olarak görülebilir (Davis, 1992). Yine bireyin sahip olduğu ekonomik sermayenin dışsal bir görüntüsü olarak onun toplumsal konumunu yansıtan önemli bir araç olarak karşımızda durmaktadır.

Belgelerde bazı kadın yoksulların tüm kıyafetlerinin sadece üzerinde olanlar olduğu görülmektedir. Örneğin Ayşe bt. Mahmud adlı kadının sadece anteri ve köhne sitareden oluşan iki parça kıyafeti vardı (DŞS 3757, 4a-2). Yine Emine bt. Mahmud'un kumaş anteri, çuka biniş, şal ve poşudan oluşan dört adet kıyafeti vardı (DŞS 3796, 40a-2). Başka hiç yedek kıyafetlerinin olmaması ise onların yoksulluğu ne kadar derin yaşadıklarını göstermektedir.

Bazı yoksul kadınların ise miraslarının önemli bir bölümünü sahip olduğu kıyafetleri oluşturmaktadır. Hatta bazı belgelerin üçte ikisinin kıyafetlerden oluştuğu görülmektedir. Örneğin Toma bt. İstapan adlı gayrimüslim kadının toplam 72 kuruş değerinde olan servetinin 51 kuruşu sahip olduğu kıyafetlerdi. Bunlar ise köhne sincab kürk, atik kürk, kadife çakşır, anteri ve çiçekli anteriydi (DŞS 3725, 32a-1). Yine Meryem bt. Şahin'in toplam 65 kuruşluk servetinin 51 kuruşu kumaş kaftan, manda anteri, don, kaftan, mitilli kürk ve kadife çakşır'dan ibaretti (DŞS, 3796, 45b-2). Kıyafetler arasında zengin kadınların giyim tarzını yansıtan ve bir statü sembolü olan kürklerin varlığı dikkat çekici bir husustur. Bu durum zenginlerin yaşam tarzının yoksul kadınlar tarafından taklit edilmesiyle açıklanabilir. Bourdieu "seçkin" nesnelere ya da pratiklerin kullanımında bir rekabet söz konusu olduğunu belirtmekte; ilk başta yüksek ekonomik ve kültürel sermayeye sahip sınıfların elinde olan nesne ve pratiklerin, zamanla toplumsal uzamın aşağılarına doğru yayılarak popülerleştiğini ifade etmektedir. Bourdieu bu durumu "damlama etkisi" olarak kavramsallaştırmaktadır (Bourdieu'dan akt; Weininger, 2014, s. 128).

İncelenen belgelere göre genel olarak yoksul kadınların kıyafetlerini betimlemek için kullanılan *köhne* kelimesi "yıpranmış, yırtık, eski" anlamlarını barındırmakta ve eşyanın değerini azaltan bir ifade olarak kullanılmaktadır. Gerek yoksulların ev eşyalarını gerekse giyim eşyalarını tasvir ederken sıkça görülen "köhne" ifadesi yoksulluğun dışavurumunun bir simgesidir. Başka bir ifadeyle de yoksulluğun resmedilmesinde zihinlerde canlanan ilk imgedir. Nitekim yoksul bir hane, içerisinde köhne kıyafetler giyen insanların yaşadığı ve köhne eşyaların olduğu bir evdir.

Aynı dönemde yaşayan zengin kişilerin belgelerinde kıyafetleri tanımlayan *atik*, *cedid* gibi ifadelerle karşılık istisnasız tüm yoksul belgelerinde "*köhne*" ifadesi yer almaktadır. Bazı belgelerde yoksul kadınların bütün giyim eşyalarının köhne olması çok dikkat çekici bir husustur. Örneğin Hoca Ahmet Mahallesi'nde yaşayan Aişe bt. Abdullah'ın bütün giyim eşyası *köhne anteri*, *köhne şali cübbe*, *köhne yemeni*, *köhne fes* ve *köhne don*'dan ibaretti (DŞS 3753, 21a-1). Köhne yani eski olması bu kıyafetlerin ortak özelliğiydi.

Yoksulların kullandığı köhne eşyaların ortak özelliği pahalı olmaması yani ucuz olmasıdır. Köhnelik eşyanın kullanım değerini düşürdüğü gibi simgesel değerini de düşürmektedir. Çünkü pahalı olmayan yani ucuz olan nesnelere kullanıcıları hakkında önemli ipuçları barındırarak sahiplerinin toplumsal konumunu yansıtmaktadır. Her ne kadar zenginliği ifade eden kıyafetlerden biri olan kürklere yoksul kadınlarda rastlansa da baha olarak onlarla kıyaslanmayacak derecede farklılık söz konusudur. Örneğin Maryem bt. Odo adlı kadının sahip olduğu sincab cübbe kürk sadece 5 kuruş değerinde (DŞS 3753, 9b-1) olmasına karşılık Camiussafa Mahallesi'nde yaşayan Fatma bt. Abdülkerim adlı zengin kadının toplam 320,5 kuruş değerinde altı adet kürkü bulunmaktaydı. Bu kürkler içerisinde ise *mitilli şâliye kaplı ferace semmur kürk* 102 kuruş ediyordu (DŞS 3796, 62a-3). Görüldüğü gibi yoksul kadınlarla zengin kadınların sahip oldukları kürklerin değeri arasındaki fark ciddi boyutlardaydı.

18. yüzyılda Osmanlı'ya elçi olarak gönderilen eşinin yanında Osmanlı toplumuna dair gözlemler yapan ve bu gözlemlerini aktardığı mektuplarıyla bilinen Lady Montegu, "*Şark Mektupları*" adlı eserinde Osmanlı toplumunda en alt tabakadaki kadınlarının bile kıyafetlerine özen gösterdiklerini, en sıradan kadınların bile işlemeli giysilere, kakum kürklere ve elmas takılara sahip olduğunu belirtmektedir (Montegu, 1933, s. 131; Çolak, 2010, s. 398).

Lady Montegu'nun belirttiği gibi yoksul kadınlar da mücevher ve takılara sahipti. Fakat incelenen belgelerde 119 kadından sadece 20'sinin mücevher takıları vardı. Bir zümrüd küpe ve sim kemere sahip olarak en fazla maddi değeri olan takılara Kılbaş Mahallesi'nden Fatma bt. Halil adlı kadın sahipti. 69 kuruşluk toplam servetinin 35 kuruşu bu takılardan oluşmaktaydı (DŞS 3725, 61b-1). Onun dışındaki bütün yoksul kadınların sahip oldukları takı değeri ise 1 kuruş ile 15 kuruş arasında değişmektedir. Yoksul kadınlar arasında yaygın olarak kullanılan takıların simden yani gümüşten yapıldığı görülmektedir. Bu durum gümüşün altına göre daha az değerli olmasından kaynaklanmaktadır. Altın veya diğer değerli eşyalardan yapılan takılara çok nadir olarak rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu ne kadar yoksul olsalar da kadınların vazgeçilmez süs eşyası olan takıları kullanmak istediklerinin bir işareti olarak görülebilir.

5. Sonuç

Yoksulluk tarih boyunca hemen her toplumda karşılaşılan bir toplumsal gerçeklik olarak toplumsal hiyerarşinin alt tabakalarına göndermede bulunmaktadır. Toplumun arzuladığı şeylerden yoksun olan ya da diğer sınıflara göre daha az sahip olan yoksulluğun dünyası bir anlamda mahrumiyetin ve yoksunluğun da dünyasıdır.

Sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyet gibi değişkenlere göre yoksulluğun toplumda farklı görünümler sergilediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte toplumsal cinsiyete bağlı olarak yoksulluğun deneyimlenmesinin de farklılaştığını belirten çalışmalarda son yıllarda artış olduğu gözlemlenmektedir. "Kadın yoksulluğu" kavramsallaştırmasıyla ifade edilen bu durum kadınların toplumda var olan rolleri ve statülerine bağlı olarak yoksulluk deneyimlerinin erkeklerden farklılaşmasına gönderme yapmaktadır. Yoksulluğu erkeklere göre daha derinden tecrübe eden kadınların toplum içerisinde yoksulun da en yoksulu olduğuna ve böylelikle yoksulluğun dişilleştiği/kadınsılaştığına vurgu yapılmaktadır.

Yoksulluk imgelerinin en çok belirginleştiği alanlar gündelik yaşam pratiklerinin gerçekleştiği ve tüketim kalıpları hakkında da ipuçları veren barınma, beslenme ve giyinme pratikleridir. Kadınların yoksulluk manzaralarının billurlaştığı bu alanlara bakarak araştırma dönemi olan 18. yüzyılın ikinci yarısındaki kadın yoksulluğunu resmetmemiz ve sınırlarını belirginleştirmemiz kolaylaşmaktadır.

Araştırma verilerini oluşturan dönemin mahkeme kayıtlarındaki miras belgelerinden hareketle toplam 297 yoksulun 119'unu kadınlar oluşturmakta ve erkeklere göre (%57,5) servetin %51'ini ellerinde bulundurmaktadırlar. Bu durum yoksullar arasındaki en yoksul kesimi yine kadınların oluşturduğunun bir işaretidir. Yine yoksul kadınların büyük bir çoğunluğunun mirasçısı olarak hiç çocuk sahibi olmadığı veya tek çocuğunun bulunduğu görülmüştür. Bu durum genç yaşta ölümlere işarete etmekle birlikte salgın hastalıklar veya yetersiz beslenme koşullarının kadınların yaşamlarında hayati sonuçlara yol açtığını göstermektedir.

Gündelik yaşam pratiklerinin gerçekleştirildiği, yaşam tarzları ve tüketim kalıpları hakkında önemli ipuçlarını barındıran evler kadın yoksulların barınma ihtiyacını karşılamamanın ötesinde yoksulluğun işaretlerini bütün çıplaklığıyla gözler önüne seren önemli bir yoksulluk simgesidir. Sefalet ve yoksulluk simgesi olarak öne çıkan bu evlerin ortak özelliği harabe evler olmasıdır.

İncelenen belgelerde de sık sık karşılaşılan yıkık, dökük ev anlamına gelen “*harabe-i menzil*” ifadesi gündelik yaşam mekanlarının fiziksel koşullarını yansıtmaktadır. Hem evin değeri hem fiziksel koşulları hem de içerisindeki eşyaların nicelik ve nitelik bakımından ucuz ve az olması nedeniyle yoksul evleri sınıfsal farklılaşmaların mekâna yansımaları olarak görülebilir. Yine ev eşyalarını betimlerken kullanılan “köhne” ifadesi kadın yoksulların ev ve mutfak eşyalarının ortak özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yoksulluk ve mahrumiyetin simgeleştiği diğer bir alan olan beslenme ve yemek yeme alışkanlıkları da sınıfsal farklılaşmaların billurlaştığı alanlardır. Bu farklılaşmaların mutfaka yansımaları az ve değersiz mutfak eşyalarında cisimleşmektedir. Kadın yoksulların evlerinde sahip oldukları mutfak eşyalarının ya çok az olduğu ya da hiç olmadığı görülmektedir. Bu durum yoksul kadınların evlerinde yemek pişirmediklerini ve sosyal yardımlaşma kurumları olan aşevlerinden faydalanmış olabileceklerinin bir işareti olabilir.

Bireyin sahip olduğu ekonomik sermayenin dışsal bir görüntüsü olarak onun toplumsal konumunu yansıtan önemli bir araç olan kıyafetler giyinme ihtiyacının ötesinde bireyin sosyo-ekonomik statüsü hakkında önemli ipuçlarını bünyesinde barındırmaktadır. Kadın yoksulların kıyafetleri tıpkı ev eşyaları gibi köhne yani eskimiştir. Köhnelik eşyanın kullanım değerini düşürdüğü gibi sembolik değerini de azaltan bir ifade olarak yoksulluğun dışavurumunun bir sembolüdür. Dolayısıyla kadın yoksulların evleri ucuz ve pahalı olmayan az sayıda eşyaların bulunduğu harabe evlerdi. İçerisinde yaşayanlar da giyecek birkaç parça köhne kıyafetten başka bir şeyi olmayan kimsesiz yoksul kadınlardı. Sonuç olarak yoksul kadınlar, yoksullar arasındaki en yoksul kesimi oluşturarak yoksulluğu derinden tecrübe etmekte ve “yoksulluğun kadınsılaşması” kavramının geçmişte de var olduğunu bizlere göstermektedir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynaklar

- Açıkgöz, R. (2010). Kadın yoksulluğu üzerine bir inceleme. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 1(2), 45–60.
- Alver, K. (2010). *Siteril hayatlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Brannen, J., & Wilson, G. (1987). *Give and take in families: Studies in resources distribution*, London, UK: Allen and Unwin.
- Cankabal, H. (2009). *17. yüzyılda Ayntâb -Osmanlı kentinde toplum ve siyaset*. (Z. Yelçe, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Castells, M. (2009). *End of millennium*, Oxford, UK: Wiley-Blackwell.
- Çetin, A. (2017). *Türk sinemasında yoksulluk temsilleri 1960-1975 dönemi*. (Yayınlanmamış Doktora tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Çolak, S. (2010). Bir İngiliz hanımefendisinin -Lady Montegu- gözüyle Osmanlı kadını. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 386–403.
- Çukur, C. Ş. (2008). Yoksulluğun psikolojisi: Yoksulluğun sosyal bilişsel olarak yapılandırılması ve sosyal- duygusal sorunlar ile ilişkisi. N. Oktik (Ed.), *Türkiye’de yoksulluk çalışmaları* içinde (s. 97–162). İzmir: Yakın Kitabevi.
- Daly, M. (1989). *Woman and poverty*, Dublin, Ireland: Attic Press.
- Davis, F. (1992). *Culture and identity*, Chicago, CA: University of Chicago Press.
- Diyarbakir Şer’iyye Sicilleri (DŞS) 3744, 3796, 3757, 3753, 3725, 3785, 3797.
- Dumrul, C. ve Dumrul, Y. (2014). Osmanlı İmparatorluğu’nun kapitalist paternde sanayileşmesinin önündeki engeller üzerine bir inceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 23, 146–170.
- Ergut, F. Ve Uysal A. (2012). Tarihsel sosyoloji ne yapar, nasıl yapar? F. Ergut ve A. Uysal (Ed.), *Tarihsel sosyoloji stratejiler, sorunsallar, paradigmlar* içinde (s. 13–36). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Fidan, F. Z. (2016). *Yoksulluk kıskacında kadın*. İstanbul: Opsiyon Yayınları.
- Glendinning, C., & Millar, J. (1992). *Women and poverty in Britain in the 1990s*. London, UK: Harvester Wheatsheaf.
- Gürhan, V. ve Gürhan, N. (2018). *Osmanlı taşrasında zengin sınıf Diyarbakirli zenginler (1750-1800)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Jütte, R. (2008). *Erken modern Avrupa’da yoksulluk ve sapkınlık* (B. Kurtege-Sefer, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karabulut, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyılda değişim süreci, sosyal ve kültürel durum. *Mecmua*, (2), 49–65.
- Körükmez, L. (2008). Kent yoksulluğu ile mücadelede kadınların geliştirdiği stratejiler ve toplumsal cinsiyet rolleri. Nuriye Oktik (Ed.), *Türkiye’de yoksulluk çalışmaları* içinde (s. 207–244). İzmir: Yakın Kitabevi.
- Küçükcalay, A. M. (1997). Endüstri devrimi ve ekonomik sonuçlarının analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 51–68.
- Montegu, L. (1933). *Şark mektupları* (A. Refik, Çev.). İstanbul: Hilmi Kitaphanesi.
- Oktik, N. (2008). Yoksulluk olgusuna kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar. N. Oktik (Ed.), *Türkiye’de yoksulluk çalışmaları* içinde (s. 21–56). İzmir: Yakın Kitabevi.
- Özdalga, E. (2011). Bir tasavvur ve ustalık olarak tarihsel sosyoloji. E. Özdalga (Ed.), *Tarihsel sosyoloji* içinde (s. 9–68). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Öztürk, Ş. (2008). Kırsal yoksulluk. N. Oktik (Ed.), *Türkiye’de yoksulluk çalışmaları* içinde (s. 265–299). İzmir: Yakın Kitabevi.
- Pearce, D. (1978). The feminization of poverty: Women, work, welfare, *The Urban & Social Change Review*, 11(1–2), 28–38.
- Şener, Ü. (2012). Kadın yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi*, 36(4), 51–67.
- Şenses, F. (2009). *Küreselleşmenin öteki yüzü yoksulluk -kavramlar, nedenler, politikalar ve temel eğilimler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weininger, E. B. (2014). Bourdieu’nün sınıf analizinin esasları (G. Ertuğrul, Çev.). *Sınıf analizine yaklaşımlar*, Eric Olin Wright (Ed.), Çev. ve Ed. Vefa Saygın Öğütle, Ankara: Notabene Yayınları.

- Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 kolera salgını ve Osmanlı coğrafyasındaki etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 23-55.
- Oxfam. (2017, October 15). *Richest 1 percent bagged 82 percent of wealth created last year - poorest half of humanity got nothing*. Retrieved from <https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2018-01-22/richest-1-percent-bagged-82-percent-wealth-created-last-year>
- Global Wealth Report. (2018, October 15). Retrieved from <http://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/index.cfm?fileid=77A4E912-A32D-8E84-CC8C21144CEE52E2>

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

The Second Sociology in Turkish Higher Education: A Quantitative Analysis of 30 Introductory Sociology Textbooks*

Türkiye’de Yükseköğretimde İkinci Sosyoloji: 30 Sosyolojiye Giriş Kitabının Nicel Bir Analizi

Hicabi KAYNAK¹ , Tuğça Poyraz TACOĞLU²

*This paper is the adapted version of a Master’s thesis presented to the Graduate School of Social Sciences at Hacettepe University

¹Hacettepe University, Department of Sociology, Ankara, Turkey

²Hacettepe University, Department of Sociology, Ankara, Turkey

ORCID: H.K. 0000-0002-0110-0316
T.P.C. 0000-0003-3717-4728

Corresponding author:

Hicabi KAYNAK,
Hacettepe University, Department of Sociology, Ankara, Turkey
E-mail: hicabikaynak@gmail.com

Submitted: 29.11.2018

Revision Requested: 12.02.2019

Last Revision Received: 16.02.2019

Accepted: 28.02.2019

Citation: Kaynak, H., Poyraz-Tacoglu, T. (2019). The second sociology in Turkish higher education: a quantitative analysis of 30 introductory sociology textbooks. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 79-98. <https://doi.org/10.26650/JECS2018-0015>

ABSTRACT

There is a distinction between the literary forms of research-oriented scientific practice and those of scientific education, popularized in the early decades of the 20th century. This distinction emphasizes differences between “journal science”, whose audiences are mostly specialists, and “popular science” or “textbook science”, written for non-specialist public or students. In the early 2000’s, the term “two sociologies” was coined by Hamilton and Form to mark a similar differentiation in sociology. However, the disciplinary attention to this distinction and its problems can be traced back to the 1920s, and with the help of the existing research on sociology textbooks, some important solutions has been produced in Western academies. By stressing the difference between “two sociologies”, this research presents the findings of a quantitative content analysis on Turkish introductory sociology textbooks for higher education. The main objective of the study is to satisfy the need for such researches in Turkey and to describe the problems of the texts. The study results strengthen the argument that there is a link between standardization issues in the discipline and the textbook problems.

Keywords: Two sociologies, disciplinary problems, textbook sociology, teaching sociology

ÖZ

Araştırmacı bilimsel pratiğin doğrudan ifadesi olan yazın ile bilimsel disiplinlerin eğitim amaçlı yazın türleri arasında geçen yüz yılın erken dönemlerinden bu yana bilinen bir ayırım vardır. Bu ayırım doğrudan uzman kitlelerine yönelik olan “mecmua bilimi” ile “popüler bilim” veya “ders kitabı bilimi” arasındaki farklılıkları vurgulamayı amaçlar. 2000’ler ile birlikte sosyolojideki benzer bir ayırım Hamilton ve Form tarafından “iki sosyoloji” biçiminde adlandırılmıştır. Ancak bu yazın türleri arasındaki farklar ve yarattıkları sorunlara yönelik ilgi 1920’lere kadar gitmektedir ve

mevcut araştırma birikiminin ışığında, Batı akademilerinde ders kitaplarındaki ciddi problemlerin çözümü ile ilgili halihazırda önemli adımlar atılmaya başlamıştır. Bu araştırma, “iki sosyoloji” ayrımını merkeze alarak Türkiye’de yükseköğretime yönelik yazılmış iki farklı döneme ait sosyoloji ders kitaplarının nicel bir içerik analizinin bulgularını ve karşılaştırmasını sunmaktadır. Bu sayede Türkiye’deki sosyoloji ders kitapları hakkında böylesi bir araştırmaya dönük ihtiyacı yanıtlamak ve sorunları belgelemek amaçlanmaktadır. Bulgular, ders kitaplarının içeriğindeki problemlerin disiplinindeki standartlaşma sorunlarıyla ilişkili olduğu iddiasını güçlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: İki sosyoloji, disiplinler sorunlar, ders kitabı sosyolojisi, sosyoloji öğretimi

EXTENDED ABSTRACT

The study of sociology textbooks has a long history today. Though most of the systematic works on introductory sociology texts had been published during the 80’s and 90’s (mostly in *Teaching Sociology*), the first one can be dated back to 1929 when Sorokin’s paper on different developmental lines of history of the discipline in Europe and the US was published. In that paper, Sorokin explained how sociology’s institutional development in the US led to the textbook authorship as a specialized vocation in the discipline and its “drawbacks” (Sorokin, 1929). However, the most significant contribution of the paper was to underline “a lack of the missing link between the textbook literature and that of special research” (p. 60). Although there have been many studies on sociology textbooks criticized this “disconnection”, perhaps the most noteworthy contribution was a study which conceptualized the problem as “the gap between two sociologies” (Hamilton & Form, 2003). According to Hamilton and Form, the problem is nurtured by different incentives of the producers. As the academic products of research-oriented sociologists, “journals and monographs produce specialized and detailed knowledge”. Contrarily, since the operating rule of writing textbook is simplicity, authors depend heavily on “the hand-down categorical usages, the avoidance of complexity, nuance and detail” (p. 708). The latter, textbook sociology, is what Hamilton and Form called “the second sociology”.

With agreement on the importance of introductory texts in disciplinary education, almost all of the studies on textbook sociology have a critical standpoint in common, and the criticisms have been directed at poor or distorted presentations of sociology in introductory texts, and their educational and scientific implications for the discipline. Textbooks in social sciences seem to be structurally homologous meaning that they “share similar structures, including chapter headings, formatting, and a common pool of news stories, etc.” (Keith & Ender, 2004, p. 21). This similarity in structure (especially in chapters), hasn’t been determined directly by the disciplinary standards or consensus. This “textual isomorphism” (Best & Schweingruber, 2003) is actually a result of external forces, namely, the market politics (see Manza, Sauder, & Wright, 2010). While external forces are responsible for structural homology between texts, the discipline’s structural incoherence causes problems, and great amount of variability, within the texts. The organization issues in sociology are not only the cause of different introductory texts or courses, but also it is responsible for the serious fragmentation within the discipline’s knowledge and objectives, so that students from different sociology departments hold different views of the discipline. Becker once said: “sociology is now a discipline in name only” (1979, p. 24). Thus except some relatively recent attempts such as ASA’s “task forces” (see Ferguson, 2016), in most countries there are no organizational guidelines for writing sociology textbooks depended on discipline’s own knowledge and consensus. Hence, unlike texts from other centripetally organized sciences, sociology textbooks succumb to unstandardized, individual and inconvenient contents.

Given the long-standing debates about sociology’s organizational problems and the criticisms of trends in the textbooks, it is necessary to examine whether similar idiosyncrasies can be found in Turkish texts. Although some previous studies were conducted to examine the history of, and the problems in, Turkish sociology textbooks (Anık, 2008; Bulut, 2008), they were either “bibliographical” or “crit-

ical” evaluations, and there is still a need for an empirical inquiry. Therefore, the present study attempts to fulfill this task by quantitatively analyzing and comparing contents of the texts from two different periods. Thus, it is important to move beyond the clichéd criticisms of so-called positivism and “westernisms” in Turkish textbooks, by emphasizing sociology’s scientific identity and motivations.

1. Introduction

One of the most fundamental problems of sociology, according to Davis, is its incoherence (Davis, 1994, p. 179). This means the discipline is fragmented into the archipelago of disconnected subfields, differentiated vocabularies, theoretical twists and sets of problems. Different theoretical programs hold different perceptions of “what matters most” (Rule, 1997, p. 76). Similarly, there are diverse and competing “reputational systems” which institutionalize “varying standards of epistemic legitimacy”, therefore there is a high level of “task uncertainty” which makes difficult to “distinguish between important and insignificant problems” in sociology (Fuchs & Turner, 1986, p. 147). This means that sociology hasn’t been a unified discipline, and that there are crucial differences in the perception of sociology’s meaning, purpose and method between departments.

The connection between sociology’s incoherence and textbook sociology can clearly be found in presentations of the discipline in introductory chapters, especially in subchapters about science, its method and sociology’s scientificity. Five decades ago, Kurtz and Maiolo compared textbooks from different sciences, including chemistry, economics and physics, and showed that the amount of “philosophy of science content” in opening chapters of introductory sociology texts was far more than those of the other disciplines (Kurtz & Maiolo, 1968); and this is still the case today, at least in sociology textbooks in Turkey. This means, on an introductory level, textbook sociology still gives an important attention to delineate the discipline’s scientific existence. This effort includes two “tactics”: *demarcation* and *unification*. By the former, the textbook authors distinguish sociology from other social sciences by its subject matters and problem areas. However, some sociologists reject the fact that sociology has a distinct set of problems and unique subject matters. For instance, Berger stated that unlike other social scientists “sociologists cannot claim a specific empirical territory as their own” (Berger, 1992, p. 18). By the latter, textbook authors give the impression that sociology is a unified discipline. Despite the disconnection and disagreement, different perspectives “coexist peacefully in the universe of textbook sociology” (Lynch & Bogen, 1997, p. 487). This is because sociology’s scientific project is also closely related to its occupational ideology (Zald, 1991, p. 169), and it reveals itself in introductory texts as the demarcation of sociology’s problem area from those of other social sciences, regardless whether or not it is possible, and in the unified view of the discipline.

Another place where reflections of the discipline’s incoherence can be seen is the unstandardized language of sociology textbooks. At a conceptual level, the lack of standardization corresponds to 1) the scarcity of the “core” concepts of sociology and profusion of individual terms and concepts (Keith & Ender, 2004), and 2) the common use of “obsolete terminology” (Best & Schweingruber, 2003). Another sign of unstandardized language is at the discourse level. For example, Moore showed that *disciplinary participants* (i.e. generic scholars) in sociology textbooks are mostly referred to in third person (“some sociologists”, “other sociologists”), while generic scholars in textbooks from economics or physics are usually referred to in first person (“We”) (Moore, 2002). As Moore states: “nowhere in the sociology text is there an attempt to depict a single collective voice in the discipline” (p. 357).

Another related issue is the disagreement on what should be included in the content itself. Similar to unstandardized concept use, although most authors employ a common structural pattern, there are different “histories” of sociology with various lengths, different “key figures”, topics and definitions among textbooks. As with unstandardized language use, there is the prevalence of individual and unique contents. Furthermore, unlike textbooks from other sciences, in-

troductory sociology texts don't arrange the topics about subject matter properly, namely, from basic knowledge to more complicated topics and findings of the discipline.

Finally, there are substantial disagreements over even basic definitions. Although, in most of the texts sociology is referred to as the science of society, chapters on the foundations and mechanisms of scientific knowledge and its production are still diverse among the texts. For instance, it is unlikely to find clear and agreed definitions of the discipline's subject matter. While some authors consider sociology as the study of "everything in society", some emphasize, for example, "social relations" or "social institutions". Similar discrepancies with regard to sociology's scientific identity (is it positivist or not), scientific laws, causality, experimentalism etc. can be found in all texts. These discrepancies and individualities in sociology education, and unfortunately, poor introductory texts as incoherent (sometimes conflicting) summaries of entire discipline and as reviews of outdated sources, altogether make good sociological research and knowledge invisible to sociology students and the public.

2. Method

2.1. Research Design

A quantitative content analysis was employed to measure some basic components of the content of sociology textbooks in Turkey, and to test hypotheses about changes in these components and overall content with time. Instead of a cursory look, the quantitative design of this study provides, first, tools for an in-depth analysis of the intertextual context of sociology textbooks with important details, and second, objectivity and repeatability. The research questions and hypotheses are founded on two main bases that are, first, to measure the in-group consistencies, and second, to identify the inter-group differences. The in-group consistency refers to the extent to which the texts in a period agree on a specific element of the content, while the inter-group differences refer to changes in variables from one period to the next. On these bases, this study aims to identify the structure of the texts, trends in reference usage, and variability in introductory language and basic knowledge. It is also intended to find evidence of a link between sociology's structural problems and textbook sociology.

2.2. Textbooks Analyzed

A convenience sampling which "relies on the selection of readily available units" (Neuendorf, 2002, p. 87) was used in order to obtain a sample which may not be comprehensive but quite representative. Having searched for key words in databases of four university libraries and internet bookshops, a list of 30 introductory sociology textbooks published since 1980 was acquired. Since one of the main objectives of this study was to understand the changes in structure and content of sociology textbooks through decades, the textbooks were grouped into two periods: the first group included the textbooks published between 1980 and 1999 ($n=16$), and the second group included those from 2000 to 2015 ($n=14$).

Table 1. List of Textbooks Analyzed

1980-1999	2000-2015
Altan Eserpek (1981). <i>Sosyoloji</i> . Ankara: AÜ DTCF.	M. Aksoy, <i>Sosyal Bilimlere ve Sosyolojiye Giriş</i> (2000). İstanbul: Alfa.
Mine Tan (1982). <i>Toplumbilimine Giriş</i> . Ankara: AÜEF.	G. İçli, <i>Sosyolojiye Giriş</i> (2002). Ankara: Anı.
M. Erkal (1982). <i>Sosyoloji</i> . Trabzon: KÜ İİBF.	İ. Sezal (ed.), <i>Sosyoloji</i> (2002). Ankara: Martı.
S. Meray (1982). <i>Toplumbilim Üzerine</i> . İstanbul: Hil.	F. Kocacık, <i>Sosyoloji Ders Notları</i> (2003). Sivas: Sivas: C.Ü. Yay.
A. Kurtkan Bilgiseven (1986). <i>Genel Sosyoloji</i> . İstanbul: Filiz.	C. Aslan, <i>Sosyolojiye Giriş: Kavramlar ve Kullanımları</i> (2005). Adana: Karahan.
S. Armağan, & İ. Armağan (1988). <i>Toplumbilim</i> . İzmir: Barış.	N. Demir, <i>Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar</i> (2006). Ankara: Turhan.
Ö. Ozankaya (1991). <i>Toplumbilim</i> . İstanbul: Cem.	İ. Doğan, <i>Sosyoloji: Kavramlar, Sorunlar</i> (2008). Ankara: Pegem Akademi.
E. Sanay (1991). <i>Genel Sosyoloji Dersleri</i> . Ankara: GÜ BYYO.	V. Bozkurt, <i>Değişen Dünyada Sosyoloji</i> (2008). Bursa: Ekin.
E. Özkalp (1993). <i>Sosyolojiye Giriş</i> . Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.	Z. Arslantürk, & M. T. Amman, <i>Sosyoloji</i> (2009). İstanbul: Çamlıca.
B. Tolan, <i>Sosyoloji</i> (1993). Ankara: Adım.	H. i. Bahar, <i>Sosyoloji</i> (2009). Ankara: USAK.
S. Dönmezer, <i>Toplumbilim</i> (1994). İstanbul: Beta.	N. Suğur (ed.), <i>Sosyolojiye Giriş</i> (2009). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
D. Ergil, <i>Toplum ve İnsan: Toplumbilimin Temelleri</i> (1994). Ankara: Turhan.	G. Topses, & M. D. Topses, <i>Toplumsal Olayların Bilimi</i> (2010). Ankara: Anı.
Ö. Sayın, <i>Sosyolojiye Giriş</i> (1994). İzmir: EÜ Yay.	M. Tuna (ed.), <i>Sosyolojiye Giriş</i> (2012). Ankara: Detay.
M. Tezcan, <i>Sosyolojiye Giriş</i> (1995). Ankara: AÜEBF.	M. Zencirkıran, <i>Sosyoloji</i> (2015). Bursa: Dora.
S. Şener, <i>Sosyoloji: Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım</i> (1998). İstanbul: İnkılab.	
S. Güven, <i>Toplumbilim</i> (1999). Bursa: Ezgi.	

2.3. The Data and Variables

It has been underscored that the construction of a textbook has two elements: a *structure* which is a pattern formed by mainly chapter headings, and a *content* including “the language used to introduce the discipline” (Keith & Ender, 2004, p. 28) and basic knowledge. In regard to structure, all chapter titles and subtitles in the textbooks were coded deductively with respect to a preliminary classification¹. Concerning content, the present study focused on the opening chapters in the textbooks for two reasons. First, the opening chapters give a definition for subject matter of, and identify the approaches in, the discipline (Perrucci, 1980, p. 40). Thus, these chapters function as a guide for readers throughout the book. Second, as Kurtz and Maiolo (1968) pointed out long ago, the opening chapters are designed to function as legitimizing tools for sociology’s scientificity as well.

The study also includes an analysis of references and citations. An author’s references provide clue about the range of subjects included in his or her book. Especially in the context of the sociology textbooks reviewed here, for an author, other authors’ introductory textbooks form an important set of reference which is responsible for what Best and Schweingruber called *textual isomorphism* (2003, p. 98). To examine both structure and content of the textbooks, the data were collected by means of a four-category coding process. Table 2 shows the coding categories and their respective units of analysis

1 Perrucci (1980) and Keith and Ender (2004) used similar chapter classifications in their respective studies. In this study, however, these classifications had to be extended (see table 5).

Table 2. Coding Categories, Units of Analysis and Attributes

		Coding Categories			
		Subjects	References and Citations	Language	Basic Knowledge
<i>Units of Analysis</i>	Chapter titles, subtitles		All bibliographic entities in the reference lists and citations in the opening chapters	Concepts in the opening chapters	Definitions, names and statements in the opening chapters
<i>Attributes</i>	All First- and Second-level headings in the textbooks		Publication forms, primary-secondary references and citations, “age” of the references	Conceptual framework and defined concepts	Theoretical and methodological “approaches”.
	Key figures in introductory chapters				

All first- and second-level headings in the textbooks were coded in order to understand structural pattern and its change through time. Since the discipline lacks an agreement on what an introductory sociology textbook should look like, most authors follow a preset structure, which is a scheme borrowed from other textbooks and adapted by the author for his own project, that gives an idea of what subjects to be included and how to arrange them. However, to answer the question to what extent is there an agreement on specific components in intertextual context, specific subjects, i.e. the sociologists presented in opening chapters, were also coded. As for references and citations, the data were collected from reference lists and opening chapters, respectively. All units were coded with their respective attributes: type of the source (book, chapter, article, media etc.) and age of the publication², and an additional classification based on whether the cited source was an original work of a sociologist presented in the opening chapter (primary) or just another textbook (secondary).

The concepts in the opening chapters were also coded in order to show the variability in language use. However, since simply counting all concepts wouldn’t be useful, an additional attribute, *definitions*, was defined. In this way, it is possible to get the proportion of defined concepts in the total number of concepts. Thus, the definitions coded can be considered as a subset of total conceptual framework. Finally, as manifest content of textbooks, some data about basic sociological knowledge were gathered. In fact, given the “greater degree of metaphenomenon” in introductory sociology textbooks (Moore, 2002), “basic knowledge” shows great variability among the texts analyzed here. Hence, the coding process was restricted to “theoretical and methodological approaches in sociology”, and to statements about “sociology’s scientificity” and its subject matter, for they are more likely to be *comparable* than elusive statements. Finally, table 3 shows the variables measured herein.

Table 3. Variables

	Subjects	References and Citations	Language*	Basic Knowledge
		Total number of references and citations	Total concepts	Diversity in Theoretical Approaches
	Core subject headings	Up-to-date references (0-5) and older references (+16)	Core concepts	Diversity in Methodological Approaches
	Solitary subject headings	Primary and secondary references and citations	Solitary concepts	Diversity in Research Techniques

* These variables were used by Keith & Ender (2004).

2 These classifications were used by Spiegel-Rösing (1977) and Perrucci (1980).

In respect to subject headings, “commonly agreed” variables stand for the specific contents on which most of the texts agreed, while “individual” variables refer to the content included in only one textbook. Regarding introductory language of the textbooks, namely concepts, all variables are already defined by Keith and Ender in their 2004 study. “Core concepts”, according to their definitions, “refers to the number of terms listed by 90 percent or more of the texts”, while “solitary concepts” are those presented by only one text (2004, p. 23).

2.4. Hypotheses and Analyses

Since the analyses focused primarily on the inter-group differences, that range from chapter structure of texts to references and conceptual frameworks, the hypotheses had to be formed respectively. In testing hypotheses regarding time-dependent changes in the components of textbook content, whether significant or not, differences between two independent samples, that are the textbooks grouped according to their publication dates, will provide evidences about the time-dependent changes.

With respect to chapter headings, it has been emphasized that there is a clear resemblance between introductory sociology textbooks (Agger, 1989; Babchuk & Keith, 1995; Lynch & Boggen, 1997). However, concerning specific topics, it is highly probable that there is great variability among the texts. Due to the absence of disciplinary standards, sociology textbooks will continue to produce this individuality. To hypothesize and test this claim, it will be very helpful to use subject headings for “key figures in history of sociology” as independent variable.

Hypothesis 1a. There is no significant difference in the total number of individual subject headings for key figures between periods, therefore,

Hypothesis 1b. There is no significant difference in the diversity between periods.

With respect to references and citations the total number of references provides important information about range and currency of the content. It is obviously not to assert that the number of references determines the quality of the information. However, considering the enormous amount of variability in the total number of references, such presentations of the disciplinary knowledge may be problematic. Moreover, in the case of Anglo-American sociology textbooks, there is a significant increase in the total number of works consulted in recent textbooks. In other words, the number of references cited and consulted in more recent textbooks is far higher than those in the previous decades (thousands vs. a few hundred). This increase can be interpreted both as a sign of disciplinary knowledge accumulation and as an “enthusiasm” for more comprehensive coverage of disciplinary knowledge. For this reason, it is important to find out whether Turkish sociology textbooks respond similarly.

Hypothesis 2. There is a significant difference in the total number of references between periods. In other words, the more recent the textbooks, the greater the total number of references.

It can be stated that a similar development has occurred in terms of the up-to-dateness of references. Decades ago, for example, by reviewing opening chapters, Perrucci asserted that introductory sociology textbooks “do not seem to synthesize recent knowledge” (Perrucci, 1980, p. 46). However, a little more than a decade later, it was emphasized by Keith and Babchuk that today’s successful texts were revised often (1995, p. 221). Regardless of whether a few oft-revised texts can provide information about prevailing trends, the demand side of the market will eventually force the others to imitate successful texts, a process that examined thoroughly by Manza, Sauder and Write (2010). Although it is hard to believe that the same market forces are effective in the context of Turkish sociology textbooks, since following recent scholarly works is now easier than previous decades, it is reasonable to

expect greater number of journal articles in bibliography sections. Finally, regarding both references and citations, it is equally important to assess the proportion of secondary sources, namely other sociology textbooks, in the total number of references and citations respectively. While the number of references to scholarly works increase, it can be expected to find a decreased number of secondary references and citations. On these observations and assumptions, following hypotheses are proposed:

Hypothesis 3. The more recent the textbooks, the greater the total number of scholarly journal articles.

Hypothesis 4. There will be greater number of references to up-to-date works in recent textbooks, while the total number of references to old publications will decrease.

Hypothesis 5. There is a significant difference in referring to, and citing, the primary and secondary sources between the texts in the first period and those in the second.

There is no reason to suppose that marked individuality only be found at subject level. Therefore, this individuality thesis can be extended to other content components such as concepts and basic knowledge. Analyzing concepts is much more complicated task, because it is unclear what should be inferred from conceptual patterns in the textbooks about sociology: its “conceptual core”? For example, by analyzing the textbook glossaries, Keith and Ender (2004) obtained a list consisting of a few dozen concepts which is supposed to represent sociology’s core. However, as David Schweingruber pointed out, “they do not present evidence that their list is representative of the core of the discipline and not just an artifact of the processes that produce these books” (2005, p. 81). To deal with this ambiguity, the present study focused on the conceptual framework in the opening chapters, and all coded units were considered as components of the “introductory language” by which the discipline is presented, not necessarily as sociology’s core. Since it is hard to observe the effects of knowledge accumulation in opening chapters, we can only hope to find more pedagogically attentive introductory language used in recent textbooks. Similarly, it can be expected that the introductory knowledge is now more standardized. Standardization in this sense, of course, doesn’t mean uniformity, but there is no need to find inconsistent statements on the same issues. The criteria for a more pedagogically attentive introductory language can be defined, although too simply, as 1) a decreased total number of *solitary concepts* following an increase in the total number of *core concepts*, and 2) an increase in the total number of definitions.

Hypothesis 6. There is no significant difference in the total number of concepts. However, the total number of defined concepts is significantly higher in recent textbooks.

Hypothesis 7. In recent textbooks, the number of solitary concepts decreases as the number of core concepts increases.

Finally, the standardization of basic knowledge contained in the textbooks can be defined as decreased diversity in selected units of basic knowledge. In other words, if it is assumed that the basic knowledge is more organized and standardized in the textbooks from the recent period, then the variables in basic knowledge (such as theoretical and methodological approaches) should be almost evenly distributed among the texts.

Hypothesis 8. The more recent the textbooks, the less the diversity of the basic knowledge.

Mann-Whitney U tests for nonparametric data and independent samples *t*-tests were conducted to determine group differences. To test hypothesis 1b and 8, Simpson’s Index of Diversity (Simpson’s *D*) was used for determining the extent of in-group diversities of the basic knowledge units. This index provides a probability-based measure which represents the probability that two randomly selected units belong to different categories. The index can be calculated by the following formula (McDonald & Dimmick, 2003, p. 61):

$$D = 1 - \sum p_i^2$$

where p_i represents the proportion of each category in the total number of observations in the group. If there is different number of categories in groups, a standardized version of the index is as follows:

$$D_z = \frac{D}{\left(1 - \frac{1}{k}\right)}$$

where k is the number of categories in the group. The value ranges between 0 and 1, namely, the greater the value, the greater the diversity.

3. Results

3.1. Structure

According to the chapter classification used in this study, 63 first- and second-level headings were classified (table 5). With non-classifiable headings, the total number of different subject headings in the textbooks was 85. Approximately 71% of all headings ($n=61$) were found to be common in all texts. There were 67 different subject headings in 1980-99 period, and 61 in 2000-15 period. Table 4 shows the most common chapters in the respective periods.

Table 4. Most common chapters in the texts

1980-99 (N=16)			2000-2015 (N=14)		
Chapter	F	%	Chapter	F	%
Introduction	16	100	Introduction	14	100
Social change	14	87	Classification	13	93
Classification	12	75	Culture	12	86
Method	12	75	Method	11	79
Culture	11	69	Family	10	71
Socialization	11	69	Education	9	64
Family	10	62	Socialization	9	64

As expected, there was a clear agreement on introductory chapters in both periods, however, no other subject was found which at least 90% of all 30 texts had agreed on. Therefore, along with “social classification”, there were only two chapters with 80% or more agreement among all texts. 28 headings (42%) in the texts from the first period and 26 (43%) in the texts from the second period were individual, namely, unique subject headings. While the chapter “social change” was the second most common chapter in the first period, it wasn’t contained with the same agreement in the second period. Though there were slight changes in the percentages of some headings, chapters on classification, culture, family, and socialization seem to be the most important subjects in Turkish sociology textbooks. However, chapters on very important issues such as “social problems” or “inequality” could find a little place than they deserve. Only two texts from the second period, for example, contained chapters on poverty.

If we compare the percentages of subject categories, textual isomorphism can clearly be seen. Despite slight changes in the percentages, table 5 shows the structural pattern of Turkish sociolo-

gy textbooks. Given the proportions of subject categories, there is a scheme through which the texts can contain similar subjects with similar amounts. Relying on other textbooks is clearly responsible for this scheme.

Table 5. Proportions of subject categories in the texts

Category	1980-99	2000-15	TOTAL
Introduction	11,20	11,21	11,21
Social Processes	28,22	22,42	25,43
Change, Mobilization	15,35	15,70	15,30
Collectivity	2,07	3,59	2,80
Institutions	12,86	18,83	17,03
Social Problems	3,73	5,38	4,53
Types of Society	2,07	0,90	1,51
Social Life	4,15	4,93	4,74
Social Categories	7,05	4,93	6,03
Environment	1,24	1,79	1,51
Others	12,06	10,32	9,91
Total	100	100	100

While subjects and chapter arrangement patterns create textual isomorphism, these structural patterns don't exist in more specific content. It's easy to test this claim by using number of key figures presented in opening chapters. Total 26 texts (13 in each period) had subchapters for key figures in history of sociology, and there were total 85 figures presented under subheadings on their own, 65 names in the first period and 48 in the second. As criticized long ago, there are too many "famous names" in introductory sociology textbooks (McGee, Vaughan, & Baker, 1985, p. 23). These figures range from the philosophers in Ancient Greek, and European and Muslim philosophers in the middle ages to classical and contemporary sociologists. As can be seen in table 6, most of the names are unique, while a few of them commonly included in the texts.

Table 6. Percentages of textbook agreement on "key figures in history of sociology"

1980-99 (N=13)			2000-15 (N=13)		
Agreement	Number of Figures	Cumulative Percentage	Agreement	Number of Figures	Cumulative Percentage
100%	0	0	100%	3	6,25
90%	0	0	90%	2	10,42
80%	2	3,08	80%	0	10,42
70%	1	4,62	70%	0	10,42
60%	1	6,15	60%	2	14,58
50%	1	7,69	50%	1	16,67
40%	0	7,69	40%	0	16,67
30%	7	18,46	30%	4	25
20%	4	24,62	20%	4	33,33
10%	8	36,92	10%	8	50
< 10%	41	100	< 10%	24	100
Total	65		Total	48	

In the texts from the first period, there was no name with 90% agreement or more, and only two names (Comte and Durkheim) presented commonly in at least 80% of the texts. In the texts of 2000's, there were 5 "core" figures that included in at least 90% of the texts: Comte, Durkheim,

Saint-Simon, Marx and Weber. It seems that, as the total number of figures decreases, it's more likely to find "core" names in the recent texts. However, 41 figures (*Median*=0) in the first period and 24 figures (*Median*=1) in the second period were solitary names. Although the total number of solitary names decreased in the recent period, there wasn't a statistical difference in medians (Mann-Whitney; $U = 81.5, p = .869$). Accepting the null hypothesis means that there is a trend in prevalence of individual names in sociology texts. Because, it's totally up to the authors to decide how long will be the "history of sociology" and how many names will be presented.

All sociology textbooks analyzed here includes a chapter on the history of sociology, however, this "history" varies between the texts. Although, in general, this history contains narrations that emphasize the differences between social philosophy and sociology, some authors prefer an epic "human history". Presenting the discipline with special emphasize on its history is the long-term effect of French sociology textbooks. As Schrecker pointed out, French sociology textbooks "contain at least one chapter, often two or three" on the history of sociology (Schrecker, 2008, p. 203). To determine how the narrations of this history had been diversified, standardized Simpson's diversity indices (D_z) were calculated for each group's "key figures". Thus, for the first group $D_z = .98$, and for the second group $D_z = .97$. That is to say, the probability that two randomly selected headings belong to different figures are 98% for one group, and 97% for the other. This indicates a tremendous diversity of the figures presented in introductory chapters, and also of the narrations. Moreover, two group had nearly identical diversity values. This means that hypothesis 1b was also supported.

3.2. References and Citations

Nearly all sociology textbooks analyzed here had attempted to provide a comprehensive look at the discipline's knowledge, which means that instead of simply defining the subject matter, and presenting the basic concepts and some exemplary works, they try to include most of the subjects and research areas. In this case, it wouldn't be surprising if there were tens of pages of bibliographies and thousands of entities within them. However, it would be a problem if one encountered a sociology textbook with a few dozen references. This is exactly the problem that can be found in some Turkish sociology textbooks. Thus, it's important to understand whether there was a significant difference in the total number of references between the periods. The following table summarizes the results for the reference types and their respective sizes.

Table 7. Means, medians and standard deviations for references

1980-1999 (N=16)							
	Article	Book	Book Chapter	Thesis	Report	Media	Total
F	278	2448	107	10	53	8	2904
%	9,57	84,30	3,68	0,34	1,83	0,28	100,00
Mean	17,38	153	6,7	0,63	3,31	0,5	181,5
Median	6,5	90,5	4	0	0,5	0	115
SD	23,885	121,534	8,292	1,31	5,313	0,632	138,114
2000-2015 (N=14)							
	Article	Book	Book Chapter	Thesis	Report	Media	Total
F	321	2586	430	48	98	111	3594
%	8,93	71,95	11,96	1,34	2,73	3,09	100,00
Mean	23,64	184,7	30,7	3,7	7,46	8,08	256,7
Median	22	169,5	27	1	5	4	227
SD	24,26	136,162	29,7	6,343	7,523	14,251	198,95

Hypothesis 2 predicted a growth in the total number of references, however, it wasn't supported (Mann-Whitney; $U = 97.5, p = .547$). Likewise, there was no sufficient evidence to support hypothesis 3 which predicted a significant growth in the total number of references to scholarly journal articles (Mann-Whitney; $U = 101.5, p = .662$). With regard to the age distribution of references, table 8 shows the results.

Table 8. Age distribution of references in the textbooks

Age		0-5		6-10		11-15		≥ 16	
		F	%	F	%	F	%	F	%
1980-99	Books	40	1,63	140	5,72	344	14,06	1923	78,59
	Articles	11	3,96	28	10,07	89	32,01	150	53,96
	All references	65	2,24	178	6,13	462	15,91	2198	75,71
2000-15	Books	302	11,69	460	17,8	468	18,11	1354	52,4
	Articles	35	10,9	72	22,43	70	21,81	144	44,86
	All references	483	13,44	657	18,28	663	18,45	1786	49,69

Though total seven texts from both periods didn't refer to any source aged five years or less (the most recent references), as can be seen in the table 8, from the previous period ($Median=2$) to the next ($Median=17.5$) the total number of references to the latest works had increased markedly (Mann-Whitney; $U = 39.5, p = .002$). However, this growth had occurred mostly due to a significant increase in the number of references to the latest books ($p = .001$), while there was no significant difference in the total number of references to recent journal articles ($p = .166$). In 1980-99 period, nearly 76% of references were sources aged 16 years or more. Although the total number of "old references" had declined in the recent period, the difference in median values (106.5 against 99) wasn't significant (Mann-Whitney; $U = 107, p = .835$). Hence, hypothesis 4 was partly supported.

References and citations also give important information when it comes to the relation between the authors' sources and the texts' content. One way to look at this relation is to find whether the texts rely on original works of sociologists that they present or on other sociology textbooks. The texts in either period had references to the works of 33 sociologists presented in the introductory chapters. In the texts from both period, no sociologist was referenced with 70% agreement or more. Works of five sociologists in the first period, and of only one in the second period were listed in 60% of the texts. For example, while total 22 texts presented Marx in the introductory chapters, only 13 texts had listed his works. 20 texts presented Saint-Simon, and his works were listed in only one text. In 1980-99 period, there were 337 references to the works of 33 sociologists ($Median=12$) and 156 secondary references to 68 textbooks ($Median=13$). In the 2000-15 period, 263 references listed were primary references ($Median=16$) and there were 207 secondary references to 90 textbooks ($Median=8$). These primary and secondary references were cited 497 times in the opening chapters of 10 texts in the first period, and 543 times in those of 12 texts in the second period³. Of the citations in the first group, 47% (235) were primary ($Median=8$) and 53% (262) were secondary ($Median=3.5$). In the second group, 45% (244) of the citations were primary ($Median=14.5$), while 55% (299) were secondary citations ($Median=19.5$). One part of hypothesis 5 predicted a significant increase in primary references and citations, however, there were no

3 There were no in-text or footnote citations in total 8 books.

significant differences in the number of original references (Mann-Whitney; $U = 111, p = .967$) and citations (Mann-Whitney; $U = 55, p = .497$). Similarly, there were no significant decreases in the total number of secondary references (Mann-Whitney; $U = 74.5, p = .118$) and citations (Mann-Whitney; $U = 59, p = .451$). Hence, hypothesis 5 wasn't supported.

3.3. Introductory Language: The Conceptual Patterns

Total 1646 concepts and terms were cited in the introductory chapters of 30 textbooks, and 43,5% (716) of all concepts were defined. The introductory chapters of 16 books in the first period contained total 951 concepts and the number of defined concepts was 372 (39%). In the next period, these numbers had increased to 1164 and 517 (44%) respectively.

Table 9. Means, medians and standard deviations for concepts

	1980-99 (N=16)		2000-15 (N=14)	
	All Concepts	Defined Concepts	All Concepts	Defined Concepts
F	951	372	1164	517
Mean	153,81	43,25	198,57	72,71
Median	145,5	35	176	62,5
SD	83,348	27,533	78,569	34,793

Since the data were normally distributed and the group variances were equal, independent samples *t*-tests were conducted to test the group differences (hypothesis 6). There was no significant difference in the total number of all concepts; $t(28) = -1.507, p = .143$. However, the increase in the number of defined concepts was significant; $t(28) = -2.588, p = .015$ (supporting hypothesis 6). It seems that, while the total number of concepts was relatively stable between the periods, recent authors tend to use more defined concepts and terms when presenting the discipline in introductory chapters. Are these results supposed to be an improvement in introductory language? To provide an answer to this question, it's equally important to assess the extent to which the textbooks from different periods agree on these concepts. Regarding the category of "all concepts", in the first period, only four (0,42% of 951) concepts were cited in all books, and there were six core concepts (0,63%) with at least 90% agreement and 18 concepts (1,9%) with 80% agreement or more. In the 2000-15 period, all texts commonly included only 8 concepts (0,7% of 1164) and the number of core concepts increased to 15 (1,3%). Although this was a slight increase, the difference in the number of core concepts was significant (Mann-Whitney; $U = .000, p = .000$). Most importantly, total 538 (nearly 57% of 951) concepts in the texts of the first period and 703 concepts (60% of 1164) in those of the second period weren't included in more than one text. Moreover, the difference in the number of solitary concepts wasn't significant (Mann-Whitney; $U = 81.5, p = .205$). With regard to the defined concepts, the situation was even worse. In either period, there wasn't any defined concept included in at least 90% of the texts. Only three concepts (0,58%) were cited in the texts from the second period with 80% agreement. In half of the 1980-99 texts, only six defined concepts (1,6%) were commonly included, in the next period this number slightly increase to 17 (3,3%). However, in the first and second period, respectively 236 (63%) and 322 (62%) of defined concepts were unique. There was no evidence that the total number of solitary defined concepts had decreased significantly (Mann-Whitney; $U = 88.5, p = .328$). Except the slight increase in core concepts, no core defined concepts were found and there wasn't any significant decrease in the total number of solitary concepts (partly supporting hypothesis 7).

Table 10. Most commonly cited concepts in the textbooks

All Concepts with at least 90% agreement			Defined Concepts with at least 50% agreement		
1980-99	2000-15	Overall	1980-99	2000-15	Overall
Family	Collective consciousness	Family	Mechanical solidarity	Anomy	Ideal type
Observation	Division of labor	Observation	Method	Dysfunction	Mechanical solidarity
Social	Family	Religion	Organic solidarity	Hypothesis	Organic solidarity
Social Event	Means of production	Social	Social dynamic	Ideal type	Social dynamic
Social Institution	Observation	Social Institution	Social static	Latent function	Social static
Society	Religion	Social structure	Society	Manifest function	Society
	Social	Society		Mechanical solidarity	The metaphysical stage
	Social fact			Organic solidarity	The positivist stage
	Social group			Sample	The theological stage
	Social Institution			Social dynamic	
	Social structure			Social static	
	Society			Society	
	The metaphysical stage			Substructure	
	The positivist stage			Superstructure	
	The theological stage			The metaphysical stage	
				The positivist stage	
				The theological stage	

Consequently, at least on conceptual level, there was no sign of more pedagogically attentive language in the textbooks of the second period, since only seven core concepts (0,43% of 1646) were found in all texts and total five defined concepts were cited in 60% of the textbooks. Whereas, total 1188 (72%) of all concepts and total 538 (73%) of all defined concepts were solitary. These results indicate that there is a great variability among concepts and that the language used by the authors in presenting sociology is highly diverse.

3.4. The Basics

When it comes to the basic knowledge presented in introductory chapters, the textbooks maintain diversity. This diversity can be found among topics about sociology's subject matter, its method, causality, prediction and so forth. Approaches or schools, methods and research techniques presented in the respective chapters can easily be compared and provide clean evidence for intertextual diversity. For example, Table 11 shows the so-called theoretical approaches, schools and "paradigms" in sociology that presented in the texts.

Table 11. Theoretical approaches and schools presented in the textbooks

Approach or school	1980-99	2000-15	Overall	Approach or school	1980-99	2000-15	Overall
Actionalist theory		1	1	Cosmological movement	1		1
German sociology	3		3	Materialist-Dialectic sociology	2		2
Anglo-American sociology	2		2	Mechanicalism	1	1	2
Anthropological sociology	1		1	Organicism	1		1
Biological school	3	1	4	Postmodernism	1	3	4
Geographical school		1	1	Post-structuralism		1	1
Conflict theory	2	8	10	Positivism	1	2	3
Darwinist school		1	1	Psychological school	4	1	5
Demographical school		1	1	Realism		1	1
Experimentalism	1		1	Symbolic Interactionism	2	8	10
Economical school	2		2	Socio-biology	1	1	2
Critical theory		3	3	Historical school	2		2
Empiricism	1		1	Sociological school	1	1	2
Ethnomethodology		2	2	Universalist movement	1		1
Feminism		2	2	Conciliatory sociology	2	1	3
Formalist sociology	2		2	Structural functionalism	3	8	11
French sociology	2		2	Structuralism		2	2
Racism		1	1	Interpretive sociology		2	2
Idealist-Capitalist sociology	1		1	Zoological approach	1		1
Genetic Structuralism		1	1				

Total 39 schools and approaches were mentioned in the texts. As can be seen in the table 10, in some texts, research strategies such as symbolic interactionism and ethnomethodology (Agger, 1989, p. 367) were presented as theoretical approaches. All 26 approaches and schools in the texts from the 1980-1999 period were included with 20% agreement or less. In the second period, except the “holy trinity”, 18 approaches and schools were included with maximum 20% agreement. In the first and the second periods, respectively 13 and 14, and total 16 approaches and schools weren’t mentioned in more than one text. Despite a slightly increased emphasis on sociology’s three major approaches in the second period, arbitrary classifications can be found in all books. Regarding methods and techniques, similar trends were observed. Of all texts, only 16 provide information about methods and research techniques in sociology. In the first period, the texts mentioned 17 methodological approaches and 27 research techniques, whereas 10 methodological approaches and 26 related techniques were found in the texts from 2000’s. Total 12 of 21 methods and 10 of 34 techniques weren’t mentioned in more than one text. In all 16 textbooks, “the comparative method”, “functionalist method” and “quantitative and qualitative methods” were presented with only 25% agreement. With regard to the techniques, only “survey” and “document review” were presented in half of the texts.

Table 12. Standardized Simpson’s Indices for theories, methods and techniques presented in textbooks

Theoretical Approaches			Methodological Approaches			Research Techniques		
1980-1999	2000-2015	Overall	1980-1999	2000-2015	Overall	1980-1999	2000-2015	Overall
.99	.96	.97	.98	.95	.94	.98	.99	.96

Finally, to identify diversity in information represented in the texts, respective Simpson's indices were calculated and the results were summarized in table 12. A quick glance at the table reveals high and similar diversity rates between the categories. No significant decrease was observed in any category. Hence there wasn't sufficient evidence to support hypothesis 8.

4. Discussion

This study quantitatively analyzed introductory chapters and bibliographical entities of Turkish sociology textbooks from 1980 to 2000's, and compared their content features in order to understand how sociology's organizational fragmentation affects its disciplinary presentations and images on introductory level. From the study results, three important points can be concluded. First, by emphasizing sociology and its problems generally, it is acknowledged that above mentioned textbook problems are not related to a particular national sociology profile. Despite the fact that sociology's turbulent development across the globe caused by different local socio-political settings, intellectual climates, and various levels of demand for sociological research, these textbook trends are more likely to be general phenomenon. Verifying this claim is quite difficult since there is scant empirical research on non-western sociology textbooks, especially on those from developing countries. Nevertheless, alongside dozens of studies on American and European texts, some contributions from other countries can give us a clue.

For example, concerning textbook chapters, Harley and Wickham (2014) showed how "promiscuous" is the content of Australian sociology textbooks. We found the same disagreement on the content in Turkish texts. According to Harley and Wickham, this disagreement is caused by "the generally unintended rivalry" among sociologists and is "deleterious to the long-term health of the discipline" (p. 54). Regarding references and citations, Pereyra found that of the citations in sociology textbooks from Mexico and Argentina, only 5-10 percent are to journal papers (2008, p. 280). Although the books he analyzed were older texts, this "scarcity of articles as sources" reveals a striking parallel between Latin American and Turkish textbooks, as the proportion of the citations to journal papers in Turkish books are about 9-10 percent. Furthermore, although not statistically significant, we found a slight decrease in the percentage of journal articles as textbook sources showing a similarity to New Zealand sociology textbooks (Crothers, 2008). Finally, as can be seen in Taiwan case (Chang, Chang, & Tang, 2010), the ominous controversy about what constitutes sociology's disciplinary identity (objectivity, pro-public or critical attitudes?) isn't only a problem of western academics.

Second, the insignificant differences between periods demonstrate a stability in textbook trends over time. Selection of the chapters and disciplinary content, trends in citation and concept usage, and the ways presenting basic information remained relatively similar from one period to another. Perhaps except some improvements in physical qualifications, this means that one can observe no major development in commitment to disciplinary pedagogy through decades, and simply drawing on previous textbook designs continues. This in part can be due to the problematic dependence upon source material. Among sociology textbooks examined here, one can find a text as a "coverage of an entire discipline" with only 40 references. Of course one cannot evaluate the quality of a text by only focusing on its bibliography list. However, there are important information within those lists about range and depth of topics covered in the textbook. And in contrast to those are meticulously reviewed and contributed by hundreds of editors, academic reviewers and consultants, a sociology textbook written by consulting a few number of sources will be a great problem for sociology education. Further, it is clear that most of the references of Turkish sociology textbooks consist of outdated and non-disciplinary material. Especially, the

percentage of references to the disciplinary research literature is significantly low, and equally importantly, references to other sociology textbooks form a substantial part of bibliography lists.

At this point, it's important to underline some political manifestations in this regard. Most of the Turkish sociology textbooks are "shy" and seem to be reluctant to objectively approach local social problems. This is mostly evident in brushing off some vital topics such as "social class", "poverty" and "social inequality". Most of Turkish authors present statistics about various types of inequalities in other countries, share photos of sweatshops and criticize racial oppression in the US. However, they reluctant to write about the inequalities and other social problems peculiar to Turkish context.

Third, and paradoxically, the major commonality between the texts is a striking individuality predominant during their entire production processes. It is evident that if there is a lack of organizational centrality, first thing to look for is the extent to which individual contents form the textbooks. Despite the textual isomorphism at a more general level, sociology textbooks succumb to unrestrained individuality of their authors. To understand how unrestrained it is, one can compare contents such as key figures, references, concepts, approaches etc. between textbooks, and then obtain the rough proportion of "solitary" content in comparison to relatively common features. In Turkish sociology textbooks from both periods, unique names, consulted sources, concepts and "approaches" compose nearly 60% of content of the introductory chapters. This will give us some idea of how lack of coherence and standardization in the discipline are responsible for inaccurate, deficient and inconsistent images of sociology.

The most striking individuality can be observed at a conceptual level. For instance, in their 2004 study Keith and Ender found that over 50% of the concepts cited in the glossaries of the texts were "solitary", and contrary to their expectations, the percentage of these unique concepts didn't decrease in the texts from the recent period (Keith & Ender, 2004, p. 25). This study found similar trends in concept use in introductory chapters of the Turkish texts. In both periods the percentage of unique concepts were around 60%, and there weren't any significant difference between the periods. If we consider the amount of variability in concepts as a criterion for an appropriate introductory language, then the great variability in concepts cited in the introductory chapters is a sign of pedagogically poor and inattentive language. Moreover, authors tend to use unnecessarily large number of concepts in the opening chapters, and to leave most of these concepts undefined. For example, nearly all students who try to learn the discipline from different sociology textbooks encounter the term "social structure", one of the core concepts in table 10, however, very few of them can tell what actually "social structure" means. This is because the concept was cited in nearly 90% of the opening chapters, but defined only in one-third. And it is impossible to say that those definitions are even consistent.

Similarly, the diversity indices of some very basic information about the discipline are ridiculously high in both periods. This is the reason why immediate textbook standardization is crucial. Keith and Ender state that one way of this standardization is to reduce these variabilities among the texts (p. 30). Wagenaar criticized this standardization as "homogenization", and praised a "creative diversity in texts that teach a similar disciplinary essence" (2004, p. 38). Of course a standardization doesn't mean to be a fascist uniformity, however, given the chaos in the presentations of sociology in Turkish textbooks, what we terribly need is not hugging creativity, but an agreement on what is "the essence".

Grant Support: The author(s) received no financial support for this work.

References

- Agger, B. (1989). Do books write authors? A study of disciplinary hegemony. *Teaching Sociology*, 17(3), 365-369.
- Anık, M. (2008). Lise sosyoloji ders kitapları üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Sosyoloji Dergisi/Journal of Sociology*(16).
- Babchuk, N., & Keith, B. (1995). Introducing the discipline: The scholarly content of introductory texts. *Teaching Sociology*, 215-225.
- Becker, H. S. (1979). What's happening to sociology? *Society*, 16(5), 19-24.
- Berger, P. L. (1992). Sociology: A disinvasion? *Society*, 30(1), 12-18.
- Best, J., & Schweingruber, D. (2003). First words: Do sociologists actually use the terms in introductory textbooks' glossaries? *The American Sociologist*, 34(3), 97-106.
- Bulut, Y. (2008). Türkçe'de yayınlanmış sosyolojiye giriş kitapları hakkında bibliyografik bir değerlendirme. *Sosyoloji Dergisi/Journal of Sociology*(16).
- Chang, M., Chang, Y., & Tang, C. (2010). Indigenization, institutionalization, and internationalization: tracing the paths of the development of sociology in Taiwan. *Facing an unequal world: challenges for a global sociology*, 158-191.
- Crothers, C. (2008). New Zealand sociology textbooks. *Current Sociology*, 56(2), 221-234. doi:10.1177/0011392107085032
- Davis, J. A. (1994). *What's wrong with sociology?* Paper presented at the Sociological Forum.
- Ferguson, S. J. (2016). The center does hold. *Teaching Sociology*, 44(3), 163-176. doi:10.1177/0092055x16651478
- Fuchs, S., & Turner, J. H. (1986). What makes a science'mature'? Patterns of organizational control in scientific production. *Sociological theory*, 4(2), 143-150.
- Hamilton, R. F., & Form, W. H. (2003). Categorical usages and complex realities: Race, ethnicity, and religion in the United States. *Social Forces*, 81(3), 693-714.
- Harley, K., & Wickham, G. (2014). *Australian sociology: Fragility, survival, rivalry*: Springer.
- Keith, B., & Ender, M. G. (2004). The sociological core: Conceptual patterns and idiosyncrasies in the structure and content of introductory sociology textbooks, 1940-2000. *Teaching Sociology*, 32(1), 19-36.
- Kurtz, R. A., & Maiolo, J. R. (1968). Surgery for sociology: the need for introductory text opening chapterectomy. *The American Sociologist*, 39-41.
- Lynch, M., & Bogen, D. (1997). Sociology's 'asociological' core": An examination of textbook sociology in light of the sociology of scientific knowledge. *American sociological review*, 481-493.
- Manza, J., Sauder, M., & Wright, N. (2010). Producing textbook sociology. *European Journal of Sociology*, 51(02), 271-304. doi:10.1017/s0003975610000135
- McDonald, D. G., & Dimmick, J. (2003). The conceptualization and measurement of diversity. *Communication Research*, 30(1), 60-79.
- McGee, R., Vaughan, C. A., & Baker, P. J. (1985). Introductory instruction for a discipline in decline: A critique and proposals for reorientation. *Teaching Sociology*, 12-33.
- Moore, T. (2002). Knowledge and agency: a study of 'metaphenomenal discourse'in textbooks from three disciplines. *English for specific purposes*, 21(4), 347-366.
- Neuendorf, K. A. (2002). *The content analysis guidebook*: Sage.
- Pereyra, D. E. (2008). Sociological textbooks in Argentina and Mexico, 1940—60. *Current Sociology*, 56(2), 267-287.
- Perrucci, R. (1980). Sociology and the introductory textbook. *The American Sociologist*, 39-49.
- Rule, J. B. (1997). *Theory and progress in social science*: Cambridge University Press.
- Schrecker, C. (2008). Textbooks and sociology: A franco—British comparison. *Current Sociology*, 56(2), 201-219.
- Schweingruber, D. (2005). Looking for the core in the wrong place. *Teaching Sociology*, 33(1), 81-89. doi:10.1177/0092055x0503300108
- Sorokin, P. A. (1929). Some contrasts of contemporary European and American sociology: I. *Social Forces*, 8(1), 57-62.

- Spiegel-Rösing, I. (1977). Science studies: Bibliometric and content analysis. *Social Studies of Science*, 7(1), 97-113.
- Wagenaar, T. C. (2004). Core as science or core as major? Impediments to identifying the core. *Teaching Sociology*, 32(1), 37-38.
- Zald, M. N. (1991). Sociology as a discipline: Quasi-science and quasi-humanities. *The American Sociologist*, 165-187.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Sorumluluk ve Denetim Kavramları Üzerinden Havayolu Çalışanlarının İncelenmesi

A Research on Airline Workers in Terms of Responsibility and Control

Mehmet KURTCEBE¹ , Tuğça Poyraz TACOĞLU²

Bu makale, "Teknolojinin Toplumsal İlişkilere Yansımaları: Türk Havacılık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışmasından üretilmiştir. (Bkz. Kurtcebe 2017)

¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Karaman, Türkiye

²Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: M.K. 0000-0001-8174-5327;
T.P.T. 0000-0003-3717-4728

Corresponding author:

Mehmet KURTCEBE,
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Karaman, Türkiye
E-mail: mehmetkurtcebe@kmu.edu.tr

Submitted: 16.03.2018

Revision Requested: 26.04.2018

Last Revision Received: 04.07.2018

Accepted: 04.07.2018

Citation: Kurtcebe, M., Poyraz-Tacoglu, T. (2019). Sorumluluk ve denetim kavramları üzerinden havayolu çalışanlarının incelenmesi. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 99-120.

<https://doi.org/10.26650/JECS406321>

ÖZ

Bu çalışmanın konusunu, günümüzde Fordizm'den post-Fordizm'e geçiş sürecinde çalışmanın aldığı biçimlerin, sorumluluk ve denetim kavramları bağlamında incelenmesi oluşturmaktadır. Çalışma sürecinde sorumluluk ve denetim, İzmir havalimanındaki özel bir havayolu şirketinde çalışanlar üzerinden ele alınacaktır. Türkiye'de büyümekte olan bir sektör olan sivil havacılık, teknolojinin yoğun olarak kullanılması sebebiyle teknolojinin iş ilişkilerine ve çalışma süreçlerine yansımalarını gözlemleme fırsatı sunmaktadır. Bunun yanı sıra havacılık alanında yapılan sosyolojik çalışmaların az olması, çalışmayı önemli kılmaktadır. Fenomenolojik nitel yöntemin uygulandığı çalışmada, havalimanında çalışan on beş kişiyle derinlemesine görüşmeler yapılmış ve iki yıla yakın bir süre katılımlı gözlem tekniği uygulanmıştır. Çalışmada teknolojinin yoğun kullanımının, göstergeleri her yerde dolaşıma açarak bir simülasyon ortamı oluşturduğu, böylece iktidarın alanını genişlettiği ve çalışanlar açısından sorumluluk ve denetim sarmalına yol açtığı bulgularına ulaşılmıştır. Zamanı kullanma açısından var olan baskının dikkat çektiği çağımızın toplumunda, zamana ve mekana hakim olmak için teknolojinin işe koşulması, daima göreve hazır olmayı gerektirmektedir. Bahsi geçen durum faillik ve yapının karşılıklı etkileşimini ortaya çıkaran sorumluluk kavramı ile açıklanmaktadır. Farklı konulardaki çalışanların tümü, baskı ve failliği bir arada içeren alana dahil olmaktadır. Sorumluluk kavramıyla ilgili olarak; müşteriyile ilişkiler, kişisel yetenekler, takip ve karar alma temalarına; denetimle ilgili olarak ise, denetim biçimleri, denetimin deneyimlenmesi ve denetim zinciri temalarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, sorumluluk, denetim, çalışma, sivil havacılık

ABSTRACT

This study scrutinizes types of work in the transition from Fordism to Post-Fordism within the scope of responsibility and control concepts.

Responsibility and control are explored among the workers of an airline company operating in Izmir airport. Civil aviation, which is a developing industry in Turkey, is the ground to observe the reflections of technology in industrial relations and work process due to the fact that technology is adopted in civil aviation to a large extent. In addition, civil aviation, an area with a limited contribution of social science, is yet to be further explored in sociology. Phenomenological qualitative method was applied together with in-depth interviews carried out with fifteen workers and almost two years of participant observation in the airport. It was found that intense use of technology puts signs in a circulation and generates simulation. Power and authority operate effectively in simulation, which results in a swirl of responsibility and control for workers. Responsibility is not unilateral control and it reflects structure and agency in reciprocal operation. About responsibility, relations with customers, personal qualities, attention and decision making themes emerged and about control, types of control, control as an experience and control chains themes emerged.

Keywords: Technology, responsibility, control, work, civil aviation

EXTENDED ABSTRACT

Perception of technology exempt from its relation to social milieu restricts its meaning. Technology is about techniques but approaching technology in terms of social relations reveals other peculiarities of it. Workers have been the subjects of a technical outlook in their relation to technology yet industrial social relations are contextual and flexible challenging any such outlook. Workers of all positions in the hierarchy are encouraged to take responsibilities and decisions and subject to high control owing to adaptations of technology.

The theory of industrial sociology explains the change dating back to the last quarter of the twentieth century in the workplace from Fordism to Post-Fordism. Fordism and Taylor's scientific management changed the workplace dramatically highlighting the Weberian rationality principles and the Marxist labour concept but it was challenged by Mayo's Human Relations approach which focuses on psychology, societal qualities and relations instead of material motivators. This argument is in line with the qualities of Post-Fordism, prioritising horizontal organization types and skills of workers. Some other qualities include the importance of information, flexibility, technology, instant production, flexible production, deskilling, specialization and increase in the number of service jobs. In addition to the above mentioned theories, Foucaultian power and authority perspective and recent literature on technology studies provide theoretical body to build on in this study. Nevertheless, the perspective is partly challenged by a reconsideration of agency and autonomy. The study is about civil aviation because it reflects recent developments in technology and industry. It has been on a growth trend in Turkey.

In order to have a deep understanding of the social reality, a qualitative approach is adopted. How technology effects responsibilities of workers and control over workers is the main research question. In collection of the data, focal points, which are otherwise not easily observable because of the technical terminology and peculiarity of the workplace, are determined with the help of participation experience. The analysis of the data was simultaneous with the data collection due to non-linear research path. An initial open coding of the concepts is followed by a second coding in which relations among initial codes led to categories and the themes emerged. A third phase included selection of the data to support the predetermined categories and revision of previous codings. Some significant details are presented in a descriptive way. Purposively selected participants are eight Turkish civil aviation workers of an airline company and seven handling company workers who provide services for passengers and aircrafts.

Findings demonstrate responsibility and control as the key concepts. "Responsibility" was chosen because of its relation to the authority and control as its Latin root connotate obligation and responding. Responsibility provides a perspective which reconciles agency-structure and captures contextuality

and relations. It enables one to move beyond approaches emphasizing roles or rationality. Control takes an indirect form characterized by centreless authority contrary to the direct control. As a main part of the responsibilities, being controlled and controlling are constant states of work for the workers belonging to different stratas of the hierarchy. Responsibilities are for customers, colleagues, managers and workers themselves. Responsibilities include decision-making and attention as choosing necessary from excessive information which is about taking risks and competition. Technology challenges workers to be more attentive in a constant flow of information and requires to be a lot more dominant in time and space control. Taken all together with time pressure and attention in contemporary society, responsibilities highlight tendencies in industry. Responsibilities and control require horizontal organization, flexibility, appealing to skills and they mostly proliferate in service jobs. They lead us to open the door into industry 4.0. Such a conceptualization of responsibility and control can make a genuine contribution to the existing literature.

1. Giriş

Yaşamlarımızdaki görünürlüğünün giderek artmasıyla birlikte teknolojiyi, sosyal gerçeklikten özerk bir alan olarak düşünmemiz mümkün değildir. Teknolojinin ancak sosyal süreçlerle beraber anlamlı olduğunu, endüstri alanındaki toplumsal ilişkilerde görebiliriz. Bu bağlamda, teknolojinin kullanımlarını anlamak toplumu anlamının anahtarlarından birini sunmaktadır (Toffler, 1980; Masuda, 1983; Giddens, 1990; Drucker, 1993; Castells, 2010). Bu çalışma, teknolojinin toplumsal ilişkiler içindeki yerine odaklanmaktadır. Günümüzde teknolojinin kullanımı pek çok alana yayılmış olsa da, teknoloji, bazı açılardan hayatlarımızı kolaylaştırırken, bazı açılardan tartışmalı hale gelmiştir. Bu tartışmalardan biri, teknolojinin yeni bir sorumluluk ya da denetim anlayışı getirip getirmediğiyle ilişkilidir ki, bu çalışmanın odaklandığı temel soruyu oluşturmaktadır.

Çalışanları ele alan çoğu araştırma, onları nicel ölçütlerle veya büyük süreçlerin parçaları olarak değerlendirme eğilimindedir. Oysa çalışanların gündelik hayatlarındaki doğal ortamlarında derinlemesine anlaşılması önemlidir. Bazı sektörler, günümüzün dinamik çalışma ortamında, verili ve sabit toplumsal ilişkiler barındırmamaktadır. Toplumsal ilişkiler, bağlama bağlı olarak değişen, esnek ve farklılaşan görünüm kazanmaktadır. Hiyerarşinin her pozisyonunda yer alan çalışanlar, daha çok sorumluluk ve kararlar almaya teşvik edilmektedir. Bu süreçlerin anlaşılması, çalışma yaşamının doğasını anlamak açısından önem arz etmektedir.

Teknolojinin kullanım alanlarından önemli biri iletişim iken (Giddens, 1990; Castells, 2010), diğeri ulaşım dır. Hareketliliğin yoğun olması bir noktadan diğere kolay ulaşım imkanı sağlamakta (Toffler, 1980), havacılığın etkinliği ön plana çıkmaktadır. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün 2015 verilerine göre dünya çapında 1945'te oldukça düşük olan yolcu gelir kilometre, 1960 yılında yaklaşık 100 milyar iken, 2014 yılında bu rakam 6.1 trilyona ulaşmıştır. Türkiye'de ise Türkiye İstatistik Kurumu 2015 verilerine göre 1960'ta yaklaşık 713.000 olan iç ve dış hat toplam yolcu sayısı, 2014'te yaklaşık 166 milyon olmuştur.

Bu çalışma, sivil havacılık içerisinde yer alan kişileri ve toplumsal ilişkileri kapsamaktadır. Sivil havacılık, sivil hava araçlarının kullanımını ile hava taşımacılık hizmetinin halka havayolları aracılığıyla ulaştırılması (Aviation, 24 Nisan 2017) anlamına gelmekte ve bu sektörde yolcu taşımacılığına ağırlık verilmektedir. Türkiye'de sivil havacılık sektöründe çalışan ve bu sektörden hizmet alan kişi sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu nedenle sivil havacılık sektöründe çalışanlar arasındaki etkileşimin sosyolojik açıdan araştırılması önem arz etmektedir. Araştırma, havacılık sektöründe çalışanların, esneklik, hareketlilik, hız gibi çağın değerlerinden beslenen ve bu değerlere uygun olarak dinamik, her an her yerde ve hızlı akan bir dünyanın gezginleri mi oldukları; yoksa yarım yüzyıl öncesi, Taylorizm gibi yöntemlerle kontrol ve baskı altında çalışanların yaşadıklarının benzerlerini mi yaşadıkları sorularına cevap aramaktadır.

Foucault (1979, 2014)'nın toplumun disipline edilmesi hakkında değindiği gözetim kavramı da çalışmaya ışık tutmaktadır. Foucault'nun analizinde özellikle iktidarın öznesiz, merkezizsiz konumu, bireyler üzerinde uygulanan gözetim ve bununla beraber gelen denetim kavramı önem arz etmektedir. Araştırmada, bu kavramlar endüstri bağlamına uygun bir kavramsallaştırma olan, denetim kavramıyla ele alınmaktadır. Denetim de özellikle endüstri sosyolojisi alanında, ilişkileri açıklamada kullanılan bir kavramdır. İçinde bulunduğumuz dönemin çalışanları, bu kavramların, iş yerinde aldığı biçimlerine maruz kalmaktadırlar. Araştırmada, sorumluluk ve denetimin nasıl deneyimlendiğini ortaya çıkarmak için bağlam sağlayan bir yer olarak, havalimanı seçilmiştir. Havalimanında havayolu ve yer hizmetleri firmasında çalışanlar açısından denetim ve otoritenin merkezizsiz hale gelmesi sürecine değinilecektir.

2. Fordizm'den Post-Fordizm'e: İş Ve Çalışmanın Doğasında Meydana Gelen Değişmeler

İşin yönetimde meydana gelen değişimleri ele alırken, farklı kuramcıların değerlendirmelerine yer vermek, örgütleri ve örgütlerde modernleşmeyle ön plana çıkan anlayışları ortaya koymakta yardımcı olacaktır. Ekonomik ve bilimsel açıdan toplumları çok eski zamanlardan itibaren gruplandıran Toffler (1980), zamanımızda yaşanan değişimlerin insanlık tarihinde dönüm noktalarından biri olduğunu belirtmektedir. Bu dönüm noktalarından ilki, tarımın; ikincisi ise sanayinin gelişimiyle yaşanmıştır. İlk dalgada işe koşulan insan gücüyken, ikinci dalgada makineler ve teknolojik aygıtların kullanılmasıyla ihtiyaç duyulan gücün kaynakları farklılaşmıştır. İkinci dalgada şahıs işletmelerinden çok, büyük miktarda paraları işe koşabilecek anonim şirketler etkin olmuştur. Birinci dalgada yer alan güçlü bir şahıs imgesinin altında yatay örgütlenen topluluklar bulunurken, ikinci dalgada elitler ve onların altında gruplanan diğer elitlerle bir ast-üst yapısı oluşmuştur.

Bauman (2003) ise, modernliğin düzenleyici tarzını vurgulamaktadır. Bauman'a göre modernlik, düzenleme getirmeye heveslidir; kaos karşısına alan düzen, aslında bir yaratıdır. Bu ikisi birlikte ne kadar vücut buluyorsa, o kadar modernlik vardır. Müphemlik, aşılması gereken bir durumu tanımlamaktadır. Böylece düzenleme kaygısı, hiçbir zaman varılamayacak hedefler koydurtarak, modernliği asla bitmeyecek bir menzil yapmaktadır.

Modernliğin etkinliği içerisinde, değişim, düzenlemeler ve toplum hayatındaki yenilikler kendini göstermiştir. Çalışma ortamı da bu süreçlerden geçmiştir. İlk dönüşümlerden biri, yönetim alanında gerçekleşmiştir. Yönetimin biçim değiştirerek toplumu anlamada önem kazandığı tek yer devlet yönetimi olmamış, iş yeri için de yönetimahtar bir unsur olmuştur. Bilimdeki gelişmelerin ve yeni değerlerin iş yerinde karşılığını bulması çok uzun zaman almamıştır. Bu gelişmelerin kavramsallaştırılmış hali, Taylorizm'de ifadesini bulmuştur.

Frederick Winslow Taylor, bilimsel bir yöntem kullanarak çalışma ortamını düzenlemiştir. Taylor'ın "bilimsel yönetim kavramı, çalışmayı akılcılaştırmayı" (Taylor, 1947'den aktaran Ritzer, 2011, s. 56) ifade etmektedir. Verimliliği çalışma açısından artırmayı amaçlayan akılcılaştırma kavramı, işi daha küçük birimlere bölerek, gözlemlenmesini kolaylaştırmaktadır. Denetim ve işbirliği sağlayarak öngörülebilirliğin ve iş karşılığı ödenen paraların düzenlenmesi sayesinde hesaplanabilirliğin artırılmasını amaçlamaktadır. Çalışanların vasıflarını değersizleştirme ve insanı insan yapan değerlere karşı bir duruş sergileme söz konusudur (Grint ve Nixon, 2015). Akılcılığın bu denli ön planda olduğu işyerinde çalışanların duygularına dair değerlendirmeler yer bulmamıştır.

Yönetimin düzenlenmesi kadar, endüstrinin de belli ilkelerle düzenlenmesi söz konusu olmuştur. Endüstrinin düzenlenmesinde, Henry Ford gibi yenilikçi yöneticilerin yaptıkları belirleyici olmuştur. Fordizmin önemli unsuru olan üretim bandı; verimli, öngörülebilir, hesaplanabilir ve denetlenebilir bir çalışma sürecine işaret etmektedir. Taylorizm'e benzer şekilde Weberyan anlamda aklın ele alınışıyla son derece örtüşen bir anlayışı yansıtmakta, bilgili bilgisiz herkes üretim yapabilmektedir. Hem üretim bandı hem de bilimsel yönetim, biçimsel akılcılığın getirdiği dezavantajları da içermektedir (Ritzer, 2011).

Çalışanların etkileşim içindeki insanlar olması gerçeğinin farkına varılması ile Elton Mayo (2003)'nun öncülük ettiği İnsan İlişkileri Yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Yaklaşımına paralel olarak, insanın olduğu yerde sadece ödülleri veya fiziksel şartların değil, insan psikolojisi ve ilişkilerin de etkinliği üzerinde durmak makul görünmektedir. Bu yaklaşıma göre, Taylorizm'in ve benzer yaklaşımların savunduğu bilimin ilkelerinin yönetimde kullanılması, insanı ihmal etmektedir. Sadece para motivasyonu ile çalışmayan insan, her durumda rasyonel bir hareket sergileyebile-

lır. Böylece katı ast-üst modellerinden vazgeçilebilir ve kararları almada çalışanların fikirlerine yer verilmesi mümkün olabilir (Bruce, 2006). Bu bakış açısı insan merkezlidir ve insana özgü yönleri dikkate almaktadır.

Bu gelişmelerin ardından Fordizm, 20.yüzyılın son çeyreğinde yerini post-Fordizm'e bırakmıştır. Post-Fordizm; kişiye özel ürünler, daha kısa sürede üretim, esnek üretim, işçilerde daha fazla beceri, toplumda farklılaşma (Ritzer, 2011) gibi değişimleri içermektedir. Castells (2010) post-Fordizm'i, bilginin ön plana çıktığı enformasyon teknolojileri ile karakterize etmektedir. Teknolojiye başvurmak, kitle üretiminden esnekleşmeye geçiş ve emekteki dönüşüm ile bağlantılıdır. Toffler (1980) da teknolojinin rolüne dikkat çekmektedir. Ona göre, iş ortamı fabrikadan ofise dönmekte, kıyafetler ve konuşmalar farklılığı azaltan şekilde günlük hale yaklaşmakta, esneklik iş saatleri ve yerleri bazında artmakta, farklılaşmış ürünler yayılmakta, müşteri üretim sürecinin içine girerek üretime katkı vermekte ve bu gelişmelerin sonucunda çalışma esnekleşmektedir. Uzmanlaşma ve bilgiyle donanmak, emek piyasasında avantaj sağlamaktadır. Post-Fordizm'i açıklayan kuramlarda (Toffler, 1980; Castells, 2010) bir başka dikkat çekici husus, hizmet sektörüne doğru kaymanın gerçekleşmesidir. Sanayi üretiminin yerini alan bu sektör, geniş bir alanı kapsayan işleri ifade etmektedir.

Havalimanlarındaki çalışma ortamı ele alındığında, hizmetlerin etkili ve yerinde verilmesi ön plana çıkmaktadır. Bunu sağlamak adına, daha esnek bir yapılanma oluşturulmuştur. Çalışanların, kurallar ve yapılanmanın getirdiği baskıdan çok, yerinde ve etkili hizmet anlayışıyla hareket etmesinin sağlanması hedeflenmektedir. Bu anlamda hava limanlarındaki örgütler, yenilikçi ve uyuma odaklıdır. Bu örgütler, dışarıyla uyumu sağlayabilmek adına, kendilerini sürekli yenilemektedirler.

3. Yönetimin Çağdaş Halleri: Denetim, Gözetim Ve İktidar

Denetim ve gözetim ile ilgili en etkili çalışmalardan biri Foucault (1992)'ya aittir. Foucault modernliğin, günlük yaşamdaki pratikler de dâhil olmak üzere, yönetim açısından önemli taraflarına ışık tutan denetim ve otorite kavramlarına değinmektedir. Günümüzde bilgiye başvurmak, denetimin bir yönünü oluşturmaktadır. Bu boyutlarıyla Foucault'nun araştırması, denetim ve disipline etmeye yönelik toplumsal süreçlere ve bilginin rolüne ışık tutan bir görünüme bürünmektedir. Denetimin ve bireyleri disipline edici iktidarın tavrının bilgiyi işin içine katarak tarihsel çağrışımlarıyla ele alınması, bu çalışmaya da konu olan süreçleri açığa çıkarmasıyla dikkat çekmektedir. Bilgiye önemli bir yer veren Foucault, iktidarın bilgi ürettiğini, bilginin iktidardan farklı bir yerde konumlandırılmayacağını, iktidar ve bilginin birbirlerini doğrudan içerdiğini ve bilgisiz iktidarın eksik kaldığını vurgulamaktadır (Foucault, 1992,s. 33). Bu çalışmada da denetim bilgiyle beraber ele alınmaktadır. Bilginin bu önemli konumu, teknolojiyi de önemli kılmaktadır.

Denetlemek, kontrol etmeyi beraberinde getirmektedir. Bireyleri kapatarak sağlanan disiplin açısından, eğitimde yatılı okullar, güvenlik açısından askeri alanlar, endüstride fabrikalar vardır (Foucault, 1992). Bu anlamda, günlük yaşamın tüm alanlarında iktidarın izlerini görmek mümkündür. Özgür bireylerdense, iktidar için üreten bireyler toplumu oluşturmaktadır. Foucault, iktidarın bir şeyleri yasaklayarak değil, belli değerleri topluma kazandırmaya çalışarak, bu yönde bir ahlakı yaratma çabasında olduğunu, bunun için gerekli olan bireyselleştirmeyi ve güçleri kontrol etmeyi sağladığını belirtir. İkna ederek ele geçirmek, iktidarın hedefindeki odaktır.

Foucault, bireyleri kontrol etmede başvurulan yolları da açıklamaktadır. Bunlardan biri olan "hiyerarşik gözetim" için, bakışların önemli olduğunu, zorlamaların bakışlarla sağlandığı bir dü-

zenin gerekliliğine değinmektedir. İş yeri için düşünüldüğünde, kontrol etmek ve yönetmek, çalışmayla iç içe geçmiş durumdadır. Foucault(1992, s. 231), gözetim ile normalleştirmeyi birleştiren normalleştiren gözetimi; nitelemeye, tasnif etmeye ve cezalandırmaya izin veren bir gözetim olarak görür. Bu gözetim türü, uzmanlığa başvurmaktadır. Bu yüzden bilgi, önemli bir yer teşkil etmektedir. Foucault, gözetimin görünmeden yapılmasını sağlayan yapıya dikkat çeker, toplumda kendiliğinden bir kontrol mekanizması devreye girmektedir. Herkes birbirinin gözetleyicisidir ve düzenin işlenmesini temin eder. İş yaşamında da bu kontrol mekanizması her zaman devrededir. İşin kalitesi veya miktarı kontrol edilmektedir. Bunların ötesinde, davranışlar, yaklaşım tarzları kontrol edilmektedir. Bu gözetim, örgütlerin içinde farklı birimler tarafından kontrol, çalışanların birbirlerini kontrolü veya üstün astı kontrolü gibi biçimler alabilmektedir.

4. Yöntem

Araştırma, fenomenolojik nitel yöntemle gerçekleştirilen bir alan çalışmasıdır. Nitel yöntemin tercih edilmesinin sebebi, toplumsal gerçeklik ve insanın temel doğası hakkında bilgiler vermek, insanların doğal ortamlarda nasıl anlam oluşturdıklarını keşfetmeye çalışmaktır (Neuman, 2010). Çalışmanın aldığı biçimlerin sorumluluk ve denetim kavramları bağlamında incelenmesi amacıyla İzmir havalimanındaki özel bir havayolu şirketi ve şirket çalışanları seçilmiştir. Araştırma konusu, aşağıdaki iki araştırma sorusu çerçevesinde analiz edilmiştir:

1. Havacılık sektöründe kullanılan teknoloji, çalışanların sorumluluklarını nasıl etkilemektedir?
2. Havacılık sektöründe kullanılan teknoloji, çalışanların denetimlerini nasıl etkilemektedir?

4.1. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Araştırmada incelenen insanlar için neyin anlamlı ya da önemli olduğunun kendi bakış açılardan anlaşılması açısından, nitel araştırma yönteminin katılımlı gözlem ve yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme olmak üzere iki araştırma tekniğinden yararlanılmıştır. Katılımlı gözlem verileri, araştırmacılardan birinin yaklaşık iki yıl süresince söz konusu havayolunda çalışması sonucunda elde edilmiştir. Araştırmacının sektörde çalışma deneyimi olması, sektördeki çalışma süreçleri ve ilişkileri hakkında detaylı bilgi sahibi olmasını, kendi terminolojisi ve kurallarına sahip, dışarıdan anlaşılması zor bir çalışma ortamının derinlemesine anlaşılmasını sağlamış ve gözlemler, verilerin yorumlanmasına yansıtılmıştır. Gözlemlerin yansıtılmasında, çalışmanın kapsamı ve amacı doğrultusunda mümkün olduğunca objektif olmaya dikkat edilmiştir. Katılımlı gözlemin özelliği Duverger (2006, s. 299)'a göre, araştırmacının gözlemediği grubun hayatına ve faaliyetlerine bir dereceye kadar da olsa katılmasıdır.

Nitel araştırmada kullanılan derinlemesine görüşme tekniği ise sosyal dünyadaki, görünür birçok olgu, süreç, ilişkinin görünümünden çok özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün kılmaktadır (Kümbetoğlu, 2005, s. 72). Görüşmelerde katılımcıların sözel olmayan ipuçlarına karşı duyarlı olmaya (Kuş, 2003) dikkat edilmiştir. Araştırma soruları çerçevesinde toplumsal gerçeğin daha sübjektif anlamda deneyimlenen ve derin bir anlamayı gerektiren yönlerine odaklanılmıştır.

4.2. Araştırmanın Veri Toplama Süreci

Nitel bir araştırma deseninin benimsendiği çalışmada katılımlı gözlem verileri, 2016 yılının Ocak ayından 2017 yılının Eylül ayına kadar, yaklaşık iki yıllık bir süreçte elde edilmiştir. Çalışmada etik durumlar göz önünde bulundurularak, araştırmacı, katılımcılara amacını açıklamış,

böylece alanda rahatça sorular sorması ve notlar alabilmesi mümkün olmuştur. Araştırmacının araştırılanlarla mesai arkadaşı olması, araştırmacı kimliğinin araştırılanlar tarafından göz ardı edilmesini ve böylece araştırılanların gündelik sosyal gerçekliğini en yakın şekilde yansıtmayı mümkün kılmıştır.

Çalışmadaki derinlemesine görüşmeler ise 2017 yılının Nisan ayından, Mayıs ayının başına kadar devam etmiştir. Görüşmelere başlanmadan önce araştırmacı, katılımcılara bilgiler vermiş ve rızalarını almıştır, dolayısıyla katılımcılar sorulara samimi ve güven ilişkisine dayanan cevaplar vermeye teşvik edilmiştir. Ayrıca katılımcılara kimliklerinin açıklanmayacağına dair teminat verilmiş ve bu bilgi, görüşme formlarında yazılı olarak da bildirilmiştir. Çalışmada karşılaşılan en önemli güçlüklerden biri, sıkı çalışma temposu nedeniyle çalışanların derinlemesine görüşme için vakit ayırmadaki isteksizliğidir. Bu güçlüğü bertaraf etmek için derinlemesine görüşmelerin yapılacağı zaman açısından katılımcılara esneklik tanınmıştır. Bir diğer güçlük, katılımcıların ilk anda, araştırmanın amacı açısından gerekli olan denetimi ve sorumluluk sürecine ilişkin soruları cevaplamada isteksiz davranmış olmasıdır. Katılımcılarla geliştirilen yakın ilişkilerle bu zorluk aşılmıştır.

Hazırlanan standart sorularla çalışanların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgilere ulaşılmış, denetim ve sorumluluğa ilişkin verilere ulaşmak için ise katılımcılara derinlemesine sorular yönlendirilmiştir. Görüşmelerde sorulan sorular, araştırmanın amacı doğrultusunda, araştırmacının alandaki deneyimleri ve mevcut alan yazın ışığında oluşturulmuş ve iki pilot görüşme sonucunda şekillenmiştir. Görüşmeler, katılımcıların yalnız oldukları zamanlarda, havalimanında gerçekleştirilmiş ve mesai saatleri dışındaki saatlerde yapılmıştır. Otuz dakikadan bir buçuk saate kadar değişen sürelerde gerçekleşen görüşmeler, katılımcıların onayı üzerine elektronik cihazla kayıt altına alınmıştır. Alınan kayıtlar sayesinde, gözden kaçabilecek önemli ayrıntılar engellenmiştir.

4.3. Veri Analiz Süreci

Nitel araştırmalar düz bir çizgide, düzenli sıralamalarla ilerleme eğiliminde değildir, doğrusal olmayan bir süreç söz konusudur (Neumann, 2010). Araştırmada doğrusal olmayan bir süreç izlenerek veri analiz süreci, veri toplama süreciyle eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalarda araştırmacıların çoğu, araştırdıkları çevrenin betimlemesini yapmayı amaçlar. Bryman (1988)'a göre, böyle bir betimleme, sosyal çevredeki katılımcıların perspektifi ile uyumlu olmalıdır. Betimlemede yapılan vurgu, sıradan detaylara dikkat kesilmeyi içerir, günlük yaşam yüzeysel, küçük şeyleri soruşturmaya değerdir. Araştırmada nitel verilerin betimsel analizi için önceden belirlenmiş kavramsal çerçeveye uygun olarak hangi verilerin kullanılacağına karar verilmiş, veriler düzenlenmiş ve bir araya getirilmiştir. Düzenlenen veriler, katılımcılardan doğrudan alıntılar verilerek sunulmuş ve veriler, araştırmacı tarafından kavramsal çerçeve ve gözlem notları bağlamında yorumlanarak bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Neumann (2010), nitel araştırmalarda veri analizi için, ilk önce kodlama aracılığıyla kavramları keşfetmeye yönelik bir açık kodlama, ardından ana temalar ve alt öğelerinin belirlendiği, bağlantıların gözden geçirildiği bir kodlama yapıldığını belirtir. Üçüncü safhada ise, önceden belirlenen kodlama kategorilerini geliştirecek verinin seçildiği, önceki kodlamaların gözden geçirilmesi söz konusudur. Araştırmanın analiz aşamasında, ilk olarak derinlemesine görüşmelerden ve görüşme sorularından elde edilen verilerden kodlar çıkarılmıştır. Veriler öncelikle kavramları bulmak için dikkatle incelenmiş, sonrasında ortak noktalar ve ilişkiler belirlenerek temalara ulaşılmıştır. Ortaya çıkan kategoriler ve temalar şu şekildedir:

Tablo 1. Araştırmada Ulaşılan Kategoriler ve Temalar

Kategoriler	Temalar
Sorumluluk	Müşteri ile ilişkiler
	Kişisel yetenekler
	Takip
	Karar alma
Denetim	Denetim biçimleri (doğrudan-dolaylı denetim)
	Denetimin deneyimlenmesi (denetim uygulama-denetime maruz kalma)
	Denetim zinciri

4.4. Katılımcılar

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki sivil havacılık çalışanları oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde amaçlı örneklem seçimine başvurulmuştur. Araştırma soruları çerçevesinde, verinin elde edilebileceği on beş havalimanı çalışanı seçilmiştir. Çalışanlar İzmir'deki havalimanında hizmet veren özel bir havayolu firmasının ve havayoluyla anlaşma çerçevesinde hizmet sunan ve müdüriyet olarak havalimanında temsilciliği bulunan bir yer hizmetleri firmasının çalışanları arasından seçilmiştir. Her iki firmada da birkaç binin üzerinde çalışan bulunmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Genel Özellikleri

Katılımcılar	Cinsiyeti	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Çalıştığı Firma	İş Tecrübesi
Katılımcı 1	Erkek	Bekâr	Üniversite	Havayolu	19 yıl
Katılımcı 2	Erkek	Evli	Üniversite	Havayolu	7 yıl
Katılımcı 3	Erkek	Evli	Üniversite	Havayolu	7 yıl
Katılımcı 4	Erkek	Evli	Lise	Havayolu	8 yıl
Katılımcı 5	Kadın	Evli	Üniversite	Havayolu	7 yıl
Katılımcı 6	Kadın	Bekâr	Üniversite	Havayolu	23 yıl
Katılımcı 7	Erkek	Evli	Üniversite	Havayolu	6 yıl
Katılımcı 8	Erkek	Bekâr	Üniversite	Havayolu	2 yıl
Katılımcı 9	Erkek	Evli	Üniversite	Yer hizmetleri	7 yıl
Katılımcı 10	Erkek	Evli	Üniversite	Yer hizmetleri	8 yıl
Katılımcı 11	Kadın	Evli	Üniversite	Yer hizmetleri	19 yıl
Katılımcı 12	Erkek	Evli	Üniversite	Yer hizmetleri	15 yıl
Katılımcı 13	Erkek	Evli	Üniversite	Yer hizmetleri	16 yıl
Katılımcı 14	Erkek	Bekâr	Üniversite	Yer hizmetleri	4 yıl
Katılımcı 15	Erkek	Bekâr	Üniversite	Yer hizmetleri	½ yıl

Katılımcılar; 3'ü kadın, 12'si erkek olmak üzere 15 kişiden oluşmaktadır. Biri üniversite öğrencisi, biri lise mezunu, diğerleri ise üniversite mezunudur. Katılımcı 8 ve 15 dışında hepsi, sektörde beş yılın üzerinde, üç tanesi ise yaklaşık yirmi yıldır deneyime sahiptir. Katılımcılardan 5 tanesi dışında hepsi evlidir. Katılımcılardan sekizi havayolunda çalışmaktadır. Bunlardan bir tanesi yönetici konumunda, bir diğeri hava taşıtında, uçuşlar esnasında görev almaktadır. Diğer katılımcıların dördü ofis ortamında, ikisi ise havalimanında sürekli hareket halinde, yolcu ve uçuşlarla ilgili işlemlerin takibini yapmaktadır. Havayoluna hizmet veren yer hizmetleri firmasındaki katılımcıların ise dördü yolculara, üçü uçaklara hizmet veren birimlerde çalışmaktadır.

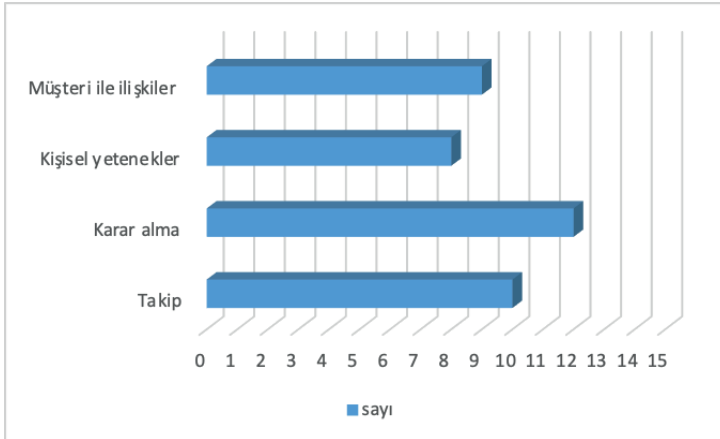
5. Bulgular

Bu başlık altında araştırmanın soru cümleleri, ulaşılan temalar çerçevesinde analiz edilmiştir. Her bir problem cümlesi bağlamında verilerden çıkartılan temalar, konuyla ilgili alan yazın bağla-

mında analiz edilip araştırmacının gözlemleri doğrultusunda yorumlanmıştır. Verilerin analizi kapsamında; kod, kategori ve temaların belirlenmesine ilişkin transkript yöntemi kullanılmıştır. Transkript, Microsoft Excel programı aracılığıyla hazırlanmıştır. Katılımcıların ifadelerine bakılarak temaların katılımcılar tarafından, ne sıklıkta kullanıldıkları grafikler aracılığıyla gösterilmiştir. Bu grafikler kategorize edilerek, görüşme analizlerinden önce sunulmuştur. Böylece temalarla ilgili analizler yapılmadan önce, temaların sıklığı ile ilgili genel bir fikir verilmiştir.

5.1. Sorumluluk

Sorumluluk kelimesinin kökü olan “sorum” kelimesi, Arapça “sal” kökünden gelen “mesul” kelimesine karşılıktır (Sorumluluk, 30 Aralık 2017). Mesul kendisine sorulan, sorgulanan anlamındadır (Mesul, 30 Aralık 2017). Kelimenin İngilizce karşılığı olan “responsibility” ise karşılık veren anlamındadır. Latince orijinal halinde ise zorunluluk anlamı da vardır (Responsibility, 30 Aralık 2017). Sorumluluğun bu anlamları onun iktidar ve güç ilişkileriyle olan bağı kısmen açığa çıkarır. Sorumluluklar bireysel olarak üstlenilebilir ve toplumsal ilişkiler içerisinde, öteki ile beraber bir anlam ifade ederler. Yetkiler de böylece sorumluluklara eklenir. Sorumluluk almak sadece bir rolü veya işlevi yerine getirmekle ilişkili değildir, yetkileri kullanmayı içerir. Sorumlulukların, mekân ve bilgiyle de bağı vardır ve iletişimle aktarılırlar ve üstlenilirler. Çalışanlar, değişen durumlara uygun olarak çeşitli donanımlarını işe koşturmaktadır. Bu donanımlar kültürel birikim, sosyal ilişkiler, mesleki bilgi ve yeterlilikler olabilir. Pek çok durumda ise, bunların tamamı bir aradadır. Sorumluluk kavramı, üstlenilen sorumluluğun gerektirdiği donanımlara sahip olmayı da içermektedir. Sorumluluklar ve denetimin bir arada ele alınması ile, yapı ve failliğin dikotomik görünümünün aşılması amaçlanmış, bağlamsallığın ve ilişkiselliğin yakalanması sağlanmıştır. Çalışmada sorumluluk kategorisi; müşteri ile ilişkiler, kişisel yetenekler, karar alma ve takip temaları altında incelenmiştir. Hangi temanın kaç kere kullanıldığı bilgisi aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 1.Sorumluluk Kategorisine İlişkin Ulaşılan Temalar

Sorumlulukların çalışanlar açısından ifade ettiği anlamı anlamak için havacılık sektöründe rekabet, önemli yer tutmaktadır. Rekabetin yoğunluğunun altında yatan nedenlerden biri, işte yükselme ve işini kaybetme konusundaki kaygılardır. Müşterinin kim olduğu rekabette öne çıkmaktadır.

Müşteri kavramı, havalimanı çalışanları için yolcular; yer hizmetleri çalışanları için ise havayolları çalışanlarıdır. Bu kapsamda yer hizmetleri, havayolu çalışanlarına karşı sorumluluk taşımaktadır. Çalışanlar açısından **müşteri ile ilişkiler**, rekabeti etkilediği için önem arz etmektedir.

“Güler yüzlü olmak zorundasınız. Hizmet sektöründe olduğumuz için yolcu memnuniyeti ön plana çıkıyor.”(Katılımcı-7, erkek, havayolu şirketi)

“Bu hizmet sektörü olduğu için herkes hizmet bekliyor sizden... Özellikle Salı, Cumartesi gibi, yoğun yaşadığımız günlerde. Hizmet bekleyen hava yollarına hizmeti hızlı ve etkili bir şekilde vermeye çalışıyoruz.”(Katılımcı-12, erkek, yer hizmetleri)

Müşteri ile ilişkiler, duygularını işe koşmayı, empati yapmayı, daha fazlasını vermek için çabalamayı, hareketleri ve mimikleri uyarlamayı içermektedir. Çalışma ortamında ekonomik mübadele ilişkileri yoğunluk arz etse de, hizmetin devrede olması nedeniyle duygular ve performans ön plandadır. Güler yüz, takım çalışması, liderlik gibi vasıflar rekabette öne çıkmakta ve stresi artırmaktadır. Hochschild (2003), memnuniyet göstergesi olarak algılanan davranışların, iş yerinde, özellikle hizmet sektöründe, duyguları işe koşacak şekilde kullanımının yaygınlaştığını açıklamaktadır. Hochschild (2003, s. 7), “duygusal emek ile duygulara hâkim olarak istenilen bedensel duruşları sergilemeyi” ifade etmektedir. Gülüş gibi olumlu hareketler müşterilere hitap etmektedir. Duyguları sürekli kontrol etmek ve doğru tavırları takınmak baskı yaratan bir hal almaktadır. Katılımcılar daha çok insani nedenlerle duygulara önem verdiklerini söylediler de, baskıyı az ya da çok hissetmektedirler.

Kişisel yetenekler, kişilere ait davranış ve tutumlar ile eğitimle kazanılan donanımları ifade etmektedir. Katılımcılar çağa ve bahsi geçen çalışma tarzına uygun birgörünüşün önemine dikkat çekmiştir.

“Yaptığımız iş gereği, yaptığımız işin kalitesi önemli. Öncelikle çalışmanız, çok çalışmanız, yani, işten kaçmamanız gerekir. Yaptığınız işin kalitesi karşından bir şekilde görülür. Bir işi en iyi şekilde yapmaya çalışmak, bir yere gelmek istiyorsanız, o işin en iyisi olmanız gerekir. Grup halinde, aynı işi yapan pek çok insanın içinden sıyrılmak için, işinizde gayet iyi olmak zorundasınız, yükselmek istiyorsanız. Yetenek anlamında belirli bir iş yeteneğiniz olması gerekir, yetenek, deneyim bunlar yükselme ve bir yerlere gelme açısından etkili faktörler.” (Katılımcı-7, erkek, havayolu şirketi)

Kişisel yetenekler, çalışanların hem işe alımında, hem de işin devamlılığında zorunlu niteliklerdir. Sahip olunan kişisel yeteneklerin aynı zamanda deneyimle desteklenmesi gerekmektedir.

“Yaptığımız iş gerçekten stres kontrolünü gerektiriyor. Kesinlikle iletişim kabiliyeti olması gerekiyor. Yazılı veya sözlü kesinlikle ifade yeteneği çok önemlidir. Analitik denilen yetiye sahip olmak gerekiyor. Pratik zekâ, çabuk karar verme, bunlar önemli ve deneyimde tabi çok önemli, bu dediklerime sahip olmamanız başarısız olmanıza neden olabilir. Bazen gerçekten başa çıkması zor bir hale gelebiliyor. Zaten bizim çalıştığımız bu bölümde, bizler genelde birçok kişinin halledemediği veya zorlanabileceği durumları halledebileceğimiz için seçildik. Gerçekten bu işi her zaman, herkes yapamıyor”(Katılımcı-2, erkek, havayolu şirketi)

Eğitimlerle çalışanlara belli davranış tarzları kazandırılmaya gayret edilmekte, iş başında elde edilen deneyimlerle de çalışanların gelişimi sağlanabilmektedir.

“Tecrübe ve önsezi ile aynı anda bir kaç uçuşla baş edebilirsiniz.”(Katılımcı-10, erkek, yer hizmetleri)

“Bilgiyle donanımlı olduğun zaman havaalanında çalışan biri olarak yolcuyla ilişkin o kadar kuvvetli oluyor. Bir soru karşısında cevap verebiliyorsun, bocalamıyorsun, panik yapmıyorsun.”(Katılımcı-12, erkek, yer hizmetleri)

Bireysel yetenekler yanında, takım çalışması da aranan niteliklerden biridir. Takım çalışmasına pek çok katılımcı dikkat çekmiştir.

“Biz aslında burada departman olarak birbirimize çok bağlıyız çünkü bu işin bu şekilde üstesinden gelebiliriz. Burada aile gibiyiz. Birbirimize her zaman destek olabiliyoruz, bu şekilde sorumluluğun üstesinden geliyoruz”(Katılımcı-4, erkek, havayolu şirketi)

Hesap verme ve denetlenme, en üstten en alta kadar tüm pozisyonda çalışanlar için geçerlidir. Amir konumunda olanlar daha çok sorumluluk almakta ve daha çok sorumluluk devretmektedirler. Böylece sorumlulukları almak ve devretmek anlamında, yetkiler ve sorumluluklar arasında bir düzen vardır. Sorumluluklar, risk almayı beraberinde getirmektedir. Sorumlulukların dağılımında ekipler halinde hareket edilmesi de gözetilmektedir. Ekipler kendi içlerinde denetim, **takip** ve ortak iş yapma mekanizmalarını kullanarak risklerin getirdiği olumsuzluklardan uzak durmaya çalışmaktadır.

“Örneğin, sürekli kontuar(yolcuların uçuşa kabul edildiği yerler) çevresindeki ve check-in bölgesindeki çalışanlarla birebir ilişki halinde olmamızla sorunları engelliyoruz... Çünkü onların takip etmesi gereken birçok konu, birçok alan var ve tüm bunlarda bilgi sahibi olmayabiliyorlar.”(Katılımcı-7, erkek, havayolu şirketi)

“Her yere sorumluyuz, kuleye sorumluyuz, onlarda bize sorumlu. Pek çok yere bölünmek zorunda kalabiliyoruz bu nedenle. Tecrübenin önemi çok bununla baş etmek için. Aynı zamanda bu bir ekip işi, tek başınıza olduğunuzu hissetmiyorsunuz. Ben olmasam mutlaka bir arkadaşım bana arka planda destek veriyor. Ekip çalışması ve ekipte çalıştığınızı arkadaşlarınızın çok önemli.”(Katılımcı-9, erkek, yer hizmetleri)

Ekipler ve bireyler için, çok fazla sorumluluk, büyük bir alana hâkim olma ve kısa sürede çok sayıda işlemi gerçekleştirebilme yetisine sahip olmayı gerektirmektedir.

“Sekiz tane kadar kalkış aynı anda gerçekleşebiliyor. Aynı anda on-oniki kadar uçuş olabiliyor. Eğer olay kendi meydanınızda ise, gidip kendimiz kontrol ediyoruz. Mesela uçak kalkışa hazırlanırken birden kalkıştan vazgeçtiğini düşünün, teknik bir problemden ötürü park pozisyonuna geri geldiğini düşünün, karar aşamasına bir an önce geçmek adına, birebir gidiyor.”(Katılımcı-1, erkek, havayolu şirketi)

Çalışanların üzerinde aynı anda birden fazla sorumluluk olması, bazen sorumlulukların sınırlarının belirsizleşmesine neden olmaktadır.

“Sorumlulukların insanın sınırlarını zorlayacak noktaya geldiği kesinlikle oluyor. Özellikle Temmuz-Ağustos, uçuşlarımızın en yoğun olduğu aylarda, fazla iş yüklenmiş olduğumuz dönemler oluyor. Çevremdeki bana destek olabilecek arkadaşlarımın yardımı alıyorum. Normal

sürem dışında mesaiye kalıyorum bazen.”(Katılımcı-5, kadın, havayolu şirketi)
“Asıl en büyük sorun hepsini birden koordine etmek. Zaten bizim departmanımız koordine departmanı. Bütün yer hizmetlerindeki en büyük sorumluluğa sahip departmandır. Herkes her şeyi bize sorar. İşin beyin takımı denilen yer biz oluyoruz.”(Katılımcı-9, erkek, yer hizmetleri)

İletişimin ve sorumlulukların yoğunlaştığı durumlarda, hızlı **karar alma**önemli hale gelmektedir. Hızlı karar almak, çalışanlar açısından sorumluluk ve stres artışına işaret etmektedir.

“Havacılık sektörü zamana karşı yarıştığımız için, belirli bir programı var uçakların, yerde kalma saatleri var. İşleri kısa bir zaman içinde yapmamız gerekiyor...Bunların hepsine yetişmeye çalışıyoruz, bu insanı bayağı bir stres altına sokabiliyor.”(Katılımcı-11, kadın, yer hizmetleri)

Karar almak için bilgiye ulaşmak, değerlendirmek, teknolojiden faydalanmak, analiz etmek, yorumlamak, kavramak, davranışları anlamak gibi süreçlere başvurulmaktadır. Katılımcılardan çoğu karar almaya değinmiştir.

“Bütün sorumluluk siz de, sizin elinizde birçok şey. Sizin dengeyi kurmanız gerekiyor, denge siz oluyorsunuz bir anlamda”(Katılımcı-7, erkek, havayolu şirketi)

Karar mekanizması olmak yönetmeyi ve yönlendirmeyi gerektirmektedir. Aygıtları, insanları veya kendi çalışmasını yönlendirmek, kararların doğru ve yerinde alınmasını sağlamak beraberinde risk ve baskıyı getirmektedir.

“İşimiz sorumluluk almakla ilgili, biraz da karar mekanizması buraya. Bir yolcu geldiğini düşünün, kuralların yazılı olduğu kitapçıktan yolcunun uçuşa alınıp alınmaması ile ilgili karar verilmesi gerekiyor, belki bir hastalığı ya da bir ameliyatla ilgili bir durumu var burada karar mekanizması siz oluyorsunuz.” (Katılımcı-1, erkek, havayolu şirketi)

Sorumluluğun en önemli yönlerinden biri, ilişkilerin maddi değişimlere dayanan yanı sıra ilgili olmasıdır. Maliyetlerle ilgili yapılan tercihler ekonomik karlılık gibi değerlerle ilişkisi nedeniyle, günümüz ekonomik anlayışının temelindeki itkilerle eklemlenen bir sorumluluk algısı yaratmaktadır.

“Kesinlikle sorumluluk her gün alıyoruz. Arkadaşlarımız mesela bazen sonucu bir kaç bin Euro'lara mal olan kararlar almak durumunda kalıyorlar ve bu kararların gerçekten hızlı, çabuk, efektif şekilde alınması gerekiyor.Hava muhalefetinden dolayı Antalya'dan Adana'ya gitmesi gereken bir uçağın iptal edilmesi durumunda, iptal edilip edilmeyeceğine beraberce karar veriyor, ertesi günü yeni bir ek sefer konulup konulamayacağına karar veriyoruz. Bunların hepsi bir maliyet çünkü yanlış bir saate sefer koyduğunuzda, yolcuların satışına sunuluyor, yolcuların tercih etmeyeceği bir saat, ticari olarak şirket için bir zarardır veya çok dolu olmayan bir uçak için ek sefer koymakta bir zarardır. Çabucak ciddi bir şekilde düşünülüp karar verilmesi gerekir.”(Katılımcı-2, erkek, havayolu şirketi)

Sorumluluk baskısı, bir kişi veya merkezi bir otoritenin baskısından çok, merkezsiz ve otomatik bir sorumluluk algısıyla işlemektedir. Teknoloji hem denetime maruz kalmanın, hem de **ta-kip** ve denetimi işletmenin bir parçasıdır.

“Önemli ve hassas kararlar alınmasını gerektiren bir birim, tek başınıza bir konuda yetkin olduğunuzu düşündüğünüz an hata yaparsınız.”(Katılımcı-6, kadın, havayolu şirketi)

Konular yükseldikçe, sorumluluklar ve yetkiler de artmaktadır. Ancak takip ve işleyiş yeni sorumluluklar doğurmakta ve bir sorumluluk sarmalını başlatabilmektedir. Sorumluluğun baskısı herkes için geçerli olmaktadır. Teknoloji, fiziksel ve işlemle ilgili görevlerin yerine getirilmesini kolaylaştırırken, takip ve denetimin devrede olması, sorumlulukları artırmaktadır.

5.2. Denetim

Denetim kategorisi; denetim çeşitleri (doğrudan-dolaylı denetim), denetimin deneyimlenmesi (denetim yapma-denetime maruz kalma) ve denetim zinciri temaları altında incelenmiştir. Taylorizm’in bir parçası olan denetim kavramı, post-Fordizmle birlikte dönüşüme uğramıştır. Günümüzde denetim farklı biçimlerle kendini göstermektedir. Katılımcılara “Görevlerinizi yerine getirirken diğer insanlarla ilişkileriniz nasıl düzenlenir?”, “Görevinizde denetim nasıl sağlanır?”, “Hiyerarşinin denetime yansımaları nasıldır?”, “Denetimin yerine getirilmesinde kullanılan yöntemler ve araçlar nelerdir?” soruları yöneltilmiştir. Denetim kategorisiyle ilgili olarak ulaşılan temalar ve temaların katılımcılar tarafından kullanılma sıklıkları aşağıda gösterilmiştir.

Grafik 2.Denetim Kategorisiyle İlgili Olarak Ulaşılan Temalar

Yapılan işi fiziksel olarak yerinde, yani **doğrudan denetleme** genelde çalışanların özerk hareket etmesini engellediği için havalimanında az uygulanmaktadır. Çalışanlara özerk bir alan bırakılmakta, bazı önemli kararları alabilmeleri açısından sorumluluk almaları sağlanmaktadır. Yer hizmetleri ile ilgili olarak doğrudan denetim söz konusu olsa da havayolu çalışanları açısından daha çok **dolaylı denetim** uygulanmaktadır.

“Havayolunda ve yer hizmetleri firmasında yaptığımız iş ortada bir iş. Kendiniz bir iş yapıyorsunuz ve yaptığımız iş ve davranışınız herkes tarafından görülür. Bunu, en yakınınızda diğer çalışma arkadaşlarımız görür.”(Katılımcı-7, erkek, havayolu şirketi)

Daha önce yer hizmetlerinde çalışan Katılımcı 7, önceki deneyimiyle karşılaştırma yaparken, yer hizmetlerinde doğrudan izlenmenin ve rapor vermenin sıklığını vurgulamıştır. Havayolu için

ise durum farklılaşmaktadır. Havayolunda doğrudan denetleme olsa da, bunun yoğunluğu ve biçimleri farklılık göstermektedir.

“Her yapılan işte, her bir noktada bir üstümüzden bu iş şöyle olacak gibi doğrudan gelen bir deklarasyon yok bize. Biz vardiyada kaldığımız zaman iki tane personel ya da üç tane personel oluyoruz ama o görev tanımımızı kapsadığı, çerçevelediği şekilde operasyonu o gün yürütüyoruz, yani o uçuşlar bize emanet.”(Katılımcı-1, erkek, havayolu şirketi)

Katılımcıların doğrudan denetlendiklerini söylemek zordur. Çalışanlar genelde hem denetler, hem de denetlenir durumda olabilmektedir. Bu durum, çalışanın bulunduğu konunun sorumluluklarına göre değişebilmektedir. Katılımcının ifadelerinden de anlaşılacağı üzere çoğunlukla çalışanlar, bir denetim mekanizmasının yoğun baskısından çok sorumluluk duygusuyla hareket etmektedir. Katılımcı 2 de çok fazla bürokrasi içine girmelerinin anlamsız olacağını çünkü çabuk kararlar almanın ve efektif olmanın gerekli olduğundan bahsetmiştir. **Doğrudan denetim** ise tamamen terk edilmemektedir.

“Bağlı bulunduğumuz havalimanına bağlı hem Devlet Hava Meydanları İşletmesi tarafından hem de Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından periyodik olarak denetlemelerimiz yapılır. Aynı zamanda Uluslararası HavaTaşımacılığı Birliği (IATA) üyesi olduğumuz için, IATA tarafından denetleme yapılır.”(Katılımcı 3, erkek, havayolu şirketi).

Katılımcının bu ifadelerinden farklı kurumlar tarafından denetlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Ofiste görev alan Katılımcı 4 ise, denetim takibini vurgulamıştır. Departman içerisinde kendilerini üst amirlerinin denetlediğini, departmanın da kalite birimi tarafından denetlendiğini belirtmiştir. Yönetici konumdaki Katılımcı 6, işlerin dağılımı yapıldıktan sonra çalışanların işi bitirmekle mükellef olduklarını söylemiştir. Yine ofiste görev alan Katılımcı 5 denetimin farklı şekillerde yapıldığını açıklamaktadır:

“Kendi şirketimle ilgili dakiklik takibi yapıyorum. Gene bir takım sahip olduğumuz ruhsatların takibini yapıyorum. Bazı sözleşmelerin takiplerini yapıyorum.”(Katılımcı 5, kadın, havayolu şirketi)

Kabin görevlisi olan Katılımcı 8, kabinde çalışan amirler ve uçuş ekibinde yetkili olanların denetim yaptıklarını, kalite departmanının ise tüm ekibi denetlediğini anlatmıştır. Yer hizmetleri firmasında çalışan katılımcılar 11 ve 12 ise havayollarının denetlemeleri ile kalite kuruluşları, sivil havacılık kuruluşları ve şirket içi kalite denetimleri olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcı 11, sürekli bir denetim halinde olduklarını belirtmiştir. Sorumlulukların aktararak uzandığı halkanın uçlarında olanlar daha fazla denetlenmektedir. Katılımcı 13 de bu durumu *“her zaman denetleme altındasın, yani bir gözetim altındasın”* şeklinde ifade etmiştir.

Denetimin deneyimlenmesinde, sorumlulukların yerine getirilmesini denetleyenler ve denetlenenlerin deneyimlerinin iç içe geçtiği gözlenmiştir. Denetleme halkasının hiyerarşik anlamda en sonunda olan birey de, iş arkadaşlarını denetleyebilmektedir.

Bu bağlamda denetimin deneyimlenmesinde; **denetime maruz kalma** ve **denetim yapma** şeklinde iki kavram karşımıza çıkmaktadır. Tüm çalışanlar bir şekilde denetlemeyeve denetlenmeye tabidir. Görüşmelerde katılımcıların tamamı denetim deneyiminden bahsetmiştir.

“Havayolu firmasının kontuarlarına ben bakıyordum. Vardiyam içerisinde açılan ve kapanan tüm kontuarların sorumluluğu bendeydi ama tabi burada, biz de havayolu yetkilileriyle, görevlileriyle bir bağ kuruyorduk. Gerek yolcularımız, gerek yaşanan olaylar, komplike bir sistem var, yaptığınız ya da yapmadığınız bir şey size neden yapıldı ya da neden yapılmadı gibi, hem yolcu tarafından şikayet olarak ya da diğer çevrelerden bazı sorular, sorunlar olabiliyordu.”(-Katılımcı-7, erkek, havayolu şirketi)

Katılımcı 7'nin, yer hizmetleri firmasından havayolu firmasına geçtiğinde denetimle ilgili deneyimleri farklılaşmıştır. Ona göre, *“uzmanlığın denetimle doğrusal anlamda bir ilişkisi vardır”*. Denetime maruz kalma açısından farklı pozisyonlarda görev alan Katılımcı 7, havayolu şirketindeyken işin daha çok planlayan ve kararlar alan kısmında olduğunu altını çizmiştir. Daha önceki görevinde daha çok direktif alarak çalışmaktadı. Yapılan gözlemlerde, yolculara yer hizmeti verirken de kararlar almak gerektiği gözlemlense de havayolu çalışanların karar almada ve yapılacak işleri deklere ederek yerine getirmede daha etkin oldukları görülmüştür.

Kabin bölümünde görev alan Katılımcı 8, bu alandaki çalışmada denetimin aldığı biçimi açıklar:

“Uçakta kabinde görev alanlar dışında, dört kişi çalışıyorduk ve bir tanesi kabin şefimiz, oluyordu. Denetleme işini kendisi sağlıyordu, uçuşlarda gözetleme ve denetleme, kontrol etme işini kabin şefi gerçekleştiriyordu,. Bunun dışında genelde ayda bir kez kalite departmanından bir görevli uçuşumuza katılıp, bütün kabindeki görevli olanları denetliyor ve bizimle ilgili rapor hazırlıyor. Yolcuların genelde uçuşla ilgili problemlerini, düşüncelerini yazabildiği formlar oluyor. Genelde memnun kalıp kalmadıklarını bu formlara yazıp şirkete bildirebiliyorlar.”(Katılımcı-8, erkek, havayolu şirketi)

Yer hizmetlerindeki denetim, takip edilen işlerin önemi ve yoğunluğu halinde doğrudan denetim şeklini alabilmektedir. Katılımcı 10'unun da vurguladığı gibi onların ilk sorumlulukları amirlerinedir. Daha büyük bir özerkliğe sahip olan havayolu çalışanları da, bazen uçak tarafında denetleyici olabilir:

“IATA kuralları denilen çok sıkı kurallar zinciriyle dünyadaki havacılık sisteminin güvenliği sağlanıyor. Ama bizim kendi şirketimizdeki hiyerarşiden bahsederseniz eğer, bir sürü eğitim alıyoruz, tazeleme eğitimleri oluyor. Havayolu şirketiyle, kaptanla yaptığımız brifingler oluyor. Bunlarla ilgili bir sürü prosedür var, onları uygulamaya çalışıyoruz, bir sürü kurallar zinciri var. Zaten bütün şirketleri, havayolu olsun, yer hizmetleri olsun, sivil havacılık denetmenleri denetliyorlar. Biz kendi şirketimiz içinde de denetimler yaşıyoruz, genel müdürlük tarafından. Sivil havacılıktan da, IATA'dan da denetim alıyoruz, bütün o kurallara dikkat etmeye çalışıyoruz çünkü gerçekten hassas bir nokta, zincirin bir halkası koptuğu zaman, diğer bütün operasyona yansıtılıyor bunlar.”(Katılımcı-10, erkek, yer hizmetleri)

Katılımcı, tüm bu denetlemelerin yapısını açıklar. Buna göre doğrudan bir denetim, nadiren olmaktadır. Çalışanların, ortaya çıkan sorunları bilgilerine başvurarak çözmeleri tercih edilmektedir. Denetimin buna izin verecek şekilde düzenlendiği anlaşılmaktadır.

“Eğitimi bu doğrultuda aldık, zamanla yarıştığımız için kendi inisiyatifimizi kullanabiliyoruz ama çok hızlı karar almadığımız zamanlarda, bir üst amirimize mutlaka danışmak zorundayız.”(Katılımcı-10, erkek, yer hizmetleri)

Katılımcı 1’in denetim yapma ilgili sözlerine bakmak yerinde olacaktır:

“Kontuarlar vardır check-in işlemi için, öncelikle bunların zamanında açılmış olması lazım, buraları kontrol etmekle yükümlüyüz, her bir uçuş için, uçuşlara göre farklı olabilir bu, bazıları için iki buçuk saat bazıları için iki saat önceden, bunlar açılmış mı, logolar yansıtılmış mı, havalimanında yolcuların yönlendirilmesi için boardlarda bilgiler doğru yansıtılıyor mu, bir gecikme varsave biz bunu deklere etmişsek hava limanı otoritesine ve handlinglere bu bilgi doğru yansıtılmış mı monitörlere, yani yolcular maksimum bir şekilde sıkıntısız, işlemlerini yaptırabilsin diye.”(Katılımcı-1, erkek, havayolu şirketi)

Yolcularla ilgili denetimlerin yanı sıra hava araçları da takip edilmektedir. Hava araçlarına uygulanan işlemlerin takibi en az yolcu tarafı kadar çok olabilmektedir.

“Uçak tarafında da yine kendi ana baselerimizde(kendi çalışanlarımızın bulunduğu yerlerde), yapılması gereken işlemlerin güvenli biçimde yürütülüp yürütülmediğine dair, bizim düzenli kontrollerimiz vardır. Uçağın içinin temizlenmesinden tutunda, uçağa yanaştırılan merdivenin temizliğine kadar, her şeyin zamanında olup olmamasından, bagajların saatinde getirilip getirilmemesi ya da gelen uçakların bagajlarının yapılan anlaşmalara bağlı olarak belirtilen zamanda banta(yolcuların bagajlarını aldıkları yerde bagajların üzerinde döndüğü kısım) zamanında verilip verilmediğine kadar.”(Katılımcı-1, erkek, havayolu şirketi)

Yönetici konumunda bulunan Katılımcı 6’nın sözleri de denetimi vurgulamaktadır. Her türlü sürecin takibine yönelik bir çaba vardır ve bu çabanın pek çok sebebi bulunmaktadır. Bunların içinde alt düzeyde çalışanların amirlerine karşı sorumlulukları yanında, organizasyonların birbirine karşı da sorumlulukları vardır:

“İşimiz gereği son derece hassas bir konumda bulunuyoruz. İşimiz operasyonel takip gerektiren bir iş. Dolayısıyla yapılan bütün mesajlaşmalar, bizim gönderdiğimiz talimatların alınıp alınmadığı ve uygulanıp uygulanmadığı yazılı olarak mutlaka kontrol edilmektedir. Bununla alakalı elbette bizim kayıt formlarımız var, bir takım takip metotlarımız var. Karşıdan gelen teyitlerin saklanma zorunluluğu var ki, ileride ortaya çıkan olası sorunlarda geriye dönerek karşı taraftan aldığımız onayı, teyidi, onların üst birimlerinin dikkatlerine sunalım ve böylelikle problemin tekrarı önleyelim. Hem kendi şirketimiz içinde, hem de diğer şirketlere karşı takip etmemiz gereken konular var.”(Katılımcı-6, kadın, havayolu şirketi)

Havayolları çalışanları, yer hizmetleri çalışanlarının verdiği hizmetleri denetlerken, yer hizmetleri firması ve havayolları içerisinde de bir denetim mekanizması vardır. Teknik bilgide üstünlüğün ön plana çıktığı bir yapı söz konusudur. Liyakatin önemli olduğu ve meritokrasinin ilkelerine göre hareket edildiği gözlenmiştir. Yine de saf bir bilgi üstünlüğünden öte, çeşitli bilgilerin bir arada olduğu ve ön plana çıktığı durumlar söz konusudur. Uçuş ekipleri gibi yoğun teknik bilgiye sahip çalışanların özerklik alanı geniştir ve konum olarak üstlerde yer almaktadırlar.

Gelir gibi göstergelerin hiyerarşide belirleyici olduğundan bahsetmek zor olsa da, gelir açısından da karşılığını az ya da çok bulan konumlar söz konusudur. Konum olarak daha üstlerde yer alanların daha çok boş zaman ve daha az doğrudan sorumluluk alabilme imkânlarıyla hareket ettikleri gözlenmiştir ama bazı üstünlük atfedilen konumların bu anlamda diğerlerinden daha aşağıda kalabilecekleri bir gerçektir. Bu nedenlerle dikte edilenlerin takibi açısından sıkı bir mekanizma söz konusudur. Katılımcı 6 bunu son derece güzel bir hiyerarşik sisteme ve takip mekanizmasına sahip olduklarını açıklayarak aktarır. Katılımcı 1'in altını çizdiği görev tanımı gibi kavramlar birebir denetimlerden çok, sorumlulukların dolaşımlarının nasıl sağlandığına işaret eder. Birebir kişiler nezdinde değil, tanımlamalar ve yükümlülükler gibi kavramlar karşısında konumlanmalar şekillenir.

Denetim zinciri, bölümlere göre farklılık göstermektedir. Havayolu içerisinde daha esnek yapılar gözlenirken, Katılımcı 8 kabindeki pilot, şef ve onun altında çalışanlar olmak üzere bir hiyerarşiden bahseder. Yer hizmetlerindeki yapı, katmanların biraz daha belirgin olduğu bir yapıya yaklaşır:

"Bizim şirketimiz istasyonlara ayrılmıştır Türkiye üzerinde ya da yurtdışında. İstasyon bazında planlar var. İstasyonda uçak sayısı etkilidir, personel sayısı etkilidir ama belli bir kurallar zincirimiz vardır, mesela personelin ekipman kullanma zorunluluğuyla ilgili, bir sürü eğitimiz var. Örnek veriyorum, kulaklıksız ya da sert burunlu ayakkabı olmadan uçak altına gitmemiz kesinlikle yasaktır. Şirket, kural ihlal formları ile bunları yerine getirmedeğimiz zaman bize bir yaptırımda bulunabilir. Bunları Sivil Havacılık da denetliyor aynı zamanda, bunlar sadece şirketimizin koyduğu kurallar değil. Rutin sağlık kontrollerimiz de oluyor tabi, işitme kontrolü, gibi her şekilde kontroller yapılabiliyor. Görev dağılımını ise vardiya amirlerimiz yapıyor, şeflerimiz yapıyor. Bizim istasyonumuzda, baş müdür, müdür, departman müdürleri, arkasından da departman şefleri olarak bir hiyerarşik düzen var"(Katılımcı-9, erkek, yer hizmetleri)

"Bütün planlamaları amirlerimiz yapıyor, vardiya şeflerimiz yapıyor veya vardiya sorumlularımız yapıyor. Onlar da bizleri takip ediyor tabi, işte (telsizden) Ali Mehmet uçağınız frekansa girdi mi gibisinden."(Katılımcı-10, erkek, yer hizmetleri)

6. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada, günümüzde yayılmakta olan hizmet sektörünü gözlemleme imkânı sunan havaa- lanındaki çalışma ilişkileri sorumluluk ve denetim kavramları üzerinden analiz edilmiştir. Hizmet sektörünün çalışanlara çok yönlü bir sorumluluk yüklediği görülmüştür. Bu anlamda çalışanlar müşterilere, iş arkadaşlarına, amirlerine ve en önemlisi de kendilerine karşı sorumluluklar taşımaktadırlar. Müşterilere karşı sorumluluk, duygusal emek (Hochschild 2003) kavramına değinmemizi gerektirmektedir. Çalışanlar müşteri memnuniyeti için sadece davranışlarını düzene sokmakla kalmayıp, onlardan belli bir duygu göstermeleri, yani mimiklerden bedensel duruşlarına kadar duygularını da düzenlemeleri beklenmektedir. Bu tür bir sorumluluk, çalışanların baskı altında hissetmesine neden olmaktadır.

Çalışanlardan eğitim ve mesleki bilgiye sahip olmaları beklenmektedir. Diğer çalışanlarla rekabet etmek ve terfi etmek, sahip olunan kişisel donanımlarla ilgili olmakla birlikte; çalışanların baskı yaşamalarına da neden olmaktadır. Bu kapsamda post-Fordizmle birlikte tartışılmaya başlayan vasıflı işgücü tartışmalarına değinmek gerekmektedir. Bu konuda çalışanların vasıflarının genel olarak arttığını savunan bir eğilime karşı; vasıflı ve vasıfsız işçiler arasında mesafe-

nin arttığını savunan bir eğilim de bulunmaktadır. Bunlardan ilki genişleme kuramı ve diğeri ise kutuplaşma kuramıdır. Genişleme kuramcılarında Oesch ve Menez hem vasıflı hem vasıfsız işlerin vasıf düzeylerinde artış olduğunu savunmaktadırlar. Daha eleştirel olan kutuplaşma kuramcıları ise Braverman'ın etkisindedir. Onlar elit-profesyonel işler ve kaçak, geçici ve düşük ücretli işlerin her ikisinde de artış olduğunu ama bunların birbiriyle şartlar ve vasıf açısından kutuplaştığını savunmaktadır (Zencirkıran, 2015). Castells (2010), kutuplaşmanın geçerliliğini sorgulamakta ve bu kutuplaşmanın mümkün olması için yarı vasıflı ve vasıfsız işlerin de aynı kaderi paylaşması gerektiğini ama yarı vasıflı işlerde bu denli bir artış olmadığını rakamlarla sunmaktadır. Buna göre 1950'li yıllarda gelişmiş ülkelerde yüzde on üç düzeylerinde olan yarı vasıflı işler günümüzde ancak yüzde on yedilere, oysa profesyonel işler, yüzde on üçlerden yüzde otuzlara ilerlemiştir. Türkiye'de de benzer bir eğilim söz konusudur, 1980'lerden sonra profesyonel işler hızla artarken, yarı vasıflı işlerin aynı hızda artmadığı görülmektedir.

Vasıflı işlerin artmasıyla birlikte dikkat çeken bir diğer bulgu, çalışanların bilgiye sahip olmanın önemine ve yapılan işin kalitesine yaptıkları vurgudur. Bilgi, iki şekilde karşımıza çıkmaktadır; ilki çalışanların sahip olduğu mesleki ve teknik bilgi iken, diğeri çalışanlarla ilgili olarak teknolojinin kullanımı aracılığıyla ulaşılan bilgilerdir. Zuboff (2015) da çağımızın ekonomisini, izlemeye dayalı bir kapitalizm olarak adlandırır ve bu adlandırmayla enformasyon sistemlerinin kullanımıyla birlikte elde edilen kişisel verilerle ilgili sorunları gündeme getirir. Elde edilen dev boyuttaki veri, saklanmakta ve insan davranışını yönlendirme gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Ona göre, toplum enformasyona bağlı olarak gelişimini şekillendirmektedir. Enformasyonun yoğunluğunun bir diğer sonucu, göstergelerin yoğun dolaşımı sonucu simülasyonun (Baudrillard, 1994) somut mekandaki gerçeklik algısına eklenmesi ve onu dönüştürmesidir. Bunun yanı sıra çalışanların sorumlulukların giderek artmakta olduğu, bu nedenle de çalışanlardan işleri koordine etme, hızlı karar alma, karar almada özerk davranma ve takım çalışmasına uyumlu olma gibi beklentilerin giderek arttığı tespit edilmiştir. Karar almada çalışanların özerk davranmaları, işyerinde esnekleşme ve yatay işgücü örgütlenmesine işaret etse de işgücündeki sorumluluk artışı, merkeziz bir otoritenin baskısına yol açmaktadır. Çalışma kavramının endüstri dışındaki alanı da içerisine alan, ücretli olmayan çalışmayı ve yeniden üretimi de kapsayan boyutları hesaba katıldığında, sorumluluğun yaşamın çeşitli yönlerine yansıyan etkilerini görmek mümkün olmaktadır.

Çalışmanın bulguları, denetim kavramı üzerinden değerlendirildiğinde; katılımcıların ifadelerinden yer hizmetleri firmasında çalışanların ast-üst ilişkisi anlamında doğrudan bir denetlemeye, hava yolu şirketinde çalışanların ise daha çok dolaylı bir denetime maruz kaldığı görülmektedir. Dolaylı denetimin uygulanmasında teknoloji kullanımının işin içine girdiği dikkat çekmektedir. Çalışanlar açısından, teknolojik aygıtlar, hem bir özerkleşme sağlamak ve sorumlulukları takım içinde veya başka organizasyonlarla paylaşma aracı olmakta, hem de denetimi sağlayan, adeta bireyin üzerindeki göz gibi işlev görmektedir. Foucault'nun dikkat çektiği iktidar anlayışında görünmez bir odakta kalan otorite, bir kişiye atfedilemeyen denetimi sağlamaktadır. Böylece gözetim teknolojiden de yardım alarak bütün mekâna yayılıp görünmez olmaktadır. Bu gözetim aslında doğrudan gözetimden daha etkili şekilde çalışabilmektedir, çünkü her yerdedir.

Ayrıca denetim, sadece alt kademedeki çalışanları ilgilendiren bir durum değildir. Tüm seviyelerdeki çalışanlar denetime tabidir. Herhangi bir birey otoritesinden değil, görünmeyen bir kaynaktan gelen gözetim, herkesi içine alabilecek etkinliktedir. Uluslararası örgütler, ulusal örgütler, şirket çalışanları, yolcular (müşteriler) denetim sürecinin içine girmekte, bu anlamda her an, her yerde ve herkes için denetimin sürekliliğinden bahsedilebilmektedir. Ayrıca daha fazla sorumluluk, daha fazla denetime yol açmaktadır.

Genel olarak araştırma, alandaki yazını çeşitli yönlerden destekleyen sonuçlar ortaya koyarken, var olan birikime yeni bir açıdan bakmayı sağlayan yönler de içermektedir. Sorumluluk kavramı çerçevesinde, çalışma yaşamında bilginin önemi, teknolojinin rolü ve denetimin görünümü gibi bulgular var olan birikimi desteklerken, sorumluluk kavramı ile çalışmanın günümüzde içerisinde barındırdığı dikkat çekici bir yön açıklanmıştır. Teknolojinin varlığının çalışanlar için çokça tartışılan biçimde (Dahrendorf, 1959) vasıfsızlık ve işsizlik olarak sonuçlar yarattığı şüphe uyandırmaktadır. Günümüzde araştırmalar (Hirsch-Kreinsen, 2016; Pfeiffer, 2016), işin doğasında ve endüstride değişimler olsa bile, söz konusu tezlerin geçerli olmadığını savunmaktadır. Örgütlerde otoritenin aldığı biçimler Foucault'nun iktidar analizinin de ortaya koyduğu gibi, görünür bir yerden görünmez olana doğru kaymıştır. Ritzer (2011)'in belirttiği gibi teknoloji çalışma alanında bir kontrol aracına dönüşürken, Ritzer'in savının aksine, insandan uzaklaşarak değil, sosyal düzen ile beraber var olmaktadır. Çalışanlar açısından sorumlulukların çokça devrede olduğu ve sürekli takip ve denetimde artışlar olduğu dikkat çekmektedir. İnsan devre dışı kalmaktansa, pek çok biçimde çalışmanın içerisine dâhil olmaktadır. Davenport ve Beck(2001)'in dile getirdiği gibi teknolojinin egemenliğindeki çalışma ortamında, insan dikkatinin kısıtlı bir kaynak olarak pek çok uyarana tabi olduğu ve sınırlarının zorladığı bir dönemden söz etmek uygun görünmektedir. Endüstride bir dönüşüme işaret eden 4.0 çağında (Martinez, 2016), insanın endüstrideki yeriyle ilgili kaygılar ve sorgulamalar artmıştır.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almamışlardır.

Kaynaklar

- Aviation. (1998). *Encyclopedia britannica online*. <https://www.britannica.com/>
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik* (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bruce, K. (2006). Henry S. Dennison, Elton Mayo, and human relations historiography. *Management & Organizational History*, 1, 177–199.
- Bryman, A. (2006). Integrating quantitative and qualitative research: how is it done? *Qualitative Research*, 97-113.
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society*. (2nd ed.). Singapore: Blackwell
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and class Conflict in industrial society*. California: Stanford University Press. <https://tr.scribd.com/doc/65491773/Dahrendorf-Class-and-Class-Conflict-in-Industrial-Society> adresinden alınmıştır.
- Davenport, T. H. , Beck J. C. (2001). *The attention economy: understanding the new currency of business*. Boston: Harvard Business School Press
- Drucker, P. F. (1993). *Kapitalist ötesi toplum*. İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Duverger, M. (2006). *Sosyal bilimlere giriş*. (Ü. Oskay, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Foucault, M. (1979). *Discipline and punish: the birth of the prison*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: İmge.
- Foucault M. (2014). *Bilginin arkeolojisi* . (V. Urhan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Hirsch-Kreinsen, H. (2016). Digitalization of industrial work: development paths and prospects. *Journal for Labour Market Research*. 49,1. <http://dx.doi.org/10.1007/s12651-016-02006>
- Hochschild, A. (2003). *The managed heart: commercialization of human feeling*. London: University of California Press
- International Civil Aviation Organization, Economic Development Of Air Transport. (2015). *Air transport in figures*. <http://www.icao.int/sustainability/Pages/Tools.aspx> kaynağından alınmıştır.
- Kurtcebe, M. (2017). Teknolojinin toplumsal ilişkilere yansımaları: türk havacılık çalışanları üzerine bir araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE)
- Kuş, E. (2003). *Nicel-nitel araştırma teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Martinez, M. O. (2016, 1 Şubat). Brief analysis on the world economic forum's 2016: industry 4.0. <http://wtcdublin.ie/brief-analysis-on-the-world-economic-forums-2016-industry-4-0/> kaynağından alınmıştır.
- Masuda, Y. (1983). *The information society as post industrial society*. Washington DC: World Future Society.
- Mayo, E. (2003). *The human problems of an industrial civilization*. New York: Routledge.
- Mesul. [1. Tanım]. (n.d.). Etimoloji Türkçe. (Görüntüleme 30 Aralık 2017). <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/Mesul>
- Neumann, W. (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I-II*. (S.Özge, Çev.) İstanbul: Yayıncılık
- Pfeiffer, S. (2016). Robots, industry 4.0 and humans, or why assembly work is more than routine work. *Societies*. 6(2), 16. <http://dx.doi.org/10.3390/soc6020016>
- Responsibility. [def. 1]. (n.d.). Online Etymology Dictionary. (Görüntüleme 30 Aralık 2017) <http://www.etymonline.com/index.php?term=responsibility>
- Ritzer, G. (2011). *Toplumun Mc Donaldlaştırılması: çağdaş toplumun yaşamının değişen karakteri üzerine bir inceleme*. (Ş. S. Kaya, Çev.). İstanbul: Ayrıntı
- Sorumluluk. [1. Tanım]. (n.d.). Etimoloji Türkçe. (Görüntüleme 30 Aralık 2017) <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/sorumlu>
- Toffler, A. (1980). *The third wave*. New York: William Morrow And Company
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2015). *İstatistiki bölge birimleri sınıflamasına göre hava meydanlarında iniş-kalkış yapan uçak sayısı ile iç ve dış hatlarda taşıma,1,2,3.düzye*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1051 kaynağından alınmıştır.

Zencirkıran, M. (2015). *Örgüt sosyolojisi*. İstanbul: Dora Yayıncılık

Zuboff, S. (2015). Big other: surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal Of Information Technology*, 30, 75-89. <http://dx.doi.org/10.1057/jit.2015.5>.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Bilginin Dijitalleşmesi Bağlamında Akademik Üretim Mekanizmalarının Dönüşümü: Matbaadan Dijital Ortama Dergi Yayıncılığı

Transformation of Academic Production Mechanisms in Respect to Digitalization of Information: Journal Publishing From Press to Digital Environment

Adem SAĞIR¹ , Pınar MEMİŞ SAĞIR²

¹Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Karabük, Türkiye

²Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Ferizli Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Programı, Sakarya, Türkiye

ORCID: A.S. 0000-0003-0763-0518;
P.M.S. 0000-0001-9458-8797

Corresponding author:

Adem SAĞIR,
Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Karabük, Türkiye
E-mail: ademsagiroglu@gmail.com

Submitted: 18.04.2018

Revision Requested: 15.05.2018

Last Revision Received: 18.07.2019

Accepted: 19.07.2019

Citation: Sagir, A., Memis-Sagir, P. (2019). Bilginin dijitalleşmesi bağlamında akademik üretim mekanizmalarının dönüşümü: Matbaadan dijital ortama dergi yayıncılığı. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 121-141.
<https://doi.org/10.26650/JECS416318>

ÖZ

Akademik bilgi üretim aracı olarak dergiler, akademisyenlerin çalışmalarını okuyucularıyla paylaştıkları platformlardır. Dergiler, bugün teknolojinin etkisiyle elektronik ortamda yayınlanmaya başlamıştır. Elektronik dergi, bilgi üretiminin dönüşümünde önemli bir aşama olarak göze çarpmaktadır. Kuşkusuz bu kırılmanın yaşanmasında akademisyenler üzerinde yayın baskısının olmasının etkisi büyüktür. Özellikle doçentlik süreçleri başta olmak üzere lisansüstü eğitim mezuniyetinde yayın yapma zorunlulukları, akademik teşvik, akademik yükselme dergi yayıncılığın çeşitlenmesinde baskının temel tetikleyicileri olmuştur. Elektronik dergi yayıncılığı bilgi üretiminde çeşitliliğin oluşmasına da katkı sunmaktadır. Dünyadaki dönüşümler de elektronik dergiciliğin yaygınlaşması üzerinde baskı oluşturmaktadır. Uluslararası görünürlük kaygısı, üniversitelerin yayın sayılarıyla dünyadaki tarama listelerine girme çabası arasındaki ilişkinin kurulmasına sebep olmaktadır. Ayrıca ulusal ya da uluslararası kongrelere entegre bir dergi yayıncılığının da yükselen trendlerden birisi olduğu görülmektedir. Özellikle akademik teşvik puanlamasında yer alan kongre puan şartının tamamlanması için dergilere entegre edilmiş yeni bir eğilimden bahsetmek mümkündür. Bu çalışmanın kaygısı üretim merkezi olarak dergi yayıncılığının dönüşümünün eleştirel okunmasıdır. Amaç ise değişen sistemle birlikte ortaya çıkan avantaj ve dezavantajları tartışarak akademik bilginin neliği sorusuna yanıt aramaktır. Elektronik dergiciliğin artılarını ve eksilerini dikkate alarak dergilerin gelecek konseptini tartışmak ve bir sonraki adımda akademik bilgi üretim süreçlerinin neye evrileceğini sorgulanabilir kılmak da çalışmanın önemli bir sorunsalı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, üniversite, akademik üretim, dergi, elektronik dergi

ABSTRACT

Journals as means of the production of academic knowledge are the platforms where academics share their work with readers. The journals

today with the impact of technology are published online. The publications of electronic journals attract attention in the transformation of the production of information. They have provided diversity as an alternative to few published journals. Undoubtedly, the pressure of publication on academics has significant impact on this transformation. The increase of electronic journal publishing has increased the number of publications as well as contributing to diversification of the production of knowledge. It should be emphasized that worldwide transformations are also among the conditions entailing this type of publishing. Moreover, it is seen that journal publishing integrated to national or international congresses is one of the rising trends. The aim is to seek response to the question what academic information is by discussing advantages and disadvantages emerging with the changing system. Another significant research question is to discuss future concept of journals keeping negative and positive sides of electronic journal publications, and in the next step it is to make what information production processes will transform into questionable.

Keywords: Knowledge, university, academic production, journal, electronic journal

EXTENDED ABSTRACT

The aim of the study is to critically read the transformation of academic/scientific journal publishing as one of the basic tools in which knowledge has produced. At the centre of the transformation, electronic publishing, supported by digitalization, was placed. The crisis of periodical publication faced by the academy after the developments in science and the rise in the number of scientists in the last century was the forerunner of the transition to the electronic publication system. In this context, the information and information technologies has become an important key of going out of the crisis. The path of way going to the crisis has been intertwined with the information explosion, increasing costs, prolongation of publication processes and breakdowns in distribution work. The digital field removed the entire path and created a new form of knowledge/ information. The digitalization has led to changes in the working processes of journals, which describes the communications between the journals and their authors and the interactions between the other journals and the institutions. The transition from the published journal to the electronic journals has led to a wide range of publications. The transfer of the old volumes of published journals to digital ones with open archive systems was another stage of the process. The electronic journal publication is essential in terms of expressing the natural history of journal publishing now the limits of time and place removed.

The study is framed by the assumption that the transition from the press to the digital has also changed the meanings of the knowledge. The study pointed out that the nonresistance in which digital transformation is inevitable, positively affected the increase in academic production. The publication process, which is facilitated by electronic journalism, increases academic production and exposes some disadvantageous situations. For example, the electronic journal focuses only on the number of volumes getting the ISSN number required to have the property, but it might be caused to neglect the quality of the journal. It is necessary to attract attention to that the digitalization has changed the meaning of making an academic study. The books and periodicals are tended to lose their primary meaning facing the digitalization. Moreover, the fact that some of the national and international journals, which already published in, have an electronic version is an example of the transformative power of the new system.

In the study, it is critical to make questionable where journal publishing will modify. In this respect, the elements that affected, managed, controlled and suppressed in the processes in which academic knowledge is produced, are discussed through the problematic of academic knowledge on the basis of publishing context. The meaning of the information in the publishing process has also changed. It is an important indicator that the academic production forms with pragmatist motive. These motivations are sometimes on the focus of money and publishing incentive and sometimes on the centre of

being associate professorship. Such factors affecting the process in which information has produced, have discussed in the title of the 'kitchen' as associate professorship, academic promotion, congress and citation system. The criteria of an associate professorship, academic incentives and appointment were directly related to journal publishing. In the kitchen part of the study, the issue of academic incentives has given a little more importance. Because, it is observed that for a long time, the publication process is managed by the scoring system. From time to time, it is possible to claim that the subject of incentives even precedes the criteria of associate professorship. For example, it is a disadvantage in academic production that reviewer and editorial scoring in the incentive system have the same scoring qualification as the international article publication. The case, which equates review and writing an article with each other and reduces the value given to information in academic production processes, has been removed from the review score under the publication rating in the academic incentive regulation published in June-2018.

Finally, in the study, it is claimed that one of the issues that will determine the academic debate in the production process in the coming years in Turkey is electronic journal publishing. In this field, the debate will come out the triangulation of academia, knowledge production and researcher in the context of interactions/relationships and an identity building process. The determinism of digital space in academic production processes will keep investing in information and information technologies on the agenda. It is possible to argue that the academic incentive system will be constantly changed and renewed in the context of current debates. One of the possible outcomes is the prediction that academic incentives will be abolished as the non-ethical behaviours differ and increase. It might argue that the lack of a satisfactory science and information policy of producing information. Therefore, the incentives of academic production processes, which are the primary source of knowledge within the framework of policies, will continue to be discussed. As a new problem will be come out about digitalization, it will be discussed as a need for framing intellectual property rights with legal regulations and producing regulations defining copyright rights. In this context, the validity or reliability of information subject to the control of academic plagiarism checker programs will be discussed in the near future. In addition to the need to establish mechanisms to prevent violations of publishing ethics and publishing processes, it will be on the agenda to provide solutions for transparent and auditing of the digital field.

1. Giriş

Küreselin yereli dönüştürdüğü çağımızda bireylerin yüzleştikleri en belirgin konuların başında “*bilgi/bilişim teknolojileri*”nin dönüştürdüğü bilgi ve bilginin bir akışa dönüştüğü dijitalleşme yer almaktadır. Dijitalleşme, katı olan her şeyin buharlaştığı bir çağda bilginin teknoloji/kodlar/ağlar içerisinde küreseli hızlıca dolaşmasını ifade eder. Teknoloji ile bilgi arasında kurulan bağ, teknoloji olmadan artık bilginin de olmayacağı gibi bir gerçeklikle yüzleşme gerçekliğini içerisinde barındırmaktadır. Toffler’in *üçüncü dalga*, *Etzioni’nin modern sonrası çağ*, *Lichtheim’in burjuva*, *Kahn’ın ekonomi*, *Boulding’in uygarlık*, *Bell’in endüstri*, *Holmes’in kişisel hizmet*, *Dahrendorf’un ise hizmet sınıfı toplum adlarını verdiği*; *Brzesinski’nin teknokratik çağ*, *Masuda’nın enformasyon toplumu ve Drucker’ın bilgi toplumu* (Hazar, 2006) adını verdiği çağda bilgi teknolojileri ve politikalarının öneminin gittikçe arttığı, bilgiye daha bağımlı bir gündelik hayatın ve kamusal alanın ortaya çıktığı görülmektedir. Böylece bilginin toplumsal alanın bir yansıması olmadığı, aksine toplumsal alanın inşa edilmesinde temel bir araç olduğunu öne süren mantığa ulaşılmaktadır (McCarthy, 2002). McCarthy (2002)’nin bilgi tanımının “*bir ya da daha fazla topluluk ya da grup tarafından kabul edilen her türlü fikir ve aksiyon biçimleri; onların kendileri ve ötekiler için gerçek kabul ettikleri olgulara ilişkin fikirler ve eylemler*” şeklindeki bağlamı düşünüldüğünde bilginin ve ona yüklenen anlamların dönemsel olarak değişiminin niçin önemli olduğu açıkça görülecektir.

Bilginin geçmiş dönemlerden bugüne değişmez anlamı kuşkusuz “*informo*” olarak kullanılan “*information*” sözcüğünün etimolojik seyrinde içkindir. Bilgi aklın, bilincin veya kişiliğin oluşması, belli standartlara sokulması, eğitim-öğretim gibi tanımları yanında, Ortaçağ’da *şekil vermek*, sonrasında *herhangi bir şeyin bir başkasına aktarılması* biçimini almıştır (Capurro ve Hjørland, 2003). Aslında insanın bilişsel dünyasından davranışlarına kadar hayatında değişiklik ortaya çıkaran herşeyi bilgi kavramıyla ilişkilendirmek mümkündür. Dolayısıyla bilgi kavramı üzerinden gidildiğinde sınırsız bir alanla karşılaşılacağı ve bu alanın tanımlanmasının da oldukça güç olacağı aşikardır. Fakat bilginin artan değeri, teknolojik araçlarla dünyadaki hızlı dolaşımı ve bilgiye sahip olmanın küresel eşitsizliklerle ilişkilendirildiği bir küresel dijital toplum kavramı içerisinde eritmek mümkündür. Böylece burada hem bilgi toplumu kavramını ilk olarak kullandığı varsayılan McLuhan’dan (1962) hem de Toffler’dan bir adım öteye gidilmiş olunur.

Bu çağın temel karakteristiği, değişimin başlatıcısının/yönlendiricisinin teknoloji olmasıdır. Özellikle bilimsel ve teknik bilginin ön plana çıkışı temel destekleyici bağlam olmuştur. Gurvitch (1984), toplumlarda hangi bilgi türlerinin etkili olduğunu yaptığı sorgulamada çağımıza düşen payın *teknik ve bilimsel bilgi* olduğunu söylemektedir. Teknik bilginin etkili olduğu bir toplumda dijital devrim, aynı zamanda farklı bir değişimin zincirleme reaksiyonu başlatan işaret olmuştur. Wallerstein’in vurguladığı biçimde internetin gündelik hayata girmesi klasik yaşam biçimleri başta olmak üzere toplumdaki bütün değer yapılarını ve yargılarını değiştirmekle kalmamış, bunların yerine yeni kavramlar, değerler ve sorunlar getirmiştir. Giddens’in (2000) betimlediği ise yeni bilişim kültürüyle sosyo-ekonomik yaşamda köklü değişimlerin gerçekleşmesidir. Artık küresel olanın entegre edildiği ve harmanladığı yer, sanal ağlardır. Karabulut (2015)’ün ifadesiyle “*dijital çağ, sınırsız bilgi ağlarını birbirine entegre ederek ve mesafeleri ortadan kaldırarak dünyayı post-endüstriyel bir hale*” getirmiştir. Artık bilginin üretildiği yer web ortamıdır. Üretilen bilgiye ulaşılan yer de yine webdir. Web ortamı, öylesine sistematik ve disiplinli bir şekilde milyonlarca biçim, dil ve içerikteki sayfaların aynı anda ulaşılacağı bir alan olma özelliğini taşımaktadır. Bilgi bu alanda kullanıcılar onlara ulaşıncaya kadar varlığını sürdürürken, bahsi

geçen sürecin tamamının da bilginin miktarının artması ile sonuçlandığı görülmektedir (Kurtel, 2008). Böylece bilginin üretilmesi, sayısal değerinin artması ve bu iki süreçle ilişkili olarak da nitelik yönünden belli bir yığılmanın ortaya çıktığı çağın tanımlanması söz konusudur. Araçların varlığı bilgiye yüklenen anlamları değiştirirken, bilginin nicelik-nitelik yönünden değişmesi de kullanılan araçları etkilemektedir.

Tablo 1. Bilgi ve Bilme/anlama Sürecinin Dijital Çağda Dönüşümü

BİLGİ	KOLEKTİF BİLGİ
<i>Özne ve bilme vardır.</i>	Ağa bağlanan özne ve meta-bilme vardır.
<i>Bilme/anlama, öznenin zihninde gerçekleşen doğal bir süreçtir.</i>	Bilme/anlama küresel ağlarda gerçekleşen online bir süreçtir.
<i>Anlamlandırma içselleştirmeye oluşur.</i>	Anlamlandırma bağlarla oluşur.
<i>Bilen ve Bilinen; özne ve gerçekler arasındaki etkileşimden ürer.</i>	Bilen-bilinen; özne ve ağlardaki bilginin işlenmesinden doğar.
<i>Özne, bilme/anlama sürecinde kuluçkadır, bilme/anlama zihinde oluşur.</i>	Özne bilme/anlama sürecinde algılayıcıdır, bilme/anlama ağlarda oluşur.
<i>Reel bir hayat vardır ve özne bu alanın parçasıdır.</i>	Online bir hayat vardır ve özne bu alanın parçasıdır.
<i>Sübjektif bilme/anlama.</i>	Kolektif bilme/anlama.
<i>Bilgiyi bilmek önemlidir.</i>	Bilginin nerede olduğunu anlama ve süreçler arasında ilişki kurabilme önemlidir.
<i>Gerçek bilgiye akıl yürütme ile elde edilir.</i>	Gerçek bilgi filtreleyerek elde edilir.
<i>Bilgi hala güçtür, bilgiyi yöneten güçlüdür.</i>	Bilgi hala güçtür, bilgiyi yöneten güçlüdür.

Kaynak: Bozkurt, 2014.

Bilginin üretilmesinde merkezi bir yeri olması ve total bilgi üretim araçlarının birçoğunu içermesi bakımından üniversitelerin değerini, bilgi çağında da koruması söz konusudur. Çünkü geçmişten bugüne üniversiteler, bilginin üretildiği merkezlerdir. Üniversiteler değerini korumakla birlikte, bilginin pratik olarak sunulduğu ve araştırmacılar tarafından takip edildiği bir üretim alanı olması bakımından akademik/bilimsel dergiler de gittikçe değerlenmeye başlamıştır. Akademik bilgi üretim aracı olarak dergiler, belli bir sistematığe göre akademisyenlerin teorik veya saha çalışmalarını okuyucular/araştırmacılarla paylaştıkları araçlardır. Tarihsel sürece bakıldığında ilk akademik dergi 1665 yılında *Journal De Scavans* ismiyle basılmıştır (Harter ve Kim, 1996: Osburn, 1984). Günümüzde ise dergi yayıncılığı yeni bir formda karşımıza çıkmaktadır: Elektronik.

Elektronik dergi, basılı dergilerin teknolojinin etkisiyle elektronik ortamda yayınlanmaya başladığı yeni bir dergi türüdür. Elektronik dergi yayıncılığı, bilgi üretiminin dönüşümünde önemli bir aşamadır. Kuşkusuz basılı dergilerin kendi içerisindeki handikapları düşünüldüğünde, elektronik dergiler sınırlı sayıda basılı dergilere alternatif oluşturarak çeşitlilik sağlamıştır. Basılı dergilerde editör değerlendirmesinin ve hakem süreçlerinin uzun bir zaman dilimine yayılması önemli bir dezavantajdır. Benzer şekilde sürecin takip edilebileceği herhangi bir web tabanlı sistemin olmaması, bunun yerine posta, e-posta sistemiyle veya telefonla takip edilebilen yayın süreci, bilgi üretiminde akademisyenler için belli bir bezginlik/bıkkınlık alanıdır. Ayrıca makale değerlendirme sürecinin olumlu ya da olumsuz yanıtlanmasının uzun bir zamana yayılması ve derginin basılı nüshasında az sayıda makalenin olması, sıralı sistemle yayın sürecini elektronik sisteme geçene dek sürekli canlı tutan bir uygulamadır.

Dijital dergilerin yayınlanmasına dönük çalışmaların 1970'li yıllarda başladığı söylene de ilk elektronik dergi, 1992 yılında yayınlanan *Online Journal of Current Clinical Trials* (OJCCT)'tir (Harter ve Kim, 1996; Keyhani, 1993). Bugün teknolojik değişimler ve dergi sisteminin

çeşitlenmesi ile giderek katmanlaşan sürecin birçok noktasında farklı kırılmalar yaşanmıştır. Türkiye açısından bu kırılmanın yaşanmasında akademisyenler üzerindeki yayın baskısının etkisi büyüktür. Özellikle doçentlik süreçleri başta olmak üzere, akademik teşvik sistemi, atanma ve yükselme kriterleri, lisansüstü eğitim mezuniyetinde yayın yapma zorunlulukları dergi yayıncılığının çeşitlenmesindeki baskının temel tetikleyicileri arasındadır. TÜBİTAK'ın bu konuda yürüttüğü DergiPark projesi kırılma noktalarından bir diğeridir. Sistem, akademik dergiciliğin nitelikli ve standartlara uygun olarak gelişmesini sağlamak, ulusal dergilerin bütün dünyada görünürlüğünü ve kullanımını artırmak kaygısıyla oluşturulmuştur.

Elektronik dergi yayıncılığının artması yayın sayısını artırmanın yanı sıra bilgi üretiminde de çeşitlilik sağlamıştır. Dünyada bilgi temelli yaşanan dönüşümlerin de bu tür bir yayıncılığın yapılmasını zorlayan şartları doğurduğunu belirtmek bu noktada yerinde olacaktır. Böylesi bir zorluk, örneğin Avrupa standartlarına entegre olmada, üniversitelerin yayın sayılarıyla dünyadaki tarama listelerine girme çabası arasında bir ilişki öngörmektedir. Dünya ölçeğinde bir rekabette her üniversite kendi dergisine sahip olmayı hedeflemektedir. Öyle ki aynı üniversitenin birçok alanda farklı isimlerle birkaç dergiye sahip olduğunu görmek mümkündür. Ayrıca ulusal ya da uluslararası kongrelere entegre bir dergi yayıncılığının da yükselen trendlerden birisi olduğu görülmektedir. Bu gelişme Türkiye'de akademik teşvik puanlamasında da yer alan kongre puan şartının tamamlanması için dergilerle entegre yeni bir eğilim şeklinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca teşvik sisteminde dergideki her rolün bir puanlama sistemine dahil olması da yayıncılık sürecinde farklı eğilimlerle karşılaşılmasına kaynaklık etmiştir.

Yeni dergi yayın sisteminin avantajlarını ve dezavantajlarını bütün bahsi geçen bağlamlar dikkate alındığında Türkiye özelinde de sıralamak mümkündür. Bilgiye ulaşmak eskisinden daha kolay hale geldi. Basılı dergilerin de elektronik ortamda arşiv oluşturmaya başlamaları bu kolaylığa katkı sundu. Bu süreç, Anadolu'daki yeni üniversitelerde bilgi üretim süreçleri için destekleyici/kolaylaştırıcı bir nitelik kazandı. Çünkü kütüphanelere ve kitaplara ulaşmak birer destekleyici mekanizmadır. Elektronik yayıncılık aynı zamanda akademisyenlerin görünürlüklerini artırdı. Değişen dergi yayıncılığının dezavantajları da yayıncılık geleceğinin şekillenmesi bakımından önemlidir. Yayın sayısının artması bilgiyi çeşitlendirmekle birlikte bilgiyi sıradanlaştırmıştır. Yayın sayısı arttıkça niteliği takip etmek de güçleşmekte, makaleler tekrarlardan oluşmaktadır. Yayın süreçleri hızlanmakla birlikte bilginin niteliği tartışılması gereken bir sorunsala dönüşmüştür. Kütüphanelerin anlamını kaybettiği bu süreç, akışkan dünyada bilginin de sıvılaştığı bir süre sonra dijitalleştiği anlamlarla tanımlanabilir durmaktadır.

Bu çalışmanın çıkış noktası, bilginin üretildiği temel araçlardan birisi olarak akademik/bilimsel dergi yayıncılığının dönüşümünü eleştirel okumaktır. Dönüşümün merkezine, dijitalleşmenin desteklediği elektronik yayıncılık yerleştirilmiştir. Dönüşüm, basılı dergilerden elektronik dergilere geçişin bilgiye yüklenen anlamları da değiştirdiği iddiasıyla çerçevelenmiştir. Çalışmanın amacı matbaadan dijital dergiciliğe geçişle birlikte ortaya çıkan avantaj ve dezavantajları sıralamak; buradan hareketle de akademik bilginin üretildiği süreçleri etkileyen, yöneten, kontrol eden ve baskılayan unsurları akademik bilginin niteliği sorunsalı üzerinden tartışmaktır. Çalışmanın nihai aşamasında dergi yayıncılığının nereye evrileceğini sorgulanabilir kılmak önemsenmiştir. Çalışmada ilk olarak basılı dergilerden elektronik dergiciliğe geçiş ele alınmış, sonrasında elektronik yayıncılığın avantajları ve dezavantajları sıralanmıştır. Bilginin üretildiği süreci etkileyen unsurların doçentlik, akademik teşvik, kongre ve atıf sistemi olarak ele alındığı çalışmada, dergi yayıncılığı akademi, bilgi üretimi ve araştırmacı üçgeninde karşılıklı etkileşimler/ilişkiler bağlamında ve bir kimlik inşa süreci ekseninde tartışılmıştır.

2. Basılı Dergilerden Elektronik Dergilere

Akademik dergicilik, bugün gelinen noktada doçentlik süreçleri, üniversitelerin atanma kriterleri, akademik teşvik uyaraları, kongrelere entegre oluşmayan başlayan yayın sistemi ve uzun süredir yayın teşvik uygulamasından ziyade ekonomik getiri kaynağı olma bakımından tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Türkiye’de bugüne kadar güncel tartışmalardan azade akademik ve bilimsel dergiler üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Büyük çoğunluğu tıp ya da sağlık dergilerinde yayınlanmakla birlikte sosyal bilimlerin birçok alt disiplinde de farklı içeriklerde çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Kozak, 1999; Kazancıgil ve Solok, 1981; Dinç, 1989; Özen ve Özgür, 1999; Kozak, 2003; Akçiçek ve Kayar, 1992; Küyük, 1996; Güzellant, 1998). Güncel olarak yapılmış çalışmalarda ise yayın etiği, doçentlik kriterleri üzerinden akademik yayınlar, akademik teşvikle ilişkili yayıncılık ve elektronik dergi yayıncılığı gibi birçok konu başlığı mevcuttur (Asan, 2017a; Asan, 2017b; Hamurcu ve Eren, 2017; Tonta, 2017; Taşkın ve diğerleri, 2016). Dünyadaki literatür dikkate alındığında akademik dergiler üzerine yapılan yayınların Türkiye’ye oranla oldukça yüksek olduğu görülmektedir (Zepetnek ve Jia, 2014; Nuangchalerm, 2010; Rogers, 2016; Leibsowitz ve Palmer, 1984; Miller ve Serzan, 1984; Zivney ve Reichenstein, 1994; McCracken ve Coffey, 1996; Alvarez ve Pulgarin, 1997).

Akademik/bilimsel dergiler, ilgili oldukları bilimsel disiplin çerçevesinde yayın politikasına sahip olmakla birlikte araştırmacıların kendilerini sundukları, bilgileri tartıştıkları ve olumlu-olumsuz geri dönüşler aldıkları yayınsal araçlardır (Köksoy, 2000). Kozak (2003) akademik dergilerin tanımlanma ölçütlerini sıralarken birkaç farklı noktayı aynı paydada birleştirmektedir. O’na göre akademik dergi, bilimsel araştırma sonuçlarının yanında çözümleme, tartışma, değerlendirme ve bunlara benzer içerikli makaleleri yayınlayan, çoğunlukla akademik nitelikteki dergilerin sahip olduğu özellikleri koruyan basılı veya dijital ortamda yayımlanan süreli yayındır. Kuşkusuz yapılan araştırmaların ilgili okuyuculara ulaşması, salt şimdiki değil geleceği de kapsayacak bir veri/yayın arşivlemesini de işlevsel hale getiren yayınlardır. Burada akademik dergilerin ilgili bilim disiplinlerine yapılan katkıları gelecek kuşaklara taşınması bağlamında dikkat çekici bir yönü bulunmaktadır (Rousseau, 2002). YÖK ölçütlerine göre ise akademik/hakemli dergi, editör ve en az beş değişik üniversite akademisyenlerinden kurulu danışma ekibi olan, bilimsel/akademik ve özgün makaleleri en az bir hakemin pozitif görüşüne dayanarak yayınlayan, üniversite kütüphanelerinden erişilebilir olan süreli bir dergi gruplarıdır (YÖK, 2017). Dergiler aynı zamanda araştırmacı ile kullanıcıyı buluşturan “resmi iletişim kanalı” olarak da bilinmektedir (Crane’den akt.Rao, 2001). İlk akademik dergi 1665’te *Journal de Scavans* ve *Philosophical Transactions* isimliyle yayınlanmıştır (Harter ve Kim 1996; Osburn 1984; Schauder, 1994; Correia ve Teixeira, 2005; McKnight ve Price, 1999; Buchet, 2004). Akademik dergilerin ortaya çıkışı 1660’da Royal Society’nin desteği ve gazetelerin kurulmasıyla ilişkilendirilmektedir. Sonrasında birçok kuruluşun ve topluluğun desteğiyle 1800’lü yıllarda ortalama 700 dergi varken 1900’lerde bu sayı 10.000’i bulmuştur (Schauder, 1994).

Türkiye’de ilk dergi 1849’da yayınlanan Vakayi-i Tıbbiye adıyla bir sağlık dergisidir (Özkan,1982 akt. Tonta ve Al, 2007). 1933 Üniversite Reformu’nun ardından akademik dergicilikte önemli bir hareketlilik yaşanmış, sonrasında ise 1982 yılında kurulan pek çok akademik kurumun akademik dergiciliğe olumlu yansımaları olmuştur. Son olarak yeni bin yılda kurulan üniversitelerin akademik dergiciliğe katkıları olduğu belirtilmektedir (Kozak, 2014). 2000’lerden sonra özellikle akademik atama ve yükseltmelerde, adayların çalışmalarının hakemli dergilerde basılmış olmasına verilen puanlarla ilgili ölçütler, dergilerde hakem, editör, yayın kurulu, danışma kurulu gibi kavramları ön plana çıkarmıştır (Kozak, 2003). Bunu, uluslararası endekslerin

oluşması da etkilemiştir. Üniversite dışı yayıncılığın giderek artması, akademisyenlere yeni fırsatlar sunmuş, bunun da editörlük ve hakemlik gibi kurumlara etkisi olmuştur. Bu etkiler, TÜBİTAK-ULAKBİM’de ulusal düzeyde veri tabanlarının kuruluş çalışmalarının başlamasına kaynaklık etmiştir (Karakütük, 2006). Bu veri tabanlarının oluşturulmasının amaçları arasında dergilerin kalitelerine ilişkin ölçütler getirmek ve böylelikle dergilerin standartlarının yükselmesine katkıda bulunmak olduğuna dikkat çekmiştir. Dergilerin niteliğinin ve kalitesinin temel göstergeleri, hem Türkiye’de hem de Dünya’da SCI, SSCI, AHCI başta olmak üzere birçok önemli indeks ve veri tabanlarında yer alıp almamaları kabul edilmektedir. Bu indekslerde yapılan yayınlar akademik yükselme açısından çok önemli hale gelmiştir (Kozak, 2003).

Tablo 1. Web of Science (SCI, SSCI, AHCI) İndekslenen Türkiye Dergileri

Dergi Alanı	Toplam Sayı
Tüm Dergiler	70
Tarih	2
Tüm Sosyal Bilimler	5
Eğitim Bilimleri	4
Psikoloji	2
Uluslararası İlişkiler	2

Kaynak: ulakbim.tubitak.gov.tr

Tabloya bakıldığında bu indeksler dışında kalan basılı, elektronik ve basılı-elektronik dergilerin tarandığı indekslerin onları “uluslararasılık” boyutunda değerlemediği iddia edilebilir. Ayrıca Türkiye’de akademik dergi yayıncılığında geçerli olan “*indekse girmenin başarı ölçütü sayılması*” kriteri ve girilen indekslerin sayısının görsel olarak dergilerin giriş sayfalarında sunulması, araştırmacıların ilgisini çekmek için birincil kullanım araçlarından olmuştur. Nitekim hem doçentlik süreçleri hem de üç yıldır fiili olarak uygulanan akademik teşvik desteği dergiler için indekslerin kullanılabilirliğini daha işlevsel hale getirmiştir. Kozak tarafından “*Türkiye Akademik Dergiler Rehberi-2014*” başlıklı çalışmada Türkiye’de dergi yayıncılığının son durumu hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Çalışmaya göre Türkiye’de 2014 yılı itibarıyla 1679 bilimsel/akademik dergi yayınlanmaktadır. Bu dergilerin %50.8’i sosyal bilimler alanında yayınlanırken bu oranı %25.4 ile sağlık bilimleri, %7.9 ile teknik bilimler, %4.7 ile ise matematik ve fen alanlarında yayın yapan dergiler takip etmektedir. Burada bilginin dijitalleşmesini göstermesi bakımından Kozak’ın dikkat çektiği oransal dağılımda dergilerin %22.8’i sadece basılı iken; %49.3’ü ise hem basılı hem de dijital yayımlanırken; dergilerin %19.2’si ise tümüyle online ortamda yayınlanmaktadır. DergiPark’ın tanıtım bülteninde Türkiye’de yayımlanan akademik dergi sayısının ortalama 2300 civarında olduğu ifade edilmektedir (<http://dergipark.gov.tr/page/about>).

Tablo 2. DergiPark Dergi Listesi

Tarih	Barındırılan Dergi Sayısı		
2013	100	Mayıs 2019 itibarıyla	Aktarılmayı bekleyen dergi
2014	461		OHAL sonrası DergiPark’tan çıkarılan dergi
2015	824		Sayı yayımlamadığı, arşivi bulunmadığı veya akademik süreli yayın kriterlerine uymadığı için DergiPark’tan çıkarılan dergi sayısı
2016	1200		
2017	1600		
2018	2105		
Nisan 2019	1818		

Kaynak: <http://dergipark.gov.tr/page/about>

Dijital ortama transfer edilen dergilerin yaygınlığı, bilimsel iletişimin yeni aracı olarak elektronik yayıncılığın akademisyenler tarafından tercih edilmesinde görünür olmaktadır (Ertürk, 2008). Bu yaygınlık aynı zamanda dergi yayınlamanın kolaylaştığını göstermektedir. Kozak (2014)'ın “*Türkiye Akademik Dergiler Rehberi*” başlıklı çalışmasıyla ilgili internetteki röportajında elektronik dergilerin bilimsel alandaki karşılığını şu şekilde betimlemiştir. Kozak'ın tespiti göre internet ortamında bir domain satın alınmasından ya da bir hosting kiralanmasından sonra bilimsel dergi çıkartmanın herhangi bir güçlüğü bulunmamaktadır. Ekonomik olarak da oldukça ucuz olan dergi yayıncılığında isim seçmenin de oldukça kolay olduğu görülmektedir. Online dergi sayısındaki artışın dünyada da dijitalleşmenin yükseldiği 2005 sonrasına denk düşmesi dikkat çekilesi bir noktadır.¹

2.1. Avantaj ve Dezavantajlar Bağlamında Değerlendirilmesi

1969'da ARPANET, 1989'da WWW'in (World Wide Web) ve 1993'de ilk internet tarayıcısının buluşu ile bilgi çağı, dijital çağ gibi adlarla tanımlanan yeni bir dönem başlamıştır. Web ve internet; bilginin oluşması, saklanması, erişilmesi ve dağıtılması hususunda varolan bütün yargıların tartışılmasına neden olmuştur (Bozkurt, 2014). Bilgi eko-sisteminin doğası değişmiş (Hemsley ve Mason, 2012), kullanıcılar tarafından oluşturulan dinamik ve üst düzey bir bilgi eko-sistemi oluşmuştur (Nahon vd., 2013). Açık erişim, veritabanları ve arşivler dijitalleşmenin oluşturduğu yeni bilgi eko-sistemi olmuştur. Basılı dergilerin geçmiş sayılarını açık erişim sistemleriyle arşiv kategorisinde dijital ortama taşınması, bahsi geçen kuşaklararası bağlantının nasıl gerçekleşebildiğine dair bir örneklendirme olabilmektedir. Bugün 30 yaş ve altı kuşağın internet-siz bir dünya düşünemediği gerçekliği bilindiğinde, Türkiye'nin en eski akademik dergilerinin elektronik ortama DergiPark üzerinden taşınmasının akademik bilginin sürdürülebilir olması bağlamında fonksiyonel bir gerçekliğe sahip olduğu görülmektedir. Basılı sayıların taranmasıyla sisteme yüklenen makaleler, okuyuculara sunulmaktadır. Böylece “*basılı materyallerin dijital ortama aktarılması ve araştırmaların hızlı bir şekilde*” (Tonta, 2006) viral olması sağlanmıştır. Buradaki viral kavramının dijitalleşmeye uyarlanan bağlamı, kuşkusuz erişime sunulan çalışmaların araştırmacılar tarafından hızlıca kullanılması ve paylaşılmasının ifadesidir. Basılı dergilerin dijital ortama taşınması sürecinde örnekler çoğaltılabilir. Ancak burada avantaj ve dezavantaj bağlamında dikkat çekilmesi gereken önemli bir noktayı şu şekilde ifade etmek olası durmaktadır. Bu bağlam yeni üniversitelerin kurulmasıyla karşımıza çıkmıştır. Türkiye'de 2005 yılından itibaren her ile bir üniversite misyonuyla üniversite sayısındaki artış avantaj ve dezavantajlarıyla elektronik dergiler üzerinden tartışmaları artırmıştır.

Buna göre üniversitelerin akademik bilgiyi üretim merkezleri oldukları düşünüldüğünde, bir üretici olarak akademisyenleri besleyici kaynaklara sahip olması gerekmektedir. Batı'dan Doğu'ya doğru gidildikçe bu kaynaklara ulaşmanın zorluk derecesi artmaktadır. Özellikle makale veya benzeri bilimsel çalışmaları bünyesinde barındıran basılı akademik dergilere ulaşmanın zorluk derecesi, bahsi geçen durumuna örnek olması bakımından gönderme yapılabilir. Ancak bilginin dijitalleşmesinin bu zorluğu ortadan kaldırdığı görülmektedir. İnternet kesilmediği ya da araştırmacılar bilgi teknolojilerinden yoksun kalmadığı müddetçe web ortamında aradıkları bilgiye kolaylıkla ulaşabilmektedirler. Kuşkusuz bu durumun özellikle kütüphaneler ve yazılı kültür üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu açıktır. Çünkü basılı da olsa yayınların dijital ortama ta-

¹ Röportajın tamamı için şu linke bakılabilir: <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-de-bin-679-bilimsel-dergi-yayinlaniyor-adana-yerelhaber-536405/>, E.T:25.02.2018

şınması, insanların kitaplarla ve yazıyla olan bağıni kopartmaktadır. Bunun uzun vadede araştırmacılar üzerinde birkaç olumsuz etkisi olduğunu da söylemek mümkündür. Birincisi kütüphanede çalışmanın araştırmacılara verdiği düzen ve disiplin anlayışının ortadan kalkmasıdır. İkincisi ise bilgiye bilgisayar, iPad veya akıllı telefonla saniyeler içerisinde ulaşılması “*bilgi üretme tembelliğine*” neden olmaktadır. Çünkü kütüphanede yazılı materyal üzerinden yapılan araştırmanın tarama, okuma, değerlendirme ve yazma şeklinde dört temel bileşenin iki aşamasını dijital alan ortadan kaldırmaktadır.² Değerlendirme ve yazma ortadan kalkarken tarama ve okuma olduğu gibi kalmaktadır. Değerlendirmenin yerini tekrarlama, yazmanın yerini ise kopyalama almaktadır. Böylece bilginin sayısız biçimde “*kopyala-yapıştır*” şeklinde birbirini tekrar eden akademik bir dergi yayıncılığı metasına dönüşmektedir.³ Ancak burada yeni üniversitelerdeki bilgi üretim süreçlerinin sorunsallaştırılması söz konusu değildir. Yapılmak istenen vurgu bilginin dijitalleşmesinin getirdiği avantajlardan yararlanma kaygılarının betimlenmesidir. Nitekim sosyal ve çevresel şartların araştırmacıları, dergi taramalarında elektronik ortamın kullanılmasına zorladığı önemli bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

Tablo 3. Dijitalleşmenin Avantajları – Dezavantajları

Basılı Dergiler	Elektronik Dergiler	Tartışma
Bedel karşılığı ulaşım	Her yerden ulaşım	* Ağın genişlemesi * Dijital kütüphanelerin oluşumu * İntihal-Etik Sorunlar
Maliyet oldukça yüksek	Maliyet düşük	* Dergilerdeki sayıca artış * Niteliksizleşme * Kolayda yayıncılık
Kullanıcıların ulaşımı sınırlı	Ulaşım sınırsız	* Araştırmaların kolaylaşması * Taşrada görünürlük * Uluslararasılık
Arşivlemenin zorluğu	Arşivlemenin kolaylığı	* Kütüphanelerin silikleşmesi * Bilgi tembelliği * Entegre yayıncılık
Telif hakkı belirli	Telif hakkı belirsiz	* Yasal düzenlemeler * Para transferleri * Mülkiyet hakkının dönüşümü
Basit teknoloji kullanımı yeterli	İleri teknolojilerin kullanımı	* İnternet bağımlı yayıncılık * Maliyetlerin yükselmesi * Teknolojiye entegre istihdam

Not: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo, yayın sisteminin dijitalleşmesiyle ortaya çıkan dönüşüm noktalarını göstermektedir. Dijitalleşmenin dergiler üzerine fiziksel etkileri olduğu gibi, ekonomik olarak da yayıncılığı dönüştürmüştür. Bu aynı zamanda dergilere herkesin ulaşabildiği bir sistemle karşılıklı etkileşimler akla getirir. Ağ genişlemekte, dijital kütüphaneler ortaya çıkmakta ve dijital ortama taşınmaktadır. Avantaj-dezavantaj sıralamasında maliyetin düşüklüğü dergi sayısının artışıyla ilişkilendirilmiştir. Sayısal çokluk, nitelik ve kalite problemini akla getirmektedir. Ancak burada şu noktanın da altını çizmek gerekir. Matbaada yayıncılığındaki yüksek maliyetler dijital ortama geçişte belli noktalarda düşmekle birlikte bu defa teknoloji ve altyapıya yapılan yatırımların maliyetleri

2 Bilgi üretme tembelliğinin dijitalleşme içerisinde karşılık geldiği alanlardan birisi olarak McSmartphonaşma kavramı için Bkz. Sağır ve Eraslan, 2019.

3 Dijitalleşmenin bir uzantısı olarak intihal tespit programları, görece akademik yayıncılıkta kopyala-yapıştır bilgi üretimi pratiğini engellemektedir.

yükselttiği görülmektedir. Gerçi bu maliyetin yazarlardan alınan hakem/makale yayınlama ücretleriyle kısmen aşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Demiray ve Gürcan(2005)'in yaptığı çalışmada elektronik dergilerin avantajları sıralanırken *erişilebilirlik, kullanılabilirlik, yayılabilirlik, teknolojik imkanları, maliyet kavramları* kullanılmıştır. Aynı çalışmada dezavantajlar ise *teknik zorluklar ve sorunlar, maliyet, erişim sorunları, indeks sorunları, yayın güvenliği ve kötü niyetler(intihal), elektronik dergilerin kabul sorunu* olarak sıralanmıştır. Dergi sayısının artışıyla denetimin zorlaştığını söylemek mümkündür. Denetim akademik çevrelerin iç denetime bırakılmıştır. Ancak elektronik dergi yayıncılığı bu durumu güçleştirmektedir. Özellikle yayın etiği konusunda birçok yeni problemin ortaya çıktığı ve dergi yayıncılığını tartışılır hale getirdiği anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilişkili olması bakımından Türkiye’de akademik dergiler konusunda uzun yıllardır çalışmalar yapmış olan Kozak’ın (2014) tespitlerini şu şekilde sıralamak mümkündür. Bu tespitler aynı zamanda elektronik dergilerin dezavantajları olarak okunmalıdır.⁴

1. İndeks gösterimlerindeki ciddiyetsizlik: FriendFeed’in, Google Scholar’ın, PHD Library’nin, Ulrich’s Periodical Directory’nin indeks olarak gösterilmesi
2. Üniversite kütüphanelerinin web adreslerinin indeks olarak gösterilmesi
3. Atıf indeksi, alan indeksi ve veri tabanı kavramların belirsizleştirilmesi
4. Alan indeksi kavramın tamamen kontrol dışına çıkması

Kuşkusuz yayın sürecinin ve basım süreçlerinin uzun olması, basılı dergilerin elektronik dergiler karşısında tutunmalarını zorlaştırmaktadır. Zamanında yayınlanma konusunda elektronik dergiciliğin üstünlüğü söz konusudur. Bu üstünlük aynı zamanda yayın takip sistemiyle de sağlanmaktadır. Basılı dergilerin zaman ve maliyet üzerine kurulu bilgi üretim mekanizmaları, elektronik dergilerin zaman ve maliyetten tasarruf sağladığı bir alana evrilmesi olağan durumdur. Benzer şekilde bazı basılı dergilerin elektronik ortamda yayınlarının olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla araştırmacıların o dergilerde yayınlanan makalelere ulaşması zaman ve maliyet gerektirmektedir. Basılı dergilerde hakemlik süreçlerin elektronik dergiler karşısında zayıf bir alan olarak tartışıldığını da eklemek mümkündür. Özellikle basılı dergilerin hakemlik süreçlerinde karşımıza çıkan “*yayınlanamaz*” kararının içerisini dolduran katı sıralamalar ve üslup, yazar(-lar) için uzayan yayın süreçlerine dönüşmektedir. Kuşkusuz değerlendirme sürecinde “*kör hakemlik*”, uzayan süreci “*hakem(ler)in istediğini söyleyebildiği*” bir söylemde inşa etmektedir. 2006 yılında yapılan “*Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık*” kurultayında Önder (2006), dergi yayıncılığında gizlilik anlaşmasının bir gereği olarak kör hakemlik sisteminin uygulandığını ancak bu sistemin kendi içerisinde bir denetim mekanizmalarına tabi olmakla birlikte şeffaf olmamasının hakemlere sınırsız bir eleştiri alanı bıraktığına değinmiştir. Makalelerin yayın süreçlerinde karşımıza çıkan intihal tartışmaları da başka bir problem alanıdır. Burada tartışmaları “*benzerlik*”, “*kopyala-yapıştır*” ve “*çalıntı*” şeklinde üç farklı biçimde sınıflandırmak mümkündür. Carriveau (2001)’e göre eskiden *bilgilerin tekrar edilmesi benzerlik ölçütünün içerisine sokulabilirdi*. Çünkü bu tekrar ediş birbirinden haberdar olmayan araştırmacıların benzer konuları ele alması anlamına gelebiliyordu. *Kopyala-yapıştır ve çalıntı* ise elektronik dergicilikte karşımıza çıkan iki kategoridir. Elektronik dergiler, araştırmacıları birbirlerinden haberdar yapmakta ancak bahsi geçen iki ölçütle ilişkili tartışmalara da zemin hazırlamaktadır. Bilgi tekrar etmekte ancak bu defa *çalıntı* biçimde tanımlanmaktadır. Yazılım mühendisliği çalıntıları tespit edecek intihal

4 Nazmi Kozak ile kitabı hakkında yapılan söyleşiye şu linkten ulaşmak mümkündür: <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-de-bin-679-bilimsel-dergi-yayinlaniyor-adana-yerelhaber-536405/>, E.T:26.02.2018

programları üretmiştir. Kuşkusuz günümüzde elektronik dergilerin sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Yayın sürecinin otomasyon sistemiyle doğrudan takip edilmesi bu dergilerin tercih edilmesinde birincil faktördür. Bu sistem takip sürecini şeffaf bir biçimde kullanıcıya sunmaktadır. Hakem değerlendirme raporunu sisteme yüklediğinde yazar(lar)a gelen uyarı sistemi, şeffaf ama kör bir sosyal iletişim ağı kurmaktadır. Böylece yayın sürecinin daha kısa ve özel bir alanda inşa edildiği görülmektedir.

Elektronik dergiciliğin görünürlüğünün artması aynı zamanda akademik bilgi üretiminin çerçevesini çizen “mutfak” ile de doğrudan ilişkilidir. Yayıncılığın avantajlarını ve dezavantajlarını bahsi geçen mutfağı oluşturan doçentlik, akademik teşvik, kongreler ve atıf ile değerlendirmek gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde bahsi geçen mutfağın sınırları ve akademik yayın konusunda dönüştürdüğü alanların içeriği tartışılmıştır.

3. MUTFAK: Doçentlik, Akademik Teşvik, Kongreler ve Atıf

3.1. Doçentlik

Akademisyen için mesleki kimlik algısı, akademik etkinliklere yüklediği anlamlarla doğrudan ilişkilidir (Tunç, 2006). Dolayısıyla akademisyenin toplumla bulunduğu yer olması bakımından dergiler önemli birer kimlik inşa yeridir. Bu nedenle akademisyeni yayın sürecine iten her türlü güdü ve motivasyon, kimliğin tanımlanmasında temel içeriği belirlemektedir. Doktora eğitimi ve doçentlik süreçlerinde, profesör kadrosunun da dahil olduğu atanma prosedürleri, yakın zamanda başlayan akademik teşvik ve yayın baskısı gibi birçok faktör yayın yapma güdüsünde ilk dikkat çeken noktalaradır.

1980’li yıllardan itibaren dünyada ve Türkiye’de akademisyenliğin kalitesini belirlemenin ölçütü yayın yapmak oldu. 2001 yılından itibaren ÜAK tarafından alınan kararla uluslararası alanda belli indekslere giren dergilerde yayın yapma zorunluluğu getirildi. 2004 yılında alınan kararla üniversitelere bu koşullara ek koşul koyma imkânı tanındı. Öyle ki aynı yıllar uluslararası alanda yayın yapan dergilere “*Türkiye bombardmanı*” şeklinde editörlerce tanımlanan bir süreç ortaya çıktı. Türkiye 2005’li yıllarda dünya yayın sıralamasında yerini değiştirdi, ancak üniversite sıralamasındaki yerini değiştiremedi (Güven, 2006). Doçentlik ve üniversitelerce belirlenen atama ve yükseltme kriterlerinin esnek olması, dergi yayıncılığı konusunda da takip edilecek izleği etkilemektedir. Örneğin YÖK’e bağlı ÜAK’ın belirlediği son kriterler (2018-Nisan)’de alan indeksleri kapsamındaki hakemli dergilerde tek yazarlı bir makale yayımlanmış olması şartı yer almıştır. Alan indeksleri yine ÜAK tarafından tanımlanmış, böylece yayın sürecine kurumsal bir müdahale söz konusu olmuştur. Nisan 2018 ÜAK tarafından yayınlanan doçentlik kriterleri içerisinde “*Uluslararasılık veya alan indeksi*” olarak tanımlanmasında “*ISI Database*” giren indeksler veya “*SCOPUS*” olarak tanımlanmıştır. Kuşkusuz Türkiye örneğinde değerlendirildiğinde adı geçen indekslerde yer alan dergi sayısının oldukça az olduğu görülür. Bu durum “*yayın sırasına girme*” usulüyle de yıllar süren makale yayınlama sürecini beraberinde getirmektedir. Sürecin sonunda makale akademik değerini kaybetmekte ve akademik yükselmenin ise gecikmesine neden olmaktadır. Problemi aşmak için parayla yayın sürecinin gündeme geldiği ve “*yağmacı*”(predatory) dergilerin tercih edilmeye başlandığı görülmektedir.

Ancak ÜAK’ın ve YÖK’ün Mart-2019 içerisinde “*yağmacı(predatory) dergiler*” için aldığı akademik yükseltmelerde dikkate alınmayacağını kararlaştırmaları dergi yayıncılığında farklı tartışmaları gündeme getirmiştir. Doçentlik başta olmak üzere akademik yükselmeler için paralı dergilerde yayınlanan makalelerin kullanılmasına karşı alınan bu karar, sonraki süreçlerde birçok üniversitenin senato kararlarıyla da desteklenmiştir. Böylece “*yağmacı/saibeli dergilerin başvuru*

şartlarında kullanılmaması” yaygın bir kabul olarak onaylanmaya başlamıştır. Ancak “*yağmacı*” dergileri tanımlayan net bir kriterin ya da sınırın belli olmaması, herhangi bir tanımlama yapılması veya sunulan ölçütlerin yetersiz olması yeni tartışmaların gündeme geleceğini göstermektedir.

3.2. Akademik Teşvik

Akademik teşvik tutumunun, öğretim elemanlarının iş tatminini olumlu yönde etkilediği literatürde yer almaktadır. İşlerinden tatmin olan akademisyenlerin daha fazla üretken olacakları öngörülebilir (Alparslan, 2014). Akademik teşvik ödeneği, akademisyenlerin akademik performansına bağlı olarak verildiğinden, akademik teşvik ödeneğinde belirlenen kriterler ve yönetmelik çerçevesinde toplanan puanlar, akademisyenlerin akademik performanslarının ölçülmesinde önemlidir (Turhan ve Erol, 2017).

2014 yılında çıkarılan 6564 sayılı yasa ile üniversite akademik personeline akademik teşvik adı ile ek ödeme yapılması kararlaştırılmıştır (Ulutürk, 2015). Akademisyenler, 2016 yılından itibaren akademik teşvik ödeneği kapsamında bir önceki yıl yapmış oldukları akademik faaliyetlerden topladıkları puanlar oranında, içinde buldukları yılın şubat ayından itibaren her ay topladıkları puan sayısına bağlı olarak akademik teşvik ödeneği almaya başlamıştı. İlk olarak 2015 yılında yayınlanan 2015 yılı sonunda, 20159/8305 sayılı yönetmelikle yürürlüğe giren akademik teşvik, 2016 yılında güncellenmiştir ve 2017 yılında verilen akademik teşvik ödeneği 31.12.2016 tarihinde Bakanlar Kurulu’nda kararlaştırılan yeni yönetmeliğe göre verilmiştir. Akademik teşvik yönetmeliğinde belirtilen akademik etkinlikler; *proje, makale, tasarım, sergi, patent, atıf, tebliğ ve ödül* şeklindedir. Her bir akademik faaliyet alanından ödeme yapılacak en fazla alınabilecek puan 30, toplam puan da 100 olacak şekilde uygulanmıştır. Akademik teşvik, bilimsel çalışmaların niteliğini artırmaya dönük akademisyenin iş tatmini ve yayın yapma kaygısını birleştirmekle birlikte dergi yayıncılığı sürecinde yeni etik tartışmaları gündeme getirmiştir. Günümüzde ekonomik paradigmada belirleyici referanslar sermaye, doğal kaynaklar veya işgücü değil, bilgidir. Dolayısıyla bilginin ekonomik bir sermaye olarak dolaşımı ve kullanımı oldukça önemsenmektedir. Ancak akademik teşvik programı yayın sürecinde bazı problemlerin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Akademik teşvik için yapılan avantaj ve dezavantaj sıralaması, aynı zamanda etik tartışmaların da ana gündem konularıdır.

Tablo 4. Akademik Teşviğe Odaklı Dergi Yayıncılığı

Avantajlar	Dezavantajlar
Akademisyenleri bilimsel çalışmaya yönlendmesi	Akademik etkinliklerin ticarete dönüşmesi
Akademik üretimi ödülle(para) teşvik etmesi	Akademik üretimin para için yapılması
Akademik yayın sayısını artırması	Akademik yayınlarda niteliğin düşmesi
Akademik yayınlarda çeşitlilik sağlanması	Rekabete yol açması
Üniversiteleri ve akademisyenleri görünür kılmaması	Yayın standardının oluşmaması

Kaynak: Turhan ve Erol (2017)’den seçilerek oluşturulmuştur.

Tabloda da görüleceği üzere 2018 yılına gelinceye kadar, teşvik ödeneğinden yararlanmak için sayıca artan ticari kongreler, yeterliliği olmayan yayınevlerinden teşvik almak için çıkartılan kitaplar, çerçevesi ve destek süreçleri belli olmayan projeler, alan dışı yapılan faaliyet sayısının artması, yöneticilerden alınan plaketlerin dahi puanlamaya sokulması gibi birçok etik dışı davranışın gündeme geldiğini ifade etmek mümkündür. Haziran-2018’de değiştirilen yönetmelikle yayınlara verilen puanlar düşürülmüştür. Ulusal/uluslararası yayınevleri gibi ölçütlerin tanımlanması senatolara bırakılmıştır. Yönetmelikte dergilere 5 yıl boyunca düzenli yayınlanmaları şartı yanında

açık seçik bir web sayfalarının olması, yayın/editör kurullarının belirli olması ve yağmacı dergi kategorisinde olmaması gibi şartlar getirilmiştir. 2019 yılı pratiğinde akademik teşvik ödeme başvuru sonuçlarına bakıldığında önceki yıllara göre kıyaslandığında üniversitelerde teşvik sıralamasına giren akademisyen sayısının düştüğü, puan sayısının azaldığı, birçok üniversitenin de önceki yıllara kıyasla akademik teşvik sıralama listesini kamuoyuyla paylaşmadığı tespit edilmiştir.

3.3. Kongreler

Akademik teşvik sürecinde kongrelere sayıca artış yaşanmıştır. Bu süreçte işi üstlenen birtakım dernekler de ortaya çıkmıştır. Bu dernekler aynı zamanda şirket gibi çalışmakta ve ticari tarafı yönetmekte-planlamakta ve üstlenmektedir. Öyle ki kongre sayfalarında kayıt ücreti yatırılması sayfalarında bir şirkete ait hesabın birçok kongre organizasyonunda kullanıldığını görmek mümkündür. Herhangi bir derneğin sene içerisinde en az 15 tane kongresi olabilmektedir. Bu aynı zamanda kayıt parası ve bu paranın yönetilmesi sürecini ifade etmektedir. Turan ve Diğerleri (2019)'nin yaptığı çalışmada bahsi geçen sürecin "*alandan sektörleşme*" olarak adlandırıldığı görülmektedir. Yazarlara göre *sektörleşme, işi kongre düzenlemek olan girişimcileri ortaya çıkarmakta ve bu bir çeşit kongre turizmine dönüşmektedir*. Kongreler Antalya, Muğla, Aydın gibi özellikle tatil bölgelerinde düzenlenmekte, böylece kongreler akademisyenler için aynı zamanda bir tatil aracı olmaktadır. Sıklıkla kongrelerde tam metin istenmemekte, bu da hazırlanan çalışmaların niteliğinin nasıl takip edildiğini önemli bir paradoksa dönüşmektedir. Nitekim tam metin gönderme zorunlu tutulmadığından sunulan bildirimlerin İngilizce ve Türkçe özetlerinin elektronik olarak basılması akademisyen için yeterli olmaktadır. Yeterlilikten kasıt akademik teşvik puanlamasında ortalama 4,5 puan olan kongre puanının tamamlanmasında kongre katılım belgesinin ve Türkçe-İngilizce özet kitapçığının basılmış olmasının yeterli olduğu görülmektedir. Böylece akademik üretimin ticari bir nesne haline gelişinin hikayesini okumak mümkün olmaktadır.⁵

ulusal kongrelerin teşvik sürecinde değerlendirilmeye alınmaması eksiklik olmakla birlikte uluslararası konseptli kongrelerde artış yaşanmasının akademisyenlerin ilgilerini yayın süreçlerinde bu tür kongrelere yönelttiği görülmektedir. Kongrelerin uluslararası statüye taşınması sürecinde yurtdışında çalışan akademisyenlerle iletişim halinde olan vakıf ya da ilgili akademisyenlerin sosyal ağları kullanılmaktadır. Bu sosyal ağlar, yayın, düzenleme ve editör kurullarına yabancı isimlerin eklenmesinde kullanılmaktadır. Nitekim akademik teşvikte düzenleme ya da bilim kurulunda en az 5 yurtdışı üniversitelerden isim olması gerekliliği şartı bu pratiğin meşruiyetini oluşturmuştur. Benzer şekilde yurtdışında tercih edilen ülke ve otellerde aynı vakıf/derneklerin uluslararası konseptte kongreler düzenlendiği görülmektedir. Bu kongrelerde Türkçe veya İngilizce sunum istenerek yabancı dil şartı esnetilmektedir. Ayrıca hem yurtiçi hem de yurtdışı kongrelerde belli bir ücret karşılığında uzaktan sunum imkânı da tanınmakta, doğrudan iştirak edilme ya da uzaktan sunum yapılmasa dahi Türkçe/İngilizce özetler ücret karşılığında yayınlanabilmektedir. Bütün bu pratiklerden hareket edildiğinde akademik üretim mekanizmalarının olumsuz etkilediği yargısına ulaşılabılır durmaktadır.⁶

Yakın zamanda kongrelerin akademik teşvik içerisinden çıkartılması konusu tartışılmakta-

5 Çalışmanın tamamlandığı dönemde eski akademik teşvik uygulaması geçerliydi. 2018-Haziran'da yayınlanan yeni yönetmelik, akademik teşvikte yer alan kongre şartını baştan sona yenilemiş, ticarileşmenin ve etik dışı davranışların önüne geçilmesinin yolunu açmıştır. Yeni teşvik yönetmeliğinin getirdiği değişim, ayrıca bir araştırma konusudur.

6 Yeni yönetmelikte bu şartın da önemli ölçüde değiştirildiği, yurtdışında katılımcılarının mutlaka kongrede sunum yapma zorunluluğunun getirildiği görülmektedir.

dır. Bu tartışmalar sürmekle birlikte birçok kongrede “uluslararası nitelikte dergilerde yayın” reklamı sunulmakta ve kongreler bu şekilde pazarlanmaktadır. Dergiler tanımlanırken de “doçentlik kriterlerine” ve “akademik teşvik kriterlerin” uygun ibaresi özellikle kullanılmaktadır. Ancak akademik teşvikte dergilerde ilk iki seneki uygulamada 5 yıllık dergi olma şartı aranırken, 2017 yılı şartlarında bu yıl sayısının 3’e düşürüldüğü görülmüştür. Yıl sayısının üçe düşürülmesi, akademik teşvik puanları sıralamasında özellikle yeni kurulan üniversitelerin ön plana çıktığı görülmektedir.⁷ Kuşkusuz akademik teşvik komisyonlarının üniversitelerde nasıl çalıştığı sürecin nasıl işletildiği vb. pratiklerin takibinde şeffaf bir sistemin olmaması puanlamalarda nasıl hareket edildiği noktasını da tartışmaya açmaktadır. Nitekim Ocak-2018 içerisinde YÖK tarafından üniversitelere gönderilen resmi uyarıda “sadece akademik teşvik ödeneğine başvurabilmek adına kitap veya dergiler yayımlanması, uluslararası niteliği haiz olmayan sempozyum/kongre/konferans düzenlenmesi ve bunlara bir şekilde uluslararası nitelik kazandırılmaya çalışılması,....akademik teşvik yönetmeliğine uygun ibareli kongre ve dergi ilanlarına sıkça rastlanması gibi bilimsel etiğe uygun olmayan birçok duruma maalesef rastlanmaktadır” şeklinde ifadelerin kullanılması bu tartışmayı meşru kılmaktadır. 2018-Haziran’da değiştirilen akademik teşvik yönetmeliğinde özellikle YÖK’ün yaptığı uyarılara paralel bir şekilde düzenlemelerin yapıldığı görülmüştür. Düzenleme, kongrelerin ticarileşmesi ve bu ticarileşmeye eşlik eden elektronik dergi yayıncılığını da sınırlandırması bağlamında dikkate değer bulunmuştur.

Tablo 5. Kongrelere Entegre Dergi Yayıncılığında Avantajlar-Dezavantajlar

Avantajlar	Dezavantajlar
Akademik görünürlük	Sıradanlaşma
Disiplinlerarası etkileşim	Uzmanlık alanı dışına çıkış
Yeni kurulan dergilere makale kazandırımı	Niteliksizleşme
Dijital yayıncılığı besleme	Matbaa yayının silikleşmesi
Uluslararası etkileşimler	Tek yönlü bir uluslararası etkileşim
Yeni Üniversitelerin görünürlüğünün artması	Akademik performanslarda düşüş

Kaynak: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Kongreler üzerinden oluşturulan tablo dikkate alındığında iki noktanın altının çizilmesi de oldukça önemlidir. Bunlardan birincisi akademi mutfağının önemli bir bölümünü oluşturan kongrelerin ticarileşmesiyle birlikte uygun niteliğe sahip olmayan dergilerin yayımlanması ya da varolan dergilerin niteliksizleştirilmesi; diğeri ise “akademik teşvike uygundur” biçiminde ilanlarla kongrelere entegre paralı elektronik dergi yayıncılığının yaygınlaşmasıdır.

3.4. Atıflar

Son yıllarda bilim insanlarının akademik performanslarının değerlendirilmesinde başlıca üç ölçüt kullanılmaktadır. Bunlar sırasıyla uluslararası dergilerde yayınlanan yayın, yayınların indekslerde taranan dergilerde yayımlanması ve bu yayınlara yapılan atıf sayılarıdır. Ancak Türk bilim dünyasında atıf sistemi üzerinden sıklıkla tartışılan konu sosyal ağlarla işleyen bir akademik atıf sisteminin kurulmuş olduğu varsayımdır. İformel yolla ilerleyen ilişkiler, akademisyenlerin kendi aralarında oluşturdukları atıf sisteminin de bir özeti olmaktadır. Atıf sayısının ön plana çıkışında aşağıdaki ki süreç etkili olmuştur:

⁷ Yeni yönetmelikte şartın tekrar 5 yıla çıkartıldığı ve dergilerin web sayfalarının yeterince kullanışlı olmaları zorunluluğun getirildiği görülmektedir.

* Akademik teşvik puanlamasında 100 üzerinden 30 puan olması

* Doçentlik kriterlerinde en az 6 puan şartının atf üzerine olması

Demir'in (2018) "*akademik teşvik neden kaldırılmalı?*" sorusundan hareketle yayınladığı yazısı, dergi yayıncılığının büyük bir bölümüne hâkim olan atf sistemi de dahil kongre ve makale yayımı üzerinden bir çerçeveleme yapmaya çalışmıştır. Demir, son dönemde Türkiye adresli potansiyel sahte dergilerdeki yayın sayısında %667 oranında bir yükseliş olduğu haberinden hareketle akademik teşvikin akademisyenleri, hakemlik sürecinin sağlıklı işlemediği sahte dergilerde makale yayınlamaya yönlendirdiği ve böylece etik problemlerin artışına neden olduğu iddiasını ileri sürmektedir. Demir bu sonucun, Iqbal ve Mahmood (2011) tarafından ileri sürülen ancak sadece bir varsayım olan teşvikin araştırmacıları sahte dergilere yönlendirebilir düşüncesini destekler nitelikte olduğunu söylemektedir. Ayrıca Bourdieu'nun (1990) dediği gibi dışsal bazı unsurlar Homo Academicus olarak tanımlanan çıkarıcı bir grubun doğmasına kaynaklık etmektedir. Iqbal ve Mahmood (2011) ve Kameny (1998) ve Andersen ve Pallesen (2008) tarafından destek/teşvik süreçlerinin araştırmacıları bilimselliği tartışılır bazı dergilere ve konferanslara yönlendirebileceği düşüncesini ortaya atmışlar ve bu konunun tartışılması gerektiğini savunmuşlardır.

Kuşkusuz doğrudan atf tartışması yapıldığında tartışmalarda "*atf çetesi*" kavram ilişkiselliğinden hareketle bir çerçeve çizilmektedir. Burada en sık gündeme getirilen Türkiye örneğinde iki derginin uluslararası indekslerden atılma gerekçesinin altında yatan sebeplerde izi sürülmektedir. Trabzon merkezli yayın yapan X diye A ve B ismiyle iki dergi kuruluyor. A fen, B ise sosyal yayınlar yapmaktadır. A dergisindeki herhangi bir makale yılda 129 atf alırken, bu atfların 83'ü A dergisinden, 46'sı B'deki makalelerden gelmektedir. Biri fen diğer sosyal içerikli makalelere sahip bu iki dergideki makalelerde akademisyenler sürekli birbirlerine atf yapmaktadır. Bu oranlar, ortalama bir dergiye atf yapılma oranlarından oldukça yüksek bir istatistiktir. Dünyanın saygın dergilerinden birisi olan Nature'da en çok atf alan makalede bu sayı 122, Science'da 90'dır. Türkiye'de bu iki dergideki tüm makaleler ise atf rekoru kırıyor. Atf arttıkça derginin etki değerinin de yükseldiği görülmektedir. Dergi tüm dünyada basılan 45 bin dergi içinde 17. sıraya yükselmiştir. Ancak durum fark edilince Türkiye merkezli 5 dergi veri tabanından çıkarılmıştır. Ayrıca en fazla Türkçe makalelerinin yayımlandığı 5 yabancı dergi de veri tabanından çıkartılmıştır. Araştırmacılar bu atf sisteminin Türkiye, Çin ve Malezya hattında kurulduğunu ve ilişkilerin TÜBİTAK'a yapılan başvurularla da yayın teşvik parası almaya kadar uzandığı iddiası üzerinde şekillenmektedir.⁸

4. Sonuç ve Değerlendirme

Belli bir yaşın üstündeki akademisyenlere dönük bir araştırma yapılsa, muhtemelen kendi dönemlerini tanımlarken "*bizim zamanımızda bilgiye ulaşmak çok değerliydi*" yanıtı alınacaktır. Günümüz genç kuşak akademisyenlerin de tam tersine "*bilgiye bir tıkla çok rahat ulaşıyorum*" demesi muhtemel durmaktadır. Bilgisayarın olmadığı dönemlerden bilginin dijitalleştiği çağa geçişte bilgiye ulaşmanın kolaylığının bilginin değeri ile ilgili sorgulamalar yaptırtması kaçınılmaz bir sonuçtur. Katı olanın her şeyin dijitalleştiği bir yayının sürecinde bilginin sıradanlaşması

8 Bu tespitler ve aktarımlar için Bkz. Pervin Kaplan, "Akademisyenlerin Atf Çetesi", (Yayın Tarihi:28.07.2018), <http://www.haberturk.com/yazarlar/pervin-kaplan/974474-akademisyenlerin-atf-cetesi>, E.T:4.3.2018; Metin Balcı, "Yüksek Sayıda Makalelerin Sırrı", (Yayın Tarihi:8.4.2011), <https://plagiarism-turkish.blogspot.com.tr/2011/04/prof-dr-metin-balc-yukse-sayda.html>, E.T:4.3.2018; Metin Balcı, "Üniversiteye Derin Bir Neşter-Akademik Yükseltimelerde Sorunlar ve Öneriler", (Yayın Tarihi:24.02.2017), <https://plagiarism-turkish.blogspot.com.tr/2011/04/prof-dr-metin-balc-yukse-sayda.html>, E.T:4.3.2018.

da kaçınılmaz olmaktadır. “Saman kağıt”tan “beyaz kağıda” evrilen sürecin son hali, dijital ortamdaki kodlardır. Makalelerin karşısında kitapların buharlaştığını iddia etmek, süreci farklı bir perspektiften anlamlandırmanın özel bir boyutunu temsil etmektedir. Burada teknolojinin dönüştürdüğü bir toplumsal hayat gerçekliğini kabul etmek gerekliliği kendisini deşifre etmektedir. Bu gerçeğin nasıl yorumlandığı, katı olan her şeyin dijitalleşmesinin bir problem olarak algılanıp algılanmayacağına yönünü de belirlemektedir.

Geçtiğimiz yüzyılda bilimdeki gelişmeler ve bilim adamı sayısındaki yükseliş sonrasında akademinin karşılaştığı süreli yayın krizi, elektronik yayın sistemine geçişin de ön habercisiydi. Bu bağlamda bilgi ve bilişim teknolojileri varolan krizden çıkışın önemli bir anahtarıydı. Krize gidişin yol izleği *bilgi patlaması, artan maliyetler, yayınlanma süreçlerinin uzaması ve dağıtım işlemindeki aksaklıklarla* örüldü. Dijital alan bahsi geçen bütün yolu kaldırarak yeni bir bilgi inşa biçimi ortaya çıkardı. Dijitalleşme dergilerin hem yazarlarıyla olan iletişimlerinde hem de diğer dergilerle ve kurumsal birimlerle etkileşimleri betimleyen iş süreçlerinde değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Basılı dergiden elektronik dergiye geçiş, yayınların geniş bir kitleye ulaştırılmasını sağladı. Açık arşiv sistemleriyle matbaa dergilerin eski sayılarının dijital ortama taşınması da sürecin bir başka ayağı oldu. Dijitalleşme bir çeşit mekân ve zaman transferi sağlamıştır ki bu transfer küreselleşmeyle oldukça uyumludur. Zaman ve mekân sınırlarının ortadan kalktığı günümüzde elektronik dergicilik, dergi yayıncılığının doğal seyrini göstermesi bakımından önemlidir.

Aslında dijitalleşme, avantajlarını ve dezavantajlarını kendi içerisinde taşımaktadır. Bunların neler olduğu çalışma boyunca farklı şekillerde dile getirildi. Atanma ve yükselme kriterleri, doçentlik, akademik teşvik ve yayın yapma zorunluluğunun akademik dergiciliği sürekli dinamik tutmaktadır. 1995 yılında Amerika merkezli Uluslararası Doi Vakfı'nın verdiği DOI numarasının yaygınlaşması, bugün gelinen noktayı göstermesi bakımından önemsenmiştir. DOI, bilgi teknolojileriyle bütünlük bir akademik içerik yönetimi mekanizması oldu. Yayını temsil etme vasfına sahip olan DOI, aynı zamanda bilginin kodlara dönüşümünü de göstermektedir. Türkçesi *Dijital Nesne Tanımlama Sistemi* olan DOI, dijitalleştirilen bilgiyi adlandırarak, bu bilgileri depolamak, sanal ortamda bilginin izini sürebilmek ve bilgiye erişmek amaçlarına dönük olarak karşımızdadır. “*Bilgi Otoyolu*” olarak da tanımlanan bu sistem, bilginin iletilmesinde kullanılan bütün mekanizmaları işin içerisine katmaktadır.

Elektronik dergiciliğin kolaylaşması yayın çokluğuna sebep olurken niteliği de düşürdüğü görülmektedir. Özellikle ISSN numarası almak için hızlıca ilk iki sayıyı yayına çıkma kaygısı ilk sayıların oldukça niteliksiz olmasına neden olmaktadır. Bu niteliksizliği tanımlayan ölçütler dergilerin ilk sayılarında editörler kurulu veya yayın kurulunda yer alan hocalara ait makalelerinin çokluğu, lisansüstü öğrencilerin makaleleri veya daha önce kongrelerde ya da başka dergilerde yayınlanmış makalelerin tekrarlarıdır. Burada birçok enstitünün lisansüstü eğitim mezuniyet şartı olarak en az 1 yayın yapma zorunluluğunu koyması, ayrıca parantez açılması gereken bir bağlamdır. Mezuniyet şartı nedeniyle ivedilikle yayın yapma baskısı, elektronik dergileri niteliksizleştiren bir diğer etmen olmaktadır. Dijitalleşmenin akademik çalışma yapmanın anlamını değiştirdiğine de dikkat çekmek gerekir. Kitaplar ve matbaa, dijitalleşme karşısında eski anlamını kaybetmeye başlamıştır. Akademik üretimin önemli bir belirleyicisi olan doçentlik kriterlerinde kitap veya kitap bölümü zorunluluğu olmamış olsaydı, dijitalleşmenin sınırlarının tartışılması muhtemel olurdu. Ayrıca bazı ulusal ve uluslararası dergilerin halihazırda hem elektronik hem de matbaa ortamında yayınlanmaya devam ettiği görülmektedir. Ancak şurası bir gerçektir ki akademik çalışmanın yeni içeriği çoğunlukla doçentlik ve akademik teşvik kriterlerine göre ilerlemektedir. Eski devlet üniversitelerinde atanma kriterlerinin aynı süreci yönlendirdiği, öyle ki doçentlik un-

vanı almış olmanın bu üniversitelerde çalışmaya yeterli olmadığı görülmektedir. Akademik teşvikte yeni üniversitelerle eskiler arasında büyük bir uçurumun varlığına da dikkat çekmek gerekir. Yeni üniversitelerde ortalama oldukça yüksek iken, eskilerde oldukça düşüktür. Bu durum sistemin aksayan bir yanının olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer bulunmuştur. Kuşkusuz 2018 yılında değiştirilen akademik teşvik yönetmeliğiyle birlikte üniversitelerin bir çoğunun teşvik sıralamalarını yayınlamaması, kıyaslama yapma seçeneğini ortadan kaldırmış, yönetmeliğin akademik yayın süreçlerini nasıl etkilediği konusunda da net bir tespit yapılamamıştır.

Bu yayıncılık sürecinde bilgiye yüklenen anlamın da değiştiği görülmüştür. Akademik üretimin pragmatist kaygılarla şekillenmesi önemli bir göstergedir. Bu kaygılar kimi zaman para ve yayın teşvik odaklı kimi zaman ise doçentlik merkezlidir. Bu durum akademisyenin kimlik tanımlanmasında da yeni kriterlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dijital ortamda dergi yayıncılığının artışı ve kongrelerin yaygınlaşmasıyla birlikte akademik üretim mekanizmaları değişmiştir. Teşvik sisteminde hakemlik ve editörlük yapma puanlamasının uluslararası makale yayınıyla aynı puanlama niteliğine sahip olması da akademik üretimde bir dezavantajdır. Hakemlik ile makale yazmanın birbirine eşitlenmiş olması, akademik üretim süreçlerinde bilgiye yüklenen değeri göstermesi bakımından eleştirel durmaktadır. Nitekim Haziran-2018 içerisinde yayınlanan akademik teşvik yönetmeliğinde yayın puanlaması altında *hakemlik puanının* kaldırılması, bu eleştireliliğin pratikteki karşılığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Doçent unvanı alındıktan sonra akademik üretimin yavaşladığı ya da düştüğü bir Türkiye ortalaması düşünüldüğünde bilginin değeri ve toplumsal alandaki faydası tartışılmaya değer görülmüştür.

Bu çalışma temelde matbaadan dijital alana geçişi tartışmaya çalışmıştır. Dijital dönüşüme teslimiyetin kaçınılmaz olduğuna vurgu yapan çalışma, bu teslimiyeti besleyen akademik üretimdeki artışın varlığını da pozitif etkilediğine dikkat çekmiştir. Araştırmada doçentlik, akademik teşvik ve atanma kriterleri dergi yayıncılığıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Çalışmanın mutfak kısmında akademik teşvik üzerinde biraz daha fazla durulmasındaki temel kaygı, uzun bir süredir yayın sürecini teşvik puanlama sisteminin yönettiğinin gözlenmiş olmasıdır. Zaman zaman doçentlik kriterlerinin bile önüne geçtiğini iddia etmek mümkün durmaktadır. Sonuç olarak bütün bahsi geçen başlıkları kendi içerisinde dergi yayıncılığına entegre bir şekilde betimlemek, Türkiye’de önümüzdeki yıllarda akademik üretim süreçlerindeki tartışmaları belirleyecek gibi durmaktadır. Bu tartışmaların çerçevesini de muhtemel şu noktalar çizecektir.

Akademik üretim süreçlerinde dijital alanın belirleyiciliği, bilgi ve bilişim teknolojilerine yatırım yapmayı sürekli gündemde tutacaktır. Akademik teşvik sisteminin mevcut tartışmalar ekseninde sürekli değiştirileceğini ve yenileceğini ileri sürmek mümkündür. Muhtemel sonuçlardan birisi ise etik dışı davranışları farklılaştıkça ve arttıkça akademik teşvikin tamamen kaldırılacağı öngörüsüdür. Türkiye’nin bilim ve bilgi üretme konusunda halihazırda tatmin edici bir politikasının olmadığını ileri sürmek mümkündür. Dolayısıyla bilginin temel besleyici kaynağı olan akademik üretim süreçlerinin politikalar çerçevesinde teşvik edilmesi tartışılmaya devam edecektir. Dijitalleşmenin ortaya çıkardığı yeni bir problem olarak entelektüel mülkiyet haklarının yasal düzenlemelerle çerçevesi ve telif haklarını tanımlayıcı yönetmeliklerin üretilmesi bir ihtiyaç olarak tartışılacaktır. Bu bağlamda salt intihal programlarının denetimine tabi tutulan bilginin geçerliliği ya da güvenilirliği yakın zamanda tartışılmaya başlanacaktır. Yayın etiği tartışmaları ve yayın sürecini ihlal edici davranışları önleyici mekanizmaların kurulması gerekliliğinin yanında, dijital ortamın şeffaf ve denetime tabi tutulması için çözümler üretilmesi gündemde olacaktır.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almamışlardır.

Kaynaklar

- Akçiçek, E., Kayar, R. (1992). İzmir’de yayınlanan tıp dergilerinin tarihçesi. *SSK Tepecik Hastanesi Dergisi*,2(1), 81-84.
- Alparslan, A. M. (2014). Öğretim elemanlarının işlerinden tatmin,üniversitelerinden memnun ve gönüllü olmalarındaki öncüller: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi’nde bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 82-101.
- Alvarez, P., Pulgarin, A. (1997). Application of the rasch model to measuring the impact of scientific journals. *Publishing Research Quarterly*, 12(4), 57-65.
- Asan, A. (2017a). International journal indexes, importance and status of Turkey journals: part 1: scientific journal indexes. *Turkish Acta Medica Alanya*, 1(1), 33-42.
- Asan, A. (2017a). International journal indexes, importance and status of Turkey journals: part 2: situation of Turkey. *Turkish Acta Medica Alanya*, 1(1), 43-54.
- Bozkurt, A. (2014). Ağ toplumu ve bilgi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28 (4), 510-525.
- Buchet, B. S. (2004). Electronic publishing and information quality: academic journals and how the electronic medium changes them. *University of St. Gallen, Graduate School of Business Administration, Economics, Law and Social Sciences (HSG)*, Rockville Printing & Graphics.
- Capurro, R., Hjørland, B. (2003). The concept of information. In B. Cronin (Ed) *Annual Review of Information Science & Technology*, Vol 37 (pp. 343-411). New Jersey: Information Today, Inc.
- Correia, A. M. R., Teixeira, J. C. (2005). Reforming scholarly publishing and knowledge communication-from the advent of the scholarly journal to the challenges of open access. *Online Information Review*, 29 (4), 349-364.
- Demir, S. B. (2018, 4 Mart). Akademik teşvik neden kaldırılmalı. Erişim adresi: https://www.memurlar.net/haber/730927/akademik-tesvik-neden-kaldirilmali.html?utm_source=headlines
- Demiray, U., ve Gürcan, H. İ. (2005). Yayın etiği bağlamında elektronik yayınlarda karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 4(1), 5-10.
- Erarslan, İ. (2015). Üniversitelerin uluslararası görünürlüğü:akademik performans ve üniversite marka değeri ilişkisi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,8(1), 37-47.
- Ertürk, K. L. (2008). *Türkiye’de bilimsel iletişim: bir açık erişim modeli önerisi*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Gurvitch, G. (1984). *Sosyoloji ve felsefe*. der.Kadir Cangızbay, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Güven, İ. (2006). Yurtdışı sosyal bilimler dergilerinde yayın süreci. Kasım Karakütük (Ed), *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık-2006 I.Ulusal Kurultay Bildirileri* içinde (s. 149-163) Ankara.
- Güzelant, A. F. (1998), Türk tıp dergilerinin ve bu dergilerde yer alan araştırmaların özellikleri, araştırma özetlerinin sunum niteliği: türk tıp dergilerinin 1996 yılında yayınlanan son sayılarından bir kesit. (Uzmanlık Tezi) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, İzmir.
- Hamurcu, M., Eren, T. (2017). Science citation index (SCI) kapsamında dergi seçimi için analitik ağ süreci yönteminin kullanılması. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, Sayı:2, 54-70.
- Harter, S. P. ve Kim, H. J. (1996). Electronic journals and scholarly communication: a citation and reference study. *Information Research*, 2 (1). <http://www.informationr.net/ir/2-1/paper9a.html>.
- Harter, S. P. ve Kim, H. J. (1996). Electronic journals and scholarly communication:a citation and reference study. *Information Research*, 2(1), <http://www.informationr.net/ir/2-1/paper9a.html>
- Hazar, Ç. M. (2006). *Bilgi toplumu*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Hemsley, J., Mason, R. M. (2012). The nature of knowledge in the social media age: Implications for knowledge management models. In *System Science (HICSS)*, 2012 45th Hawaii International Conference on (pp. 3928-3937). New Jersey: IEEE.
- Kakabadse, N. K., Kakabadse, A., Kouzmin, A. (2003). Reviewing the knowledge management literature: towards a taxonomy. *Journal of Knowledge Management*, 7(4), 75-91.
- Karabulut, B. (2015). Bilgi toplumu çağında dijital yerliler, göçmenler ve melezler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 11-23.

- Kazan, H.(2017). Avantajları ve dezavantajları ile dijital dergicilik. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 7(1), 17-24.
- Kazancıgil, A., V. Solok (1981). Türk tıp dergileri ve süreli yayınları üzerine analitik bir inceleme (1949-1981). *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 12, 373-382.
- Keyhani, A.(1993). The online journal of current clinical trials: an innovation in electronic journal publishing. *Database*, 16(1), 14-23.
- Kozak, N. (1999). *Türkiye akademik dergiler rehberi*, Ankara: Özcan Ofset.
- Kozak, N. (2003). Türkiye’de yayınlanan akademik dergilerin niteliklerindeki zaman içerisindeki değişim nedenleri: Sağlık, sosyal ve teknik bilim alanlarında yayınlanan dergiler üzerinde bir inceleme. *Bilgi Dünyası*, 4(2), 146-174.
- Kozak, N. (2014). *Türkiye akademik dergiler rehberi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kurtel, K. (2008). Web’ın geleceği: Anlamsal web. *Ege Akademik Bakış*, 8 (1), 205-213.
- Lebisowitz, S. J., Palmer, J. P. (1975). Assessing the relative impacts of economics journals. *Journal of Economics and Business*, 15, 91-97.
- Mccarthy, E. D. (2002). *Bilgi kültürü: yeni bilgi sosyolojisi*. (A. F. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Civi Yazıları.
- Mccracken, M., Coffey, B. S. (1996). An empirical assesment of health care management journals: a business perspective. *Medical Care Research and Review*, 53 (1), 48-66.
- Mcknight C., Price, S. (1999). A survey of author attitudes and skills in relation to article publishing in paper and electronic journals. *Journal of Documentation*, 55(5), 556-576.
- Miller, A. C., Serzan, S. L. (1984). Criteria for identifying a refereed journal. *Journal of Higher Education*, 55, 673-699.
- Murat, G., Çevik, E. İ. (2008). İç paydaş olarak akademik personel memnuniyetini etkileyen faktörlerin analizi: zonguldak karaelmas üniversitesi örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), ss. 1-18.
- Nahon, K., Hemsley, J., Mason, R. M., Walker, S., Eckert, J. (2013). Information flows in events of political unrest. In *iConference 2013 Proceedings* (pp. 480-485). doi:10.9776/13259.
- Nohan, R. P., Kowalski, G. S. (1979). Refereed journals and professional respectability. *International Journal of Contemporary Sociology*, 16, 154-167.
- Nuangchalerm, P. (2010). Internet user and electronic journals perception: an inservice science teacher study. *Journal of Applied Sciences Research*, 6(5),447-452. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED509468.pdf>
- Odabaş, H., Odabaş, Y. (2012). Türkiye’de akademik açık dergi yayıncılığı ve Atatürk Üniversitesinde açık e-dergi uygulaması. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 47, 355-370.
- Oktar, N., Akdal, G. (2006). Bilimsel yayınlara internet üzerinden açık erişimin süreli yayıncılığın niteliğine etkisi. *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık – 2006*, ss.115-119, Ankara: TÜBİTAK, <http://www.ulakbim.gov.tr/cabim/vt/uvt/tip/sempozyum4/page115-119.pdf>.
- Osburn, C. B. (1984). The place of the journal in the scholarly communications system. *Library Resources and Technical Services*, 28(4), 315-324.
- Önder, İ. (2006). Hakem ve jüri sistemlerinde aleniyet, *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık-2006 I. Ulusal Kurultay Bildirileri* (Edt.Kasım Karakütük), Ankara, ss.49-62.
- Özen, A., Özgür, A. (1999). Türkiye’de veteriner hekimliği alanındaki eski harfli süreli yayınlar üzerine tarihsel bir inceleme. *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri* içinde (s.501-512). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Rao, M. K. (2001). Scholarly communication and electronic journals: issues and prospect for the academic and research libraries. *Library Review*, 50 (4), 169-175.
- Rogers, H. (2016). *Academic Journals in the Digital Age: An Editor’s Perspective* *Academic Journals in the Digital Age: An Editor’s Perspective*. Journal of Victorian Culture, 21:1, 112-117, DOI: 10.1080/13555502.2015.1127284, <https://academic.oup.com/jvc/article/21/1/112/4095594>
- Rousseau, R. (2002), Journal evaluation: technical and practical issues. *Library Trends*, 50(3), 419-439.
- Sağır, A., Eraslan, H. (2019). Akıllı telefonların gençlerin gündelik hayatlarına etkisi: Türkiye’de üniversite gençliği örneği, *OPUS*, 10(17), 48-48.

- Schauder, D. (1994). Electronic publishing of professional articles: attitudes of academics and implications for the scholarly communication industry. *Journal of American Society for Information Science*, 45 (2), 73-100.
- Stewart, T. (1997). *Intellectual capital: the new wealth of organizations*. New York, NY: Doubleday.
- Tonta, Y., Al, U. (2007). Türkiye'nin bilimsel yayın haritası: Türkiye'de dergi yayıncılığı üzerine bibliyometrik bir araştırma. Hacettepe Üniversitesi, 2007 TÜBİTAK projesi: SOBAG-105K088.
- Tonta, Y. (2006). Açık erişim: bilimsel iletişim ve sosyal bilimlerde süreli yayıncılık üzerine etkileri. Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık-2006 I. Ulusal Kurultay Bildirileri , Ankara, ss.23-32.
- Tonta, Yaşar (2017). *TÜBİTAK Türkiye adresli uluslararası bilimsel yayınları teşvik (ubyt) programının değerlendirilmesi*, TÜBİTAK ULAKBİM, Ankara, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/>
- Tunç, B. (2006). Akademik yükseltmeler ve atamalar açısından akademik yayınların anlamı. Kasım Karakütük (Ed) *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık-2006 I. Ulusal Kurultay Bildirileri* içinde (s.165-177). Ankara.
- Turan, Ş. A., Dil, E., Sağır, P. M. (2019). Performans odaklı bir üniversitede akademisyenlerin çalışma deneyimleri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 17(33), 59-85.
- Turhan, M., Erol, Y. C. (2017). Academicians' opinions about academic incentive allowance. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 18(3), 281-296. DOI: 10.17679/inuefd.341708.
- Wallerstein, I. (2000). *Bildiğimiz dünya sonu*, (Çev: T. Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Zepetnek, S. T., Joshua, J. (2014). Electronic journals, prestige, and the economics of academic journal publishing, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 16(1),1-12 <https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2426&context=clcweb>
- Zivney, T. L., Reichenstein, W. (1994). Pecking Order in Finance Journals. *Financial Practice and Education*, 4 (2), 77-85.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Objektif ve Sübjektif Sosyal Statü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Investigation of the Relationship Between Objective Social Status and Subjective Social Status

Onur ŞAHİN¹ , Süphan NASIR²

¹Istinye Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye

²İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: O.Ş. 0000-0001-8081-9291;
S.N. 0000-0002-2302-334X

Corresponding author:

Onur ŞAHİN,
İstinye Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: onur.sahin@istinye.edu.tr

Submitted: 09.11.2018

Accepted: 09.01.019

Citation: Sahin, O., Nasir, S. (2019). Objektif ve sübjektif sosyal statü arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 143-156.

<https://doi.org/10.26650/JECS2018-0013>

Öz

Tüketicilerin toplumsal statü merdiveninde kendilerini konumlandıkları yer olan sübjektif sosyal statünün, objektif sosyal statünün bileşke göstergesi ile benzer davranması ve objektif sosyal statüyü oluşturan üç faktör olan meslek, gelir ve eğitim düzeyi ile benzerlik göstermesi beklenmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı sübjektif sosyal statü ile objektif sosyal statü arasındaki ilişkiyi değerlendirmektir. Tüketicilerin sosyal statüleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla 954 kişi üzerinde bir anket çalışması yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, sübjektif sosyal statü ile objektif sosyal statü arasında pozitif bir ilişki ortaya koyulmuştur. Gelir, eğitim ve mesleğin bileşik bir ölçeği olan objektif sosyal statü ile sübjektif sosyal statü arasındaki ilişki, sübjektif sosyal statü ile eğitim, gelir ve meslek arasında tek tek var olan ilişkilerden daha güçlü bir korelasyona sahiptir. Ayrıca, erkek, evli ve otuzlu yaşların üzerindeki kişilerin sırasıyla kadın, bekar ve gençlere kıyasla hem objektif hem de sübjektif kriterler bazında daha yüksek sosyoekonomik statüye sahip olduğu ortaya koyulmuştur. Sonuçta objektif sosyal statü ile sübjektif sosyal statü arasında benzerlik olduğu, bununla birlikte sübjektif sosyal statünün geçmiş tecrübe ve gelecek beklentilerini de dikkate alan yapısı nedeniyle, objektif sosyal statü ile birlikte kullanılması durumunda daha gerçekçi ve anlamlı bilgiler ortaya koyabileceği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoekonomik statü, objektif sosyal statü, sübjektif sosyal statü, OSES, SSS

ABSTRACT

It is expected that subjective social status, where consumers position themselves on the social status ladder, behaves similar to the composite indicator of objective social status and the three factors that constitute it (occupation, income, education). In this context, the aim of this study is to evaluate the relationship between subjective social status and objective social status. In order to determine the relationship between the social status of consumers, a survey study was conducted on 954 people. According to the results of the analysis, a positive relationship

was found between subjective social status and objective social status. The relationship between objective social status and subjective social status, has a stronger correlation than subjective social status has with education, income and occupation. In addition, it was shown that men, married people and older than 30 have a higher socioeconomic status than women, single and younger people, respectively. Finally, there is a similarity between objective social status and subjective social status. Nonetheless, due to the nature of subjective social status, which takes into account past experience and future expectations, it can be seen that subjective social status can provide more realistic and meaningful information when used in conjunction with objective social status.

Keywords: Socioeconomic status, objective social status, subjective social status, OSES, SSS

EXTENDED ABSTRACT

Social status - the relative position on the social ladder - is usually how the individual is perceived by the group and society. However, similarities or differences may occur between the individual's perception of himself and how he is perceived by society. People naturally seek an equilibrium and strive to maintain this balance. This effort emerges as an attempt to raise awareness by creating awareness in society by means of various means where the individual's own perception of social status is higher than the perception of society.

Social status is the opinions of the individual about their position in society. Objective social status (OSES) can be defined as how others see the individual and Subjective social status (SSS) can be defined as how the individual sees himself. Subjective social status is the perception of the individual in the social position. Objective social status is the status that is set out by taking into consideration the objective criteria. Studies have shown that there is a relationship between subjective social status and objective social status. This study distinguishes itself by being the first study on this subject in Turkey.

The aim of this study was to show whether the social status of the individual varies according to objective and subjective criteria. In addition, the effects of individual demographic characteristics were also investigated. The results obtained from regression analysis show that individual objective characteristics are significantly related to self-assessment of position on the social ladder. There is a relationship between the income, education, occupation and subjective social status of the individual. Gender, marital status, and age play an important role in explaining how an individual evaluates himself/herself. In addition, men, married individuals and home owners are more likely to figure more elevated on the social ladder.

According to responses given regarding the question of position on social ladder (where individuals evaluated themselves), there is no subjective social status difference between men and women. One of the most important results of this study is that women have a lower objective social status compared to men, especially in terms of income and occupation. The reason for this difference is that subjective social status can reveal that a person is the result of a better evaluation of the past and the present situation and their future expectations, opportunities and resources. It can also be considered that women only rely on the evaluation of other women. The results can be interpreted as saying that the degree of self-evaluation of the individual depends on their socioeconomic characteristics. However, gender, marital status, age, home and car ownership can be differentiated from other observable features that may affect the social ladder positioning of individuals.

The aim of this study was to evaluate the relationship between subjective social status and objective social status. In order to determine the relationship between the social status of consumers, a survey study was conducted on 954 people. According to the results of the analysis, a positive relationship was found between subjective social status and objective social status.

1. Giriş

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirtildiği üzere, insanlar için fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarından sonraki en önemli ihtiyaç bir gruba ait olma ihtiyacıdır. Bu nedenle insanlar, çok eski dönemlerden beri başta küçük topluluklar halinde olsa da birlikte yaşamışlardır. Bu birlikte fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarını da bütünleyen temel bir ihtiyaçtır. Toplum yapısı beraberrinde, hayatta kalma içgüdüsünden etkilenerek, güç sahibi olup kaynaklardan daha fazla pay alma isteğini doğurmuştur. Sosyal statü kavramı da bu noktada ortaya çıkmış ve topluluk içinde bireylerin çeşitli objektif ve subjektif kriterlere göre değerlendirilmesi ve buna göre kaynaklar üzerinde bazı ayrıcalıklara sahip olması durumunu meydana getirmiştir. Bunun sonucu olarak da bireyler toplumsal merdivindeki görel konumlarına önem vermişlerdir.

Toplumsal merdivindeki görel konum olan statü, genellikle içinde bulunulan grup ve toplum tarafından bireyin nasıl algılandığıdır. Bununla birlikte bireyin kendisi hakkındaki algısı ile toplum tarafından nasıl algılandığı arasında benzerlikler ya da farklılıklar meydana gelebilir. İnsanlar doğaları gereği bir denge arayışındadır ve bu dengenin korunmasını sağlamak için çaba gösterirler. Bu çaba, sosyal statülerine ilişkin olarak bireyin kendi algısı toplumun algısından daha yüksek olduğu durumda, çeşitli araçlarla toplumda farkındalık yaratarak algıyı yükseltmeye çalışmak şeklinde ortaya çıkar.

İnsanın sosyal bir varlık olmasının sonucu olarak, şehirleşme ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte insanlar daha fazla etkileşime maruz kalmaktadır. Bunun sonucu olarak insanların içinde bulunduğu, ait olduğu ve ait olmak istediği topluluklar sürekli değişmekte, bu nedenle de sosyal statüye olan ilgi başta pazarlama ve marka yönetimi olmak üzere birçok disiplin açısından artarak devam etmektedir. Tüketiciler tarafından ürün, marka ve hizmetlerin statü aracı olarak kullanılmasının artışıyla birlikte firmalar, pazarlama stratejilerinde ve marka konumlandırmalarında ürünlerin fonksiyonel faydalarından çok tüketicilerin sosyal statüsünü ortaya koymak ya da artırmak yönündeki katkıları üzerinde durmaktadırlar.

Sosyal statüye ilişkin literatürde yapılmış çalışmalar incelendiğinde, objektif ve subjektif sosyal statü arasında bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte Türkiye literatüründe buna benzer bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın amacı sosyal statünün iki ölçüm yöntemi olan objektif sosyal statü ile subjektif sosyal statü arasındaki ilişkiyi Türkiye örneğinde incelemektir. Bu amaçla önce subjektif ve objektif sosyal statü ile ilgili literatür taraması yapılmış, sonrasında ise objektif ve subjektif sosyal statü arasındaki ilişki korelasyon ve regresyon analizi yöntemiyle incelenmiş ve ilişkinin sonuçları ortaya koyulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve

Sosyal eşitsizlik ve sınıflaşma tarih boyunca önemli bir problem olarak görülmüş ve bu problemin çözüm yolları aranmıştır (Aydın, 2018). Bireyler toplumsal merdivindeki görel konumlarına önem verirler. Toplumda daha iyi bir görel konum arayışı, sosyoloji ve sosyal psikoloji gibi sosyal bilimlerde klasik bir konudur (Buccioli, Cavasso ve Zarri, 2015, s. 245). Statü genellikle içinde bulunulan grup ve toplum tarafından bireyin nasıl algılandığıdır. Buna karşılık bireyin kendisi hakkındaki algısı, subjektif statü olarak tanımlanmıştır. Davis (1956)'e göre subjektif statü, kişinin statü sıralamasındaki kendi konumu hakkındaki inancıdır. Bu inanç, objektif statü olan başkaları tarafından kendisine verilen statüyle benzerlik gösterebilir (Davis, 1956, s. 154).

Literatürde karşılaşılan subjektif sosyal (sosyoekonomik) statü (SSS-SSES), bir kişinin on basamaklı bir sosyal merdiven üzerindeki konumunun eğitim, gelir ve mesleki durumu dikkate alınarak subjektif/özel değerlendirmesidir (Buccioli ve ark., 2015, s. 248). Statü konusunda en tartışmalı

olan durum, insanlar açısından toplumsal merdivendeki ‘gerçek’ konumu değil, sıralamadaki kendi yeri olarak algıladıkları konumdur (Buccioli ve ark., 2015, s. 246). İnsanların kendilerini karşılaştıkları kişiler çoğunlukla, kendilerine benzer olarak gördükleridir (Franzini ve Fernandez-Esquer, 2006, s. 801). Bu nedenle kendi sübjektif sosyal statüsünü atama süreci, başkalarının bireyi hangi konumda gördüğünü bireyin algıladığını, bireyin başkalarını nasıl gördüğünü ve üçüncü kişilerin başkalarına kıyaslanmasını içermektedir (Franzini ve Fernandez-Esquer, 2006, s. 790).

Sosyoekonomik statünün (SES) objektif ölçüleri (mesleki konum, eğitim, gelir vb.) ile sübjektif SES arasındaki bağlantıyı araştırmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Sübjektif sosyal statünün eğitim, meslek ve gelir gibi unsurları içeren SES’in birleşik bir ölçütü olduğunu gösteren kanıtlar vardır. Sübjektif SES’in mevcut ve gelecekteki beklentilerin bir değerlendirmesini temsil eden unsurlar da dahil olmak üzere SES’in standart göstergelerinin ortalamasını temsil ettiği ve belki de SES’in herhangi bir tek göstergesinden bireysel düzeyde daha iyi bir ölçütü olduğu iddia edilmiştir (Singh-Manoux ve ark., 2005, s. 855).

Araştırmacılar, sosyal statü, sosyal konum, sosyal sınıf ve sosyoekonomik statü (SES) gibi ilgili kavramlara uzun zamandır ilgi duymuşlardır (Aktaş, 2015). Bu terimlerin işleyişi, sosyal, davranışsal ve sağlık bilimlerinde sık kullanılan değişkenlerden bazılarını ortaya çıkarmıştır. Bu kavramların kesin tanımları konusunda akademisyenler arasında anlaşmazlık olmasına rağmen, ölçümler sıklıkla iki gruba ayrılmaktadır. Birinci kategori sosyoekonomik statüyü belirtmek için en sık kullanılan üç değişken olan eğitim, gelir ve meslek olmak üzere objektif ölçümleri içermektedir. Objektif ölçümler tipik olarak iyi tanımlanmış, kolayca bulunabilir ve çok çeşitli disiplinlerde kullanılabilir. İkinci kategori, öncelikle sosyologlar tarafından kullanılan ve bireylerin bir hiyerarşi içindeki sosyal konumlarına ilişkin algıları ile ilgili olan sosyal sınıf gibi öznel ölçümleri içermektedir (Goldman, Cornman ve Chang, s. 72).

Bireylerin tercih ettikleri statü seviyesinin değişiklik göstereceği iddia edilmektedir çünkü kendi algılanan değerleri, gruba göre değişiklik gösterir. Grubun başarısına katkıda bulunan beceri ve kabiliyetlerin yüksek olduğunu düşündükleri bireyler daha yüksek statü derecesine sahip olurlarken, bu tür becerilere sahip olmadıklarına ve önemli katkılarda bulunamayacağına inananların statü sıralamasındaki yeri daha düşüktür (Anderson ve ark., 2012, s. 1078). Tercih edilen statü sıralaması, saygı duyma arzularından ampirik olarak ayırt edilebilir niteliktedir. Örneğin, bireyler düşük statü sıralamasını tercih edebilir, ancak yine de yüksek düzeyde saygı istemektedir. Ayrıca bireylerin, tercih ettikleri statü seviyesinde farklılık gösterdikleri, önemli oranda bireyin orta veya alt sırayı tercih ettiği görülmüştür (Anderson ve ark., 2012, s. 1086). Sosyal ağ ve / veya küçük bir grup içindeki gayri resmi bir pozisyon geleneksel bir toplumcu ülkede SSS’yi belirleyen önemli faktörler olabilir (Sakurai ve ark., 2010, s. 1837).

Sübjektif ve objektif sosyal statü, iki farklı ama ilişkili kavramdan oluşmaktadır. Literatürde sübjektif sosyal statü (SSS - kişinin toplumsal hiyerarşi içinde kendi statüsünü değerlendirmesi) ve objektif sosyal statü (OSES - gelir, eğitim ve mesleğin toplumdaki göreceli statü bileşkesi) kavramlarının birlikte ve ayrı ayrı irdelendiği çalışmalar bulunmaktadır. Literatürde gelir, eğitim ve mesleğin geleneksel demografik ölçütleri, insanların objektif sosyal statüsünün (OSES) göstergeleri olarak kullanılmaktadır (Operario, Adler ve Williams, 2004, s. 244). Beklendiği gibi, daha yüksek sosyal statüye sahip olanların daha çok gelir ve eğitim alması, daha iyi işlerde çalışması, ev ve arabaya sahip olması ve daha az finansal yardım alması ihtimali daha yüksektir. Ayrıca, daha yüksek bir sosyal sınıf ile özdeşleşme ve daha az finansal sıkıntı algılamaya olasılığı daha yüksektir (Franzini ve Fernandez-Esquer, 2006, s. 794). Bir bireyin sosyoekonomik statüsü, çeşitli bileşenler ile (eğitim, meslek ve gelir) ilişkilidir. Fakat bu bileşenler birbiriyle zayıf ilişkiye

sahiptir (Jackman ve Jackman, 1973, s. 570). Ekonomi dışındaki ilişkilere baktığımızda, Sirin (2005) tarafından yapılan meta analizde, 1990 ile 2000 yılları arasında yayınlanan sosyoekonomik statü (SES) ve akademik başarı literatürü gözden geçirilmiştir. Sonuçlar SES ile akademik başarı arasında güçlü bir ilişki ortaya koymuştur (Sirin, 2005, s. 417).

Objektif sosyal statüyü oluşturan bileşenlerin tespit edilmesinde ve bunların ağırlıklandırılmasında birden fazla yöntem kullanılabilir. Literatürde yapılan bazı çalışmalarda gelir, eğitim ve meslek ile ilgili önem düzeyini ortaya koyan puanlamalar yapılmakta, daha sonra her bileşen için z dönüşümü yapılarak bu değerler standardize edilmektedir. Standardize edilmiş değerlerin ortalamaları alınarak da bileşik ölçüm olan objektif sosyal statü değerine ulaşılmaktadır (Adler ve ark., 2000, s. 586).

Çok bileşenli (karma değişkenli) sosyal statü indeks ölçümleri, sosyal sınıfın çok boyutlu bir yapı olduğunu, çeşitli sosyoekonomik ve demografik değişkenlerin bileşkesi olduğunu kabul etmektedir. Bu tür endeksler, sosyal sınıfın, incelenen tüm faktörlerden etkilenen çok boyutlu bir yapı olduğunu kabul eder. Çok bileşenli ölçüm genellikle tek bileşenli endekslerden daha iyi açıklayıcı güce sahiptir. Tipik olarak endeks ölçümleri ağırlıklı ortalamalar olarak hesaplanır; bazı değişkenler, daha fazla açıklayıcı güce sahip oldukları için indeks puanının hesaplanmasında daha önemli sayılırlar (Lantos, 2015, s. 225). Önemli alternatif hesaplama yöntemlerinden olan Warner's Index of Status Characteristics (ICS) ölçeği meslek, gelir kaynağı, ev tipi ve yaşam alanı verilerini dikkate almakta; Hollingshead Index of Social Position (ISP) ölçeği ise meslek ve eğitimi dikkate almaktadır. Bir başka yöntem olarak gelir 1-12 aralığında, meslek 1-10 aralığında ve eğitim 1-7 aralığında olmak üzere her üç demografik değişkeni de ağırlıklandırarak kullanan, bileşik OSES belirleme yöntemi olan Kuppaswamy'nin sosyoekonomik statü ölçeği bulunmaktadır (Kumar, Dudala, ve Rao, 2007).

Sübjektif statü ise genellikle katılımcılardan ait oldukları sosyal sınıfı (ör. üst, orta, çalışma) belirtmelerini istemek suretiyle değerlendirilir (Adler ve ark., 2000, s. 586). Bireylerin sosyal statüsünü objektif olarak ortaya koymak için, gelir, eğitim, meslek, ev ve araba sahibi olmak gibi sosyoekonomik faktörlerin kullanılmasının alternatifi olarak kullanılmaya çalışılan sübjektif sosyal statü (SSS) ile ilgili Adler ve ark., (2000) tarafından bir çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmada, Sübjektif SES ölçeğine ilişkin olarak katılımcılara, 10 basamaklı bir merdiven çizimi verilmekte ve şu şekilde bir ifade sunulmaktadır: "Bu merdiveni, toplumumuzdaki kişilerin nerede durduklarını temsil eder olarak düşünün. Merdivenin en üstündekiler en iyi durumda olan insanlardır (en çok para, eğitim ve en iyi işe sahip olanlar), en alttakiler en kötü durumda olan insanlardır (en düşük paraya, en az eğitime ve en kötü işlere sahip olanlar). Kendinizi bu merdivende hangi basamakta düşünüyorsanız, oraya bir X yerleştirin" (Adler ve ark., 2000, s. 587).

Sübjektif sosyal statü ile ilgili Adler ve ark., (2000, s. 589) tarafından yapılan çalışmada ortalamaya sübjektif SES skoru, 10 puanlı merdiven ölçeğinde 6.8'dir. Bu skor biraz eğrilmiş olup, bu da örneğin ortalamadan yüksek olan objektif SES'ini yansıtmaktadır. Sonuçlara göre mesleki statü eğitim ve hane halkı geliri ilişkilidir; hane halkı geliri ve eğitim ilişkili değildir. Sübjektif SES, hem gelir hem de eğitim durumu ile önemli derecede ilişkili çıkmış, mesleki statüyle ilişkili çıkmamıştır. Sübjektif SES, objektif SES'in bileşik ölçümü ile daha güçlü bir biçimde ilişkili olup, katılımcıların SES'in çeşitli bileşenleri üzerindeki göreceli duruşlarını dikkate alarak merdiven üzerinde kendilerini konumladıkları sonucuna varılmaktadır (Adler ve ark., 2000, s. 589). Bu çalışmanın önemi, literatürde bu konuda yapılmış ilk çalışma olmasıdır. Buna göre sübjektif SES gelir ve eğitim ile pozitif ilişkili, mesleki statüyle ilişkili değildir. Bununla birlikte sübjektif SES objektif SES ile ilgili olup, objektif SES yerine kullanılabilir.

Bahsi geçen on basamaklı bir merdivenden oluşan MacArthur sübjektif sosyal statü ölçeği John D. ve Catherine T. MacArthur Araştırma Ağı tarafından geliştirilmiştir ve SSS'nin yaygın kabul gören tek ölçütüdür. Buna göre, katılımcılardan kendilerini, sosyal konumlarını temsil eden bir merdiven üzerinde, başkalarına göre durduğunu düşündükleri basamağa yerleştirmeleri istenmektedir (Adler ve ark., 2000; Franzini ve Fernandez-Esquer, 2006). Tek bir madde bile olsa, sübjektif sosyal statü ölçümü, sosyoekonomik durumun farklı yönleri boyunca statünün iyi bir özet göstergesini sağlamaktadır. Sübjektif sosyal statü, istihdam derecesi, hane halkı geliri, eğitim ve finansal güvenlik duygusu dahil olmak üzere bir dizi sosyoekonomik değişken tarafından en iyi şekilde öngörülmüştür (Operario ve ark., 2004, s. 244). Bununla birlikte, Sakurai ve ark., (2010) yaptıkları çalışmada 10 basamaklı ölçeğin aksine, 5 basamaklı ölçek ile katılımcıların SSS'sini değerlendirmesini talep ederken “gelir”, “eğitim” veya “eğitim” kelimelerini kullanmaz ve katılımcıların 5 basamaklı bir merdivende kendilerini nerede konumladıklarını işaretlemelerini ister. Teorik olarak bu ölçek SES'ten bağımsız olarak SSS'yi ölçmektedir (Sakurai ve ark., 2010, s. 1834).

MacArthur ölçeğinde cevap, resimdeki merdivenin on basamağından birinde bir işaret çizerek sağlanmalıdır. Gelir, eğitim ve meslek gibi üç objektif boyuttan söz ederek (ve bu nedenle çarpıcı hale getirerek) kişilerin konumlarını düşünmesini sağladığı vurgulanmaya değerdir. O halde, rasyonel birinin, bu boyutlarla tutarlı merdivenin bir basamağını göstermesi beklenir. Temel amaç, gerçek sosyal statüyle ilgili gözlemlenebilir bilgi kontrol edildikten sonra, kişisel olarak değerlendirilen sosyal merdivendeki pozisyonun ilişkili olup olmadığını anlamaktır (Buccioli ve ark., 2015, s. 248). Sübjektif statü tanımlaması, bireyin statü hiyerarşisinde kendi konumunu algılamasını ifade eder (Franzini ve Fernandez-Esquer, 2006, s. 789). Çok sayıda bireysel objektif özellik, kişinin sosyal merdivendeki öz değerlendirmesiyle önemli ölçüde ilişkilidir. Yaş ve cinsiyet, bireyin kendini nasıl değerlendirdiğini tanımlamada önemli bir rol oynamaktadır. Evli bireyler ve sağlıklı kişilerin daha yüksek sosyal merdiven seviyeleri raporlama olasılıkları daha yüksektir (Buccioli ve ark., 2015, s. 254).

Objektif SES ve sağlık ile ilgili yapılan araştırmalarda sübjektif sosyal statü ile ilişkili psikolojik ve fizyolojik faktörler incelenmiştir (Adler ve ark., 2000; Goodman ve ark., 2001; Hu ve ark., 2005; Ostrove ve ark., 2000; Singh-Manoux ve ark., 2005). Bununla birlikte, sosyal statüyü ölçmek amacıyla geliştirilen sübjektif sosyal statü ölçeği, halk sağlığı alanında yapılan birçok çalışmada sağlık durumunun bir öngörücüsü olarak kullanılmıştır (Wolff ve ark., 2010, s. 2024). Kwate ve Goodman (2014) tarafından yapılan çalışmada sosyal statünün sağlık için önemli olduğu ortaya konulmuştur. Sosyal hiyerarşide daha fazla sosyoekonomik kaynak ve daha fazla algılanan statüye sahip olanlar, daha az kaynak ve daha düşük algılanan statüye sahip olanlardan daha sağlıklıdır (Kwate ve Goodman, 2014). Ayrıca Adler ve ark., (2000) tarafından yapılan objektif ve sübjektif sosyoekonomik statü ile sağlık durumu arası ilişkiyi inceleyen çalışmanın sonuçlarına göre sübjektif sosyoekonomik statü ile kişinin psikolojik ve genel sağlık durumu arasında ilişki bulunmaktadır. Ayrıca psikolojik olarak negatif düşünceye yatkın kişiler kendilerini merdivende aşağıda görmektedirler (Adler ve ark., 2000). Bu sonucu destekleyen Wolff ve ark., (2010) tarafından yapılan çalışma da bireylerin sübjektif sosyal konumlarını algılama seviyeleri ile sağlık durumlarını öngörme seviyeleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır (Wolff ve ark., 2010, s. 2024).

Operario ve ark., (2004) tarafından yapılan çalışmaya göre sübjektif statünün artması, sağlık üzerinde etkili olan psikolojik sıkıntı düzeylerini azaltabilir. Ayrıca SSS'nin OSS gibi bireyin geçmiş ve mevcut sosyal koşullarını içerdiği halde, buna ek olarak bireyin gelecek umutlarını da

yansıtarak OSS'nin ötesine geçtiği düşünülmektedir (Franzini ve Fernandez-Esquer, 2006, s. 803). Bu düşüncüyü destekleyen Pettit ve Sivanathan (2012) tarafından yapılan çalışmada bireyin kendi statüsüne dair subjektif bir inancın, psikolojik ve fizyolojik refah ile objektif sosyoekonomik statüye göre daha sıkı bir şekilde örtüştüğü gösterilmiştir. Objektif statü sembolleri (eğitim, gelir, meslek) açıkça fayda sağlıyorsa da, sonuçlar içinde belki de en değerlisi yüksek statü zihniyetidir. Başkalarından gelen olumlu ve destekleyici tepkiler, zihinsel ve fiziksel sağlığı geliştirmektedir. Subjektif statü algılamaları ile psikolojik ve fizyolojik iyi durum arasında bağlantı olduğu düşünülmektedir. Özetle, statünün faydaları kısmen kişilerin düşüncelerinde yatmaktadır (Pettit ve Sivanathan, 2012, s. 10). Bireylerin kendilerini subjektif olarak yüksek statülü olarak algıladıklarında, objektif statüsü eşdeğer olanlara göre daha sağlıklı olduğu görülmektedir. SSS'nin belirleyicilerini araştıran bir araştırma, psikososyal faktörlerin bağımsız olarak subjektif statü derecesini tahmin etmediğini bulmuştur: yalnızca gelir, eğitim, istihdam ve finansal güvenlik duyguları SSS'i tahmin etmektedir (Franzini ve Fernandez-Esquer, 2006, s. 790).

Sağlık alanı dışında subjektif sosyal statünün kullanıldığı ender çalışmalardan biri olan ve Bucciol ve ark., (2015) tarafından sosyal statü ve kişilik özellikleri arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmaya göre, subjektif sosyal statünün tüm "Büyük Beşli" kişilik özellikleri ile ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur (Bucciol ve ark., 2015, s. 245).

Sosyal statü ile ilgili subjektif değerlendirmelerin, objektif göstergelerden daha iyi bir değerlendirmeye olanak vermesi de muhtemeldir. Örneğin, bireylere üniversite mezuniyetine göre aynı objektif notu verilebilir, ancak daha prestijli üniversitelerden mezun olanlar, daha iyi olanaklara sahip olmalarına göre subjektif durumlarını daha yüksek olarak değerlendirebilirler. Bu nedenle, bir bireyin kendi konumunu değerlendirmesinin, sadece mevcut sosyoekonomik koşulları değil, aynı zamanda gelecekteki beklentileriyle birlikte geçmişlerinin (sosyoekonomik, eğitimsel ve ekonomik geçmiş) bir değerlendirmesini de yansıtarak, kendi özgün koşullarını açıklamasına olanak sağlaması muhtemeldir (Singh-Manoux ve ark., 2005, s. 860). Subjektif statü, bireyin "mutlak" toplumsal konumunun aksine "görelî" toplumsal konumunu yansıtır. Kavramsal olarak, objektif ve subjektif statü arasındaki tutarsızlık, göreceli toplumsal konum kavramıyla ilişkili olarak görülebilir (Singh-Manoux ve ark., 2005, s. 860).

Sosyal statü, bireylerin toplum içinde buldukları konuma ilişkin düşünceleridir. Diğerlerinin bireyi nasıl gördüğü objektif sosyal statü, bireyin kendisini hangi konumda gördüğü ise subjektif sosyal statü olarak tanımlanır. Toplumsal konuma ilişkin bireyde oluşan algı olan subjektif sosyal statü ile objektif ölçütler dikkate alınarak ortaya koyulan statü arasında ilişki olduğu yapılan çalışmalarda ortaya koyulmuştur. Bu çalışma Türkiye'de bu konuda yapılmış ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Bir sonraki bölümde objektif ve subjektif sosyal statü arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan araştırmanın metodoloji hakkında bilgi verilecektir.

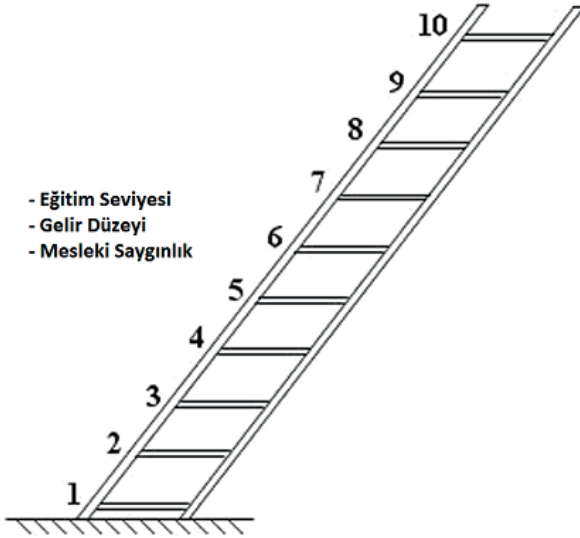
3. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmanın amacı objektif sosyal statü ile subjektif sosyal statü arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu araştırmanın ana kütlesi, 954 kişiden oluşmaktadır. Çoğunluğu profesyonel meslek mensubu, eğitimi ve aylık ortalama 4.000TL ve üzerinde hane gelirin sahibi kişilerdir. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket internet üzerinden yayınlanmıştır ve katılımcılar soruları doğrudan cevaplamışlardır. Katılımcılara sunulan anket Google Forms üzerinden yayınlanmıştır. MacArthur ölçeği ile subjektif sosyal statüyü ölçmeyi hedefleyen bir ifade verilmiştir:

İnsanların eğitim seviyesi, gelir düzeyi ve mesleki saygınlığına göre temsil edildikleri 10 basamaklı bir merdiven düşünün. Bu merdivende birinci basamaktan onuncu basamağa doğru gi-

dildikçe bireylerin eğitim, gelir ve mesleki saygınlığı artmaktadır. En üst basamak olan 10. basamak eğitim, gelir ve mesleki saygınlığı en üst düzeyde olanlar tarafından temsil edilmektedir. Lütfen eğitim, gelir düzeyi ve mesleki saygınlığınızın bütününe dikkate alarak kendinizi bu merdivende konumlandırma derecenizi belirtiniz.

Daha sonra on basamaklı bir merdiven resmi sunularak katılımcıların kendilerini bu merdivende konumlandırmaları istenmiştir (Şekil 1). Son olarak objektif sosyal statünün belirlenmesinde kullanılan demografik ölçütler eğitim, gelir ve meslek soruları sunulmuştur.

Şekil 1: Sübjektif Sosyal Statü Merdiveni

Araştırmaya dahil olan kişilerin demografik özellikleri Tablo 1'de gösterilmiştir. Anket çalışmasına katılan 954 kişiden 533'ü (%56) kadın, 421'i (%44) erkektir. %56'sı evli, %48'i çocuk sahibi, %59'u ev sahibi, %60'ı araba sahibidir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri ile Grafikler

	Cinsiyet		Medeni Durum		
	n	%	n	%	
Kadın	533	55,9	Evli	536	55,9
Erkek	421	44,1	Bekar	418	44,1
	Yaş		Eğitim		
	n	%	n	%	
18-24	89	9,3	Lise	50	5,2
25-34	365	38,3	Önlisans	99	10,4
35-44	336	35,2	Lisans	460	48,2
45-54	107	11,2	Yüksek Lisans	251	26,3
55-64	48	5,0	Doktora	94	9,9
65 ve üzeri	9	0,9	Toplam	954	

Bu çalışma kapsamında gelir, meslek ve eğitimi ağırlıklandırarak kullanan, bileşik OSES belirleme yöntemi olan Kuppuswamy'nin sosyoekonomik statü ölçeği kullanılmış (Kumar, Dudala ve Rao, 2007). Buna göre eğitim beş kategoride kodlanmıştır: (a) lise, (b) önlisans, (c) lisans, (d) yüksek lisans ve (e) doktora. Hane halkı geliri yedi kategoriye ayrılmıştır: (a) 2.000TL altı, (b) 2.000-3.999TL, (c) 4.000-6.999TL, (d) 7.000-9.999TL, (e) 10.000-14.999TL, (f) 15.000-19.999TL, (g) 20.000-49.999TL. Meslek yedi kategoride kodlanmıştır: (a) öğrenci, (b) sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar, (c) hizmet ve satış elemanları, (d) büro ve müşteri hizmetlerinde çalışan elemanlar, (e) teknisyen, tekniker ve yardımcı personel, (f) profesyonel meslek mensubu (avukat, doktor, mimar, mühendis, akademisyen, öğretmen vb.), (g) orta ve üst düzey yöneticiler ve müdürler. Eğitim, gelir ve mesleğin ağırlıklı bileşik bir ölçüsü oluşturulmuştur. Bu bileşik ölçek, SES'in üç geleneksel bileşenini (eğitim, gelir, meslek) değerlendiren merdiven ölçeğine paraleldir. MacArthur subjektif sosyal statünün 1-10 aralığındaki merdiven indeksi ile Kuppuswamy'nin sosyoekonomik statüsünün 3-29 aralığındaki indeksinin karşılaştırılabilir olması için ikinci ölçeğe ait değerler dönüştürülerek 1-10 aralığına indirgenmiştir. Subjektif sosyal statü ile objektif sosyal statü ve bileşenleri olan gelir, eğitim ve meslek arasındaki ilişkilerin ortaya koyulabilmesi için korelasyon analizleri yapılmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

Tablo 2'de, SES'in objektif ve subjektif ölçümlerinin benzer olup olmadığının doğrulanması-na yönelik korelasyon analizleri sunulmaktadır. Sonuçlar, SES'in her iki ölçümünün de SES'in diğer göstergeleri ile anlamlı bir şekilde korelasyona sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Objektif ve Subjektif SES Korelasyon Analizleri

Değişkenler	1	2	3	4	5
1.Sübjektif Sosyal Statü (SES)	-	0,440**	0,403**	0,293**	0,279**
2.Objektif Sosyal Statü (OSES)		-	0,853**	0,723**	0,500**
3.Gelir			-	0,386**	0,271**
4.Meslek				-	0,251**
5.Eğitim					-

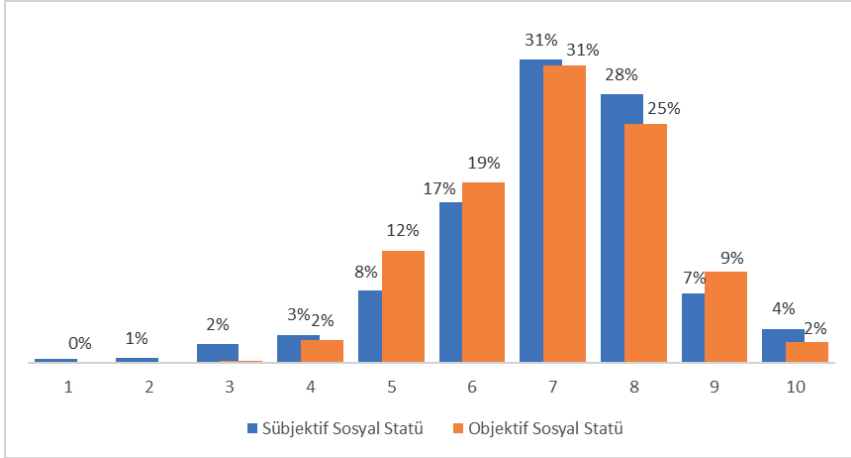
** p < 0.01

OSES bileşik ölçeğini meydana getiren değişkenlerin, bileşik değişken içindeki önem ağırlıklarına göre sıralaması gelir, meslek ve eğitim şeklindedir. Bu durum korelasyon tablosu incelendiğinde de görülebilmektedir. Subjektif sosyal statünün korelasyon ağırlıkları sıralaması da gelir, meslek ve eğitim şeklindedir ve objektif sosyal statü ile uyumludur.

İlk olarak, farklı SES ölçümleri arasındaki karşılıklı ilişkileri incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Sonuçlara göre eğitim, gelir ve meslek faktörlerinin bileşik ölçeğini oluşturan objektif sosyoekonomik statü ile subjektif sosyal statü ilişkilidir. Bu korelasyonun derecesi, eğitim, gelir ve meslek faktörlerinin her birinin tek tek korelasyonundan daha yüksektir. Buna göre, SSS insanların sosyal statülerini ortaya koymada önemli bir ölçek olarak ortaya çıkmaktadır. Bulgular, objektif olarak ölçülen sosyal statünün subjektif karşılığıyla pozitif ve yüksek düzeyde ilişkili olduğunu, objektif sosyal statüyü oluşturan her üç faktör ile kişinin kendi statü algısı olan subjektif sosyal statü arasında korelasyonlar olduğunu göstermektedir.

Literatürde bu sonucu doğrulayan (Adler ve ark., 2000; Goodman ve ark., 2001; Hu ve ark., 2005; Ostrove ve ark., 2000; Singh-Manoux ve ark., 2005) çalışmalar mevcut olmakla birlikte, Türkiye örneğinde yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın literatü-

re en önemli katkısı Türkiye örnekleminde bir bireyin gelir, eğitim ya da meslek bilgisine sahip olmadan, yalnızca sübjektif sosyal statüsü bilgisine sahibi olarak, bireyin objektif sosyal statüsü ile ilgili bilgi sahibi olunabileceğini ortaya koymasındır. Şekil 2, çalışma popülasyonunun SES'in objektif ve sübjektif ölçümü üzerine dağılımını göstermektedir.

Şekil 2: Sübjektif Sosyal Statü ve Objektif Sosyal Statü Frekans Dağılımı

Objektif sosyal statünün ilk iki basamağında kimse bulunmazken sübjektif sosyal statünün ilk dört basamağındakilerin toplamı, popülasyonun %5,9'unu oluşturmaktadır. En üst iki basamağındakilerin toplamı, sübjektif sosyal statü ve objektif sosyal statü için sırasıyla popülasyonun %10,8'ini ve %11,6'sını oluşturmaktadır ve benzerlik göstermektedir.

Algılanan sosyal statü olan sübjektif sosyal statü, sosyoekonomik statünün genellikle temel objektif boyutları olarak görülen eğitim seviyesi, gelir miktarı ve meslek değişkenleriyle oldukça ilişkilidir. Yaş, cinsiyet, medeni durum gibi bireysel spesifik faktörler objektif ve sübjektif sosyoekonomik statünün bir diğer önemli korelasyonlarıdır (Buccioli ve ark., 2015, s. 257). İnsanlar kendilerini esasen kendilerine benzer olanlarla karşılaştırırlar; bu da destekleyen bir bulgudur (Franzini ve Fernandez-Esquer, 2006, s. 801).

Bağımsız örneklem t testi analiz sonuçlarına göre, gelir ve meslek puanlarında cinsiyet bazında anlamlı farklar vardır, eğitim puanında anlamlı fark yoktur. Buna göre erkekler daha yüksek hane halkı gelir düzeyi ve mesleki statüye sahiptir. Yöneticilerin %62'si erkek iken, profesyonel meslek mensuplarının %65'i kadındır. Bu durum da dünyada ve Türkiye'de önemli bir sorun olarak görülen iş hayatında ve özellikle de üst yönetim kademelerinde kadın erkek eşitliğindeki çarpıklığın bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelir düzeyi bazında bakıldığında, en yüksek hane halkı gelir düzeyine sahip grubun %61'i erkek olup, en düşük gelir düzeyine sahip grubun %65'i kadındır. Bu durum da iş hayatındaki mevcut eşitsizlikle paralel bir sonucu ortaya koymaktadır. Kadınlar erkeklere göre daha düşük pozisyonlarda olmakla birlikte, daha düşük bir gelir düzeyine de sahiptirler. Bu konu çalışmanın ana konusu olmadığı için daha detaylı analizler ve çıkarımlarda bulunulmamıştır.

Tekrarlı genel lineer model analizi sonuçlarına bakıldığında, 7,00 (SS=1,31) olan OSES ortalaması ile 6,99 (SS=1,49) olan SSS ortalaması arasında anlamlı farklılık yoktur. Bununla birlikte

cinsiyet bazında bakıldığında OSES ile SSS ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır $F(1, 952) = 8,91, p=.003$. Detaylara bakıldığında Cinsiyetler arası farklılık SSS’te yoktur. OSES’te ise gelir ve mesleki puanlardaki erkekler lehine olan eşitsizlikten kaynaklı olarak, OSES ortalaması onlu ölçekte erkeklerin 7,22 (SS=1,37) iken kadınların 6,83 (SS=1,24) olan ortalamasından anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Ayrıca erkeklerde 7,22 (SS=1,37) olan OSES ortalaması, 7,05 (SS=1,46) olan SSS ortalamasından daha yüksektir, kadınlarda ise tam tersi olarak 6,83 (SS=1,24) olan OSES ortalaması, 6,95 (SS=1,52) olan SSS ortalamasından daha düşüktür.

Tekrarlı genel lineer model analizi sonuçlarına göre, medeni durum bazında bakıldığında OSES ile SSS arasında ortalamalarda farklılık bulunmaktadır $F(1, 952) = 24,57, p = .000$. Evlilerin SSS ortalaması 7,16 (SS=1,40) iken bekarların ortalaması 6,78 (SS=1,58)’dir. Evlilerin OSES ortalaması 7,38 (SS=1,28) olup bekarların 6,52 (SS=1,19) olan ortalamasından anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Ayrıca yapılan detay analizlerde evlilerde OSES ortalaması 7,38 (SS=1,28), SSS ortalamasına göre 7,16 (1,40) daha yüksektir. Bekarlarda ise tam tersi olarak OSES ortalaması 6,52 (SS=1,19), SSS ortalaması olan 6,78 (SS=1,58)’e göre daha düşüktür. Bu sonuçlar yorumlandığında, bütün örneklem bazında evlilikle birlikte hem objektif hem de sübjektif olarak sosyal statüde bir artış meydana geldiği ileri sürülebilir. Bu artışın kaynağı evlilikle birlikte artış gösteren hanehalkı geliri (giderlerin dikkate alınmadığı göz önünde bulundurulmalıdır) olabileceği gibi Türkiye gibi toplumcu ülkelerde evliliğin bir sosyal statü aracı olarak görülmesi de gösterilebilir. Erkek ve kadınlar arasında görülen SSS ile OSES’teki zıt yönlü ayrışma burada da evli ve bekarlar arasında kendisini göstermektedir.

Çocuk sahibi olmak bazında bakıldığında OSES ile SSS arasında ortalamalarda farklılık bulunmaktadır. Çocuk sahibi olanlarda OSES ve SSS, çocuk sahibi olmayanlara kıyasla daha yüksektir. Ayrıca, çocuk sahibi olanlarda OSES ortalaması SSS ortalamasından daha yüksek olmasına rağmen çocuk sahibi olmayanlarda tam tersi olarak OSES ortalaması SSS ortalamasından daha düşüktür.

Ev ve araba sahibi olmak bazında bakıldığında OSES ve SSS arasında ortalamalarda farklılık bulunmaktadır. Ev ve/veya araba sahibi olanlarda OSES ve SSS, ev ve/veya araba sahibi olmayanlara kıyasla daha yüksektir. Ayrıca, ev ve/veya araba sahibi olanlarda OSES ortalaması SSS ortalamasından daha yüksek olmasına rağmen ev ve/veya araba sahibi olmayanlarda tam tersi olarak OSES ortalaması SSS ortalamasından daha düşüktür.

Yaş dağılımına baktığımızda, 18-24 yaş aralığı hem OSES hem de SSS için diğer gruplardan daha düşük statüye sahiptir. Bu sonuç eğitim, meslek ve gelir değişkenleri bakımından başlangıç düzeyinde olan bir yaş grubu için beklenen sonuçtur. 25-34 yaş aralığındakiler 18-24 yaş aralığına göre daha yüksek SES düzeyine sahip olmakla birlikte, 35 ve üzeri yaş grubundakilerden daha düşük bir SES’e sahiptirler.

SSS ve OSES’in yaşla birlikte arttığı, evli bireyler, orta ve üst düzey yöneticiler için daha yüksek olduğu, kadınlar için düştüğü görülmektedir. Daha iyi eğitilmiş ve daha yüksek gelire sahip bireyler sübjektif sosyal statü olarak kendilerini merdivende ortalamadan daha yüksek konumda görmektedirler (Buccioni ve ark., 2015, s. 246). Ayrıca ev ve araba sahibi olanlar statü sıralamalarında da görece daha yüksektirler.

Bu çalışma, sosyoekonomik statünün objektif ve sübjektif ölçümleri arasında bir korelasyonun varlığını gösteren diğer çalışmaları yinelemektedir (Singh-Manoux ve ark., 2005, s. 859). Yüksek SES, daha yüksek gelir, eğitim ve mesleki statü ile ilişkilidir. Bu makalede ele alınan özel araştırma sorusu, Türkiye örneğinde bileşik objektif SES’in, objektif SES’in her bir ögesinden daha iyi bir gösterge olup olmadığıdır. Ayrıca, objektif SES ölçeği ile sübjektif sosyal statü

arasındaki ilişkinin yönü ve kuvveti hakkında bilgi sahibi olmaktır. Yapılan korelasyon ve regresyon analizleri bu sonuçları doğrulamaktadır. Eğitim, gelir ve meslek objektif SES ile yüksek ilişkilidir. Objektif SES'i oluşturan üç bileşen olan eğitim, gelir ve mesleğin kendi aralarındaki ilişkiye baktığımızda, gelir ve meslek orta derece ilişkiye sahipken, eğitim gelir ve meslek ile zayıf bir ilişkiye sahiptir.

Sübjektif SES ile ilişkilerine baktığımızda ise her üç bileşen de ortalama bir ilişki derecesine sahiptir. Eğitim ve meslek sübjektif sosyal statü ile neredeyse aynı ilişki düzeyine sahipken, gelir durumu sübjektif sosyal statü ile, eğitim ve mesleğe göre daha yüksek ilişki düzeyine sahiptir. Sonuçlar, sosyoekonomik koşulların çeşitli yönlerine değinmektedir. Sübjektif sosyal statü ve gelir durumu arasındaki daha güçlü ilişki, gelir düzeyinin statü konusunda eğitim ve meslek grubuna göre daha önemli olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, sübjektif sosyal statünün bir kişinin gelecekteki beklentilerini, fırsatlarını ve kaynaklarını daha iyi değerlendirmesini sağladığını da ortaya koymaktadır (Singh-Manoux ve ark., 2005, s. 859).

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, bireyin sosyal statüsünün objektif ve sübjektif kriterlere göre değişkenlik gösterip göstermediği ortaya koyulmak istenmiştir. Ayrıca bireysel demografik özelliklerin etkisi de incelenmiştir. Regresyon analizlerinden elde edilen sonuçlar, bireysel objektif özelliklerin, sosyal merdivende kişinin kendi kendini değerlendirmesi ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermektedir. Gelir, eğitim ve meslek grubu ile bireyin kendi kendini değerlendirdiği sübjektif sosyal statü arasında ilişki vardır. Cinsiyet, medeni durum, yaş bir bireyin kendini nasıl değerlendirdiğini açıklarken önemli bir rol oynar. Ayrıca erkek, evli bireyler ve ev ile araba sahibi kişilerin daha yüksek sosyal merdiven seviyeleri ortaya koyma olasılığı daha yüksektir.

Statünün belirleyicilerine ışık tutmak, insanların sosyal basamakta konumlandırıldığına inandıkları yerlerin belirlenmesinde ve işgücü arzı ya da toplam tüketim ve tasarruf modelleri gibi ekonomik olguların anlaşılmasında önemlidir (Bucciol ve ark., 2015, s. 246). Üstelik, kişinin kendi kendini konumlandırması ile verdiği objektif bilgiler (eğer verdiği bilgilerde yanlışlık yoksa) arasındaki ilişki düzeyi, insanların genel olarak içinde buldukları toplumda kendilerini konumladıkları sübjektif konum ile objektif konum arasında uyum olduğunu göstermektedir. Bu sonuç da bireyin rasyonel düşünce içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, kendi kendini derecelendiren sübjektif sosyal statü ve objektif sosyal statü arasındaki bağlantıyı araştıran literatürle de uyumludur. Konuyla ilgili önceki çalışmalara paralel olarak, sübjektif sosyal statü ile objektif sosyal statü arasında orta güçte bir pozitif korelasyon bulunmaktadır. Sübjektif sosyal statü indeksi, SES'in belirleyicileri olan gelir, eğitim ve mesleğin bir bileşkesini temsil ediyorsa, geçmiş tecrübe ve gelecek beklentilerini dikkate aldığı düşüncesiyle bireyin sosyal konumunu objektif sosyal statüye göre daha doğru yansıtabilir. Bu nedenle de sübjektif sosyal statü, bireyin sosyoekonomik statüsünü objektif sosyal statüden daha iyi yansıtabilir.

Bu çalışmanın önemli sonuçlarından biri de kendi kendilerini değerlendirdikleri merdiven sorusuna verdikleri yanıtlara bakıldığında kadınlar ve erkekler arasında sübjektif sosyal statü (SSS) farkı bulunmazken kadınlar, gelir ve mesleki konum başta olmak üzere erkeklere kıyasla objektif kriterlere göre daha düşük bir sosyal statü (OSES) ortalamasına sahiptir. Bu farklılığın nedeni sübjektif sosyal statünün bir kişinin geçmiş ve mevcut durum ile gelecekteki beklentilerini, fırsatlarını ve kaynaklarını daha iyi değerlendirmesinin bir sonucu olduğunu ortaya koyabileceği gibi kadınların değerlendirmede yalnızca diğer kadınları baz aldığı da düşünülebilir. Bu konuda daha detaylı çalışmalar yapılarak farklılığın kaynağına ilişkin bilgilere ulaşılabilir.

Sonuçlar, bireyin kendi kendini değerlendirme derecesinin, sosyoekonomik özelliklerine bağlı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte cinsiyet, medeni durum, yaş, ev ve araba sahibi olmak gibi bireylerin sosyal merdiven konumlandırmasını etkileyebilecek başka gözlenebilir özellikler için farklılıklar ortaya koyabilmektedir.

Araştırma farklı demografik özelliklere ve daha düşük eğitim seviyesine sahip tüketiciler üzerinde tekrarlanarak sonuçların tekrarlanabilirliği test edilebilir. Yalnızca sosyal statüyü ölçmek amacıyla katılımcılara sunulan metinde eğitim, gelir ve meslek ifadeleri kullanılmadan kendilerini toplumsal merdivende konumlandırmaları istenebilir. Ayrıca objektif ve sübjektif sosyal statünün tüketim eğilimleri ile ilişkilerini ortaya koymak için yeni çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmanın pazarlama literatürüne katkısı, tüketicilerin sosyal statüsünün objektif ve sübjektif değerlendirmelere göre benzerlik gösterdiğini ve sübjektif sosyal statünün, objektif statü bileşenlerinin bilinmediği durumlarda statüye ilişkin öngörme potansiyeline sahip olduğunu Türkiye örnekleminde ortaya koymasındır. Ek olarak objektif sosyal statünün ifade ettiği güncel sosyoekonomik statüden farklı olarak sübjektif sosyal statünün geçmiş tecrübe ve gelecek beklentileri de içermesi nedeniyle iki ölçeğin birlikte kullanılması durumunda daha anlamlı ve içgörüyeye sahip sonuçlar ortaya koyulabilir. Bu bilgi ışığında markalar pazarın segmentasyonu, hedef kitle tespiti, farklılaşma ve konumlandırma süreç ve stratejilerinde bir araç olarak sübjektif sosyal statüyü kullanabilme imkanına sahiptir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almamışlardır.

Kaynaklar

- Adler, N. E., Epel, E. S., Castellazzo, G. & Ickovics, J. R. (2000). Relationship of subjective and objective social status with psychological and physiological functioning: Preliminary data in healthy, white women. *Health Psychology*, 19(6), 586-592.
- Aktaş, G. (2015). Türkiye’de aile sosyolojisi çalışmalarına genel bir bakış. *Sosyoloji Konferansları*, 52(2), 419-441.
- Anderson, C., Willer, R., Kilduff, G. J., & Brown, C. E. (2012). The origins of deference: When do people prefer lower status? *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(5), 1077-1088.
- Aydın, K. (2018). Max Weber, eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşma. *Journal of Economy Culture and Society*, 57, 245-267.
- Buccioli, A., Cavasso, B. & Zarri, L. (2015). Social status and personality traits. *Journal of Economic Psychology*, 51, 245-260.
- Davis, J. A. (1956). Status symbols and the measurement of status perception. *Sociometry*, 19(3), 154-165.
- Franzini, L. & Fernandez-Esquer, M. E. (2006). The association of subjective social status and health in low-income mexican-origin individuals in Texas. *Social Science & Medicine*, 63(3), 788-804.
- Goldman, N., Cornman, J. C. & Chang, M. C. (2006). Measuring subjective social status: a case study of older Taiwanese. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 21(1-2), 71-89.
- Hu, P., Adler, N. E., Goldman, N., Weinstein, M., & Seeman, T. E. (2005). Relationship between subjective social status and measures of health in older Taiwanese persons. *Journal of the American Geriatrics Society*, 53(3), 483-488.
- Jackman, M. R. & Jackman, R. W. (1973). An interpretation of the relation between objective and subjective social status. *American Sociological Review*, 569-582.
- Kumar, B. R., Dudala, S. R., & Rao, A. (2007). Kundu AS: Kuppuswamy’s socioeconomic status scale-updating for 2007. *In Indian J Pediatr*.
- Kwate, N. O. A., ve Goodman, M. S. (2014). An empirical analysis of white privilege, social position and health. *Social Science & Mmedicine*, 116, 150-160.
- Lantos, G. P. (2015). *Consumer behavior in action: Real-life applications for marketing managers*. Routledge.
- Operario, D., Adler, N. E., ve Williams, D. R. (2004). Subjective social status: Reliability and predictive utility for global health. *Psychology & Health*, 19(2), 237-246.
- Ostrove, J. M., Adler, N. E., Kuppermann, M., & Washington, A. E. (2000). Objective and subjective assessments of socioeconomic status and their relationship to self-rated health in an ethnically diverse sample of pregnant women. *Health Psychology*, 19(6), 613-618.
- Pettit, N. C., ve Sivanathan, N. (2012). The eyes and ears of status: How status colors perceptual judgment. *Pers Soc Psychol Bull*, 38(5), 570-582.
- Sakurai, K., Kawakami, N., Yamaoka, K., Ishikawa, H. & Hashimoto, H. (2010). The impact of subjective and objective social status on psychological distress among men and women in japan. *Soc Sci Med*, 70(11), 1832-1839.
- Singh-Manoux, A., Marmot M.G., & Adler N.E. (2005). Does subjective social status predict health and change in health status better than objective status. *Psychosomatic Medicine*, 67, 855-861.
- Sirin, S. R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A meta-analytic review of research. *Review of Educational Research*, 75(3), 417-453.
- Wolff, L. S., Subramanian, S., Acevedo-Garcia, D., Weber, D. & Kawachi, I. (2010). Compared to whom? Subjective social status, self-rated health, and referent group sensitivity in a diverse US sample. *Social Science & Medicine*, 70(12), 2019-2028.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Göç Çatışma Modelinin Katılım, Kalkınma ve Kitle Açıkları Üzerinden Bir Değerlendirmesi

An Appraisal of the Conflict Model of Migration with Reference to Democratic, Development and Demographic Deficits

İbrahim SİRKECİ¹ , Deniz UTKU² , Mustafa Murat YÜCEŞAHİN³

¹Regent's Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Fakültesi, Londra, İngiltere

²Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Edirne, Türkiye

³Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: I.S. 0000-0002-2334-7424;
D.U. 0000-0002-1823-699X;
M.M.Y. 0000-0001-9038-464X

Corresponding author:

Mustafa Murat YÜCEŞAHİN,
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ankara, Türkiye
E-mail: yucesahin@ankara.edu.tr

Submitted: 22.11.2018

Revision Requested: 12.12.2018

Last Revision Received: 13.12.2018

Accepted: 21.12.2018

Citation: Sirkeci, I., Utku, D., Yucesahin, M. M. (2019). Göç çatışma modelinin katılım, kalkınma ve kitle açıkları üzerinden bir değerlendirmesi. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 157-184.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0016>

ÖZ

Göç ve göçmenlerin gittikleri ülkelere etkileri bugün hemen hemen tüm ülkelerin öncelikli gündemlerini oluşturmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Meksikalı göçmenlere yönelik hak kısıtlamaları, İngiltere'nin Brexit kararının arkasındaki anti-göçmen propagandalar, Avrupa ülkelerinin yeni duvarlarla göçü engelleme çabaları, giderek artan yabancı düşmanlığını yansıtmaktadır. Bu türden bir yaklaşım göç edilen ülkeye ve orada elde edilecek çıkarlara fazlaca vurgu yaparken işin ekonomik yönlerine odaklanılır. Bu anlayışta haklar da metalaşmaya açıktır ve 'değerlerini' dışlayıcı bir seçicilik söz konusudur. Bu 'neoliberal paradoks'a yol açar. Böylelikle, neo-liberalizmde göç, göç alan ülkelerin halledilmesi gereken bir 'sorunu' olarak görünür. Ancak 'Çatışma Modeli' çerçevesinde çatışmaların kökeninde üç temel alandaki eşitsizlikler yatar: 3 KA ('Katılım Açığı'; 'Kalkınma Açığı' ve 'Kitle Açığı'). 3KA bireyin insani güvensizlik algısı edinmesinin temel nedenlerini oluşturur. Bu çalışmada istatistiki olarak 3KA'nın uluslararası göç akımlarına etkisini gösterdik. Göçmen karşıtı söylemlere yol açabilen yaklaşımlardan uzaklaşarak, bu çalışmada göçün temel nedenleri ampirik ve kuramsal olarak tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası göç, hareketlilik, çatışma kuramı, katılım, kalkınma ve kitle açığı

ABSTRACT

Migration and the impact of immigrants in receiving countries have been a key concern in many countries. The USA's restrictions on rights of Mexican immigrants, the role of anti-immigration propaganda behind the Brexit decision in the UK, European countries efforts to curb migration by raising walls are reflections of increasing xenophobia. Such understanding places a lot of emphasis on the destination and benefits in the destination while also focusing mostly on economic aspects. The rights are also open for commodification and applied in a selective fashion while excluding most of 'others'. Such restrictive approach towards the rights of 'others'

is leading to what is called 'neo-liberal paradox' and immigration in this context formulated as a problem to be 'curbed'. However, in the Conflict Model of Migration, the root causes of conflict lies with inequalities, deficits in three areas: The 3Ds (Democratic Deficit, Development Deficit and Demographic Deficit). The 3Ds are in the roots of individuals' perception of human insecurity. In this study, we statistically show the impact of 3Ds on international migration flows. By distancing itself from perspectives paving way to anti-immigration sentiments, this study focuses on empirical and theoretical exploration of drivers of migration.

Keywords: International migration, mobility, conflict theory, democratic, developmental, demographic deficits

EXTENDED ABSTRACT

Migration and the impact of immigrants in receiving countries have been a key concern in many countries. The USA's restrictions on rights of Mexican immigrants, the role of anti-immigration propaganda behind the Brexit decision in the UK, European countries efforts to curb migration by erecting walls are reflections of increasing xenophobia. The rise in the anti-immigration sentiment is also fuelled by neo-liberal policies and understanding of migration. Such understanding places a lot of emphasis on the destination and benefits in the destination while also focusing mostly on economic aspects. The rights are also open for commodification and applied in a selective fashion while excluding most of 'others'. Such restrictive approach towards the rights of 'others' is leading to what is called 'neo-liberal paradox' and immigration in this context formulated as a problem to be 'curbed'.

In this study, we draw attention to the roots of migration in the origin, not in the destination in contrast to the neoliberal approaches. Cohen and Sirkeci's (2011) 'Conflict Model of Migration' aims at a holistic approach to migration and examines the factors affecting migration decision making. The root causes of conflict is formulated as reflection of conflict resulting from inequalities, deficits in three areas: The 3Ds (Democratic Deficit, Development Deficit and Demographic Deficit). The 3Ds are in the roots of individuals perception of human insecurity. We statistically show the impact of 3Ds on international migration flows. Thus this study contributes to migration studies by offering empirical analysis of macro level influences on international migration with reference to the Conflict Model.

In this system, nation-states need to establish new walls, adopt strict border controls by focusing on the concepts of 'security' and 'interest'. What is more, by defining some as 'others' –and producing several similar arbitrary concepts, such as economic migrant, refugee, and asylum seeker, these countries try to curb migration and want to select migrants. These classifications of migrants also pave the way for discriminatory practices. Despite the fact that motivations behind migration are categorically the same, this approach favours some migrants over others.

By creating dichotomous migration categories, focusing on destination countries and their economic prosperity and largely overlooking the conflicts triggering migration, neo-liberal approaches, perhaps unintentionally, pave the way for othering and discriminatory discourses. Consequently migration is considered as a 'problem of receiving countries'. Then governance of migration focuses on efforts in border security and control. At the end, such focus on secure borders leads to human rights abuses, crime and vulnerability. In such a picture, migration is often associated with 'crisis' 'problem' 'threat' with a focus on the destination. The conflicts in the countries of origin are largely overlooked. Therefore such approaches fail to capture the whole picture as well as missing the dynamic nature of mobility.

This study critically approaches neo-liberal stereotypes that define the migration as a problem and examines human mobility with a focus on the country of origin. In the light of 'Conflict and Culture of Migration Model' (Cohen and Sirkeci 2011), we aim at understanding the macro level indicators of migration. According to the 'Conflict and Culture of Migration Model' migration is a function of con-

flicts therefore all categorizations of migration are arbitrary. These categorizations often hide the importance of the beginning of migration processes. Perceived level of human insecurity is the key driver for human migration and of central importance in the Conflict Model of Migration. In this regard, we investigate the role of conflicts leading to insecurity in relation to the 3Ds. 3Ds corresponds democratic, development and demographic deficits. 3Ds pave the way for the emergence of an environment of human insecurity in the origin countries. Due to the demographic, development, democratic deficits that people in the countries of origin face, migration pressures rise. These deficits individually or cumulatively affect the conditions in the origin countries and create concerns for those living there. We show statistically that there are correlations between these 3Ds and international migration.

1. Giriş

Suriye'deki iç savaştan kaynaklanan kitlesel akınlar başta olmak üzere, göçmenler ile onların gittikleri ülkelere sosyo-ekonomik etkileri, bugün hemen hemen tüm ülkelerin öncelikli siyaset ve güvenlik gündemlerini oluşturmaktadır. Sınırları kapama, kalın duvarlar örme, sınırlara askeri birlikler yerleştirme ve ülkelerindeki güvensiz ortamdan kaçan göçmenlerin sınır geçişini durdurmaya yönelik çeşitli uygulamalar hedef ülke liderlerinin sıklıkla başvurdukları yöntemlerdir. Ancak, bu tür yöntemlerle göç akımlarını önleme çabaları, sınırdan geçişleri engellemeyi sağlamaktan ziyade, çoğu kez, yasadışılığın artmasına ya da bu akımları engellemeyi amaçlayan ve insan haklarını ihlal eden daha katı önlemlerin uygulanmasıyla başka krizlere yol açan sonuçlar doğurmaktadır (örnek bkz. Crépeau vd., 2007; Massey, 2016).

Bugün, dünyanın pek çok ülkesinde “sınır ihlalleri ve sınır güvenliği” gündemi çeşitli toplantılarda tartışılmakta ve belki de uluslararası göçler en çok bu içerikle ele alınmaktadır. Bu tür tartışmalarda sıklıkla “kriz”, “sorun” ve “tehdit” gibi kavramlarla ilişkilendirilerek değerlendirilen göç, köken ülkenin bulunduğu yerlerin özellikleri, göçmenlerin beşeri bir sermaye kaynağı oluşu gerçeği göz ardı edilerek, yaygınlıkla hedef ülkenin amaç ve çıkarları ekseninde tartışılmaktadır. En nihayetinde bu bakış açısı, göç eylemi ile ona özgü süreçlerin bütüncül olarak değerlendirilememesine neden olmaktadır. Öte yandan, dünyanın pek çok göçmen veren-alan ülkesinde, politika ve uygulamalarda sürecin bütünselliği göz ardı edildiğinden göçmen uyumuna dair yaklaşım, yetersiz kalmakta ya da amacına ulaşmamaktadır.

Bu çalışma, göçü bir sorun anlayışıyla ön safta tutan neo-liberal kalıplara eleştirel yaklaşarak, göçü ortaya çıkaran etmenlere ve özellikle de göç etme sürecinin başlangıcına odaklanmaktadır. Göçmenliğin bütüncül olarak anlaşılmasına katkı sağlamayı amaç edinen bu yazıda insanların göç etmeye dair karar mekanizmalarını şekillendiren etmenler, ‘çatışma’ terimi altında ele alınmaktadır. Çalışmada ‘insani güvensizlik’ kavramı üzerinden geliştirilen Çatışma ve Göç Kültürleri Modeli (ÇGKM) (Sirkeci, 2003, 2006 ve 2009; Sirkeci ve Cohen, 2016; Cohen ve Sirkeci, 2011 ve 2016)² kuramsal çerçeve olarak benimsenmiştir. Bu model, insani güvensizlik algısının ortaya çıkardığı ve insanları önceden yaşadıkları yerden göç etmeye yönlendiren ve sonuçta ikna eden unsurları daha da aydınlatarak, göçe neden olan etmenleri sorgulamayı bir adım öteye taşımaktadır. Bu çalışmada benimsenen göçle ilişkili çatışma modeli yaklaşımı, olan ‘Katılım Açığı’, ‘Kalkınma Açığı’ ve ‘Kitle Açığı’ (3 KA), unsurlarıyla ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Analizlerde 3 KA’yı oluşturan etmenler setinin ayrı ayrı ya da birlikte güvensizlik algısının artmasına /derecelenmesine nasıl da yol açtığı ve taşma noktasından (*tipping point*) sonra bireylerin ve/veya çeşitli sosyal grupların göçe yönelmesine neden olduğu gösterilmektedir. Böylece bu çalışmanın temel savı, insani güvensizlik algısının derecesini belirleyen makro düzey etmenlerin güvensizlik algısının yüksek olduğu yerlerde dışa göç baskısı oluşturduğu düşüncesine dayanmaktadır.

Kuramsal bölümde uluslararası göçü neo-liberal ideoloji, çatışma-güvensizlik ve sermaye temelinde tartışmayı amaçlayan bu yazı, göçü bir kriz olarak ele almaya eğilimli olan neo-liberal ideolojinin eleştirisiyle başlamaktadır. İkinci bölümde, güven(siz)lik ve göç ilişkisine odaklanan çatışma ve göç kültürleri modeli açıklanmaktadır. Sonraki bölümde uluslararası göçün mekanizmasını belirleyen sermaye türlerine odaklanılmakta ve beşinci bölümde ise 3 KA, modeli oluşturan bileşenler ve bu bileşenlere özgü ampirik testler ve haritalarla açıklanmaktadır. Çalışma, elde edilen bulguların göç kültürü ekseninde yeniden yorumlandığı tartışma ve sonuç bölümüyle sona ermektedir.

2. Neo-liberal Söylemde Bir ‘Kriz’ Olarak Göç

2017 yılı içerisinde Amerika Birleşik Devletleri Adalet Bakanı Jeff Sessions, Başkan Donald Trump’ın Obama döneminde yürürlüğe giren, Çocuk Göçmenlere İstisnai Muamele (*The Deferred Action for Childhood Arrivals programme*, “DACA”) düzenlemesini iptal edeceğini açıkladı (Shear ve Davis, 2017). Seçim döneminden itibaren göçmen karşıtı söylemleri ile tanınan ABD Başkanı’nın şaşırtıcı olmayan bu kararı, aslında neo-liberal politikaların çelişkilerinin bir ürünü olarak gözükmektedir. Çünkü neo-liberalizm, göçün yönelmekte olduğu hedef bölgeyi bir cazibe merkezi olarak nitelendirip göç sürecinin olumlu yönlerine vurgu yaparken aksi yönde, gelecek olan göçmenlere karşı ötekileştirici bir söylemin üretilmesine de imkân tanımaktadır.

Harvey’in (2007: 22) değindiği gibi neo-liberalizm, bireylerin refahının, serbest piyasa ekonomisiyle, serbest ticaret döngüsüyle, bireysel özgürlüklerle ve mülkiyet özgürlüğüyle ve tanımlanmış kurumsal yapıdan oluşan giriş özgürlüğünün sağlandığı bir sistemle en iyi şekilde artırılacağı inancını yaymaya çalışan bir ideolojidir. Neo-liberalizm, özelde toplum ve ekonomi üzerindeki müdahaleci politikaların kaldırılmasını destekler ve hem yerel hem de küresel ölçekte bireyin özgürlüklerinin genişletilmesi gerektiği üzerinde durur (Cohen ve Sirkeci, 2016: 96). Oysa günümüzde, ekonomiden siyasal haklara uzanan geniş bir yelpazede neo-liberal politikaları benimseyen ve bu politikaları küresel anlamda uygulamakla mükellef uluslararası örgütlere de üyelikleriyle tanınan pek çok ülkenin göçmen haklarıyla ilgili tutumlarında giderek daha kısıtlayıcı uygulamaları hayata geçirdiği dikkat çekmektedir. Bireyi odak noktasına alarak refahı artırma iddiasını güden neo-liberal ideolojinin, ne ironiktir ki, bireyin kendine güvenli bir ortam bulma arayışında olan bir göçmene dönüşmesi durumunda kendi söylemleriyle çelişen bir yaklaşım benimsediği anlaşılmaktadır. Hatta Varsanyi (2008), bugünkü ulus-devletlerin etkisi altında kaldığı neo-liberal akımla ‘öteki’ görülenleri dışlayarak göçmen karşıtı olduğu kadar ırkçı ve dışlayıcı politikalar benimsediğini belirtmektedir. Ayrıca Varsanyi (2008), ulus-devletlerin “neo-liberal paradoks”³ olarak adlandırılan tutarsız süreci deneyimleyerek bu pratiğin kökleşmesinde de ciddi bir rol sahibi olduklarını vurgulamaktadır.

Neo-liberal ekonomik sistemin göçlerle olan ilişkiseliliğine gelince: ilkin, bu sistemin kendisinin göçlerin devamı için zemin yarattığını vurgulamakta fayda var; neo-liberalizm, göçmenleri istenmeyen kimseler ilan ederken göçmen sayısının artmasında da başat rol oynamaktadır çünkü küresel, bölgesel ve ulusal düzeydeki eşitsizlikler insanların göç etme seçeneğine yönelmelerine neden olabilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası liberal ekonomik yükselişe ve Castles’in (2011: 312-313) ifadesiyle ‘*endüstriyel ekonominin yayılmasının ilk safhasına*’ odaklanıldığında; ABD, İngiltere ve Batı Avrupa ülkelerinin göçmen işçi gücü alımını teşvik eden politikalarıyla karşılaşmaktadır (Castles, 2011, s.312-313; Hollifield, 2004). Bahsi geçen ülkelerin göçleri sınırlayıcı bugünkü eğilimleriyle oldukça çelişkili gözükürken bu politikalar, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik kalkınmalarında önemli rol oynadı. Liberal ekonomik yükseliş, 90’larda sistemin coğrafi ölçeğini genişlettiği ve buna istinaden ‘neo-liberal küreselleşme’ olarak adlandırılan yeni bir süreç başladı. Kısa vadede, uluslararası ekonomik kurumların da yardımıyla bu sistem, kapitalist merkez ülkelerden Asya ve Latin Amerika’nın gelişmekte olan ülkelerine dayatıldı (Duménil ve Lévy, 2011, s. 9). Sürece ilişkin coğrafi ölçeğin kapsayıcılığının artışı, gelişmiş ve gelişmekte olan beşeri sermaye farklılığı ile neo-liberal ekonomi arasındaki tutarsızlık nüfusların hareketliliğinin⁴ daha da artmasına neden oldu. Başka bir ifadeyle neo-liberal küreselleşmeyle göç akımları azalmadı, aksine, “sığınmacılık”, “mültecilik”, “ekonomik göçmenlik”, “yasadışı göçmenlik”, “koruma altında bulunan sığınmacılar/mülteciler” gibi sınıflandırmalar idari kayıtlarla ilgili nedenler üzerinden bir göç çeşitliliği yaratıldı. Hâlbuki özellikle nitel çalışmalardan bu

farklı kategorilere konulan göçmenlerin aynı yapısal nedenlerle ve benzer güvensizlik algısı yaratan kişisel nedenlerle göçe yöneldiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, göçü tetikleyen nedenler kategorik olarak aynı olmasına karşın idari sınıflandırmalar yaratılmakta ve bu da çeşitli dönemlerde gözlemlenildiği üzere bir grup göçmenin bir başka gruba karşı “makbul” görülmesi gibi ayrımcı söylem ve tutumlara zemin hazırlayabilir. Örneğin İngiltere’de 1990’larda ve 2000’lerin başında ekonomik göçmenler lehine sığınmacılara karşı ayrımcı bir söylem hakim iken (Statham, 2003; Kushner, 2003; Gabrielatos ve Baker, 2008), 2015 yılındaki tartışmalarda mültecilerin ekonomik göçmenlere kıyasla ‘makbul’ görüldüğü (Hellwig ve Sinno, 2017). izlenmektedir. Bugün ulus devletin ve yerleşik toplumların söylemlerinde “istenmeyen” olarak addedilen göçmenlerin en ön safhasında yer alan düzensiz göçmenler, neo-liberal ekonomik sistemde rekabetin devamını sağlayan ‘ucuz, esnek ve uyumlu’ işgücünün bir kısmını oluşturmaktadır (Chimienti ve Solomos, 2011; McNevin, 2006). Özellikle sermayenin konuşlandığı küresel kentlerin alt yapılarıyla ilgili düşük ücretli işlerde göçmen işçiler çalıştırılmaktadır (Gordon, 2005; Sassen, 1996; Sassen-Koob, 1984). Böylelikle göçü kısıtlamayı amaçlayan politikalarla neo-liberal ekonomik taleplerin çelişkisi Hollifield (2004) tarafından ‘liberal paradoks’ olarak adlandırılmaktadır. Bu ‘paradoks’ Samers (2010: 77) tarafından IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin neo-liberal politikalarının müdahalesiyle dışa ekonomik bağımlılığı ve yoksulluğu artan gelişmekte olan ülkelerin toplumlarında ucuz işgücü olarak göçmenliğin tetiklendiği ve fakat zengin ülkelerin göçe müdahaleci yaklaşımlarının ise bu çelişkinin bir göstergesi olduğu biçiminde ifade edilmektedir.

Ong (2006: 2), neo-liberalizmin sıklıkla değindiği ‘özgürlük’ (liberty) temasının giderek yalnızca ekonomik hayatın bir unsuru olarak düşünüldüğüne ve siyasette ise olumsuz karşılandığına dikkat çekmektedir. Göçmenlerin özgürlüğü ya da göç etme özgürlüğü düşünüldüğünde ise vize politikaları üzerinden katı ve kısıtlayıcı uygulamaların öne çıktığı görülmektedir. Bu sınırlamalara ek olarak Wise vd. (2010), neo-liberal küreselleşme sürecinde göçmen işçilerin giderek daha fazla savunmasız ve sömürüye açık bırakıldığını ileri sürmektedir. İlk bakışta göçmen işçilere gönderme yapan bu iddiayı tüm göçmenleri kapsayacak şekilde genişletmek de mümkündür. Uluslararası anlaşmalarla hakları güvence altına alınan sığınmacı ve mültecilerin gündelik yaşamlarında hedef gösterilen, dışlanan ve suçlanan bir kitleye karşılık geldiklerini ve gittikleri yerlerde oldukça savunmasız kaldıklarını gösteren nicel ve nitel çalışmalar bulunmaktadır (Eastmond ve Ascher, 2011; Öner ve Genç, 2015; Stewart, 2005).

Neo-liberal sistemin, göçle ilişkili, insan hakları, insan hakları kurumlarının artışı ve bu haklardan faydalanan göçmenler nezdinde başka çelişkileri de bulunmaktadır. Araştırmaların bir kısmı, ulus-ötesi kimlik edimiyle ve sadece vatandaşlıkla sınırlı kalmayan daha geniş haklar setinin göçmenlere tanındığını iddia etmektedir. Soysal (1994), Avrupa’ya giden işçilerin bilindik vatandaşlık kazanımından bir adım daha ileriye giden, ulus ötesi söylem ve evrensel insan hakları çatısı altında edindikleri yeni bir tür vatandaşlığa dikkat çekmektedir. Ulus-ötesi vatandaşlık olarak adlandırılan bu yeni kimlik oluşumu gücünü gelişen küresel insan hakları rejiminden almaktadır. Soysal (1994) bu çalışmasında, Almanya’daki Türklerin vatandaşlıktan ziyade evrensel insan haklarından ileri gelen kazanımlarını örnek olarak sunmaktadır. Ona göre uluslararası sistem, kurumsal bakımdan ikili bir yapı barındırmaktadır: bir yanda ulus devletlerin egemenliği; diğer yanda ise evrensel insan hakları rejimi. Öte yandan evrensel insan hakları rejiminin gelişmesiyle birlikte liberal devletlerde yabancıların faydalandıkları hakların artışıyla özellikle göç politikalarında ulus-devlet rolünün azalmakta olduğunu dile getiren bu görüş yerini, göç karşısında giderek daha kontrolcü-korumacı politikaların uygulamaya konulduğuna işaret eden çalışma-

lara bırakmaktadır. Günümüzde göç, korumacılık, ulusal güvenlik ve kimlikle daha fazla ilişkilendirilmeye başlanmıştır (Lahav ve Messina, 2005). Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana Orta Doğu'da gittikçe artan kargaşa, Arap Baharı, Avrupa ve Amerika'da peş peşe gelen terör saldırıları, SSCB'nin ve Yugoslavya'nın çözülüşüyle beliren yeni ulus-devletlerin toplumlarındaki kimlik bunalımları gibi nedenlerle uluslararası göç, güvenlikle daha fazla ilişkilendirilerek tartışılır hale gelmiştir (Utku, 2018).

Hiç kuşkusuz ulus-devlet modelinde güvenlik kaygısı denilince ilk akla gelen şey sınırlardır. Sınırlar, neo-liberal devletin işlevini sürdürülebilmesi için de hayati öneme sahiptir (Stratton, 2009, s.681). Bugün dünyanın hemen her tarafında kendi milli değerlerine ve egemen bağımsızlığına düşkün ulus-devletlerle doludur (Roskin, 2012). Bu koşullar altında ulus devletlerin milliyetçi, güvenlik odaklı ve dışlayıcı politikaları sınırlara asker yığılmasında önemli rol oynamaktadır (Varsanyi, 2008). Günümüzde sınır güvenliğine odaklanmış, katı sınır koruma politikaları uygulamak isteyen ABD'de Trump veya Macaristan'da Orban gibi sınırlarda daha kalın duvarlar yükseltmeyi öngören hükümetler bulunmaktadır.

Öte yandan özellikle nüfusun yaşlanarak çalışma çağı nüfusunun azalmakta olduğu sanayileşmiş ülkelerde ulusal ekonomik çıkarların sürdürülebilmesinde göçmen iş gücü arzı önemli bir konudur (Pieke ve Biao, 2009, s. 6). Bugünkü sınırları, göçmenlerin özelliklerine göre dinamikleşen, göçmen kabulü veya red kararlarının ülkenin ekonomik gelişimine katkı sağlayıp sağlamayacağı inancına göre verildiği, neo-liberal filtreler olarak düşünmek mümkündür (Stratton, 2009, s.685). Nitekim görece daha fazla Suriyeliyi kabul eden Almanya'nın Ekonomi Bakanı Sigmar Gabriel, mülteci stoğunun 'Almanya'nın gelecekteki en büyük ekonomik sorunu olarak öngörülen 'beceri / işgücü yoksunluğuna karşı alınabilecek bir tedbir' olduğunu ifade etmiştir (Bellon ve Copley, 2015).

Pieke ve Biao'ya (2009, s.6) göre sınırlardan geçiş yapacak göçmenleri elemenin en meşrulaştırıcı hali, onları 'yasal', 'yasal olmayan', 'ekonomik' 'siyasi', 'vasıflı' ve 'vasıfsız' göçmenler olarak kategorilere ayırarak göçün sınırlandırmasını sağlamaktır.. Kategorileştirme göçmenleri kabul veya red konusunda haksız nedenler yaratma amacına hizmet edecek ve göçün ardındaki güvenlik kaygısını görmezden gelecek şekilde uygulanabilmektedir. Bununla beraber, sınırları aşabilen 'şanslı' göçmenler de, yine neo-liberal ekonomik ve siyasi sistem içinde ihtiyaç duyulan bir unsur olmakla beraber ayrımcı, dışlayıcı ve suçlayıcı söylem ve uygulamalara maruz kalabilmektedir. Bu bağlamda asıl tedirgin edici konulardan biri 'göçmen' kategorisi üzerinden insan hakları ve vatandaşlık hakları üzerine sınırlamalar getirilebileceği fikrinin (veya uygulamasının) varlığıdır.

'Yabancı' olanı özellikle (ekonomik ve/veya siyasi) kriz dönemlerinde hedef gösterme eğilimi oldukça eskidir. Bugün de benzer (günah keçisi arama) eğilimlerinin esaslı dış politika kararlarını dahi değiştirebildiği görülmektedir. Örneğin İngiltere'nin 2015 yılındaki referandum ile AB'den çıkma kararı vermesinin arkasında, ekonomiden tarihsel geçmişe kadar birçok neden olduğu bilirse de, en çok öne çıkan ve tartışılan konunun göç ve göçmenler olduğu görüldü (Godwin ve Milazzo, 2017; Favell ve Barbulescu, 2018). Özellikle milliyetçi grupların bu referandum kampanyası boyunca göçmenleri sıklıkla gündeme getirip hedef gösterdiler (Koroğlu ve Utku, 2017). Referandum sonrasında ise göçmen karşıtlığı ve buna bağlı olarak ırkçı söylemler neredeyse kabul edilir hale gelerek meşruiyet kazanmıştır. Devlet Başkanı Donald Trump'ın Meksikalı göçmenleri 'uyuşturucu taciri, suçlu ve tecavüzcü' (BBCNews, 31 Ağustos 2016) ilan etmesi, göçmen ve göçmenlik terimlerinin ne derece olumsuz bir anlam kazandığının ortaya koymaktadır. Başka ülkelerde de bu duruma örnek gösterilebilecek söylemler bulunmaktadır.

Göçmen karşıtı söylemler ile de beslenen ırkçılık, gücünü büyük ölçüde manipüle edilen göçmen sayısı ile ilgili çoğu zaman yanıltıcı ve eksik açıklamalardan da almaktadır. Hatırlamamız gereken gerçek ise dünyada toplam uluslararası göçmen sayısının, yani doğduğu ülkeden başka bir ülkede yaşayan insan sayısının, 258 milyon civarında olduğudur. Bu da dünya nüfusunun sadece yüzde 3,2'sine karşılık gelmektedir (UN, 2017). Ancak bu gibi toplam sayılara vurgu yapılarak göçle ilgili olumsuz bir algı da yaratılabilmektedir.

Neo-liberal yaklaşımın göç alanındaki doğrudan yansıması göç kararını ekonomik eksende ve rasyonel karar veren bireyler bağlamında ele alması ve göçe yol açan köken nedenleri ikinci plana itmesidir. Bu yaklaşımlara göre, genel bir ifadeyle, 'zenginleşmek' isteyen birey başka bir ülkeye giderek bu hedefini veya arzusunu hayata geçirecektir. Bu çerçevede göç edilen ülkenin çekiciliği üzerinden bir hiyerarşi de söz konusu olmaktadır. Bu tarz bir vurgu yukarıda bahsedilen yabancı düşmanlığı söylemlerini de desteklemektedir. Çatışma ve Göç Kültürü modeli ile öncelikle göçü açık uçlu ve çok yönlü dinamik bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Göç ekonomik, siyasi, kültürel ve mikro, mezo ve makro düzeylerde görülebilen çatışmaların (çıkarcı çatışmalarının) yarattığı güvensizlik algısının bir fonksiyonu olarak tarif edilir. (Bkz. Cohen ve Sirkeci, 2011). Bu model çerçevesinde aynı zamanda göç edenler ile göç etmeyenler ve ülke içindeki göçlerle uluslararası göçler arasındaki organik ilişkilerin önemine vurgu yapılmaktadır. Çatışma modelinde özellikle kişinin, ailenin veya grubun içinde bulunduğu koşulların ve bunun algıdaki güvensizlik skalasındaki karşılığının göçü tetiklediği vurgusu önemlidir. Dolayısıyla köken ülke veya bölge öne çıkmaktadır.

3. Göç-Çatışma Modeli ve Güvensizlik

Çatışma ve Göç Kültürü modeli neo-liberal kalıpların dışında, insanların neden göç etmekte olduğu kadar neden göç etmedikleri ile de ilgilenir ve hem yapısal etkenler hem de bunların bireylerin algısındaki karşılığı üzerinden göçü açıklamaya çalışır. Bu noktadan hareketle, Çatışma ve Göç Kültürü modeli göçü belirleyen iki unsura özellikle dikkat çeker. Bunlardan ilki, 'insani güvensizlik algısının derecesi ve yönü'; ikincisi ise insanların göç edebilme kabiliyetleri arasındaki farklılıktır (Sirkeci, 2009; Cohen ve Sirkeci, 2011; Sirkeci ve Cohen, 2016; Tilbe ve Civelek, 2018).

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından güvenliğin derecesi, tehdit ve tehdidi oluşturan etmenler yeniden düşünölmeye başlanmış, ulus-devlet sınırları içerisinde güvenli vatandaş görüşü de inandırıcılığını yitirmiştir (Booth, 1991). Uluslararası ilişkilerin temel paradigmalarına ve salt devlet odaklı çalışmalara eleştirel bakış açısı getiren yeni yaklaşımlar, korunması gereken referans objesi fikrini devletten bireye yöneltirken, ulus devletlerin ve neo-liberal ekonomik yapının bizatihi tehdit unsuru olabileceği görüşünü ileri sürmüştür (Ayoob, 1983; Booth, 1991). Böylece ilgili alan yazında çeşitlenen tehdit ve referans objeleri ile 'insani güvenlik', hem sınır ve güvenlik hem de uluslararası göç çalışmalarının merkezine taşınmıştır.

Ulusal güvenlik disiplininin temel referans objesi 'devlet' iken, insani güvenliği çalışan alanın nesnesi insan hakları çerçevesinde bireyler, aileler, hanhalkları ve sosyal gruplardır. Böylece bu iki çalışma alanının araştırdığı konular -birbirine ilişkili olmakla beraber- neyin / kimin güvenliğinin söz konusu olduğu; tehdidin geldiği ve yöneldiği köken ve hedef unsur gibi araştırma birimleri ile farklılaşır (Brauch, 2011, s.62). Aslında insani güvenliğin kapsamı, devlet güvenliğine göre çok daha geniştir. İnsani güvenlik, salt yaşam güvencesi değil, ekonomik ve siyasal güvenlik ile sağlık, gıda, çevre, birey ve toplum güvenliğini de içerecek şekilde geniş bir yelpazedir (BM, 1994). Cohen ve Sirkeci'nin (2011: 107) dikkat çektiği gibi, güvensizlik pek çok nedenle

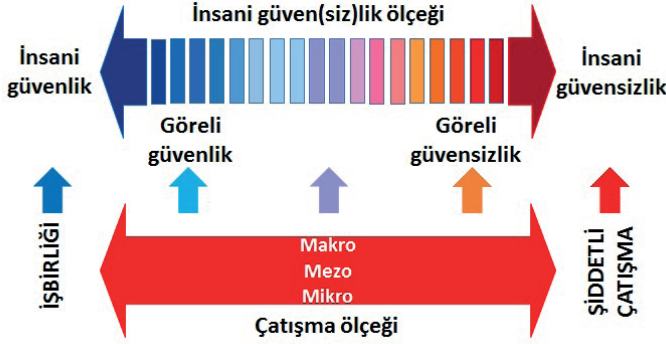
ortaya çıkmaktadır: işsizlik; sağlık ve eğitim sisteminin yetersizliği; etnik ayrımcılık; siyasi baskı ve asimilasyon çabaları güvensiz ortamı yaratabilecek unsurlardır. Güvensizlik, hem somut hem de soyut olgu ve olaylardan kaynaklanabilmektedir (Sirkeci, 2009: 6). Güvensizlik algısı mikro düzeyde pek çok alanda da görülebilmektedir. Örneğin LGBTQ bireylerin toplumsal cinsiyet üzerinden yaşadığı güvensizlik algısı bulunulan yerin geleneksel değerle bezenmiş ve tutucu olması ile ilişkili olarak artabilir ve bu bireyleri başka bir yere göç etmeye yönlendirebilir. Aynı şekilde, umut vaat eden genç bir sanatçı kırsal ve sanatsal açıdan sınırlayıcı bir ortamda doğmuş ve yaşıyor ise bunu bir güvensizlik olarak algılayıp daha büyük ve kentsel bir yere göç etmeyi düşünebilir. Ailedeki erkeklerin (baba, ağabey, amca, kuzen vb.) baskısından dolayı rahatsız olan bir genç kadın üniversite tercihiinde başka ve/veya uzak bir şehirdeki üniversiteyi tercih edebilir.

İnsani güvenlik geniş bir yelpaze içinde değerlendirildiğinde çatışma ve güvensizliğin dünyanın her yeri için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak çatışma ve güvensizliğin biçimi ve derecesi her yerde aynı değildir. Yaşanılan yere dair özgümlüklerle çatışma ve güvensizlik hissi her yerde ve tüm zamanlarda insan hareketliliği için yeterli olmamaktadır. Çatışma Modeli güvensizlik algısının, insanların göç etmeye dair eğilimlerinin altında yatan unsurlardan önemli birisi olduğunu ileri sürmektedir. Göçü veya insan hareketliliğini belirleyen unsurun, insani güvenlik algısının yoğunluğu olduğu öne sürülmektedir. Bu algı, çözüm seçeneklerinden olduğu yerde kalma ya da başka bir yere gitme yönünde verilecek kararın temel belirleyicisidir. (Sirkeci, 2009). Dolayısıyla insanların güvensizlik algılarıyla göç etme kararları arasında bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir. Göç edilip edilmeyeceğini; göç gerçekleşecekse bunun hangi yoğunlukta ve hızda olacağını ve kitlesel bir akım olup olmayacağını belirleyen şey, çatışmanın yol açtığı insani güvensizlik algısının yoğunluk derecesi olarak görülmektedir.

Göç Kültürleri ve Çatışma Modeli, bu bağlamda oldukça geniş bir kapsamda tarif edilen bir insani güvensizlik vurgusuna dayanmaktadır. Modelin esas aldığı 'çatışmanın derecesi buna özgü bir ölçekte teorik olarak gösterilmektedir (Şekil 1). Çatışma, makro (devletler), mezo (hanehalkı) ve mikro (birey) olmak üzere üç düzeyde gerçekleşebilmektedir (Sirkeci, 2007, 2009, 2018). Örneğin, devletlerarası gerilimler ve çatışmalar makro-düzye çatışmalara örnek verilmektedir. Otoriter devletler ile etnik, dini, mezhepsel veya siyasi azınlık grupları arasındaki gerilim ve çekişmeler makro ve mezo düzeyler arasındaki çapraz biçimli çatışmalara örnek verilmektedir. Aile veya hanehalkı üyeleri arasındaki anlaşmazlıklarla bunun oluşturduğu gerilim ve çatışmalar ise mikro düzeyde örnekler olarak sunulmaktadır.

Şekil 1'de yer alan insani güven(siz)lik ölççeği ise çatışma derecesi ile insani güven(siz)lik arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Eksenin bir ucunda barış koşulları ve işbirliğinin varlığına istinaden çatışmasızlık hali ve insani güvenliğin hüküm sürdüğü durum temsil edilmektedir. Eksenin diğer ucunda ise kan davaları, silahlı çatışmalar, savaşlar ve iç savaşlarla oluşan şiddetli çatışma ortamının yarattığı insani güvensizlik yer almaktadır. Üstte yer alan ölççeğin iki ucu (ekstrem durumlar) arasında ise insanların çatışmanın derecesine istinaden verdiği çeşitli reaksiyonlar temsil edilmektedir. Bu tepkiler bireylerin kendilerini güvenli veya güvensiz hissetmelerinin derecesine bağlı olarak değişmektedir. Böylece insani güvensizlik algısının gücü ve yönüyle insan hareketliliğinin oluştuğu savını öne süren bu yaklaşım, göçü çatışmanın bir fonksiyonu olarak ele almaktadır. Bu kurama göre uluslararası göçün arkasındaki temel motivasyon, güvenli ortam arayışına istinaden güvensiz yeri terk etme arzusuna dayalıdır (Cohen ve Sirkeci, 2011; Sirkeci, 2007). Göç, hareketlilik olarak düşünüldüğünde süreklilik arz eden bir süreçtir ve başka bir yere yeniden yerleşmekle de hareketlilik sona ermemektedir. Yerleşilen yeni yerde yeniden bir

güvensizlik durumuyla karşılaşılmış halde tersine (köken bölgeye geri) veya başka bir ülkeye göç gerçekleştirebilmektedir (Sirkeci, 2009; Cohen ve Sirkeci, 2011; Sirkeci vd., 2012, 2018).

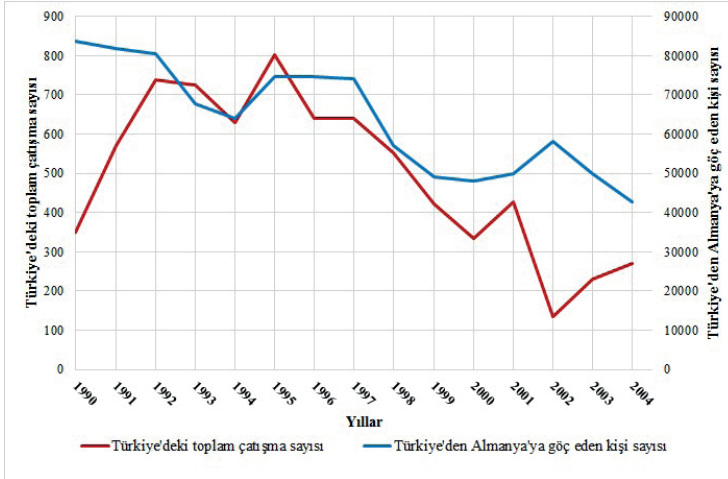
Şekil 1. Çatışma ve göç kültürü modelinde çatışma ve insani güven(siz)lik eksenleri

Not: Sirkeci (2009: 7)'den faydalanılarak yeniden hazırlanmıştır.

Öte yandan Çatışma Modeli, göç etme kararını çatışmalar karşısındaki başvurulacak tek seçenek olarak değerlendirmez. Olumsuz ortam koşullarıyla çatışma duyumu karşısında bireyler için çeşitli seçenekler ortaya çıkabilir: Bu tercih seti ise silahlı mücadeleye başlamak ve/veya katılmak, çatışma duyumunun yarattığı rahatsızlığı kabullenmek, halk hareketleriyle tepki göstermek veya siyasete atılmak gibi geniş bir ranja sahiptir. Aslında göç etme kararı, çatışmaların tahammül edilemez boyutta olduğu durumlarda alınmaktadır. Göç etme kararının alınması güvensizlik durumunun artması karşısında herkes tarafından başvuru olan bir seçenek değil, bilakis küçük bir grup tarafından gerçekleştirilen bir eylemdir. Bir ölçme ve değerlendirme şirketi olan Gallup World Poll (GWP), her yıl tekrarladığı kamuoyu araştırmalarıyla bireylerin göç etme eğilimini incelemektedir (GWP, 2018). Örneğin bu şirketin 2009-2011 yılları arasında gerçekleştirdiği tutum ölçümünde Suriye'den bir başka ülkeye göç etme isteğinin %27-30 oranında olduğu saptanmıştır (Sirkeci ve Esipova, 2013). Suriye'de iç karışıklıkların hemen öncesi ve başladığı yılı kapsayan (2009-2011 yılları arası) ve çatışmaların henüz aşırılaşmadığı dönemden elde edilen bu oran, Suriye'de yaşayanların bir bölümü arasında göç etme eğiliminin varlığını göstermektedir. Nitekim 2010'dan itibaren Suriye'de olumsuz ortam koşullarının derecesi artmış, huzursuzlukların boyut ve kapsamı genişlemiş ve ülke nüfusunun dörtte birine yakını ülkeyi terk etmiş ve bir o kadarı da ülke içindeki nispeten güvenli buldukları yerlere sığınmıştır (Alkhalwaldeh, 2018; Sirkeci, 2017; Yazgan vd., 2015).

Çatışma daha geniş kapsamlı düşünüldüğünde, insanların hayatlarını kaybetmesine neden olan savaşlar, silahlı çatışmalar ve cinayetler şiddetin en üst derecesini oluşturan ve insanları kaçmaya zorlayan etmenlerdir. Bu ranjda, şiddetin en hafif derecesi, örneğin, yaşanılan bir yerde trafik yoğunluğundan kaynaklanan gürültü olabilir. Ancak ister en şiddetli isterse en hafif düzeyde olsun, şiddetin o çevrede yaşayanlar üzerinde yarattığı huzursuzluk sorunlu çevreyi oluşturur ve böyle bir çevre karşısında bireyin o yerde yaşama arzusu kaybolmaya başlar. Bu aşamaya, çevre ve birey arasındaki tutarsızlığa veya çatışmaya denk gelmektedir. Öte yandan, çatışmalar ve göç arasındaki ilişki her yerde doğrusal ve çok güçlü olmayabilir. Ayrıca şiddetin derecesine bağlı olmasına rağmen olumsuz ortam koşulları karşısında herkes göç etmemekte veya kaçmamaktadır.

Ohio State Üniversitesi'nden Jenkins vd.'nin (2012) Reuters haber ajansının (Reuters Business Briefs) bildirimlerinden yola çıkarak, ülkelere ve bazı yıllara göre çatışma sayısı ve türlerine göre derledikleri 'tüm çatışma aksiyonları' verisi⁵ ile Göç Politikası Enstitüsü'nün (the Migration Policy Institute- MPI, 2013) 'uluslararası göç' verisi çatışma ve göç ilişkisini test etmek için oldukça zengin iki kaynaktır. Bu veri kaynaklarında dönemsel ve aynı zamanda yıllara göre sürekli verilerin olduğu pek çok ülke bulunmaktadır. Türkiye-Almanya, üzerinde yıllarca ilkinden ikincisine doğru yoğun göç hareketlerinin yaşandığı önemli bir göç koridorudur. Bu amaçla 1990 ve 2004 yılları arası dönem⁶ için Jenkins vd. (2012) ile MPI (2013)'den derlenen Türkiye'deki toplam çatışma sayısı ve Türkiye'den Almanya'ya göç eden kişi sayısı Şekil 2'de sunulmaktadır. Şekil 2, Türkiye'de 1990 ve 2004 arasında yıllara göre meydana gelen çatışma olayları ile Türkiye'den Almanya'ya göç eden kişi sayısı arasındaki uyumu (doğrusallığı) açıkça yansıtmasına rağmen bu iki gösterge arasındaki doğrusallığı istatistiksel anlamlılık bakımından değerlendirmemektedir.

Şekil 2. 1990 ve 2004 arasında, yıllara göre Türkiye'deki toplam çatışma sayısı ile Türkiye'den Almanya'ya göç eden kişi sayısı

Veri Kaynağı: Çatışma verisinin kaynağı: Jenkins vd. (2013); göç verisinin kaynağı: MPI (2013).

Tablo 1. 1990 ve 2004 arasında, yıllara göre Türkiye'deki toplam çatışma sayısı ile Türkiye'den Almanya'ya göç eden kişi sayısı değişkenlerine ait Runs Testleri Sonuçları (n=15)

	Yıllara göre Türkiye'deki toplam çatışma sayısı	Yıllara göre Türkiye'den Almanya'ya göç eden kişi sayısı
Test Değeri ^a	552,00	63946,00
Birim < Test Değeri	7	7
Birim >= Test Değeri	8	8
Toplam Birim	15	15
Toplam Run	3	2
Z Değeri	-2,674	-3,213
Anlamlılık (Asymp. Sig.) (2-tailed)	0,007	0,001

^a. Medyan

Bu amaçla, iki gösterge arasındaki doğrusallığın tesadüfi olma olasılığı (rasgelelik) Runs anlamlılık testiyle⁷ sınanmış ve sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur. 1990 ve 2004 arasında Türkiye’de meydana gelen çatışmalar yıllardan bağımsız, diğer bir ifadeyle tesadüfi değildir (sig<0.05). Benzer şekilde, aynı dönemde yıllara göre Türkiye’den Almanya’ya göç eden kişi sayısı yıllardan bağımsız değildir, başka bir ifadeyle rasgele değildir (sig<0.05). Her iki değişkenin değerleri 1990’lı yılların başında yüksektir ve her ikisi de birkaç yıl yüksek seyrettikten sonra azalmaya başlamıştır. Dolayısıyla Şekil 2’de dikkat çeken her iki olay arasında bir doğrusallık söz konusudur. Ancak Tablo 1’de sunulan Runs testleri bu analizde kullanılan göstergeler (Türkiye’deki toplam çatışma sayısı; Türkiye’den Almanya’ya göç eden kişi sayısı ve yıllar) arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi hakkında bilgi vermemektedir.

Bu üç gösterge arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini test etmek için ise Spearman’s Rank Order Korelasyon⁸ analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur. Analiz sonuçları istatistiksel bakımdan tüm değişkenler arası ilişki bakımından anlamlıdır. İlk olarak: Yıllara göre Türkiye’deki toplam çatışma sayısı ve yıllar arasında negatif yönlü (rho= -0,66) ve anlamlı (sig.<0,05) bir ilişki bulunmaktadır: Yıllar ilerledikçe çatışmaların sayısı azalmıştır. İkincisi: Türkiye’den Almanya’ya göç eden kişi sayısı ile yıllar arasında da negatif yönlü (rho= -0,87) ve anlamlı (sig.<0,00) bir ilişki bulunmaktadır. Üçüncüsü: Yıllara göre Türkiye’deki toplam çatışma sayısı ile Türkiye’den Almanya’ya göç eden kişi sayısı arasında ise pozitif yönlü (rho≈ 0,60) ve anlamlı (sig.<0,05) bir ilişki bulunmaktadır. Ancak bu iki değişken arasındaki anlamlı korelasyonu mutlak surette çatışmaların dışı göçe yol açan bir faktör olma iddiasıyla okumak gerekir. Nitekim teknik bakımdan korelasyon analizi neden-sonuç ilişkisi sunmamaktadır. Buradaki bulgunun önemi, ele alınan dönemde, Türkiye’de çatışma sayısı azalırken; Türkiye’den Almanya’ya göç eden kişi sayısının da azalmış olmasının istatistiksel anlamlılığını gösterme çabasıyla ilgilidir (Tablo 2).

Tablo 2. 1990 ve 2004 arasında, yıllara göre Türkiye’deki toplam çatışma sayısı, Türkiye’den Almanya’ya göç eden kişi sayısı ile yıl değişkenlerine ait Spearman’s Rank Order Korelasyon Matrisi (n=15)

			Yıllara göre Türkiye’deki toplam çatışma sayısı	Yıllara göre Türkiye’den Almanya’ya göç eden kişi sayısı	Yıllar
Spearman’s rho korelasyon katsayısı	Yıllara göre Türkiye’deki toplam çatışma sayısı	Korelasyon katsayısı (rho) Anlamlılık (Sig.) (2-tailed)	1,000 .	0,597*	-0,660**
		N	15	15	15
	Yıllara göre Türkiye’den Almanya’ya göç eden kişi sayısı	Korelasyon katsayısı (rho) Anlamlılık (Sig.) (2-tailed)	.	1,000 .	-0,874** 0,000
	N		15	15	15
	Yıllar	Korelasyon katsayısı (rho) Anlamlılık (Sig.) (2-tailed)			1,000 .
		N			15

* Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Akademik çalışmalarda çoğu kez iki ayrı kavram olarak anılan iç ve dış göç, Çatışma Modelinin de inceleme alanında yer alır. Modelin öngördüğü şekilde göç, köken bölgedeki güvensizlik algısıyla ilişkilendirildiğinde, iç göç de buna dahil olabilir. En nihayetinde çatışma modeli, Ralf Dahrendorf'un (1959) klasik çatışma tanımından faydalanır ve çatışmayı olumsuz ortam koşullarının birey üzerinde rahatsızlık yaratmasından, savaflara veya silahlı çatışmalara kadar geniş bir yelpazede ele alır. Dahrendorf'un da belirttiği gibi, silahlı çatışma veya savaşların ötesinde hayatımızda ifade edilmemiş düşük yoğunluklu gerilimlerden şiddetli çatışmalara dek uzanan pek çok çatışmalı durum bulunmaktadır. Örneğin, sanatını icra etmek için tutucu kırsal bir yerden büyük kentlere göç eden bir bireyin göç etmesinin temelinde silahlı çatışma durumu yer almaz. Ancak bu sanatçının bulunduğu tutucu ve kırsal yerde bulabileceği olanaklar ile sanatını ilerletebilmek için gereksinim duyduğu olanaklar arasında bir uyumsuzluk (yani 'çatışma') söz konusudur. Dolayısıyla sanatçı bir başka şehre göç ederek, veya iç göçle başlayan serüvenini kendini daha rahat ve mutlu hissedeceği bir başka ülkenin şehrine giderek bu 'çatışmalı' ortamdaki uzaklaşabilir. Aynı zamanda böylece iç göçle başlayan bir hareketlilik dış göçe de dönüşebilir. Göç eden grupların mutlak surette ülkelerinde sosyo-ekonomik zorluklar yaşadığı ya da yoksul kesim olduğu varsayımı da her zaman geçerli değildir. Örneğin, çok yakın bir geçmişte pek çok zengin Türk vatandaşı yurt dışına göç etmiş durumda (Sirkeci, 2017). Bu bireyler için göç etme nedeni ekonomik kaygılardan ziyade kültürel ya da siyasi 'güvensizlik' algısıdır.

Çatışma Modeli, akademideki yaygın eğilimin aksine, göçmen işçi, kaçak göçmen, düzensiz göçmen, sığınmacı tanımlarının idari kararların eseri olan, yapay sınıflandırmalar olduğuna vurgu yapar. Öte yandan bu model, göçün temelde insani güvensizlikten kurtulma çabasını merkeze alırken, göç etme motivasyonuna katkı sağlayan çoklu etmenleri de hesaba katar (bknz. Bloch, 2006; Castles, 2004). Nitekim sığınma ve göç etme arasındaki ayrım, giderek bulanıklaşmakta, yerel ve küresel bağlamda göç, pek çok etmenin kontrolü altında bulunmaktadır (O'Neill, 2010, s.4). Çatışma Modeli bu karmaşık etmenler setinin her bir parçasında yer alan ve yaşamı kaygılandıran güvensizlik algısına odaklanmaktadır. Sayısal olarak arttığı iddia edilen ve düzensiz göçmen olarak adlandırılan gruplar ise gittikçe katılaştıran politikalarla hukuki korumadan mahrum kalan insanlardır (Castles, 2004; Koser, 2000). Bir bireyin farklı nedenlerden ötürü güvensizlik algısı artabilir, bu algıyla defalarca göç edebilir fakat devlet nezdinde hukuki bir statü elde etmeyebilir.

Örneğin, bir öğrenci, istatistiklerde 'eğitim göçmeni' veya 'yabancı öğrenci' olarak nitelendirilebilir ama aynı zamanda kendi ülkesinde gerçekleşen bir çatışmanın muhalif grubuna da mensup olabilir. Böylesi bir durumda, hayati riski olduğu için ülkesine dönmeyi istememek bu öğrenci için bir seçenektir. Bir gün gelip, ülkesindeki durum lehine geliştiğinde göçmen olarak bulunduğu ülkedeki güvensizlikle ülkesindeki koşulu karşılayacaktır. Bu durumda, ayrımcılığa uğramak onun için bir başka güvensizlik unsurunu oluşturabilir. Ülkesine geri dönen bu kişi bir süre sonra ekonomik güvensizlik hissedip çalışmak için yine başka bir yere göç edebilir. Bu senaryonun da ortaya koyduğu üzere, insan hareketliliğinin dinamik yapısı, bireylerin net ve kalıcı bir biçimde ekonomik göçmen, sığınmacı, eğitim göçmeni gibi sınıflandırmalarla net ve kalıcı bir biçimde ayrıştırılmasına izin vermemektedir. Anlaşıldığı üzere, çatışmalar ve algı farklılıkları bazı toplumlarda, bazı bölgelerde ve bazı ülkelerde; kimi birey ve grupların daha fazla göç ettiğini, başkalarının ise göç etmediğini açıklayabilmektedir. Ne var ki göç etmeye dair motivasyonun oluşması kadar, 'göç edebilme kabiliyeti' göç edenler ve etmeyenler arasındaki farklılığın temel bir unsurudur ve gerçekte insan hareketliliğinin gerçekleşmesi için dört tip sermayeye: fiziksel; mali; beşeri ve toplumsal sermayeye ihtiyaç vardır.

4. Fiziksel, Mali, Beşeri ve Toplumsal Sermaye

Göçün maliyetiyle ilgili tartışmalarda yaygın olarak gündeme gelen şey, kabul ve entegrasyon hususunda ülkelerin yüz yüze kaldıkları göçmenlerin külfetleri (Yazgan vd., 2015) ile işgücü piyasasına olan etkileridir. Ancak, odak noktası insani güvenliğe çevrildiğinde, göç etmenin ülkelerin koşullarından bağımsızca külfetli bir strateji olduğu anlaşılabilir: Göçmenlere dair yapılan sınıflandırmaların yapaylığı bu noktada bir kez daha netleşir çünkü göç, ister iç savaştan kaçanlara, isterse ekonomik güvensizlikten kurtulmak isteyenlere özgü olsun, herkes için külfetlidir. Aslında göç edenleri etmeyenlerden veya 'hareketsiz' gruptan ayıran en önemli şey, göç edenlerin çeşitli niteliklere (qualifiers) sahip olmasıdır. Bu nitelikler, göçün külfetli olmasına istinaden, göç etmenin dört şartı veya sermayesi olarak düşünülebilir. Bunlar: 1) bedensel olarak göç edebilecek durumda olmak (*'fiziksel sermaye'*); 2) gerekli para, mal ve mülke sahip olmak (*'mali sermaye'*); 3) gerekli bilgi donanımına, eğitim ve becerilere sahip olmak (*'beşeri sermaye'*) ve 4) göçü mümkün kılacak, kolaylaştıracak tanıdıklara, çevre ve ilişki ağlarına sahip olmaktır (*'toplumsal sermaye'*) (Sirkeci, 2018).

Öncelikle göçü gerçekleştirebilecek kişilerin fiziksel kapasiteye sahip olmaları gerekmektedir. Günümüzde, ülkelere yasal yollardan girişlerin önu kesildikçe göçü gerçekleştirmek çok daha zorlaşmaktadır. Bu hareket, düzensiz yollarla göç edenlerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarını (ulaşım biçimine bağlı olarak; kapalı konteynırlarda ya da dayanıksız botlarda seyahat etmek zorunda kalmaları gibi) olumsuz yönde etkilemektedir (Zimmerman vd., 2011). Düzensiz yollarla göç etmek, açıkça, fiziksel anlamda göç edebilme kapasitenin ötesinde, gerçek bir dayanıklılığa sahip olunmasını gerektirmektedir.

Göçe karar verirken, bunu gerçekleştirebilecek maddi sermaye de göz önünde bulundurulur çünkü her tür göç biçimi ekonomik anlamda oldukça maliyetlidir. Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından finanse edilen bir projenin parçası olarak Lahore School of Economics' Centre of International Migration, Remittances and Diaspora (CIMRAD) tarafından hazırlanan bir araştırma, göçle ilgili maliyetlerin önemini vurgulamaktadır. Bu çalışmaya göre, Pakistanlı vasıfsız bir işçinin Suudi Arabistan veya Birleşik Arap Emirliklerinde çalışmak için, vize, acentenin ücreti, ulaşım (ulusal ve uluslararası), kurumlara verilen pay, sağlık kontrolleri, sözleşme giderleri, sigorta masrafları, bilgilendirme giderleri ve çıkış harçları gibi tüm giderleri karşılayabilmesi gerekmektedir. 1 Ocak 2011 sonrası Suudi Arabistan ya da Birleşik Arap Emirlikleri'ne çalışmak için gidip ülkeye geri dönenler ya da hali hazırda bu ülkelerde çalışıyor olup tatil amaçlı Pakistan'da bulunanları kapsayanve 2015 yılında gerçekleştirilen mülakat verilerine dayanan bu araştırma, yukarıda sayılan masraflar neticesinde bir Pakistanlının Suudi Arabistan'a çalışmak amacıyla göç etmesi için karşılaması gereken ortalama maliyeti - 4300 Dolar, Birleşik Arap Emirlikleri içinse 2300 Dolar civarında hesaplamaktadır (ILO, 2016). Savaştan kaçıp, güvenli bölgelere ulaşmak isteyenler için de maliyetler oldukça yüksektir. Çeşitli çalışmalar Türkiye ve Ortadoğu'dan Avrupa'ya yasadışı yollarla ulaşmak için 2 bin ila 70 bin dolar arasında değişen meblağlara gereksinim duyulduğunu işaret etmektedir (Sirkeci, 2003: 178; Friebel ve Guriev, 2006: 1085; Koser, 2008: 3). Bu yolculuklar, yasadışı yollardan gerçekleştiğinden ve tehlikeli olduğundan maliyetin yüksekliği güvenlik tedbirlerinin artırılmasıyla da ilintilidir (Murdock, 2015). Van Hear (2006), çatışmalardan kaçmanın maliyetinin artmasında uluslararası göç rejiminin giderek daha katı hale gelmesinin ve göçmenin sosyo-ekonomik özgeçmişinin sorumlu olduğuna dikkat çekmektedir. Van Hear (2006) bu çalışmasında, Sri-Lanka ve Somali'den Batı ülkelerine gerçekleşen göçün maliyetinin, bu ülkelere konulan kısıtlamalarla arttığını ve bunun sonucunda sosyo-ekonomik özgeçmişe göre göç edilebilen 'yer hiyerarşisi'nin ortaya çıktığını belirtmektedir. Aynı zamanda bu araştırma, sığınmacı olabilmek için belli bir bütçeye sahip olunmasının gerektiğine, bu bütçe karşılanmadığı takdirde sadece ülke içinde yerinden olma veya başka ülkelere

işçi göçü gerçekleştirme seçeneklerinin kaldığını göstermektedir (Van Hear, 2006).

Göçün gerçekleşebilmesi için gerekli unsurlardan bir diğeri ise beşeri sermayedir. Beşeri sermaye, kişilerin hayatları boyunca hizmet veya fikir üretebilmek için elde ettikleri bilgi birikimidir (OECD, 1999). Göç hareketlerinin gerçekleşmesi için en azından belli ölçüde bilgi ve beceriye ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin, gidilecek ülkede konuşulan dili bilmek, transfer edilebilir becerilere sahip olmak, mesleki sertifikalara sahip olmak ve elbette göç etmekle ilgili prosedür ve işlemleri takip edecek düzeyde eğitilmiş olmak bu nitelikler arasında sayılabilir.

Son olarak, göç hareketlerinin gerçekleşmesi için toplumsal sermayeye de ihtiyaç bulunmaktadır. Putnam (2000: 19), toplumsal sermayenin bireyler arasındaki bağlardan (sosyal ağlar, karşılıklılık normu ve bunların tesis ettiği güven duygusu) oluştuğunu belirtmektedir. Ayrıca alan yazında toplumsal sermayenin önemi ve göçü kolaylaştırıcı etkisi uzun yıllar tartışılmış ve çeşitli çalışmalara da konu olmuştur (Palloni vd., 2001; Ryan vd., 2008; Faist ve Özveren, 2017).

Böylece bu dört sermaye türü birlikte göz önüne alındığında ve bölgelerin ya da kentlerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi hesaba katıldığında en çok göç etme eğilimi taşıyan sınıfsal kesim, ne en alt gruba, ne de en üst gruba işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle göç edebilme potansiyeli en yüksek grup, alt-orta düzeyinde bir sınıfa karşılık gelmektedir. Gerçekten de dünyadaki göç hareketlerinin, göç edebilmek için dört sermayeye de sahip olan bu grupta yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. En nihayetinde bu grup, içinde bulunduğu şartlarda, kendini sınırlandırılmış (güvensiz) hisseden ve sosyo-ekonomik bağlamda yukarı yönde gelişmeyi ve koşullarını iyileştirmeyi isteyen bir kitleyi teşkil etmektedir.

5. Göçün Makro Düzey Tetikleyicileri Olarak 3 KA

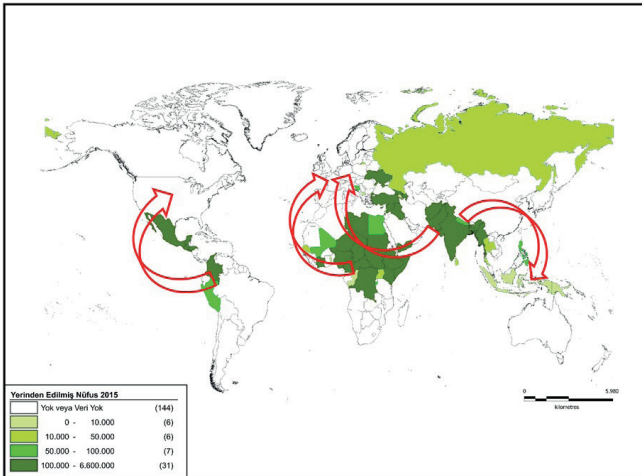
Refugees Deeply, 2017 yılında Myanmar'dan Sudan'a kadar, dünyanın her yerinde, yerinden edilen nüfusun artan sayısına ve liderlerin ülkelerine yönelik göçü engellemeye giriştiklerine dikkat çekmiştir (Alfred, 2017). Bugün pek çoklarının, 'küresel mülteci krizi' olarak adlandırmayı seçerek ve yine bir şekilde olumsuz bir göndermeyle (kriz söylemi) ifade edilen bu süreç başta Avrupa ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Birleşik Krallık ve Kanada olmak üzere tüm ülkelerin öncelikli politika gündemleri arasında yer almaktadır.

Türkiye'de ise mülteci meselesi,, 2011'den bu yana devam eden Suriyeli kitlesel akınından bu yana biraz daha üstü örtülü veya baskılanmış olarak sürmektedir (Unutulmaz vd., 2017). Türkiye'deki göçmen nüfusun (yurtdışı doğumlu nüfus), Suriyeliler gelmeden önce bile en az altı milyon civarında olduğunu tahmin edilmektedir (Sirkeci ve Martin, 2014). Sadece Almanya'dan Türkiye'ye gelmiş ikinci ve üçüncü kuşak Türkiyeli göçmenlerin sayısı iki yüz bin civarındadır ve Almanya'dan geri dönüş yapmış Türkiyeli nüfusun ise üç yüz bin dolayında olduğu hesaplanmıştır (Zeyneloğlu ve Sirkeci, 2014: 86). Ancak yurtdışı doğumlu Türk vatandaşlarının sayısı 2000 yılı nüfus sayımında dahi bir milyon civarındaydı (Sirkeci vd., 2012a: 181-182). Bu sayılardan anlaşılacağı gibi aslında Türkiye de bir göç ülkesi sayılabilir. Ancak Türkiye nüfus büyüklüğü bakımından önemli bir ülkedir ve göçmen nüfus, toplam nüfus içerisinde küçük bir paya sahiptir. 2011'den bu yana 3 milyondan fazla Suriyelinin gelişiyle Türkiye'nin de bir göç hedef ülkesi olduğu yönünde bir farkındalık ortaya çıkmıştır (Sirkeci, 2018). Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi, Türkiye'ye gelen göçmenlerle Türkiye'den giden göçmenlerin benzer nedenlerle göç ettikleri de ileri sürülmektedir (Sirkeci, 2017). Bu bağlamda, göçü belirleyen makro düzeyli etmenlerin, belki de dünyanın neresinde olunursa olunsun, hareketlilik örüntüsünde bireyleri ya da hanehalklarını göçe yönlendirici olduğu düşünülebilir. Bu çalışmada irdelediğimiz ilişkilerden birisi de budur. Buradan hareketle, bireyleri ya da hanehalklarını göç etmeye ikna eden çatışma-

ları sınıflandırarak, göç etme eyleminin kökünde duran genel etmenler seti keşfedilebilir. Bu etmenler seti temelde, yaşanan yerdeki yetersizlikler (açıklar) ve bunlar karşısında duyumsanan yoksunluklardır. Örneğin, hayatta kalmayı tehdit eden güven yoksunluğu, geçimi sağlamaya yetmeyen gelir vb. gibi. Dolayısıyla bu keşif, bizleri göçün makro nedenleri olarak tanımlayabileceğimiz 3 KA ('Katılım Açığı', 'Kalkınma Açığı' ve 'Kitle Açığı') ile buluşturmaktadır.

Bu setin ilk boyutunu oluşturan 'Katılım Açığı', pek çok ülkede göç, siyasi çatışmalarla ilgili olarak bazı grupların ve kesimlerin kamusal alanda temsiliyet sorunu yaşamasıyla ilgilidir. Örneğin, Suriye'de, Mısır'da, Rohinya'da (Rohingya / Mynamar) ve Türkiye'de temsiliyet sorunu temelli çatışmalar yer görülmektedir. Ancak burada bahsedilmeye çalışılan çatışma, demokrasi gelenekleri oturmamış ülkelerle sınırlı değildir. Avrupa'nın merkezinde, Katolonya'da (İspanya) yaşanan politik krizin temelinde de bu sorun yer almaktadır. Kriz sürecinde, Katolonya hükümetinin üyeleri hapse atılmış, Carles Puigdemont, güvenliğini sağlamak için Brüksel'e yerleşmiştir (thejournal.ie, 2017). Katolonya'daki bu çatışmanın temelinde Katalon halkların yaşadığı temsiliyet sorunu yer almıştır. Bir başka Avrupa ülkesi olan İngiltere'de de Kuzey İrlandalılar ve İskoçlar bağımsızlık tartışması üzerinden zaman zaman benzer gerilimler yaşamaktadır (Bilton vd, 2009; Knox ve Pinch, 2010). Benzer şekilde göçmenlerin de hem işgücü piyasasında hem de siyasi karar mekanizmalarında yeterli derecede temsil edilmediklerini ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Bkz. Khattab vd. 2010; Crowley, 2001). Bunun bir nedeni göçmenlerin resmi demokratik süreçlere katılmalarının pek çok ülkede yasal olarak sınırlandırılmış olmasıdır.

Bu çalışmada belirli bir ülke içinde yerinden edilmiş nüfusların varlığı ve yoğunluğu, o ülkede temsiliyet ile ilgili bir çatışmanın yaşandığının dolaylı göstergelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Genellikle sayıca azınlıkta olan bir grubun yerinden edilmeye maruz kalabileceği varsayılmaktadır. Bu duruma maruz kalan grupların temsiliyet sıkıntısının olmayacağı düşünülmediği ülkelere göç edebilecekleri beklenir (Bkz. Sirkeci 2003 ve 2005). Uluslararası ana göç akımlarının yönü burada ileri sürülen türden bir ilişkinin varlığını doğrular niteliktedir (Şekil 3).

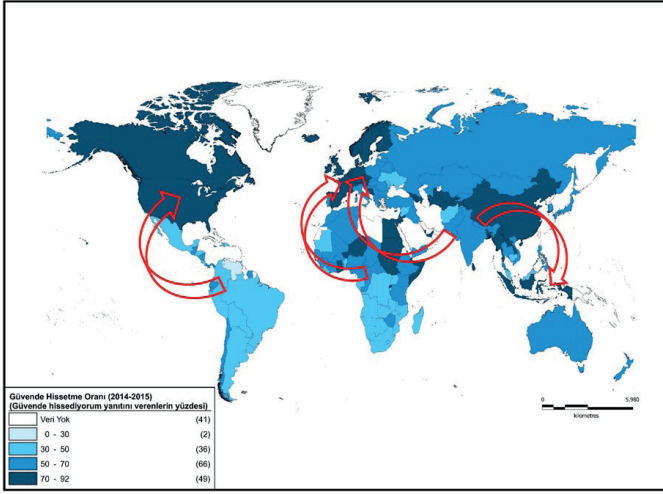

Şekil 3. Dünyada ana göç akımları ile yerinden edilmiş nüfusun ülkeler düzeyindeki dağılımı

Not: Oklar, dünyadaki ana göç akımlarının yönünü göstermektedir.

Veri kaynakları: Yerinden edilmiş nüfus verisinin kaynağı: UN (2016); ana göç akımlarının kaynağı: Dünya Bankası (2018) ve IOM The UN Migration Agency (2015).

Bir ülkedeki huzursuzluğu yaratan ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik eksenli veya karma biçimli çatışmaların yoğunluğu, o ülkede yaşayan toplumun güvenlik kaygısının da artmasında neden olmaktadır. Çatışmanın temposu ve türü arttığında; süresi uzadığında toplumların kendini güvende hissetme oranı azalmakta, bu ise uluslararası hareketliliği tetiklemekte veya bireylerin / hanehalklarının çatışma ortamından kaçmasına neden olmaktadır. Bu amaçla hazırlanan Şekil 4, ülkeler düzeyinde toplumların kendilerini güvende hissetme oranları ile ana göç akımları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Nitekim ana göç akımlarının yöneldiği ülkeler ya da bölgeler, çok açıkça, köken bölgeye göre toplumların kendini güvende hissetme oranının yüksek olduğu yerlerdir.

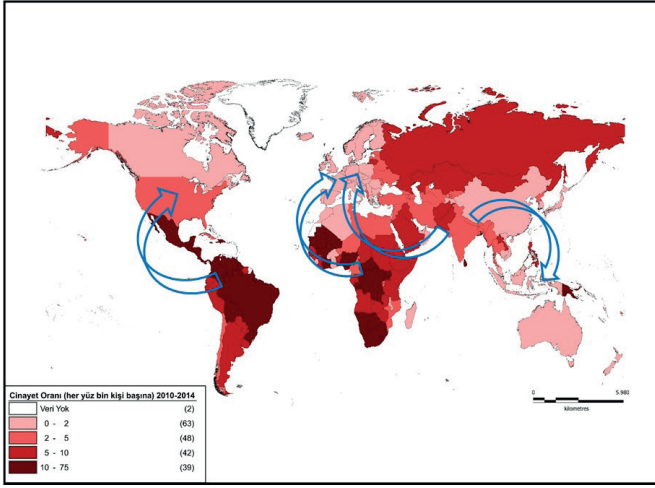

Şekil 4. Dünyada ana göç akımları ile toplumların kendini güvende hissetme oranının ülkeler düzeyindeki dağılımı

Not: Oklar, dünyadaki ana göç akımlarının yönünü göstermektedir.

Veri kaynakları: Güvende hissetme oranı verisinin kaynağı: UN (2016); ana göç akımlarının kaynağı: ana göç akımlarının kaynağı: Dünya Bankası (2018) ve IOM The UN Migration Agency (2015).

Savaşlar ve silahlı çatışmaların yol açtığı olumsuz ortam koşulları kadar, bir yerde veya bölgede yaşamayı tedirgin hale dönüştüren en ciddi toplumsal sorunlardan biri de cinayet sayısının veya oranının yüksekliğidir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük kentlerin mahallelerinde gerçekleştirilen cinayet eylemleri ile bu tür bölgelerden kaçarak güvenli mahallelere yeniden yerleşim sürecini kentlerdeki eşitsizlikler, suç ve çatışmanın içsel ve dışsal etkenleri özelinde araştıran pek çok akademik çalışma bulunmaktadır (Knox ve Pinch, 2010; Alvarado ve Massey, 2010). Nitekim dünyada, ülkeler düzeyinde, cinayet oranlarının dağılımı ile ana göç akımlarının ilişkisi de -makro ölçekte olsa bile- benzer bir ilişki ortaya çıkarmaktadır. Şekil 5'te ana göç akımlarını gösteren okların yönü incelendiğinde, bu hareket eyleminin belirgin olarak cinayet oranlarının yüksek olduğu ülkelerden düşük olanlara doğru yöneldiği anlaşılmaktadır.

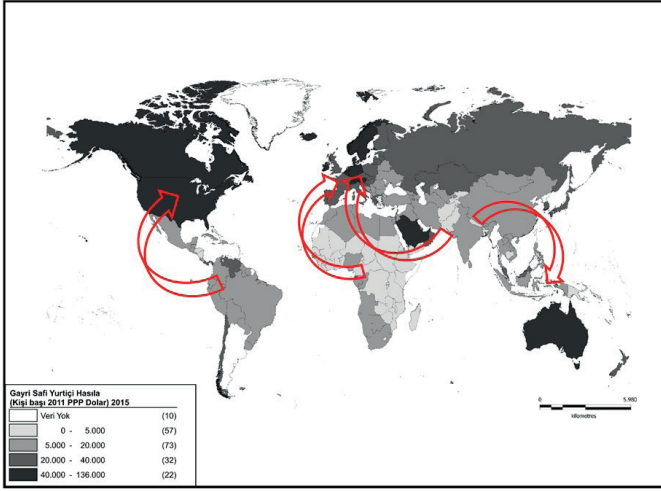
Şekil 5. Dünyada ana göç akımları ile cinayet oranının ülkeler düzeyindeki dağılımı

Not: Oklar, dünyadaki ana göç akımlarının yönünü göstermektedir.

Veri kaynakları: Cinayet oranı verisinin kaynağı: <UN (2016); ana göç akımlarının kaynağı: Dünya Bankası (2018) ve IOM The UN Migration Agency (2015).

3 KA'nın diğer bir boyutu ise 'Kalkınma Açığı'dır. Ancak bu boyut, öncekiyle yakından ilişkilidir çünkü siyasi kararlar kalkınmanın derecesini, kalkınma bölgesine dahil ve hariç olan yerleri (iller, ülkeler ve bölgeler) belirler ve buralarda yaşayan nüfusları etkiler. Kalkınma Açığı'nın iki alt boyutu söz konusudur. Bunlardan ilki, uluslararası boyuttur. Uluslararası boyut ülkelerin refah düzeylerindeki farklar ile ilgilidir (Sirkeci, 2018). Dünya Bankası (2018) verilerine göre 2016 itibarıyla, 28 ülkede kişi başına düşen yurtiçi gayri safi hasıla 40 bin doların üzerinde, 40 bin dolar ile 127 bin dolar arasında, seyretmektedir. Dünya ortalaması 16 bin dolar civarında iken ülkelerin yarısından çoğunda kişi başına düşen gelir 7 bin doların altındadır. Roskin (2012: 6-7), -çok genel bir değerlendirmeyele- dünyada gelir düzeyinin 5 bin dolar altında olduğu yerlerde demokrasinin yeşeremediğini; 5 bin ila 10 bin dolar seviyesindeki ülkelerde demokrasinin tohumlanma ve yeşerme aşamasında olduğunu ve 10 bin doların üzerindeki ülkelerde ise demokrasinin gerçek bağlamda -sözde (*quasi-democratization*) kalmayacak şekilde- yaşandığını belirtmektedir.

Nitekim göç akımlarıyla refah düzeyi arasında da dikkat çekici, tezat bir ilişki söz konusudur: Bu amaçla hazırlanan Şekil 6'da uluslararası ana göç akımlarının çoğunluğunun ekonomik refahın düşük olduğu yerlerden yüksek olduğu yerlere doğru yöneldiği görülmektedir. Şekil 6'daki ana göç akımlarını gösteren okların verisi, en az yüz yıldır kaydedilen uluslararası hareketliliğe aittir. Zamanla, kişi başına düşen milli gelirden artışlar ve azalışlar yaşansa dahi bu ana akımların yönünde kolaylıkla bir değişim yaşanmamaktadır. Bu nedenle Şekil 3, 4, 5, 6 ve 7'de sunulan ana göç akımları, bir anlamda- net göç olarak da düşünülebilir. Ülkelerin gelir düzeyinde meydana gelen değişikliklerle tersine / geri dönüş göç akımları da yaşanmaktadır. Bu bulgu da gelir düzeyi ile hareketliliğin güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu ifade etmeye olanak tanımaktadır. Örneğin Türkiye, yakın bir geçmişte gelir düzeyini 10 bin dolar civarına yükselten bir ülke olarak özellikle Avrupa ülkelerinden tersine / geri dönüş göçlerinin yaşandığı ülkelere biri durumundadır.

Şekil 6. Dünyada ana göç akımları ile gayri safi yurt içi hasılabın ülkeler düzeyindeki dağılımı
Not: Oklar, dünyadaki ana göç akımlarının yönünü göstermektedir.

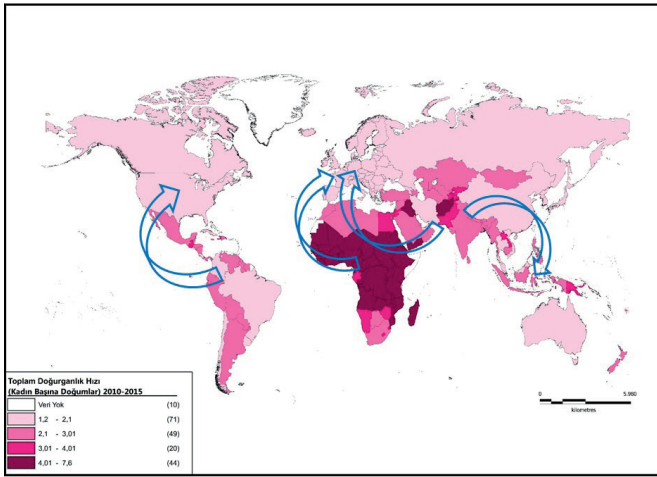
Veri kaynakları: Gayri safi yurtiçi hasıla verisinin kaynağı: UN (2016); ana göç akımlarının kaynağı: Dünya Bankası (2018) ve IOM The UN Migration Agency (2015).

Bu bağlamda Suriye'den gerçekleşen yakın zamanlı kitlesel akınlar hariç tutulduğunda Türkiye, gelen ve giden göçün dengeli olduğu ülkelerden biri olarak göze çarpmaktadır. Ülkeler arasında cereyan eden göçlere bakıldığında 10 bin dolar seviyesinde hemen hemen göçün dengelendiği dikkat çekmektedir. Bununla ilgili dikkati çeken husus, dünyada kişi başına düşen gelirin de genel bir ifade ile 10 bin dolar düzeyinde olmasıdır⁹. Ortalama gelir ve göçün dengelenme seviyesi arasındaki bu benzerliğe karşın, devam eden göç akımları, dünyadaki kaynak eşitsizliğini işaret etmektedir. Göç, bu eşitsiz dağılımın yol açtığı krizin bir yansımalarından biridir. Göç, eşitsizliğin yol açtığı diğer krizlerle (çatışmalar, savaşlar, artan güvenlik kaygıları vb.) kıyaslandığında ise belki de en önemsiz olgulardan biri olarak düşünülebilir. Ancak önceden değinildiği üzere, tüm bu eşitsizliğe rağmen göçün bir norm değil, istisna olduğunun altı bir kez daha çizilmiştir (Sirkeci, 2018).

Kalkınma açığının diğer alt boyutunu, ülkelerin kendi içinde yaşadıkları kriz oluşturmaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliği ölçütlerinden olan Gini katsayısı, bir ülkedeki geliri en yüksek yüzde 10 ile geliri en düşük yüzde 10'un kıyaslanmasını göstermektedir. Örneğin, ülkelerinin 2015 verilerine bakıldığında Türkiye'nin bu endekste ilk sıralarda yer aldığı ve görece olarak gelir yoksulluğu düzeyinin 17 olduğu anlaşılmaktadır. Bu oran, Finlandiya'da 6,3; Danimarka da ise 5,5 düzeyindedir (OECD, 2015). Bu eşitsizlikle dışa göç yönünde bir baskı oluşturan faktörler arasında gelir dengesizliği önemli bir unsurdur (Sirkeci, 2018).

Genel olarak ülkelerin iç göç akım örüntüsü de uluslararası akımlar gibidir: Yoksul bölgelerden ekonomisi daha iyi olan bölgelere doğrudur. Diğer yandan, gelir eşitsizliğinin çok yoğun olduğu ülkelerde hem iç göçün hem de uluslararası göçün yaygın olduğu görülür. Göç etmenin maliyeti ve güçlükleri dikkate alındığında iç göç örüntülerinde de en yoksul olan yerlerden değil görece az gelişmiş bölgelerden göç etme eğiliminin daha yüksek olduğu görülmektedir (Sirkeci vd. 2012b: 41-42, Sirkeci, 2018).

Göçün makro nedenlerinin üçüncü boyutunu ‘Kitle (Nüfus Açığı)’ oluşturmaktadır. Nüfus açığı da tıpkı kalkınma açığında olduğu üzere iki alt boyutludur. Birinci alt boyutu, doğurganlığın ve / veya nüfus artış hızının pozitif yönlü ve yüksek olduğu yerlerde öncelikle nüfus (özellikle genç nüfus) ve sonrasında ise dışı göç baskısının ortaya çıkması oluşturmaktadır (Sirkeci, 2018). Bu amaçla hazırlanan Şekil 7, dünyada, ülkeler düzeyinde, toplam doğurganlık hızının (TDH) dağılımını ve ana göç akımlarını göstermektedir. Özellikle genç nüfusun genel nüfustaki payının yüksek olduğu ülkelerde ilkin genç nüfus baskısı (*youth bulge*) başlamakta (Yücesahin ve Tulga, 2017) ve sonrasında ise yeterli istihdam yaratılmadığı için dışarı doğru bir göç baskısı oluşmaktadır. Dünyadaki ana göç akımları, doğurganlık ve işsizliğin yüksek; özellikle istihdamda genç nüfus baskısının açıkça hissedildiği ülkelere doğru uzun yıllardır bir sorun olduğu gelişmiş ülkelere doğrudur (Şekil 7).

Şekil 7. Dünyada ana göç akımları ile toplam doğurganlık hızının ülkeler düzeyindeki dağılımı

Not: Oklar, dünyadaki ana göç akımlarının yönünü göstermektedir.

Veri kaynakları: Toplam doğurganlık hızı verisinin kaynağı: UN (2016); ana göç akımlarının kaynağı: Dünya Bankası (2018) ve IOM The UN Migration Agency (2015).

Günümüz dünyasında genç nüfus baskısı yaşamakta olan iki bölge bulunmaktadır. Bunlardan ilki, hala çok yüksek düzeyli TDH'lere sahip Afrika (genel olarak Sahra-altı Afrika ülkeleri) ile Asya (Afganistan ve Bangladeş gibi) kıtasındaki az gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkelerde 1940-50'lerden itibaren ölüm hızları belirgin olarak azalma eğiliminde olduğundan nüfus artış hızları 20-30 yıldır oldukça yüksektir. İkincisi, yakın geçmişte (1950'li ve 60'lı yıllarda) çok yüksek; günümüzde ise nispeten düşük düzeyli TDH'lerin seyrettiği gelişmekte olan ülkelerdir. Her iki grupta yer alan ülkelerde özellikle çalışma çağı kuşağındaki nüfusu istihdam edecek olanakların kısıtlı olmasına istinaden nüfus fazlası ortaya çıkmaktadır. Tam tersine, özellikle göç alan geleneksel ülkelerde (Avrupa ülkeleri, ABD, Kanada, Avustralya gibi) nüfusun ileri düzey yaşlanmış olmasına istinaden çalışma çağı kuşağının azlığından kaynaklanan işgücü nüfus açığı kendini göstermekte ve özellikle işgücü durumunda göçmen nüfus talebi ortaya çıkmaktadır. Üstelik yüksek göç alan ve ekonomik olarak varlıklı olan ülkelere yaşlı nüfuslar, emekli olunca azalan gelirleriyle geçim zorluğu yaşama risklerinden ötürü emekli göçü olarak bilinen

ve onların da çoğunlukla güney ülkelere, iklim koşulları mutedil olan ve / veya yaşam masrafları daha düşük olan yerlere doğru göç akımları oluşabilmektedir. Bu tür ülkelerde nüfusun yaşlanması, yaşanan kesim üzerinde dışa göç baskısı yaratırken, dışarıdan ülkeye göç talebi de yaratarak özellikle geleneksel göç ülkeleri üzerinde cereyan eden uluslararası hareketliliği süregelen bir şekilde tetiklemede ve artırmaktadır.

Demografik Dönüşüm Kuramı'ndan yola çıkarak Suriyeli nüfusun demografik yapısını, onların akın ettiği Türkiye, Almanya ve Birleşik Krallık nüfuslarının demografik yapısıyla, ampirik kayıtlara dayalı olarak karşılaştıran Yüceşahin ve Sirkeci (2017a ve b), göç akımları ve kitle açığı ilişkisi bağlamında önemli bir araştırma tamamlamıştır. Yüceşahin ve Sirkeci (2017a ve b) bu araştırmalarında, Suriyeli nüfusun demografik dönüşümünün Türkiye'nin yaklaşık olarak 25-30 yıl gerisinde sürdüğünü ve Türkiye'nin demografik dönüşümünün ise yaklaşık 20-25 yıl kadar Almanya ve Birleşik Krallık nüfuslarının gerisinden geldiğini belirtmişlerdir. Bu nokta da Reher'in (2004) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki demografik dönüşümün zamansal farkını izah etmek için benimsediği gibi genel bir yaklaşımla Suriyeli nüfusun günümüzdeki demografik dönüşüm aşaması, Avrupalı nüfusun yaklaşık 45-55 yıl kadar gerisinde (Yüceşahin ve Sirkeci 2017a ve b) olduğu söylenebilir. Bu örüntü göç açısından değerlendirildiğinde, göçün nüfusun yaşlanmasından kaynaklı sorunlara –örneğin demografik fırsat penceresinin kapanması ve akabinde oluşabilecek işgücü nüfus açığının karşılanması yönünde- kısa vadeli birtakım çözümler sunabileceği düşünülebilir. Ancak ekonomik olarak zengin ve kitle (nüfus) açığının da bulunduğu Japonya bir türlü dışarıdan göç almamaktadır. Japonya, bir anlamda, göçü sorunların çözümü olarak da görmemektedir. Aksine, Japonya'da hem hükümet hem de Japon halkı göçe olumlu yaklaşmamaktadır. Dolayısıyla Çatışma modelinin tüm ülkelere -onların hükümetlerinin ve yerleşik nüfuslarının tutum ve koşullarına- uyduğunu söylemek fazla iddialı olacaktır. Bunun yerine, göçe ilişkin küresel ve neoliberal söylemler ile yerelliğin; ülkelere özgü sosyo-politik şartlar ile uluslararası sözleşmeler ve ulus-devlet tutumlarının aralarında çeşitli ironiler bulunduğu söylenebilir.

Türkiye'nin demografik yapısı göz önünde tutulduğunda, Türkiye'de şu an genç nüfus oranı azalma; yaşlı nüfus oranı ise artış eğilimindedir ve Türkiye orta vadeli gelecekte Almanya gibi çok düşük düzeyli bir doğurganlık örüntüsüne sahip olacaktır (Yüceşahin, 2009; Yüceşahin ve KC, 2015). Bu durum Türkiye'de, orta vadeli gelecekte, üretici kitle olan 15-64 yaş arası çalışma çağı kuşağı nüfusun payının giderek azalmasına ilaveten aktif nüfusa dahil olmayan yaşlı nüfusun da artışıyla ekonominin dar boğaza girmesine neden olabilecek riske işaret etmektedir. Bu risk, ekonomik bakımdan aktif olmayan 0-14 yaş arası çocuk nüfus kuşağı ile 65 yaş ve üzeri yaşlı nüfus kuşağına yönelecek olan hizmet ekonomisini destekleyecek aktif nüfus açığıdır. Bugünkü öngörüyle Türkiye ekonomisi, 2050'den sonra çocuk nüfusun sağlık, bakım (kreş) ve eğitim hizmeti giderlerinin karşılanmasında; yaşlı nüfusun sağlık ve bakım hizmeti giderlerinin ve geçiminin (emeklilik maaşları sistemi) sağlanmasında çifte yük altında kalacaktır. Bütün bunlar, ülkelerdeki demografik dönüşümün seyrine istinaden zamanla ortaya çıkabilecek benzer sorunların yaşayabileceğine ve bu sorunların oluşturduğu kitle açıkları nedeniyle -belki biçim ve yön değiştirirse de- uluslararası hareketliliğin süreceğine işaret etmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışma, göçü gönüllülük / zorunluluk ayrımı yaklaşımıyla değerlendiren ve bu tutumla göçmenleri dışlayıcı / ötekileştirici neo-liberal söylemin eleştirisini gündeme taşımıştır. Neo-liberal söylem, göç edilen ülkelere ve onların refahlarına fazlaca vurgu yaptığı için nüfus hareket-

lerinin asıl tetikleyicisi ve belirleyicisinin göç veren ülkelerdeki durum olduğunu perdelemektedir. Dolayısıyla bu anlayışla üretilen çözümler daha çok sınırlar ve kontroller üzerine odaklanmaktadır. Burada benimsenen çatışma ve güvensizlik kavramları eksenli eleştirel yaklaşımla, neo-liberal ülkeler özelinde göçü bir güvenlik sorunu olarak yaratan söylemden sıyrılarak, asıl sorunun kaynaklandığı ülkelerdeki çatışmalar ve bunların yarattığı güvensizlik algısının önemi işaret edilmiştir. Başka bir ifadeyle, çoğu kez göçmenlerle beraber anılan ‘kriz’ söyleminin, göçmenlerin yarattığı bir şey olmadığı, göçmenliğe yol açan çatışmanın bir unsuru olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Neo-liberalizm, göçmenliği krizle iç içe geçirerek ve yarattığı göçmenlik sınıflandırmalarıyla bu önemli noktayı gözden kaçırmaktadır. Bu sınıflandırmalar ise krize yol açan göçmen / kabul edilebilir göçmen olgusunun türemesine ve yaygınlaşmasına hizmet etmektedir.

Asıl olarak, göç etme sürecinin en başına odaklanan bu çalışmada, dünyadaki uluslararası göçlerin nedensel açıklaması yapılmış ve bu açıklamada kullanılan ampirik kayıtların analizi, köken bölgenin çatışma deneyimiyle ortaya çıkan sorunsallara dayandırılarak ele almıştır. Kuramsal bakımdan, hareket halinin başlangıcına odaklanılarak göçün bir varma eylemi olmadığı ve çatışma durumu var oldukça göçün / hareketliliğin devam eden bir süreç olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çatışma kavramı daha geniş bir ölçekte irdelenmiş ve çatışmaların hangi durumlarda göçe yol açabileceği aydınlatılmıştır. Bu bağlamda, özellikle siyasi söylemlerde göçü bir norm ve süreklilik arz eden bir süreç olarak ele alan görüşlere itiraz geliştirilerek, dünya nüfusunun hala çok az bir kısmının göçmen olduğu vurgulanmıştır. Bu amaçla çatışma kuramı etraflıca gözden geçirilmiş ve kurama dayanarak göç sürecinin başlangıcını / arka planını oluşturan ve aynı zamanda göçü tetikleyen / teşvik eden katılım, kalkınma ve kitle açıkları verilerin olanak tanıdığı ölçüde nicel analizlere dayalı olarak da incelenmiştir.

Çatışma modelini benimseyen Cohen ve Sirkeci (2011), hareketli ve hareketli olmayan (mover / non-mover) ikiliğiyle insan hareketliliğinin bu dinamik yapısını daha kapsayıcı bir noktaya taşımakta ve göçü bir noktadan diğerinde sonlanan bir algı olmaktan çıkarmaktadır (Sirkeci, 2018: 100-101). 3 KA ise, bütünsel olarak, uluslararası göçün temel tetikleyicisi durumundadır. Aslında katılım, kalkınma ve kitle açıkları birbirleriyle etkileşerek sorunlar yumağını oluşturmaktadır. Bu set, bireysel, hanehalkı veya kitlesel düzeyde huzursuzluğa (*mass unrest*) ve ortam koşullarıyla çatışmaya (*conflict*) neden olmaktadır. Bu çatışmayı deneyimlemekte olan toplumlarda eş zamanlı olarak veya bir süre sonra insani güvensizlik algısı oluşmaktadır. İnsani güvensizlik algısının yarattığı tedirginliğin derecesine bağlı olarak zayıf ya da güçlü tempoda; bireysel veya kitlesel düzeyde göç / göç akımları ortaya çıkmaktadır. Dışa göç etme temposunu hızlandıran en önemli unsurlardan biri de göç kültürünün -daha öncesinde böyle bir deneyimin olması- varlığıdır. Örneğin, Türkiye’den özellikle Almanya’ya önemli bir göç deneyimi (kültürü) söz konusudur. Belki de bundan sonrası için bile Türkiyelilerin bir başka ülkeden ziyade Almanya’ya göç etmesi daha olası ve kolaydır. Bireyler ve gruplar, beşeri ve mali sermayeleri el verdiği ölçüde ve fiziksel bakımdan da hareket edebilir durumdalarsa yaşadıkları yerdeki huzursuzluk karşısında göç etme kararı vermekte ve bu kararı uygulamaktadır.

Dünyada yoğun ölçekli uluslararası göç akımlarının yönü daha az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğrudur. Belki de bu durumun genel nedeni, az gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarının genç nüfuslarını besleyebilecek kaynakların yetersiz kalışı olabilir. Ancak bu ülkelerin kendi özel ve bölgesel koşulları gereği kalkınma, katılım (demokrasi) ve kitle açıklarının derecesi göçü neredeyse kaçınılmaz hale dönüştürmektedir. Bu açıklardan her biri ya da kümülatif olarak 3 KA, ortam koşullarını güvensiz hale getirmekte ve orada yaşayan nüfuslar üzerinde

gelecek kaygısı ve baskısı oluşturmaktadır. Ancak bu yazıda analizler için seçilen ‘toplumların kendilerini daha az güvende hissetmeleri’, ‘cinayet oranlarının yüksekliği’, ‘kişi başı gelirin daha az olması’ veya ‘doğum hızlarının yüksekliği’ ve ‘az gelişmişlerde yerinden edilmiş nüfusun yoğunluğu’ gibi etmenler –gerçekte- bu ülkelerin katılım, kalkınma ve kitle açıklarının sadece birkaç yönüdür. Türkiye-Almanya koridoru için belli bir periyotta da olsa, bu çalışmada sunulan ampirik testler, çatışma ortamının göçü nasıl da tetiklediğini istatistiksel bakımdan doğrulamaktadır. Bu bağlamda, çatışma ve göç ilişkisini en azından dünyadaki klasik göç koridorları özelinde sorgulayan ve 3 KA modelinin açıklayıcılığını daha ileriye taşıyabilecek nicel analizler önemli bir gereklilik olarak belirlemektedir.

Anlaşılabileceği gibi göç etmeyi kimi zaman olası seçeneklerden biri haline getiren, kimi zaman ise kaçınılmaz yapan asıl unsur, köken ülke ya da bölgelerde çatışma yaratan huzursuz ortam koşullarıdır. Ancak göç bu huzursuz ortama rağmen gerçekleşmeyebilir de: Nasıl bir eylemde bulunulacağı, olumsuz ortam koşullarının derecesine, çatışmanın biçimine ve yoğunluğuna (ekstrem olarak silahlı savaş hali); birey veya hanhalklarının fiziksel, mali, beşeri ve toplumsal sermaye özelliklerine bağlı olarak değişmektedir. Önemli diğer bir husus, bu çatışmaların tek bir aktörün inisiyatifiyle çözümlenemeyecek olmasıdır. 3 KA’yı azaltıcı önlemler ve bu konuda politika geliştirme ve uygulama içinse ulus ötesi işbirliği elzemdir. Ulus ötesi işbirliğiyle, bir yandan ülkelerdeki çatışma sorununa özgü çözümler konusuna odaklanılırken, diğer yandan insan hareketliliğinin önündeki engelleri kaldırmaya da hizmet edilmelidir. Çünkü çatışma sorunu ortadan kaldırılmadan göçü engellemeye yönelik alınan ve uygulanan önlemler göçmenler nezdinde daha dramatik sonuçlar doğurmaktadır. Ulus ötesi işbirliğinde en önemli sorumluluk ulus ötesi gönüllü kuruluş örgütlenmelerine (UGKÖ) düşmektedir. UGKÖ’ler ise uluslararası gündemi göçmenlere dair olumsuz söylemlerden, göçmenliğe yol açan etmenlere doğru yönlendirmek için çaba harcamalıdır. Ayrıca uluslararası mal ve para akışını kolaylaştıran Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların göç odağında gündem oluşturması gereklidir. Çünkü göçü zorunluluk haline getiren etmenlerin ortadan kaldırılması, göç etme motivasyonunu tersine çevirmek için maddi kaynağa da ihtiyaç duymaktadır. Başta Uluslararası Göç Örgütü olmak üzere, pek çok kuruluşun yetersiz kalan inisiyatiflerini, özellikle göçmenlerin maruz kaldıkları sorunları azaltıcı yönde kullanmak için prosedürlerinde revizyona gitmeleri, insan hareketliliğinin uluslararası düzeyde insancıl ve bütünsel olarak algılanmasına da hizmet edecektir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almamışlardır.

Notlar

1. İngilizce’de ‘insecurity’ olarak kullanılan kavram, bu yazıda Türkçe BM raporları dikkate alınarak ‘güvensizlik’ olarak kullanılmıştır (bknz, UNDP, 2009).
2. Çatışma ve göç kültürü modelinin yöntem olarak ampirik çalışmalara uygulanması henüz üzerinde çalışılan bir konu. Bu bağlamda modelin edebiyat alanında uygulamaları için bakınız: Tilbe (2016 ve 2017; Civelek, 2016).
3. Varsanyi bu ifadesiyle, Hollifield’ın (2004) “liberal paradoks” terimini yeniden biçimlendirerek kullanmıştır.
4. Bu yazıda ‘insan hareketliliği (mobility) terimi göç ve nüfus hareketlerini bir potada ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. İngilizce karşılıkları olan göç (migration) kısmen daha net bir içeriğe sahip olsa da, insan hareketliliği (human mobility) terminolojik bakımdan ucu açık ve daha dinamik bir sureci ifade etmektedir (Sirkeci ve Cohen, 2013).
5. Jankins vd. (2012), bu eserde yer alan çeşitli türdeki çatışma verilerini tüm çatışma aksiyonları (all violent actions) olarak tanımlamıştır. Bu çalışmada Türkiye’de güvensizliğin bir göstergesi olarak 1990-2004 arasında yıllara göre kaydedilen çatışma tür (silahlı çatışmalar, terör eylemleri, yaralama, cinayet, patlamalar vb.) ve sayıları bir değişken (proksi) olarak kullanılmıştır.
6. 1 Ocak 1990-31 Aralık 2004 arası dönem.
7. Tek örneklem (bu çalışmadaki çatışma sayısı verisi) Runs anlamlılık testi, özellikle zamansal verilerde; yıllara göre bir olayın anlamlı bir şekilde değişmesinde rasgeleliğin olup olmadığını test etmek için kullanılmaktadır (Demirgil, 2017: 97).
8. Spearman’s Rank Order Korelasyonu, örneklem sayısının yetersiz olduğu ($n < 30$) koşullarda uygulanabilen istatistiksel bir analizdir. Bu test, örneklem sayısının yeterli olduğu durumda yaygın olarak kullanılan Pearson’s Korelasyon analizinin non-parametrik alternatifidir (Demirgil, 2017: 110).
9. IMF ve 191 ülke verileri kullanılarak 2018’de dünyada kişi başına düşen ortalama gelir 11,727 dolar olarak tahmin edilmektedir (Statisticstimes, 2018).

Kaynaklar

- Alfred, C. (2018, 8 Ocak). *Year in review: The refugee crisis in 2017*. Erişim: <https://www.newsdeeply.com/refugees/articles/2017/12/28/year-in-review-the-refugee-crisis-in-2017>
- Alvarado, S. E. ve Massey, D. S. (2010). Search of peace: Structural adjustment, violence, and international migration. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 630 (1): 137-161.
- Ayoob, M. (1983). Security in the Third World: The worm about to turn? *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 60 (1): 41-51.
- BBCNews. (2016, 31 Ağustos). *Drug dealers, criminals, rapists: What Trump thinks of Mexicans*. Erişim: <http://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-37230916/drug-dealers-criminals-rapists-what-trump-thinks-of-mexicans>.
- Bellon, T. ve Copley, C. (2018,10 Ocak). *In aging Germany, refugees seen as tomorrow's skilled workers*. Erişim: <http://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-germany-training-anal/in-aging-germany-refugees-seenas-tomorrows-skilled-workers-idUSKCN0RA1E920150910>.
- Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M. ve Webster, A. (2009). *Sosyoloji*, (Çev.) İnal, K., Kartal, Y., Özkale, N., Toraman, K., Özkan, Y. ve Güngen, A. R., Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Bloch, A. (2006). Emigration from Zimbabwe: Migrant perspectives. *Social Policy & Administration*, 40 (1): 67-87.
- BM (Birleşmiş Milletler) (2018, 14 Şubat). *1994 Human Development Report*. from Erişim: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf.
- Booth, K. (1991). Security and emancipation. *Review of International Studies*, 17 (4): 313-326.
- Brauch, H. G. (2011). "Concepts of security threats, challenges, vulnerabilities and risks". İçinde *Coping with global environmental change, disasters and security*. H. G. Brauch, Ü. Oswald Spring, C. Mesjasz, J. Grin, P. Kameri-Mbote, B. Hourou, P. Dunay ve J. Birkmann (ed.). Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 61-106.
- Castles, S. (2004). Why migration policies fail. *Ethnic and Racial Studies*, 27 (2): 205-227.
- Castles, S. (2011). Migration, crisis, and the global labour market. *Globalizations*, 8 (3): 311-324.
- Chimienti, M. ve Solomos, J. (2011). Social movements of irregular migrants, recognition, and citizenship. *Globalizations*, 8 (3): 343-360.
- Civelek, K. (2016). "Bölüm 7: Çatışma ve göç kültürü modeli bağlamında bir roman okuması: Le Clézio'nun göçmen yıldızı. İçinde: A. Tilbe ve S. Bosnalı (der.) *Göç üzerine yazın ve kültür incelemeleri*, Londra: Transnational Press London, sf. 87-99.
- Cohen, J. H. ve Sirkeci, İ. (2011). *Cultures of migration: The Global Nature of Contemporary Mobility*: University of Texas Press: USA.
- Cohen, J. H. ve Sirkeci, İ. (2016). "Migration and insecurity: Rethinking mobility in the neoliberal age". İçinde *After the crisis, anthropological thought, neoliberalism and the aftermath*. London: Routledge, 96-113.
- Crowley, J. (2001). The political participation of ethnic minorities. *International Political Science Review*, 22(1): 99-121.
- Crépeau, F., Nakache, D. ve Atak, I. (2007). International migration: Security concerns and human rights standards. *Transcultural Psychiatry*, 44 (3): 311-337.
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and class struggle in industrial society*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Demirgil, H. (2017). "Parametrik olmayan (non-parametric) hipotez testleri". Ş. Kalaycı (Ed.) *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* içinde (s. 85-112). 8. Baskı. Ankara: Dinamik Akademi.
- Duménil, G. ve Lévy, D. (2011). *The crisis of neoliberalism*: Harvard University Press: USA.
- Dünya Bankası (2018, 30 Nisan). *Data: GDP per capita, PPP (current international)*. Erişim: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>.
- Eastmond, M. ve Ascher, H. (2011). In the best interest of the child? The politics of vulnerability and negotiations for asylum in Sweden. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37 (8): 1185-1200.
- Eroğlu Utku, D. (2018). "Eleştirel güvenlik: "Tehdit" eden göçmenden "referans objesine" göç ve güvenlik ilişkisi. N. Özkural ve S. Turan (Ed.) *uluslararası ilişkilerde güvenlik kuramları ve sorunlarına çağdaş yaklaşımlar* içinde (s. 97-135). Londra: Transnational Press London.

- Express.co.uk. (2018, 19 Şubat). *EU Loophole Could See 77 Million Turks Head to Britain*. Warn Farage and Johnson. Erişim: <http://www.express.co.uk/news/uk/661387/Migrant-crisis-Nigel-Farage-Turkey-EU-visafree-travel>.
- Faist T ve Özveren E. (2017). *Transnational social spaces: agents, networks and institutions*. Oxon: Routledge.
- Friebel, G. ve Guriev, S. (2006). Smuggling humans: A theory of debt-financed migration. *Journal of the European Economic Association*, 4 (6): 1085-1111.
- Gordon, J. (2005). *Suburban sweatshops*: Harvard University Press.USA.
- GWP (Gallup World Poll) (2018, 30 Nisan). *Research and solve global major issues*. Erişim: <http://analytics.gallup.com/213704/world-poll.aspx>
- Harvey, D. (2007). Neoliberalism as creative destruction. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 610 (1): 21-44.
- Hollifield, J. F. (2004). The emerging migration state. *International Migration Review*, 38 (3): 885-912.
- ILO (2018, 3 Mart). *The cost of migration: what low-skilled migrant workers from pakistan pay to work in saudi arabia and the united arab emirates*. Erişim: http://www.ilo.org/islamabad/whatwedo/publications/WCMS_514127/lang-en/index.htm.
- IOM THE UN Migration Agency, (2018, 10 Mayıs) *The world's congested human migration routes in 5 maps*, Erişim: <http://weblog.iom.int/world-s-congested-human-migration-routes-5-maps>.
- Jenkins J. C., Taylor, C. L., Abbott, M., Maher T. V. ve Peterson, L. (2013, 1 Ekim). *The world handbook of political indicators IV*. The Ohio State University, Mershon Center for International Security Studies, Columbus: Ohio State. Erişim: <https://sociology.osu.edu/worldhandbook>.
- Khattab, N., Johnston, R., Sirkeci, I., ve Modood, T. (2010). The impact of spatial segregation on the employment outcomes amongst Bangladeshi men and women in England and Wales. *Sociological Research Online*, 15(1): 1-13.
- Knox, P. ve Pinch, S. (2010). *Urban Social geography: an introduction*. Sixth edition, Prentice Hall, London.
- Koser, K. (2000). Asylum policies, trafficking and vulnerability. *International Migration*, 38 (3): 91-111.
- Koser, K. (2008). Why migrant smuggling pays. *International Migration*, 46 (2): 3-26.
- Köroğlu, N. ve Utku Eroğlu, D. (2017). *Anti-immigration vs anti-eu: analysis of brexit decision of the UK*. Paper presented at the The Migration Conference 2017, Harokopio Üniversitesi, Atina, 23-26 Ağustos.
- Lahav, G. ve Messina, A. M. (2005). The limits of a European immigration policy: Elite opinion and agendas within the European Parliament. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 43(4), 851-875.
- Massey, D. S. (2016). Göç kuramlarında kayıp halka. *Göç Dergisi*, 3 (2): 143-165.
- McNevin, A. (2006). Political belonging in a neoliberal era: The struggle of the sans-papiers. *Citizenship Studies*, 10 (2): 135-151.
- MPI (The Migration Policy Institute) (2013, 1 Ekim). *Migration Data Hub*. Erişim: https://www.migrationpolicy.org/programs/migration-data-hub?qt-data_hub_tabs=1#datahub-tabs.
- Murdock, H. (2018, 26 Şubat). *From Syria to Europe: The price they pay*. Erişim: <http://www.voanews.com/a/syriaeurope-refugees-cost-price/3072200.html>
- Ong, A., (2006), *Neoliberalism as exception: mutations in citizenship and sovereignty*, London :Duke University Press.
- O'Neill, M. (2010). *Asylum, migration and community*, Bristol: Policy Press.
- OECD (Organisation for Economic Co-operation Development) (2018, 10 Mart). *OECD income distribution database (idd): gini, poverty, income, methods and concepts*. Erişim: <http://www.oecd.org/social/incomedistribution-database.htm>
- OECD (2018, 19 Mart). *Measuring and reporting intellectual capital-experience, issues and prospects*. Erişim: <http://www.oecd.org/sti/ind/1948014.pdf>
- Öner, N. A. Ş. ve Genç, D. (2015). Vulnerability leading to mobility: Syrians' exodus from Turkey. *Migration Letters*, 12 (3): 251-262.
- Palloni, A., Massey, D. S., Ceballos, M., Espinosa, K. ve Spittel, M. (2001). Social capital and international migration: A test using information on family networks. *American Journal of Sociology*, 106 (5): 1262-1298.

- Pieke, F. N. ve Biao, X. (2009). Legality and labour: Chinese migration, neoliberalism and the state in the UK and China. *Geopolitics, History and International Relations*, 1(1): 11-45.
- Putnam, R. D. (1999). *Bowling alone: the collapse and revival of american community*. New York: Simon and Schuster.
- Reher, D.S. (2004). The demographic transition revisited as a global process. *Population, Space and Place*, 10: 19-41.
- Roskin, M. G. (2012). *Countries and concepts: politics, geography, culture*. 12. Baskı. Boston: Pearson.
- Ryan, L., Sales, R., Tilki, M. ve Siara, B. (2008). Social networks, social support and social capital: The experiences of recent Polish migrants in London. *Sociology*, 42 (4): 672-690.
- Samers, M. (2010). *Migration*. Oxon: Routledge.
- Sassen, S. (1996). New employment regimes in cities: the impact on immigrant workers. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 22 (4): 579-594.
- Sassen-Koob, S. (1984). Notes on the incorporation of third world women into wage-labor through immigration and off-shore production. *International Migration Review*, 18 (4): 1144-1167.
- Shear, M. D. ve Davis, J. H. (2018, 3 Mart). *Trump moves to end daca and calls on congress to act*. Erişim: <http://www.nytimes.com/2017/09/05/us/politics/trump-daca-dreamers-immigration.html>
- Sirkeci, İ. (2003). *Migration, ethnicity and conflict: the environment of insecurity and turkish kurkish international migration*. Unpublished Doctoral dissertation, Sheffield: University of Sheffield.
- Sirkeci, İ. (2005). War in Iraq: Environment of insecurity and international migration. *International Migration*, 43(4), 197-214.
- Sirkeci, İ. (2006). *The environment of insecurity in turkey and the emigration of turkish kurds to germany*. New York: Edwin Mellen Press.
- Sirkeci, İ. (2007). Human insecurity and streams of conflict for a re-conceptualization of international migration. *Population Review*, 46 (2): 32-50.
- Sirkeci, İ. (2009). Transnational mobility and conflict. *Migration Letters*, 6 (1): 3-14.
- Sirkeci, İ., Cohen, J. H. ve Yazgan, P. (2016). *Conflict, insecurity and mobility*. Londra: Transnational Press London.
- Sirkeci, İ. (2017). Turkey's refugees, Syrians and refugees from Turkey: A country of insecurity. *Migration Letters*, 14 (1): 127-144.
- Sirkeci, İ. (2012). Transnasyonal mobilite ve çatışma. *Migration Letters*, 9 (4): 353-363.
- Sirkeci, İ. ve Espipova, N. (2013). Turkish migration in Europe and desire to migrate to and from Turkey. *Border Crossing: International Journal of Social Sciences and Humanities*, 3 (1): 1-13.
- Sirkeci, İ. ve Cohen, J. H. (2015, 7 Mayıs). *Not migrants and immigration, but mobility and movement*. Erişim: http://citiesofmigration.ca/ezine_stories/not-migrants-andimmigration-but-mobility-and-movement.
- Sirkeci, İ. ve Cohen, J. H. (2016). Cultures of migration and conflict in contemporary human mobility in Turkey. *European Review*, 24 (3): 381-396.
- Sirkeci, İ., Cohen, J. H. ve Can, N. (2012). "Internal mobility of foreign-born in Turkey". İçinde *Minority Internal migration in europe*. (N. Finney ve G. Catney, G. (eds.). Farnham: Ashgate Publishing, 175-193.
- Sirkeci, İ., Cohen, J. H. ve Yazgan, P. (2012). Turkish culture of migration: Flows between Turkey and Germany, socio-economic development and conflict. *Migration Letters*, 9 (1): 33-46.
- Sirkeci, İ. ve Martin, P. L. (2014). Sources of irregularity and managing migration: The case of Turkey". *Border Crossing: International Journal of Social Sciences and Humanities*, 4 (1-2): 1-16.
- Sirkeci, İ. (2018). Göçün 3 KA'sı. İçinde *Dünyaya ve türkiye'ye sosyolojik bakış: başkent üniversitesi fen edebiyat fakültesi sosyoloji bölümü paneller dizisi I-II*. (Uğuzman T, Fırınçı Orman T, Coşkun Ç, Karan O, Özü E). Başkent Üniversitesi Geliştirme Vakfı İktisadi İşletmesi. Ankara.
- Soysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: migrants and postnational membership in europe*, Chicago: University of Chicago Press.
- Stewart, E. (2005). Exploring the vulnerability of asylum seekers in the UK. *Population, Space and Place*, 11 (6): 499-512.

- Stratton, J. (2009). Uncertain lives: migration, the border and neoliberalism in Australia. *Social Identities*, 15 (5): 677-692.
- Statistics Times (2018), List of Countries by Projected GDP per capita, <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp-capita.php>, Erişim: 06.06.2018.
- Thejournal.ie. (2017). *Catalan leader says he isn't in belgium to claim asylum, but rather for safety purposes and freedom*. Erişim: <http://www.thejournal.ie/catalonia-leader-seeks-asylum-in-3672114-Oct2017/>, 14.10.2014.
- Tilbe, A. (2016). "Bölüm 1: Göç kültürü ve çatışma modeli bağlamında Latife Tekin'in sevgili arsız ölümüne bir bakış". İçinde *Göç üzerine yazın ve kültür incelemeleri*. A. Tilbe ve S. Bosnalı (Der.). Londra: Transnational Press London, 1-20.
- Tilbe, A. (2017). "Bölüm 1: Göç kültürü ve çatışma modeli bağlamında Mathias Enard'ın hırsızlar sokağı. İçinde *Göç konferansı 2017 seçilmiş bildiriler*. A. Tilbe, S. Bosnalı ve Y. Topaloğlu (Der.). Londra: Transnational Press London, 7-26.
- Tilbe, A., K. Civelek (2018) Çatışma ve göç kültürü modeli bağlamında göç romanı okuması: Yüksel Pazarkaya'nın savrulanları. *Göç Dergisi*, 5 (1), 77-106.
- Tilford, S. (2015). Britain, immigration and Brexit. *CER Bulletin*, 30: 64-162.
- United Nations (2018, 25 Nisan), '244 million international migrants living abroad worldwide' Erişim: <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/international-migrants.html>.
- Unutulmaz, O., Sirkeci, İ. ve Eroğlu Utku, D. (2017). "Conclusion" İçinde *Turkey's Syrians: Today and tomorrow*. D. Eroğlu Utku, O. Unutulmaz ve Sirkeci, İ. (Der.) Londra: Transnational Press London, 237-242.
- Utku, Eroğlu D., (2018), "Eleştirel güvenlik: "Tehdit" eden göçmenden "Referans Objesine" göç ve güvenlik ilişkisi". İçinde *Uluslararası ilişkilerde güvenlik kuramları ve sorunlarına çağdaş yaklaşımlar* S. Turan ve N. Özkural Köroğlu. (Der.). Londra: Transnational Press London.
- UNDP (2018, 6 Haziran) *Küresel insani gelişme raporu engelleri aşmak: göç ve insani gelişme*, Erişim: <http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/pressreleases/2009/10/05/human-development-reportchallenges-common-migration-misconceptions.html>
- Van Hear, N. (2006). "I went as far as my money would take me: conflict, forced migration and class". İçinde *Forced migration and global processes: a view from forced migration studies*. F. Crepeau, D. Nakache, M. Collyer, N. Goetz, A. Hansen, R. Modi, A. Nadig, S. Spoljar-Vrzina ve M. Willigen (ed.). Oxford: Lexington Books, 125-158.
- Varsanyi, M. W. (2008). Rescaling the "alien," rescaling personhood: Neoliberalism, immigration, and the state. *Annals of the Association of American Geographers*, 98 (4): 877-896.
- Wise, R. D., Covarrubias, H. M. ve Puentes, R. (2010). Reframing the debate on migration, development and human rights: fundamental elements. *International Network on Migration and Development*, 19: 430-443.
- Yazgan, P., Utku Eroğlu, D. ve Sirkeci, İ. (2015). Syrian crisis and migration. *Migration Letters*, 12 (3): 181-192.
- Yüceşahin, M. M. ve Sirkeci, İ. (2017a). Demographic gaps between Syrian and the European populations: What do they suggest? *Border Crossing: International Journal of Social Sciences and Humanities*, 7 (2): 207-230.
- Yüceşahin, M. M. ve Sirkeci, İ. (2017b). "Chapter ten: Demographic gaps between Syrian and the European populations: What do they suggest?". In *Turkey's Syrians: Today and tomorrow*. D. Eroğlu Utku, K. O. Unutulmaz, İ. Sirkeci (eds.). London: Transnational Press London, 187-211.
- Yüceşahin, M. M. ve Tulga, A. Y. (2017). Demographic and social change in the Middle East and North Africa: Processes, spatial patterns, and outcomes. *Population Horizons*, 14 (2): AOP. DOI 10.1515/pophzn-2017-0003.
- Yüceşahin, M.M. (2009). Türkiye'nin demografik geçiş sürecine coğrafi bir yaklaşım, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7 (1): 1-25.
- Yüceşahin, M.M., KC, S. (2015). Demographic and human capital heterogeneity in selected provinces of Turkey: A scenario analysis using multi-dimensional population projection model. *Economics and Sociology*, 8 (3): 215-244.
- Zeyneloğlu, S. ve Sirkeci, İ. (2014). Türkiye'de Almanlar ve Almanlar, *Göç Dergisi*, 1 (1): 77-118.
- Zimmerman, C., Kiss, L. ve Hossain, M. (2011). Migration and health: A framework for 21st century policy-making. *PLOS Medicine*, 8 (5): e1001034.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Kadına Yönelik Şiddetin Unutulan Özneleri: Sığınmaevinde Kalan Çocuklar

Forgotten Subjects of Violence Against Women: Children in Women's Shelters

Selda TAŞDEMİR AFŞAR¹

¹Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: S.T.A. 0000-0003-2769-0884

Corresponding author:

Selda TAŞDEMİR AFŞAR,
Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye
E-mail: seldatasdemir@yahoo.com,
selda.afsar@gmail.com

Submitted: 15.08.2018

Revision Requested: 03.10.2018

Last Revision Received: 13.10.2018

Accepted: 12.11.2018

Citation: Tasdemir-Afsar, S. (2019). Kadına yönelik şiddetin unutulmuş özneleri: Sığınmaevinde kalan çocuklar. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 185-211. <https://doi.org/10.26650/JECS2018-0008>

ÖZ

Kadına ve çocuğa yönelik şiddet dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de önemli bir sorundur. Şiddetin öznesi konumundaki kadınların uğradıkları şiddete tanıklık eden ve zaman zaman da şiddetin çeşitli biçimlerine uğrayan çocuklar, anneleriyle birlikte kadına yönelik şiddete müdahale noktasında önemli bir araç olan sığınmaevine gelmektedirler. Bu çalışma, annesiyle birlikte sığınmaevine gelen ve burada kalan çocuklara ne tür hizmet ve destek programları (psikolojik, ekonomik, sağlık hizmeti, eğitim hizmeti, vb.) sunulduğu, bu desteklerin yeterliliklerinin ve niteliklerinin nasıl olduğu sorularına cevap aramıştır. Bu kapsamda, Ankara ilindeki farklı yerel yönetime bağlı dört sığınmaevinde kalan 43 kadın ile yarı yapılandırılmış soru formları kullanılarak derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca görüşülen sığınmaevi çalışanlarının çocuklara yönelik verilen hizmetlerle ilgili değerlendirmelerine de bu çalışmada yer verilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda, sığınmaevlerinde çocuklara yönelik psikolojik, ekonomik, sağlık, eğitim gibi birçok destek ve hizmetin niteliğinin yetersiz olduğu, sığınmaevinde kalan kadınların daha fazla öncelendiğini çocukların ise unutulmuş özneler olduğu görülmüştür. Bu eksik ve yetersiz hizmet ve destekler sığınmaevinde kalan çocukların potansiyellerini ortaya koymalarını engellemektedir. Bu engellenmenin de Galtung'un adlandırdığı biçimiyle "yapısal şiddet" olduğu ve sığınmaevinde unutulmuş özne olan çocukların uğradıkları şiddetin bu çerçevede de ele alınabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadına yönelik şiddet, çocuğa yönelik şiddet, sığınmaevi, ikincil istismar, yapısal şiddet

ABSTRACT

Violence against women and children, as one of the forms of violence, is a very important problem in Turkey as it is seen in many part of the world. Children, who have to witness the violence against women as the subject of violence and who are sometimes exposed to various forms of violence, and their mothers take shelter in women's shelters as an important

instrument to intervene in violence against women. This study aims to reveal the types of services and support programs (psychological, economical, health and education services, etc) provided for children staying in women's shelters subjected to local administrations in Ankara and the qualifications of these provided services. In this scope, the in-depth interviews were made with 43 women staying in four women's shelters subjected to different local administrations in Ankara by using semi-structured questionnaire forms. Also, the assessments of staff of these women's shelters about the services given for children in women's shelters were included in this study. The most important outcomes of this research are that the qualification of many services and support such as psychological, economical, health and education services for children in the women's shelter in which the research was conducted is not sufficient, the women are prioritized and the children are the forgotten subjects in the women's shelter. These insufficient support and services prevent children staying in this women's shelter from showing their own potential. In this study, it is considered that this barrier and risk condition is the 'structural violence' called by Galtung and the violence against children, who are the forgotten subjects in women's shelter, may be considered in this frame.

Keywords: Violence against women, violence against child, women's shelter, secondary abuse, structural violence.

EXTENDED ABSTRACT

Violence is a social matter of fact that we face with at every stage of daily life. Violence against women and children, as one of the forms of violence, is a very important problem in Turkey as it is seen in many part of the world. In general, while each person has the right to have a life far away from violence, millions of women and children in the world are exposed to physical, sexual, economical and/or emotional forms of violence every year and particularly children have to witness violence. Children, who have to witness the violence against women as the subject of violence and who are sometimes exposed to various forms of violence, and their mothers take shelter in women's shelters as an important instrument to intervene in violence against women. As it can be observed from women's shelter practice, the interventions for prevention of violence against women and domestic violence are generally considered from the part of women and children and the individual who commits violence is usually excluded from those interventions. Because women and children are the people who are the most affected from the problem of violence. The children, who grow up in a violent environment and begin to stay in women's shelters, move away from their own social environment, and are faced with various problems in their adulthood since they witness violence and/or experience violence. It is seen that the individuals who live in a violent environment as children may experience problems such as alcoholism, depression, drug addiction, suicide, aggression and also may be under risk as they may be the perpetrators or victims of domestic violence (Nadir, 2017). In addition, children are the ones who are in the worst situation in violent environments in every way. Children turn into mere objects and are rejected by their mothers and/or fathers, who consider them as the source of negative situations and problems, and as a result they are subjected to violence.

Women's shelters are the temporarily living spaces for women who are exposed to domination of gender ideology in various forms and do not have the material and moral support for them and their children in order to struggle with this domination of gender ideology (Bayrakçeken-Tüzel ve Gediz-Gelegen, 2010, p. 44). This study aims to reveal the types of services and support programs (psychological, economical, health and education services, etc) provided for children staying in women's shelters subjected to local administrations in Ankara and the qualifications of these provided services. In this scope, the in-depth interviews were made with 43 women staying in a women's shelter by using semi-structured questionnaire forms. The goal-oriented method was followed in the selection of partic-

participants in the study. The women, who were exposed to violence and had been staying in women's shelter for at least two weeks, were included in the study. The length of stay in women's shelter was determined as an important criterion for selection of participants. The interviews lasted until any new and different information was not obtained from the women who were interviewed. Also, the assessments of the staff working in the women's shelter were included in order to have information about the support and services provided for children staying in the shelter.

After the theoretical background of questions of the research was presented and the existing condition was analysed by using various reports and similar literature, the assessments and experiences of the women staying in women's shelter and the professionals working in women's shelter related to the services and support provided for children were analysed.

It was determined as a result of this research that the children are the most affected by violence against women and become subjects of secondary abuse since they are exposed to the violence, witness it before moving to the shelter and have to listen to stories about violence when they stay in the shelter. The most important outcomes of this research are that the qualification of many services and support such as psychological, economical, health and education services for children in the women's shelter in which the research was conducted is not sufficient, the women are prioritized and the children are the forgotten subjects in the women's shelter. These insufficient support and services prevent children staying in this women's shelter from showing their own potential. Because, experiencing or witnessing violence is a factor that affects many children at school such as their academic success and their relationships with peers or social environment and the risk/probability to become the perpetrators or victims of violence as adults in the future. In this study, it is considered that this barrier and risk condition is the 'structural violence' referred to by Galtung and violence against children, who are the forgotten subjects in women's shelter, may be considered in this frame. In addition, there are very few studies and research conducted in Turkey related to the children who experience violence together with their mothers and who live in women's shelters and the services provided for these children in women's shelters. This study aims to pioneer for future studies in this very limited field of research, and to determine policies and practices to be developed for children staying in women's shelters.

1. Giriş

“Hayatım sığınmaevlerinde geçtiği için benden kim özür dileyecek?”

Şiddetin bir biçimi olan kadına yönelik şiddet, günümüz dünyasının ve Türkiye’sinin önemli problemlerinden birisidir. Birleşmiş Milletler (1993) kadına yönelik şiddeti, “erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğine ve kadınlara yönelik ayrımcılığa sebep olan ve kadınların tam gelişimini engelleyen, kadınlar ve erkekler arasındaki tarihsel ve eşitsiz güç ilişkilerinin bir göstergesi” olarak tanımlamaktadır. Literatürde kadına yönelik şiddet cinsiyet ayrımcılığı temelinde gerçekleşen bir olgu olarak tanımlanmakta ve bu tanımlama biçimiyle şiddet olgusundan ve diğer şiddet biçimlerinden farklı bir kavramsallaştırmaya tabii tutulmaktadır. Kadına yönelik şiddet, “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW)”nde “kadınlara karşı ayrımcılık” temelinde aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır;

... kadınların medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer alanlardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama” (United Nations International Children’s Emergency Fund [UNICEF], 2004).

Kadınların ve varsa beraberlerindeki çocuklarının uğramış oldukları şiddet ve/veya şiddete tanıklık, onları hayatlarını kurtarmak ve şiddetten uzaklaşmak için buldukları ortamı ve evlerini terk etmeye zorlamaktadır. Şiddet ortamından uzaklaşmak isteyen kadın ve beraberindeki çocukların imdadına, şiddet görmüş kadın ve çocuklarına barınma, güvenlik, tıbbi, psikolojik ve hukuki destek gibi imkânlar sunmakla yükümlü olan, onları şiddet ortamından uzaklaştırarak onlara şiddetten arınık bağımsız bir yaşam kurmalarında destek olmayı amaçlayan sığınmaevleri yetişmektedir. Sığınmaevleri kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetle mücadelede anahtar kurumlardır. Dünyada 1970’lerde ilk sığınmaevlerinin kurulmasından itibaren sığınmaevleri hem kadın ve çocuklara güvenli bir ortam sunma hem de kadınlarla erkekler arasında hak ve fırsat eşitliğini; temel bir insan hakkı olan fiziksel, ruhsal ve zihinsel bütünlük hakkını savunan kurum olma misyonunu yüklenmişlerdir.

Türkiye’de sığınmaevlerinde kalan kadın ve çocuk sayısına bakıldığında, kadına yönelik şiddetin ve bu şiddete tanıklık etmiş çocukların oranı hakkında da bilgi elde edilmektedir. Bu çerçevede, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın bir soru önermesine verdiği cevapta 30 Haziran 2016 tarihi itibarıyla 7 bin 368’i kadın ve 4 bin 866’sı çocuk olmak üzere toplam 12 bin 234 kişinin kadın sığınmaevlerinde kaldığı belirtilmiştir (Erkek şiddetinden kaçış, 2016) Bu rakamlardan da görüldüğü üzere, sığınmaevleri sadece kadınlar için değil çocuklar için de sınırlı bir li-

1 Ayşe Arman’ın yaptığı röportajda uzun yıllardır sığınmaevlerinde kalan Elif şöyle diyor: “Korkuyorum. Kızım da bu endişeyi yaşıyor. Birkaç kez denedim, başaramadım ya, artık kendime de güvenemiyorum, yeniden denesem başarabilir miyim, onu da bilemiyorum. Ama kızımın harcanmasını istemiyorum onu kurtarmak istiyorum, benim gibi olmasından çok korkuyorum. Zaten geçen gün bir şey söyledi, çok içime oturdu. (Ne dedi? Diye soruyor Ayşe Arman) “Hayatım sığınmaevlerinde geçtiği için benden kim özür dileyecek?” dedi. O kadar sarsıldım ki. Önce anlayamadım ne demek istediğini. Sonra dank etti. Sürekli yer değiştirmek ona iyi gelmiyor, aksi gibi okulda da çok başarılı, pırlanta gibi bir çocuk. Onun için her şeyi yaparım, yeter ki sabit bir işim, sabit bir evim olsun. Bir insan elinden tutulmadığı zaman kayboluyor, biz de kaybolmak üzereyiz.” (Arman,2011)

man görevi görmektedir. Sığınmaevine gelen kadınlar gibi çocuklar da şiddet nedeniyle evlerinden, okullarından, arkadaşlarından ve buldukları sosyal çevreden uzaklaşmak zorunda kalmaktadır. Tanık olunan -çoğu zaman ise maruz kalınan- şiddet, çocukların okul başarısından akranlarıyla ve sosyal çevreleriyle kurdukları ilişkiye kadar birçok alanı etkilemektedir. Ülkemizde aile içi şiddet ortamında yetişen, yaşamaya çalışan ya da fiziksel olarak şiddeti bizzat deneyimleyen ve şiddet ortamını terk ederek bir sosyal hizmet uygulamasından yararlanmaya başlayan çocuklara, bu çocukların aldıkları hizmetlerin niteliğine dair çok az sayıda araştırma olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalar çoğunlukla klinik olarak çocukların yaşadığı davranış sorunlarına odaklanmaktadır (Nadir, 2017). Özellikle şiddetin kuşaklararası aktarımının anlaşılması bakımından çocukların deneyimlerine de odaklanılması gerekmektedir. Aile içi şiddet döngüsünün kırılması için bu aktarım zincirinin bozulması, dolayısıyla aile içi şiddet mağduru çocukları hedef alan kapsamlı politikaların oluşturulması ve hayata geçirilmesi şarttır (Nadir, 2017). Bu politikaların oluşturulması ve hayata geçirilebilmesi için kolay bir şekilde ulaşılabilecek bir grup olan sığınmaevinde anneleriyle birlikte kalan, aile içi şiddete tanıklık etmiş ve/veya şiddet görmüş çocuklara verilen hizmetlerin niteliğinin tespit edilip eksik yönlerinin belirlenmesi ve bu çerçevede politikaların oluşturularak uygulamaya sokulması önemlidir. Ayrıca şiddet ortamından uzaklaşmak ve kalabilecekleri güvenli bir yerin olması, anneleri kadar çocuklar için de önemliken sadece barınacak bir yerin sağlanmasından ziyade şiddete maruz kalan ve tanıklık eden çocukların, şiddetin olumsuz etkilerini üzerlerinden atabilmeleri için spesifik destek almaları gerekmektedir.

Bu anlatılanlar doğrultusunda bu çalışma aşağıdaki sorulara cevap aramaktadır;

- ✓ Ankara'daki dört yerel yönetime bağlı sığınmaevinde kalan çocuklara ne tür hizmet ve destek programları (psikolojik, ekonomik, sağlık hizmeti, eğitim hizmeti, vb.) sunulmaktadır?
- ✓ Sunulan hizmet ve desteklerin yeterliliği ve niteliği nasıldır?

Bu çalışma, sığınmaevinde kalan çocuklara yönelik özel bir destek hizmeti sunulup sunulmadığını ve sunulan hizmetlerin niteliğinin ne olduğunu Ankara ilindeki dört yerel yönetime bağlı sığınmaevlerinde kalan kadınların öznel hikayeleri üzerinden anlamaya çalışmıştır. Çalışmada çocuklara verilen hizmetlerin niteliği sığınmaevinin bağlı bulunduğu kurum/kuruluşun sunması gereken hizmetler bağlamında sorunsallaştırılmıştır. Türkiye'de annesiyle birlikte şiddeti deneyimleyen ve sığınmaevine gelen çocuklara ve bu çocuklara verilen hizmetlere yönelik çok az sayıda çalışma (Yıldırım, 1996; Sallan-Gül, 2013; Görgün-Baran, Taşdemir-Afşar, Koca-Arıtın ve Güney, 2015; Maybek, 2016) vardır. Bu çalışmaların hemen hepsi kadına yönelik şiddet ve sığınmaevleri içerisinde çocuk konusuna da değinen çalışmalardır. Son derece az çalışılmış bu alanda yapılmış olan bu çalışmanın daha sonraki araştırmalar ve sığınmaevlerinde kalan çocuklara yönelik geliştirilecek politika ve uygulamalar için öncü olması ve bu çalışmalara katkı sağlanması hedeflenmektedir.

2. Çıkmaz Bir İkilem: Çocuk ve Şiddet

20. yüzyılın egemen çocukluk paradigması, çocukluğun, erişkinlikten farklı ve kendine özgü dinamikleri nedeniyle yetişkinlerin bakım ve gözetim sorumluluğunda bulunan bir evre olduğu varsayımına dayanmaktadır (Tortamış, 2009). Çocukların hakları ve çocuklara özel ilgi ve yardım gösterme gerekliliği çeşitli bildiri ve sözleşmelerle güvence altına alınmıştır. Çocuk hakları 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi, 1959 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları

Bildirisi ve 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi gibi temel insan hakları belgelerinde yer verilen bir nokta olmuştur. 1989 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde² ise sözleşmeyi imzalayan tüm devletlere, başta temel yaşama hakkı olmak üzere çocukların hayatta kalmak ve gelişmek için gereksinim duydukları tüm hakların tanınması ve karşılanması yükümlülüğü getirilmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesinin 19. Maddesi'nde şöyle denmektedir;

...çocuğun ana-babasının ya da onlardan yalnızca birinin, yasal vasi veya vasilerinin ya da bakımını üstlenen herhangi bir kişinin yanında iken bedensel veya zihinsel saldırı, şiddet veya suistimale, ihmal ya da ihmalkâr muameleye, ırza geçme dahil her türlü istismar ve kötü muameleye karşı korunması için; yasal, idari, toplumsal, eğitsel bütün önlemleri alırlar (UNICEF, 2018).

Bu yasal düzenlemeler sadece çocuğa karşı şiddetin önlenmesi, çocuğun korunması ve çocuğun haklarına saygı gösterilmesini değil çocukların şiddet içermeyen bir ortamda büyüyerek varolan potansiyelini de kullanabilmesinin olanak ve koşullarını sağlama görevini devletlere vermiştir. Ancak Tortamış'ın altını çizdiği gibi (2009), çocuğun yüksek yararının her koşulda gözetilmesi hususunda bir ortak kabul olmasına rağmen çocuklar hem özel hem de kamusal alanda yetişkinler dünyasına ait şiddetin hedefi olmaya ve örseleyici yaşam olaylarının etkisi altında kalmaya devam etmektedirler. Yirminci yüzyıl, örseleyici yaşantıların çocukları en fazla etkilediği bir zaman dilimi olarak geride kalırken, çocukların doğal afetler, hastalıklar, kazalar, göç ve yoksulluk gibi travmatik yaşam olaylarının yanı sıra doğrudan insan eli ile oluşturulan istismar ve ihmal yaşantılarının da mağduru olduğunu ortaya koyan çalışmaların başladığı ve bu konuda geniş bilgi birikiminin sağlandığı bir çağ olmuştur (Zoroğlu ve ark., 2001). Çocukların karşılaştıkları güçlüklerle karşı koyma kapasitelerinin sınırlı olması ve yaşamlarını sürdürebilmek için yetişkinlere bağımlılıkları nedeniyle, çocuklar yetişkinlere göre daha fazla mağduriyete açıktır ve bu nedenlerle de sıklıkla aile fertlerinin ya da yakınlarının kötü muamelelerine maruz kalabilmektedirler (Tortamış, 2009).

Eşit olmayan güç ilişkileri bağlamında farklı şekillerde tanımlanan çocuğa karşı şiddet olgusu ile genellikle ekonomik konum, sosyal konum, fiziksel güç, zeka ve eğitim durumu, toplumsal cinsiyet rolleri, kültürel konum ve dini adetler ile ilgili güç dengesini çocukların lehine ya da aleyhine kaydırabilecek durumlarda karşılaşmaktayız. Çocuğa yönelik şiddet, “çocuk istismarı ve çocuklara kötü muamele, sorumluluk, güven veya güç ilişkileri bağlamında, çocuğun sağlığı, yaşamı, gelişmesi veya onuru açısından fiili veya potansiyel zararlar sonuçlanan her tür fiziksel veya duygusal kötü muameleyi, cinsel istismarı, ihmali veya ihmalkâr davranışı, ticari veya başka amaçlı sömürüyü kapsar” (UNICEF, 2013).

Çocuğa yönelik şiddet biçimleri de fiziksel, duygusal/psikolojik, ekonomik, cinsel şiddet/istismar ve ihmal olarak sınıflandırılmaktadır.³ Aile içi şiddete tanıklık etmek de bir psikolojik

2 Türkiye, 1990 yılında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni (ÇHS) imzalamış ve 1995 yılında bu sözleşmeyi onaylamıştır.

3 Çocuğun bedenine yönelik yapılan ve onun bedenine zarar görmesine yol açan tüm davranışlar fiziksel şiddet kategorisi içindedir. Bu şiddet türü içerisine giren davranışlar şunlardır; çocuğu dövmek (tekme-tokat atmak, çocuğu sopa, demir, zincir, kemer vb. araçlar ile dövmek), çocuğun elini-kolunu bükmek, çocuğa tükürmek, çocuğa fiziksel ceza vermek (çocuğun vücudunda sigara söndürmek, çocuğa işkence yapmak, vb). Çocuğa yönelik fiziksel şiddet çocuğun ölümüne veya ağır ve uzun süreli yaralanmalara da neden olabilmektedir. Duygusal/Psikolojik şiddet türü içerisinde çocuğun benlik saygısını ve özgüvenini zedeleyici her türlü kötü muamele yer almaktadır. Bu şiddet türü genellikle çocuğa hakaret etmek, lakap takmak, çocuğu tehdit etmek/

şiddet olarak kabul edilmektedir (Nadir, 2017). Tüm dünyada 133 ila 275 milyon arası çocuğun kendi evlerinde ebeveynler arasında yaşanan aile içi şiddete tanık olduğu ortaya konmuştur (UNICEF, 2013). Amerika’da yapılan bir araştırma kadınların istismar edildiği vakaların yüzde 70’inde çocukların da şiddete maruz kaldıklarını göstermiştir (Bowker, Arbitell ve McFerron, 1988). Genç Hayat Vakfı’nın yayınladığı “Çocukların Ev İçinde Yaşadıkları Şiddet Araştırması Raporu”, son bir yıl içerisinde araştırma kapsamındaki çocukların %67,9’unun en az bir kere duygusal şiddete maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır (Genç Hayat Vakfı, 2012). Ayrıca Bernard van Leer Vakfı desteği ile yapılan “Türkiye’de 0-8 Yaş Arasında Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması’nda da ailelerin %73,7’sinin çocuklarına düşük düzeyde psikolojik şiddet (düşük düzeyde psikolojik şiddet davranışları şunlardır: çocuğuna küsmek, azarlamak, arkadaşları ile görüşmesine izin vermemek gibi) uyguladıkları, %4,1’inin de yüksek düzey psikolojik şiddet davranışları olarak tanımlanan küfür, hakaret gibi davranışlarda bulunduğunu göstermektedir (Bernard van Leer Vakfı, 2014).

Çocuklar hem kendilerine yönelik şiddetten hem de şiddete özellikle de annelerine yönelik şiddetten her zaman etkilenirler. Yapılan araştırmalar, kadına yönelik şiddet sırasında çocukların yüzde 90’ının aynı odada ya da yan odada olduklarını göstermiştir. Çoğu kez onlar da babaları ya da üvey babaları ya da şiddet uygulayan failin şiddetine maruz kalabilmektedir. Babalarının annelerine uyguladığı şiddete tanık olan çocukların kendilerinin de şiddet uygulayıcısı ya da kurbanı olma ihtimalleri, tanık olmayanlara göre daha yüksektir. Araştırmalar ortaya koymaktadır ki, çocukları aşırı derecede döven, işkence yapan, bazen ölümlerine sebebiyet veren anne ve babalar kendi çocukluklarında terörize edilmiş, şiddete maruz kalmış insanlardır. (Erten ve Ardalı, 1996; KSGM, 2014). Çocukların üçte biri şiddete tanık olur, annelerini korumayı dener ve bu sırada kendileri de şiddete uğrayabilir. Gelecekte de oğlan çocukları şiddet uygulayıcısı kız çocukları ise şiddetin kurbanı olmaya meyillidir (Apelt, Kaselitz ve Logar, 2007) ve yapılan çalışmalar da bu bilgiyi doğrulamaktadır (Thornberry ve Henry, 2013). 20 yıllık ileriye dönük (prospektif) bir çalışmanın sonuçlarına göre, anne babaları arasında şiddet olduğunu gören çocukların kendi partnerlerine şiddet uygulama oranı artmaktadır (Ehrnsaft, 2003’den aktaran Ayan, 2010). Hatta şiddet gören ve şiddete tanıklık eden çocukların arkadaşlarına, kardeşlerine ve hayvanlara zalimce davranabilme özelliği gösterebildiği de çeşitli çalışmalarda gösterilmiştir (Dixon ve Browne, 2003; Ristock, 1995; Vahip, 2002; Ehrenschaft ve ark., 2003). Yani şiddetin hem kuşaktan kuşağa aktarılma özelliği hem de şiddete uğrayan ve tanıklık eden bireylerin şiddeti normalleştirmeye eğilimli oldukları çeşitli çalışmalarla ortaya konulmaktadır. Diğer yandan ebeveynler arasında yaşanan aile içi şiddete tanık olma deneyimi çocukların hisleri, gelişimleri ve yaşamları boyunca diğer kişilerle nasıl ilişkiler kuracakları üzerinde etkiler yapmaktadır (UNICEF, 2013).

korutmak, çocuğu aşığalamak, onu yalnız bırakmak veya onu reddetmek, çocuğa küfür etmek gibi davranışlarda kendisini göstermektedir. Çocukları cezalandırmak için fiziksel şiddete başvuran aileler, ebeveynler duygusal şiddeti de kullanabilmektedirler. Cinsel şiddet/istismar türü bireyin isteği dışında bir cinsel eyleme zorlanması olarak tanımlanmaktadır. Bu şiddet türünden en fazla etkilenen kesimden birisini de çocuklar oluşturmaktadır. Çocuklara yönelik cinsel istismar/şiddet, genellikle çocukların ailelerindeki yetişkin erkekler ve erkek çocuklar tarafından yapılmaktadır. Bu şiddet türü sadece çocuğun cinsel ilişkiye zorlanması değil çocuğu rahatsız edecek şekilde elle sarkıntılığı da içermektedir. Çocuğun işgücü olarak çalıştırılması çocuğa yönelik ekonomik şiddet boyutunu oluşturmaktadır. Çocuklar genellikle düşük ücretli, sağlıksız koşullarda çalıştırılmakta ve işgücü piyasasına girdikleri noktada da eğitim hayatından koparılmaktadırlar. Bu da çocuğun hem fiziksel hem de bilişsel gelişimini olumsuz yönde etkileyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İhmal ise çocuğun güvenli ve sağlıklı bir şekilde büyümek için ihtiyaç duyduğu, fiziksel, duygusal ihtiyaçlarının karşılanamaması ve tehlikelerden korunmamasını ifade etmektedir.

3. Yapısal Şiddet ve Çocuk

Norveçli bilim insanı Johan Galtung'a göre şiddet, sadece belli bir özne/aktör tarafından uygulanan ve fiziksel şiddet olarak da kendini gösteren doğrudan şiddetle sınırlı kalmamalıdır. Bu bağlamda da, Galtung'a göre "bireyin potansiyel gelişimini ölçüt alan bir kavrama gereksinim vardır. Bu nedenle şiddetin "doğrudan şiddet", "kültürel şiddet" ve "yapısal şiddet" olmak üzere birbiriyle ilişkili üç türü olduğunu söyler. "*Doğrudan şiddet*", belli bir özne/aktör tarafından icra edilen fiziksel şiddettir. "*Kültürel şiddet*", doğrudan veya yapısal şiddeti meşrulaştırma işlevi gören kültürel özelliklerdir. "*Yapısal şiddet*" ise, temel insani ihtiyaçların, potansiyel olarak mümkün olanın altında bir düzeyde karşılanmasına yol açan "önlenebilir bir ihlal"dır. Galtung, "...toplumsal koşulların mevcudun ötesinde bireyin potansiyel gelişimini kısıtladığı durumlarda doğrudan olmasa da yapısal şiddetin oluştuğunu belirterek yapısal şiddet kavramıyla somut belirli bir uygulayıcı olmadan da şiddetin ortaya çıkabileceğini savunur (Taşdemir Afşar, 2015)". Yani Galtung yapısal şiddeti, "potansiyel olarak mümkün olan" ile "fiili olan" arasındaki uçurumun açılmasına neden olan ve bu uçurumu arttıran ya da bu uçurumun azalmasına engel olan şey olarak tanımlamaktadır. Bazı gruplar, sınıflar, cinsiyetler, milletler vb., diğer gruplara, sınıflara, cinsiyetlere, milletlere vb. kıyasla mallara, kaynaklara ve fırsatlara daha fazla eriştikleri varsayıldığında yapısal şiddet vardır. (Galtung, 1969). Ona göre eğer bir toplum tüberkülozün neden olabileceği ölümleri ortadan kaldıracak bilgi ve teknolojiye sahipse, ancak o toplumda hala tüberkülozden ölen insanlar varsa orada yapısal şiddet vardır. Şiddet kişinin potansiyelini ortaya koymasının da engellenmesidir bir nevi. "Daha genel bir ifadeyle, insanın ihtiyaçlarını karşılayabilirliğinin aslında olabileceğinden daha düşük bir düzeyde gerçekleşmesiyle insan yaşamının zarar görmesidir (Memiş, 2015)". Şiddet, siyasi ve ekonomik koşulları ile toplumsal yapının içine yerleşik biçimde inşa edilmiştir. Şiddet bir anlamda toplumsal adaletsizlikle özdeş düşünülmüştür, çünkü Galtung'a göre şiddete maruz kalma riski de şiddettir (Memiş, 2015). Eşitsiz yapı, eşitsiz güç ilişkileri, kadınların uğramış oldukları farklı yaşam alanlarındaki cinsiyet ayrımcılıkları, devletin sunduğu hizmetlerden eşitsiz bir şekilde yararlanma yani adaletsizliğin söz konusu olması ile bunlardan dolayı kişinin potansiyelini ortaya koyamaması, gelişim sürecini tamamlayamaması da Galtung'a göre yapısal şiddet içerisine girmektedir (Galtung, 1969).

Şiddete uğramanın ya da şiddete tanıklık etmenin çocuklar üzerindeki etkisi, geleceğin faili ve/veya şiddet göreni, en önemlisi de özgüvenini kaybetmiş, saldırgan, hırçın, çevresiyle sınırlı ilişkiye giren birer yetişkin olma şeklinde ortaya çıkabilir. Diğer yandan şiddet gören çocuk annesi ile birlikte şiddet ortamından uzaklaşmak için mekân değiştirdiğinde (örneğin sığınmaevine gittiğinde) akran grubundan, sosyal çevresinden kopmakta, hiç bilmediği farklı kuralların uygulandığı bir ortama girmektedir. Bu da çocuğun akademik başarısından sosyal ilişkilerine kadar birçok durumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca sığınmaevinde kalan çocuk hem insan olmasından kaynaklı birçok hakkını kullanamamakta hem sığınmaevinde yeterli destek ve hizmet sunulmadığı için potansiyelini gerçekleştirilememekte ve akranları gibi bir gelişim sürecinden geçmemekte hem de sığınmaevi dışında devletin sunduğu birçok hizmetten faydalanamayabilmektedir. Hatta şiddet gören ya da şiddete tanıklık eden çocuk yeri geldiğinde şiddet görmüş yardıma ihtiyacı olan annesinin de sorumluluğunu ve/veya bakımını üstlenmek zorunda kalabilmektedir. Çocuğun şiddete maruz kalma ve/veya şiddete tanıklık etme deneyimi ve bunun yarattığı etki, çocuğa yönelik şiddet biçimlerinden birisi olan ve Galtung'un yapısal şiddet olarak tanımladığı "ihmal" tipi içerisine girmektedir. Bu çalışmada da sığınmaevinde kalan çocuğun durumu yapısal şiddet kavramsallaştırması içinde alınmıştır.

4. Çalışmanın Yöntemi

Şiddet gören kadınların hem kendileri hem de çocukları ile ilgili deneyimlerini, kendilerine ve çocuklarına yönelik verilen destek ve hizmetleri anlamayı amaçlayan bu çalışmada fenomenolojik yaklaşım kullanılmıştır. Bunitel çalışma, 2014-2015 yılında yürütülmüş geniş çaplı saha çalışmasından elde edilen sonuçların bir kısmına dayanmaktadır.⁴ Katılımcılar seçilirken amaçsal örnekleme tekniği izlenerek şiddet görmüş ve en az iki haftadır sığınmaevinde kalan kadınlar çalışmaya dahil edilmiştir. Sığınmaevinde kalış süresi katılımcıların seçiminde önemli bir kriter olarak belirlenmiştir. Çünkü, şiddet gören kadın ve varsa çocuklarının sığınmaevi yaşamını ve aldıkları hizmetleri değerlendirebilmeleri için sığınmaevinde belli bir süre kalmış olmaları ve ortamı deneyimlemeleri gerekmektedir.

4.1. Veri Toplama ve Verilerin Analiz Süreci

Bu çalışmada, Ankara ilindeki dört farklı belediyeye bağlı sığınmaevlerinde kalmakta olan şiddet görmüş 43 kadın ile yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler, doygunluk noktası olarak adlandırılan, görüşülen kişilerden farklı ve yeni bir bilgi gelmeye dek sürdürülmüştür. Görüşmeler esnasında görüşülen kişinin onayı alınarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Tek bir katılımcı ses kayıt cihazının kullanılmasına izin vermemiştir. Bu görüşme notlar alınarak ve görüşme sonrasında gözlem notu tutularak kayıt edilmiştir. Görüşme başlamadan önce araştırmanın amacından ve içeriğinden bahsedilmiş ve tüm katılımcılara görüşmeyi istedikleri zaman kesebilecekleri, istedikleri soruya cevap vermeyecekleri bilgisi verilmiştir. Görüşülen 43 kadının yaş ortalaması 31'dir (19 yaş – 58 yaş). Araştırmanın yapıldığı dönemde evli/boşanmış ve boşanmakta olan kadınlardan 29'unun çocuğu vardır.

Çalışma hem kadınların şiddet ve sığınmaevi deneyimlerini hem de sığınmaevi çalışanlarının çıkarılan yasaları, verilerin destekleri, yaptıkları işi nasıl anlamlandırdıklarını, vb. konuları anlamaya yönelik gerçekleştirilmiştir. Sığınmaevi hizmeti sadece yerel yönetim tarafından verilen bir hizmet değildir. Türkiye'de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına ve bağımsız kuruluşlara bağlı sığınmaevleri de bulunmaktadır. Bakanlık bünyesindeki Ankara ilindeki iki sığınmaevinde araştırma yapılmasına izin vermemiştir. Diğer yandan Ankara ilinde bağımsız kuruluşlar tarafından hizmet veren sığınmaevi bulunmamaktadır. Bu nedenle, sadece yerel yönetimlere bağlı sığınmaevinde kalan kadınlarla görüşme yapılabilmüş bu da çalışmada verilen hizmet ve desteklerin yerel yönetim, bakanlık ve bağımsız kuruluşlar bakımından karşılaştırılması yönünün eksik kalmasına neden olmuştur.

Çocuklara yönelik destek ve hizmetleri öğrenmek için hem şiddet gören kadınlara hem de sığınmaevi çalışanlarına sorular sorulmuştur. Çocukların nasıl hissettiğine, neler beklediklerine, yaşadıkları süreci nasıl yorumladıklarına dair çocuklara yönelik bir çalışma yapılamamış olması da araştırmanın bir diğer sınırlılığıdır.

Tüm görüşmeler tamamlandıktan sonra toplanan veriler deşifre edilmiştir. İlk olarak tüm deşifreler okunmuş ve ve MAXQDA programı aracılığıyla görüşme öncesinde belirlenen temalar (“sığınmaevinin fiziki koşulları”, “sığınmaevinde sunulan hizmetler ve bu hizmetlerin niteliği” ve “kadınların geleceğe dair planları” gibi) ve analiz sırasında ortaya çıkan temalar (“sessiz”,

4 Bu çalışmanın verileri, Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından desteklenen “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Yerel ve Ulusal STK’ların Kapasitesinin Güçlendirilmesi Hibe Programı” kapsamında yürütülen bir araştırmadan elde edilmiştir.

“unutulmuş”, “görünmez” özneler ve “ikincil istismar”, “çocuğa kapanan aile kapıları”, “sığınmaevinin unutulmuş özneleri” gibi çerçevesinde kodlamalar yapılmış; kodlamalar sırasında sürekli olarak tüm görüşmelere yeniden başvurularak bazı kodlar yeniden düzenlenirken bazen de yeni kodların eklenmesi gerekmiştir. Tüm görüşmelere yönelik yapılan kodlamalar tamamlandıktan sonra benzer olan kodlamalar birleştirilmiş, birbiriyle ilişkili olabilecek kodlar aynı tema altında toplanmıştır. Görüşmecilerin ifadeleri belirlenen bu temalar çerçevesinde yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Görüşülen kadınlar için kod isimler kullanılmıştır.

5. Çalışmanın Bulguları

Çalışmanın bulguları değerlendirilirken çocukların sığınmaevine gelmeden önceki ve sığınmaevine geldikten sonraki deneyimlerine ve odaklanılmıştır. Bu bağlamda çocukların şiddete tanıklık etme biçimleri, ikincil istismara uğrama durumları, anneleri ile olan ilişkileri ve sığınmaevinde çocuklara sunulan destek/hizmetler ile bu destek ve hizmetlerin nitelikleri üzerinde durulmuştur.

5.1. “Sessiz”, “Unutulmuş”, “Görünmez” Özneler ve “İkincil İstismar”

Hem aile içi şiddete maruz kalan hem annesine uygulanan şiddetten payını alan hem de şiddete tanıklık eden çocuk sayısı oldukça fazladır. Örneğin, büyük çocuklar annesi ile şiddet uygulayan failin arasına girdiğinde itilip tekmelenme gibi şiddete maruz kalabilmekte eğer annenin kucağında küçük çocuk varsa o da uygulanan şiddetten payını alabilmektedir. Şiddetin türü fiziksel olabileceği gibi duygusal ve sözel şiddet de yoğunlukla görülmektedir. Görüşme yapılan bazı kadınların aşağıdaki ifadeleri çocukların da doğrudan fiziksel şiddete maruz kaldıkları bilgisini göstermektedir:

“...konuştuğunda çocuklarına çok düşküdü ama en ufak bir hareketinde tokatı çakardı. Fırlatır çocuğu orda oraya hiç bakmaz, ben oğlumu çok kez bayılmış bir şekilde yerden topladım.” (Özlem, 28)

“Bir kere gece alkollü geldi çocuğu öptü. Çocuk da ihh dedi. Ben seni gece öpüyorum da sen böyle yapıyorsun diye kaldırıp dövdü çocuğu. Çocuğa da bira içiriyordu, kameraya da çekmiş, 6 yaşında çocuk.” (Selen,30)

Çocuğa yönelik tek bir şiddet biçiminin olduğunu söylemek mümkün değildir. Bazı durumlarda fiziksel şiddet diğer şiddet türleriyle içiçe geçmiş bir şekilde kendini göstermektedir. Örneğin aşağıdaki ifade de fiziksel şiddet ile duygusal şiddetin birlikteliğini görmek mümkündür:

“Genelde yemek yerken bizim oğlan biraz yemek yemez, onun yemek yemesine bakardı, çocuğa vuruyordu, aynı sofraya oturduğumuz zaman mutlaka bir şey çıkıyordu. Oyuncakla oynadığı zaman gürlütü yapma, babasına doğru bakınca ne bakıyorsun salak salak diyordu. Çocuklarla kavga edince bir şey yapamıyordu, babam kızardı diye. İyiye içine kapanmıştı. Babası da dayak yiyor diye iyice kızarıyordu. Anne “babam gitti mi” diye sorardı hep, o evden çıkınca şımarırdı. Bana vuruyor diye hiç sevmezdi” (Kibar, 27)

Çocuklar fiziksel ve duygusal şiddetin yanısıra şiddet uygulanan kadınla yani annesiyle birlikte aynı derece de sözlü şiddete ve tehdite maruz kalabilmektedir:

Çocuklar çok yıprandı. Çocukların yanında hepimizi keseceğim, hanginizi önce keseyim diyor-du. Annenizi mi keseyim, sizi mi diyordu. O çocuklar onun yanına gider mi şimdi. Oğlum kızım kesinlikle gitmem diyor. (Berna, 33)

Çocuklara çok hakaret ediyor. 10 yaşındaki erkeğe babanın şerefsiz demesini kaldıramıyorum. Küçük çocukta denir mi öyle şeyler, okul birincisi, mahallede çok sevilir. Birşey olunca hemen şerefsiz diyor, küfrediyor. (Selma, 31)

5.2. İkincil İstismar: Şiddete Tanıklık Etme Deneyimi

Çocuklar, aile üyeleri arasındaki şiddeti sözel veya fiziksel yollarla durdurmaya çalışma, şiddet eylemine uygulayıcı olarak katılmaya zorlanma, görerek veya duyarak olaylara tanıklık etme gibi doğrudan ya da şiddet gören üzerindeki birincil etkileri fark etme, şiddet sonucunda hayatlarında oluşan değişikliklerden etkilenme, şiddet hakkındaki konuşmalara kulak misafiri olma gibi dolaylı biçimlerde şiddet yaşantılarına dâhil olmaktadır (Holden, 2003; Hutchison & Hirschel, 2001). Çocuğun doğrudan şiddete maruz kalmadığı ancak aile üyeleri arasındaki şiddete tanık olduğu durumlar, çocuğa yönelik kötü muamele türlerinden biri olan “ikincil istismar” adı altında değerlendirilmektedir (Rodríguez-Srednicki ve Twaite, 2004). Ayrıca şiddetin her türüne tanıklık eden çocuklar literatürde “sessiz”, “unutulmuş” veya “görünmez” kurbanlar olarak adlandırılmakta ve yaşadıkları duruma da “ikincil istismar” ismi verilmektedir. Bu çalışmada da, çocukların sıklıkla şiddete tanıklık ederek ikincil istismara maruz kaldığı bilgisine ulaşılmıştır:

Çocuklarla tehdit ediyordu beni. Onu öldürürüm ama çocuklarımı ona bırakmam. Şimdi de çocuklarımı göreyim diye kozaya mektup yazıyor hep. Çok dövdü beni en son. Önceden öyle değildi. Bıktım artık hayattan diye, senin de çenenden bıktım, çocukları da seni de öldüreceğim dedi. Bende dedim ki niye çocukların yanında böyle konuşuyorsun dedim, öyle der demez yumruklamaya başladı, çocuklar ağladı, tuttu tuttu duvarlara vurdu beni. Çocuklar babasını ısırtıyor falan o arada (Hülya, 33)

İki evlilik yapmış olan iki çocuk annesi Nadide şiddete tanık olan çocuklarının babalarının yanında huzurlu olmayacaklarını düşünmektedir:

Babalarıyla konuşmak bile istemiyorlar. Çocukların önünde şiddet gösterdi hep bana. Ben hep uyardım, çocukların önünde yapma diye. Çocuklarım her şeyi gördü. Babalarının yanında huzurlu, sağlıklı bir ortamda olamazlar.

Araştırmanın gerçekleştirildiği sığınmaevlerinde çocukların rehabilite edilmesine yönelik çok fazla etkinlik yapılmadığı, çocukların daha çok kendi aralarında oynayarak, televizyon izleyerek ya da anneleriyle birlikte parka, vb. yerlere çıkarak zamanlarını geçirdikleri bilgisine ulaşılmıştır⁵. Aynı şekilde kadınlara yönelik de farklı etkinlikler planlanmadığından günlük rutin işlerini bitirdikten sonra kadınlar sohbet ederek zamanlarını geçirmektedirler. Şiddet görmüş kadınlar, bir rahatlama aracı olarak da kullandıkları sohbetlerini daha çok şiddet deneyimleri üzerinden çocukların yanında da anlatılabilmektedir. Aynı zamanda sığınmaevinde kalan kadınlar arasındaki anlaşmazlıkların bir kısmı kavga ile son bulabilmektedir. Hem çocukların yanındaki şiddet deneyimi paylaşımlarına hem de kadınların kendi arasında yaptıkları sözlü kavgalara

5 İlerleyen bölümlerde daha detaylı bilgi verilecektir.

tanıklık etmeleri de ikincil istismara girmektedir. Bir sığınmaevi çalışanın aşağıdaki sözleri bunu çok güzel özetlemektedir:

Kendi aralarında bazen çok şiddetli kavga ediyorlar. Çocuklar çok etkileniyorlar. Kreşe geldikleri zaman anlatmaya başlıyorlar. Hani ben kapatıyorum neyse başka bir şey konuşalım diye. Bütün olaylar çocukların gözü önünde oluyor. Onlar daha çok etkileniyor (Çalışan 15)

Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması’nın sonuçlarına göre (KSGM, 2014), şiddet kuşaklararası aktarılan bir olgudur. Çocukluğun geçtiği aile ortamında şiddetin varlığı, kadınların ve erkeklerin şiddeti daha normal kabul etmelerine neden olabilmektedir. Ayrıca bu araştırmada, ataerkil toplumsal yapıya oldukça uygun bir biçimde, gücü elinde tutan erkeklerin kadınlara ve çocuklara, benzer biçimde çocuklarına oranla daha fazla gücü elinde tutan kadınların da çocuklarına şiddet uyguladığı bilgisine ulaşılmıştır. Çocuğun ebeveynler arasındaki şiddete tanıklık etme biçimleri değişebilmekte hatta şiddete uğrayan anne “şiddet gören” olma durumundan çıkıp çocuğa yönelik şiddetin faili de olabilmektedir. Kadınlar yaşadıkları şiddetle baş etmede başarısızlık yaşayınca sosyal destek eksikliğinin de etkisiyle öfkelerini en yakınlarında bulunan çocuklarından çıkarabilmektedirler:

Oğlumu çok dövdüm, oğluma çok yaptım çok cahildim. Diyorum ya neyin ne olduğunu bilmiyordum evlendim. Sinirimi herhalde çocuktan çıkarıyordum. (Tutku, 37)

Bu da çocuğun şiddete tanıklık eden konumundan çıkıp şiddet uygulanan konumuna geçmesine neden olmaktadır.

5.3. “Çocuğa Kapanan Aile Kapıları”

Çocuklu kadınların şiddet ortamından uzaklaşma aşamasında gidebilecekleri yer olarak çok az alternatifleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi ilk akla gelen ailesinin yanına gitmektir. Ancak bazı kadınlar bu alternatifi kullanamamaktadırlar. Bunun birkaç sebebi vardır. İlki, bir önceki şiddet ortamından uzaklaşma eyleminde de ailesinin yanına gitmiş olması ve bundan kaynaklı yaşamış olduğu olumsuz durumlardan dolayı (şiddet uygulayıcısına geri dönmesi yönünde telkinde bulunulması, kadının yeniden başka biriyle evlendirilmeye çalışılması, yaşadıklarının aile üyeleri tarafından başına kalkılması, vb.) tekrar ailesinin yanına gitmek istememesidir. Bu çalışma içinde önem arz eden asıl sebep ailesinin yanına gidecek olan şiddet görmüş çocuklu kadına ailenin “sen gel ama çocuğunu/çocuklarını babasına/babasının ailesine bırak” şeklinde söylemde bulunmasıdır. Kadın çocuğundan/çocuklarından vazgeçemediği veya vazgeçmek istemediği için sığınmaevine gelmeyi tercih etmektedir. Bu çalışmada da görüşme yapılan çocuklu kadınlar, ailelerinin yanına gitmek istediklerini ancak ailelerinin çocuklarına bakmak istemedikleri için ya da çocuğunu kocasına bırakmalarını istedikleri için ailelerinin yanına değil sığınmaevine geldiklerini ifade etmektedirler. Nadir’in de belirttiği gibi (2017), “ailelerin kapıları çocuklara kapatılmaktadır”. Aslında bu kapı kapanması durumu, kadının şiddet ortamından uzaklaşma sürecini de uzatan bir durumdur. Eğer kadın sığınmaevi gibi hizmetten de haberdar değilse şiddet ortamından uzaklaşmanın önkoşulu olarak aile tarafından kabul edilmeyi görmektedir. Aile çocuğuna kapısını kapattığında kadın ya şiddet ortamında kalmaya devam etmekte ya da kocasının yanına geri dönmektedir.

Anneme durumu anlattım. Annem merak etme çocuğu alırız dedi ama almazlar biliyorum. Benim ablam iki evlilik yaptı aynı olaylar onun başına geldi. Çocuğuyla geldi annem babam yenidoğan çocuğu götürüp babasının kapısına attı. Benim çocuğuma da öyle yapacaklardı çünkü vicdansızlar. Sahip çıkmazlar. (Sümeyye, 29)

Abim bir de bana dedi ki çocukları bırakıp gel. Bende bırakıp da geleyim de beni başka birine mi verin başlık parası için dedim. (Firdevs, 30)

Bu ifadelerden de anladığımız üzere, çocuk istenmeyen bir özne olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Çocuğu ile birlikte ailesinin yanına sığınan kadına ve çocuğuna yönelik duygusal şiddet aile tarafından da devam ettirilmektedir.

5.4. Sığınmaevi Süreci: Annenin Çocuğa Yaklaşımı

Çocuğu için şiddete katlanan kadın sayısı çok fazladır. Hem erkek tarafından yapılan tehditler, hem kadının sosyo-ekonomik durumunun boşanmaya izin vermemesi hem de çocukların varlığı, ayrıldıktan sonra çocukların durumunun ne olacağına dair kadın tarafından cevaplanamayan sorular, kadının şiddet uygulayan kişinin yanından ve şiddet mekânından uzaklaşmamasının en önemli sebeplerindedir. Kadın çocukları ile birlikte yaşadığı şiddet ortamında şiddeti kontrol etme ve çocuklarını koruma ümidi beslemektedir. Ayrıca şiddet uygulayan kişi de kadından özür dileyerek uyguladığı şiddetin bir daha olmayacağına dair sözler verip kadını şiddet ortamında tutmaya devam etmektedir. Ancak ne kadının şiddeti bertaraf etme isteği ne de erkeğin dilediği özür ve verdiği söz, şiddeti ortadan kaldırmamaktadır. Şiddet döngüsü⁶ devam etmektedir.

Bu bağlamda çocuk, şiddet gören kadın için birden fazla anlama sahip bir varlıktır. Çünkü, kadının şiddet görme deneyimi çerçevesinde çocuğun annesinin eylemine yön verme biçimi değişebilmektedir. Öncelikle şiddet gören kadın, eğer çocuk sahibiyse, uzun bir süre çocuğu veya çocukları için gördüğü şiddete katlanmakta ve şiddet ortamında kalabilmektedir. Yani kadınlar için çocuklar kadınların şiddete katlanmalarının, içinde buldukları şiddet içeren ilişkiyi devam ettirmelerinin bir sebebiyken şiddetin kadını aşır çocuklara yönelmesi ve çocukların büyümesi de şiddet içeren ilişkiden ve ortamından uzaklaşmak için de birer etken olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda çocuklar kadınların sığınmaevi sonrasında da ayakta kalma gücünü, çabalama sevkini veren en önemli etkendir.

Ayrıca, şiddetin annenin ruh sağlığına etkisi ve bu etkinin nasıl dışa vurulduğu da önem arz etmektedir. Nadir (2017) yaptığı çalışmada kadınların yaşadıkları şiddet ortamında çocukları ile olan ilişkilerinin nasıl olduğunu sorgulamış ve bu dönemde kadınların çocukları ile olan ilişkilerini “ilgi eksikliği” üzerinden tanımladıklarını ya da kadınların büyük bir kısmı şiddet görse bile çocuklarına bu durumu belli etmemeye çalıştığını belirtmiştir. Polillo’nun çalışmasında (aktaran Nadir, 2017), şiddet gören kadınların büyük bölümü tüm yaşananlara rağmen annelik konusunda ellerinden geleni yapmaya çalıştıklarını; fakat yaşanan ortamın buna el vermediğini ifade etmişlerdir. Ancak bazı kadınların maruz kaldıkları eş şiddeti nedeniyle travmatize oldukları ve ebeveynlik becerilerinin zayıfladığını ortaya koyan çalışmalar da vardır (Buckley, Holt, Whelan, 2007; Taylor,

6 Şiddet döngüsü şu şekildedir; Birinci aşamada şiddet uygulayan kişi gerilim yaratır, kıskançlık gösterir, kadının davranışlarını kontrol eder ve tehdit eder. İkinci aşamada gitgide kadının tüm yaşamını kontrol etmeye çalışır. Küçük şeylerden kavga çıkarır. Duygusal ve psikolojik şiddet uygular. Üçüncü aşamada, fiziksel şiddet başlar, şiddetin boyutu değişebilir. Hemen sonrasında şiddeti uygulayan kişi yaptıklarına bahane bulur. Dördüncü aşama ise balayı aşamasıdır. Şiddet uygulayan erkek gönül almaya çalışır. Gerilim azalır. Şiddet uygulayan durumun normale dönmesi için genellikle yapıcı bir tavır sergiler ta ki tekrar gerilim yaratma aşamasına yani en başa dönene kadar. (Mor Çatı, 2018)

Guterman, Lee ve Rathouz, 2009). Ortaya çıkan bu farklı davranış ve tutum, evliliklerinde şiddete maruz kalan kadınların yaşadıkları yoğun stres, öfke ve gerilimin çocukları ile ilişkilerine yansımaları olarak yorumlanabilir. Erkeğin karısına, kadının çocuklarına şiddet uyguladığı bu döngünün temelinde ise, toplumsal güç eşitsizlikleri yer almaktadır. Kişilerarası hiyerarşik ilişkiler şiddetin kim tarafından kime uygulanabileceğini belirleyen temel faktörlerden biri olmaktadır. Sığınmaevi çalışanı Ç7'nin aşağıdaki ifadesi tutum ve davranışlardaki farklılığı göstermektedir:

Çocuğuna çok düşkün, ilgili anneler de var ya da yaşadığı sıkıntıları çocuğuna yüklemek isteyen anneler de var; onu dışlayan, acısını ondan çıkartan... (Ç7)

Bu çalışmada da görüşme yapılan kadınların çocuklarına yönelik olarak gösterdikleri -yukarıda araştırmaların da ortaya koyduğu- tüm farklı tavırlara (korumacı tavır, sinirini/hırsını çocuktan çıkarma tavır, vb.) rastlanmıştır:

Eşime kızdıkcı hırsımı aldım birkaç kere. Gönlnü aldım sonra daha çok ilgilenmeye başladım, pişman oldum. Aşırı değil ama. Buraya getirdim bir dediğini iki etmiyorum sürekli ilgileniyorum. Zaten güvenlikler de diyor çocuğunuzu yanınızdan ayırmayın, düşer diye. Sürekli peşindeyim. Babasının yokluğunu, evimizi aramasın diye (Esra, 26)

İlk evliliğinden olan çocuklarını eski eşine bırakmak zorunda kalan Asude, tüm zorluklara rağmen beraberindeki çocuğu için her şeyi yapacağını, sığınmaevine katlanmasının gerekçelerinden birisinin de çocuğu olduğunu ifade etmektedir:

... Kokusunu özölüyor sun yanında olmasa. Ben zaten dayanmam. Yanımda olmasa ben burada durmam. Öbürlerinden oldum, bu çocuğumu hiç bırakmayacağım ne pahasına olursa olsun. Bu yüzden burada kalıyorum. (Asude, 27 yaş)

Ya da çocuğuna zarar vermemek için kendilerine zarar veren kadınlar da vardır:

Burada bayramdan önce beni çok sinirlendirdi, ağladı, istediğini veremiyorum, zorla omzundan tutup odaya soktum sinirimden ellerimi yerlere vurdum. Ona vurmuyayım diye. Vurmam yani (Damla, 30).

Ayrıca sığınmaevi çalışanları ve sığınmaevinde kalan diğer kadınlar, kendileri dışındaki kadın&çocuk ilişkisini ataerkilliğin kendini yeniden ürettiği kurumlardan birisi olan “annelik” üzerinden değerlendirmeye tabii tutmaktadırlar. Şiddet gören kadının gösterdiği en olağan tepkilerden birisi olan sosyal çevresine, çocuklarına ve genel olarak da yaşama karşı ilgisizlik ve “sorumluluklarını yerine getirememe” durumu yani kadının psikolojik durumu ve kadının bağımsız yaşama geçmek için göstermesi gereken ekstra çabası görmezden gelinerek kadınlara “kötü annelik” yakıştırılmaktadır.

Bazıları çocuklarını ikinci plana atıyor, önce ev bulayım, iş bulayım derken çocuklarını unutuyorlar. Bazıları da çok üstüne düşüyor çocukların (Ç5)
Aman zaten sıkıntılarım var öğretmen ilgilen sin ben de kafamı dinleyeyime çok bürünüyorlar. (Ç7)

5.5. Sığınmaevinde Unutulan Özneler: Çocuklar

“Devletin sığınmaevlerinde kaldık, orası korkunç, saat 10’da bağırıyolar, “Bütün çocuklar yatağa!” Herkes kaçıyor. Çocuğum nasıl korkuyordu anlatamam, “Gidelim buradan” diyordu, yemek saatli, yatma saatli hepsi belli. İyi de nereye gideceğiz?”⁷

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de durum değişmemekte ve şiddet gören kadınların önemli bir grubu çocuklarıyla birlikte sığınmaevlerine gelmektedir. Sallan-Gül’ün yaptığı çalışmada gösterdiği gibi (2013) kadınların ve çocukların ihtiyaçlarının karşılanması sırasında sağlık, eğitim ve maddi konularda sorunlar yaşanabilmektedir. Sığınmaevlerinde kalan kadınların ihtiyacı olan şeyler arasında kendilerini ve çocuklarını güvende hissetmek, tedavilerini yaptırmak, iyi bir iş sahibi olmak, çocuklarının ve kendilerinin harçlık ihtiyaçlarını karşılamak, çocukları için kaliteli gündüz bakımı hizmeti almak ve okul sorunlarını çözmek ilk sıralarda yer almaktadır. Sallan-Gül (2013), Türkiye çapında yaptığı çalışmada sığınmaevlerinin çocuklara yönelik hizmetlerinin çoğu kez yeterli olsa bile personel yetersizlikleri gibi nedenlerle mevcut olanakların gereğince kullanılmadığına dair bir sonuca ulaşmıştır.

Türkiye’de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na (ASPB’ye) bağlı sığınmaevlerinde 12 yaşına kadar olan tüm çocuklar sığınmaevine kabul edilirken yerel yönetimler tarafından hizmet verilen sığınmaevlerinde ise erkek çocukları 12, kız çocukları ise 18 yaşına kadar sığınmaevine kabul edilebilmektedir. Sığınmaevinde kalan çocuklu kadınların sığınmaevine gelmelerinde, sığınmaevindeki yaşamlarında, çalışma durumlarının belirlenmesinde ve geleceğe yönelik planlarında en önemli faktör çocukları olmaktadır. Çocukları için yaşamak, görüştüğümüz çocuk sahibi kadınların neredeyse tamamı için geçerli bir durumdur: çocukları için şiddete katlanmışlar, çocukları için sığınmaevine gelmişler, çocukları için çalışıyorlar ya da çalış(a)mıyorlar ve çocukları için hayatta kalmaktalar. Bu nedenle, şiddet gören kadın için şiddet ortamından uzaklaşmak ve bağımsız yaşama geçme sürecinde çocuklar belirleyici bir rol üstlenmektedir. Örneğin altı çocuk sahibi Kezban (36), çocukları için katlanma ve şiddet ortamından ayrılma sürecini şöyle anlatıyor:

Ben 19 yıl evlatlarım için çektim. Değişen hiçbir şey olmadı, adam beni gapıya goydu. Ha kızlarıma bişey olur, ha uğullarıma bişey olur. Ha şu olur ha bu olur. Ben de evlatlarım için çektim. Bahtım evlatlarım büyüdüler, ergen yaşa geldiler. Her şey onların gözün önünde olupbitti. Çocuklarım etkilendiler. 15 yaşındaki kızım sinir felci geçirdi, anjiyo oldu. Ben de artı kabul etmedim. Gerçekten de bi anne 6 çocuğuna gurban olmalı her zaman. Ama keşke gurban ben tek olsaydım. Artık çocuklar da etkileniyodu hem de kötü şekilde etkileniyodu. Ben de böyle çıktım geldim.

2017 yılında on dokuzuncusu düzenlenen sığınmaevleri kurultayının on birincisinde kaleme alınan bildiride sığınmaevlerinin çocuklar için de barınaklar olduğu ve bu noktanın göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır;

Sığınaklar aynı zamanda çocuklar içindir, ancak çoğu kez çocukların ihtiyaçları yeterince göz önüne alınmamaktadır. Sığınakta kalan çocuklar birey olarak görülmeli, sığınağın fiziksel ko-

7 (Arman 2011)

şulları ve çalışma biçimi onların ihtiyaçlarını göz önüne alarak düzenlenmeli, onların yaşadıkları ve tanık oldukları şiddetle ilgili uzmanlaşmış bir çalışan sığınmakta görevlendirilmelidir (Onbirinci Sığınaklar Kurultayı, 20078).

Sığınmaevinde kalan çocuklar genellikle ya doğrudan şiddet görmüş ya da aile içi şiddete tanıklık ederek ikincil istismara maruz kalmış bir grubu oluşturmaktadır. Bu nedenle, kadınlar için hizmet veren sığınmaevlerini aynı zamanda çocuk sığınakları olarak da kabul etmek gerekmektedir. Sığınmaevinde kalan çocuklara yönelik hizmetler, onların fiziksel güvenliğini sağlamayı; zihinsel ve duygusal sağlığını ve mutluluğunu geliştirmeyi; anne-çocuk ilişkisini desteklemeyi amaçlamalıdır (Apelt ve ark., 2017). Bu hizmetler kapsamında, çocuğun örselenme yaşantılarının üstesinden gelmesi, sığınmaevindeki yeni yaşama uyum sağlaması ve sığınmaevi koşullarından kaynaklanan olumsuz duygularla ve uyum sorunları ile etkin biçimde başa çıkması için kesintisiz psiko-sosyal destek verilmelidir. Duygusal çalışmanın yanı sıra çocuklara tıbbi bakım ve akademik destek sağlanmakta ve annelere çocuk yetiştirme konularında bilgi verilmektedir. Ayrıca, mahkemede ifade vermesi gereken bir çocuğun duruşmaya zihinsel olarak hazırlanmasına yardım edilmekte ve hukuki süreç sırasında çocuğa eşlik edilmektedir. Çocuklara yönelik hizmetler bireysel danışmanlık, grup çalışması, oyun terapisi, sanat terapisi, eğlendirici ve eğitici faaliyetler gibi yöntemler kullanılarak sunulmaktadır (Apelt ve ark.,2007; KSGM, 2008).

Yapılan çalışmalar (Lundy ve Grossman 2001; Görgün ve ark., 2015; Nadir, 2017) şiddete uğrayan kadınların kimi zaman çocukları ile ilgilenmediğini ya da çocuğa şiddet uygulamak gibi davranışlar içinde olabildiğini göstermektedir. Şiddet gören çocuğun yaşadığı travmayı devam ettirmemesi ve şiddet görmüş annesinin şiddet nesnesi haline gelmemesi için sığınmaevinde çocuklara yönelik verilecek destek ve hizmetlerin iyi planlanmış olması gerekmektedir. Bu açıdan da sığınmaevleri kilit bir önemdedir. Bu nedenle, sığınmaevinde annesiyle birlikte kalan çocuğa verilen hizmet ve destek kadınlara yapılmış bir iyilik değil, sığınmaevinin temel görevlerinden biridir. Güvenli bir barınak olma özelliğinin yanı sıra sığınmaevleri, kadınlar ve çocukların güçlenmelerini, yaşadıkları travmatik deneyimlerle mücadele edebilmelerini, birbirleri ve çevreleri ile sağlıklı iletişim kurabilmelerini, kendine güvenlerini yeniden kazanabilmelerini ve bağımsız yaşama geçebilmelerini sağlayan, tüm bunlara yönelik olanakları sunan bir yer olma özelliği göstermelidir.

5.6. Sığınmaevinin Fiziki Koşullarının Yarattığı Problemler

Sığınmaevlerinin fiziki koşullarının hem kalan kadınlar hem de çocuklar için uygun olması önem arz etmektedir. Hem bu çalışmada hem de Sallan-Gül'ün yaptığı çalışmada ortaya çıkan sonuç, Türkiye'de araştırmalara konu olan birçok sığınmaevinin kadın ve çocukların ihtiyaçlarına göre dizayn edilmediğidir. Sallan-Gül'ün belirttiğine göre (2013), son yıllarda dünyada mekânsal ve fiziksel yeterlilikleri bakımından ideal olan sığınmaevi modellerinden birisi "aile odası" uygulamasıdır. Bu odalar içinde tuvaleti ve banyosu olan tek kişilik odadır. Bu aile odası modelinde kadınlar, çocuklarıyla birlikte kalabilmekte, birçok sığınmaevinde danışma merkezi de yer verilmekte, bu merkezler sayesinde kadınları güçlendirme ile destek mekanizmaları kolaylıkla harekete geçirilebilmektedir. Bu tarz sığınmaevlerinde kadınların mahremiyetlerini sağlayacak mekânsal ve yönetsel düzenlemeler yapılmakta ve kadınların sosyalleşmelerine olanak tanıyacak rahatlatma mekânları oluşturulmaktadır. Örneğin bahçenin yanı sıra kadınlar için hobi odası, televizyon odası, kütüphane ve spor salonları gibi farklı fiziksel mekânlar da oluşturulmaktadır. Ancak Türkiye'de genel olarak tek tip bir sığınmaevi modeli hakimdir. Yani tek tip yapı içinde bütün sorunların çözülmesi beklenerek can güvenliği olan kadınlar ile hamile kadın-

lar aynı yerde kalabilmekte; hatta bazı sığınmaevlerinde kadınlar koğuş sisteminde kalmakta, çocuklu kadınlar ile çocuksuz kadınlar aynı odayı paylaşabilmekte, kadınlar tek kişilik yataklarda çocuklarıyla yatabilmektedir. Çalışmaya konu olan sığınmaevlerinden birisi Avrupa Birliği standartlarında aile odası sistemine göre inşa edilmiş ancak pratikte uygulamanın böyle olmadığı ifade edilmiştir. Bu da kadın ve çocukların mahremiyetlerinin korunmasının, kadın ve çocukların farklı ihtiyaç ve özelliklerinin olabileceğinin görmezden gelindiğinin bir göstergesidir.

“Şiddetten Uzakta bir Sığınak Nasıl Kurulur? Nasıl Yürütülür?” (Apelt ve ark., 2007) isimli çalışmada, kadınlar kadın ve çocukların nitelikli bir yaşam sürebilmeleri için sığınmaevinin sahip olması gereken fiziki yeterlilikler şu şekilde belirlenmiştir;

- Kadınlar ve çocukları için yaşama birimleri (her kadına ve çocuğuna /çocuklarına 1 oda),
- Geniş aileler için fazladan bir oda,
- Her aile için bir banyo,
- İki ünite tarafından paylaşılan bir banyo,
- Geniş bir mutfak (eğer yaşama birimlerinde yemek pişirme imkânı yoksa),
- Toplantı odası (günlük ve haftalık ev toplantıları için) = yemek odası,
- Kadınlar için oturma odası/odaları (kütüphane, televizyon, müzik seti, çay / kahve yapma imkânı),
- Bilgisayarlarla donatılmış çalışma / seminer odası,
- Çocuklar için oyun odaları (sığınmaevinin büyüklüğüne bağlı olarak),
- Farklı yaş grupları çocuklar için farklı odalar (0-5 yaş, 6-12 yaş, 12+),
- Farklı yaş grupları çocuklara uygun oyuncak ve eşya ile donatılmış faaliyet odası, okuma ve ödev yapma / çalışma odası (sessiz)

Aynı şekilde “Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmeliği”nin⁸ 8. maddesinde de kadın ve varsa çocukları için ayrı bir oda verilmesi, konukevinin kapasitesine uygun sayı ve genişlikte salon, oturma odası, yemek odası ve kadınlar için etkinlik odasının bulunması, konukevinin resmiyetten uzak, yuva sıcaklığı sağlayacak şekilde, kadınların ve çocukların rahat etmelerini sağlamak üzere ihtiyaçları gözetilerek döşenmesine gerektiğine yönelik ibare vardır. Ancak çalışmanın yapıldığı sığınmaevlerinin bu yönetmelik çıkmadan önce kurulmuş olması, bu kriterlere uygunluk konusunda sıkıntı yaratmaktadır. Çalışma yapılan sığınmaevlerinin hem aile odası özelliklerine hem de ilgili yönetmeliğe uygun kriterleri taşımadığı hatta bazı sığınakların da olabildiğince kötü koşullar içerisinde hizmet verdiği görülmüştür:

Televizyon bir salonda ve koltuklar çok pis, yırtık. Koltuklara her oturduğumuzda kaşınıyoruz, vücudumuz kabarıyor. Çocuklarımızın diline kadar kabarcıklar çıktı, mikrop kaptı (Güzin, 28) Annenin yanında çocuk da o acıyı çekiyor. Neden dersiniz, ortam sağlıklı değil, çocuklara göre bir ortam yok. Var ama yok. Mesela yerde halı yok, çocuğum apalamak istiyor mesela apalayamıyor, ben yatağın üstünde onu kaç kere düşürdüm. Sürekli hareket etmek istiyor, sürekli kucağımda tutuyorum, o da özgür kalıp keşfetmek istiyor. Yere bırakmıyorum, her yer pis, kırık dökük. Hiç çocuklara uygun bir ortam yok. Öbür oğlum desen kreş de kötü. Çocuğumla oda da ihtiyaçlarımızı karşılayabileceğimiz bir ortam yok. Eksiklerimizi söyledim ama ilgilenen olmadı. Çocuklar çok çabuk pislettikleri için üstlerini bulamıyorsun yedik (Suna, 27).

8 İlgili yönetmelik, 2013 yılında Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130105-5.htm>

Sığınmaevinin fiziki koşullarının yetersizliğinin yanısıra sığınmaevi yaşantısında kuralların fazla olduğunu ifade eden bazı kadınlar bu yaşantıyı “hapishane” yaşantısına yakın bir tanımlama ile ifade etmektedir:

Ben dua ediyorum, iyi ki ben çocuklarımı buraya getirmemişim. Yani nasıl diyeyim hapishane gibi demeyelim de, oradaki kurallar da olması lazım belli başlı. Çocuklar belirli bir noktaya kadar sıkılıyorlar. Ev hayatından gelip de kurallı bir ortama girmek (Melek, 29)

5.7. Çocuklara Yönelik Hizmetler ve Bu Hizmetlerin Niteliği

Sığınmaevlerinde kalan kadınların ihtiyacı olan şeyler; kendini güvenli hissetmek, iyi ve ge-
cindirecek bir iş sahibi olmak ve çocukları için kaliteli gündüz bakım hizmetleridir. Bu nedenle kadınları çocuklarına yönelik yardım ve hizmetler konusunda da beklenti içindedirler. Kadınların büyük bir kısmı kaldıkları sığınmaevinin kreş ve eğitim gibi çocuklara yönelik hizmetlerinin yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Sığınmaevlerinin yarısında çocuklar için bir oyun odası ya yoktur ya da yararlandırılmada sıkıntı yaşanmaktadır (Sallan-Gül, 2013).

Görüşülen kadınların sığınmaevinde yaşama dair anlatılarında hem kendileri için hem de çocukları için bir oyun odasına özellikle de kreşin önemine dikkat çekmişlerdir. Çalışma yapıldığı dönemde sığınmaevlerinden bazılarında kreş öğretmeni olmadığından kreş uygulaması da yapılmamaktayken bazı sığınmaevlerinde ise kreş öğretmeni izinli olduğu için kreş hizmeti verilmemekteydi. Kadınlarla birlikte çocukların aynı mekân paylaşmaları ve çocukların bakılmak/oyun oynamak/eğlenmek/öğrenmek gibi ihtiyaçlarını karşılayacak öğretmenin olduğu bir mekânın (kreşin) olması gerekliliği kadınlar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir:

Çocuklar için kreş olmalı. Buradaki kadınlar hayatını anlatıyor. Ben 25 yaşındayım, bu yaşım da bana bile ağır geldi, bu insanların yaşadıkları hani anlata anlata inan ki, bana bile ağır geldi. O çocukların duymasını istemiyorum. Hani uzaklaşınlar. Çünkü o psikolojiyi ömür boyu atamazlar. Anneleri dediğim gibi zaten sıkıntılılar ilgilenemiyorlar. (Türkan, 25 yaş)

Evet, bi kreş olsa iyi olurdu çocuklara. Çocuklar orda bağırsın çağırsın oyun oynasınlar. Çocuklara susun hep dediğimden çocukların kafası karışıyor. Onlar da kendi kafasını dinlesin, çalışsınlar, okuyanlar okusunlar ama çocuklar sürekli ortamda kalabalıkta sıkılırlar yani. (Gönül, 25 yaş)
Çocuklarla ilgilenen farklı birinin olması, çocuk parkı olması iyi olur. Çocuklar dört duvar arasında sürekli. Oyuncak atıyorlar sürekli, yere bastıkları şeyle koltukların tepesinde geziyorlar. Çoğu arkadaş ondan enfeksiyon kapmış. Önce çocukları düşünmek lazım. (Çağla, 29 yaş)

Sığınmaevinde kalan çocukların zamanlarını geçirebilecekleri bir kreşin olmaması sadece çocukları değil beraberlerindeki annelerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Çocuklar için bir ihtiyaç olma özelliği gösteren kreş hizmeti, kadınların sığınmaevi sonrası bağımsız yaşama geçebilmek için ihtiyaçları olan işgücü piyasasına girebilmelerinin de ön koşulu gibi durmaktadır. Kadınların çalışabilmeleri için hem beraberlerindeki çocuklarını bırakabilecekleri bir kreşe, okul çağındaki çocuklar için etüde ve bu hizmetlerin saatlerinin esnek bir şekilde düzenlenmesine ihtiyaçları bulunmaktadır:

Çocuklara mesela bir oyun odası veya bi kreş de olabilirdi. Çünkü bak birçok insan çalışacak burda, küçük çocuğu olanlar çalışamıyo. Kadınlar mecbur çocukların kimi beş altı yaşında iş yerine götürsek patron kabul etmez. (Türkan, 25 yaş)

Kreşin varlığıyla birlikte çalışma saatlerinin uygunluğu da kadınlar ve çocuklar için önemli olmaktadır. Çalışan annelerin işten çıkış ve sığınmaevine varış saatinin kreş saatinden geç olması hem anneler hem de çocuklar için bir problem oluşturabilmektedir. Örneğin, 29 yaşındaki bir çocuk annesi Macide, bulunduğu işin çalışma saatlerinin çocuğunun kreş saatinden daha geç olmasının yarattığı sıkıntıyı yönetime bildirmesine rağmen yönetimin bir çözüm önerisi geliştirmediğini belirtmiştir:

Kreş saatlerinin uzun olmasını isterdim. Dün mesela iş buldum ama çocuğun kreş saati erken bitiyor. Yöneticilere söylüyoruz. O çocuğun kreş saatine göre iş bulun demişti ama böyle bir iş yok. Ben yatılı bir iş bakacağım.

38 yaşındaki üç çocuk annesi Cahide de kreşte öğretmenin olmaması ve saat 5'te bitmesi nedeniyle çalışmadığını söylüyor:

Çalışırım, iş de bulurum ama kreş olmadığından zorda kalıyorum. Çocuğum kreşi çok seviyor ama öğretmen yok. Kreş 5'te bitirmiş ama ben 5'te biten iş bulamam ki.

Ayrıca kreşin olması tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Kreşin kreş öğretmenin izin dönemlerinde bile hizmet verir olması, verilen hizmetin nitelikli olması gerekmektedir. Daha önce saat 9-5 aralığındaki kreş hizmetini saat 6'ya çeken, kreş öğretmeni izinli olduğu için kreş hizmeti verilmeyen bir sığınmaevinin müdürü şöyle demiştir;

Çalışmaya devam eden kadınlara kreş hocası yok izin alın demiyoruz tabi ki. Kreş hocası yok ama çocuklar televizyon odasında zaman geçiriyorlar (Ç9).

Yukarıdaki ifadeden de anladığımız üzere, birçok sığınmaevi kreş hizmeti verilmesi kriterini karşılarken nitelikli hizmet verme kriterini karşılayamamaktadır. Kreş hizmetinin tüm düzenlemelerinin çocuklara ve beraberindeki annelerine özellikle de çalışan kadına göre yapılmadığının örnekleriyle de karşılaşılmıştır. Örneğin saat 9'da başladığı için erken işe giden kadınların çocukları için sığınak müdürü şöyle demektedir:

Bizim kurumumuzda kreş 9'da başlıyor. Öğretmenimiz 8'de geliyor çıkıyor odasına. Ama kahvaltısı 8-9 olduğu için çoğu çocuk kahvaltısını 9'a doğru tamamlıyor. İşe gidecek kadın kalktığında çocuğunun kahvaltısını kendi yaptırıyorsa öğretmen geldiğinde biz zaten çocuğu kreşe alıyoruz 8'de. Ama kahvaltısını yapmayınca alamıyoruz (Ç9).

İçinde kreşi olan sığınakta çocuğuyla yaşayan Çiçek de kreşin fiziki yetersizliğinden bahsetmektedir:

Çocukların eğitimi açısından biraz daha iyi olmasını isterdim, kreş odası çok küçük ve oyuncak dolu. Çocuklar bugün kim topluyor, benim annem topluyor, az dağıtıyım diye düşünüyor mesela. O düşüncede var çocuklarda. Oyuncak sesi, gürültü falan, mesela diyorlar ki çocuklarınızın başında durun, sürekli çocuğun peşinde koşmak zorundayım.

Daha önce İzmir'de bir sığınmaevinde kalmış Özlem farklı sığınmaevlerinde verilen kreş

hizmetlerini karşılaştırarak çalışma bünyesindeki bir sığınmaevlerinin bu anlamda ne kadar yetersiz hizmet verdiğini gözler önüne sermektedir:

Orada şu çocukların çok hoşuna gitmişti, kreş var. Kreşte akşama kadar bir şeyler yapıyorlardı. Boyama, oyun, şarkı falan çocuklar oraya gitmek için can atıyorlardı. Burada yok, burada sürekli uyutuyorlar çocukları. Kendileri de uyuyorlar zaten. O benim canımı çok sıkıyor. Her gittiğimde personeller uyuyor. Normalde çocukları 1-1.5 saatten fazla uyutmamak gerekir. Burada 3-4 saat uyutuyorlar. Gitmek istemiyor çocuklar. Benim kızım, kreş yüzünden çok ateşlendi gitmemek için. Sürekli uyuyorum, ben gitmek istemiyordum diyordu. Normalde okula gitmeyi çok seven bir çocuk. Daha okula başlamadan okumayı söktü. Ama kreşe gitmek istemedi. Bende 1-2 gün takip ettim. Baktım 3-4 saat uyuyor çocuklar, hiçbir şey yapmıyorlar. Sabah geliyorlar bir çizgi film açıyorlar tamam bitti. Öğlen yemek, uyku, uykudan sonra anneler geliyor zaten direk. Çocuklar hiçbir şey yapamıyor ki. Aslında çok güzel büyük mekan, çocukların rahat edebileceği bir ortam. Mesela bir de şu var. 4'e kadar kreş var, 4'ten sonra kimse kimsenin çocuğunu emanet almak istemiyor. Sorumluluk kabul etmiyor. Çalışanlar işten çıkıyor mecburen. Bizde diyoruz ki anneler olarak, 7'ye kadar dursunlar, bizde çalışalım, bir an önce düzenimizi kurup buradan çıkalım.

Hatta bir sığınmaevinde gözetmen olarak çalışan Ç 12 de kreş hizmetinin yetersiz olduğunu söylüyor;

... kreş birimi için çok ilgili olduğunu düşünmüyorum. Hata zaman zaman çocuklar korkutuluyor nefret ettiriyorlar kreşten. Sürekli uyutuluyorlar o yüzden de akşam uyumuyorlar. Sürekli televizyon izliyorlar. İlk başlarda çok güzeldi normal kreş gibi bırakıyodun anneden ayrı oluyordu 5'ten sonra alıyorlardı anneler çok ilgileniyordu şimdi kadın zaten kötü durumda geliyor muhakkak bağıyor.. Baya bı sıkıntı. Kadınlar çalışmıyorlar çocuklar kreşe gitmek istemediği için orda ilgi görmüyor çocuk.

Şiddet gören kadınlara yönelik verilen destek ve hizmetler hem kadının ve beraberindeki çocukların güçsüzlüğün üstesinden gelmesine hem de bu kadınların (yeniden) rotasını kendilerinin çizeceği bir hayatı yaşayabilmeleri için güçlenmelerine olanak sağlar nitelikte olmalıdır. İşte çocuklara yönelik verilecek etkin bir kreş, etüt ve bakım hizmeti çocuğu güçlendirirken kadının da çalışmasına, işgücü piyasasına girerek ekonomik anlamda bağımsızlaşmasına olanak sağlayacak ve güçlenen kadınla birlikte beraberindeki çocuğunun/çocuklarının da güçlenmesine olanak sağlayacaktır. Bu nedenle kadınların güçlenmesine olanak verecek çocuklara yönelik düzenlemelerin de (kreş hizmeti, vb.) verilmesi önem arz etmektedir.

Sırf bakım hizmeti yeterli olmadığı için çocuğunu yanına alamayan kadınlar da var:

...çocuğumla görüştüm. Anne gelmiyor musun, ben derslerimi yapamıyorum, kimse yardım etmiyor, öğretmenim ceza veriyor yapmadığım için diye ağlıyordu. O da zoruma gidiyor ama yine de bir şey yapamıyorum. Çocuğumu buraya alsam, zaten buradaki çocuklar sıkıntı yaşıyor. Bir de anneleri birbirlerine emanet edince söyleniyorlar arkalarından ondan çekindim. Bir görevli olsa çocuklarla ilgilecek anneler içinde sıkıntı olmazdı. (Sümeyye, 29)

5.8. Çocuklara Sunula(maya)n Psikolojik Destek

Çocuk istismarı ve aile sorunları nedeniyle sığınaklarda kalan ergenlerle yapılan bir başka çalışmada da, istismar yaşantıları ile ilişkili olarak düşük benlik saygısı, dış denetim odağına sahip olma ve uyum güçlükleri gibi problemler tanımlanmıştır (Simmons ve Weinman, 1991). Doğrudan istismara maruz kalmasa da ebeveynleri arasındaki şiddet yaşantılarına (genellikle de babaları tarafından annelerine uygulanan) tanık olan çocuklar da yoğun korku ve anksiyete duyguları, ilişki sorunları, akademik güçlükler ile birlikte “farklı olmaya” ilişkin kaygılar ve düşük benlik saygısı bildirmişlerdir. Ayrıca bu çocukların kaygı bozuklukları, yeme ve uyku bozuklukları, psikosomatik belirtiler gibi tepkiler vermeleri de olasıdır (Buckley, Holt, Whelan, 2007; Akpınar, 2011; Altınay ve Arat, 2008; Mavili Aktaş, 2006; Ross, 2011)

Çocukların şiddet travmasını atlatabilmeleri ve sosyal yaşama entegre olabilmeleri için yardım ve desteğe gereksinimleri vardır. Bu nedenle de sığınmaevlerinde çalışan meslek elemanlarının müdahalelerinin ve sığınmaevi politikalarının önemli bir başka odağı da çocuklar olmalıdır. Bu nedenle meslek elemanlarının çocuk gelişimi, yaş dönemlerine göre gelişimdeki riskler ve fırsatlar, şiddetin çocuklar üzerindeki etkisi, çocukla iletişim gibi konularda da bilgi ve beceri sahibi olması gerekmektedir.

Anneleri ile sığınmaevine gelen çocuklar çoğunlukla şiddetin dolaylı veya doğrudan etkilenenleri olabilmektedir. Ayrıca sığınmaevinde kalan çocukların neredeyse tamamı annelerinin yaşadıkları şiddete tanık olmuş yani şiddet ortamında büyümüş çocuklardır. Amerika’da yapılan bir araştırmaya göre kadınların kötü muameleye maruz kaldıkları durumların % 70’inde çocuklar da doğrudan şiddetten etkilenmektedirler (Bowker, Arbitell ve Mc Ferron, 1988). Dolayısıyla sığınmaevinde kaldıkları süreçte onların psikolojik sağlıklarına katkıda bulunacak desteklerin olması bazı kadınlar tarafından dile getirilmiştir. Örneğin, iki çocuk annesi Özgül (27 yaş), duygusal yönden çökük olduğunu söylediği çocuğu için psikolojik destek bekliyor:

Çocuklar biraz perişan oldu. Öbür çocuğum da duygusal yönden biraz çökük çünkü onun önünde yaşandı şiddet olayı. Psikolojik bir destek görmedik, sadece benimle konuştu ama çocuğumla konuşmadı. Konuşması gerekiyordu bence. Çünkü resim çizdiğinde hapishaneleri çizmişti. Söylemiştim ama pek ilgilenilmedi.

Daha önce de bahsedildiği gibi çocuklar sosyal çevrelerinden, akranlarından, okullarından uzaklaşmak zorunda kalmak, sığınmaevinde yaşamak zorunda olmak ve bu nedenle bir yere ait olamama hissi, çocuklar için farklı travmaları da beraberinde getirebilmektedir.

...çocuklar için zor oluyor. Evden ayrıldığımızda kızım ağlayarak kalkıp yanıma geliyordu gece. Noldu kızım, anne başka bir sığınmaevindeymişiz, bir adam bizi kesmeye geliyor di-yordu. Ben sakinleştirdim de öyle uyudu. Ben onlar için sağlam olmaya çalışıyorum. (Berna, 33)

Kreş ile birlikte etkinliklerin olması çocukların psikolojik sağlıkları için önemli. Üç çocuk annesi Ela’nın ifade ettiği gibi çocuklar şiddete tanık oluyorlar, unutmaları kolay olmuyor ve bunu önlemenin yolu olarak eğitici etkinlikler olmalı:

Her sabah çocukları alsın götürsünler, hani böyle eğlence böyle şey gibi eğitici gibi. ... Beş yaşındaki çocuk şiddeti o yaşta görüyo. Hani annesine babasının şiddet uyguladığını görüyo o

çocuk belleğinin altında o şekilde yetişiyö. O çocuk da şiddet uygulamaya başlıyö. Bakıyosun ileride o çocuk da eşine ve çocuğuna şiddet uyguluyö.

Ela'nın ifade ettiğı ileride eşine, çocuğuna şiddet uygulama durumu, aile içindeki şiddetin çoklukla nesilden nesile "geçmesi" tespiti ile tutarlıdır. Appelt, Höllrieg ve Logar'a göre (aktaran Logar ve Çitak, tarihsiz, s. 1) aile içinde şiddet yaşayan çocukların kendilerinin mağdur durumuna düşme (kız çocuklar) veya şiddet uygulayan kişi olma (erkek çocuklar) riskleri daha yüksektir. Ve bu durum nesilden nesile aktarılır.

Kreş yetersiz, çocuk psikolojisi alanında uzman bir psikoloğa ihtiyaç olduğı belirtiliyor. Benzer ihtiyacı, çocuklarla zaman geçiren kreş öğretmeni Ç17 de belirtmiştir:

Bizim çocuklarla ilgilenen bir psikoloğa ihtiyacımız var, bence. Daha fazla çocuklarla ilgilenecek yani tamam ben yardımcı öğretmenim kendi adıma psikolojik olarak onlara çok destek veremem. Psikolojik eğitim almış birinden destek almaları önemli onlar için. Yemeden, içmeden önce çocuklar için önemli olan o. Bu konuda annelere de destek olunmalı, anlatılmalı, çocuğuna da ilgilenmelisin denmeli. Bu konu biraz şey oluyor, anne kafasını toplasın, dinlensin deniyor ama çocuk çok etkileniyor bundan.

Hughes da (aktaran Sallan-Gül, 2013) kadınların yaşadıkları şiddet nedeniyle yoğun stresli olmaları ve travma sonrası depresyonu atlatamamalarından dolayı sığınmaevlerinde çocuklarına daha az ilgi göstermekte ve onları yeterince desteklemediklerini belirtmektedir. Yani şiddet gören kadın travma yaşamakta ve yeterli psikolojik destek verilmediğinden bu durumdan kurtulamamaktadır. Bu nedenle, kreş öğretmenin yapılmasını uygun gördüğü şiddet gören kadına çocuğuna ilgilenmelisin önerisi ve telkinin travma geçire kadın için çok da etkili olmayacağı düşünülmektedir. Bunun yerine eş zamanlı olarak kadına ve çocuğa destek verilmesi, süreç içerisinde her iki tarafın da iyilik haline ulaşmasını sağlayacaktır.

5.9. Çocukların Geleceğine Dair Umutlar

Görüşme yapılan kadınların devletten en büyük beklentileri çocukları ile başlarını sokabilecekleri, "namusları" ile yaşayabilecekleri bir ev ve işin varlığıdır. Bu çalışmada çocukların umut ve beklentilerinin ne yönde olduğı doğrudan çocuklara sorulamamış kadınların verdikleri cevaplar üzerinden yorumlama yapılmıştır. Nadir'in (2017) doğrudan şiddet gören, şiddete tanıklık eden çocuklarla yaptığı çalışmadaki devletten beklentilere dair sonuçlar ile bu araştırmadaki kadınların devletten beklentileri birbirinden hiç de farklı değildir. Nadir'in çalışmasında çocuklar, devletten maddi yardım, danışmanlık hizmeti ve şiddeti uygulayana yönelik müdahaleler şeklinde önemli taleplerde bulunmuşlardır.

Bu çalışmada da, kreş öğretmeni olarak çalışan Ç17'nin söyledikleri eksik ama doğru:

Bazı yaptığı hareketleri gerçekten canı sıkkın olduğı için yaptığını hissediyorum ya da annesinin ilgilenmediğini gelip anlattığı zaman gerçekten üzüliyorum benim de elimden hiçbir şey gelmiyor. Bu tür şeyleri de paylaşıyö çocuklar çok üzüliyorlar. Sığınmalarda özellikle kadının ön planda olduğunu düşünüyorum çok yanlış geliyor. Bilmiyorum belki yanlıştır benim fikrim, ama bence çocuklar öncelikli olmalı. Mağdur kadın ama çocuğın ne suçu var yani buraya gelen çocuk hep ikinci plana atılıyor. Anne dinlensin siz çocukla ilgilenin, çocuk anneyle bir şeyler paylaşmak istiyor, yok.

Kadınların yarısı (%52) sığınmaevi sonrasında iş bularak çocuklarıyla birlikte kendi hayatlarını kurmak istemektedirler (Sallan-Gül, 2013). Özellikle yöneticilerin kişisel gayretleri, toplumsal çevreleri bu süreçte kurumlardan daha fazla rol oynamaktadır. Kadınların eğitim, iş deneyim ve sosyalleşme kapasitelerinin düşük olması gibi nedenlerle daha çok geçici ve günlük işleri ya da yatılı yaşlı ve çocuk bakıcılığı, temizlik işleri ve tekstil ve turizm gibi sektörlerde patronaj ilişkileriyle iş bulmaktadırlar. Oysa kadınların ekonomik bağımsızlığını sağlayacak programların geliştirilmesi yönündeki girişimler kurumsal düzeyde olmalıdır (Sallan-Gül, 2013:182-183). Bu çalışmada da sığınmaevi çalışanları, kadınların işe yerleştirilmesinin daha çok sığınmaevi müdürü ve/veya koordinatörünün kişisel ilişkileri ve sosyal çevreleri ile yapıldığını belirtmişlerdir. Kadınların çocuklarıyla birlikte bağımsız yaşamlarını planlaması noktasında kurumsal bir çaba ve profesyonelleşme görülmemektedir. Bu da Türkiye’de hangi sığınmaevinde kalırsanız kalın, çocuk veya kadın farketmeksizin benzer gelecek kaygısı yaşandığının bir göstergesidir.

6. Son Söz...

Bu çalışma Ankara ilinde dört yerel yönetime bağlı sığınmaevinde 43 kadın ile yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgulara dayanmaktadır. Büyük bir araştırmanın bir parçası olan bu çalışmada, görüşülen bazı meslek elemanlarının ifadelerine de yer verilmiştir. Çalışma kapsamında cevap aranan sorular, sığınmaevinde kalan çocuklara ne tür hizmet ve destek programları (psikolojik, ekonomik, sağlık hizmeti, eğitim hizmeti, vb.) sunulduğu ve bu hizmet ve desteklerin niteliğinin nasıl olduğu yönündedir. Ancak şiddet görmüş kadınların anlatılarından yola çıkılarak çocukların sığınmaevi sürecinden önceki şiddet deneyimlerine de odaklanılmıştır. Verilerin analizinden elde edilen bulgulara göre, çalışma yapılan sığınmaevlerinde anneleriyle birlikte kalan çocuklar hem sığınmaevi öncesinde hem de sığınmaevi sürecinde ikincil istismara maruz kalmaktadırlar. Çünkü çocuklar şiddeti annelerinin ve sığınmaevinde kalan diğer kadınların deneyim paylaşımlarından tekrar tekrar dinlemektedirler. Ayrıca çocuklar sığınmaevine gelmeden önce de ebeveynleri özellikle de babaları tarafından şiddetin her türlüsüne maruz kalmaktadırlar. Diğer yandan çocuk şiddet gören kadın için farklı anlamlar taşımaktadır. Çocuk hem şiddet ortamında kalmasının hem de şiddet ortamından uzaklaşmasının bir gerekçesi hem kadının yaşama/ayakta kalma nedeni hem de bağımsız yaşama geçmek ve kendi ayakları üzerinde durma hedefinin sebebi olabilmektedir. Bu nedenle çocuğun iyilik hali ile şiddet gören kadının iyilik hali doğru orantılıdır. Çocuklu kadınlar kendi deyimleriyle “çocukları için yaşamaktadırlar”. Bu nedenle, anne sığınmaevi sürecinde çocuğuna yönelik daha korumacı davranabilmektedir. Bu da çocuğun akranları ile kurdukları ilişkiden anneden bağımsızlaşma sürecine kadar gibi birçok alanı olumsuz etkileyebilmektedir.

Sığınmaevine annesi ile birlikte gelen çocuğun yaşadığı temel yetersizliklerden birisi, sığınmaevlerinin fiziki özelliklerinin çocuklara yönelik düzenlenmemiş olmasıdır. Yani sığınmaevleri birçok Avrupa ülkesinde uygulanan aile odası yani oda içerisinde çocuk ve anne için ayrı yatak, tuvalet ve banyo gibi ihtiyaçları gideren formatta değil de bir oda içerisinde farklı kadın ve çocukların birlikte yaşadığı, anne ile çocuğun aynı yatak içerisinde yattığı bir mekan şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca sığınmaevi içerisindeki ortak kullanım alanlarındaki eşyaların eski ve pis olması da çocukların sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Okul öncesi çocuklar için en önemli sorun kreş olmamasıyken okul çağındaki çocuklar için de etüt olmaması bir diğer sorundur. Ayrıca varolan kreş ve etüt hizmetlerinin saatlerinin çalışan çocuklu anneler için düzenlenmemesi de karşılaşılan bir diğer sorundur. Bu hizmetlerin yokluğu hem çocukları hem de kadınların bağımsız yaşama geçişleri için gerekli olan güçlenme pratikle-

rini olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı zamanda verilen kreş, etüt gibi hizmetlerin niteliği de tartışılması gereken bir diğer noktadır. Şiddeti deneyimleyen ve tanıklık eden, sığınmaevi sürecinde de ikincil travmaya maruz kalan çocuklar için gerekli olan desteklerden en önemlisi psikolojiktir. Ancak çalışmaya konu olan dört sığınmaevinde kalan çocuklara etkin bir psikolojik destek sunulmadığı da ortaya çıkan sonuçlardır.

Özetlemek gerekirse kaçmak zorunda kaldıkları şiddet ortam ile buldukları sığınmaevleri karşılaştırıldığında, çocuklar için sığınmaevleri daha tercih edilebilir konumdayken sığınmaevlerindeki yetersizlik ve nitelik eksikliği, çocukların gelişimini ve bağımsızlaşarak güçlenmelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Yukarıda sıralanan eksiklere yönelik geliştirilecek politikalara yol göstermesi açısından birkaç ögeyi, öneriyi ve bunların yerine getirilmesini sağlayacak koşulları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bunlardan bir tanesi, kadın ve beraberindeki çocuklarının tekrar şiddet ortamına geri dönmesini engellemek için uygun koşulları yaratmak olmalıdır. Geri dönüşü engellemenin ön koşulu da, kadına ve beraberindeki çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayacak ve onların bağımsız yaşama geçişlerini sağlayacak güçlenme pratiklerini arttırmaktır. Çünkü sığınmaevinde kalan kadınlara yeterli destek ve hizmet verilmezse kadınlar şiddet uygulayana ve şiddet ortamına geri dönebilmektedir. Özellikle küçük çocukla sığınmaevine gelen kadınlar, kreş ve bakım hizmetlerinin eksikliği ve ekonomik destek konusunda yaşadıkları yetersizlikler nedeniyle, küçük çocukları ile bağımsız yaşama geçişleri daha zor olduğu için de, şiddet ortamına geri dönmeme konusunda ne kadar kararlı olurlarsa olsunlar geri dönmek zorunda kalabilmektedirler.

Bir başka öneri ve/veya koşul, sığınmaevlerinin şiddet gören kadınların ve beraberindeki çocuklarının ihtiyaçlarına uygun bir biçimde tasarlanması, verilecek hizmetlerin de buna yönelik olarak planlanması gerekmektedir. Buradaki temel hedef, kadın ve çocukların barınabilecekleri, başlarını sokabilecekleri bir yer olmanın ötesine geçebilmelidir. Gerekli olan, işletme anlayışı şiddet görmüş kadınların ve çocukların kendilerine özgü ihtiyaçlarını cevaplamaya uygun bir kadın sığınakları sistemidir. Koruma ve güvenlik bir sığınacağın en önemli ölçütlerindenken kadınların ve çocukların kendi kaderlerini tayin haklarını bir kez daha kaybetmek zorunda kalacakları kurumlara teslim edilmemeleri de bu ölçütler kadar önemlidir. Kadın sığınaklarının plan ve hedefleri, kadınları ve çocukları güçlendirmeye yönelik olmalıdır (Appelt ve ark., 2007). Overlien'in yaptığı çalışmada (2011) sığınmaevlerinin çocuklar için bir rehabilite yeri ve onları iyi hissettiren bir alan olduğu ortaya konulmuştur. 1989 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi başta olmak üzere bu alandaki yasal düzenlemeler çocukların şiddet içermeyen bir ortamda büyüyerek mevcut potansiyelini de kullanabilmesinin olanak ve koşullarını sağlama görevini devletlere vermiştir. Bu çalışmada ortaya konulan sığınmaevlerindeki çocuklara yönelik eksik ve yetersiz hizmet ve destekler, bu çocukların potansiyellerini ortaya koymalarının önündeki en önemli engellerdir. Aynı zamanda bu eksik ve yetersiz hizmet ve destekler çocukların ihmal edilmesi şiddet biçimi yani yapısal şiddet biçimi içerisine girmektedir. Sığınmaevlerinin çocuklara yapacağı olumlu etki gözönünde bulundurularak, yapısal şiddeti yeniden üretmemesi için çocuklara verilen destek ve hizmetlerin bu çerçevede organize edilmesi ve niteliğinin artırılması gerekmektedir.

Bir diğer önemli husus ise, meslek elemanlarının çocuklarla ilgili uygulamalardaki niteliği konusudur. Sığınmaevlerinde çalışan meslek elemanlarının şiddet gören kadına danışmanlık yaparken beraberindeki çocuk/çocuklar da yapılacak müdahalenin bir başka odağı olmalıdır. Meslek uzmanları bu müdahaleyi yaparken çocuğun yaşamış olduğu olumsuz deneyim ve tanıklıkların da farkında olmalıdır. Bu nedenle de meslek elemanlarının çocukla ilgili birçok konuda (ço-

cuk gelişimi, şiddetin ve şiddete tanıklık etmenin çocuklar üzerindeki etkisi, çocukla sağlıklı iletişimin nasıl kurulacağı, vb.) bilgi ve beceri sahibi olması gerekmektedir.

Bunların yanı sıra kadın sığınmaevlerinde çocuk birimlerinin oluşturulması ve bu girişimlerin desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Çocuk biriminin işleyişi noktasında uluslararası sözleşmeler esas alınmalı, çocuğa bir iyilik yapıyormuş gibi değil verilen hizmetlerin en temel hakları olduğu gerçeğinden yola çıkarak çalışmalar yapılmalıdır. Çocuk birimi farklı öncelikleri temele alarak çalışacağından çocuk birimi ile kadına/anneye hizmet veren birimin farklı görev alanları olmalıdır. Yani çocuğun sahip olduğu haklar ile annenin sahip olduğu haklar birbirinden daha üstün ya da daha değersiz değildir. Bunun bilincinde olan birim ve çalışanları çocuğu kesinlikle görmezden gelemez.

Son olarak, sadece aile içinde gerçekleştirilen şiddeti değil şiddete tanıklık etmiş ve/veya şiddete maruz kalmış sığınmaevine annesi ile birlikte gelen çocuklara yönelik var olan yapısal şiddeti ve ikincil istismarı “görünür kılmak” önem arz etmektedir. Destek verilerek yaşadığı travmayı atlatmasına olanak sağlanan çocukların hem şimdi hem de gelecekte “şiddet uygulayıcısı” ve şiddet gören” olma konumundan uzaklaşmasına katkı verileceğine inanılmaktadır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynaklar

- Akpınar, O. (2011). *Aile içi şiddete maruz kalan kadınların aile içi şiddetle başa çıkma özyeterliliği düzeylerinin bazı değişkenlere göre yordanması* (Doktora tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Altınay, A. G. ve Arat, Y. (2007). *Türkiye’de kadına yönelik şiddet* (1. bs). İstanbul: Punto.
- Appelt, B., Kaselitz, A., & Logar, Rosa. (2007). *Şiddetten uzakta- bir sığınak nasıl kurulur? Nasıl yürütülür*, (Z. Korkman, Çev.). İstanbul: Mor Çatı Yayınları.
- Arman, A. (2011, 30 Mart). Hayatım sığınma evlerinde geçtiği için benden kim özür dileyecek?. Hürriyet. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/hayatim-siginma-evlerinde-gectigi-icin-benden-kim-ozur-dileyecek-17407779>
- Ayan, S. (2010). *Aile ve şiddet: Aile içinde çocuğa yönelik şiddet*. Ankara: Ütopya.
- Bayrakçeken-Tüzel G. ve Gediz-Gelegen, D. (2010). Evim, güzel evim: Bir sığınmaevinde feminist yapı çözümü. *Fe Dergi*, 2 (1), 43-57.
- Bernard van Leer Vakfı. (2014). Türkiye’de 0-8 yaş arasında çocuğa yönelik aile içi şiddet araştırması. (2014). Erişim adresi: <http://www.ailecocuksiddet.info/RAPOR.pdf>
- Bowker, L. H., Arbitell, M., & McFerron, J. R. (1988). On the relationship between wife beating and child abuse. In K. Yllö & M. Bograd (Eds.), *Feminist perspectives on wife abuse* (pp. 158-174). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc.
- Buckley, H., Holt, S., & Whelan, S. (2007). Listen to me! Children’s experiences of domestic violence. *Child Abuse Review*, 16, 296-310.
- Dixon L. Browne K. (2003). The heterogeneity of spouse abuse: a review, aggression and violent. *Behavior*, 8(1),107-130.
- Ehrensaft, M.K, Cohen, P., & Brown, P. (2003). How children are involved in adult domestic violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 18 (1), 18-32.
- Erkek şiddetinden kaçış: Sığınmaevlerinde 12 bini aşkın kadın ve çocuk kalıyor. (2016, 2 Aralık). (*Diken*. Erişim adresi: <http://www.diken.com.tr/siginma-evlerinde-12-bini-askin-siddet-goren-kadin-ve-cocuk-kaliyor/>)
- Erten Y. ve Ardalı C. (1996). Saldırganlık, şiddet ve terörün psikososyal yapıları. *Cogito*, 6-7, 143-163.
- Galtung, J. (1969) Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6 (3),167-191.
- Genç Hayat Vakfı (2012). Çocukların ev içinde yaşadıkları şiddet araştırması. Erişim adresi: <http://www.cocukhaklariizleme.org/wp-content/uploads/evicisiddet-arastirma.pdf>
- Görgün-Baran, A., Taşdemir-Afşar, S. Koca-Arıtan, C. ve Güney, M. D. (2015), *Kadın sığınmaevlerine çoklu bakış* (1. bs). Ankara: Konak.
- Holden, G. W. (2003). Children exposed to domestic violence and child abuse: Terminology and taxonomy. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(3), 151-160.
- Hutchison, I. W., & Hirschel, J. D. (2001). The effects of children’s presence on woman abuse. *Violence and Victims*, 16, 3-17.
- Kadın Konuquevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmeliği. (2013, 5 Ocak). Resmi Gazete (Sayı: 28519). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130105-5.htm>
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM). (2008). *Kadın sığınmaevleri kılavuzu*. Ankara. Erişim adresi: <http://kadininstatusu.aile.gov.tr/data/542a8e0b369dc31550b3ac30/Kadin%20Siginmaevleri%20Kilavuzu.pdf>
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM). (2014). *Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması* özet raporu. Ankara. Erişim adresi: http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TKAA2014_Ozet_Rapor.pdf
- Logar, R. ve Çitak, T. (tarihsiz). *Aile içi şiddet mağduru kadın ve çocuklar için korunma ve adalet Avusturya modeli*. Erişim adresi: <http://www.manevisosyalhizmet.com/wp-content/uploads/2009/07/aile-ici-siddetmagduru-kadin-ve-cocuklar-icin-korunma-ve-adalet.pdf>
- Lundy, M. & Susan G. (2001). Clinical research practice with battered women: What we know, what we need to know. *Trauma, Violence & Abuse*, 2 (2), 120-141.
- Mavili Aktaş, A. (2006). *Aile içi şiddet: Kadının ve çocuğun korunması*. Ankara: Elma Yayınevi.
- Memiş, E. (2015). Şiddet ve ekonomi. B. Yarar (Ed.), *Şiddetin Cinsiyetli Yüzleri* kitabı içinde (s. 175-191). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (2018, 25 Haziran). Şiddet döngüsü. Erişim adresi: <https://www.morcati.org.tr/tr/8-mor-cati-kadin-siginagi-vakfi/2-siddet-dongusu>

- Nadir, U. (2017). Nasıl korunabiliriz? (1. bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ristock J. L. (1995). *The impact of violence on mental health: A guide to the literature*. Ottawa, Ontario: Health Canada.
- Rodriguez-Srednicki, O., & Twaite, J.A. (2004). Understanding and reporting child abuse: legal and psychological perspectives. Part one: physical abuse, sexual abuse, and neglect. *Journal of Psychiatry & Law*, 32(3), 315-359.
- Ross, R. S. (2011). Because there won't be a next time. *Journal of Law & Family Studies*, 13, 329-343.
- Sallan-Gül, S. (2013). *Türkiye'de kadın sığınmaevleri*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Sığınaklar Kurultayı Sonuç Bildirgesi Açıklandı. (2007, 28 Aralık). *Bianet*. Erişim adresi: <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/103864-siginaklar-kurultayi-sonuc-bildirgesi-aciklandi>
- Simmons, J. T., & Weinman, M. L. (1991). Self-esteem, adjustment, and locus of control among youth in an emergency shelter. *Journal of Community Psychology*, 19, 277-280.
- Tan, M. (1993). Çocukluk: Dün ve bugün. B. Onur (Ed.) *Toplumsal Tarihte Çocuk kitabı içinde* (s.11-26). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.
- Taşdemir-Afşar, S. (2015). Türkiye'de şiddetin kadın yüzü. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 715-753.
- Taylor, C. A., Guterman, N. B., Lee, S. J., & Rathouz, P. J. (2009). Intimate partner violence, maternal stress, nativity, and risk for maternal maltreatment of young children. *American Journal of Public Health*, 99(1), 175-183.
- Thornberry T.P., & Henry K.L. (2013). Intergenerational continuity in maltreatment. *J Abnorm Child Psychol* 41(4), 555-69. DOI: 10.1007/s10802-012-9697-5
- Tortamış, B. (2009). Sığınmaevinde kalan kadınlarda şiddet öyküsü açısından travma sonrası stres bozukluğu, benlik saygısı ve beden algısının değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.
- United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). (2004). Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi uluslararası sözleşmesi (cedaw). Erişim Adresi: https://www.unicef.org/turkey/pdf/_gi18.pdf
- United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). (2013). *Çocuğa karşı şiddeti izleme göstergeleri kılavuzu*. (A. Arkadas-Thibert ve H. F. Salman, Haz.). <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/izleme-gostergeleri-kilavuzu.pdf>
- United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF) (2018, 15 Mayıs). *Çocuk hakları sözleşmesi*. Erişim Adresi: https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html
- Vahip, I. (2002). Evdeki şiddet ve gelişimsel boyutu: Farklı bir açıdan bakış. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(4), 312-319.
- Yıldırım, A. (1996). Sığınaklarda kalan kadınların uğradığı şiddetin boyutları. (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Zoroğlu, S.S., Tüzün, Ü., Şar, V., Öztürk, M., Eröcal Kora, M., Alyanak, B., (2001). Çocukluk dönemi istismar ve ihmalinin olası sonuçları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2(2), 69-78.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

“Misafir İşçiden” “Yaşlı Göçmene” Avrupa’da Yaşlanan Göçmenlerin Sorunları: Fransa Örneği

From “Guest Worker” to “Elderly Immigrant” Problems of Aging Migrants in Europe: The Example of France

Hülya YÜKSEL¹ , Zeynep HİÇDURMAZ²

¹İzmir Demokrasi Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
İzmir, Türkiye

²Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Kütahya, Türkiye

ORCID: H.Y. 0000-0002-8695-8484;
Z.H. 0000-0003-1975-2248

Corresponding author:

Hülya YÜKSEL,
İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir, Türkiye
E-mail: hulya.yuksel@idu.edu.tr

Submitted: 12.03.2019

Revision Requested: 09.04.2019

Last Revision Received: 17.04.2019

Accepted: 18.04.2019

Citation: Yüksel, H. & Hicdurmaz, Z. (2019).
“Misafir İşçiden” “Yaşlı Göçmene” Avrupa’da
yaşlanan göçmenlerin sorunları: Fransa
örneği. *Journal of Economy Culture and
Society*, 59, 213-234.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0029>

ÖZ

Avrupa ülkelerinin işgücü ihtiyacını karşılamak için, 1950-60’lı yıllarda, “misafir işçi” olarak gelen ve ülkelerine döneceği varsayılan göçmenler, başlangıçta olumlu algılanmışlar, ancak, çalışma hayatının dışına çıktıktan sonra göç ettikleri ülkelere yerleşerek yaşlanmaya başlayınca bir “sorun” olarak tanımlanmışlardır. Bunun nedeni ise, yaşlanan nüfusa verilecek hizmetlerin oluşturduğu sosyal ve ekonomik yüküdür. Bu çalışmada, yaşlı göçmenlerin yaşadıkları sorunların Fransa özelinde ele alınması amaçlanmıştır. Fransa’nın, %21,8’lik yaşlı göçmen nüfusu, %14,8 olan Avrupa ortalamasının üzerindedir. Yaşlı göçmenler yapısal ve bireysel faktörlere bağlı olarak birçok sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar, aidiyet, sosyoekonomik durum, sağlık, bakım hizmetlerine erişim ve sağlık çıktılarındaki eşitsizlikler açısından ele alınarak irdelenmiştir. Bu sorunlar, göçmenlerin, toplumdan ekonomik ve sosyal yönden yalıtılmışlığı ile sonuçlanmaktadır. Göçmen işçilerin, çalışma hayatları boyunca zorlu iş koşullarına maruz kalmaları, sağlıklarının erken yaşta bozulmasına yol açmakta daha kötü sağlık çıktılarında sahip olmaktadır. Buna karşılık, sağlık ve bakım hizmetlerine erişimde dezavantajlı konumda bulunmaktadır. Çalışma boyunca vurgulanan husus, bu sorunların bütüncül bir bakış açısıyla kavranabileceği gerçeğidir. Sonuç bölümünde ise, bu yaşanan sorunların çözümünde, sosyal haklar anlamında göçmen varlığının kabulünün gerekliliğinden ve bu bağlamda, yaşlı göçmenlerin toplumla uyum içerisinde yaşamaları için gerekli olan düzenlemelerden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, yaşlı göçmenler, yaşlı sağlığı, sosyal sorunlar, sosyal politika

ABSTRACT

European countries started accepting mass numbers of migrant workers in the 1950s and 1960s with bilateral agreements to address labor shortages in Europe. Initially, migrant “guest workers” were perceived

favorably for their contribution to the workforce. However, once migrants ceased working and grew older and more settled in their host countries, they were seen as “problems” due to the cost of social and health care services. In this study, we aim to examine the problems of elderly immigrants in France. The elderly immigrant population of 21.8% in France is above the European average of 14.8%. Older migrants face many problems stemming from structural and individual factors. These problems are examined in terms of belonging, socio-economic status, health, access to care services and inequalities in health outcomes. These problems result in the economic and social isolation of immigrants from society. Exposure of migrant workers to challenging work conditions throughout their working lives contributes to deterioration of their health at an early age and poor health outcomes. Yet they are disadvantaged in accessing health care and social services. The highlight of the study is that these problems should be dealt with using a holistic perspective. In conclusion, we call for their full integration in the French social contract through policy changes. In this context, the necessary regulations for the elderly migrants to live in harmony with the society are mentioned.

Keywords: Aging, elderly immigrants, elderly health, social problems, social policy

EXTENDED ABSTRACT

The aging of the world population is a concern of all developed and developing countries, including Turkey, owing to the increasing financial burden of providing care and social services to the elderly. According to Eurostat 2018 data, 19.4% of the population in the EU-28 countries is 65 or more years old; in 2050, this share will reach 29.1%. France has the second highest number of immigrants in EU-28 countries. While the overall proportion of elderly immigrants living in European countries is 14.3%; France has a rate of 21.8%.

European countries started accepting mass numbers of migrant workers from developing countries in the 1950s and 1960s with bilateral agreements to address labor shortages in Europe. Initially, migrant “guest workers” were perceived favorably for their contributions to the workforce. However, once migrants ceased working, grew older and more settled in their host countries, they were seen as problems due to the cost of social and health care services. Although population aging represents a demographic problem, elderly immigrant populations are in a more disadvantaged position due to their language, financial and cultural isolation in the host countries.

In this study, we offer a definition of old age. Then we will discuss the problems of elderly immigrants living in France along three dimensions: On a macro level, we focus on structural origins of the aging migrant problem such as low salaries and housing problems; on a mezzo level, the role of family, neighborhood, and associations; and at the micro level we look at how individual elderly immigrants experience these problems.

Old age, which was a symbol of respectability in the traditional family structures in pre-industrial societies, has changed its meaning and form in today’s modern societies. Recent research addresses the problems experienced by elderly immigrants, and the social construction of the elderly immigrant figure as social problem in Europe, specifically France.

Following the report about “Elderly Migrants” presented in the French National Assembly in 2013, elderly migrants’ problems entered the public agenda as a problem with which there needs to be intervention. This report was a turning point in the view of the problems of elderly migrants living in France. According to this report, the most important problem for successful aging is determined as low income. We determined that the problems experienced by elderly immigrants in France can be grouped under 3 headings:

(1) Living in limbo between the country of origin and the country of immigration: Belongingness Issues. Immigrants who define themselves as “workers” in their country of immigration, after leaving

employment and aging, move into the unworthy position as “elderly migrant” in France. As such, they are not fully integrated and the need for reconnecting with the country of origin increases. As a result, immigrants search for a solution to the “double absence, double asset” dilemma. Migrants who have lost their reasons for existence in the country after retirement cannot return to their countries of origin. On the one hand, based on psychological, social, cultural and physical factors, they are shifting in between while living in social isolation in France. On the other hand, they feel useful in sending money back to the country of origin. In this case, staying in France is not a choice, but a must. In the discussion of aging and migration phenomenon, cultural influences are also important.

(2) Socioeconomic problems: Social exclusion and isolation. According to the 2013 the report, elderly migrants contend with low income, language barriers and poor housing conditions in migrant workers’ lodgings. These problems result in the economic and social isolation of immigrants from society. To deal with this social exclusion, Muslim migrants use mosques to socialize and feel connected.

(3) Inequalities in health outcomes and access to health care social services. Exposure of migrant workers to challenging work conditions throughout their careers contributes to premature health deterioration and poor health outcomes. Yet they are disadvantaged in accessing health care and social services. One of the reasons for this is that culturally sensitive services are not sufficiently provided in European countries. The study entitled “Transition of Immigrants into Old Age” portrays the poor health outcomes for migrants in France. According to this research, one of every two migrants has experienced an occupational illness, work-related health problems, or on-the-job accidents.

For future social interventions, policy makers should take into account that older migrants are not homogenous. They differ significantly based on their gender, socio-economic status, and cultural characteristics. The highlight of this study is that problems should be dealt with using a holistic perspective. Elderly migrants are too often seen as having outlived their usefulness in France to the extent that their social needs are either relegated to internal support networks or ignored by the larger society. We call for their full integration in the French social contract through policy changes.

1. Giriş

Dünya nüfusunun yaşlanmaya başlaması ülkemiz dâhil tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gündeminde yer almaktadır (UN DESA, 2015). Bunun nedeni ise, yaşlanan nüfusa verilecek hizmetlerin ülkelere getirdiği sosyal ve ekonomik yüküdür. Eurostat verilerine göre, 2017 yılı itibariyle, AB-28 ülkelerinin toplam nüfusu 511,5 milyondur. Nüfusun yaş dağılımları ise şu şekildedir: 0-14 yaş nüfusunun %15,6’sini, 15-64 yaş %64,9’unu, 65 yaş ve üstü ise %19,4’ünü oluşturmaktadır (Eurostat, 2018). AB-28 ülkelerinin nüfusu, 2050 yılına doğru 528,6 milyona ulaşacaktır. 2080 yılına gelindiğinde ise, 518,8 milyona düşecek ancak 65 yaş ve üstü nüfus, %19,4’ten %29,1’e; 80 yaş ve üstü nüfus ise, 2017-2080 arası sürede iki kattan fazla artarak %5,5’ten %12,7’ye çıkacaktır (Eurostat, 2018).

Avrupa ülkelerinde demografik yaşlanma, üç temel faktörün birleşimiyle döndürülemez bir süreç olarak ortaya çıkmıştır: Bebek Patlaması kuşağı döneminde oluşan yoğun nüfus, azalan doğurganlık seviyeleri ve ortalama yaşam süresinin giderek artması (Chojnicki, 2006, s. 41). Bu nedenle, nüfusunun yaşlanması sorununu uzun bir süredir deneyimleyen gelişmiş Avrupa ülkeleri, 1950-1960’lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerle yaptıkları anlaşmalarla o dönemde ihtiyaç duydukları işgücü gereksinimini karşılamışlardır. İşçi göçleri ilk başlarda Almanya ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerde, göçmenlerin nüfusun yaşlanma hızını azaltması, aktif çalışma nüfusuna ve ekonomiye katkısı temelinde olumlu olarak algılanmıştır (Nations Unies, 2000). Sonraki yıllarda göçmen işçilerin, demografik yaşlanma sorununa çözüm oluşturma potansiyelleri tartışılır olmuştur (Bolzman, Poncioni-Derigo, Vial ve Fibbi, 2004; Chojnicki, 2014; Docquier ve Rapoport, 2007; Wihtol de Wenden, 2009). Avrupa ülkelerine yoğun işçi göçünün başladığı yıllarda göçmenler, uzun zaman boyunca “geçici” olarak görülmüş (Sayad, 2006), bu nedenle Avrupa devletleri uzun vadeli göç politikaları geliştirmemişlerdir (Chojnicki ve Ragot, 2012; Cornuau ve Dunezat, 2008; Leveugle, 1997). Ancak işçi olarak gelen ve bir noktada ülkelere döneceği varsayılan göçmenlerin, aktif çalışma hayatının dışına çıktıktan sonra göç ettikleri ülkelere yerleşerek yaşlanmaya başlaması, göç ve yaşlanma ilişkisine dair birçok yeni tartışmayı da beraberinde getirmiş; yaşlı göçmenler bir “sorun” olarak görülmeye başlanmıştır (Morice, 2008; Vianna, 2008). Bu bağlamda, Avrupa ülkeleri göçmen politikalarını sorgulamaya başlamış ve varlıklarını kabul etmekte zorlandığı göçmenlerin, yaşlanma sonucunda doğan farklı gereksinimlerine göre düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır (Bachelay, 2013). Bu anlamda, emeklilik ve ölüm artık göç olgusunun yeni konuları haline gelmiştir (Aggoun, 2006, s. 129).

Tablo 1. Avrupa Birliği-28 Ülkelerindeki Göçmen Nüfus Dağılımları¹

Ülkeler	Toplam göçmen nüfusu	Göçmen nüfusun toplam nüfusa oranı (%)	1995-2017 arasında toplam nüfus içindeki göçmen nüfusunun değişim oranı (%)	19 yaş ve altı göçmen nüfus oranı (%)	65 yaş ve üstü göçmen nüfus oranı (%)
Almanya	12,2 milyon	14,8	3,8 puan	12,2	13,8
Fransa	7,9 milyon	12,2	1,6 puan	13,7	21,8
İspanya	5,9 milyon	12,8	8,8 puan	17,5	8,4
İtalya	5,9 milyon	10	6,2 puan	16,8	5,6
Hollanda	2,1 milyon	12,1	2,3 puan	15,6	12,6
Toplam	77,9 milyon	10,5	2,8 puan	15	14,3

Avrupa

Kaynak: UN DESA, 2017 Migration Data Portal

¹ Bu dağılımlarda, Avrupa Birliği-28 ülkeleri içerisinde en fazla göçmen nüfus barındıran ilk beş ülke ve Avrupa’daki toplam göçmen nüfus istatistikleri dikkate alınmıştır. Bu tabloya göre, AB-28 ülkelerinde en fazla göçmen barındıran ülkeler arasında, en yüksek 65 yaş ve üstü göçmen oranına sahip ülke Fransa’dır.

Tablo 1’de görüldüğü gibi güncel rakamlara göre, Avrupa ülkelerinde yaşayan yaşlı göçmen nüfus oranı, %14,3’dür (UN DESA, 2017). AB-28 ülkeleri içinde, Fransa en fazla göçmen nüfus barındıran ülkeler arasında, %21, 8’lik bir oranla, Avrupa’da yaşlı göçmen nüfusun en yüksek oranda yaşadığı ülkelerden biridir (UN DESA, 2017). Bu nedenle, Fransa’da yaşlı göçmenlerin karşılaştıkları sorunlar, hem kamunun hem de araştırmacıların gündemini meşgul eden önemli bir konudur.

Fransa’daki yaşlı göçmen nüfusunun fazla olmasının nedenlerinden biri, sömürgeci geçmiştir. Fransa’nın kolonilerinden Cezayir, 19. yüzyılın başlarında Fransa’ya işçi göçü veren ilk ülkedir (Ferhi, 2009, s. 13). Birinci Dünya Savaşı boyunca (1914-1918) bu göçe, Fas, Tunus ve Afrika kolonilerinden gelen binlerce kişi eklenmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda ise Fransız hükümeti, Kuzey Afrika ülkeleri olan Fas, Tunus ve Cezayir’den göçmenlerin gelmesini destekleyerek; bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra (Fas ve Tunus 1956 yılında, Cezayir 1962 yılında) üç ülke ile de göç anlaşmaları imzalamıştır (Ferhi, 2009, s. 14). Bu anlaşmalardan sonra gelen, büyük sayıdaki göçmen işçiler günümüzde emeklilik yaşına ulaşmış nüfusun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Fransa’da yaşlı göçmen nüfusu, 2014’te 1,9 milyona çıkmıştır (INSEE, 2017). 55 yaş ve üstü göçmenlerin %50’si Avrupa ülkelerinden ve %30’u ise Kuzey Afrika (Fas, Tunus ve Cezayir) ülkelerinden gelmiştir (Martineau ve Plard, 2018). INSEE (Milli İstatistik ve Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü) 2017 verilerine göre, Avrupa ülkeleri dışından gelen 55 yaş ve üstü göçmenlerin sayısı 805.000’dir (Arab, 2013, s. 52). Bu anlamda Fransa’da yaşayan göçmenlerin yaklaşık yarısı, Avrupa ülkeleri dışındaki ülkelere gelmiştir.

Avrupa nüfusunun demografik olarak yaşlanmasına, 90’lardan itibaren göçmen işçilerin yaşlanmasının eşlik etmesi sonucunda ortaya çıkan sorunlar, farklı açılardan birbirleriyle ilişkilendirilerek yaşlılık ve göç ilişkisi bağlamında ele alınmaya başlamıştır (Dewitte, 1989). Son yıllarda bu konuda Avrupa’da yapılan araştırmalarda, göçmenlerin demografik yaşlanma karşısında olumlu katkılarından çok, yaşlanmaları ile birlikte ortaya çıkan sorunlar tartışılmaktadır (Arab, 2013; Cultures&Santé asbl, 2012; Gallou, 2005; White, 2006). Bu nedenle, Avrupa ülkelerindeki demografik yaşlanma sorunu, yaşlı göçmenler özelinde ayrı bir önem kazanmaktadır. Yaşlanma, nüfusun geneli için de bir sorun olarak görülmekle birlikte, göçmen yaşlılar daha dezavantajlı bir konumda bulunmaktadır (Cultures&Santé asbl, 2012). Göçmenlerin bu konuları, göç edilen ülkenin politikaları ve sistem sorunlarıyla bağlantılıdır. Bu çalışmada, Avrupa ülkelerindeki yaşlı göçmenlerin sorunları, elde edilen veriler kapsamında farklı ülkelere değinilerek genel bir perspektifte ele alınmaya çalışılacaktır. Ancak, %21,8’lik bir oranla (UN DESA, 2017) Avrupa’da yaşlı göçmen nüfusun en yüksek oranda yaşadığı ülke olan Fransa, bu çalışmanın temel odak noktasını oluşturacaktır.

Avrupa’da son dönemde göçmenlere dair yapılan araştırmaların önemli bir kısmı, yaşlanan göçmenlerin karşılaştıkları sorunları ele almaktadır (Aggoun, 2006; Arab, 2013; Attias-Donfut, Tessier ve Wolff, 2005; Emsellem, 2007; Gallou, 2005; Madoui, 2015; Samaoli, 1989; Sayad, Bolzman, Fibbi ve Guillon, 2001). Bu araştırmalarda “göçmen” figürünün, Avrupa genelinde ve Fransa özelinde bir “sorun” olarak toplumsal inşasına tanıklık edilmektedir. Fransa’nın geleneksel olarak, sosyalist olarak tanımlanan politikaları, son yıllarda neoliberal kapitalist politikaların tüm dünyada güçlenen etkisiyle dönüşüme uğramaya başlamıştır (Denord, 2007; Puel, 2005). Bu politikaların özellikle alt sosyoekonomik düzeyde yer alan bireylerin yaşamında yarattığı olumsuzlukların, son aylarda gündemde olan Sarı Yelekliler (Gilets Jaunes) hareketinin nedenlerinden biri olduğu da tartışılmaktadır (Dahlqvist, 2018; Martin, 2018; Monod, 2018). Neoliberal politikaların olumsuz etkilerini yaşayan en önemli gruplardan biri ise, göçmenlerdir. Bu bağlamda, yaşlı

göçmenlerin yaşadıkları sorunların genellikle, “uyum yetersizlikleri” bağlamında ele alınması, sorunun yapısal temellerinin göz ardı edilip bireyselleştirilmesiyle sonuçlanmıştır (Leys, 2011; Wilkinson ve Marmot, 1998). Ancak yaşlı göçmenlerin yaşadıkları sorunların nedenlerini ve görünümelerini analiz edebilmek çok boyutlu ve bütüncül bir bakış açısını gerektirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası doğan ve şu an emeklilik çağında olan Bebek Patlaması kuşağının ortalama yaşam sürelerinin artması ve toplumdaki genel doğurganlık oranlarındaki azalma ile birlikte toplam nüfus içindeki oranının artması sonucunda, yaşlanan nüfusa yapılan sosyal harcamalar artmıştır. Bu harcamaların maliyetleri çalışan nüfusun yükünü de giderek arttırmaktadır (Eurostat, 2018). Bu anlamda, nüfusun yaşlanmasıyla birlikte ortaya çıkan en önemli sosyal ve ekonomik sorunlardan biri, yaşlılığa bağlı olan bağımlılık oranlarındaki artıştır. Yaşlılığa bağlı bağımlılık oranlarına göre, AB-28 ülkelerinin ortalaması son on yılda %4,7’lik bir puan artışıyla %29,9 olmuştur. 65 yaş ve üstü her bir kişiye düşen çalışma yaşındaki kişi sayısı 3’ten biraz fazladır (Eurostat, 2018). Türkiye’de yaşlılığa bağlı bağımlılık oranı, %12,3’ken; bir emekliye düşen sigortalı çalışan sayısı ise, 1.63 düzeyindedir (haber7com, 24 Temmuz 2018). 80 yaş ve üstü nüfus, AB-28 ülkelerinde ortalama %5,5 oranında iken, Türkiye’de bu oran %1,7’dir (Eurostat, 2018). Türkiye’de 80 yaş üstü nüfusun Avrupa ülkelerine göre daha az oranda olması bir avantaj olmakla birlikte, her bir emekliye düşen sigortalı çalışan sayısı Avrupa ülkelerinde 3’iken Türkiye’de bu oranın 1.63 olması gelecekte sigorta sistemimizin sürdürülebilirliği açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Avrupa ülkelerinde yaşlılığa dair tartışmalardan biri, yaşlılıkta farklı boyutlarda ortaya çıkan bağımlılığın, sosyal faktörlerden kaynaklı olduğu ve gereğinden fazla sorunsallaştırıldığıdır (Townsend, 1981). Diğer bir ifadeyle bağımlılık, kronolojik yaşlanma sonucunda değil, yaşlıların topluma entegre edilememesi sonucunda ortaya çıkan sosyal yapının ürettiği bir sorundur. Townsend’e (1981) göre, yaşlılıkta bağımlılığı ortaya çıkaran faktörler şunlardır: Erken emekliliğin kabulü, düşük gelirin meşrulaştırılması, kendi kaderini tayin hakkının kurumlarca reddedilmesi ve sosyal hizmetlerin faal olmadığı kabul edilen alıcılar için planlanması. Birçok Avrupa ülkesinde yaşlı sorunlarını çözmeye dönük programlar, yaşlılardaki bağımlılığı önlemeyi hedeflemektedir. Ancak sosyolojik araştırmalar, evde bakım hizmetlerinin geliştirilmesine dayalı bu iyi niyetli çabaların, “sosyal bağımlılıkla” sonuçlanma potansiyeli taşıdığını göstermektedir (Foucart, 2003, s. 15). Toplumda zaten dezavantajlı konumda olan göçmenlerin yaşlılıklarında karşılaştıkları sorunlar, nüfusun geri kalanına göre daha fazladır (Plard, Martineau ve Fleuret, 2015, s. 34). Avrupa ülkelerinde göçmen ve yaşlı olmak, hem devlet politikaları açısından hem de göçmenin kendisi için bir sorun teşkil etmektedir. Avrupa ülkelerinde, yaşlanmaya bağlı olarak aktif işgücünün dışında kalan ve üretken olmayan bir konuma geçen yaşlı göçmenlere dair farklı sorunlar tartışılmaktadır.

Bu çalışmada, farklı kültürel yapılardan işçi göçü ile Avrupa’ya gelen göçmenlerin, birçok açıdan tam olarak uyum sağlayamadıkları bir ülkede, yaşlılığı nasıl deneyimledikleri ve bu süreçte yaşadıkları sorunların irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, göç ve yaşlılık ilişkisi bağlamında, göçmenlerin yaşlanmayla birlikte karşılaştıkları sosyoekonomik, kültürel ve sağlık sorunları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, ulusal ve uluslararası alan yazını temel alınarak kuramsal bir çerçevede yaşlı göçmenlerin yaşamış olduğu sorunlar tartışılmıştır. Bu çalışma, yaşlı göçmenlerin yaşadıkları sorunların alan yazınında hangi eksenlerde tartışıldığının kavramsal bir çerçevesinin oluşturulmasına izin veren, giriş niteliğinde bir çalışmadır. Literatür taramasına dayanan bu çalışmada, sistematik bir literatür incelemesi amacı güdülmekle birlikte, literatür taraması sistematik bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla şu anahtar sözcükler

çerçevesinde tarama yapılmıştır: Avrupa, Fransa, yaşlanma, yaşlı göçmenler, yaşlı sağlığı ve sosyal sorunlar.

Çalışmanın amaçları kapsamında öncelikle, yaşlılığın tanımı yapılmış, ardından Avrupa ülkeleri içinde yaşlı göçmen nüfusunun en yüksek olduğu ülkelere biri olan Fransa özelinde, yaşlı göçmenlerin sorunları ele alınmıştır. Yaşlı göçmen sorunları bütüncül bir perspektifte üç boyutta ele alınmaya çalışılmıştır: Makro boyutta, sorunun yapısal kökenlerine odaklanmaya çalışılırken, mezo boyutta, aile, mahalle, derneklerin bu süreçteki rollerinden bahsedilmiş ve mikro boyutta ise, yaşlı göçmenlerin bireysel düzeyde bu sorunları nasıl deneyimlediklerine odaklanılmıştır. Çalışma boyunca yaşlılık, bireysel bir sorun olmaktan ziyade sosyal bir sorun olarak tanımlanmaya çalışılmıştır.

2. Yaşlılığın Tanımı

Sanayi toplumları öncesi geleneksel aile yapısı içerisinde saygınlık simgesi olan yaşlılık, günümüz modern toplumlarında anlam ve biçim değiştirmiştir. İnsan yaşamının normal biyolojik evrelerinin sorunsallaştırıldığı kapitalist modern toplumlarda yaşlılık da bir sorun olarak algılanmaktadır (Bektaş, 2017; Ceylan, 2015). Gelişmiş toplumlarda emeklilik, son yirmi yıldır topluma ekonomik olarak uyum sağlama kapasitesini taşımaktaysa da aynı zamanda yaşlıların önemli ölçüde artan bir dışlanmaya maruz kaldıkları söylenebilir (Foucart, 2003, s. 15). Yaşlılık kavramının inşası, yaygın kaniya göre yaşlıları damgalayıcı bir niteliktedir: “yaş ayrımcılığı (agism)”, ekonomik aktivitenin, dinamizmin, bilişsel ve hareket kapasitesinin kaybı anlamına gelen, yaşlıları gençler karşısında değersizleştiren ve onları olumsuz ifadeler ekseninde kategorileştiren bir kavram olarak algılanmaktadır. Bu anlamda, ayrımcılık, ırkçılık söylemlerindekine benzer önyargı kalıpları oluşturulmaktadır: “yaşlılar agresiftir,” “yaşlılar sürekli şikâyet ederler,” gibi ifadelerle adeta “Zenciler tembeldir”, “Araplar acımasızdır” gibi ırkçı ifadeler içeren “öteki”nin reddi mantığını taşımaktadır (Foucart, 2003, s. 17). “Yaş ayrımcılığı” fiziksel ve ahlaki olan arasında bir bağlantı kurarak farklı yaş gruplarını sınıflandırır ve bu sınıflandırmada yaşlılar, “kırışmış, dişlerini ve saçlarını, aynı zamanda hareket kabiliyetini yitirmiş, “hasta, bağımlı, engelli, yalnız, ölüm” gibi kelimelerle nitelendirilmektedir (Foucart, 2003, s. 17). İnsan yaşamının doğal bir evresi olan yaşlılığa bu şekilde bir sorun olarak yaklaşılması, yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan özel gereksinimlerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

Yaşlanma ile ilgili literatürde çeşitli tanımlamalar mevcuttur. Kronolojik yaşlanma, doğum ile başlayan ve yaşamın ilerlemesi ile geçen zaman olarak tanımlanmaktadır. Biyolojik yaşlanma, zamana bağlı olarak bireyin anatomi ve fizyolojisindeki değişimleri ifade etmektedir. Patolojik yaşlanma normal sürecin dışında yaşlılık belirtilerini ifade ederken, psikolojik yaşlanma bireyin davranışındaki uyum yeteneğinin yaşa bağlı olarak değişmesidir. Sosyal yaşlanma bireyin içinde yaşadığı toplumdaki yaşla ilgili değer ve normlar bağlamında yaş grubuna özgü beklenen rol, davranış ve sosyal ilişkilerin yaş dönemine göre değişmesidir. Ekonomik yaşlanma ise emeklilik sonrası gelir düzeyinin, sosyal yaşam biçiminin, harcamaların değişmesidir (Baars, 1997; Taşçı, 2010, s. 177; T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2012). Yaşlılığı ele alırken kronolojik ve fonksiyonel tanımlamalar ayrımı önemlidir. Sadece yaşa odaklanıldığında bireyler arası fiziksel güce dayalı işlevsel farklılıklar gözden kaçmaktadır (Taşçı, 2010). Bu anlamda kronolojik yaştan ziyade, bireyin yaşına göre fiziksel olarak yapabildikleri daha önemli görülmektedir. Ancak, kronolojik yaş kategorisine göre belirlenen 65 yaş sınırı, genellikle kişilerin emekliye ayrıldığı dönemi ifade etmesi açısından kullanışlıdır.

Yaşlılık kavramı dönemselsel olarak değişen anlamlara sahiptir. Diğer bir deyişle yaşlılık, kav-

ramsal olarak sosyal yapı tarafından inşa edilen bir tanımlamadır. 20.yüzyılda yaşlı figürü, daha önceki dönemlere göre farklılık göstermektedir. Yaşlılık sadece göçmenler için değil, genel anlamda bütün yaşlılar için başlı başına bir yabancılaşma ve dışlanma sürecini ifade eder hale gelmiştir. Yaşlılığın toplumsal inşası makro sosyal bağlamda oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle, her sosyoekonomik ve kültürel oluşum, yaşlılarının imaj ve rollerine etki eder (Foucart, 2003, s. 10). Geleneksel toplumdan modern topluma geçişle birlikte, değer yitimine uğrayan yaşlı imajı ve bu imaja bağlı roller, yaşlılığı yabancı bir ülkede ve kültürde deneyimleyen göçmenler için olumsuz kavramlar etrafında ele alınır hale gelmiştir. İşçi olarak göç ettikleri ülkelerdeki zorlu çalışma ve yaşam koşulları sonucunda, göçmenlerin yaşlılık dönemleri, kronolojik ve işlevsel açıdan sorunlarla damgalanmış bir nitelik taşımaktadır. Yaşlılığın bu farklı tanımlamalardan sonra, Fransa’ya göçmen işçi olarak gelmiş ve burada yerleşerek yaşlanan göçmenlerin sorunları tartışılacaktır.

3. Fransa’da Yaşayan Yaşlı Göçmenlerin Sorunları

Göç olgusu, çok geniş bir tanım yelpazesine sahip olmakla birlikte temel itibarıyla yeni bir toplumsal ilişki biçimi doğuran bir olgudur (Adıgüzel, 2018, s.2). Göçmen ise, geldiği yeni ülkede farklı toplumsal bir çevrede sosyalleşen ve ülkesini terk ederek risk alan kişidir. Göç etmek aslında, aşına olmadığı yerlere yerleşmek amacıyla giden göçmen için önemli bir riski göze almak anlamına gelmektedir (Adıgüzel, 2018, s.3). Sosyolojik olarak göçmen, köken ülkesini bırakarak daha önce bilmediği ve yabancı olduğu bir topluma yerleşerek yeni toplumsal ilişkiler ağına dâhil olur. Birey, göç etme kararını kendi özgür iradesiyle alırken temel amacı maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmektir (Adıgüzel, 2018, s.5). Ekonomik göçmen olarak tanımlanan bu kişilerin büyük bir kısmı, göç ettikleri ülkelerde kalıcı hale gelmiştir. İşçi göçüyle gelen ve ihtiyaç duyulan aktif işgücünü sağlayan göçmenlerin köken ülkelerine dönmemesi ve geldikleri ülkelerde yaşlanması sonucunda “göçmenlik” durumu bir “sorun” haline gelmiştir (Bachelay, 2013; Dewitte, 1989; Gallou, 2005; Plard ve ark., 2015). Bu sorunlar, genel olarak bireysel ve yapısal faktörlerin karşılıklı iç içe geçtiği bir görünüm sergilemektedir.

Fransa’da yaşlı göçmenlere ilgi 1986 yılında başlamıştır (Dewitte, 1989, s. 4). Çoğunluğu işçi göçüyle 1950-60’larda gelen Kuzey Afrika’lı (Fas, Tunus ve Cezayir) göçmenler bu yıllarda emekli olmaya başlamışlardır. 1989 yılında *Hommes et Migrations* (İnsanlar ve Göçler) dergisinin “Göçmenler de Yaşlanıyor... (Les immigrés vieillissent aussi...)” başlıklı özel sayısı yayınlanmış (Dewitte, 1989) ve göçle ilgili akademik çalışmalar literatürüne yaşlılık, bir araştırma konusu olarak girmiştir. Göçmenlerin yaşlanma süreçlerinde yaşadıkları sorunlar alan araştırmaları ve monografilerle tespit edilmeye çalışılmıştır (Aggoun, 2006; Gallou, 2005; Noiriel, Guichard ve Lechien, 1992; Sayad ve ark., 2001). Yukarıda bahsedildiği gibi, 1980’li yılların sonu ve 1990’lı yıllarda göçmenlerin emekli olmaya başlaması ile birlikte göçmenlerin yaşlanması, kamu gündemine giren bir konu olmuştur (Madoui, 2015, s. 12). Yaşlı göçmenlere dair o dönemdeki tartışmalar, emekli göçmenlerin bakım ve sosyal hizmete erişimde karşılaştıkları dil engeli ve kültürel sorunlar ve bundan dolayı yaşadıkları yalıtılmışlığa değinmiştir (Dewitte, 1989; Samaoli, 1989, s. 14). Fransa Ulusal Meclisinde, yaşlı göçmenlerle ilgili kurulan araştırma komisyonu tarafından 2013 yılında bir bilgi raporu sunulmuştur (Bachelay, 2013). Bu raporda, yaşlı göçmenlerin yaşadıkları dil problemi, ortalamanın altında emeklilik gelirleri, kötü barınma koşulları, sağlık hassasiyetleri ve bakım hizmetlerine erişimde karşılaştıkları zorluklar gibi olumsuz faktörlere dikkat çekilmiştir. Ayrıca, yaşlı göçmen sorunlarının devletin müdahale etmesi gereken bir konu olduğu ifade edilmiştir (Bachelay, 2013). Zorluk bu sorunları ortaya koymanın ötesinde, nasıl çözüm bulunacağına belirlenmesindedir.

Bu çalışma kapsamında göçmen işçilerin yaşlanmayla birlikte Fransa'da karşılaştıkları sorunlar 3 başlık altında toplanarak ele alınmıştır: (1) Köken ülke ve göç edilen ülke arasında arafta yaşamak: aidiyet sorunları; (2) Sosyoekonomik sorunlar: sosyal dışlanma ve izolasyon; (3) Sağlık/bakım hizmetlerine erişimde eşitsizlikler ve sağlık çıktıları.

3.1. Köken Ülke ve Göç Edilen Ülke Arasında Arafta Yaşamak: Aidiyet Sorunları

Göçmenler çalışma yaşı dönemlerinde, göç edilen ülkede “işsiz göçmen” olarak etiketlenme riskini taşıırken, yaşlanmaları ve iş hayatının dışında kalmalarıyla birlikte “yaşlı göçmen” gibi değersiz bir konuma geçip dışlanmaktadır (Arab, 2013; Gallou, 2005; Lacoste-Dujardin, 1991). Berger ve Mohr (1975), “Yedinci Adam” başlıklı kült kitaplarında, Batı toplumlarında göçmen olmanın anlamını sorgulayarak göçmenliği şöyle ifade etmişlerdir: “Yabancı işçiler ölümsüzdür çünkü sürekli değiştirilebilirler. Onlar doğmazlar, onlar büyümezler, onlar yaşlanmazlar, onlar yorulmazlar, onlar ölmezler. Onların tek bir görevi vardır: çalışmak.” Göçmenliğin bu şekilde tanımlanması, sorunlarının göz ardı edilmesinin nedenlerinden biri olarak görülebilir.

Göç sonrasında, zaman içinde köken ülkelerinden kopan göçmenler, göç ettikleri ülkelerle de tam olarak bütünleşememektedir. Yaşlılıkla birlikte göçmenler arasında, köken ülke ile bir bağ kurma arayışı artmakta ve “çifte yokluk, çifte varlık” ikilemine bir çözüm aramaktadırlar (Sayad ve ark., 2001). Emekli olduktan sonra doğdukları yere dönme özlemi yaşayan göçmenler, emeklilikten sonra doğdukları yere döneceklerine dair verdikleri sözleri neden tutamadıklarını kendi kendilerine sorgulamaktadırlar (Aggoun, 2006, s. 131). Göç ettikleri ülkelerde emeklilikten sonra varoluş nedenlerini kaybeden göçmenler, buna rağmen köken ülkelerine geri dönememektedirler. Özellikle son yıllarda, Fransa'daki Kuzey Afrikalı göçmenler üzerine yapılan araştırmalarda köken ülkeye dönmeme sebeplerini anlamak için, aile bağları ve stratejileri incelenmiştir (Madoui, 2015, s. 11). Araştırmanın sonuçlarına göre, Fransa'da başka aile üyelerinin varlığı ve köken ülkede kalan aile ile olan ilişkilerin türü, Fransa'da yaşanan göçmenin ülkedeki meşruluğunu belirlemektedir (Madoui, 2015, s. 16). Diğer bir ifade ile eğer yaşlı göçmenlerin çocukları diğer aile üyeleri Fransa'da yaşıyorsa ve köken ülkede kalan akrabaları ile yakın ilişkileri yoksa, göç ettikleri ülkede yaşamaya devam etmeleri göçmenler açısından meşruluk kazanmaktadır.

Yaşlılık ve göç olgusu tartışmasında, kültürel etkiler de önem arz etmektedir. Kültürel etkiler yaşlılıktaki yaşam algısını etkilemenin yanında “ölüm” ve buna ilişkin ritüellere de etki etmektedir. Özellikle, Müslüman göçmenler için ölüm ve sonrasında “gömüldükleri yer”, kökenleriyle birlikte var olmanın aracına dönüşmektedir. Ailesiyle birlikte Fransa'da yaşanan ve tüm bağları bu ülkede olan emekli göçmenler, hiç şüphesiz Fransa'da kalmak istemektedirler. Bunların bir kısmı da Fransa'da gömülme fikrine sıcak bakmaktadırlar. Onları Fransa'ya bağlayan zorunluluklar, normalde olumsuz karşılanan “göçte ölme” fikrinde bile bir değişim yaratmıştır. Göç edilen ülkede defnedilme gibi önemli bir tabu, zamanla bir tabu olmaktan çıkmıştır. Genel olarak göçmenlerde, anavatanında gömülmek isteği olsa da göç ettikleri ülkelerde dini kurallara göre oluşturulmuş Müslüman mezarlıklarına gömülme fikri de kabul görmeye başlamıştır (Samaoli, 1989, s. 13). Eşini ve çocuklarını köken ülkede bırakmış yaşlı göçmenler ise, iki ülke arasında gidip gelerek bir denge stratejisi izlemekte ve bir gün döneceklerine inanmaktadırlar. Buna karşın, köken ülkedeki aileleriyle tamamen ilişkiyi kesen göçmenler, Fransa'da sosyal yalıtılmışlık içinde, sağlık sorunları ve olumsuz yaşam koşulları ile tam bir “sosyal ölüm” durumu ile karşı karşıyadırlar (Guillemond, 1972). Bu durum özellikle, yalnız yaşayan ve Fransa'da aile üyeleri olmayan yaşlı göçmenler için söz konusudur.

Yaşadıkları bütün zorluklara rağmen köken ülkelerine dönememeleri/dönmemeleri paradoksal bir çerçeveye sunmaktadır. Sayad (1999), göçmenlerin ülkelerine dönmemelerini hem köken ülkeleri hem de göçmen topluluğuyla olan çifte bir kopuş olarak nitelendirmektedir. Bir taraftan buldukları ülkede gittikçe yalıtılmış bir haldedirler ve diğer taraftan köken ülke ile duygusal bağları devam etmesine rağmen geri dönememektedirler. Bu anlamda hem yaşadıkları ülkede hem de köken ülkelerinde marjinalleşmektedirler.

Göç ettikleri ülkede yaşadıkları zorluklara rağmen, köken ülkelerine geri dönmek istemeyişleri bir paradoks olarak gözüktüğüne aslında yaşlı göçmenlerin, göç ettikleri ülkelerde kalış sebeplerini meşrulaştıran bir motivasyonları vardır. Yaşlılıklarını yaşadıkları yerleşim bölgeleri, birçok mahrumiyetin yaşandığı (beslenme, giyim, boş zamanı değerlendirme aktiviteleri, ulaşım, kaldıkları odaların donanımı) ve yaşlıların barınma koşullarına uygun olmayan bir nitelik taşısa da onlar, şerefli bir fedakârlık yapmaktadırlar (Gallou, 2005, s. 74). Gallou (2005)’nin çalışması kapsamında, mülakat yaptığı 64 yaşındaki bir göçmen bu konudaki duygularını şöyle ifade etmiştir: “Ailemle birlikte değilim, ama benim sayemde, ailemin hiçbir şeyi eksik değil, orada iyi yaşıyorlar, burada, oradakinden daha faydalıyım.” Bu çalışmada da görüldüğü gibi, ülkelere geri dönmelerinin önündeki en büyük engellerden biri, köken ülkedeki ailelerine para göndermelerinin gerekmesidir. Kesin dönüş yapmayı düşünmeyenlerin önemli bir kısmı, iki ülke arasında gidip gelerek varlıklarını göç ettikleri ülkelerde sürdürmeye devam etmektedirler. Göçmen yaşlıların, köken ülkelerine dönmek istedikleri halde geri dönemediklerine ilişkin yaygın kanının aksini iddia eden çalışmalar da vardır. Attias-Donfut ve arkadaşlarının (2005, s. 35) araştırma sonuçlarına göre, Fransa’daki göçmen emeklilerin, sadece %7,4’ü ülkelerini sıklıkla özlediklerini, %37,5’i ise hiç özlemediklerini ve %35,1’i ise nadiren özlediklerini belirtmiştir.

Fransa’da göçmenler üzerine yapılan çalışmalar, genelde Kuzey Afrika (Fas, Tunus ve Ceza-yir) kökenli göçmenler üzerinedir. Bu çalışmalarda, yaşlı göçmenlerin sosyal ve ekonomik faaliyetlerini, köken ülkede yaşayan ailelerine maddi destek sağlamak amacıyla yaptıkları belirtilmiştir. Çalışmak ve köken ülkelerinde kalan ailelerine para göndermek, göçmenlerin Fransa’da yaşama sebeplerini meşrulaştırmaktadır (Emsellem, 2007). Ancak, emeklilikten sonra bu rollerini artık yeterince yerine getiremiyor olmaları sonucunda, Fransa’daki varlık sebeplerinin meşruluğunu yitirdiği söylenebilir (Emsellem, 2007). Yaşlı göçmenler bu meşruiyet sorununu hem köken ülkeleri hem de misafir eden ülke açısından deneyimlemektedirler.

Göçmenlerin rolü, zihinlere işçi olarak kazıldığından, emeklilikten sonra yaşlı göçmen artık “göçmen” değildir (Arab, 2013, s. 55). Göçmenlerin toplumdaki ve ülkedeki varlıklarını meşrulaştıran onların işgücüne katkı sağlıyor olmalarıdır. Buna göre, “kullanışsız göçmen” figürünün inşasında işçi göçmenin asli fonksiyonu olan çalışmayı bırakması, temel noktayı oluşturmaktadır. Göçmen kendi meşruluğunu, göç ettiği ülkede, işçi olarak çalışmasına, köken ülkede ise geride bıraktıklarına para göndermesiyle sağlamaktadır (Emsellem, 2007). Diğer bir ifadeyle, yaşlı göçmenin sosyal ve ruh sağlığı bir anlamda köken ülkedeki rolü ve işlevlerini yerine getirebilmesiyle ilgilidir (Arab, 2013, s. 51). Fransa, onu çalışma gücü nedeniyle barındırır, köken ülke ise ulus aşırı bir bağ kurarak onu yalnızca çalıştığı müddetçe tanıır ve ona “geliştirici” işlevi yükler. Sonuç olarak, onunla sadece ekonomik ve sosyal katkılarından dolayı ilgilenir (Arab, 2013, s. 53). Bu durumda, göçmen iş hayatının dışına çıktığında her iki ülkede de statü kaybına uğrar. Arab (2013), işçi olarak gelen göçmenin, işe yarar bir konumdan, yaşlanmayla birlikte işe yaramaz bir konuma geçtiği düşüncesini teyit etmiştir.

Çalışmak için göç eden ve göç ettikleri ülkelerde işçi olarak meşruluk zeminine sahip olan göçmenlerin, emeklilikle birlikte “meşru olmayan yaşlılık” söylemlerine maruz kalmalarına kar-

şın, bu yaklaşıma muhalefet eden araştırmacılar da mevcuttur (Attias-Donfut ve ark., 2005). Fransa'da emekli göçmenler üzerine yapılan bir alan araştırmasında, emeklilik bir uyum faktörü olarak ele alınmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, emekli göçmenlerin %46,5'i emeklilikle birlikte yaşam kalitelerinin düştüğünü, %50'si ise değişmediğini söylemiştir (Attias-Donfut ve ark., 2005, s. 23). Ayrıca araştırmada, yaşlı göçmenlerin aktif bir yaşlanma geçirmelerinde köken ülkenin önemli bir etkisi olduğu ortaya konmuştur. Aktif yaşlılığın kriterini en az üç kategoride aktivite² gerçekleştirenler olarak ele alan çalışmada, en yüksek aktif yaşlılık %63 ile İtalyanlar arasında iken en düşük oran %43-47 ile Kuzey Afrika (Fas, Tunus ve Cezayir) ülkelerinden gelenlerdir (Attias-Donfut ve ark., 2005, s. 29). Aynı araştırmada göçmenlerin emekliliği nasıl değerlendirdikleri sorusuna verilen cevaplarda yaklaşık %23'ü emekliliğe geçişle birlikte herhangi bir dezavantaj yaşamadıklarını düşünürken, %6,5'i ise herhangi bir avantaj yaşamadıklarını söylemiştir. Avantajlar arasında sıklıkla boş zaman ve dinlenme dile getirilirken, dezavantaj olarak ilk başta %31 ile gelir seviyesindeki azalma, ardından %13 ile yaşlılık ve %12 ile sağlık sorunları gelmektedir (Attias-Donfut ve ark., 2005, s. 32). Sonuç olarak yapılan araştırmada, %59'u hem avantaj hem dezavantaj, %27'si sadece avantaj, %13,4'ü ise sadece dezavantaj yaşadıklarını söylemiş ve kökeni ne olursa olsun yaşlı göçmenler emekliliklerini daha çok olumlu algılamışlardır (Attias-Donfut ve ark., 2005, s. 33). Buna rağmen araştırmaya katılan yaşlıların neredeyse yarısının (%46,5) yaşlanmayla birlikte yaşam kalitelerinin düştüğünü ifade etmiş olmaları dikkat çekicidir. Ancak, yaşlı göçmenlere dair yapılan çalışmalar genelde yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan olumsuz koşullara vurgu yapmaktadırlar.

Yaşlı göçmenler, genellikle emekliliklerinde kültürel olarak zorlu koşullara itilmektedir. Göç deneyimi, hayat kesitlerinde sosyokültürel bağlamda önemli kopuşlar, bölünmeler ve devamsızlıklar yarattığı için, göçmen bireyi ileri yaşlarına kadar etkileyen bir süreçtir (Martineau ve Plard, 2018). Kültürel bağlamda maruz kaldıkları zorluklar, onların yaşlılık süreçlerine etki etmektedir. Yaşlı göçmenler, Fransa ve köken ülke arasında farklı yaşam tarzlarına maruz kalırlar. Örneğin yaş, yaşlılık temsili, iyi yaşlanma kavramları, normlar ve değerlere bağlı olarak değişmekte, yaşlılara yapılan yardımlar kavramlar da ülkeden ülkeye değişmektedir (Martineau ve Plard, 2018). Bu farklı tanımlamalar yaşlı göçmenlerin köken ve göç ettikleri ülke arasında arafta kalmalarına etki eder.

3.2. Sosyoekonomik Sorunlar: Sosyal Dışlanma ve İzolasyon

Yaşlı göçmen figürünün inşasında ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlar belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda, yaşlı göçmen figürü, düşük emekli maaşları, yoksulluk, ailelerinden uzakta oluşları ve yalnızlıkla bağlantılı bir şekilde ele alınmaktadır (Bachelay, 2013; Emsellem, 2007; Gallou, 2005; Guillemand, 1972). Yaşlı göçmenlerin, toplumun geri kalan yaşlılarıyla, aynı ekonomik refah içerisinde yaşayabilmeleri için verilmesi gereken sosyal yardımlar ve mevcut durumdaki yetersizlikler, Bachelay (2013) tarafından yazılan raporla tespit edilmiştir. Bu rapor Fransa'da yaşayan yaşlı göçmen sorunlarına bakışta bir dönüm noktası olmuştur. Bu rapora göre, başarılı yaşlanmanın önündeki en önemli sorun, düşük gelir olarak belirlenmiştir. Göçmen yaşlılar ayrıca, Fransızca'yı iyi kullanamadıkları için emekliliğe geçiş sürecinde, gerekli bürokratik işlemleri yapmakta zorlanmaktadırlar (Gallou, 2005, s. 72). Göçmenlerin ayrımcılığa uğrama veya toplum tarafından kabul edilmeme sorunu, köken ülkeye göre büyük farklılık göstermekte-

2 Bu aktiviteler kategorik olarak şu şekilde ifade edilmiştir: 1) Televizyon-gazete 2) Bahçıvanlık, tadilat aktiviteleri, yemek yapmak 3) Tatil, yolculuk 4) Sinema, konserler, gösteriler 5) Aileyle zaman geçirme 6) Gönüllü aktiviteler, dernek faaliyetleri.

dir. Fransa örneğine baktığımızda, %40’lık bir oranla en çok Sahraaltı Afrikalılar ayrımcılığa uğradıklarını hissettiklerini söylemişlerdir. Bunun ardından, Cezayirliler, Faslılar ve Tunuslular gelmektedir. Ayrımcılığa uğradığını en az hissetme oranı %11’le Portekizli göçmenler arasındadır (Attias-Donfut ve ark., s. 39). Avrupa ülkeleri dışından gelen göçmenlerin diğer göçmenlere göre kendilerini daha çok dışlanmış hissetmelerinin sebebi, Avrupa ülkelerinde ve Fransa’da yaygın olan ırkçılıkla bağlantılı olabilir. Bu anlamda fiziksel görünüm bakımından farklı oldukları için, toplumun genelinden kolayca ayrıştırılabilen bu göçmenlerin farklı etiketlenme ve dışlanma mekanizmalarına maruz kaldıkları düşünülebilir.

Emeklilikle birlikte yaşlı göçmenlerin gelirleri de düşmektedir. Bachelay (2013) tarafından yazılan rapora göre, göçmenler, toplumda göçmen olmayanlara göre çok daha düşük gelire sahiptirler ve sosyal yardımlardan daha fazla yararlanmaktadır. 2012 yılında yabancı ülkede doğan emeklilerin aylık geliri 700 Euro iken, tam sigorta ödemesini yapmış biri 1000 Euro’dan biraz daha fazla maaş almaktadır. Yaşlılara sağlanan asgari geçim yardımları toplam 162000 kişiye verilmektedir ve bu kişilerin yaklaşık olarak %40’ı yabancı bir ülkede doğmuştur (Martineau ve Plard, 2018). Yirmi yıl ve daha fazla zamandır işçi lojmanlarında “Foyers de Travailleurs Migrants” (FTM) ya da sosyal konutlarda yaşayan yaşlı göçmenlerin aylık geliri 450 Euro’nun altındadır (Bobbé, Ribert ve Terray, 2013, s. 70). İşçi göçmenleri düşük gelirleri nedeniyle, yaşlılık dönemleri de dâhil olmak üzere tüm hayatları boyunca düşük masraflı konutları tercih etmektedirler.

Göçmenlerin sosyal ağları, aile figürüyle özdeşleşmiştir. Göçmenlerin büyük çoğunluğu aileleriyle beraber Fransa’da yaşamaktadırlar (Martineau ve Plard, 2018). 2010 yılında 65-79 yaş aralığındaki yaşlı göçmenlerin büyük çoğunluğu çocuklarından ayrı yalnız yaşayan çiftlerdir. Yaşlılık günlerinde, eş, çocuklar ve geniş aile yaşlı bireylere yardımda bulunan başlıca aktörlerdir. Gündelik hayatta da çocuklar, ailelerine yardımda önemli bir rol oynarlar (Palmberger, 2017). Bu anlamda, yaşlı göçmenler, sağlık ve bakım sorunlarında aile üyelerinden yardım almaktadırlar. Ailelerinden uzakta olanlar ise, ciddi bir zorluk yaşamaktadırlar. Eğer aile üyeleri köken ülkede ise, coğrafi ve yakın ilişkiler söz konusu değilse, yaşlı göçmenin yaşamı daha zor hale gelmektedir. Bunun yanında, köken ülkeye döndüklerinde onlara destek olacak kimseleri yoksa, Fransa’da kalmak tercihten ziyade bir zorunluluk haline gelmektedir (Martineau ve Plard, 2018). Köken ülkelerinde yeterli olmayan ekonomik koşullara bir de sosyal koşulların eklenmesi, yaşlı göçmen için göç edilen ülkeyi hayatının geri kalanını geçireceği bir yer haline getirmektedir.

Fransa’da başarılı yaşlanmanın en önemli iki bileşeni yaşlıların sağlık durumları ve sosyal ağlar aracılığı ile sosyal ilişkiler geliştirme durumları olarak belirlenmiştir (Martineau ve Plard, 2018). Emekliliğe geçişle beraber, köken ülkelerinde görece olarak yaşlılara duyulan saygı, burada yerini kültürel bir değersizleşme sürecine bırakmıştır. Bu durum yaşlı göçmenlerde psikolojik sorunları da arttırmıştır (Bas-Theron ve Michel, 2002, s. 9; Dewitte, 1989). Müslüman göçmenlerin, karşılaştıkları sosyal dışlanmayla baş edebilmek ve sosyalleşmek için kullandıkları mekânlardan biri camilerdir (Ben Lmadani, 2001, s. 93). Özellikle, toplumda görünürlük kazanamayan yaşlı kadınlar için camiler bir anlamda ortak sosyalleşme mekânı olarak işlev görmektedir. Yaşlı göçmen kadınlar bu ortamda, kendilerini daha değerli hissetmekte ve köken ülkelerinde sahip olabilecekleri statülerine sahip olmaktadır. Bu bir anlamda, yaşlı göçmen kadınların göç ettikleri toplumdaki görünmezliklerini telafi edip kimliklerini değerli kılmaktadır (Ben Lmadani, 2001, s. 90). Dolayısıyla camiler, köken ülkelerinde görece itibar ve statüyü gördükleri kültürel mekânlar olarak yaşlı göçmenlerin kimliklerini oluşturmalarına katkı sağlayan mekânlardır. Göçmenlerin iyi yaşlanmasında sosyal ve mekânsal bağlam önem kazanmaktadır. Bu anlam-

da barınma koşulları göçmenlerin en önemli sorunlarından biridir. Göçmenlerin düşük gelir seviyesine sahip olmaları barınma sorununun temelinde yatmaktadır. Aldıkları ücretlerin bir kısmını köken ülkelerine gönderebilmek için barınma masraflarını düşük tutmaya çalışan işçi göçmenler, düşük fiyatlı işçi lojmanlarında kalmaya devam etmekte ve bu durumun mekânsal etkisini, sosyal sorunların da dâhil olduğu bir değersizleşme içerisinde yaşamaktadırlar.

3.2.1. Barınma Sorunları

Fransa'da yaşlılık sürecinde göçmenlerin baş etmeleri gereken en önemli sorunlardan biri konut sorunudur. Barınma şartları ve nitelikleri, göçmenlerin sosyal uyum sorunlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Toplumun farklı kesimlerinde görünürlük kazanmadan ve yalıtılmış bir şekilde yaşayan göçmenlerin bu duruma etki eden en önemli unsurlardan biri yaşadıkları evler ve mahallelerdir. Yaşlı göçmenlerin sayısı giderek artmakla birlikte, toplumdaki görünürlükleri çok azdır (Gallou, 2005, s. 58). Yaşlı göçmenlerin büyük bir kısmı, devlete bağlı resmi emekli evleri gibi kurumlardan yararlanamamakta; bunun yerine, kötü koşullara sahip ve çok tartışmalı göçmen işçi lojmanlarında, dört duvar arasında yaşanmaktadırlar (Gallou, 2005, s. 58). Yaşlı göçmenlerin barınma sorunlarının en önemli nedeni gelir düşüklüğüdür.

Fransa'da göçmenler, diğer göçmenlerle birlikte, toplumun genelinden ayrı bir şekilde "Foyers de Travailleurs Migrants" (FTM) adı verilen işçi lojmanlarında yaşamaktadırlar. Bu mekânsal bir ayırımın yanında, sosyal olarak dışlanmanın da göstergesidir (Madoui, 2015, s. 13). Bu barınma yerlerinde etnik köken temelinde bir ayrışma olmakta ve bu mekânlar sosyal yalıtılmışlık ve güvencesizliğin göstergesi haline gelmektedir. Hayatları boyunca riskli, ağır ve zor işlerde çalışmış olan göçmen işçiler, hem zor çalışma hayatlarının sonucunda oluşan sağlık sorunları hem de emeklilikteki düşük gelirin getirdiği zorluklarla baş etmek durumunda kalmaktadırlar (Bolzman ve ark., 2004). Bu lojmanlara hak kazanabilmek için düşük gelir seviyesine sahip olmak gerekmektedir ve düşük kira bedelleri nedeniyle göçmenler bu konutlarda yaşamaktadır. Emekli maaşları göçmen olmayanlardan daha düşük olan göçmenlerin, köken ülkelerinde bıraktıkları aile üyelerine maddi destek sağlamaları gerektiği için de bu düşük ücretli lojmanları tercih etmektedirler (Meslin, 2010).

İşçi lojmanları Fransa'da, devletin müdahaleci ve kontrolcü tutumunun en belirgin göstergesi olarak eleştirilmektedir (Bernardot, 1999; Libération, 11 Şubat 2000). Fransa'da işçi lojmanlarında yaşayan göçmenlerin sorunlarını ortaya koymak için monografik çalışmalar yapılmıştır (Bernardot, 1999; 2006; Gallou, 2005; Noirielle ve ark., 1992; Sayad, 1980). Bunun yanında, göçmenlere dair bazı istatistiksel veriler (Sonacotra, 1997) toplanmış ve bazı kurumlar tarafından araştırmalar (Unafu, Sonacotra) yapılmıştır. Bu araştırmalar genel olarak, lojmanların damgalayıcı, yetersiz yönlerini vurgulamıştır. Fransa'daki lojmanların (Foyers) sayısı 700 civarındadır ve yerleşim tipi olarak bekâr yaşam tipine uygun, sakinlerinin çoğunluğu göçmen olan erkeklerden oluşan bir niteliğe sahiptir (Gallou, 2005, s. 64). Toplam erkek göçmenlerin %4'ü bu lojmanlarda barınırken, yalnız yaşayan erkek göçmenlerin ise %24'ü buralarda yaşamaktadır. Elli yaş üstü yalnız yaşayan erkek göçmenlerin ise, %34'ü bu lojmanlarda kalmaktadır (Gallou, 2005, s. 76). Diğer bir deyişle, lojmanlar yaşlı erkek göçmenlerin yaklaşık üçte birini barındırmaktadır. Aile yaşamına elverişli olmayan bu konutlarda yalnız yaşayan göçmenler, kötü koşullara sahip ucuz konutlarda kalmayı göze alarak geride bıraktıkları ailelerine maddi destek sağlamayı tercih etmektedirler.

Lojmanlarda yaşanmak, göçmenler için ekonomik, sosyal, duygusal, psikolojik birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Bu lojmanlar istikrarsız, güvensiz bir yaşam alanı olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Bu lojmanlarda sadece emekli göçmenler değil, emeklilikten önce de maddi olarak yetersiz koşullarda olan işçi göçmenler yaşamaktadırlar. Göçmen işçilerin yaşlanması, çalıştıkları zorlu işlerden dolayı daha erken olmakta, çoğunlukla niteliksiz işçi olarak çalışan bu kesim, emeklilikten önce işsiz kalabilmekte ve yeniden iş bulmakta zorlanmakta ve bazıları 50-60’lı yaşlarda yaşlı konumuna geçmektedirler (Gallou, 2005, s. 68). Beden gücü gerektiren zorlu işlerde çalışan işçilerin yaşadıkları yıpranmaya bir de göçmen olmalarından kaynaklanan sorunların eklenmesiyle taşıdıkları yük daha da ağırlaşmaktadır. Sonuç olarak göçmen işçiler, yaşlılıklarını fiziksel, sosyal ve psikolojik olarak toplumun geri kalanına göre daha kötü şartlarda geçirmektedirler.

Göçmenlerin yaşadığı barınma sorununun kamu gündeminde ciddi bir biçimde ele alınması, 2013 yılında yaşlı göçmelerle ilgili hazırlanan bilgilendirme raporunun (Bachelay, 2013) ardından olmuştur. Bu raporda, barınma sorunları en çok tartışılan başlıklardan biri olmuştur. Ardından aynı komisyon tarafından 2016 yılında yeni bir rapor yazılarak, 2013 yılında tespit edilen sorunların çözümüne dair atılan adımlar ele alınmıştır (La Commission des Affaires Sociales, 2016). Bu rapor, yaşlı göçmenlerle ilgili başlıca 3 temel soruna odaklanmıştır: oturma kartı veya vatandaşlık alma, barınma (konut) ve sosyal haklara erişim (La Commission des Affaires Sociales, 2016). Göçmenlerin Fransız toplumuna tam olarak uyum sağlamaları için gerekli olan resmi oturma prosedürlerine ilişkin yaşanan zorluklar, 2013 raporunda dikkat çekilen diğer bir konu olmuştur. Fransa’da yabancıların meşru olarak yaşaması oturma kartı ya da vatandaşlık ile olabilmektedir. 2013 raporunun önerisiyle, vatandaşlığı olmayan yabancıların, oturma kartı almada karşılaştıkları bürokratik zorlukları en aza indirmek için, iki defa oturma kartını yenilemiş olan yabancılara, otomatik olarak oturma kartı verilmeye başlanmıştır. 2016’daki rapora göre, söz konusu uygulamanın başlamasından sonra 60 yaş üstü yabancılara 2012-2015 arasında verilen kalıcı oturma kartı sayıları 155’ten 2720’ye çıkmıştır (La Commission des Affaires Sociales, 2016, s. 8). Emekliliğe bağlı oturma kartı sayısı ise, 2012-2015 arasında, 223’ten 965’e yükselmiştir (La Commission des Affaires Sociales, 2016, s. 12). Göçmenlere yaşadıkları ülkede yasal bir statü sağlayan, oturma kartı ve vatandaşlık edinimi için yerine getirilmesi gereken prosedürlerin karmaşıklığı ve zorluğu özellikle yaşlı göçmenler için bir sorun oluşturmaktadır. Bu bağlamda, uzun yıllar Fransa’ya hizmet etmiş yaşlı göçmenler için bu prosedürlerin kolaylaştırılması büyük önem arz etmektedir. Göçmenler için yabancı bir ülkede yasal statüye sahip olmak, sosyal haklara erişim konusuyla doğrudan bağlantılıdır. Sahip olduğu yasal oturma hakkı göçmenlere bazı sosyal haklar sağlamakla ancak, bu haklar başta dil yetersizliği olmak üzere, işçi göçmenlerin sosyal ve kültürel sermayesinin yetersiz olması nedeniyle göçmenler tarafından yeteri kadar bilinmemektedir.

Göçmen işçi lojmanlarının yaşlılar için olumsuz koşullarına dair 2016 yılında yayınlanan rapora göre ise, başlangıcı 1997 yılına dayanan uygulamalarla birlikte bu konutların sosyal konutlara dönüştürülmeye başlanmasıyla iyileştirilmeye gidilmiştir. Ancak süreç hala tamamlanamamıştır (La Commission des Affaires Sociales, 2016, s. 12). 2012 yılına gelindiğinde, 680 işçi evinin %47’si dönüşüme uğrayabilmiştir (La Commission des Affaires Sociales, 2016, s. 13). Sosyal konutların koşulları FTM’lere göre daha iyidir. Kanun gereği sosyal konutlarda evlerin metrekareleri, FTM’lere göre daha geniştir (12 m²’ye karşı 7,5 hatta 4,5 m²) ve bireysel banyo gibi olanaklarla yaşlı göçmenlere daha fazla otonomi kazandıran barınma yerleridir. Bu nedenle, yaşlı nüfus için gerekli olan erişilebilirlik normlarına uygundur. Diğer yandan, eşlik etme hizmetleri veren yerel sosyal yönetim yardımına da uygundur (La Commission des Affaires Sociales, 2016, s. 13). İşçi lojmanlarını, otonom bir yaşantıya uygun olan sosyal konutlara dönüştürme süreci hala

devam etmektedir (Gallou, 2005, s. 77). Devletin, barınma koşullarındaki bu iyileştirme çabaları göçmenlerin “insan hakları” çerçevesinde insani bir yaşamı hak ettiklerini kabul ettiğini göstermektedir. Ancak diğer taraftan, yapılan iyileştirmelerin yaşlı göçmenlerin tümünü kapsamaması nedeniyle etkisi sınırlı olarak kalmaktadır.

3.3. Sağlık/Bakım Hizmetlerine Erişimde Eşitsizlikler ve Sağlık Çıktıları

Yaşlı göçmenlerin sağlık ve sosyal durumları, göç ettikleri toplumdaki dezavantajlı konumlarıyla ilişkilidir. Göçmenlerin bu dezavantajlı konumları, göç ettikleri ülkelerin ayrımcı ve önyargılı politikalarından bağımsız değerlendirilemez (Cognet, 2018; Cognet, Hamel ve Moisy, 2012; Gallou, 2005). Son dönem yapılan çalışmalarda, yaşlı göçmenlerin sağlık durumları ve gündelik hayatın gereksinimlerini karşılamada karşılaştıkları işlevsel zorluklar üzerinde durulmuştur. Homojen bir yapıda olmamakla birlikte, yaşlı göçmenlerin sağlık durumlarının, nüfusun geri kalanına göre daha kötü olduğu söylenebilir (Plard ve ark., 2015, s. 33). Göçmen işçiler genel olarak çalışma yaşamları sırasında zor ve güvencesiz işlerde çalışmakta, iş kazası, meslek hastalığı gibi sorunlarla daha çok karşılaşmakta ve sağlıkları önemli ölçüde bozulmaktadır. Sonuç olarak yaşlandıklarında, maruz kaldıkları zorlu iş koşullarına bağlı olarak birçok sağlık sorunuyla yüzleşmektedirler. Bir anlamda, göçün damgasını taşımaktadırlar (Arab, 2013, s. 53). INSEE tarafından 2008-2009 yılında yapılan araştırma (Croguennec, 2012), yaşlı göçmenler ile göçmen olmayan yaşlılar arasındaki sağlık eşitsizliklerini ortaya koymaktadır. Buna göre, 55-64 yaş arasındaki göçmen olmayan erkeklerin %28'i sağlık durumlarının kötü olduğunu söylerken, bu oran Afrika'dan gelenler için %43'e çıkmaktadır. Kadınlar için ise, göçmen olmayanlarda bu oran %34 iken, Afrika'dan gelenlerde %45'dir (Croguennec, 2012, s. 2). “Yaşlılık Eşiğindeki Göçmenler” adlı çalışmada (Plard ve ark., 2015), her iki göçmenden birinin mesleki bir hastalığa tutulduğu, işe bağlı sağlık sorunları yaşadığı ya da bir iş kazası geçirdikleri tespit edilmiştir. Sağlık durumları iyi olmamasına rağmen yaşlı göçmenler, toplumun geri kalanına göre, bakım hizmetlerinden daha fazla yararlanmamaktadırlar. Koruyucu tıp hizmetlerine düşük bir talepleri vardır ve tedaviden geç yararlanmaktadırlar (Soumeur-Méreau, 2014). Tedaviye geç başvurmalarının en önemli sebebi ekonomiktir. Diğer nedenler ise, hizmetler ve prosedürler hakkında yeterince bilgi sahibi olmamaları, dil sorunları ve toplumun genelinden yalıtılmışlıktır. INSEE'nin yaptığı çalışmaya göre, göçmenlerin, profesyonel kariyerlerinin karmaşıklığı ve kesintiliği ekonomik bir yetersizlik yaratmış ve bu durum tedaviye erişim ve sağlık durumlarını da etkilemiştir (d'Halluin, 2015, s. 40).

Burada tartışılan faktörler, göçmenlerin erken yaşlanmalarıyla sonuçlanmaktadır (Martineau & Plard, 2018). Bu durum adeta bir kısır döngü yaratmakta ve kamu maliyesinin yükünü arttırmaktadır. Yaşlı göçmenlerin ihtiyaç duydukları hizmeti zamanında alamamaları sonucunda, basit sağlık sorunları bile daha karmaşık hale gelmekte ve uzun vadede bakım hizmetlerinin maliyeti artmaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalarla birlikte, sorunları fark etmeye başlayan Fransız yöneticileri yaşlı göçmen sorunlarına daha fazla ilgi göstermeye başlamışlardır.

Attias-Donfut (2006) sağlığı belirleyici bir faktör olarak, yaş ve kalış süresi arasında bağlantı kurmuştur. Bu ilişki, göçmenlerin sağlık durumunun gittikçe kötüleştiği bir süreci göstermektedir. Engellilik riski sosyoekonomik konumla doğrudan ilgilidir. Buna göre, entelektüel ve üst sınıflara göre, işçilerde engellilik oranı üç kat daha yüksektir. (Attias-Donfut'tan aktaran Arab, 2013, s. 52). ESPS (Enquete Santé et Protection Sociale, 2000-2002) sonuçlarına göre, yabancılar Fransızlara göre daha kötü sağlık durumlarına sahiptirler (Berchet ve Jusot, 2012). İşçi göçmenlere özgü denilebilecek, yaşlılığa bağlı bazı sağlık sorunları tespit edilmiştir. Bu sağlık sorunları genel olarak, zorlu fiziksel aktivite, stres kaynaklı (sırt, eklem, cilt problemleri vb.) ve beslenme-

ye ilişkilidir (diyabet, diş sorunları, ülser, sindirim sistemi kanserleri, vb.) (Gallou, 2005, s. 70). Bu sağlık sorunlarının, göçmen işçilerin genelde ağır işlerde çalışmalarının ve düşük gelirlerinin doğal bir sonucu olduğu düşünülebilir.

Yaşlı göçmenler, sağlık sorunları yaşamaya başladıklarında, ihtiyaç duydukları bakım hizmetleri hem kendi ülkelerinde hem de göç ettikleri ülkede, sosyal sigorta kurumları tarafından yük olarak görülmektedir. Bu nedenle, göç ettikleri ülkeler için artık “verimsiz” hale geldiği düşünülen yaşlı göçmenler, yaşlandıklarında hizmete erişim konusunda birçok zorluk yaşamaktadırlar (Plard ve ark., 2015, s. 33). Bunun yanında bürokratik işlemlerin karmaşıklığı ve anlamının zorluğu göçmenlerin haklara erişimini sınırlandırmıştır. (d’Halluin, 2015, s. 40). Dilin iyi kullanılmaması, yabancılara verilen hakların anlaşılacak kadar karmaşık olması, kökene bağlı doğrudan ya da dolaylı ayrımcılık uygulamalarına maruz kalmaları (Carde, 2007, s. 103,106) köken ülkeye sürekli olarak gidip gelmeleri gibi sebepler de tedaviye erişimlerini sınırlandırmaktadır. Özellikle Afrika kökenli göçmenler, maddi nedenler başta olmak üzere, dil engeli, sosyal hizmetler ve kanunlar hakkında bilgisizlik gibi nedenlerle yaşlılıklarını olumsuz koşullarda yaşamaktadırlar (Plard ve ark., 2015, s. 33). Bu nedenle, yaşlılığa bağlı bağımlılık sorunu, göçmenlerde farklı bir özellik kazanmakta ve yaşlı göçmenler nüfusun geri kalanına göre daha erken bağımlılık statüsüne geçmektedir (Bas-Theron ve Michel, 2002, s.38). Yaşlı göçmenlerin bağımlılık sorunu, yalnız yaşayan ve herhangi bir aile desteğine sahip olmayanlar açısından daha da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Göçmenler düşük sosyal statüleri, yaşla birlikte artan bağımlılıkları ve köken ve göç ettikleri ülkede toplumdaki rollerini yeniden tanımlama gereksinimi gibi konularda dezavantajlı durumdadırlar (Bolzman ve ark., 2004). Yaşlı göçmenler, sosyokültürel faktörlerden kaynaklı, kökenlerine göre değişen zorluklar yaşamaktadırlar. Bu nedenle bazı yaşlı göçmenler, erken yaşta bağımlı bakıma muhtaç duruma gelmektedirler (Plard ve ark., 2015). Bu konuda İsviçre’te yaşayan göçmenler üstüne yapılan bir araştırmanın sonucuna göre, yerli halktan farklı olarak, yaşlı göçmenlerin çoğunun kültürel sermayeleri ve ekonomik kaynaklarının yetersiz olması sebebiyle kendi ülkelerine dönmek zorunda oldukları ya da aile üyelerinin desteğine ihtiyaç duydukları ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, İsviçre’teki göçmenler, sosyoekonomik statüleri aynı olsa bile orada doğan o ülke vatandaşlarına göre daha kötü sağlık çıktıklarına sahiptirler (White, 2006, s. 1298). Bu anlamda, yaşlı göçmenlerin sorunları ele alındığında sosyal, kültürel ve ekonomik sermayelerine de odaklanılması gereklidir.

Hastalık karşısında kültürel tutumlar, mevcut hizmet yardımlarına başvurmama, istememe veya vazgeçme şeklinde kendini göstermektedir. Çünkü yaşlılıktan kaynaklı sorunların her şeyden önce mahrem olduğu düşünülmektedir (Duchier ve Mantovani, 2015, s.93). Göçmenlerin yaşlılıkta yaşadığı en önemli sorunlardan biri, “kültürel duyarlılığa göre bakım” hizmetlerinin Avrupa ülkelerinde yeteri kadar verilmemesidir. Almanya’da yaşayan yaşlı Türk göçmenlerin sorunlarını, bir gazeteye verdikleri röportajda dile getiren, Hristiyan Demokrat Birlik (CDU) partili Güler ve eyalet parlamentosu Sosyal Demokrat Parti (SPD) Milletvekili Yüksel, Almanya’da yaşlı göçmenlerin bakımı konusunda iyileştirmeler yapılması gerektiğine dikkat çekerek; sosyal yardım konusunda çalışan derneklerin ilk kuşak göçmenlerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, ileri düzeyde bakıma ihtiyacı olan yaşlı bir kadın ya da erkeğin örneğin karşı cinsten bir bakıcı tarafından yıkanmak istemeyeceğini, farklı yemek talepleri olabileceğini, dini ihtiyaçları olduğunu ve dil sorunları yaşayabileceğini vurgulamışlardır (Deutsche Welle, 24 Aralık 2018).

Göçmenlerin bakım hizmetlerine karşı mesafeli tutumlarını etkileyen birçok faktör tespit edilmiştir. Bu faktörler: hizmet sunumunda çok kültürlülüğün göz ardı edilmesi, göçmenlerin bürok-

ratik statüleri, aile dayanışmasının varlığı ve düzenli barınma yeridir (d'Halluin, 2015). Yaşlı göçmenlerin bakım hizmetlerine erişimindeki önemli engellerden biri, düşük sosyoekonomik düzeyleridir. Bunun yanında, bakım hizmetlerine erişimde kültürel sorunlar yaşamaktadırlar. Evde bakım hizmetleri, işçi lojmanlarında yaşayan göçmen yaşlılar tarafından ilk başlarda kültürel ve ekonomik nedenlerle mesafeli yaklaşılan bir konu olmuştur. Çoğunluğu kadınlar tarafından sağlanan hijyen, hemşire bakımları, ev işleri, alışverişler, yemek hazırlama yardımları mahremiyet algılarına bir müdahale olarak algılanmıştır. Ayrıca, bu hizmetlerin ücretsiz olmaması, köken ülkesindeki aileye maddi destek göndermek zorunda olan yaşlıların bu hizmetlerin maliyetlerini karşılamasını zorlaştırmaktadır. (Gallou, 2005, s. 70). Diğer bir sorun ise, İslami temizlik kuralları ve dini gereklere, çoğunlukla Fransız hastanelerinde dikkat edilmemesidir (Dewitte, 1989).

Yaşlı göçmenlerin yaşadıkları sorunlar son yıllarda bireysel düzeyde, yaşlıların iyilik durumunu gösteren kavramlarla tartışılır olmuştur. Buna göre, “iyi yaşlanma,” “başarılı yaşlanma” ve “aktif yaşlanma” göçmenler özelinde 2000’li yılların başından beri Fransa’da tartışılan önemli kavramlar olmaya başlamıştır. “İyi yaşlanma” adlı ilk ulusal program, 2003 yılında oluşturulmuş ve 2007-2009 yılları arasını kapsayan döneme kadar uzatılmıştır. Bu program, yaşlı göçmenler için ulaşılmaması gereken hedefleri belirlemiştir (Martineau ve Plard, 2018). Göçmenlerin yaşlılıkta karşılaştıkları zorluklarla başarılı bir şekilde mücadele etmesi, “başarılı yaşlanma” olarak adlandırılmış ve halk sağlığı politikalarının amaçlarından biri haline gelmiştir. Fransa’da yaşlı ve aynı zamanda göçmen olmak, iyi yaşlanma (bien vieillir), başarılı yaşlanma (vieillessement réussi) ve aktif yaşlanma (vieillessement actif) etrafında ele alınan yaşlılığın olumlu tanımlamaları ile karşıtlık üzerinden ilişkilendirilebilecek bir sürece işaret etmektedir. Bu kavramsal farklılıklarının detaylı olarak ele alınmadığı bu çalışmada, “iyi yaşlanma,” “başarılı yaşlanma” ve “aktif yaşlanma” kavramlarıyla genel olarak anlatılmak istenen, tüm yaşlıların belirli yaşam döngüsünü devam ettirmesi ve bu hayat döngüsünde, yaşlılıkla gelen dönemin önceki dönemle keskin büyük bir kopuşa neden olmaması gerektiğidir. Bu anlamda yaşlanma, ikili bir yapıda başarısız yaşlanma ve başarılı yaşlanma şeklinde bir doğru üzerinde tanımlanmaktadır.

4. Sonuç

Göç ve yaşlılık ilişkisinde, Avrupa toplumlarının işgücü açığını karşılamada çözüm olarak ele alınan “işçi göçmen” kavramından, bir sorun olarak inşa edilmiş “yaşlı göçmen” kavramına doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Göçmenlerin sorunları, köken ülke ve göç edilen ülke arasında “çifte yokluk” denilebilecek ve yaşlılık etkilerinin daha da güçlü hissedildiği, barınma sorunlarına bağlı yalıtılmışlıktan, kültürel sorunlara, sağlık sorunlarına kadar uzanan makro, mezo ve mikro faktörlerin çok boyutlu değerlendirilmesini gerektiren bir görünüm sunmaktadır.

Makro boyutta, yaşlı göçmenlerin kamu ajandasının gündeminde “sorun” olarak yer alması, yapısal düzeyde sistemden kaynaklı sorunlarla ilgilidir. Bu sorunlar, ilk planda Fransa’da ihtiyaç duyulan iş gücünü sağlamak amacıyla “konuk işçi” (Abadan-Unat, 2017) olarak kabul edilen daha çok geçici görülen göçmenlerin, emeklilik sonrası Fransa’da yerleşmesi ve kamu sisteminin buna hazırlıklı olmamasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile sorun, göçmenlerin yaşlanmasından ziyade barınma, sosyal güvenlik, bakım ve sağlık hizmetlerinin iyi planlanmamasından kaynaklanmaktadır. Yaşlı göçmenin yaşam kalitesi için, sağlık ve barınma koşulları birbirinden ayrılmaz unsurlardır. Devlet politikası kapsamında inşa edilen göçmen işçi lojmanlarında (FTM), toplumdan yalıtılmış bir şekilde yaşayan bilhassa bekâr göçmenlerin, aldıkları düşük emekli maaşları ile ilişkili bir şekilde emekli olduktan sonra da lojmanlarda kalmaya devam etmeleri sonucunda, bireysel düzeydeki sağlık çıktıları da olumsuz yönde etkilenmiştir. Göçmen-

ler, maddi durumlarının yetersizliği, kültürel ve sosyal faktörlerin de etkisiyle, işçi lojmanlarında ayrıştırılmış olarak yaşayan bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, devletin son yıllarda “iyi yaşlanma (bien vieillir)” kavramı ile tanımlanan yaşlanma biçimi için, yeterli düzenlemeler yapmadığının da bir kanıtıdır. Fransa’nın bu politikalarının makro boyutta, küreselleşen bir dünyada güçlenen neoliberal politikaların gölgesinde ve sosyal devletin giderek küçüldüğü bir ortamda gerçekleştiğini vurgulamak gerekmektedir.

Mezzo boyutta ise, yaşlı göçmenin köken ülkede bıraktığı ailesine karşı olan maddi sorumlulukları, karşılaşılan onca zorluğa rağmen, Fransa’da kalmayı bir tercih değil, zorunluluk haline getirmiştir. Kültürel olarak yaşadıkları sorunlar, köken ülke ve göç edilen ülke arasında arafta yaşamalarına neden olan aidiyet sorunları, misafir işçi konumundan yaşlı göçmen rolüne geçişte kaybettikleri statüleri, kendilerini psikolojik ve sosyal yönden yalnızlaştırmış ve yalıtılmış hissetmelerine neden olmuştur. Bu ortamda, kendi bireysel çözümlerini üretmeye çalışan yaşlı göçmenler, genelde benzer kökenden geldikleri kişilerle oluşturdukları kültürel topluluklarla yalnızlıklarını bir nebze olsun aşmaya çalışmaktadırlar.

Mikro boyutta ise yaşlı göçmenler, yaşlılık deneyimlerini başta dil sorunu olmak üzere, bürokratik sistemin karmaşıklığından ve bilgisizliklerinden kaynaklı birçok sorunla yüzleşerek geçirmektedirler. Bu sorunlar nedeniyle, hakları olan hizmetlere de erişememektedirler. Diğer yandan kültürel ve ekonomik nedenlerden ötürü, evde bakım hizmetlerini alamamaları, karşılaştıkları sorunları aile fertlerinden yardım olarak çözmeye çalışmalarıyla sonuçlanmaktadır. Bu bağlamda, dikkat çekilmesi gereken husus, yaşlı bakımında aile içi dayanışmanın ön plana çıkarılmasının, devletin hizmetlere erişimdeki zorlukları ortadan kaldırma yönünde atması gereken adımları ertelemesinde kullanacağı bir mazereti yaratmasıdır (Bolzman ve ark., 2004). Sosyal devletin, aile desteğinin varlığında bile, yaşlı vatandaşlarının temel bakımından sorumlu baş aktör olduğu unutulmamalıdır.

Bu bağlamda, yaşlı göçmenlerin hizmetlere erişimi önemli bir tartışma konusudur. Sağlık bakımına ve hizmetlere erişim, bir mahalleden diğerine değişmektedir. Bakım hizmetlerinin yaşlı göçmenlerin yaşadıkları yerlere yakın mekânlarda sunulması önemlidir. Bu nedenle evde bakım şartlarını sağlayacak hizmetlerin, mekânsal yakınlığı yaşlılar için önemli hale gelmektedir (Plard ve ark., 2015, s. 37). Ancak bu sayede hem bakım hizmeti sunucusunun hem de bu hizmetten yararlanan yaşlıların bu uygulamalardan verim alması mümkün olabilir. Ancak ihtiyaç duydukları bakım ve tedaviye ekonomik, sosyal ve kültürel engeller nedeniyle erişememektedirler. Bu anlamda yaşlı göçmenlerin hem ihtiyaç duydukları nitelikli sağlık hizmetlerine erişim, hem de daha iyi barınma koşullarına sahip olabilmeleri için, her şeyden önce gelir seviyelerinin artırılması gerekmektedir.

Ancak, yaşlı göçmenleri toplumun bütününden yalıtın faktörlerin, sadece ekonomik olmadığını, bunlara bir de sosyokültürel faktörlerin eklendiğini belirtmekte yarar vardır. Göçmenlerin sahip oldukları kültürel ve sosyal sermayeleri, Fransa’da, köken ülkelerindeki değeri taşımamaktadır. Bu nedenle, göç sürecindeki hayat döngüleri sürekli kesintiye uğramakta ve kopukluklar oluşmaktadır. Ayrıca genel olarak erken yaşlanma ve yüksek ölüm oranları işçi sınıfında daha yüksektir. Dolayısı ile büyük çoğunluğu işçi olarak çalışan göçmenler, bu sorunlarla daha fazla yüzleşmektedirler. Zorlu mesleklerde çalışarak, erken yaşlanma dönemine giren göçmenler, çeşitli meslek hastalıklarına nüfusun geneline göre daha büyük oranda yakalanmaktadırlar. Buna rağmen ihtiyaç duydukları bakım hizmetlerine de ulaşamamaktadırlar.

Çalışma boyunca ele alınan göçmelerin yaşlanma sürecinde yaşadıkları sorunlar, nüfusun geneli için tanımlanmış olan “ideal yaşlı” tipinden uzak olarak konumlandıklarını ve “başarılı”

yaşlanamadıklarını göstermektedir. Ancak, yaşlılığın bu şekilde tanımlanması sorundur. Çünkü yaşlılıkta karşılaşılan sorunların yapısal kökenleri ihmal edilerek, bireysel düzeydeki farklılıklarla açıklanmaktadır. Buna göre bazı yaşlılar, yaşlanma sürecinde başarılı ilan edilirken, özellikle göçmen yaşlılar başarısız görülmektedirler. Aktif yaşlanma, yaşlılığın iki farklı toplumsal temsiline gönderme yapar: bir yandan yakınlarına ve topluma faydalı olan aktif yaşlı imajı, diğeri ise bağımlı, yalnızlıktan acı çeken ve ölümden başka bir şey beklemeyen hareketsiz yaşlı birey (Kaeser ve Roch, 2013). Yaşlı göçmenlerin bu iki temsilin genelde neden başarısız tarafında yer aldığını anlamak için, öncelikle ekonomik ve sosyal koşullarına bakmak gereklidir. Emeklilik, göçmenler için, yeni uğraşların, yeteneklerin edinildiği bir süreç olmaktan çok, yaşlılık sonucu ortaya çıkan yeni sosyal baskıların göçmen hayatında yalıtılmışlıkla sonuçlandığı bir süreç olmuştur. Gelir eşitsizliğine dayalı sosyal eşitsizlikler, göçmenler için yaşlılığın nasıl geçtiğine dair önemli bir ipucu vermektedir.

Yaşlılıkta karşılaşılan sorunları bireyselleştirmek, yaşlı göçmenleri yani “kurbanı” suçlayan bir noktaya gidebilir. “İyi yaşlanma” idealine göre, göçmenler, bütün yaşamları boyunca iyi yaşlanmalarına olanak sağlayacak doğru tercihler yapmak zorundadırlar. Ancak göçmen yaşlıların karşılaştıkları sorunlar, sadece onların kötü tercihler yapması ile ilişkili değildir. Bu sorunların çözümünde, politikalar düzeyinde değişikliklere ihtiyaç vardır. Özellikle, 2013’te Fransa meclisine sunulan yaşlı göçmenler raporunun (Bachelay, 2013) ardından, göçmen yaşlıların sorunlarının çözümünde politikalar düzeyinde geçmişe göre belirli bir ilerleme kaydedilmekle birlikte, yine de göçmenlerin bireysel çabalarının yerini alabilecek bir düzeye gelmemiştir. Bahsedilen ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlardan dolayı göçmenlerin iyi yaşlanmalarının sağlanması, mevcut durumda ütopyik bir amaç olarak gözükmektedir. Yaşlı göçmenlerin daha insani koşullarda yaşayabilmeleri, çalışma hayatları döneminde politik, sosyal, ekonomik yönden toplumla bütünleşmelerinin sağlanması ile mümkün olacaktır.

Bu çalışma sonucunda, Fransa’da yaşayan yaşlı göçmenlere yönelik barınma, sağlık bakımı ve sosyal hizmetler konusundaki politikaların iyileştirilmesi gerektiği görülmektedir. “İyi” bir yaşlanma, öncelikle bireyi o devletin sınırlarında meşrulaştıran bir politik eylemle mümkün olabilir. Bu eylemlerle, göçmenlerin toplumun geri kalanıyla aralarında açılan mesafenin azaltılması gerekmektedir. Çalışma hayatı boyunca çoğunlukla ağır koşullarda çalışan göçmenlere, “eşit yurttaşlık” hakkının verilmesi ve yaşlandıklarında gerekli tüm sosyal hakları alabilmelerine olanak sağlayacak şekilde işletilmesi gerekmektedir. Her ne kadar son yıllarda, resmi oturum ve vatandaşlık ediniminde, nicel olarak bir artış sağlanmış olsa da yeterli değildir. Bolzman ve arkadaşlarının (2004) ifadesiyle, sosyal haklar anlamında göçmen varlığının kabulü ve vatandaşlığın (citizenship) yeniden tanımlanması sorunların çözümü açısından önemlidir. Göçmenlerin, uzun yıllar çalıştıkları ülkelerde artık kalıcı olduklarının, toplumun “yabancı” unsurları değil o toplumun bir parçası olduklarının kabul edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda geliştirilecek ulusal politikalar, çok kültürlü toplum gerçeğini dikkate almalıdır.

Son olarak, yaşlı göçmenlerin sorunları değerlendirildiğinde homojen bir grup oldukları yarınlığına düşülmemelidir. Yaşlı göçmenler, kolay tanımlanabilir ve birbirine benzer gruplardan oluşmamaktadır. Sahip oldukları sosyal statüden, eğitime, ekonomik durumdan, cinsiyete ve kültürel özelliklere göre önemli farklılıklar gösterirler. Bu farklılıklar, bireylerin sağlıklı yaşlanmalarına dair önemli etkilere sahiptir. Gelecekte yaşlı göçmenler üzerine yapılacak çalışmalar ve müdahale programları, bu farklılıkları da göz önünde bulundurmalıdır.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almamışlardır.

Kaynaklar

- Abadan-Unat, N. (2017). *Bitmeyen Göç. Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (2018). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Aggoun, A. (2006). Né ailleurs, vieillissant ici. La poursuite de l’immigration à la retraite. *Les Annales de la recherche urbaine*, 129-135.
- Arab, C. (2013). Le troisième âge : le “migrant inutile”. *Hommes et migrations*, 1303, 47-55.
- Attias-Donfut, C., Tessier, P., & Wolff, F.-C. (2005). Les immigrés au temps de la retraite. *Retraite et société*, 1(44), 11-47.
- Baars, J. (1997). Concept of time and narrative temporality in the study of aging. *Journal of Aging Studies*, 11(4), 283-295.
- Bachelay, A. (2013). *Rapport d’information sur les immigrées âgées originaires des États tiers à l’Union européenne au Sénat*. La Mission d’Information. <http://www.assemblee-nationale.fr/14/pdf/rap-info/i1214.pdf> Erişim tarihi: 13 Şubat 2019.
- Bas-Theron, F., & Michel, M. (2002). *Rapport sur les immigrés vieillissants*. Inspection Générale des Affaires Sociales (IGAS), 2002 126. <https://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/034000107.pdf> Erişim tarihi: 31 Ocak 2019.
- Bektaş, O. E. (2017). Postmodern Dünyada Yaşlı Olmak, *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD) Elderly Issues Research Journal (EIRJ)*, 10(2), 9-18. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/yasad/> Erişim tarihi: 14 Şubat 2019.
- Ben Lmadani, F. A. (2001). Les femmes marocaines et le vieillissement en terre. *Confluences Méditerranée*, 39(4), 81-94.
- Berchet, C., & Jusot, F. (2012). État de santé et recours aux soins des immigrés : une synthèse des travaux français. *Questions d’économie de la santé*, 172.
- Carde, E. (2007). Les discriminations selon l’origine dans l’accès aux soins. *Santé Publique*, 19, 99-109.
- Ceylan, H. (2015). Sosyal Değerden Sosyal Soruna Yaşlılık: Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Değişen Yaşlılık Algısı, H.Ceylan (Ed), *Modern Hayat ve Yaşlılık* içinde (s. 25-54), İstanbul: Nobel Kitap.
- Chojnicki, X. (2006). Vieillesse démographique et immigration : un modèle de comptabilité générationnelle appliqué à la France. *Economie & prévision*, 174(3), 39-57.
- Chojnicki, X., & Ragot, L. (2012). Immigration, vieillissement démographique et financement de la protection sociale. *Revue Économique*, 63, 501-512.
- Chojnicki, X. (2014). France : “L’immigration n’est pas la solution au vieillissement”. 38-38. (Y. Mens, Röportaj Yapan) Alternatives Internationales. <https://www.cairn.info/magazine-alternatives-internationales-2014-3-page-38.htm> Erişim tarihi: 7 Şubat 2019.
- Croguennec, Y. (2012). “Qui sont les immigrés âgés?”, *Infos migrations*, 35(4).
- Cultures&Santé asbl. (2012). *Le vieillissement des migrants*. <https://www.cultures-sante.be/2012-04-11-08-43-51/coin-thematique/410-le-vieillesse-des-migrants.html>. Erişim tarihi: 6 Şubat 2019.
- Dahlqvist, B. (2018, 14 Aralık). *L’ECHO*. L’échec du néolibéralisme, la raison du mouvement des gilets jaunes. <https://www.lecho.be/opinions/carte-blanche/l-echec-du-neoliberalisme-la-raison-du-mouvement-des-gilets-jaunes/10078745.html>. Erişim tarihi: 25 Aralık 2018.
- Deutsche Welle.(2018, 24 Aralık). Türkiye ve Almanya arasında “bakım anlaşması” önerisi. <https://www.dw.com/tr/turkiye-ile-almanya-arasinda-bakim-anlasmasi-onerisi/a-46853675>. Erişim tarihi: 28 Aralık 2018.
- Dewitte, P. (1989). Les immigrés vieillissent aussi... *Hommes et Migrations, Tematik Sayı*, 1126, 3-4.
- Duchier, J., & Mantovani, J. (2015). Les familles face à la maladie d’Alzheimer. *Hommes et Migrations*, 1309, 87-94.
- Emsellem, S. (2007). Décrypter le vieillissement des immigrés par le prisme de leurs liens familiaux. *L’Année du Maghreb*, 3, 601-614.
- Eurostat. (2018). *Structure et vieillissement de la population*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing/fr. Erişim tarihi: 10 Ocak 2019.
- Ferhi, S. (2009). L’immigration arabe dans le monde. *Migrations Société*, 125, 11-40.
- Foucart, J. (2003). La Vieillesse: Une construction sociale. *Pensée plurielle*, 6(2), 7-18.

- Gallou, R. (2005). Le vieillissement des immigrés en France. Le cas paroxystique des résidents des foyers. *Politix*, 72(4), 55-77.
- Guillemard, A. M. (1972). *La Retraite : une mort sociale. Sociologie des conduites en situation de retraite*. Paris: Mouton.
- Haber7com. (2018, 24 Temmuz). 12 milyon emekli, 22 milyon çalışan. <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/2675645-12-milyon-emekli-22-milyon-calisan>. Erişim tarihi: 22 Aralık 2018.
- Institut national de la statistique et des études économique (INSEE). (2001). *L'enquête Handicaps-Incapacités-Dépendance (HID)*. Paris: INSEE
- Institut national de la statistique et des études économique (INSEE). (2012). *Population par sexe, âge et situation quant à l'immigration*. Paris: INSEE.
- Institut national de la statistique et des études économique (INSEE). (2017). *France portrait social - Immigrés et Descendants d'immigrés*. Paris: INSEE.
- La Commission des Affaires Sociales. (2016). *Rapport d'information sur la mise en oeuvre des conclusions de la mission d'information sur les immigrés âgés*. <http://www.assemblee-nationale.fr/14/pdf/rap-info/i3980.pdf> Erişim tarihi: 10 Ocak 2019.
- Lacoste-Dujardin, C. (1991). Le statut ambigu des vieilles femmes en Kabylie. *Hommes et Migrations*, 1140, 34-36.
- Leys, C. (2011). Sağlık ve Kapitalizm. L. Panitch ve C. Leys (Eds.). *Kapitalizmde Sağlık Sağlıksızlık Semptomları* içinde (s.15-42). İstanbul: Yordam.
- Madoui, M. (2015). Le vieillissement des immigrés : état des savoirs. *Hommes et Migrations*, 1309, 11-17.
- Martin, T. (2018, 18 Aralık). *La Tribune*. Macron, le libéralisme et les gilets jaunes. <https://www.la Tribune.fr/opinions/tribunes/macron-le-liberalisme-et-les-gilets-jaunes-801514.html>. Erişim tarihi:24 Aralık 2018.
- Martineau, A., & Plard, M. (2018). Les personnes âgées immigrées à l'épreuve du Successful Aging. *Cybergeo : European Journal of Geography*.
- Monod, J. C. (2018, 14 Aralık). *Libération*. Les gilets jaunes, ou l'Etat néolibéral à bout de souffle. https://www.liberation.fr/debats/2018/12/14/les-gilets-jaunes-ou-l-etat-neoliberal-a-bout-de-souffle_1697846. Erişim tarihi: 1 Ocak 2019.
- Nations Unies. (2000). *Les migrations de remplacement. S'agit-il d'une solution au déclin et au vieillissement des populations?* <http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/ageing/replacement-migration.shtml>. Erişim tarihi: 20 Kasım 2018.
- Noiriel, G., Guichard, E. & Lechien, M.H. (1992). *Le vieillissement des immigrés en région parisienne*. Fas, Paris.
- Palmberger, M. (2017). Social ties and embeddedness in old age: older Turkish labour migrants in Vienna. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(2), 235-249, DOI:10.1080/1369183X.2016.1238907
- Plard, M., Martineau, A., & Fleuret, S. (2015). Les immigrés au seuil du grand âge. Un questionnement à ancrer dans les territoires de vie. *Hommes et migrations*, 1309, 31-37.
- Samaoli, O. (1989). Immigrants d'hier, vieux d'aujourd'hui : la vieillesse des maghrébins en France. *Hommes et Migrations*, 1126, 9-14.
- Soumeur-Méreau, E. (2014). Le vieillissement des populations immigrées. *RésosVilles*, 96.
- Sayad, A. (2006). *L'Immigration ou les Paradoxes de l'altérité. Tome 1. L'illusion du provisoire*. Paris: Raisons d'agir.
- Sayad, A., Bolzman, C., Fibbi, R., & Guillon, M. (2001). La vacance comme pathologie de la condition d'immigré. Le cas de la retraite et de la pré-retraite. *Revue européenne des migrations internationales*, 17(1), 11-36.
- Taşçı, F. (2010). Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya Örnekleri. *Çalışma ve Toplum*, 1, 175-202.
- Townsend, P. (1981). The Structured Dependency of the Elderly: A Creation of Social Policy in the Twentieth Century. *Ageing and Society*, 1(1), 5-28.
- Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Müdürlüğü (2012). *Türkiye'de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı*. Ankara.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). (2015). World Population Aging. http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2015_Report.pdf. Erişim tarihi: 14 Kasım 2018.

- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). (2017). https://migrationdataportal.org/data?i=stock_abs_&t=2017. Erişim tarihi: 20 Aralık 2018.
- White, P. (2006). Migrant Populations Approaching Old Age: Prospects in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(8), 1283-1300.
- Wilkinson, R. & Marmot, M. (ed.) (1998). *Social determinants of health: the solid facts*, World Health Organization, Kopenhagen.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Kuramsal Makale / Theoretical Article

‘Büyük Durgunluk’u Anlamak: Alternatif Kuramsal Arayışlar

Understanding the Great Recession: In Search of Alternative Interpretations

Metehan CÖMERT¹

Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi Anabilim Dalı tarafından yayınlanan “Büyük Durgunluğun İzinde Post-Keynesyen Teori ve Maliye Politikası: Neoliberalizm, Kriz, Bölüşüm” başlıklı tezin sadece bir bölümünün gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

¹Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: M.C. 0000-0003-3906-7272

Corresponding author:

Metehan CÖMERT,
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, Cinnah Caddesi, No: 16, Çankaya, Ankara, Türkiye
E-mail: comertmetehan@gmail.com

Submitted: 21.12.2018

Revision Requested: 14.02.019

Last Revision Received: 18.02.2019

Accepted: 07.03.2019

Citation: Comert, M. (2019). ‘Büyük Durgunluk’u anlamak: Alternatif kuramsal arayışlar. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 235-256.
<https://doi.org/10.26650/JECS2018-0023>

öz

Bu çalışma, literatüre ‘Büyük Durgunluk’ olarak geçen 2007-2008 krizinin nedensellik ilişkilerinin kurgulanma biçimine karşı çıkararak krizi anlamak için alternatif bir izlek önermektedir. Bu öneri temelde David Harvey’in “krizin nedeninin yanlış teşhis edilmesinin geleceğe yönelik tehlikenin tohumlarını bağrında taşıdığı” iddiasında somutlaşmakta ve geçmişte anlamaya yönelik gayretin gelecek için de verimli bir tartışma kaynağı olacağı vurgusu üzerinden şekillenmektedir. Anaakım iktisat anlayışının iyimser bir vurgu ile krizin sisteme içkin bir unsur olmadığı inancının sorgulandığı bu çalışma, geniş bir bağlamda krizi ele alarak güncel eleştirel yazın üzerinde selektif bir okuma yapmaktadır. ‘Krizin doğru anlaşılması’ üzerinden yükselen bu vurgu, yalnızca kriz momentine dair çıkarımda bulunmaz; aynı zamanda kriz sonrası geleceğin inşa edildiği alana yönelik verimli bir kaynak olarak işlev görür. Bu doğrultuda çalışma ilk olarak eleştiri nesnesi olarak ele aldığı anaakım kriz yaklaşımlarını incelemekte, sonrasında ise alternatif ve eleştirel yaklaşımları güncel bir bağlamda kavramsallaştırmaktadır. Bunun da ötesinde, yakın dönemde gelişen literatüre odaklanan bu çalışma, “satın alınan zaman”, “ertelenmiş kriz”, “küresel Minotauros” gibi alternatif yaklaşımları somutlaştırmaktadır. Çalışma, “*interregnum*” kavramından yola çıkarak krizle birlikte ortaya çıkan çelişkilerin yaratıcı bir biçimde kullanılmasını ve çelişkinin ötesine geçmenin önemini imleyerek sonlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik kriz, büyük durgunluk, heterodoks iktisat, anaakım iktisat

ABSTRACT

This study suggests an alternative interpretation of the crisis of 2007-2008 that is described as ‘Great Recession’ to understand the inner dynamics of the crisis by opposing the form of casual relationships in academic literature. This proposal is embodied in David Harvey’s claim that “the manner of exit from one crisis contains within itself the seeds of crises to come”. This study, which challenges the optimistic belief of the mainstream economics that crisis is not inherent in the capitalist system,

addresses to broaden the context of the crisis. This preference arises from the fact that discovering the roots of the crisis is not only for understanding the moment of the crisis, but also for perceiving it as an area for post-crisis period. In this respect, the study first deals with mainstream economics, then conceptualizes alternative and critical approaches in a contemporary context. Furthermore, this study focuses on recent developments in the literature and embodies alternative approaches, such as "buying time", "delayed crisis", and "global Minotauros". The study, having drawn inspiration from the conception of Gramscian *interregnum*, ends with an emphasis on challenging contradictions and using them creatively as a fecund source.

Keywords: Economic crisis, great recession, heterodox economics, mainstream economics

EXTENDED ABSTRACT

The crisis of 2007-2008 has provided fertile ground for questioning the adequacy of theoretical tools to examine economic crises. This study, therefore, suggests alternative interpretations of the 'Great Recession' to understand the inner dynamics of the crisis by opposing the form of casual relationships in academic literature. In many respects, 'Great Recession' was an unprecedented phenomenon that the capitalist system has experienced. Therefore, arising from the fact that there are a variety of different explanations for the causes of the crisis, the main aim of this study is to develop a better understanding of the 'Great Recession'. To that end, the first chapter intends to summarize the main arguments of mainstream economics on a conceptual basis. Not surprisingly, mainstream economics asserted that the capitalist system is not inherently unstable, thereby embracing a vision that is based on the metaphor, "black swan". According to this vision, crises are exogenous to the capitalist system and very rarely occur. However, there might be several theoretical arguments to explain the roots of economic crises, such as excessive government intervention, misguided policies, and agency problems. What remains clear in this theoretical framework is that the crisis is not a systemic failure, thereby rejecting alternative explanations. Such expositions are unsatisfactory because the concept of economic crisis, irrespective of their causes, is an inevitable fact in the capitalist system. As a consequence of challenging mainstream insights and adopting a heterodox vision, this study seeks to provide alternative explanations for interpreting the crisis beyond well-known stories. The first section, therefore, summarizes main arguments of Marxist theories by both focusing on conventional explanations and relating them to the current crisis. Having its roots in heterodox arguments, the study highlights possible alternative explanations for the 'Great Recession'. First point, combining Radice and Brenner's theories, addresses the neoliberalism and class theory as the cause of the crisis by pointing out that the capitalist system is already in crisis. In the second explanation, Dumenil and Levy, additional to neoliberalism, locate their emphasis on the notion of hegemony and argues that the crisis is an outcome of neoliberalism and hegemony in an US-driven capitalist world. Unlike abovementioned mechanisms, Lapavitsas offers an analytical apparatus to understand the crisis, 'financialization'. According to Lapavitsas, it is not possible to envisage a crisis without putting emphasis on the notion of financialization. The study, focusing on the current literature, draw attention to the Streeck's and Varoufakis' arguments, respectively, "buying time" and "global Minotaur". According to Streeck, the history of capitalism should be seen as a series of crises and treated crises as historical normals for capitalism. Capitalism enters a new phase with each crisis, and new phases form the starting points of new crises. Conceptualizing historical process in three different periods; "tax state, debt state, and consolidation state", Streeck clearly shows that capitalism, in each phase, delays its crisis by "buying time" and with different policy options, such as public debt, private debt, and austerity measures. Based on the concept of "parallax", Varoufakis mainly tries to grasp the reality despite of the fact that many observations regarding the crisis might be both accurate and misleading. For that purpose, he uses the mythological figure, "the Minotaur" to understand the inner dynamics of the crisis. According to Varoufakis, the US,

as a “global vacuum cleaner”, increased their twin deficits and absorbed world’s leading surplus economies and mass profits in a global scale transferred back in the form of capital inflow to the US through Wall Street: “The Crash of 2008 was what happened when a beast I call the Global Minotaur was critically wounded”.

As argued by Harvey (2015a), “[t]he manner of exit from one crisis contains within itself the seeds of crises to come”. Based on Harvey’s expression, this study seeks to shed light on the possible mechanisms underlying the ‘Great Recession’, and making recommendations for future works. The main reason behind this dissertation is twofold. Firstly, the study shares the belief that crises “... can be a fecund source of both personal and social change from which people emerge far better off than before. We do not always succumb to and get lost in them. We can use them creatively” (Harvey, 2015a), therefore, conceptualizing the crisis in an accurate way is pivotal. Secondly, and lastly, as Gramsci (1992) argues, the world is in an *interregnum* period, “the old is dying and the new cannot be born”. That is to say that, in this *interregnum* period, a better future will be only possible by understanding and challenging the present moment.

1. Bu Defaki Krizi¹ Anlamak: 'Büyük Durgunluk'a Eleştirel Bir Giriş

David Harvey (2015a, s. 10) *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*'nda ekonomik krizlerin kavranış şeklindeki yetersizliği tespit ederek “krizin nedeninin yanlış teşhis edilmesinin geleceğe yönelik tehlikenin tohumlarını bağrında taşıdığı” saptamasında bulunur. Harvey'in ifadesi yalnızca 'şimdi'ye dair bir çerçeve sunmaz; aynı zamanda kriz sonrasında gelecek olana ilişkin bir 'çağrı'dır. 2007 yılının Aralık ayında Birleşik Devletler ekonomisinin uzun yıllar devam edecek bir resesyona girmesiyle başlayan ve 'Büyük Durgunluk' (*Great Recession*) olarak literatürde yerleşiklik kazanan bu defaki kriz (Cynamon ve ark., 2013, s. 3), –ki IMF (2008) raporlarında dahi 1930'lardan bu yana yaşanan en ciddi şok olarak değerlendirilmiştir–, Harvey'in saptaması ve çağrısı için elverişli bir tartışma zemini oluşturmaktadır. Nitekim, krizin üzerinden uzunca bir zaman geçmesine rağmen “yavaş toparlanma” (*slow recovery*), “kalıcı durgunluk” (*prolonged stagnation*) gibi kavramların dünya ekonomisinin görünümünü tasvir eden temel söylemler olmasının nedeni esasen bu nedensellik ilişkisinin doğru kurulamamasından ileri gelmektedir.

Krizden sonra krizin nedensellik ilişkilerini açıklamaya koyulan iktisadi yazında ciddi bir ayrışma göze çarpmaktadır. İyimser öngörü ya da anaakım iddia, büyüme hızının yavaşladığı tespitinden hareket ederek 2008'de küçük bir daralmanın meydana gelebileceği ve gerekli ekonomik ve finansal düzenleme mekanizmalarının devreye girmesiyle birlikte büyümeye geri dönüşün yaşanacağı inancını taşır (Cynamon ve ark., 2013, s. 3). Kriz üzerine teorik ve ampirik çalışmalarıyla ön plana çıkan post-Keynesyen grup ise iyimser öngörüye eleştirel bir düzleme taşıyarak bu sanrının yanlışlığını ortaya koymaktadır. Kriz, retorik bir söylemle, “Büyük İtidal (*Great Moderation*) döneminin sonlanması” (Akçay ve Güngen, 2014, s. 9)² ya da “piyasanın sıcakık düşünün boğucu bir karabasana evrilmesi”dir (Panitch ve ark., 2012, s. 11).

Harvey (2015a, s. 11), krizin üzerinden uzunca bir zaman geçmesiyle birlikte çözüm bekleyen sorunların giderek yapılaşması, güncel gelişmeler ışığında sorunların bağlamının genişleyerek yeni temaların ortaya çıkmasından hareket ederek standart görüşlerin ötesine geçmeyi teklif eder:

Özgün, bilinenlerin dışında yeni yaklaşım tarzlarının ya da politikaların sayısı şaşılacak kadar az. Dünya ikiye bölünmüş durumda. Bir yanda dertlerimize deva olarak kemer sıkmayı vurgulayan, neoliberal arz yönlü ve monetarist tedavilerin sürdürülmesinden hatta güçlendirilmesinden yana çözümler; diğer yanda Keynesyen, talep yönlü ve krediyle finanse edilen genişleme politikaları sulandırılarak yeniden yürürlüğe konuluyor. Gelgelelim, bu politikalarda Keynes'in temel unsur olarak önemseydiği gelirin düşük gelirli sınıflar yararına yeniden dağıtımı hiç dikkate alınmıyor.

Toplumsal eşitsizliğin yönetilemez bir duruma eriştiği, kemer sıkma politikalarının yerleşik bir politika seçeneği haline geldiği, alt-orta sınıfları baskılamaya devam eden ve az sayıda ancak çok fazla zengin olanların söz sahibi olduğu plütokratik bir düzene doğru süratle yol alan bir düzenin olduğu genel görünümde krizi doğru bir şekilde anlamak gerekmektedir. Dahası, kri-

1 “Bu defaki kriz” kullanımı *Socialist Register* dergisinin 2011 yılında 'Büyük Durgunluk'un ele alındığı sayısında kullanılan başlıktır.

2 Tırnak içerisindeki ifade esasen Prof. Dr. Korkut Boratav'a ait olup, atfı yapılan eserin giriş yazısında yer almaktadır. İfade bizzat Boratav'a aittir.

zin temelindeki nedenlerin bütünlüklü bir çerçevede ele alınması, daha evvel bahsedilen “geleceğe yönelik tehlikelerin bağrında taşınması”na karşı alternatif ve yapıcı bir eleştirel analiz çerçevesi sunmak için ideal bir seçenek olacaktır. O halde Bernanke’nin “1929 krizini anlamak makroiktisadın kutsal kitabıdır” (Bernanke, 2000, s. 5) saptamasını 2007-2008 krizine uyarlayarak iktisat teorilerindeki yapısal ayrışmaları incelemeye yönelen bu çalışma, ilerleyen bölümlerde ‘Büyük Durgunluk’u açıklamaya girişen geleneksel anaakım ve eleştirel kuramlara yer vermekte; bunun da ötesinde güncel yaklaşımlar bağlamında bir tartışma yürütmeyi hedeflemektedir.

2. ‘Büyük Durgunluk’u Açıklayan Farklı Kuramsal Yaklaşımlar

Tartışmaların ebedi muzafferleri yoktur. Tartışma, çelişkisiz bir sonuç yaratmak ya da herkeşe benimsenecek bir hakikat üretmek üzerinden kurgulanmaz. Ekonomiye önceleyen tartışmalar da esasen fizikalist bir ideali barındırmaz; bu anlamda iktisadi tartışmaların uzlaşa ile sonuçlandığına pek nadir rastlanmıştır. Ancak, iktisat yazını, –bilhassa son otuz yılda– ‘ebedi muzaffer’ yaratarak “başka alternatif yok” ya da “tarihin sonu” iddialarını yegâne gerçeklik (Vandeveld, 2016) şeklinde ele alarak matematiksel düzlemde cereyan eden ve optimal/rasyonel sonuçlar sunduğu iddiasında bulunan bir çerçeveyi benimsemiştir. Bu çalışma, temelde anaakım düşüncenin kriz kavramsallaştırmasına karşı çıkmakta ve krizlerin sisteme içkin olduğu iddiasını reddeden anaakım analizlerin ötesine geçmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın izlediği -standart açıklamaları ötelemeden- eleştirel açıklamalara yer vererek ilerlemektedir.

2.1. “Siyah Kuğu”³ ve Anaakım İktisat

Anaakım⁴ iktisatın kriz anlatısında ele alınacak ilk ve temel uğrak, krizlerin “istisnai sapma” olarak ele alınmasıdır. Bu doğrultuda krizler sisteme içkin değil, dışsal olarak değerlendirilir (Goda, 2013, s. 12). Krizin sisteme içkin olmayışı genellikle “siyah kuğu” metaforu ile açıklanarak krizin kapitalist düzen içerisinde oldukça nadir rastlanılan ve öngörülmesi mümkün olmayan bir olgu olduğu vurgulanır (Orhangazi, 2011, s. 1)⁵. Aynı şekilde, krizler “tüm dinazorları dünya üzerinden silip götüren göktaşının finansal karşılığı”dır (Blyth, 2017, s. 41)⁶. Krizin sistemik ve içkin olmadığından hareketle, sistemi krize savuran şey yapısal olanın ötesinde, insan unsurunda aranmalıdır. İddia edildiği şekliyle kriz politika yapım sürecinden kaynaklanan yanlışlıklar nede-

3 “Siyah Kuğu” kavramı Nassim Nicholas Taleb tarafından 2007 yılında yayınlanan *The Black Swan: The Impact of Highly Improbable* başlıklı kitapta ele alınmıştır. Kitap, *Siyah Kuğu: Olasılıksız Görünenin Etkisi* başlığıyla Türkçe’ye de çevrilmiştir.

4 Anaakım iktisat (*mainstream economics*) kavramı, bu metin içerisinde sıklıkla eleştirilmekte ve krize ilişkin yeterli çerçeveyi sunmadığı iddiasıyla sorgulanmaktadır. Bu durum, anaakım iktisatın kavramsal çerçevesinin belli bir düzleme oturtulması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Yazar, anaakım iktisat kavramsallaştırması ile temelde neoklasik iktisattan beslenen ve iktisat düşüncesinde/egitiminde uzun bir zamandır baskın bir konumda bulunan bir anlayışı somutlaştırmaktadır. İlgili çalışmanın temel amacının anaakım iktisatı kavramsal olarak irdemelemek olmadığından; bahsedilen çerçevenin temel özellikleri ve eleştirileri için “post-otistik iktisat” hareketi iyi bir başlangıç rehberi olarak işlevselleşebilir.

5 “Siyah kuğu” varlığı belirsiz olandır. Ortaya yüzyılda bir çıkar ve ne zaman ne şekilde çıkacağını kestirmek mümkün değildir. Olasılıksız görünenin çok büyük sonuçlara gebe olduğunu iddia eder. Metafor ile anlatılmak istenen kapitalizmde krizlerin olmayacağı; olsa bile ancak yüzyılda bir olacağı ve bunu öngörmenin mümkün olmadığıdır. Eleştirel iktisat anlayışı ise bu kavrayışı reddeder; nitekim kriz bir metafor ile anlatılacak olursa sıradan bir “beyaz kuğu”ya benzer. Kriz de sıradan bir olgudur ve devamlı olarak düzene içkindir. Bkz. Orhangazi (2011).

6 Bu ifade ile esasen anlatılmak istenen, krizin seyrekliği ve olağan dışılığıdır. Kavrayıştaki temel sorun ise atfedilen nadir olma özelliğinin olağan dışı sonuçlara yol açmasıdır.

niyle ortaya çıkmış bir “pilotaj” ya da “parkur hatası”dır (Akçay ve Güngen, 2014, s. 20; Attali, 2015, s. 42). Bu kavrayış doğası itibarıyla sistemik aksaklık argümanını dışlayarak, insan unsuru temelinde yanlış politika tercihlerine öncelik vermektedir.

Bu önermeyi detaylandırarak olursak, kriz FED başkanı Alan Greenspan'ın kararlarına ve yönlendirdiği yanlış politikalara dayanmaktadır. Temelde kendi kendini düzenleme yeteneğine haiz olan piyasaların doğasına olan inanç doğrultusunda para politikası dizayn edilmiş ve deregüasyonlar hızlandırılmıştır. “*Greenomics*” olarak da değerlendirilebilecek bu yeni ekonomi politikaları temelde devletin müdahale alanının daraltılması, iş adamları ve bankaları kısıtlayan düzenlemelerin –geniş anlamda piyasa düzenlemelerinin– asgari düzeye indirilmesi, üst kesime uygulanan vergilerin azaltılması ve finansal sistemin daha yüksek oranda düzenlemeden arındırılmasına dayanmaktadır. Deregüasyon politikaları ve gevşek para politikası nihayetinde varlık fiyatlarını şişirmiş ve krizin gerçekleşmesine neden olmuştur. Vurgulanmak istenen esas nokta, piyasaların kendi kendini düzenleyen yapısının insan unsuru tarafından tahrip edilmesi ve yanlış politika uygulamalarıyla birlikte kendi kendini düzenlemeye yeteneğine haiz (*self-correcting*) mekanizmaların aksamaya uğramasına sebep olunmasıdır. Bu görüşü temel olarak “indirgeme-aktör eğilimli” olarak ele almak mümkün görünmektedir (Akçay ve Güngen, 2014, s. 21-22).

Krizin aktör temelli açıklamasının ötesinde başka anaakım kavramsallaştırmalar da bulunmaktadır. Bu kuramsal mekanizmaların ekseriyetle gevşek para politikası ve artan devlet müdahalesinin yanlışlığı etrafında birleştiği görülmektedir (Florio, 2011; Goda, 2013). Genelde muhafazakâr iktisatçılar tarafından paylaşılan görüşe göre, devletin oldukça demagojik nedenlerden ötürü konut piyasasına aşırı müdahale etmesi ve politika yapıcılarının temelde ödeme gücünden yoksun olan alt gelir gruplarının ev sahibi olması için bu grupların finansal piyasalara eklenmesini sağlaması, konut fiyatlarının yapay olarak artmasına ve son raddede balonun patlamasına neden olmuştur. İnşaat ve gayrimenkul piyasalarında gerçekleşmesi mümkün olmayan anormal bir eğilimin Amerika Merkez Bankası'nın rolü olmadan sürdürülemeyeceği saptamasından hareketle balon ihtimalinin öngörülmesine rağmen yetkililer yanlış para politikası izleyerek bankaların parasal maliyetlerini önce azaltmış; daha sonra da arttırmıştır. Bu gelişme, –metaforik anlatımla– yangının başlaması için gerekli olan yakıtı piyasalara sağlamak, sonrasında çıkan yangını söndürmek için yangına soğuk suyla müdahale etmek ve nihayetinde su baskınının ortaya çıkmasına benzemektedir. Vurgulanmak istenen, piyasaların nihayetinde ulaşacağı dengeye “politik fırsatçılık” nedeniyle ulaşılamamış olunmasıdır (Florio, 2011).

Oldukça katı bir serbest piyasa tutuculuğu olarak adlandırılabilir bu yaklaşımların ötesinde anaakım kriz kavramsallaştırmaları da mevcuttur. Krizin kurumsal temelde ele alınması bu kavramsallaştırmaların en önemlileri arasında yer alır. Kurumsal mekanizmalar bağlamında krizin nedeni finansal piyasaların doğru bir şekilde düzenlenememesi/denetlenememesidir. Kurumsal değişimleri tarihsel bir düzlemde ele alan bu yaklaşıma göre, Birleşik Devletler'de 1999 yılında *Glass-Steagall* yasalarının kaldırılmasıyla birlikte finansal sistemin sınırlarının kontrolsüz bir biçimde genişlemesi mümkün kılınmış ve riskin aşırılışması krize sebebiyet vermiştir. 1929 krizi sonrasında oluşturulan ve temelde mevduat ve yatırım bankalarının ayrılmasını sağlayarak riskli yatırım pratiğinin marjinal bir faaliyet alanı olarak kalmasını sağlayan ve finansal kurumlara devlet koruması getiren *Glass-Steagall* yasalarının kaldırılmasıyla mevduat bankacılığı ve yatırım bankacılığı arasındaki ayrım belirsizleşerek yeni tip bir gölge bankacılık sistemi ortaya çıkmıştır. Düzenleme ve denetleme faaliyetlerinin büyük oranda kaldırılmasıyla birlikte “finansal inovasyonun yaygınlaşması”, “bireysel ve kurumsal borçların metalaştırılarak yeniden alım-satım konusu haline getirilmesi/menkul kıymetleştirme” ve “riskin metalaşması olarak türevler” meydana gel-

miş ve risk tüm finansal sisteme yayılmıştır. Riskin tüm finansal sisteme yayılması ve sistemin giderek kırılgan bir hale evrilmesine sürecin tümüyle devlet kontrolünden çıkması eklenmiş ve kurumsal temelli tarih çizgisi krize evrilmiştir (Akçay ve Güngen, 2014, s. 24-36).

Son olarak, anaakımın eleştirel heterodoks geleneğe yaklaştığı ve Türkiye akademisinde oldukça sınırlı sayıda çalışmaya konu olan “Rajan Hipotezi”ne yer vererek anaakım içerisinde yükselen alternatif fikirleri irdelemek analizin derinliği açısından yararlı görünmektedir. Eşitsizlik-kriz ilişkisinin de kriz bağlamında dikkate alınması gerekliliğinden hareketle, Rajan eşitsizliğin artmasını bir gerçeklik olarak analize dahil eder. Rajan’a göre (2011), eşitsizliğin artmasıyla birlikte ev sahipliğinin daha ulaşılabilir bir hedef haline getirilmesi –bilhassa Birleşik Devletler’de– popülist bir politika aracı olarak kullanılmıştır. Bu popülist politika anlayışı da devletin *mortgage* piyasalarına giderek daha fazla oranda müdahil olmasını gerektirmiş ve ev alma kudretinden yoksun hane halklarının ev sahibi olması teşvik edilmiştir. Sürecin sonunu bilindik balonun patlaması olarak nitelendiren Rajan, temelde kamusal müdahaleyi krizden sorumlu tutmuş ancak eşitsizlik olgusunu da analiz kapsamına almıştır. Eşitsizliği temelde teknolojik gelişme ve yetenekli-yeteneksiz işçi ayrımı yaparak ele almasına rağmen, Rajan anaakım iktisat içerisinde dikkat çekici alternatif bir ses olmuştur (Palley, 2016, s. 2).

Özetle, ilk getirilen indirgemeci-aktör eğilimli kriz açıklaması esasında krizi oldukça dar bir çerçevede yorumlayarak krizi kişisel kararlar ve yanlış alınan politikalar bağlamında değerlendirmeyi tercih etmektedir. İkinci açıklama ise aşırılaşan devlet müdahalesini, gevşek para politikasını ve denetim/düzenleme mekanizmalarının yanlış kurgulanmasını krizin nedeni olarak görmekte ve kurumsal açıklamayı başat hale getirmektedir. Anaakım içerisinde görece eleştirel kalan Rajan ise, artan eşitsizlik olgusunu yanlış eşitsizlik tanımına rağmen bir gerçeklik olarak ele almakta ancak krize yanlış devlet politikaları düzleminde açıklama getirmektedir.

2.2. Patoloji ve Krizler: ‘Büyük Durgunluk’ ve Marksist Yazın

“[N]asıl sağlık bilimleri patoloji vasıtasıyla ilerleme kaydediyorsa aynı şekilde Marksizmin ilerleme patikası da kapitalist krizlerdir” (Choonara, 2009). Büyük Durgunluk da bu doğrultuda Marksist kuram için incelenmesi gereken önemli bir tarihsel gelişmedir. Krizin anaakım iktisadın öne sürdüğü sistemik bir aksaklıktan ötürü oluşmadığı iddiası Marksist kriz teorileri bağlamında geçerli görünmemektedir. Nitekim kriz Marksist teorinin ayrışan tüm kollarında yapısal bir unsur olarak ön plana çıkmakta olup kapitalist sistemin dinamik işleyişinin içkin bir unsurudur. O halde Marx’ın dış görünüş ve şeylerin özüne referansla bilimin gerekliliğine ilişkin öne sürdüğü argüman⁷ anaakım iktisadın hayli karşısında yer alan Marksist açıklamalara karakterini veren temel metodolojik önermedir. Krizin daha önce bahsettiğimiz haliyle son derece şiddetli bir şekilde meydana gelmesi ve etkilerinin henüz tam olarak atlatılamaması Marksist bir analiz çerçevesinin dikkate alınması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Marksist kriz kuramlarında kriz yaratan mekanizmaların ne/neler olduğuna ilişkin tümüyle bir uzlaşının bulunmadığını söylemek mümkün görünmektedir. Bu durum ayrışan kuramların temel iddiaları çerçevesinde ve belirli temalar etrafında bir tartışma yürütmeye engel değildir. Nitekim başlangıç olarak krizin kapitalist üretim tarzına içsel olduğu, kriz teorilerinin de esasında sermaye birikime ilişkin teoriler olduğu savunulabilir. Bu haliyle kapitalizmin içsel dinamiğinin özü kapitalistlerin sermaye birikimi dürtüsünde somutlaşır. Öte yandan sermaye birikiminin/kapitalist üretimin gerçek engeli, bizzat sermayenin kendisidir (Akçay ve Güngen, 2014, s. 37; Tonak, 2009, s. 29).

7 “Dış görünüş ile şeylerin özü, eğer doğrudan doğruya çakışsaydı, her türlü bilim gereksiz olurdu” Marx (1990, s. 715).

Marksist kriz teorilerini genel olarak “kâr oranlarının düşme eğilimi”, “aşırı birikim”, “eksik tüketim”, “kâr sıkışması”, “sektörler arasında dengesizlik” savları etrafında incelenebilir (Akçay ve Güngen, 2014; Goda, 2013; Önder, 2009).

Kâr oranlarının düşme eğiliminde Marx, üretim sürecinde artan rekabetin de etkisiyle teknoloji yoğunlaşmasının giderek daha fazla oranda makine kullanılmasını teşvik ettiğini belirtir ve sermayenin organik bileşiminde değişmeyen sermaye kısmının yoğunlaştığı, değişken sermaye (işçi) aleyhine ise oransal bir düşüşün yaşandığını gösterir. Yani, kârın temelde artı değer üzerinden elde edildiğini gösteren Marx'a göre sermaye arasında yıkıcı rekabet faktör maliyetlerini düşürmeye zorlayacak, emeğin verimliliğinin artırılması yönünde bir baskı meydana gelecektir. Kapitalist üretim sürecindeki bu yıkıcı rekabetin ve dolayısıyla yenilik arayışının nihai noktası kârın biricik kaynağı olan canlı emeğin giderek üretim sürecinden dışlanması, kapitalist firmanın giderek daha az oranda artı değere el koyar hale gelmesi ve –sömürü oranında değişiklik olmaması durumunda– firmanın kâr oranının azalma eğilimine girmesidir. Toparlayacak olursak, kârların düşme eğilimi kuramında temelde karşılığı ödenmeyen emeğin kârın temel kaynağı olduğu; ancak yukarıda bahsedilen süreç doğrultusunda sermayenin organik bileşiminde değer kaynağı olan değişken sermaye oranının azalacağı ve kapitalist kârın düşme eğilimine gireceği belirtilmektedir (Akçay ve Güngen, 2014, s. 38-39; Harvey, 2015b; Karataş, 2011, s. 54-55; Kliman, 2015, s. 241).

Kâr sıkışması teorisinde sınıf mücadelesi temelinde bir kriz kuramı geliştirilmiş ve buna göre emek ve sermaye arasındaki mücadelenin sonucunda ücretlerin artacağı iddia edilmiştir. Bu politik kriz teorisi temel bir argüman üzerinden ilerler. Sermaye birikim sürecinde işçilerin mücadelesinin sonucu olarak reel ücretlerde bir artış meydana gelecek ve bu gelişme sömürü oranını azaltacaktır. Ücretlerin bir maliyet unsuru olarak ele alındığı bu çerçevede ücretlerin artışı kârlılıkta düşüş meydana getirecektir. Kârların azalmasıyla birlikte yatırımlar da azalacak ve iktisadi bir krizin işaretleri belirecektir (Bhaduri ve Marglin, 1988; Weeks, 1979, s. 262).

Eksik tüketim teorileri ise teknoloji yoğun üretim süreci sonucunda katma değer sermayeye giden payının giderek arttığı durumdan hareketle ekonomide talebin arzın gerisinde kalmasını irdeler. Buna göre, daha önce bahsettiğimiz sermaye arasındaki rekabet sermayeyi emeğin verimliliğini arttırmaya zorlar (ücretin baskılanması da bu türden bir amaca yöneliktir). Ücret artışı üretkenlik artışının gerisinde kaldığı müddetçe birikim sürecinde herhangi bir sorun görünmez. Emek-sermaye oranının giderek emeğin aleyhine değişmesi sonuç itibarıyla hem ücret baskılanmasına hem de kitlesel işsizliğe neden olarak toplam talebin toplam arzın gerisinde kalması problemini doğurur. Bu durumda ortaya çıkan sonuç toplam faktör payları ile toplam tüketim arasında farkın oluşması ve meydana gelen atıl kapasite nedeniyle üretilen ürünlerin satılmamasıdır (Clarke, 1990; Goda, 2013; Önder, 2009).

Marksist teoride genel olarak ele alınan kriz teorilerinin 'Büyük Durgunluk' ile nasıl ilişkilendirilebileceği hususu Önder'in (2009) açıklamalarıyla berrak bir biçimde ortaya konabilir. Kapitalist sistemin işleyişini bütüncül bir çerçeveye yerleştiren Önder'e göre kapitalist birikim dürtüsü daha yüksek kâr elde etmek adına üretime yönelir. Daha fazla kâr elde ederek birikim yapabilmek için kapitalist faktör piyasasında monopson (emeği sömürmek maksadıyla), ürün piyasasında monopol (tüketiciyi sömürmek maksadıyla) olmak ister. Ancak, –daha önce de bahsettiğimiz gibi– sermaye arasındaki yıkıcı rekabet teknoloji yoğunlaşmasını beraberinde getirir ve teknoloji yoğun üretim sonucunda katma değer sermayeye giden kısmı emek aleyhine artarak emek ve sermaye arasında bir orantısızlık meydana gelir. Sermaye, elde ettiği kârın tümünü harcamayarak bir kısmını tasarruf eder ve birikim güdüsüne tahvil eder. Sermayenin tasarruf ettiği bu fon daha fazla gelir elde etmek amacıyla faaliyet dışı alanlara yönlendirilir; özellikle finans alanına. Bu açıdan

finans, sermayedar için risksiz sermaye tedarik kaynağıdır. Tasarrufunu finansa kaydıran sermaye hem değer biricik kaynağı emeği sömürerek kazanç elde eder; hem de bu kazancı finansal piyasalar vasıtasıyla emekçilere borç olarak aktararak fazladan gelir elde etme şansına erişir. Her ne kadar bu durum başta tüketimin canlandırılması maksadıyla kullanılabilir bir politika aracıysa da uzun vadede sürdürülebilir değildir. Nihayetinde finansal kesim reel kesimden hızlı büyür; reel kesim ile organik bağ kopar ve finans reeli aşar. Reelden kopuşla birlikte oluşturulan yapay mekanizma şişkin bir talebi ve fiktif bir varlık fiyat artışını ortaya çıkarır ve bu yapay varsıllık algısı borcun ödeneceği vakitte krize neden olur (Önder, 2009, s. 16-17).

Marksist kriz teorilerinin Büyük Durgunluk ile ilişkilendirilebileceği en temel noktalardan biri de yine “eksik tüketim/aşırı üretim” kuramıdır (Goda, 2013, s. 6). Bu kuramın ele aldığı öncelikli sorun oluşturulan artı değer realize edilmesi ile ilgilidir. Buna göre, kapitalistler ihtiyacını gidermek amacından ayrı bir biçimde daha fazla kazanmak maksadıyla sürekli bir üretime yönelir. Rekabet baskısıyla birlikte daha fazla çıktının elde edildiği bu sistematığın öteki yüzü ise kapitalistlerin ücreti maliyet unsuru olarak ele alıp ücretleri baskılamaya olan isteklilikleridir. Ancak bahsedilen bu iki durum birbirini dışlar niteliktedir; nitekim kapitalist adeta bir tüketim kısıtı altındadır:

Üretim dolaylımsız tüketimdir ve tüketim de dolaylımsız üretimdir. Her biri doğrudan kendi karşıtıdır. Ama aynı zamanda, bu ikisi arasında, aracı bir hareket de meydana gelmektedir. Üretim, tüketimin aracıdır ve onun maddi öğelerini yaratır ki, bunlar olmadan tüketimin nesnesi olamazdı. Ama tüketim de ürünlere, uğrunda üretildikleri özneyi sağlamakla, üretimin aracı olmaktadır. Ürün, son tamamlanmasını ancak tüketimde bulmaktadır. Yolcu taşımaya yaramayan bir demiryolu, yani kullanılmayan bir demiryolu, tüketilmez, ancak potansiyel bir demiryoludur, gerçeklikte değil. Üretim olmadan tüketim olmaz. Ama tüketim olmadan da üretim olmaz, çünkü o zaman üretim amaçsız olur (Marx, 1999 [1857], s. 29).

Ücretli kesimin gelirlerinde epeydir yaşanan durgunluk, emekçilerin üretilen ürünleri satın alacak alım gücünden yoksun bırakılmasını doğurmuş ve bu haliyle üretim ve tüketim arasındaki simbiyotik ilişki bozulmuştur. Bu durumda ortada “üretilmiş ancak kullanılmayan bir demiryolu bulunmaktadır”.

2.3. Alternatif Kuramsal Arayışlar: Krizi Güncel ve Eleştirel Heterodoks Kuramlarla Anlamak

‘Büyük Durgunluk’u açıklamaya yönelik ciddi bir literatürün varlığı ve nedensellik ilişkilerinin aynı iktisadi düşünce okullarında dahi oldukça farklılaşması krize götüren mekanizmaların bağlamını daha da genişletmeyi gerektirmektedir. Bu doğrultuda, bu bölümde eleştirel heterodoks akımlar içerisinde krizin nedenlerini açıklayıcı gücü kuvvetli olan kuramsal analizlere yer verilecektir. Radice’in (2012) sınıfsal kökenlere ve neoliberalizme yaptığı vurgu incelendikten sonra, Brenner’in (2009) krizin ertelenmiş bir kriz olduğuna ilişkin argümanları tartışılacaktır. Sonrasında Dumenil ve Levy’nin (2011) neoliberalizme ek olarak hegemonya temelli tartışması ele alınacak ve her iki unsurun da birbirleriyle etkileşime girerek krizin nedenini oluşturduğu argümanı üzerinde durulacaktır. Bir sonraki kuramsal açıklamada ise genel olarak finansallaşma üzerinden çıkarımlara yer verilecek; krizin finansal olduğu argümanına değinilecektir. Bu kuramsal açıklamaların yanı sıra, yakın dönemde oldukça ses getiren Streeck’in *Satın Alınan Zaman* (2016) ve Varoufakis’in *Küresel Minotauros* (2015) kitapları ekseninde krizin nedensellik ilişkisine girilecektir.

2.3.1. Sınıfsal Kökenler, Neoliberalizm ve Ertelenmiş Kriz

Marksist gelenek içerisinde yer alan Radice (2012) yukarıda bahsettiğimiz gereksinime sınıfsal ve neoliberalizm kökenli açıklamalarıyla önemli bir cevap aramaktadır. Radice'e göre kriz, sınıfsal çatışmalar üzerinden şekillenen ve bu haliyle bir sınıf tahakkümü projesi olan neoliberalizm temelinde irdelenmelidir (Radice, 2012, s.56).

Radice'e göre 2008 krizinin odak noktası finans ve bankalardır; dolayısıyla mücadele bankaları kurtararak ekonomiyi tekrar eski patikasına koymak ve iş yaşamını alışıldık formuna döndürmek üzerinedir. Ancak gelinen süreç ortaya çıkarmıştır ki iş hayatının alışıldık biçimde kaldığı yerden devam edeceği beklentisi boşa çıkmış ve yeni bir kriz siyaseti baş göstermiş, devamında belirsizliklerle dolu bir evreye geçilmiştir. Böyle bir durum, sermayenin tabandan gelebilecek her türlü hak talebi karşısında neoliberalizm döneminde kopardığı tavizleri koruma mücadelesine girişmesine neden olmuştur. Yani, düzenlemelerin maliyeti halkın omuzlarına bindirilecek, harcamalarda kesintiye gidilerek özelleştirmeler genişletilecek, uzun vadede reformları finans alanında sınırlı tutarak şirketlerin küresel ölçekte oynadığı role dokunulmayacak ve finansın hegemonyası sürdürülecektir (Radice, 2012, s. 56). Radice'in neoliberalizm kavrayışına göre, neoliberal devrimin kuluçkasından kuralsızlaştırma, özelleştirme, finansallaşma ve küreselleşme çıkmış ve kalkınmacı anlayış geride bırakılarak iniş-çıkışlara izin vermeyen serbest piyasa itikadına bağımlı küresel ekonomik bir sistem oluşturulması hedeflenmiştir (Radice, 2012, s. 38).

Siyasi ve ideolojik boyutlarla birlikte krizi açıklamaya yönelik bir görüş sunan Radice tamamlayıcı açıklamaları da ihmal etmemektedir. Buna göre, kapitalizmin altın çağının sona ermesiyle yapılması gereken düzenlemeler sürekli olarak ertelenmiş ve kriz bu ertelenme hadisesinden ötürü daha da şiddetli bir görünüme bürünmüştür (Radice, 2012, s. 38).⁸ Bir başka ifadeyle, işçi sınıfının altın çağ boyunca elde ettiği kazanımlar, yüksek kârlılık, muazzam ekonomik büyüme, hayat standartlarında beliren gözle görülür iyileşme gibi pek çok gelişme altın çağın kapanmasıyla birlikte sürdürülemez bir hâl almış ve bu sürdürülemezlik krize sebebiyet vermiştir. Buradan çıkaracağımız sonuç, kapitalizmin bu defaki krizinin “bir bardaktan taşma hadisesi” olduğu yönündedir. Brenner'in kavramsallaştırdığı haliyle krizin gerçekleşmesinin bir “zaman meselesi” (Radice 2012, s. 39) olduğu argümanımızı tamamlar niteliktedir; nitekim neoliberalizmin hâkim bir ideoloji olarak belirlediği tarihlere tekabül eden 1970'lerin krizi görüngünün arkasında devam ederek günümüze dek ulaşmıştır. Brenner de bu doğrultuda krizin yalnızca bir finansal kriz olarak adlandırılmasının haksız bir değerlendirme olduğunu ve krizin nedenselliğinin –finansal boyutun ihmal edilmemesi şartıyla– daha derin analiz edilmesinin elzem olduğunu iddia etmiştir. Reel ekonominin iyi bir halde bulunduğunu iddia etmek ve krizi finansal bileşenler üzerinden basit bir olguyuşçasına açıklamak krizin nedensellik ilişkisini yanıltıcı bir patikaya sokacaktır (Brenner ve Jeong, 2009)⁹.

Brenner temelde 1973 yılından bu yana makroekonomik büyüklüklerde kötüye gidildiği ve henüz sona eren 2001-2007 iş çevriminin savaş sonrası en zayıf iş çevrimi olduğunu iddia etmektedir (Brenner ve Jeong, 2009). Bu doğrultuda, 1970'lerin başından bu yana geçen süre “uzun dönemli gerileme” olarak nitelendirilmelidir ve kriz sermaye oranındaki getirisinin ve kârlılık oranlarının sürekli olarak düşmesi, aşırı kapasite kullanımı gibi Marksist perspektifler kullanılı-

8 Radice'e göre (2012) bu kavramsallaştırma 'Marksist' ve 'Keynesçi'dir.

9 Bu referans, 2009 yılında Jeong Seong-jin'in Brenner ile yaptığı görüşmeye dayanarak verilmiştir. İlgili görüşme hakkında daha detaylı bilgi için bkz. http://english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_international/336766.html. Erişim tarihi: 20.02.2017.

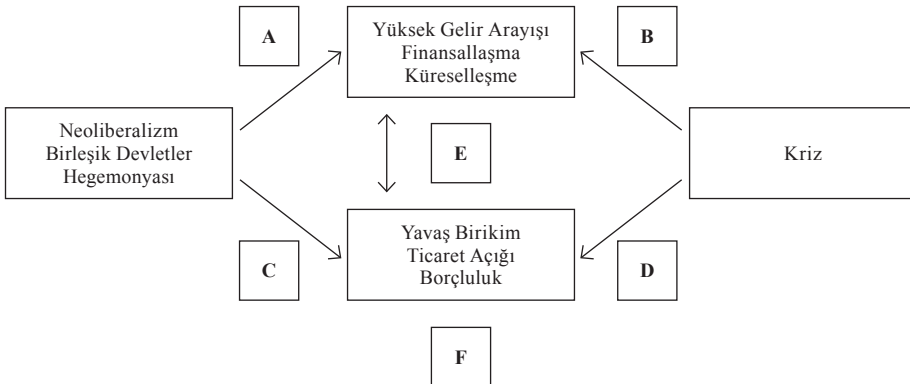
mak suretiyle açıklanmalı; böylelikle krizin yalnızca finansal kriz olduğu iddiası boşa çıkarılarak reel bir kriz anlayışına odaklanılmalıdır.

Üzerinde bir kez daha durulması gereken nokta, krizin halihazırda otuz yılı aşkın süreden beri devam ettiği ve sürekli ertelenerek ortaya çıkmasının zaman aldığı yönündeki tespittir. Reel ücretlerin sabit kalması, yeni teknolojiler vasıtasıyla çevre ülkelerde üretimin giderek artması ve piyasaların giderek kuralılaşdırılmasına rağmen kârlılık oranlarında istenen artış bir türlü gerçekleştirilememiş ve büyüme “varlık fiyatı Keynesçiliği” olarak tanımlanan kavram üzerinden yürütülmeye çalışılmıştır. Ekonomi kendini idame ettirebilmek için artan şekilde borçlanmaya ve giderek kuralılaşan finansal sisteme bağımlı hale gelmiş ve bu borçlanma emlak-varlık fiyatlarına duyulan güven üzerinden şekillenebilmiştir. Böyle bir yapının sağlıklı bir biçimde sürdürülemeyeceği temeline, emlak fiyatlarının düşmesiyle sistem krize girmiş ve reel ekonomi de durgunluğa itilmiştir. Brenner bu noktada krizin temeline ilişkin önemli bir çıkarımda bulunmaktadır: “Reel ekonomide ve finans sektöründe yaşanan krizler arasındaki etkileşim birbirini besleyen bir etkileşimdir” (Brenner ve Jeong, 2009). Bu nokta, esasen krize sebebiyet veren mekanizmaların teşhisinin yanlış olmasının ötesinde pratik olarak izlenen krizden kurtulma yolunun da yanlış olduğunu yönünde bir akıl yürütmeyi getirmektedir. Dahası, halihazırda yanlış olan krizden kaçış gayreti, krizin yol açtığı koşulları daha da ağırlaştırmıştır.

Özetle, Marksist argümanlar temelinde yükselen Radice-Brenner katkısı ile krizin salt bir finansal olgu olmadığı; reel ekonominin 2007-2009 krizinde önemli bir neden olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Sınıf çatışması ekseninde şekillenen neoliberal politikaların sürdürülemez olması ve krizin –yalnızca bugünün değil– uzunca bir süredir ertelenmesi nihayetinde şiddetli bir krize yol açmıştır. “Bardaktan taşma hadisesi” olarak kavramsallaştırdığımız argüman da bu doğrultuda son derece uygun bir yorum olarak görünmektedir.

2.3.2. Neoliberalizm ve Hegemonya Temelli Kriz Tartışması

Neoliberalizmin krizin temel nedenlerinden birisi olduğuna dair argümanları Dumenil ve Levy’de (2011) de bulmak mümkündür. Ancak burada ayrıışan ya da analize eklenen husus “hegemonya” kavramıdır. Yazarlar, kriz açıklamasının kapitalizmin eleştirel analizini gerektirdiğini ve bunun da kapitalizmin modern aşaması olarak nitelendirilen neoliberalizm temelinde yapılmasının şart olduğunu ileri sürmektedirler (Dumenil ve Levy, 2011). Bu noktayı temel alarak

Şekil 1: Dumenil ve Levy'nin Kriz Diagramı

Kaynak: Dumenil ve Levy (2011, s. 2).

ilerleyecek olursak, bu defaki kriz bir “neoliberalizm krizi”dir ve Birleşik Devletler hegemonyası altında gerçekleşmiştir.

Yazarların kriz diagramının üst kısmında yer alan bölüm neoliberal kapitalizmin her ülkede değişmeksizin gösterdiği tipik mekanizmalardır: yüksek gelir için gösterilen dizginlenemeyen istenç, finansallaşma ve küreselleşme (Dumenil ve Levy, 2011, s. 1-2). Bu üç olguyla birlikte neoliberalizm 1980’lerden sonra yapısal bir dönüşüm içerisine girmiştir. Kapitalistlerin her daim maksimum gelir arayışında olması neoliberalizmin uygulanmasıyla birlikte yegâne amaç halini almıştır. Toplumsal ilişkiler de aynı şekilde temel bir dönüşüm geçirmiş; işçiler üzerinde yeni bir disiplin uygulanmış, politikalar üst sınıfların yararına olacak şekilde hayata geçirilmiş, serbest ticaret tüm işçilerin rekabet ettiği bir duruma evrilmiş, sermaye tüm dünya sathında maksimum kâr arayışı noktasında serbestleşmiştir (Dumenil ve Levy, 2011, s. 2). Tüm bu gelişmeler yazarların diagramın üst kısmında ele aldıkları üçlü kavram setinin sebep olduğu gelişmeleri açıklayıcı niteliktedir. Bahsedilen bu dönüşümlerin aşırı bir şekilde uygulama alanı bulmasıyla birlikte kriz gerçekleşmiştir; yani neoliberalizm şeklindeki A ve B patikalarını izleyerek krize neden olmuştur. Ancak yazarlar bu ilişkiyi yegâne sebep olarak ele almamakta ve etkileşimleri de hesaba katmaktadır. “Birleşik Devletler hegemonyası” kavramı göstermektedir ki dünyanın en büyük kapitalist ülkesi Birleşik Devletler krize yol açan mekanizmalarda başat bir rol oynamaktadır.

Birleşik Devletler’in hegemonik güç olarak öncülük ettiği küresel ekonominin getirdiği değişimler diagramın üst kısmındaki üçlü kavram setiyle etkileşim içerisine girmiş ve ilgili ülke ekonomisinin dengesizlikleri hem ulusal hem uluslararası bağlamda farklı bileşenleri açık etmiştir. Bu bileşenleri “sermaye birikim oranının yavaşlaması, tüketicinin yurt içi hasıla içerisindeki payının artması, hanehalklarının borçluluğunda gözlemlenen artış, dış ticaret açıklarının giderek genişlemesi” (Dumenil ve Levy, 2011, s. 2) üzerinden açıklamak mümkün görünmektedir. Dumenil ve Levy’nin savlamaları da bu doğrultuda diagramın alt ve üst kısmındaki faktörlerin birbirinden bağımsız bir şekilde tezahür etmediği; aksine birbirleri ile ilişkiye girerek (E ile gösterilen ilişki) krize neden olduğu şeklindedir. Örneğin, hane halklarının borçluluğunda yaşanan muazzam artış tek başına nedensiz bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Finansallaşmanın ve dereğülasyonun bu denli yaygın bir hâl almasından bağımsız bir hane halkları borcu kavrayışı mümkün değildir. Hegemonya vurgusunu Birleşik Devletler’in öncülük ettiği küresel ekonomide Birleşik Devletler’in krize girmesiyle diğer ülkelerin ve genel olarak dünya ekonomisinin krize girmesinde de görmek mümkündür. Nitekim Birleşik Devletler son otuz yılda “küresel bir elektrik süpürgesi” gibi hareket ederek bütçe ve ticaret açığını bilinçli olarak arttırmış ve başka ülkelerin mal ve sermaye fazlalarını emmiş ve küresel bir huzurun tesis edilmesinde başat bir rol oynamıştır (Varoufakis, 2015, s. 32).

Özetle, Dumenil ve Levy tüm bu kırılğan mekanizmaların *mortgage* piramidinde yaşanan çöküntü ile ortaya çıktığını inkâr etmemekle birlikte; finansal krizin ardına reel krizi de ekleyerek “piramidin halihazırda orada bulunduğundan” bahsetmektedirler. O halde denilebilir ki neoliberalizmin sürdürülemez eğilimleri giderek aşırı bir hâl alarak krize yol açmıştır (Dumenil ve Levy, 2011, s. 3).

2.3.3. Finansallaşma ve “Büyük Durgunluk”

Sosyal bilimcileri ilgilendiren uğraşlarda –sadece iktisat değil diğer bilim dallarında da– kulanılmaktan kendimizi imtina edemediğimiz, ancak kullanım sıklığı ile kullanılan kavramı gerçekten de kavrayabilme arasında ironik bir ilişkinin varlığına şaşırabileceğimiz pek çok kelime/kavram/tanım vardır; küreselleşme gibi. Küreselleşme örneği bu bakımdan oldukça yararlı bir

araç olarak karşımıza çıkar; çünkü ilgili kavram her türden tartışmanın odağında muhakkak bir şekilde belirir ve sosyal bilimlerin işgal ettiği bağlamdan çok daha geniş bir düzlemde açıklayıcı/betimleyici güç olarak kullanılır. Ancak küreselleşme kavramı, yaygın kullanımının aksine günlük yaşantımızdaki ilişkileri açıklamak noktasında görece cimridir. Bu noktada itirazlar yükselcektir; günlük gıda alışverişimizden giyim tercihimize; farklı ülke vatandaşlarının hemen her yerde-her konumda giderek daha fazla görünür olmalarından internetin yaşantımızdaki başatlığına dek bir çok farklı argüman –genel olarak günlük yaşam pratiğinin çoğu unsuru belki de– küreselleşme ile ilintili hale getirilir; hatta tüm bu pratiklerin kaynağını bu fenomenden aldığı öne sürülür. Bu eleştirilerdeki haklılık payı görmezden gelinemez ancak biz burada farklı bir noktayı işaret etmek istemekteyiz. Küreselleşme ile hayatımızın odak noktasını oluşturan şeyler artık ‘olağan yaşamın normal bir pratiği’ haline gelmiştir ve görece açıklayıcı gücünü kaybetmiştir. Örneğin ‘internet kullanımı’ artık günlük yaşantımızın olağandır; sanki her daim bizimle var olmuş ve normalleşme aşamalarını bitirerek artık tümüyle ‘doğal’a ulaşmıştır. İşte bu noktada görece yeni ve günlük pratiğimizin ‘doğal’ olma yolunda hızla ilerleyen başka bir kavram karşımıza çıkar. Yani yukarıdaki iddialı önermemizin öznelere birinin –belki de en önemlisi– ‘finansallaşma’ olduğu nihayet iddia edilebilir. İndirgemeci bir yorumlama olarak algılanabilir olsa da gündelik yaşantımızda ilişkilerimizin dahi pek çoğunu açıklayan bu görece yeni kavram, hayatlarımızı, kısa ve uzun dönemli plan ve arzularımızı, geçmiş zamanı, şimdiyi ve geleceği tahakküm altına alma yolunda ilerlemektedir. Tüketebilmek, korunabilmek, barınabilmek, sağlıklı yaşamak, ev alabilmek, emekli olabilmek gibi pek çok temel ihtiyacın adresi artık ‘finansallaşma’ üzerinden/sayesinde mümkün olabilmektedir. Hayatlarımızın en önemli uğraklarını bu denli işgal eden bir kavramın, kriz gibi şekillendirici gücü mutlak olan başka bir kavramla etkileşim içerisine girmesi kaçınılmazdır. Her ikisi de gerek insan yaşamı gerekse iktisadi yaşantı üzerinde yıkıcı/kalıcı etkiler yaratır. Bu doğrultuda, finansallaşma kavramı üzerinden kriz tartışması yürütmek çalışmanın amaçları doğrultusunda elzem hale gelmektedir.

Lapavitsas finansallaşma olgusunun ekonomik alanı hakimiyeti altına aldığını tespit ederek finansallaşmayı radikal politik ekonominin son yıllarda gündeme gelen en önemli fikirlerden biri olduğunu belirterek analizine başlangıç yapar (Lapavitsas, 2011, s. 611). Finansallaşma üzerinde herkesin mutabık olduğu bir tanımın olmadığını iddia eden Lapavitsas’a göre finansallaşma olgun kapitalist ekonomilerin sistematik dönüşümüne işaret eder ve üç temel unsur ile açıklanabilir (Lapavitsas, 2011, s. 611-612). Bunlardan ilki finansal olmayan büyük şirketlerin banka kredilerine olan bağımlılığının azalması ve yeterli finansal yetiyi edinmiş olmalarıdır. Yeterli finansal kapasiteyi edinmelerinden kasıt şirketlerin yatırım için bankalardan daha çok kendi kaynaklarına yönelerek finans piyasalarına girmeleri ve finansallaşmalarıdır. İkinci unsur ise bankaların hane halklarına kredi temin etme gibi geleneksel amaçlarının yanı sıra finansal varlık işlemlerine daha çok yönelmeleridir. Üçüncü ve son etken özel kesimin giderek artan oranda hem borçlu hem de varlık sahibi olarak finansal alana eklenmesidir (Lapavitsas, 2011, s. 612).

Krizin bu üç eğilim ile yakından ilişki içerisinde olduğunu anlatan Lapavitsas, süreç içerisinde hane halklarının gelirlerinin-tasarruflarının giderek finansallaşma mimarisine eklenmediğini ve hane halkı borçlarının sürdürülemez bir artış sergilediğini iddia etmektedir. Bu noktada Lapavitsas haklı görünmektedir; zira ekonomik gidişatın neoliberal patikaya evrilmesiyle birlikte devlet iktisadi yaşantıda daha az görünür olmuş ve sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çeken bireyler bu noktada bir kurtarıcıya sığınmıştır: ‘borçlanma’. Gelinek noktada birey, firma, hane halkı, banka gibi hemen hemen tüm iktisadi aktörler finansallaşma heyulası içerisinde kendini bulmuşlardır.

Finansallaşmanın önemini açıkladıktan sonra Lapavitsas, Marksist yazının kriz açıklamalarına da tamamlayıcı bir eleştiri getirmekte ve üretim alanında meydana gelen istikrarsızlıklar ile kapitalist kriz arasındaki bağlantının muğlak olduğuna işaret etmektedir. Yani kapitalizm özünde istikrarsız olduğu argümanı geçerliliğini korumaktadır ve bu istikrarsızlar üretim alanında somutlaşabilir. Ancak üretim alanıyla başlayan çelişkilerin krize nasıl yol açacağı konusunda Marksist yazının kredileri de analize dahil etmesi gerektiği; ödenemeyen ve ödenmediği sürece yatıştırılması mümkün olmayan yükümlülüklerin krizlere gerçek bir kriz niteliği kazandırdığı göz önüne alınmalıdır. Sonuç olarak, finans alanına bakmadan bütünlüklü bir kriz analizi yapmak mümkün görünmemektedir ve 'Büyük Durgunluk' –üretim ya da kârlılığın payını göz ardı etmeksizin– bir finansallaşma krizidir.¹⁰

2.3.4. *Büyük Durgunluk ve "Satın Alınan Zaman"*

Esasında İngilizce bir deyim olan ve 2007-2009 krizini "satın alınan zaman"¹¹ çerçevesinde açıklandığı bu çerçeve esasında gerçekleşmesi an meselesi olan bir olayı engellemek ya da geciktirmek için kapitalist sistemin farklılaşan neoliberal politikalar uyguladığı iddiasını gündeme getirmektedir (Streeck, 2016). Sistemik bir kriz vurgusunun belirgin olduğu bu kriz anlatısında, kriz muhakkak gerçekleşecektir ancak kapitalist modernitenin en gizemli unsuru olan 'para' bu gerçekleşmeyi geciktirmeyi başarabilir. Nitekim Streeck'e göre bu geciktirme ilkin enflasyon vasıtası ile, ardından devlet borcu ile, sonrasında özel borç piyasalarının gelişmesiyle ve son olarak devlet ve banka borçlarının merkez bankaları üzerinden satın alınmasıyla gerçekleştirilmiştir (Streeck, 2016, s. 42-43).

Kapitalizmin tarihini krizler silsilesi olarak yorumlamak ve krizleri kapitalizm için tarihsel bir normal olarak ele almak yeni bir yorum olarak görülmemelidir (Rendueles, 2017, s. 168; Streeck, 2016, s. 8). Kapitalizm her bir krizle birlikte yeni bir evreye girmekte ve yeni evreler yeni krizlerin başlangıç noktalarını oluşturmaktadır. Streeck'in tarihsel sınıflandırmasına göre günümüze uzanan süreç üç farklı dönem ile somutlaştırılabilir: 1980'ler ile birlikte ciddi bir faiz artışı ile enflasyonun bitirilerek emek piyasasından kopuş, ardından gelen kamu borçlanması evresi ve son olarak özelleştirilmiş Keynesçilik olarak da adlandırabileceğimiz kamu borçlanmasının yerine ikâme edilen özel borç ve finansallaşma dönemi. Bu üç evrenin ortaya çıkardığı devlet formları da bu doğrultuda "vergi devleti - borç devleti - konsolidasyon devleti"dir ve tüm bu tarihsel kopuşların ortak noktası "her an gerçekleşebilecek olan bir şeyin zaman satın alınarak ertelenmesi"dir (Streeck, 2016, s. 42-43).

1970'lerin dönüm noktası olarak neoliberal bir dönemci işaret ettiğinden hareketle, savaş sonrası uzlaşısının (*post-war settlement*) çökmeye yaklaştığı, sınıflar arası bölüşüm çatışmasının ön planda olduğu bir krizin belirdiği söylenebilir. Nitekim, altın çağ olarak ele alınan 1945-1975 dönemi tarihsel bir normale değil, istisnai bir duruma işaret etmektedir. Kapitalizmin doğasında var olan kâra bağımlı sınıf ile ücrete bağımlı sınıf arasındaki çatışma, Keynesyen itkinin geçerli olduğu ve yüksek büyüme oranlarının elde edildiği dönemlerde açık bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Kapitalist sistem yüksek büyüme oranlarının yaşandığı dönemde ortaya çıkan kazancın belli bir bölümünün toplumun alt kesimlerine yeniden dağıtılması halinde sistem yönetilebilir görün-

10 Bu paragrafta Lapavitsas ile yapılan söyleşiden de yararlanılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. 'http://haber.sol.org.tr/ekonomi/costas-lapavitsasla-soylesi-avrupada-isyan-yukselmezse-fasizme-tanik-olacagiz-haberi-81326'. Erişim tarihi: 21.10.2016.

11 Kavramın İngilizce'deki karşılığı 'Buying Time' iken, Almancası 'Gekaufte Zeit'tir.

mektedir; ancak ekonomik büyümede düşüş gözlemlendiğinde bölüşüm çatışması zirve yapar ve bu durumda toplumsal dengenin sağlanması zorlaşır. Toplumsal dengenin tekrardan sağlanabilmesi ise ancak ekonomik bir dengesizlik pahasına gerçekleştirilebilir. Özetle, büyüme oranlarının düşüşe geçmesiyle birlikte belli bir ölçüde yönetilebilir olan çatışma sonunda gün yüzüne çıkmış ve kapitalist tahakkümün giderek daha az ölçüde gerçekleştiğinin farkına varan sermaye, bu türden bir kapitalizme bağlılığını redderek savaş sonrası uzlaşmasını meşruiyet krizine çevirmiştir (Streeck, 2016, s. 59).

Savaş sonrası uzlaşısına işçi ve tüketicilerin kitlesel olarak bağlı olduğu ancak sermayenin böyle bir bağlılığı kabul etmediği bu süreç, sermayenin kendisine dayatılmış olan sosyal demokrasi temelli kurumsal çerçeveyi reddetmesi şeklinde de ele alınabilir. Nitekim ortada temel bir çelişki gözükmemektedir. Kâra bağımlı sınıfların ortaya çıkan artık değerini daha fazla bir bölümüne el koyabilmesi yalnızca ücretli kesimin daha az kazanması ile mümkün olabilmektedir. Bu durumda, sermayenin sürekli bir biçimde yükselen taleplere yanıt vermesi mümkün olmayacak; geçmişte razı olduğu uzlaşma kârının giderek azalmasına neden olacaktır.

Yukarıda da değinildiği üzere, geçici bir ekonomik barışın tesis edilmesi belli bir dönem meşruiyet sorununun görünür olmasını engellenmiştir. Ancak sürdürülemez olan bu dönem, “vergi devletinin krizi” olarak ele alınan ve “borç devleti”ne evrilen önemli bir dönüşümün irdelemesini gerekli kılmaktadır.

Rudolf Goldscheid, feodal mülk devletinin modern bir vergi devletine evrilmesiyle devletin özel mülk sahiplerinden oluşan toplumu vergilendirerek kaynak edindiğini ileri sürer. Ancak Adolph Wagner’ın formüle etmiş olduğu üzere, devletlerin giderek artan kamu harcamaları ve faaliyetlerinin sonucunda ekonomideki payları sürekli olarak artıracak ve sonuçta vergi devleti toplumun kendisinden beklediği faaliyetleri karşılamak adına yurttaşlarından daha fazla vergi toplamak zorunda kalacaktır. Ancak Goldscheid’e göre, devletlerin yurttaşlarından gerekli kaynakları toplama kabiliyeti er ya da geç bir sınıra ulaşacak ve vergi devleti finansman sağlamak amacıyla yeniden sermayelendirilmek durumunda kalacaktır. Bu durumda devlet, borç veren kreditorlerin eline geçecek ve kamusal mülkiyet büyük çoğunlukla kapitalist finansörlere ait olacaktır. Sonuç olarak, harcamalarının büyük bir kısmını vergiler yerine borçlanma ile karşılayarak giderek borçlanan ve elde ettiği gelirleri bu borcu çevirmek için kullanmak zorunda kalan bir devlet formu türeyecektir (Gürkan ve Karahanoğulları, 2013, s. 10; Streeck, 2016, s. 107-108).

Vergi devletinden borç devletine olan evrilmiş oldukça tartışmalı bir husustur. Tartışmaya yol açan şey ise dönüşümün iddia edildiği gibi kitle demokrasiden ya da seçmenlerin sürekli daha fazla oranda talepkâr olmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığıdır. Daha da açık bir biçimde soracak olursak, kamu maliyesinin krizi olarak da ele alabileceğimiz yukarıdaki dönüşümü demokrasi krizi olarak ele almak mümkün müdür? Demokrasinin krizi düşüncesini savunanlara göre –kamusal tercih teorisi buna en güzel örnektir–, demokrasi yurttaşların kamusal finansmanı dilediği kadar sömürebildiği bir sistemdir. Politikacılar çoğunluğun taleplerine hizmet eder ve sonuçta devasa bütçe açıkları meydana gelir. Bu sebeple ortada bir “demokrasi fazlalığı” bulunmaktadır (Streeck, 2016, s. 88). O halde yapılması gereken, ekonomiyi demokrasiden soyutlamak ve dolayısıyla kapitalizmin demokrasiye karşı bağımsızlık kazanmasını sağlamaktır. Streeck’e göre ise sorun, kamu harcamalarının fazlalığı değil, gelirlerin azlığıdır. Nitekim özel mülk sahiplerinin hegemonyası üzerine kurulu bir toplum düzeninde devletin halktan vergi toplama becerisi giderek azalmıştır (Streeck, 2016, s. 101). Kamu harcamalarının artışı toplumun özellikle alt kesimlerinin daha talepkâr olmasıyla açıklayan görüşü gelir ve servet eşitsizliğindeki aşırılaşmanın bir gerçeklik olarak kabul gördüğü bir ortamda savunmak mümkün gözükmemektedir. Bu

doğrultuda, devletin mali krizinin sebebi halkın büyük çoğunluğunun demokrasi vasıtasıyla daha fazla talepkâr olup borca sebep olması değil; aksine kapitalist sistemden daha fazla faydalanmış olan üst grupların giderek daha az ödeme yapmasıdır. Nitekim alt gelir grupları uzunca bir süredir gelirlerinde durgunluk yaşamakta ve sosyal güvenceleri ellerinden alınmakta iken, gelir sürekli olarak yukarıya doğru dağıtılmakta; yukarıya dağıtılan gelirler ise giderek daha az ödeme yapmakta başarılı olmaktadır (Streeck, 2016, s. 110).

Ortaya çıkan borç devletini ve bu türden bir devlet anlayışının yaşayacağı muhtemel krizi Streeck'in "demokratik borç devleti" kavramsallaştırmasında incelemek mümkün görünmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Demokratik Borç Devleti ve Halkları

Kurucu Halk	Piyasa Halkı
Ulusal	Uluslararası
Yurttaş	Yatırımcılar
Yurttaşlık hakları	Talepler
Seçmen	Alacaklı
Seçimler (periyodik)	Açık arttırmalar (sürekli)
Kamuoyu	Faiz oranları
Bağlılık	Güven
Sosyal Hizmetler	Borç servisi

Kaynak: Streeck (2016, s. 115).

Streeck'e göre, borç devleti kurucu halk ve piyasa halkından oluşmaktadır. Ulus olarak örgütlenen kurucu halk, devlete vatandaşlık bağı ile bağlıdır ve bu doğrultuda devletten yurttaşlık haklarını talep edebilmektedir. Belirli zaman aralıklarıyla yapılan seçimlere katılarak siyasi süreçleri etkileyebilmekte ve kendilerini siyaseten ifade etme şansı bulabilmektedirler. Kurucu halk devletine karşı yurttaşlık haklarının güvence altına alınması ve devletin sunduğu hizmetler doğrultusunda sadakat ile bağlıdır. Piyasa halkında ise ulusal bir örgütlenmenin yerini ulus ötesi bir örgütlenme almıştır. Bu halkın üyelerinin devlete bağlılığı yurttaşlık temelinde gerçekleşmez; genelde sözleşme üzerinden ya da yatırımcı hüviyetiyle gerçekleşir. Elde edilen haklar da bu doğrultuda kamusal değil, özel haklardır ve sözleşme hükümleri çerçevesinde işler. Piyasa halkının elindeki en dinamik araç faiz oranları ya da ellerindeki tahvillerin gücüdür. Her iki halkın da rızasını kazanmak zorunda olan devlet bir yandan kurucu halkın yurttaş sadakatini temin etmeye, diğer yandan piyasa halkının güvenini kazanmak zorundadır. Devlet, piyasa halkının güvenine giderek daha bağımlı olması durumunda ise devlet o ölçüde borç devletine dönüşür (Streeck, 2016, s. 115).

Borç devletinin ardından uygulanan evre ise konsolidasyon devleti aşamasıdır. Bu aşamada demokratik kapitalizmin vaatlerini yerine getiremeyeceği anlaşılmış olup kamu borcu özel borçla ikâme edilmiş ve zaman hane halklarının finansal piyasalara eklenmesi ve giderek borçlandırılmasıyla bir kez daha satın alınmıştır. Bir anlamda refah devleti yerini rekabetin yegâne norm olduğu bir devlet formuna bırakmış; piyasa, devleti de içine alacak şekilde genişlemiş ve sonuçta birey soyutlanmış bir öznelliğe mahkûm edilerek kemer sıkmanın geçer akçe olduğu bir dönemde varolmasının şartı olan borçlarla sisteme tutunur hale gelmiştir.

Böyle bir süreçte ortaya ciddi problemler çıkmaktadır. İlk olarak demokratik siyasetin ihmali olarak adlandırabileceğimiz, demokratik kontrolün yurttaşların elinden alması olgusu ortaya çıkmaktadır. Kapitalizm demokrasiye karşı giderek daha fazla bağımsızlık kazanmakta, bilhassa alt gelir grupları demokrasiden ümidini kesmektedir. Alt sınıfların seçimlere katılım oranlarının

daki ciddi düşünüş bu iddiayı doğrulamaktadır. Gerçek olan seçmenlerin memnuniyeti değil, umutsuzluğu ve politik vazgeçişidir (Streeck, 2016, s. 95). İkinci olarak, piyasanın demokrasinin üstünde olduğu inancının pekiştirilmesi ve seçim yoluyla toplumun herhangi bir hususta bir fark yaratacağına olan inancının azalması egemenlik problemini pekiştirmektedir. Kurallı ekonomi politikaları, bağımsız merkez bankaları ve seçimden muaf maliye politikaları (Streeck, 2016, s. 99) ile gelecek öngörülebilir bir biçime indirgenmiş; seçim yoluyla geleceği değiştirmek imkansız hâle gelmiştir. Sonuç, Streeck'in "görünüş demokrasisi" adını verdiği demokratik siyasetin neoliberalizmle asla bağdaşmayacağına olan inanç ve kapitalizmin demokrasiden arındırılmasının karşı konulamaz zorunluluğudur.

Özetle, krizi meydana getiren üç temel faktör ortaya çıkmaktadır; düşen büyüme oranı, eşitsizlik ve yükselen toplam borç. Durgunluğun kalıcı bir görünüm alması gerçeği de hesaba katıldığında böyle bir makroekonomik görünümünden çıkmanın mümkün olan tek yolu talebin desteklenmesi olarak görülmüş ancak talep üretime dönük yatırımlar ya da yüksek değerli tüketimle desteklenmemiş; genelde varlık fiyatlarına dayanan 'balon ekonomisi' desteklenmiştir (Streeck, 2016, s. 24). O halde söylenebilir ki kriz sisteme içkin bir özellik taşımaktadır ve 1970'lerden bu yana uygulanan politikalar ile gerçekleşmesi kesin olan kriz ertelenmiştir. Neoliberal dönüşüm ile başlayan süreç içerisinde sürekli geçici önlemler alınarak toplumsal denge ekonomik denge-sizlik pahasına korunabilmiş; ancak sonunda zaman tükenmiştir.

2.3.5. "Küresel Minotauros" ve Kriz

Ocak 2015 yılında Syriza'nın Yunanistan seçimlerini kazanmasıyla maliye bakanı olarak göreve başlayan ve kısa bir süre içerisinde "troyka"¹² tarafından dayatılan kemer sıkma önlemlerine karşı gelerek istifa eden Yanis Varoufakis, 2007-2009 krizine ilişkin geliştirilen kuramsal açıklamaları soğuran; aynı zamanda farklı kavrayışları ortaya koyan bir yaklaşım geliştirmiştir. Yazar, krizin anlaşılabilmesi için "paralaks" adını verdiği olgudan yola çıkar. Buna göre, "yarısı nehre batırılmış bir çubuk bükülmüş gibi görünür" önermesinden yola çıkan Varoufakis'e göre krize ilişkin bir çok farklı gözlem hem doğru hem de yanıltıcı olabilecektir (Varoufakis, 2015, s. 36). Fizikçilerin "paralaks" olara tanımladığı bu olguya göre, nehre batırılmış çubuk etrafında dönecek olursak hem açı değişecek hem de her konumda başka türlü bir perspektif elde edilecektir. Bu durumda krizi anlayışımız da –sürekli hareket halinde olan bir nehri ve etrafında dönen bizleri dikkate alacak olursak– sürekli değişecektir. O halde bütün kriz açıklamaları doğru gözlemlerden oluşabilir; ancak bükülmüş çubuğa ait olan temel gerçeklik ortaya çıkmamış olabilir (Varoufakis, 2015, s. 36).

Tüm kavrayışların doğru olarak nitelendirilebileceği; ancak aynı zamanda asıl öze henüz ulaşamadığı savlamasında bulunan Varoufakis, daha önceki krizlere benzemeyen bu krizin belli bir sınıf, coğrafya ya da sektör ile açıklanamayacağı iddiasında bulunur. Kriz bu defa 'Büyük Buhran'da olduğu gibi tüm dünyayı kapsayacak kadar şiddetli bir etki yaratmıştır. Varoufakis'e göre, büyük bir ölçekte ortaya çıkan bu krizin açıklanması için altı farklı neden ortaya konabilir. Buna göre, ilk neden insanların sistemin bütününe yönelik riskleri anlama hususunda düştükleri hatadır. Aşırı borçlanma ve finansal genişleme davranışlarının dünyanın taşıyamayacağı kadar büyük bir yük getirmemesi gerekmektedir. Nitekim "risksiz risk" olarak kavramsallaştırılan ve matematiksel modeller vasıtasıyla riskin tümüyle elimine edildiğine olan inanç sistemin çöküşüne neden olmuştur (Varoufakis, 2015, s. 20-22). İkinci açıklama ise finansal piyasaların doğasına

12 Bu kavram Avrupa Birliği, Avrupa Merkez Bankası ve Uluslararası Para Fonu için kullanılmaktadır.

ilişkindir. Varoufakis'e göre; “[l]imon fiyatını piyasalar belirler. Kurumsal etkilerin rolü son derece küçüktür, çünkü alıcılar kendilerine satılan limonun iyi olup olmadığını bilir. Ama aynı şey bonolar, tahviller ve sentetik finansal araçlar için söylenemez” (Varoufakis, 2015, s. 22). Sadece dışsal bilgilere sahip olan bireyler ve firmalar bu durumda dilediği kadar teminatlı borç senedini alabilir; AAA derecesine sahip olan bu kağıtlara güvenebilir ve ciddi kârlar biriktirebilir. Teminatlı borç senedi almak herhangi bir borçlanma sınırı olmadan yeni borç yapma imkânının sınırsızca kullanılması anlamına gelir. “Herkes kendi parasını basması için davetiye çıkarılması” olan bu yol ile süreç tümüyle kontrol edilemez bir hâl almıştır.¹³ Üçüncü açıklama ise insan doğasının açgözlülüğüne ilişkindir. Bu inancıya göre insan doğasının dizginlenmesi –serbest piyasa ne kadar etkin çalışırsa çalışsın– mümkün görünmemektedir. Bu durumda yapılması gereken piyasanın kanunlarını ve insanın doğasını kabul ederek kapitalizmin çalışmasına herhangi bir müdahale bulunmamak gerekmektedir. Krizin kaçınılmaz görüldüğü bu açıklamada devlete düşen görev kriz geldiğinde –krizin geleceğini öngören ebeveynler gibi– sabırla beklemek ve son aşamada müdahalede bulunmaktır. Krize getirilen dördüncü açıklama, kültürel kökenler üzerine inşa edilmiş ve Birleşik Devletler merkezli bir büyüme stratejisinin er ya da geç krize neden olacağına ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur. Varoufakis’in ele aldığı beşinci neden ise “Etkin Piyasalar Hipotezi”, “Rasyonel Beklentiler Hipotezi” ve “Reel İş Çevrim Kuramı”nın oluşturduğu toksik teoriler bütünüdür. Bu üç teori de “hurafenin matematikleştirilmesi”nden başka bir şey değildir ve piyasanın durgunluk ve gerileme dönemlerinde dahi en iyi pusulanın piyasa olduğu yönündeki inancın tekrardan belirmesine neden olmuştur (Varoufakis, 2015, s. 33). Son açıklama ise tümüyle sistemik bozukluk üzerinedir. İnsan doğası, politik aktörler, kurumlar ya da kuramlar suçlanamaz ise kriz sisteme içkin bir özellik olarak ortaya çıkar. Bu durumda sermayenin hükmü altında olan kapitalizm periyodik olarak krizlere girecektir (Varoufakis, 2015, s. 35-36).

Krizi açıklamak için irdelenen altı neden de krizin oluşmasının farklı yönlerine ışık tutmuştur. Ancak krizin asıl özü –simgesel bir anlatım ile– “Küresel Minotauros”¹⁴da yatmaktadır. Yunan mitolojisine dayandırılan bu açıklamaya göre, Birleşik Devletler son otuz yılda adeta “küresel bir elektrik süpürgesi” gibi hareket etmiş, bütçe açığını ve ticaret açığını bilinçli olarak arttırmış ve başka ülkelerin mal ve sermaye fazlalarını emmiştir. Dünyanın Almanya, Çin, Japonya gibi fazla veren büyük ülkeleri Birleşik Devletler’in bu politikası sayesinde seri üretime geçmiş ve ortaya çıkan kârların büyük çoğunluğu Birleşik Devletler’e Wall Street üzerinden geri dönmüştür. Bu durum sürekli olarak yeni finansal araçlara ve kredilere dönüşerek muazzam bir sermaye akışına vesile olmuş; Birleşik Devletler öncülüğünde bir küresel huzurun tesis edilmesi sağlanmıştır. Yarı insan yarı boğa olan Minotauros, bu anlatımda Birleşik Devletler’in ticaret ve bütçe açığını simgelemektedir. Mitolojik hikayedeki haraç ise küresel bir barış ve uluslararası ticaretin hegemonik gücü olan Birleşik Devletler’e giren mal ve sermayedir. Canavar tehlikeli bir şekilde yaralanınca – bu defaki nedeni bankacılık olmuştur – kriz ortaya çıkmıştır (Varoufakis, 2015, s. 38-42).

13 Varoufakis bu noktayı Dr. Frankenstein’in can verdiği yaratığın daha sonra kendisinin acımasız düşmanı olması ile metaforik bir anlatımla vurgular. Bkz. Varoufakis (2015, s. 25).

14 Dönemin güçlü hükümdarı Girit Kralı tanrının onuruna kurban etmek için bir boğa ister. Boğaya hayran kalan kral verdiği sözü tutmaz ve cezalandırılır. Ceza, kralın eşinin boğaya aşık olmasıdır. Boğadan hamile kalan kralın eşi ‘Minotauros’u doğurur ve ortaya yarı boğa yarı insan bir canlı çıkar. Zaptedilemez bir hâle gelen Minotauros’u beslemek için normal insan yiyecekleri yeterli gelmez; aynı zamanda sürekli olarak insan eti vermek gerekmektedir. Bu durumda Girit Kralı Atinalılardan düzenli olarak haraç istemeye başlar. Bu haraç sürekli olarak Minotauros’un parçalanması için Atinalılar tarafından gönderilecek olan genç erkek ve kadınlardır. Bkz. Varoufakis (2015, s. 40-41).

3. Sonuç Yerine: Çelişkinin Ötesine Geçmek

Bu çalışma, temelde krizin nedensellik ilişkilerinin yetersiz kurgulandığı iddiasında bulunarak alternatif ve eleştirel bir kriz okumasının gerekliliği üzerine inşa edilmiştir. Bu doğrultuda bu çalışma, ilk olarak anaakım iktisat anlayışının kriz kavrayışına eğilmiş; daha sonra ise Marksist geleneğin yaklaşımlarını ele almaya çalışmıştır. Sonrasında ise krizin iktisadi yazında ne denli büyük bir kırılma yarattığı argümanını sağlamlaştırmak adına farklı heterodoks mekanizmalar bağlamında tartışmanın bağlamı genişletilmiştir. İlk olarak Radice ve Brenner'in sınıfsal kökenler, neoliberalizm ve ertelenmiş kriz üzerine yaptığı çıkarımlara yer verilmiş; krizin uzunca bir zamandır ertelenerek bugüne geldiği iddiası somutlaştırılmıştır. Daha sonra neoliberalizm ve hegemonya temelli kriz tartışması Gerard Dumenil ve Dominique Levy'nin argümanları doğrultusunda irdelenmiştir. Bir sonraki durak ise Lapavitsas'ın kriz kavrayışı olmuş; finans alanına bütünlüklü bir bakış açısı getirilmeden 2008 krizinin analizinin mümkün olmadığı bir kriz anlatısı resmedilmiştir. Daha sonra, Wolfgang Streeck'in "satın alınan zaman" çözümlemesi çerçevesinde neoliberal dönüşüm ile başlayan süreç içerisinde sürekli geçici önlemler alınarak ve dolayısıyla krizin yaratacağı büyük kopuşun sürekli ertelenerek toplumsal dengenin ekonomik dengesizlik pahasına korunabildiği; sermaye ve devlet arasındaki konsolidasyonun sağlamlaştırılırken zamanın kapitalizm açısından tükendiği iddiasına yer verilmiştir. Son olarak, Yanis Varoufakis'in anlatımına yer verilerek, "küresel bir elektrik süpürgesi" imgesinde somutlaşan Birleşik Devletler ile mitolojik "Minotauros" arasında ilişkisellik tesis eden bir kavrayış somutlaştırılmıştır.

Çalışma içerisinde vurgulanan Harvey'in ifade ettiği "krizin nedeninin yanlış teşhis edilmesinin geleceğe yönelik tehlikenin tohumlarını bağrında taşıdığı" saptamasında açıkça görüleceği üzere, krizin nedensellik ilişkisinin doğru kurulamaması yalnızca kriz momentine etki etmez; aynı zamanda geleceği şekillendirir. Krizin inancı sarsarak sistemik gedikler oluşturduğu ve toplumsal taleplerin bu gediklerden içeri sızabileceği (Dumenil ve Levy, 2015, s. 173) savı dikkate alındığında, krizi anlamının önemi iyiden iyiye belirir. Harvey'in (2015a, s. 17) de vurguladığı üzere "[t]üm çelişkiler kötü değildir ve çelişkiler hem kişisel hem de sosyal değişimler için verimli bir kaynak olabilir, böylece insanların durumunda eskiye göre önemli iyileşmeler sağlayabilir ve çelişkilere boyun eğip yenilmeyiz. Onları yaratıcı bir biçimde kullanabiliriz. Çelişkilere çıkış yollarından biri yeniliktir". Antonio Gramsci'nin (1992, s. 276), *Hapishane Defterleri*'nde ele aldığı; alışıl gelmiş tüm bağların hükümsüzleşerek anlamsızlaştığı, eski dönemin kapandığı; ancak yerine gelecek olanın da belirsiz olduğu "interregnum" kavramsallaştırması -bağlamından farklı bir biçimde kullanılsa da- kalkan edilerek çalışmanın iddiaları öteye taşınabilir.

Örneğin, kize ilişkin öne sürülen anaakım argümanlar bölüşüme ilişkin sağlıklı bir çerçeve sunmadığı iddiası somutlaştırılarak gelir dağılımı temelinde bir kriz okuması mümkün hale gelir. Nitekim Krugman'ın tam istihdamın zenginlere ait lüks yatlarla da mümkün olabileceği yönündeki iddiasında¹⁵ görüleceği üzere, anaakım iktisadın analiz ve ahlaki çerçevesi içinde toplumsal adaleti koşulsuz sağlayabilecek bir dinamiğin oluşturulamayacağı açıktır. Anaakım iktisat, piyasa ve toplumsal adaletin bir ve aynı şey olarak düşünür; bu bağlamda üretime katılanlardan bireysel hizmetlerine göre piyasa tarafından bir değer biçilir. Bu değer, bireylerin kendi rasyonel hesabına ve çıkarına dayanır; böylelikle üretim çıktısının bölüşümü marjinal verimlilik ölçütü düzleminde hallolur. Neyin adil olduğu piyasa tarafından karar verilen bir durumdur ve piyasada bu durum rasyonel aktörlerin –ister tüketici, ister üretici olsun– değişim ilişkileri içinde açığa çıkan rasyonel ve çıkarıcı kararları doğrultusunda oluşan fiyatlar aracılığıyla ortaya çıkar. Bu doğrultu-

15 <https://krugman.blogs.nytimes.com/2013/01/20/inequality-and-recovery/> Erişim tarihi: 15.06.2017.

da piyasa adaleti, sosyal adaletin irrasyonel görünümüne karşı rasyonel bir bölüşüm prensibi sunar (Streeck, 2016, s. 96). Anaakım iddiaları eleştirmek, krizin alternatif ve yapıcı bir düzlem üzerinde inşa edilmesinin yolunu açar ve eşitsizlik vurgusunun vurgulanmasını sağlar. Benzer şekilde, kriz sonrasında sıkça konuşulan yeni bir *New Deal* vizyonu, kriz tartışmalarının bağlamının genişletebilir. Tek bir nedensellik bağının geçerli olmadığı iddiası da alternatif iktisat okullarının (post-Keynesyen iktisat gibi) ya da farklı temaları (hane halkı borcu, özel sektör borçluluğu gibi) daha da görünür hale getirebilir.

Özetle, tek bir açıklamanın ya da tek bir nedensellik bağının içerisine mahkûm edilmiş bir kriz kavrayışı olası alternatif patikaların tümünü geçersiz kılacak ve sosyal bilim geleneğinden tümüyle uzaklaşma yolunda fasılasız bir ilerleyiş içerisinde olan iktisat anlayışının yerleşikliğini kuvvetlendirecektir. Bu açıdan, en temelde kuramsal bir karşı çıkış ve bağlamı genişletmek son derece yararlı ufukların açılmasını sağlayacaktır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynaklar

- Akçay, Ü. ve Güngen A. R. (2014). *Finansallaşma, borç krizi ve çöküş*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Attali, J. (2015). *Kriz ve sonrası, 2008 krizinin üzerinden ufka bakarken*. İstanbul: Ekslibris Yayıncılık.
- Bernanke, B. S. (2000). *Essays on the Great Depression*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bhaduri, A., & Marglin, S. (1988). Profit squeeze and Keynesian theory. *Wider Working Papers* 39. Erişim adresi: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/WP39.pdf>
- Blyth, M. (2017). *Kemer sıkılmak: Tehlikeli bir fikrin tarihi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Brenner, R., & Jeong, S. (2009). Overproduction not financial collapse is the heart of the crisis: The US, East Asia, and the World. *The Asia- Pacific Journal*, Şubat.
- Choonara, J. (2009). Marxist account of the current crisis. *International Socialism*, 123. Erişim adresi: <http://isj.org.uk/marxist-accounts-of-the-current-crisis/>
- Clarke, S. (1990). The Marxist theory of overaccumulation and crisis. *Science&Society*, 54 (4), 442-467.
- Cynamon B. Z., Fazzari, S. M., & Setterfield, M. (2013). Understanding the great recession. *After the Great Recession* (s. 3-31) içinde. New York: Cambridge University Press.
- Dumenil, G., & Dominique, L. (2011). The crisis of the early 21st century: A critical review of alternative interpretations. Erişim adresi: <http://www.cepremap.fr/membres/dlevy/dle2011e.pdf>
- Dumenil, G. ve Levy, D. (2015). *Büyük yol ayrımı: Neoliberalizme son noktayı koymak*. İstanbul: İletişim.
- Florio, M. (2011). The real roots of great recession: Unsustainable income distribution. *International Journal of Political Economy*, 40 (4), 5-30.
- Goda, T. (2013). The role of income inequality in crisis theories and in the subprime crisis. *Post Keynesian Economics Study Group Working Paper* 1305.
- Gürkan, C. ve Karahanoğulları, Y. (2013) Vergi devletine kuramsal yaklaşımlar. *Maliye Dergisi*, Sayı: 165, Temmuz-Aralık 2013, ss.1-26.
- Gramsci, A. (1992). *Selections from the prison notebooks*. International Publishers: New York.
- Harvey, D. (2015a). *On yedi çelişki ve kapitalizmin sonu*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2015b). Crisis theory and the falling rate of profit. Erişim adresi: <https://thenextrecession.files.wordpress.com/2014/12/harvey-on-ltrpf.pdf>
- IMF World Economic Outlook (2008). Financial Stress, Downturns, and Recoveries.
- Karataş, T. (2011). Küreselleşme sürecinde finans kapitalin yükselişi ve 2007 – 2009 dünya ekonomik krizi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kliman, A. (2015). The great recession and Marx's crisis theory. *American Journal of Economics and Sociology*, 74 (2), 236-277.
- Lapavistas, C. (2011). Theorizing financialization. *Work Employment Society*, 25 (4), 611-626.
- Marx, K. (1990). *Kapital, ekonomi politiğin eleştirisi üçüncü cilt*. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1999 [1857]). *Grundrisse birinci kitap: Ekonomi politiğin eleştirisinin temelleri*. Ankara: Sol Yayınları.
- Orhangazi, Ö. (2011). Financial vs. real: An overview of the contradictory role of finance. *PERI Working Papers* No: 274, 1-35.
- Önder, İ. (2009). Küresel kriz ve Türkiye ekonomisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, <http://journal.mufad.org/attachments/article/238/2.pdf>
- Palley, T. (2016). Inequality, the financial crisis and stagnation: competing stories and why they matter. *Real-World Economics Review*, (74), 1-19.
- Panitch, L., Albo, G. ve Chibber, V. (2012). *Bu defaki kriz*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Radice, H. (2012). Krize karşı durmak: Sınıfsal bir bakış, *Bu defaki kriz* (s. 36-60) içinde. İstanbul, Yordam Kitap.
- Rajan, R. G. (2011), *Fault lines: How hidden fractures still threaten the world economy*. New Jersey, Princeton University Press.
- Rendueles, C. (2017). Küresel gerilemeden postkapitalist karşı-hareketlere. Heinrich Geiselberger (Ed.), *Büyük gerileme: Zamanımızın ruh hali üstüne uluslararası bir tartışma* (s. 1 68-182) içinde. İstanbul: Metis Yayınları.

- Streeck, W. (2016). *Satın alınan zaman: Demokratik kapitalizmin gecikmiş krizi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tonak, A. (2009). Krizi anlarken. *Çalışma ve Toplum*, 2009/1.
- Vandavelde, S. (2016). There is no alternative: A discursive analysis of past and present. <http://www.singeling.be/wp-content/uploads/2016/06/TINA-A-Discursive-Analysis-of-Past-and-Present-396475.pdf>
- Varoufakis, Y. (2015). *Küresel Minotauros: Amerika, Avrupa ve küresel ekonominin geleceği*. İstanbul: Encore Yayınları.
- Weeks, J. (1979). The process of accumulation and the 'profit-squeeze' hypothesis. *Science & Society*, 153 (3), 259-280.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Kuramsal Makale / Theoretical Article

Sahipliğin Sıkıcılığından Erişimin Özgürlüğüne Kaçış: Akışkan Tüketime İlişkin Kavramsal Bir Çerçeve

Escape from Burdens of Ownership to Freedom of Access: A Conceptual Framework for Liquid Consumption

Tuğba ÖZBÖLÜK¹

¹Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yozgat, Türkiye

ORCID: T.Ö. 0000-0003-4647-8870

Corresponding author:

Tuğba ÖZBÖLÜK,

Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yozgat, Türkiye
E-mail: tozboluk@gmail.com

Submitted: 12.06.2018

Revision Requested: 20.07.2018

Last Revision Received: 06.08.2018

Accepted: 23.08.2018

Citation: Ozboluk, T. (2019). Sahipliğin sıkıcılığından erişimin özgürlüğüne kaçış: Akışkan tüketime ilişkin kavramsal bir çerçeve. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 257-276.
<https://doi.org/10.26650/JECS433409>

ÖZ

Bu makale akışkan modern zamanlarda tüketimde meydana gelen değişimi akışkan tüketim kavramı bağlamında incelemektedir. Makalede tüketim kavramı katı ve akışkan olmak üzere iki boyutta analiz edilmiştir. Esneklik, uyumluluk ve akıcılık gibi değerlerle karakterize edilen akışkan tüketim, daha geçici ve erişime dayalı bir tüketim biçimini yansıtmaktadır. Tüketim nesnelere kurulan ilişkilerin daha geçici ve durumsal olduğu akışkan modern dünyada tüketicilerin önem attığı şeyler de daha çok nesnelere kullanım değeri olmaktadır. Bu bağlamda, bu makalenin temel tezi tüketiciler için ürünlere sahip olmaktan ziyade onlara diledikleri zaman erişebilmelerini sağlayan geçici bir kullanım hakkı edinmenin daha önemli olduğu fikri etrafında oluşmaktadır. Tüketicilerin mal ve hizmetleri sahiplenmekten ziyade, ihtiyaç duydukları onlara erişmeyi istemeleri, erişimin giderek mülkiyetten daha önemli hale geldiğini göstermektedir. Bu açıdan akışkan tüketimin tüketici davranışında mülkiyetin önemi ve nesnelere yönelik bağlılığın doğası gibi temel taşların çoğunu değiştireceği düşünülmektedir. Ayrıca akışkan tüketim, akışkan modern koşullarda tüketici kimliğinin kavramsallaştırılması açısından da bazı çıkarımlara sahiptir. Bu nedenle bu çalışma akışkan modernitede tüketim ve kimlik ilişkisini de yeniden değerlendirmektedir. Çalışmada tüketicilerin akışkan tüketimle birlikte araşsal benlik ya da ağ tabanlı benlik gibi daha akışkan kimlikler geliştirdikleri ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akışkan tüketim, akışkan modernite, erişim, mülkiyet, kullanım değeri, kimlik

ABSTRACT

This paper examines the changes in consumption in the context of liquid consumption in liquid modern times. In the paper, the notion of consumption is analyzed in two dimensions as solid and liquid. Liquid consumption, characterized with values such as flexibility, adaptability and fluidity, represents a more ephemeral and access-based consumption

pattern. In the liquid modern world, where relations with consumption objects are more ephemeral and situational, consumers give more emphasis on the use value of objects. Thus, the main argument of the paper shapes around the idea that it becomes more important for consumers to have a temporary use that allows them to have access to the products without owning them. As consumers prefer accessing rather than owning the objects, access gradually becomes more important than ownership. In this respect, liquid consumption is considered to change most of the cornerstones of consumer behavior such as the importance of ownership and the nature of attachment to the objects. In addition, liquid consumption has also implications for conceptualization of consumer identity under liquid conditions. Thus, the paper revisits identity and consumption relation in liquid modernity. The paper suggests that consumers develop liquid identities such as instrumental self or networked-self with liquid consumption.

Keywords: Liquid consumption, liquid modernity, access, ownership

EXTENDED ABSTRACT

Conditions which were valid in solid modernity like consuming more as a means for becoming superior to others, and possessing more as a means to conspicuous consumption are gradually disappearing in liquid modern times. Today consumption has become more communal, collaborative and depends more on accessing goods and services. The idea of having possessions has left its place to access with liquid consumption. In liquid consumption instead of buying or possessing, consumers pay for their access to things as accessing to goods and services becomes more common than owning them. Access which plays an important part in the everyday life of consumers, is a kind of consumption in which an increasing number of consumers prefer to temporarily use the products and services for a certain period instead of purchasing them. Although access becomes widespread all over the world, liquid consumption has received relatively little attention from researchers. Therefore, the liquid consumption concept will be more understandable as the research in this area increases in quality and quantity.

Accordingly, this paper evaluates liquid consumption in terms of the changes in consumer behavior in liquid modern times. The study consists of four chapters not including the introduction and conclusion sections. The introduction section associates the liquid consumption with liquid modernity. It is argued that with liquid modernity, the consumer becomes the individual who avoids developing permanent and solid social ties that require responsibility. The consumer seeks happiness in a constantly changing liquid culture where solidity gave its place to flexibility, and certainty gave its place to relativity and uncertainty. It is also argued that consumers develop more ephemeral relations with consumption objects rather than attaching them. Developing ephemeral relationships with objects makes it possible to constantly access and consume new objects in liquid consumption. Thus, the search for status of the consumer can no longer be achieved by having a product or a brand, but rather with more ephemeral and situational experiences. This means, consumers identify themselves with their temporary consumption experiences rather than their possessions.

Following the introduction, the first chapter focuses on the theoretical background of liquid consumption by examining Bauman's liquid modernity theory in terms of instrumentality, individuality, risk and uncertainty, and fragmentation of social life and identity. The second chapter offers a broader understanding of liquid consumption by redefining the notion of consumption in liquid modern times. The chapter argues that immateriality of consumption, and more access-based and ephemeral relationships with objects all provide a basis for liquid consumption. The transition from ownership to access, and the spread of access all over the world shows that consumers attach more importance to accessing things than having possessions. Moreover, liquid consumption is also characterized with immateriality that is a feature of the digital environment in which consumer can freely move from one identity to

another. The chapter also argues that immaterial experiences gradually become more important for consumers than consuming material goods.

The third chapter introduces dimensions of consumption as liquid and solid. In this chapter, solid consumption and liquid consumption is compared in the product and consumption practices level. The chapter argues that in liquid modern world that is dominated with ephemerality and flexibility, a more liquid/fluid form of consumption has emerged. This liquid form of consumption represents a consumption orientation around values of flexibility, mobility and detachment which provides an alternative to solid consumption that is enduring, ownership based and materialist.

The fourth chapter revisits identity and consumption relation in liquid modernity. Liquid consumption has also some implications for researching consumer identity. However, consumer identity under liquid conditions has not been adequately researched. Therefore, this chapter attempts to answer how consumer identity is transformed with liquid consumption in liquid modern conditions. The chapter argues that in liquid modern times, consumer identity has become more liquid as the objects that consumers value are not long-lasting and constantly changing. This makes attachment to possessions more problematic with liquid identity projects. Thus, contrary to ownership where solid relationships are developed with possessions, access becomes a more temporary form of consumption that provides flexibility and adaptability to liquid consumer identity.

The conclusion section evaluates liquid consumption by offering a deeper understanding of consumer object relationships in liquid modernity. In this section, it is pointed out that liquid consumption has dramatically altered the consumer behavior. In last decade consumers who were identifying themselves with the consumption objects they own, now express their identity through accessing, sharing or collaborating with almost no possessions. This means, what we experience is becoming more important than what we have in defining ourselves in a world where ownership is no longer the ultimate expression of consumer desire. This may also implicate that there may be an increase in the consumption of access-based goods and services in the near future.

1. Giriş

Modernitenin katı evresinden akışkan evresine geçiş olarak yorumlanan akışkan modernite ile birlikte katılık yerini esnekliğe, kesinlik ise göreceliğe ve belirsizliğe bırakmıştır. Dolayısıyla akışkan moderniteyle birlikte kalıcılık ve kesinliğin olmadığı, sürekli değişimin ve geçiciliğin hâkim olduğu bir dünyaya karşılaşmaktayız. Geçiciliğin ve değişimin hâkim olduğu bu merkez-siz dünyada, içinde yaşadığımız toplum da sürekli olarak değişime uğramaktadır. Bu açıdan akışkan modernitenin anahtar kavramının değişim olduğu söylenebilir. Tıpkı sıvıların içine girdikleri kabın şeklini alması gibi, toplumsal yapı da içinde bulunduğu zamanın şeklini alarak sürekli bir değişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Birey toplumdan bağımsız olarak düşünülmeceği için, onun da ontolojik olarak bu değişimden etkilendiği görülür.

Geçici ve esnek olanın kutsandığı akışkan modern dünyada tüketim de payına düşeni almış ve daha akışkan bir tüketim biçimi ortaya çıkmıştır. Tüketiciler ya da üreticiler (prosumers) artık paylaşım, ortaklaşa tüketim, ortak yaratım ya da üretim (prosumption) gibi yollarla herhangi bir mülkiyete sahip olmadan da kimliklerini ifade edebilmektedir (Belk, 2013, s.488). Önceleri benliğimizin bir parçası olarak görülen mülkiyetler (Belk, 1988, s.141), kim olduğumuzu tanımlamakta ve kimliğimizi dönüştürme imkânı sağlamaktaydı (Arnould ve Thompson, 2005). Ancak teknolojik değişimler, tüketim biçimimizi, kendimizi nasıl yansıttığımızı ve nasıl iletişim kurduğumuzu önemli ölçüde etkilemektedir (Belk, 2013, s. 477). Akışkan modern dönemde tüketiciler artık kimliklerini mülkiyetleri üzerinden katı bir şekilde yorumlamamakta, daha az nesneye bağlılık göstermekte, dolayısıyla bağlılığın doğası da daha akışkan hale gelmektedir (Bardhi, Eckhardt ve Arnould, 2012, s. 511).

Bugün tüketim dediğimiz olgu sabit bir kimliğin ve statünün belirlendiği simgesel bir alan olmaktan giderek uzaklaşmakta, tüketicinin deneyimler yoluyla elde ettiği daha parçalanmış kimlikler kazandıran geçici bir eyleme dönüşmektedir. Katı modern dönemde kendisini tükettiği şeyler üzerinden tanımlayan tüketicinin akışkan moderniteyle birlikte hiçbir kimliği tam olarak içselleştirememesi tüketim yoluyla farklı kimlikler arayışı içinde olmasının bir sonucudur. Tüketicinin aynı anda birden fazla kimliğe sahip olma ihtiyacı, tüketimin de daha geçici bir hal almasına yol açmıştır. Kimlikler arası geçişin çok daha kolay gerçekleştiği akışkan modern toplumda, tüketicinin birden fazla kimliğe sahip olabilmesi, kendisini istediği an istediği kimliğiyle ifade edebilmesini sağlamaktadır. Böylece tüketici her farklı tüketim deneyiminde farklı bir kimlik edinerek aslında sabit bir kimlik yerine sürekli değişen bir kimlik edinmiş olmaktadır. Öyle ki, sürekli değişen kimlik tüketicinin en önemli özelliği olmaya başlamıştır.

Bu bağlamda Carter ve Gilovich (2012) deneyimlerin, mülkiyetlere nazaran benlikle daha ilişkili olduğu için insanları daha mutlu ettiğini; sahip olduklarımızdan ziyade deneyimlediklerimizin bizim kim olduğumuzu tanımlamada daha önemli olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla, sahiplik duygusu artık tüketici arzusunun nihai bir ifadesi olmaktan çıkmış (Chen, 2009), aksine kaynakların paylaşımı yoluyla erişimin giderek yaygınlaştığı bir tüketim modeli ortaya çıkmıştır. Hiçbir şekilde mülkiyetin devrini içermeyen bu tüketim modelinde tüketicilerin satın almak ya da sahip olmak yerine tüketim nesnelere geçici olarak erişim deneyimine para ödemeyi tercih ettiklerini görmekteyiz (Bardhi ve Eckhardt, 2012, s. 881).

Akışkan tüketimle tüketici, metalara karşı bir bağlılık gerçekleştirilmekten ziyade onlarla geçici ilişkiler kurmaktadır. Tüketicinin statü ya da kimlik arayışı da artık bir ürün ya da markaya sahip olmakla kazanılamamakta, daha geçici durumsal tüketim deneyimleri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, akışkan modernitenin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan bu akışkan tüketim biçimini açıklamak ve akışkan modern dö-

nemde tüketim ve kimlik ilişkisini tüketici davranışı açısından değerlendirmektedir. Teorik bir çalışma olma niteliği gösteren makalede akışkan tüketim kavramını anlayabilmek amacıyla öncelikle Bauman'ın akışkan modernite dönemselleştirmesinden bahsedilmiş, daha sonra tüketim kavramı akışkan tüketim ve katı tüketim şeklinde iki boyutta karşılaştırılmıştır. Makalede ayrıca akışkan modern dönemde kimliğin değişen doğasından bahsedilerek akışkan tüketim ve kimlik ilişkisine açıklık getirilmiştir. Sonuç kısmında ise akışkan tüketimin tüketici davranışını nasıl değiştireceğine dair çıkarımlar ve daha sonra yapılacak çalışmalar için öneriler paylaşılmıştır.

2. Bauman'ın Akışkan Modernite Dönemselleştirmesi

Mevcut postmodern durumu, kendinden önce gelen katı modernitenin aksine daha akışkan olarak nitelendiren Bauman (2007, s. 79), günümüzün mevcut sosyal durumuna işaret etmesi açısından postmodernite terimi yerine akışkan modernite terimini kullanmayı daha doğru bulmaktadır. Bauman'ın akışkanlıkla kastettiği şey sınırlara ve gazlara özgü bir durumdur. Sınırları ve gazları katılardan ayıran şey durağan durumdayken, içlerinden geçtiği hayal edilen bir düzleme etki eden güçlere direnememesi ve bu nedenle üzerlerine bir güç uygulandığında şekillerinin sürekli olarak değişmesidir. Sınırların ve gazların katılar gibi belli bir şekli yoktur ve ne mekânsal ne de zamansal olarak sabit bir konumda yer almazlar. Akışkanlarda önemli olan boşlukta kapladıkları yerden ziyade zamanın akışı olduğundan, boşlukta yer kaplamaları durumu geçicidir ve her an değişebilir. Katılar ise belirgin mekânsal boyutlara sahiptir fakat zamanın akışına karşı koyabilir ya da geçişini önemsizleştirebilirler. Dolayısıyla, katıları tanımlarken zaman boyutunu yok saymak mümkünken, akışkanları zaman boyutundan bağımsız bir şekilde tanımlamak mümkün değildir (Bauman, 2000).

Bauman'ın akışkan modernite teorisi, batıdaki endüstriyel üretimdeki azalış ve hizmet, bilgi ve dijital ekonomilerdeki yükselişe birlikte geç modernitenin daha akışkan hale geldiğini öne sürmektedir. Akışkan modernite ile toplumdaki kurumlar ve bireyler katılar gibi sabit ve değişmez özellikler göstermekten uzaklaşarak, tıpkı sınırlar ve gazlar gibi daha esnek ve akışkan bir hale gelmiştir (Bauman, 2000). Bauman'a göre akışkan moderniteyle birlikte yaşamakta olduğumuz şey, bugüne kadar var olan kuralların, ilkelerin, sınırların, değerlerin, yapıların ve kurumların daha keskin ve katı olandan daha hafif ve daha akışkan olana doğru değişmeye ve dönüşmeye başlamalarıdır (Duman, 2017, s. 144). Akışkan modernite ile birlikte, kurumlar, insanlar, nesnelere, bilgi ve mekânlar gibi geçtiğimiz yüzyılda son derece katı görünen şeyler bugün giderek daha akışkan bir hale gelmektedir (Ritzer, 2010).

Bauman (2007)'a göre akışkan moderniteyi açıklayan dört temel değer vardır. Bunlar, araçsallık, bireyselleşme, risk ve belirsizlik, kimlik ve hayatın parçalanmışlığıdır.

2.1. Araçsallık

Akışkan modernitede birey bağlayıcı, katı, sorumluluk ve yükümlülük gerektiren kalıcı sosyal bağlar oluşturmaktan kaçınmakta (Bauman, 2000), kişilerden çok ağlara, sanal ilişkilere, karmaşık ve duygusal bağlılıkların ve tam bir aidiyetin olmadığı ilişkilere değer vermektedir (Bauman, 2003). İnsanların kimliklerinin sürekli olarak değiştiği akışkan bir dünyada nesnelere yönelik katı bağlılıklar da sorun teşkil etmektedir. Bu açıdan akışkan modernitede, tüketiciler nesnelere karşı durumsal bağlılıklar geliştirmek ve nesnelere araçsal kullanım değeri açısından değerlendirmek üzere mülkiyetlere karşı daha akışkan ilişkiler geliştirmektedir. Örneğin, insan-

ların evlerini geçici olarak yabancılara kiraya verdiği Airbnb¹ gibi sistemlerle samimi ev ortamının metalaştırılması araçsallığın görünür olduğu durumlardan biridir. Nesnelere kurulan ilişkilerin sınırlı bir geçiciliğe sahip olduğu bu tür faaliyetler nesnelere karşı daha akışkan ilişkilerin geliştirildiği durumlardır (Bardhi ve Eckhardt, 2017). Bu akışkan ilişkiler doğrultusunda değer verilen şey nesnenin kendisi değil onun işlevselliği ve erişilebilirliği haline gelmiştir (Bardhi, Eckhardt ve Arnould, 2012, s. 523).

2.2. Bireyselleşme

Bauman (2000) akışkan modern toplumları daha bireyselleşmiş toplumlar olarak tanımlar. Geç modern toplumlarda yaşayan insanlar topluma ve kurumlara karşı daha gevşek bağlarla bağlıdır ve seçimlerinde daha özgürdür. Hızlı ve kapsamlı bir çözümlü sürecini deneyimleyen günümüz toplumunda sosyal gerçeklik hızla yıkılıp, yeniden kurulmakta, genel toplumsal evren de giderek akışkanlaşmaktadır. Bu akışkan toplumda birey artık ulus, aile, cemaat gibi istikrarlı kategorilerin sadık bir üyesi olmaktan çıkıp, kısa vadeli ilişkilere dayanan yaşam tarzlarına yönelmektedir (İlhan, 2013, s. 244). Bu yüzden geleneksel sosyal aidiyetler ve gruplar artık kimlik açısından sembolik bir anlam sağlayamamaktadır (Giddens, 1991). Kurumlar daha akışkan bir hale geldikçe bireysel kimlikler de daha akışkan, geçici ve değişken hale gelmektedir (Gill ve Pratt, 2008). Bu anlamda bireyselleşme, kimliğin varlıkla gelen değil, sonradan kazanılan bir şey olduğu ve kişinin eyleme geçmekten ve eylemlerinin sonuçlarından sorumlu olduğu bir süreci anlatmaktadır (Bauman, 2000, s. 31).

2.3. Risk ve Belirsizlik

Akışkan modern toplumda sabitliğin yerini akışkanlık, katılığın yerini akıcılık, tutarlılığın yerini tutarsızlık ve belirsizlik, güvenliğin yerini ise emniyetsizlik almıştır (Bauman, 2011). Akışkan moderniteyle birlikte insanlar mevkilerine, yetkilerine ve geçim kaynaklarına ilişkin bir güvensizlik ve mülkiyetlerine, konularına ve ait oldukları topluluklara olduğu kadar geleceklere ilişkin de bir belirsizlik deneyimlemektedir (Poder, 2013). Bireye sağladığı seçenek bolluğu ile özgürlüğün tadını çıkarmasını sağlayan akışkan modern dünya, aynı zamanda bir takım tehlikeler ve riskler de barındırmaktadır. Bu nedenle yaşadığımız dönem Beck (1992) tarafından risk toplumu olarak tanımlanmaktadır. Pek az şeyin önceden belirli ve çok az şeyin kesin ve değiştirilemez olduğu bu akışkan dünyada yaşamak birey açısından nefes kesici bir deneyimdir. Akışkan modernitede, bitmemişlik, tamamlanmamışlık ve belirsizlik durumu riskler ve kaygılarla doludur; fakat bu durumun tersi de birey açısından özgürlük sağlamadığı için herhangi bir zevk vaat etmemektedir (Bauman, 2000).

2.4. Parçalanmışlık

Parçalanmışlık, bireyin üstlenmek istediği tek bir plan, yaşam tarzı, var olma hissini olmasın anlamına gelir (Fırat ve Venkatesh, 1993, s. 232). Parçalanmış kimlikler ve hayatlar sonucunda, kalıcılık, uzun dönemli düşünme, uzun dönemli hayat projeleri gibi kavramlar akışkan bir hayat sürdürmeyi zorlaştırmaktadır (Bauman, 2007). Akışkan modernite, akışkanlığın dışında hafiflikle de karakterize edilir. Tıpkı bir insanın eşyası az olduğunda, yani daha hafif olduğunda daha hızlı yolculuk edebilmesi gibi, modernite açısından da hafif ya da ağırlıksız terimleri hare-

1 ^{**}İnsanların kendi evlerini veya boş odalarını dışarıdan gelen insanlara kısa süreli olarak kiralaması şeklinde çalışan çevrimiçi seyahat programlama platformu

ketlilik ve değişkenlik anlatır (Bauman, 2000). Sosyal hayatın parçalanmışlığı bireylerin kısa sürede taktiklerini değiştirmeye, adanmışlıklarını ve bağlılıklarını pişmanlık duymadan terk etmeye ve içinde buldukları koşullara göre fırsatları kovalamaya her an hazır ve istekli olacak şekilde esnek ve uyumlu olmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, devingenlik, esneklik ve değişime açıklık, akışkan modernitenin olmazsa olmazlarıdır (Bardhi, Eckhardt ve Arnould, 2012, s. 513).

3. Akışkan Modern Zamanlarda Tüketimi Yeniden Tanımlamak

Tüketim, insanların kimlik duygusunun gelişimini çevreleyen olgularla iç içe geçmiş, toplumsal, psikolojik ve kültürel bir olgudur (Bocock, 1993, s. 78). Baudriallard, Bocock, Ritzer, Featherstone gibi birçok sosyolog tüketimi, bugünkü sosyal yaşamın kalbinde duran, kültürün ve kimliğin en önemli parçası olarak işlev gören, sınıfsal ve toplumsal ayrışmanın olduğu kadar, özentinin, öykünmenin ve kişilik oluşturma da bir biçimi olarak akışkan modern toplumun en önemli özelliği olarak görmektedir (Duman, 2017, s. 136). Bauman (2000) ise, tüketim ve tüketim merkezli yaşam biçimini katı modernlikten akışkan modernliğe geçişin hem nedeni hem de sonucu olarak yorumlamakta, akışkan modernitede tüm üretimin aslında tüketim, tüm tüketimin de aslında üretim olduğunu belirterek üretim ve tüketimin birbirinden ayrı olarak düşünülemeyeceğini ileri sürmektedir. Ritzer ve Rey (2016, s.170) ise üretici ve tüketici gibi kategorilerin katı kavramlar olduğunu, dolayısıyla üretici (prosumer) ya da tüketim (prosumption) gibi özü itibarıyla daha akışkan kavramların tüketimi daha iyi açıklayabileceğini belirtmektedir.

Bauman'a göre bugün tüketim, akışkan modernliğin dalgalarıyla akan bir yaşam biçimini ifade etmektedir. Esneklik, uyumluluk, akıcılık, hafiflik, bağımsızlık gibi değerlere karşı bir yönelimi anlatan bu yaşam biçimi de akışkan tüketim olarak adlandırılmaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s. 3). Tüketicilerin ürün ve hizmetlerin genellikle kullanım değerine odaklandığı akışkan tüketimde, tüketiciler için metalara erişim, onlara sahip olmaktan çok daha önemli bir hale gelmiştir (Bardhi ve Eckhardt, 2012, s. 881). Bu bağlamda tüketiciler tüketim nesnelere karşı "nesnenin eşsizliğinin önemini azaltacak şekilde mülkiyetlere karşı daha bağımsız ve esnek bağlılıklar" (Bardhi ve ark. 2012, s. 5524) olarak tanımlanabilen daha akışkan ilişkiler geliştirmektedir.

Eski katı yapıların daha hızlı bir şekilde akışkanlaştığı bir dünyada bilgiler, nesnelere, insanlar ve hatta mekânlar zamanda ve uzayda daha kolay bir akış gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında tüketimin de bu akışkanlıktan payını alması kaçınılmaz olmuştur. Tüketici davranışı açısından çok yeni bir olgu olan akışkan tüketim kavramı daha geçici ve erişime dayanan, dijital tüketimi de çevreleyen bir tüketim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Bardhi ve Eckhardt (2017, s. 11) akışkan tüketimin geçicilik, erişim temellilik ve özdeksizleşme (demateryalizasyon) olmak üzere üç temel özelliklerle karakterize edildiğini ileri sürmektedir.

3.1. Geçicilik

Akışkan modernite, sosyal yapıların artık stabil ve uzun dönemli olmadığı ve böylece insan eylemleri ve uzun dönemli projeler için bir referans çerçevesi olarak hizmet veremediği mevcut sosyal durumu ifade etmektedir (Bauman, 2007, s.79). Katı modernitenin zamanda sonsuz sürekliliği hedeflemesinin aksine akışkan modernitenin bu süreklilikle ilgili herhangi bir işlevi yoktur. Akışkan modernitede uzun vadenin yerini kısa vade almış ve anındalığı en yüksek ideal haline getirmiştir. Anındalık çağı olarak yorumlanan akışkan modern dönemde, sürekliliğin ve hareketi engelleyen, kısıtlayan, katı ve ağır olan her şeyin bir nimet olmaktan çıkıp bir külfete dönüştüğü görülmektedir (Bauman, 2000).

Akışkan moderniteyle birlikte tüketim de daha hazzı bir nitelik kazanmıştır. Ancak bugünkü biçimiyle tüketim düzeninde arzunun yerine haz ilkesini özgürlüğüne kavuşturacak daha güçlü bir uyarana ihtiyaç duyulmaktadır ve bu bağlamda ihtiyacın yerini önce arzu almış, zaman içerisinde ise arzu yerini dileğe (isteğe) bırakmıştır (Bauman, 2000, s. 75). Arzunun gerçekleşmesi kendini onaylama ihtiyacı gerektirirken, dilek için böyle bir önkoşul yoktur. Dilekler daha yapmacık ve çocukça olduğu için satın alma daha alelade, beklenmedik ve anlaktır (Ferguson, 1992). Bauman (2000, s.76) arzudan dileğe yönelik bu değişimi tüketimin hazzın üst seviyelerine yönelik katı engellerinden özgürleşmesi şeklinde yorumlamaktadır. Geçiciliğin hâkim olduğu modernliğin bu evresinde nesnelere de geçici olarak tüketildiğini görürüz. Dolayısıyla akışkan tüketimde tüketicilerin nesnelere, hizmetlerle ve deneyimlerle ilişkisi geçici ve belirli bir duruma özgüdür.

Akışkan tüketim tüketicilere belirli bağlamlarda değer sunar ve bu değer son kullanma tarihi giderek kısılmaktadır. Bu durum sosyal yapıların hızlı bir şekilde akışkanlaşmasıyla, teknolojik dönüşümlerin bir sonucu olarak ürün yaşam döngüsünün kısılmasıyla ve tüketim sistemine yerleştirilen modası geçti algısıyla da yakından ilgilidir (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s. 11). Akışkan tüketimdeki bu geçicilik durumu aynı zamanda sosyal medyada da yaygın olarak görülmektedir. Ritzer ve Rey (2016, s. 173) interneti ve özellikle de sosyal medyayı birçok açıdan akışkanlığın en bariz şekilde görüldüğü bir dünya olarak tanımlamaktadır. Sosyal medyada topluluklarla ilişkiler daha amaç odaklı ve faydacıdır, katılım daha geçicidir ve topluluk üyeleri arasındaki ilişkiler daha zayıftır (Zwick ve Bradshaw, 2016). Geçicilik ayrıca sosyal medyada markalara karşı geliştirilen ilişkilerin bir özelliği olarak da görülmektedir (Arvidsson ve Caliandro, 2015, s. 727). Tüketicilerin markalara yönelik daha akışkan ilişkiler geliştirmeleri, marka bağlılığı ve marka sadakati gibi kavramların da giderek geçerliliğini yitirmesine neden olmaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s. 11).

3.2. Erişim Temellilik

Akışkan tüketimle, ürünler çok daha kısa ömürlü olmakta ve tüketiciler tarafından kiralama, paylaşım ve hatta ödünç alma şeklinde, satın alma eylemi gerçekleşmeksizin erişim için kullanılmaktadır. Bu durum akışkan tüketim anlayışının mal ve hizmetlere erişimin onların mülkiyetinden daha önemli hale gelmesi fikrine dayanmasından kaynaklanmaktadır. Bu tüketim anlayışında bireyler mal ve hizmetleri sahiplenmemekte, ihtiyaç duydukları zaman mülkiyet hakkı edinmeksizin onlara erişebilmektedirler. Dolayısıyla sahipliğin katı mülkiyet ilişkilerine dayanan doğasının aksine, erişim daha geçici bir tüketim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda mülkiyetin giderek azalmasının ve erişimin yaygınlaşmasının tüketicilerin akışkan modern dünyaya uyumlanmasının bir sonucu olduğu söylenebilir.

Erişim faaliyeti, pazar aracılı olabilen fakat hiçbir mülkiyet devrinin yer almadığı değişimler olarak tanımlanmaktadır. Erişim ve mülkiyet arasındaki temel fark tüketici-nesne ilişkisinin doğası ve bu ilişkiyi düzenleyen kurallardan kaynaklanmaktadır. Chen (2009) nesne ile uzun süreli bir etkileşimin kurulduğu mülkiyetin aksine, erişimi geçici ve duruma bağlı bir tüketim olarak görmektedir. Paylaşımın aksine, erişimde mülkiyetin devri ya da ortak bir mülkiyet söz konusu değildir; tüketici yalnızca bir nesneyi kullanmak için erişim hakkı kazanmaktadır. Ayrıca erişim faaliyeti, tüketicileri sosyal sermayeden doğan karşılıklılık yükümlülüklerinden azat ederek (Marcoux, 2009) paylaşımında olduğu gibi bir diğergâmlık da gerektirmemektedir (Bardhi ve Eckhardt, 2012, s. 893).

Erişimin tarihsel olarak ortaya çıkışına bakıldığında, sanatsal bir tüketim olarak müzelerin ziyaret edilmesi (Chen, 2009) gibi pazardan ziyade kamusal alanda ortaya çıktığı görülmekte-

dir. Araba ya da daire kiralamak gibi pazarda gerçekleşen faaliyetler de yine yaygın erişim faaliyetleri olarak değerlendirilmektedir. Geçmişte daha alt bir tüketim türü olarak görülen bu tarz erişim faaliyetlerinin tüketim anlayışının sosyokültürel politikasında meydana gelen değişimle birlikte popülaritesi de giderek artmaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2012, s. 883). Bu doğrultuda, insanların mülkiyet yerine erişimi tercih etmelerinin birçok nedeni vardır. Lawson ve ark. (2016, s. 2615)'e göre bu nedenler çeşitlilik arayışından, düşük fiyatlara, statü arayışına ve çevre bilincine kadar uzanmaktadır. Edbring ve ark. (2016)'a göre ise esneklik ve kullanımın geçici niteliği de tüketicilerin erişimi tercih etme nedenleri arasında yer almaktadır. Ayrıca erişim markalara, ürünlere ya da hizmetlere erişmek için yeterli ekonomik imkânı olmayan tüketicilere de yeni bir yaşam tarzını deneyimleyebilme imkânı sağlamaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s. 13).

Erişim, tüketicinin özellikle sahipliğin ekonomik, fiziksel, duygusal ve sosyal zorunluluklarından kaçmak istediği durumlarda yaygın olarak görülmektedir (Bardhi ve ark., 2012). Akışkan modern dönemde tüketiciler bir ürün ya da markaya bağlılık duymaktan ziyade özgürlüğe ve bağlantılarını sürekli değiştirebilme esnekliğine değer vermektedir (Bardhi, Eckhardt, ve Arnould 2012; Bardhi ve Eckhardt, 2017). Dolayısıyla sürekli esneklik ve çeşitlilik arayan tüketici açısından mülkiyet bir külfet olarak görülmektedir (Matzler ve ark., 2015). Cheshire ve ark. (2010)'a göre mülkiyetin zaman içinde elde edilmesi ve sürdürülmesinin maliyetleri, sosyal ilişkilerde istikrarsızlık ve işgücü piyasalarındaki belirsizliklerin, mülkiyet edinmeyi, özellikle genç nesil için olduğundan daha az ulaşılabilir ve daha istikrarsız bir tüketim biçimi haline getirmiştir. Sonuç olarak daha önce talep edilen ürün kategorilerine olan sahiplikte şu an bir düşüş olduğu görülmektedir. Son yapılan araştırmalara göre genç yetişkinlerin araba satın alım oranlarında giderek bir düşüş olduğu, 21-34 yaş arası genç yetişkinlerin 1985'de Amerika'da satılan tüm yeni araçların % 38'ini satın alırken bu oranın şu anda % 27'lere kadar düştüğü tespit edilmiştir (Weismann, 2012). Benzer şekilde ev sahipliği oranlarının da giderek düştüğü tespit edilmiştir. Bu açıdan 2025 yılı itibariyle kentlerde yaşayan 40 yaş altı insanların yükselen konut fiyatlarını karşılayamayacak olmalarından dolayı mülk edinmekten ziyade kiralamayı tercih edecekleri öngörülmektedir (Osbourne, 2015).

Erişimin en çok yaygınlaştığı alanlar özellikle araç paylaşımı (Ozanne ve Ballantine, 2010; Albinsson ve Perera, 2012; Lamberton ve Rose, 2012; Bardhi ve Eckhardt, 2012; Möhlmann, 2015) ve mekân paylaşımı olarak görülmektedir (Molz, 2012; Rosen, Lafontaine ve Hendrickson, 2011). Erişimin yükselişi aynı zamanda dijital teknolojinin ve dijital tüketimin yayılmasıyla da yakından ilgilidir (Botsman ve Rogers 2010; Belk 2013). İnternetin, insanların nesnelere kurduğu mülkiyet ilişkisini temelden değiştirerek erişimi ve kolektif mülkiyet biçimlerini artırdığı düşünülmektedir (Belk, 2014a, s. 1596). Tüketiciler web siteleri ve çevrimiçi uygulamalar yoluyla bugün birçok erişim deneyimine sahip olabilmektedir. Erişim, çoğu zaman ortaklaşa hizmetlerin (örn. AirBnB) yürütülmesi ya da ihtiyaç duyulan yerlerde yeniden dağıtılmak üzere kullanılmış malların sosyal ağlar aracılığıyla tekrar kullanılmasına olanak tanınması (örn. Freecycle) şeklinde gerçekleşmektedir. Erişim aynı zamanda, “benzer çıkarları olan insanların, zaman, mekân ve beceri gibi daha az somut varlıkların paylaşılması ve değişimi için bir araya gelme” (Botsman ve Rogers 2010, s. 73) gibi işbirlikçi yaşam tarzları aracılığıyla da gerçekleştirilmektedir. Dropbox gibi çevrimiçi depolama sistemleri ve Landshare gibi ortak bahçe paylaşımı faaliyetleri bunlara örnek verilebilir (Bardhi ve Eckhardt, 2012, s. 883).

Bu bağlamda sahipliğin sıkıcılığı ve bireyin ürünlere geçici bir erişim sağlayarak kendisini bu sıkıcıktan özgürleştirmek istemesinin tüketicilerin yaşam tarzında bir akıcılık sağladığı dü-

şünülmektedir (Belk, 2007, s.137). Örneğin, bir araç paylaşım sistemini kullanarak tüketiciler tek bir tür otomobile sahip olmaktan ziyade bir dizi otomobil türü ve markasını tercih edebilmektedir. Böylece, tüketiciler sahip olmaktan ziyade erişmek istediklerinde, nesnelere kendilerininmiş gibi hissetmekte ve onlarla geçici ilişkiler kurmaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2012, s.881). Bu şekilde geliştirilen akışkan bağılıklar tüketicilerin küresel paylaşım hareketinin öngörülemez taleplerine uyum sağlamada daha esnek ve uyumlu olabildiğini sağlamaktadır. Bu değişken ortama uyum sağlayabilmek için tüketiciler mülkiyetlerini azaltmakta ve daha çok erişime yönelmektedir (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s. 23).

3.3. Özdeksizleşme

Özdeksizleşme, tüketicinin birden fazla kimliği özgür bir şekilde deneyimleyebildiği dijital ortamın bir özelliği olarak öne çıkmaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s.14). Tüketimin özdeksizleşmesi temel olarak dijital teknolojilerde, sosyal medya ve mobil teknolojilerde yaşanan gelişmelerden kaynaklanmaktadır (Rifkin, 2014). Özdeksiz tüketim, Belk (2013, s. 477)'in dijital tüketim olarak adlandırdığı, yazılım gibi enformasyonel ürünlerin (Laroche, Bergeron ve Goutaland, 2001) ve dijital müzik (Magaudda, 2011) gibi dijital sanat ürünlerinin (Lillemose, 2006) oluşturduğu dijital ürünlerin tüketiminde görülmektedir.

Denegri-Knott, ve ark. (2013, s. 225) dijital tüketimin, tüketim nesnesinin maddesel varlıktan yoksun olması ve maddi gerçeklikte kullanılamaması (sanal bir kılıcın gerçek hayatta herhangi bir şeyi kesememesi, sanal bir otomobilin gerçek hayatta ulaşımı sağlayamaması gibi) açısından özdeksel tüketimden farklılaştığını ileri sürmektedir. Bugün bilginiz, iletişimimiz, fotoğraflarımız, videolarımız, müziğimiz, mesajlaşmalarımız gibi her türlü veri çoğunlukla soyut ve özdeksizdir (Belk, 2013, s. 478). Ayrıca Ritzer ve Rey (2016, s. 171) bugün fabrikalarda ve ofislerde üretilen emeğin maddeselliğinin daha az olduğunu ve bu gayri maddi emeğin (kas gücünden çok zihinsel emek) ve ürünlerin (fikirler, planlar, bilgisayar kodları vb.) geleneksel fabrikanın emek ve ürünlerine göre daha akışkan olduğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, Pine ve Gilmore (2011, s. 19-21)'ün öne sürdüğü gibi bir deneyim ekonomisi içinde yaşıyor olmamız, metallerden ziyade, hayatımızın farklı alanlarında yer alan maddeden bağımsız deneyimleri giderek daha önemli hale getirmektedir.

4. Katılıktan Akışkanlığa Tüketimin İki Boyutu

Bauman'ın akışkan modernite kuramından esinlenerek akışkan tüketim kavramını ortaya atan Bardhi ve Eckhardt (2017) tüketimin katı ve akışkan olarak iki farklı boyutta ele alınabileceğini ileri sürmektedir. Bauman (2000) "akışkan" metaforuyla istikrarlı ve güvenli gündelik hayatın nasıl daha belirsiz ve değişken hale geldiğini anlatırken onlar da aynı mantığı tüketim alanına uygulamıştır. Bu bağlamda, akışkan tüketim daha geçici, erişime dayalı ve özdeksizleşmiş bir tüketim biçimini yansıtırken; katı tüketim daha uzun süreli, mülkiyete dayalı ve materyalist bir tüketim biçimini yansıtmaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s. 11).

Bardhi ve Eckhardt (2017, s. 21) akışkan modern dönemde katı tüketimin tamamen yok olduğunu, iki tüketim biçiminin (katı ve akışkan) bir arada yer aldığını ileri sürmektedir. Akışkan ve katı tüketim bir spektrumla gösterildiğinde, spektrumun bir ucunda akışkan, bir ucunda katı tüketim, tam ortada ise ikisinin bir sentezi yer almaktadır. Ürün düzeyinde ve tüketim pratikleri düzeyinde bakıldığında, akışkan tüketim ve katı tüketimin tüketici değeri, bağılılığın doğası, algılanan faydalar, sahiplik düzeyi, stabilite, geçicilik ve tüketime yüklenen anlamlar açısından farklılaştığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Katı Tüketim ve Akışkan Tüketimin Karşılaştırılması

	Katı Tüketim	Akışkan Tüketim
Tanım	Uzun süreli, mülkiyete dayalı, materyalist tüketim	Geçici, erişime dayalı, özdeksiz tüketim
Ürün Düzeyinde		
Tüketici Değeri	Boyut, ağırlık, sabitlik, güvenlik, bağlılık, adanma gibi değerler	Esneklik, uyumluluk, akışkanlık, devingenlik, hafiflik, bağımsızlık ve hız gibi değerler
Bağlılığın Doğası	Mülkiyetlere uzun süreli bağlılık/sadakat; benlikle ilişkilendirilen tüketim nesnelere karşı daha güçlü bir bağlılık	Mülkiyetlere akışkan bağlılık/sadakat yoksunluğu; daha az nesneye bağlılık (ancak erişim sağlayan belirli nesnelere daha fazla bağlılık)
Algılanan Faydalar	Tüketim yoluyla kimlik geliştirme ve bağlantı kurma daha fazla önem arz eder	Nesnelerin kullanım değeri daha fazla önem arz eder
Sahiplik Düzeyi	Maddi nesnelerin sahipliğine ve mülkiyetine önem verilir. Daha fazla mülkiyet daha iyidir	Erişime ve soyut nesnelere önem verilir. Daha az mülkiyet daha iyidir
Tüketime Yüklenen Anlam	Tüketimin anlamı bağlama göre değişmez	Tüketimin anlamı bağlama göre değişir
Tüketim Pratikleri Düzeyinde		
Tüketici Değeri	Sahiplik ve mülkiyetin merkeziliği	Erişim, paylaşım ve ödünç almanın merkeziliği
Stabilite	Tüketim pratikleri bağlama göre değişmez	Tüketim pratikleri bağlama göre çeşitlilik arz eder
Geçicilik	Uzun süreli tüketici ilgilenimi (örn. sadakat, fanatizm, adanmışlık) ve ilişkiler	Geçici tüketici ilgilenimi ve ilişkiler
Algılanan Faydalar	Tüketiciler, tüketimi sağladığı kimlik ve bağlantı değerine göre değerlendirir	Tüketiciler duygusal bağlılıktan ve pazara ait bir kimlikle özdeşleşmekten kaçınır; fakat bu bir tür tüketici direnişi ya da pazar yabancılaşması değildir
Sahipliğin Doğası	Tüketimin nesnelere bağlılık yönlerine vurgu (örn. tüketim nesnelerini genişletilmiş benliğin bir parçası haline getirmek)	Tüketim pratiklerine, deneyimlerine ve ağlarına vurgu
Olumsuz Tarafları	Sıkıcılık	Değişkenlik/Belirsizlik

Kaynak: Bardhi ve Eckhardt, 2017, s. 51

Tablo 1'deki karşılaştırmanın yanı sıra, Bardhi ve Eckhardt (2017, s.17) tüketimin akışkan ya da katı olup olmadığının 4 temel faktör açısından değerlendirilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Bunlar, benliğe uygunluk, sosyal ilişkilerin doğası, paylaşımli hareketlilik sistemlerine erişilebilirlik ve güvencesizliktir.

Tüketimin katı ya da akışkan olup olmadığını belirleyen ilk faktör benliğe uygunluktur. Satın alınan ürün ya da hizmetin tüketicinin benliğine uygunluk derecesi ne kadar yüksekse tüketim de o kadar katı olarak değerlendirilir. Benzer şekilde satın alınan markaların benliğe uygunluk düzeyi ne kadar yüksekse, tüketici marka ilişkilerinin de bir o kadar katı olması beklenir (Bardhi

ve Eckhardt, 2017, s.18). Benliğe uygunluğun daha düşük olduğu, örneğin araç paylaşım sistemleri gibi tüketicinin kendisini markayla özdeşleştirmekten kaçındığı durumlarda ise tüketim daha akışkan bir hal almaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2012, s. 884).

Tüketimin katı ya da akışkan olup olmadığını belirleyen bir başka faktör de sosyal ilişkilerin doğasıdır. Akışkan tüketimde tüketiciler adanmış ilişkiler ya da duygusal bağlılıklar istememekte ve ilişkiler giderek artan bir şekilde araçsallığa dayanmaktadır (Eckhardt ve Bardhi, 2016). Bu durum taraflarla güvenilir ve uzun süreli ilişkilerin kurulduğu katı tüketimin tam tersidir. Bu katı ilişkiler akışkan tüketimde sıkıcı olarak algılanır. Bu nedenle sosyal bağların daha güçlü olduğu durumlarda tüketimin daha katı olması beklenirken, sosyal ilişkilerin daha araçsal olduğu bağlamlarda ise akışkan tüketim daha baskın olabilmektedir. Örneğin, marka topluluklarında olduğu gibi tüketicilerin markayla ve birbirleriyle ilişkilerinin daha güçlü bağlara dayandığı durumlarda, tüketimin doğasının da daha katı olması beklenmektedir (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s.19). Nitekim marka topluluklarıyla ilgili araştırmalarda tüketimin, yüksek marka sadakati, bağlılık, kalıcılık, markayla özdeşleşme gibi katı tüketimin tanımlayıcı özelliklerine sahip olduğu görülmüştür (Muniz ve O'Guinn, 2001; Algesheimer ve ark., 2005). Akışkan tüketimde ise adanmış ilişkilerden ziyade araçsal ilişkiler söz konusu olduğu için markalarla geliştirilen ilişkiler uzun süreli bağlar yaratmaktansa, anlık faydacı amaçlara hizmet eden, daha geçici ilişkiler olmaktadır. Tüketicilerin markalarla olduğu kadar birbirleriyle ilişkileri de daha geçicidir ve bir aidiyet geliştirmekten ziyade araçsal kullanım değerine dayanmaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s.19).

Katı ve akışkan tüketim ayrımında belirleyici bir başka faktör de tüketicilerin paylaşımlı hareketlilik sistemlerine erişimidir. Paylaşımlı hareketlilik, bir motorlu taşıtın, bisikletin veya başka bir ulaşım modunun ortak kullanımı yoluyla kullanıcıların ihtiyaç duydukları anda istedikleri ulaşım moduna kısa süreli erişim sağlamasına olanak veren bir ulaşım stratejisi (Shaheen ve ark. 2015, s. 3) olarak tanımlanmaktadır. Bardhi ve Eckhardt (2017, s.19) tüketicilerin paylaşımlı hareketlilik sistemlerine erişimi olduğunda tüketimin daha akışkan olabilirken, bu sistemlere erişimin kısıtlı olduğu durumlarda tüketimin çoğunlukla daha katı olabileceğini ileri sürmektedir.

Katı ve akışkan tüketimi ayırt etmesi açısından son faktör ise güvensizlik, istikrarsızlık, belirsizlik gibi durumlara işaret eden güvencesizlik halidir. Bauman (2000)'a göre güvencesizlik, akışkan modern dünyada yaygın bir yaşam biçimi halini almıştır. Araştırmalar, tüketicilerin yüksek stres ve belirsizlik durumlarında güvenlik mekanizması olarak tüketim nesneleriyle katı olarak adlandırabilecek daha güçlü ilişkiler geliştirdiklerini ortaya koymuştur (Rindfleisch ve ark., 2009).

5. Akışkan Tüketim, İnternet ve Kimliğin Değişen Doğası

Giddens (1991)'a göre kişisel hayatın en mahrem yanlarına bile sirayet eden modernite benlik gelişim sürecimizi de derinden etkilemektedir. Bu açıdan geç modern dönemde benlik bizim doğuştan elde ettiğimiz sabit bir şey değildir. Aksine benlik, bireysel anlatıların düşünümsel olarak düzenlenmesiyle bireysel kimliğin inşa edilmesi süreci, başka bir deyişle sürekli üzerinde çalışılan düşünümsel bir proje haline gelmiştir. Bu açıdan bireysel kimlik bir kişilik özellikleri dizisi ya gözlemlenebilir karakteristikler değil, kişinin kendi biyografisini düşünümsel olarak ortaya koyması olarak yorumlanmaktadır. Dolayısıyla, kimlik geliştirmek için kim olduğumuzu ve şu anda bulunduğumuz yere nasıl geldiğimizi anlatan biyografik anlatılar dizisi yaratır, sürdürür ve gözden geçiririz (Giddens,1991, s.107).

Bauman (2000)'a göre kimliklerin parçalanmışlığı nedeniyle süreklilik, uzun vadeli düşünme gibi kavramlar akışkan bir hayat sürdürmeyi zorlaştırmaktadır. Akışkan modernitede kimlik ar-

tık durağanlıktan çıkmış, kalıcı bir yer duygusu ya da bir aidiyet duygusu içinde yer almamakta; sonsuza işlenmiş çok değerlilik ve hareketlilik, kalıcı bir müphemlik ve huzursuzluk durumuna uyumlanabilir bir adaptasyon olarak görülmektedir (Bauman 2005, s. 128). Böylece müphemliğin kendisi artık kimliğin düşmanı olmaktan çıkmış, çeşitli yaşam biçimleri, günlük pratikler ve devam eden kimlik projeleri yoluyla sürekli bir akışkanlık, hareketlilik ve belirsizliğin sonsuz üretimine adapte olmuştur (Binkley, 2008, s. 606).

İnsanların kimliklerini belirleyen en önemli faktörlerden biri de tüketimdir. Belk (1989)'e göre sahip olduklarımız bizi başkalarından farklı kılarak benliğimizin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda birçok çalışma (Schau, 1998; Elliot ve Wattanasuwan, 1998; Shankar, Elliot ve Goulding, 2001; Shankar ve Fitchett, 2002; Schemberi, Merrilees ve Kristiansen, 2010) tüketicilerin tüketim yoluyla kendilerine bir kimlik geliştirdiklerini ortaya koymuştur. Ancak, modernitenin daha akışkan bir hale gelmesiyle toplumda meydana gelen sosyal ve kurumsal dönüşümler tüketicilerin pazarda neye değer verdiğini, nasıl tükettiğini ve tüketici kimliğini şekillendirmekte ve dönüştürmektedir (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s. 7). Bu açıdan sosyal yapıların stabil olmadığı ve sosyal yaşamın seri, geçici ve dağınık sosyal ilişkilere dayandığı (Bauman, 2000), dolayısıyla zaman ve mekân üzerinde yoğunlaşan doğrusal ve dayanıklı bir kimlik oluşturma giderek zorlaştığı akışkan bir ortam, tüketici kimliğinin doğası hakkında soruları da gündeme getirmektedir (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s. 28).

Bu doğrultuda, akışkan tüketim ve kimlik ilişkisini anlamak, akışkan modern tüketici davranışını anlayabilmek açısından önem arz etmektedir. Akışkan modern dönemde tüketimin giderek mülkiyet edinmekten erişim deneyimine doğru kayması, tüketicinin edindiği kimlikte de köklü bir değişimin önünü açmıştır. Akışkan modern toplumda kimlik duygusu artık belirli bir ekonomik sınıfa ya da sosyal statü grubuna aidiyet olarak görülmemektedir. Erişimi daha yaygın olarak kullanan tüketici, artık sahip olduğu tüketim nesneleriyle bir kimlik edinmemekte ve mülkiyetleri üzerinden bir benlik geliştirmek istememektedir. Böylece erişim, çoğu zaman esneklik ve uyumluluğu sağlayarak tüketicinin daha akışkan kimlikler geliştirebilmesine imkân vermektedir.

Nesnelere bağlılığı araştıran daha önceki araştırmalar mülkiyetlerin tüketici kimliği oluşturmada önemli bir rolü olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Belk (1988)'in genişletilmiş benlik hakkındaki çalışmaları insanların tüketim nesneleri üzerinden kendilerini tanımlamaları nedeniyle kimlik ve tüketim arasındaki önemli bağlantıya işaret etmektedir. Bu anlamda mülkiyetlerin, kim olduğumuzu tanımlayarak ve kimliğimizi dönüştürmemizi sağlayarak (Arnould ve Thompson, 2005) ve hatta sosyal bağlantılar kurarak topluluk oluşturmamızı sağlayarak (Cova, 1997) benliğimizin önemli bir parçasını oluşturduğu düşünülmektedir (Belk, 1988). Mülkiyetler dünyayı bir aidiyet yerine dönüştürdükleri gibi kimliği de mekâna sabitlemekteydi (McCracken, 1986). Ancak akışkan tüketimde tüketicilerin ürünlere atfettiği değer daha bağlamsal olduğu için ürünlerle geçici bağlantılar kurulmaktadır. Bu açıdan tüketicileri geçmiş mekânlara, ilişkilere ve kişiliklere bağlayarak kimliklerini katılaştıran mülkiyetlerin akışkan modernitede sorun teşkil edebileceği düşünülmektedir (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s. 23).

Bu bağlamda mülkiyetler bizi sıkıca tutup aslında kaçtığımız geçmişimizi hatırlatarak, yeni kimliklerle esnek bir yaşam sürmemizi engelleyen bir kısıtlama haline gelmektedir (Binkley, 2008, s. 608). Bu nedenle insanlar ve nesnelere sürekli hareket halinde olduğu akışkan modern dönemde, tüketiciler de mülkiyetlerle daha esnek ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Nitekim Weiss ve Johar (2016, s. 54) tüketicilerin erişim yoluyla aslında daha araçsal bir benlik geliştirdiklerini ileri sürmektedir. İnsanların sahipliğin yokluğunu hissetmesine neden olan durumsal faktörler bu araçsal benliği harekete geçirmektedir. Araçsal benlik geliştiren insanlar, bir ürünü kullanan ki-

şiler ya da gruplardan ziyade kendi özellikleri ile ürün özellikleri arasında bir ilişki kurmayı tercih etmektedirler. Bu durum, mülkiyetin bir bağıllık gerektirirken, erişimin tüketicilerin kimlikleri hakkında daha esnek olabilmelerine izin vermelerinden kaynaklanmaktadır.

Akışkan modern dönemde giderek daha akışkan kimliklerin oluşmasında internetin de önemli bir rolü vardır. Gelişen internet teknolojileri ortak fikirleri paylaşan insanların bir araya gelmesini daha da kolaylaştırmaktadır. Benzer düşüncelere sahip insanların zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde bir araya gelerek sanal topluluklar oluşturması ve bu topluluklarda kurulan sanal ilişkilerin gerçek ilişkilere dönüşmesi sosyal hayat da köklü bir değişim meydana getirmektedir. Ayrıca internet ve özellikle sosyal ağların gelişimi tüketimi katı bir tüketimden akışkan tüketime dönüştürecek bir değişimin de önünü açmıştır. İnternet sayesinde erişimin giderek artması, sıradan bir insan için eskiden mümkün olmayan çok fazla imkânı da beraberinde getirmektedir. Herhangi bir kişi kendi sürüş deneyimini erişime açarak kendi taksi girişimini başlatabilmektedir. Benzer şekilde ev ya da apartman sahipleri kendi mülklerini Airbnb benzeri sistemler yoluyla bir otel gibi işletebilmektedir. Bugün bunların hepsi de çevrimiçi uygulamalar ya da bir web sitesi kullanılarak yapılacak kadar kolaylaşmıştır.

İnternette bir gün içinde paylaşılan yardımı, tavsiyeyi, bilgiyi düşündüğümüzde, internetin aslında bilgi paylaşımı için bir derya olduğu açıktır. Geniş anlamda bakıldığında ise internetin kendisi, internet bağlantısına ve bir tarayıcıya sahip herkes tarafından erişilebilen devasa bir içerik paylaşım havuzudur. İnternet ve özellikle de Web 2.0 geleneksel paylaşım yöntemlerine daha geniş bir ölçekte olanak sağlamanın yanı sıra yepyeni paylaşım yöntemleri de ortaya çıkarmıştır (Belk, 2014a, s.1596). Web 2.0 teknolojileri kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin artmasına ve sanal ortamda paylaşımın ve iş birliğinin gelişmesine neden olmaktadır (Kaplan ve Haenlein, 2010). Bu paylaşım ve işbirliği Forge ve Github gibi açık kaynak yazılım havuzlarında, Wikipedia gibi işbirlikçi projelerde, Youtube, Instagram, Facebook gibi çeşitli içerik paylaşım sitelerinde, Kiva gibi bireyler arası mikro kredi imkânları sağlayan sitelerde, Kickstarter, Gofundme gibi kitle fonlama sitelerinde kendini göstermektedir (Gümüş ve Gegez, 2017, s. 159).

Coyne (2005) insanların internet ortamında mülkiyetlerini paylaşım açmalarının temel nedeninin gerçek bir diğergamlık olduğunu ve bu durumun dijital çağda kabilesel topluma bir geri dönüş anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Bu görüşe göre internet, erişim eşitliğini sağlayan ücretsiz bilgi akışı yoluyla küresel bir paylaşım ve iletişim topluluğunun oluşumuna yol açmaktadır (Belk, 2007, s. 133). Castells (2000)'e göre de mekânsal olarak dağılmış ve sınırları daha esnek olan sosyal ağlar işbirlikçi bir iletişim için talep yaratmaktadır. Sosyal ağ siteleri gibi erişimi ve paylaşımı yaygınlaştıran platformlar çevrimiçi etkileşimin akışkan modernitede sosyalleşmenin nasıl gerçekleştiğini önemli ölçüde değiştirdiğini göstermektedir. Bu anlamda internet, akışkan modernitede sosyal ilişkilerin nasıl düzenlendiği konusunda bir paradigma kaymasını da temsil etmektedir.

Giderek daha hızlı bir şekilde yayılan internet teknolojileri bireylerin kimlik oluşumu üzerinde de etkili olmaktadır. İnternet kullanan insan sayısının artması aynı zamanda bireylerin zaman içinde bireysel kimliklerini yitirmesinde önemli bir etken haline gelmektedir (McLuhan ve Powers, 2001, s. 193). İnsanlar çevrimiçi olduklarında farklı ortamlarda farklı yönlerini ifade etme eğilimindedirler. Farklı kimlikler arasında akıcı bir biçimde hareket etmeye başlarlar ve kimlikle ilgili geleneksel düşünce biçimlerinden uzaklaştıran bir deneyime sahip olurlar. Böylece internet ortamında geliştirilen kimlikler daha akışkan olmakta, insanlar tek bir benlik taşımamakta, pek çok yönden oluşan bir benlik deneyimlemektedirler (Turkle, 1998). Dolayısıyla benlik, sanal dünyadaki benlik unsurlarını içerecek şekilde genişlemekte ve sanal ortamda yapılan tüketim de benliğin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Belk, 2014b).

İnternetle ilgili araştırmalar, aileye, arkadaşlara ve mekâna dayalı topluluklara gösterilen uzun vadeli sadakatten, daha akıcı ve dağınık sosyal ağlara, ağa bağlı, mobil ve esnek bir sosyalleşme biçimine yol açan bir kayma ile ortaya çıkan ağ tabanlı bir benliğin varlığını ortaya koymaktadır (Haythornthwaite ve Wellman 2002; Papacharissi 2010). Literatürde sanal kimlik ya da ağ tabanlı benlik olarak adlandırılan bu kimlik, iletişim ve bağlantı teknolojilerinin aynı anda her yerde var olan ve gündelik hayata yerleştiği bir dünyada bireylerin kendini gerçekleştirme biçimi olarak tanımlanmaktadır (Papacharissi 2010, s. 317). Bu kimlik, parçalı yapısı ve çevrimiçi görünmezlikle istediği şekle bürünebilen, hemen içselleştirilecek ve kolayca terk edilebilecek şekilde biçimlenen ve her an değişebilip yeniden inşa edilebilen bir kimliktir (Karaduman, 2010, s. 2897). Bu doğrultuda dijital teknolojiler topluluk oluşturmanın sosyalleşmenin tek yolunun olmadığı yeni bir ağ bağlantılı sosyalleşme biçimi ortaya çıkarmıştır. Bu tarz bir sosyalleşme, kimliği bir performans, benliği ise sosyal ağ siteleri sayesinde sosyal olarak etkin bir şekilde kendini bir ağa bağlamış ağ tabanlı bir benlik olarak tanımlamaktadır (Papacharissi, 2010, s. 317).

Her geçen gün daha fazla insan bilgisayar aracılığıyla iletişim kurarak sosyal ağlarda organize olmaktadır. Online sosyal ağ siteleri anlık ve sürekli geniş kapsamlı iletişim imkânı sunması ve kullanıcılara sanal ortamda ayrı fakat eşit bir kimlik geliştirme imkânı sağlayarak sosyal sermayenin sergilenebileceği akışkan modern bir alan sunması açısından önemlidir. Sosyal ağ siteleri ayrıca, kullanıcılarının kimliğin akışkan modern biçiminin yer aldığı sanal profiller geliştirmelerine de izin vermektedir. Online sosyal ağ siteleri fiziksel dünyada beklenen veya gerçeekte mümkün olanın çok ötesinde sosyal bağların genişlemesini sağlarken, sosyal aktörler de hayatlarını hem fiziksel dünyada hem de sanal dünyada geliştirdikleri tecrübeleriyle yaşayabilmektedir. Bu anlamda internet, akışkan modern bir bilgi stoğu ve yeni bir sosyalleşme biçiminin hüküm sürdüğu bir iletişim ortamı olarak düşünülebilir.

Castells (2000, s.129) sosyal ilişkilerin yapılandırılmasında internetin en önemli rolünün, yaratılmış bireyler topluluğu oluşturmaktan ziyade esasen ağ tabanlı bir bireyciliğin ürünü olan yeni bir sosyalleşme modeline katkıda bulunmak olduğunu ileri sürmektedir. Sosyal ağlar arasında hızlıca geçiş yapan birey, farklı ağlarda bilgi edinebilmekte, işbirliği yapabilmekte, sosyal destek ve aidiyet duygusu edinebilmektedir. Bu açıdan bilgisayar aracılı iletişim, ağ toplumunda bireylerin gündelik hayatının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. İnternetin kişiselleştirilmesi, taşınabilirliği ve kablosuz hareketliliği ile her yerde bağlanabilme imkânı sağlaması, dolayısıyla bilgisayar aracılı iletişimin ve sosyal ağların gelişimi ağ tabanlı bir benliğin de temellerini atmıştır (Haythornthwaite ve Wellman, 2002). Bu anlamda ağ tabanlı benliğin akışkan ortamda kimliğin doğasını anlayabilmek için bir başlangıç noktası sunacağı; tüketicilerin kimliklerinin akışkan ve katı yönlerini nasıl yöneteceği gibi sorulara cevap verebileceği düşünölmektedir (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s. 28).

6. Tartışma ve Sonuç

Sürekli değişen zaman, tüketim üzerinde de değiştirici ve dönüştürücü bir görev üstlenir. Bu açıdan tüketimi içinde bulunduğu zamansal bağlamda değerlendirmek, tüketici davranışını daha iyi anlayabilmek için son derece önemlidir. İçinde bulunduğumuz zamana baktığımızda ise, benliğimizin sahip olduklarımızın toplamından ibaret olduğu ve gerçekleştirdiğimiz tüketimle kendimize bir kimlik inşa ettiğimiz dönemin giderek geride kaldığını görmekteyiz. Tüketim nesnesinin belirli bir hiyerarşi içinde statü kazanarak bireyi sosyal bir sınıf içinde konumlandıran bir araç olduğu katı moderniteden akışkan moderniteye geçiş sürecinde tüketim de yeni anlamlar içermeye başlamıştır. Bu doğrultuda, tüketim nesnesi giderek sosyal bir statü ya da saygınlık

kazandıran bir gösterge olmaktan çıkmaktadır. Daha çok tüketmenin başkalarından üstün olma aracı olarak işlev görerek kişinin toplumsal konumunu yükseltmesi, mülkiyetin varlık sürdürme aracı olmaktan çıkıp bir gösteriş haline gelmesi gibi katı modernite içinde anlamlı olan birçok durumun akışkan modern dönemde giderek anlamını yitirmesi tüketimin sosyolojik olarak yeniden açıklanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu doğrultuda bu çalışma akışkan modern dönemde tüketim ve kimlik ilişkisini yeniden değerlendirilmektedir. Tüketicilerin tüketim nesnelileriyle ilişkilerini araştıran daha önceki araştırmalar mülkiyetlerin tüketici kimliği oluşturmada önemli bir rolü olduğunu vurgulamıştır. Tüketiciler kullandıkları bir ürün ya da marka üzerinden kendilerini tanımlayabilmekte ve o ürün ya da markayı kullanan bir grupla kendi kimliğini özdeşleştirmektedir (Shouten ve McAlexander, 1995). Ancak çağımızda tüketicilerin ürünler ve markalarla geliştirdikleri ilişkiler giderek değişmekte, tüketici kimliği ve bireysel kimlik gibi kavramlar da giderek anlamsızlaşmaktadır. Nitekim birçok çalışma (Bauman, 2000; Bardhi, Eckhardt ve Arnould, 2012; Bardhi ve Eckhardt, 2017) akışkan modern dönemde tüketicinin değer verdiği şeylerin uzun süreli olmaması ve sürekli değişmesiyle tüketici kimliğinin de daha akışkan hale geldiğini ve bu nedenle akışkan kimlik projelerinin mülkiyetlere bağlı kalmayı zorlaştırdığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda erişim, mülkiyetin barındırdığı katı bağlılık ilişkilerinin aksine akışkan tüketici kimliğine uygun esneklik ve uyumu sağlayan daha geçici bir tüketim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2012, s. 883). Dolayısıyla akışkan modern dönemde gerçekleşen bir benlik oluşum süreci ya da kimlik geliştirme sürecinin akışkan tüketim olgusuyla da yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Akışkan tüketim kavramı, tüketicilerin neden ürünlere sahip olmaktan ziyade erişmek istedikleri, neden kimliklerini artık sahip oldukları tüketim nesneleri üzerinden ifade etmek istemedikleri, neden herhangi bir markayla güçlü bir bağ kurmak istemedikleri gibi sorulara dair cevaplar içermektedir. Akışkan modernitede nesnelere yönelik ilişkiler giderek daha geçici ve durumsal bir hal almakta, mülkiyetler ise daha çok araçsal kullanım değeri açısından değerlendirilmektedir (Bardhi ve ark. 2012, s. 511). Böylece ürünlerin kullanım değeri, tüketim yoluyla bir kimlik oluşturmaktan ve başkalarıyla bağlantı kurmaktan daha önemli hale gelmektedir. Bu durum tüketicilerin tüketim yoluyla benliklerini genişletmekten (Belk, 1988) ya da kendilerini başkalarına bağlayan bağlantı değerini (Cova, 1997, s.297) aramaktan ziyade tüketimin pratik faydasına değer vermelerinden kaynaklanmaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2017, s. 24). Akışkan tüketimde nesnelere yönelik geçici ilişkilerin kurulması, tüketici açısından sürekli olarak yeni nesnelere sahip olabilmeyi ve tüketebilmeyi mümkün kılmaktadır. Böylece tüketiciler kendilerini sahip oldukları ürünlerin mülkiyetleri üzerinden tanımlamaktan ziyade daha anlık ve geçici tüketim deneyimleri üzerinden tanımlamaktadır.

Kimliklerin stabil olmadığı akışkan bir toplumda, nesnelere uzun süre bağlılığın giderek sorun teşkil etmesi nedeniyle tüketicilere istedikleri yaşam tarzı ve esnek kimlikler edinebilme özgürlüğü sağlaması açısından erişimin giderek daha fazla değer kazandığı görülmektedir. Ancak araştırmalar erişimin popülerlik kazanmasına rağmen, mülkiyetin de halen ideal normatif tüketim tarzı olmaya devam ettiğini vurgulamaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2012, s. 895). Nitekim Grimshorn ve Jordan (2015) tüketicilerin mülkiyetlerle ilişkilerini araştırdıkları çalışmalarında tüketicilerin mülkiyeti erişime tercih ettiği durumların da olduğunu belirtmişlerdir. Araştırma sonucunda, tüketicilerin hijyenin önemli olduğu özel eşyalarını ve duygusal yakınlık kurdukları eşyalarını başkalarıyla paylaşmadıkları görülmüştür. Özellikle kapasitesinden az kullanılan ürünlerin daha verimli kullanılması açısından paylaşıldığı, TV, telefon ya da dizüstü bilgisayar

gibi düzenli kullanılan eşyalar için ise sahipliğin tercih edildiği tespit edilmiştir. Eşyaların hatıra olarak algılandığı ya da kimliğin bir parçası olarak görüldüğü durumlarda da yine mülkiyetin erişime tercih edildiği gözlenmiştir (Grimshorn ve Jordan, 2015, s. 29).

Bu bağlamda, tüketimi katı tüketim ve akışkan tüketim şeklinde boyutlandırmanın tüketicinin nesnelere geliştirdiği mülkiyet ilişkileri hakkında daha sonra yapılacak çalışmalar açısından yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Her ne kadar katı tüketimin eriyerek tamamen akışkan olacağı iddia edilmese de, akışkan tüketimin tüketici davranışında mülkiyetin önemi, nesnelere yönelik ilişkilerin doğası, markalara yönelik bağlılığın doğası gibi temel taşların çoğunu değiştireceği düşünülmektedir. Ayrıca, internet en önemli iletişim aracı haline geldiğinden beri, sosyal hayatın ve kimliğin parçalanmışlığı da iyice görünür hale gelmeye başlamıştır. Bugün sosyal ağ siteleri insanlara gerçek hayattaki kimliklerinin sanal bir uyarlanmasını yaratabilme imkânı sunmaktadır. Sanal ortamda edinilen bu sanal kimliklerle insanlar istediği an istediği hale bürünebilmekte, her an kendilerini değiştirip yeni bir kimlik edinebilmektedir. Böylece internet, daha akışkan kimliklerin inşa edildiği bir mecra haline gelmektedir.

Mülkiyetlerle ilişkilerin daha geçici ve durumsal olduğu akışkan modern dönemde tüketicilerin önem atfettiği şeylerden biri de nesnelere özdeksizliğidir. Tüketimin giderek maddesellikten uzaklaştığı ve sanal bir hale geldiği, dolayısıyla da gerçek benliğimizle sanal benliğimizin iç içe geçtiği bir dünyada tüketim, mülkiyetler ve benlik ilişkisinin ne gibi değişimlere uğradığı sorusu önemini artırarak önümüzde durmaktadır. Bu açıdan özellikle nesnenin daha özdeksiz olduğu dijital ortamdaki tüketimin akışkan tüketim bağlamında açıklanması önem arz etmektedir. Sahip olduklarımızın yalnızca gerçek dünyada değil, sanal dünyada da benliğimizin bir parçasını oluşturması açısından, tüketicinin akışkan tüketimle birlikte daha fazla erişime ya da paylaşımına yönelmesinin benlik ve sanal benlik üzerindeki etkisi de araştırılabilecek konular arasında yer almaktadır. Akışkan tüketim ve sanal ortamda geliştirilen kimlikler arasındaki ilişkiyi araştırarak çalışmalar için bu çalışmada önerilen ağ tabanlı benlik kavramının bu anlamda yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynaklar

- Algesheimer, R.A., Dholakia, U.M. & Herrmann, A. (2005). The social influence of brand community: evidence from European car clubs, *Journal of Marketing*, 69 (3), 19-34.
- Arnould, E. J. & Thompson C. J. (2005). Consumer culture theory (CCT): Twenty years of research, *Journal of Consumer Research*, 31 (March), 868-882.
- Arvidsson, A. & Caliandro, A. (2016). Brand public: Louis Vuitton on twitter. *Journal of Consumer Research*, 42 (5), 727-748.
- Bardhi, F. & Eckhardt, G. M. (2017). Liquid consumption. *Journal of Consumer Research*, 44 (3). <http://openaccess.city.ac.uk/17014/>
- Bardhi, F. & Eckhardt, G. M. (2012). Access-based consumption: The case of car sharing. *Journal of Consumer Research*, Vol. 39, 881- 898.
- Bardhi, F., Eckhardt, G. M. & Arnould, E. J. (2012). Liquid relationship to possessions. *Journal of Consumer Research*, 39 (3), 510-529.
- Bauman (2007). *Liquid times: Living in an age of uncertainty*, Cambridge, UK: Polity Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*, Cambridge, UK: Polity Press.
- Bauman, Z. (2003). *Liquid love*, Cambridge, UK: Polity Press.
- Bauman, Z. (2005). *Liquid life*, Cambridge, UK: Polity Press.
- Bauman, Z. (2011). *Akışkan modern dünyadan 44 mektup* (Çev. P.Siral). İstanbul: Habitus.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*, London: Sage Publications.
- Belk, R. (2007). Why not share rather than own? *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 611 (May), 126-140.
- Belk, R. (2013). Extended self in a digital world. *Journal of Consumer Research*, 40 (3), 477-500.
- Belk, R. (2014a). You are what you can access: Sharing and collaborative consumption online. *Journal of Business Research*, 67, 1595-1600.
- Belk, R. (2014b). Digital consumption and the extended self. *Journal of Marketing Management*, 30 (11-12), 1101-1118.
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15, 139-168.
- Binkley S. (2008). Liquid consumption. *Cultural Studies*, 22 (5), 599-623.
- Bocock, R. (1993). *Consumption*, London: Routledge
- Botsman, R. & Rogers, R. (2010). *What's mine is yours: The rise of collaborative consumption*. New York: Harper Collins.
- Carter, T. J. & Gilovich, T. (2012). I am what I do, not what I have: The differential centrality of experiential and material purchases to the self, *Journal of Personality and Social Psychology*, 102 (6), 1304-317.
- Castells, M. (2000). *The rise of the network society* (Second ed.). Malden, MA: Blackwell.
- Chen, Y. (2009). Possession and access: Consumer desires and value perceptions regarding contemporary art collection and exhibit visits, *Journal of Consumer Research*, 35 (April), 925-940.
- Cheshire, L., Walters, P. & Rosenblatt, T. (2010). The politics of housing consumption: Renters as flawed consumers on a master planned estate. *Urban Studies*, 47 (12), 2597-2614
- Cova, B. (1997). Community and consumption: towards a definition of the linking value of product or services. *European Journal of Marketing*, 31 (3/4), 297-316.
- Denegri-Knott, J., R. D. Watkins & J. Wood (2013). Transforming digital virtual goods into meaningful possessions, In M. Wolesworth, and J. Denegri-Knott (Eds.), *Digital virtual consumption*, (pp. 76-91) New York: Routledge.
- Duman, Z. (2017). Zygmunt Bauman'ın sosyolojik tahayyülünde özgürlüğün modern sürümü olarak akışkanlığın ve tüketimciliğin inşası. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 127-147.
- Eckhardt, G. M. & Bardhi, F. (2016). The relationship between access practices and economic systems, *Journal of the Association for Consumer Research*, 1 (2), 210-225.
- Edbring, E. G., M. Lehner & Mont, O. (2016). Exploring consumer attitudes to alternative models of consumption: motivations and barriers. *Journal of Cleaner Production*, 123, 5-15.

- Elliott, R. & Wattanasuwan, K. (1998). Brands as symbolic resources for the construction of identity. *International Journal of Advertising*, 17, 131-144.
- Ferguson, H. (1992). Watching the world go round: atrium culture and the psychology of shopping, In R. Shields (Ed.), *Lifestyle shopping: The subject of consumption* (pp. 21-39) London: Routledge.
- Firat, A.F. & Venkatesh, A. (1993). Postmodernity: The age of marketing, *International Journal of Research in Marketing*, 10, 227-49.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. California: Stanford University Press.
- Gill, R. & Pratt, A. (2008). In the social factory? Immaterial labour, precariousness and cultural work. *Theory, Culture and Society*, 25 (7-8), 1-30.
- Grimshorn, C. & Jordan M. (2015). *Ownership- a challenged consumer ideal- A study of two collaborative consumption practices: Clothes swapping and clothing libraries*. (Master Thesis, Lund University, School of Economics and Management). Retrieved from <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=5468892&fileId=5468905>
- Gümüş, B. ve Gegez, E. (2017). Değişen tüketici kültüründe yeni trend: Ortak tüketim. *Pazarlama ve Pazar Araştırmaları Dergisi*, 20, 155-177.
- Haythornthwaite, C. A. & Wellman, B. (Ed.) (2002). *The internet in everyday life*, Oxford, UK: Blackwell.
- İlhan, S. (2013). Akışkan toplumda kimlik inşası: Geçişken, eklektik, ben odaklı kimlikler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (2), 233-246.
- Kaplan, A.M. & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53 (1), 59-68.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden postmodernizme kimliğin yapısal dönüşümü. *Journal of Yasar University*, 17 (5), 2886- 2899.
- Lamberton, C.P. & Rose, R.L. (2012). When is ours better than mine? A framework for understanding and altering participation in commercial sharing systems. *Journal of Marketing*, 76(7), 109-125.
- Laroche, M., J. Bergeron & Goutaland, C. (2001). A three-dimensional scale of intangibility. *Journal of Service Research*, 4 (1), 26-38.
- Lawson, S. J., M. R. Gleim, R. Perren & J. Hwang (2016). Freedom from ownership: An exploration of access-based consumption. *Journal of Business Research*, 69 (8), 2615-623.
- Lillemoose, J. (2006). Conceptual transformations of art: from dematerialization of the object to immateriality in networks. In J. Krysa (Ed.), *Curating Immateriality: The work of the curator in the age of network systems*, New York: Autonomedia, 113-35.
- Magaudda, P. (2011). When materiality 'bites back': Digital music consumption practices in the age of dematerialization, *Journal of Consumer Culture*, 11 (1), 15-36.
- Marcoux, J. S. (2009). Escaping the gift economy, *Journal of Consumer Research*, 36 (4), 671-85.
- Matzler, K., Veider, V. & Kathan, W. (2015). Adapting to the sharing economy, *MIT Sloan Management Review*, 56 (2): 71- 77.
- McCracken, G. (1986). Culture and consumption: A theoretical account of the structure and movement of the cultural meaning of consumer goods. *Journal of Consumer Research*, 13 (June), 71-84.
- McLuhan, M. & Powers, B. R. (2001). *The global village: Transformations in world life and media in the 21st century (communication and society)*, Oxford: Oxford University Press.
- Möhlmann, M. (2015). Collaborative consumption: Determinants of satisfaction and the likelihood of using a sharing economy option again. *Journal of Consumer Behavior*, 14(3), 193-207.
- Molz, J.G. (2012). CouchSurfing and network hospitality: It's not just about the furniture. *Hospitality and Society*, 1(3), 215-225.
- Muniz, A.M. and O'Guinn, T.C. (2001). Brand community, *Journal of Consumer Research*, Vol. 27 No. 4, pp. 412-432.
- Osbourne, H. (2015). Generation rent: The housing ladder starts to collapse for those under 40. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/money/2015/jul/22/pwc-report-generation-rent-to-grow-over-next-decade>

- Ozanne, L.K. & Ballantine, P.W. (2010). Sharing as a form of anti-consumption? An examination of toy library users. *Journal of Consumer Behavior*, 9(6), 485-498.
- Papacharissi, Z. (2010). *A networked self: Identity, community, and culture on social network sites*, New York: Routledge.
- Pine, B. J. & Gilmore, J. H. (2011). *The experience economy: Work is a theatre and every business a stage*. Cambridge, MA: Harvard Business Press.
- Poder, P. (2013). Relatively liquid interpersonal relationships in flexible work life. In A. Elliott (Ed.), *The contemporary Bauman* (pp. 136-153). London, UK: Routledge.
- Rifkin, J. (2014). *The zero marginal cost society*, New York: Palgrave Macmillan.
- Rindfleisch, A., Burroughs, J. E. & Wong, N. (2009). The safety of objects: Materialism, existential insecurity, and brand connection. *Journal of Consumer Research*, 36 (1), 1-16.
- Ritzer, G. (2010). *Sociological theory*. New York: McGrawHill
- Ritzer, G. & Rey, P. J. (2016). From 'solid' producers and consumers to 'liquid' prosumers. In M. Davis (Ed.), *Liquid sociology: Metaphor in Zygmunt Bauman's analysis of modernity* (pp. 157-76) New York: Routledge
- Rosen, D., Lafontaine, P.R., & Hendrickson, B. (2011). CouchSurfing: Belonging and trust in a globally cooperative online social network. *New Media and Society*, 13(6), 981-998.
- Schau, H. J. (1998). Discourse of possessions: The metatheory of Russell W. Belk. *Advances in Consumer Research*, 37-44.
- Schemeri, S., Merrilees, B., & Kristiansen, S. (2010). Brand consumption and narrative of the self. *Psychology and Marketing*, 27 (6), 623-638.
- Schouten, J. H. & McAlexander, J. A. (1995). Subcultures of consumption: An ethnography of the new bikers. *Journal of Consumer Research*, 22 (June), 43- 61.
- Shaheen, S., Chan N., Bansal, A. & Cohen A. (2015). *Shared mobility: Definitions, industry developments, and early understanding*. Retrieved from http://innovativemobility.org/wp-content/uploads/2015/11/SharedMobility_WhitePaper_FINAL.pdf
- Shankar, A., & Fitchett, J. A. (2002). Having, being and consumption. *Journal of Marketing Management*, 18, 501-516.
- Shankar, A., Elliot, R., & Goulding, C. (2001). Understanding consumption: Contributions from a narrative perspective. *Journal of Marketing Management*, 17, 429-453.
- Turkle S. (1998). At heart of a cyberstudy, the human essence. *The NY Times*, <https://www.nytimes.com/1998/06/18/technology/at-heart-of-a-cyberstudy-the-human-essence.html>
- Weismann, J. (2012). Why don't young Americans buy cars? *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/business/archive/2012/03/why-dont-young-americans-buy-cars/255001/>
- Weiss, L. & Johar, G. V. (2016). Products as self-evaluation standards: When owned and unowned products have opposite effects on self-judgement. *Journal of Consumer Research*, 42 (6).
- Zwick, D. & Bradshaw, A. (2016). Biopolitical marketing and social media brand communities. *Theory, Culture and Society*, 33 (5).

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Derleme Makale / Review Article

SSCB ve Sonrası Dönemde Avrasya Bölgesinde İbn Haldun ve Düşünceleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Studies on Ibn Khaldun and His Thought in Eurasia: Soviet and Post-Soviet Periods

Abulfez SÜLEYMANOV¹

¹Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.S. 0000-0003-1894-5232

Corresponding author:

Abulfez SÜLEYMANOV,
Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: abulfaz.suleymanov@uskudar.edu.tr,
asuleymanov@yahoo.com

Submitted: 23.05.2018**Revision Requested:** 30.05.2018**Last Revision Received:** 20.07.2018**Accepted:** 23.07.2018

Citation: Suleymanov, A. (2019). SSCB ve sonrası dönemde Avrasya bölgesinde İbn Haldun ve düşünceleri üzerine yapılan çalışmalar. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 277-291.
<https://doi.org/10.26650/JECS426299>

Öz

İbn Haldun'un düşünceleri dünyanın farklı bölgelerinde yoğun ilgi görmüştür. Eski SSCB ve sonrası dönemde bu konu hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Sovyet döneminde Batsiyeva, Barthold, Kirabayev, İgnatenko ve Smirnov gibi bilim adamları tarafından İbn Haldun'un düşünceleri felsefe, tarih ve sosyoloji bilimi boyutlarıyla ele alınmış, onun devlet ve topluma ilişkin görüşleri irdelenmiştir. Bu çalışmalarda, birtakım ideolojik yaklaşımlar dolayısıyla, daha ziyade İbn Haldun'un düşüncelerinin hümanist yönü üzerinde durulmuş ve İbn Haldun'un görüşleri sınıf olgusu bağlamında ele alınmıştır. Bu dönemde İbn Haldun'un çalışmaları aynı zamanda tarihçilerin ve şarkiyatçıların ilgisini çekmiş ve tarihçiler özellikle Kuzey Afrika toplumlarının tarihini araştırmak için İbn Haldun'un Kitab el-Iber adlı eserini ana kaynaklardan biri olarak kabul etmişlerdir. İbn Haldun'a Marksist bakış açısıyla yaklaşan çalışmalar, onun en fazla iktisat ve tarih ile ilgili görüşlerini ele almıştır. Bununla birlikte, Mukaddime'nin Rusçaya henüz tam olarak çevrilmediği dikkate alınacak olursa, İbn Haldun'la ilgili Rus literatüründe söz konusu olan çalışmaların bir bakıma yetersiz kaldığı söylenebilir.

SSCB dönemi sonrasında da İbn Haldun'un ilim geleneğine olan yoğun ilgi devam etmiş, hem Rusya hem de bağımsızlıklarını kazanan yeni Türk Cumhuriyetleri'nde konuya ilişkin çok sayıda eserler verilmiş ve ayrıca düşünürün görüşlerini pek çok yönden ele alan doktora tezleri yapılmıştır. Özellikle İbn Haldun'un "asabiyet" kuramı bu ülkelerin bağımsızlığı bağlamında ortaya çıkan yeni durumları açıklamak üzere sıkça başvurulan bir görüş haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, SSCB, Avrasya, Türk Cumhuriyetleri, felsefi ve sosyolojik öğretiler

ABSTRACT

The ideas of İbn-Khaldun have attracted great attention in different parts of the world. There have been many studies on this subject during and after the Soviet period. During the Soviet period, scholars like Barthold,

Kirabayev, Ignatenko, and Smirnov not only explored İbn Khaldun's scientific thoughts on philosophy, history and sociology, but also his views on state and society. In these studies, due to some ideological approaches, the emphasis was placed more on the humanistic dimension of İbn Khaldun and his views were dealt within the context of the phenomenon of class. In this period, İbn Khaldun's work also attracted the attention of historians and orientalists, and historians considered İbn Khaldun's *Kitab al-Ibar* as one of the main sources for studying the history of North African societies. Studies which approached İbn Khaldun from a Marxist perspective treat mainly his views on economics and history. Besides, considering that *Muqaddimah* has not yet been translated to Russian, it can be said that Russian studies on İbn Khaldun is not adequate.

After the USSR period, there is a growing interest in İbn Khaldun's scientific tradition and both Russia and the newly independent Turkic Republics produced numerous works in relation to the subject and his views were analyzed in various dissertations. Especially İbn Khaldun's theory of "asabiyyah" has often been used to explain the newly emerging situations in the context of the independence of these countries.

Keywords: İbn Khaldun, USSR, Eurasia, Turkic Republics, philosophical and sociological teachings

EXTENDED ABSTRACT

The rich ideas of İbn Khaldun, one of the most important thinkers in Islamic history, on subjects like society, history, politics, city, country, and civilization have influenced many thinkers and scholars in the East and the West. İbn Khaldun's political and social thought has aroused great interest in the Eurasia region, where the Russian language is commonly spoken. A large number of books, theses, and papers have been written about İbn Khaldun during the USSR and post-USSR periods in different countries in the region. During the Soviet period, İbn Khaldun's ideas were tackled in philosophical, historical, and sociological dimensions, and his views on state and society were analyzed by scholars such as Batsiyeva, Barthold, Kirabayev, İgnatenko, and Smirnov. It is seen that the majority of the works from that period bear the ideological forms of that period, especially the historical materialist perspective. Studies which approached İbn Khaldun from a Marxist perspective treat mainly his views on economics and history. Those who examined İbn Khaldun's views on economics claimed that economics constitutes the main dynamics of social change/transformation in his thought. However, İbn Khaldun has been studied by relying generally on disciplines such as philosophy, sociology, politics, and economics.

A significant part of the analyses on İbn Khaldun during the Soviet era were about his works concerning methodology and philosophy of history. İbn Khaldun's works have an important place particularly in scientific research about the history of Islam. Likewise in the post-USSR period, there is a growing interest in İbn Khaldun's scientific (*ilim*) tradition, and several works and dissertations were produced on the subject in both Russia and the newly independent Turkic Republics.

In this period, many studies have elaborated İbn Khaldun's thoughts on the state, economics, society, and education. Besides, it should be noted that not all parts of *Muqaddimah* were examined. Researchers have usually emphasized only a certain part of *Muqaddimah* while trying to present a holistic picture of his concept. It also appears that many researchers tend to compare İbn Khaldun's ideas with European philosophers, sociologists, political economists, and culturalists of later periods.

In these studies, analyses were done about the conceptualizations of İbn Khaldun on power and state. In addition, an emphasis was put on his social-philosophical and historical-philosophical views by investigating their place in İbn Khaldun's philosophy. In this respect, Zolotuhin's dissertation should be highlighted. Indeed, he attempts to handle the concepts in *Muqaddimah* in a holistic approach and, relying on Smirnov's methodology, determines their relations and connections by revealing the meanings of the main concepts.

At the same time, considering that *Muqaddimah* has not yet been translated to Russian, it can be said that Russian studies on Ibn Khaldun are not adequate. This situation is due to the fact that it is very difficult to translate Ibn Khaldun's terminology to translate from Arabic to other languages. This hardship is experienced in approaching his works as well. That is why the analyses about Ibn Khaldun remain in a narrow scope in which scholars' views happen to be repetitive in various aspects.

It is observed that there has been a growing interest for Islamic thinkers as a return to tradition in Turkic Republics that gained independence after the collapse of USSR in 1991. Accordingly, Ibn Khaldun has been one of those figures. Especially his concept *asabiyyah* has been frequently used in order to clarify new circumstances emerged after these countries have become independent.

It should be pointed out that in Azerbaijan more studies done on Ibn Khaldun as researchers from Azerbaijan have the means to benefit from Turkish sources along with the Russian ones. Besides Azerbaijan, researchers from the Republic of Tajikistan are also interested in Ibn Khaldun's thought. However, in Kazakhstan, Uzbekistan, and Turkmenistan, Ibn Khaldun-related works are limited to the sections about his views on state government in political science books, and encyclopedia entries.

1. Giriş

İslam tarihindeki önemli düşünürlerden biri olan İbn Haldun'un toplum, tarih, siyaset, şehir, köy, medeniyet gibi konular üzerinde ortaya koyduğu zengin içerikli görüşleri, Doğu'da ve Batı'da birçok düşünürü ve bilim insanını etkilemiştir. (Okumuş, 2006, s. 144). Bu yüzden, İbraniceden Japoncaya kadar çok sayıda dilde İbn Haldun ve görüşleriyle ilgili yazılmış eserlere rastlamak mümkündür. İbn Haldun'un siyasi ve sosyal fikirleri Rus dilinin yaygın olarak kullanıldığı Avrasya coğrafyasında da büyük bir ilgi ve alaka uyandırmıştır. SSCB ve sonrası dönemde bölge ülkelerinde İbn Haldun hakkında pek çok kitap, tez ve makale kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarda İbn Haldun'un eserlerine ve düşüncelerine yaklaşımlar farklılık arz etmektedir. SSCB döneminde yapılan çalışmaları dikkate aldığımızda, bu çalışmaların önemli bir kısmının düşünürün görüşlerini dönemin ideolojik kalıplarıyla, özellikle tarihsel materyalist bakış açısıyla değerlendirildiği görülmektedir. Öte yandan pek çok çalışmada İbn Haldun, genellikle felsefe, sosyoloji, siyaset ve ekonomi gibi disiplinler esas alınarak araştırılmıştır. Düşünürün fikirlerine karşı duyulan ilgi günümüzde de sürmektedir. Nitekim yeni dönemde, özellikle Sovyet sisteminin dağılmasının etkisiyle bu ilginin mahiyetinde kısmen farklılık meydana gelmiş, daha doğru bir ifadeyle bu ilgiye yeni bir boyut eklenmiştir. Bu bağlamda çağdaş politik süreçleri İbn Haldun düşüncesinden yola çıkarak açıklama isteğine sıkça rastlanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, hem SSCB döneminde hem de sonraki dönemde bölge ülkelerinde İbn Haldun'un düşünce mirası ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermek ve araştırmacıların onun ortaya koyduğu felsefi ve sosyolojik öğretiler doğrultusunda yaptıkları değerlendirmelerin bir analizini yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırmamızda Avrasya coğrafyasında, Sovyet döneminden bu yana İbn Haldun'dan bahseden veya onun görüşlerine değinen ağırlıklı olarak Rusça ve kısmen bazı Türk lehçelerinde yapılan çalışmaları konu edindik.

2. Sovyet Döneminde İbn Haldun Çalışmaları

SSCB'de 1920'lerden sonra sosyal bilimlerde Marksist metodolojinin yaygın kabul görmesi ile birlikte, Marksist düşünce geleneğine yakınmış gibi zikredilen İbn Haldun'un çalışmalarına ilgi artmıştır. Sovyet etnograf V.İ. Anuchin'a göre, Ekim Devrimi'nin önderi ve Sovyet Devleti'nin kurucusu Lenin de İbn Haldun'un eserlerine ilgi göstermiş ve "Doğuda bunun gibi başka filozof yok mu?" diye sormuştur. (Lenin ve Gorkiy, 1958, s. 210)

İbn Haldun hakkında Rusça yayımlanan ilk eserler arasında M. Levin, A.Belyaev ve V.Barthold gibi tarihçilerin çalışmaları yer almaktadır. Dikkat çeken bir husus ilk dönemlerde yapılan çalışmalarda İbn Haldun'un sosyolog olarak nitelendirilmesidir. Nitekim Levin 1926 yılında İbn Haldun'un görüşlerini tanıttığı makalesinin başlığında "XIV. yy'ın Arap Sosyoloğu İbn Haldun" başlığını kullanmaktadır (Levin, 1926). Belyaev 1940'larda kaleme aldığı makalesinde İbn Haldun'un tarihi ve sosyolojik kuramlarından bahsetmektedir (Belyaev, 1940). Ünlü tarihçi V. Barthold, İbn Haldun'un dünya tarihi *Kitâbu'l-İber*'inde ve bu esere giriş olarak kaleme aldığı *Mukaddime*'sinde tarihin anlatı tarzında ele alınması yerine, pragmatik bir tarih incelemesi yapıldığını ve tarihsel sürecin yasalarının ortaya konduğunu; ve bu itibarla da bunun Arap literatüründe yapılan ilk ve tek girişim olduğunu söylemektedir. Barthold, İbn Haldun'un teorisinin temelinde, siyasi yapıların değişmesi yerine ekonomik yaşam koşullarının değişmesi ile göçebe (kırsal) hayattan yerleşik (kentsel) hayat tarzına geçiş olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Barthold İbn Haldun'u eski ve yeni çağ düşünürleri gibi kendi teorisini gerçek tarihsel olaylara uygulayamamakla da eleştirmektedir. Barthold, *Mukaddime*'yi, "vasat bir binanın güzel bir (ön) yüzü"

olarak tanımlamıştır. Barthold'a göre İbn Haldun'un söz konusu eseri, giriş bölümü hariç, olağan bir derleme niteliğindedir (Barthold, 1992, s.78).

V. Barthold'un İbn Haldun ile Timur arasındaki tarihi görüşmeyi anlatan "Timur ve Timurlular" makalesi de ilgi çekicidir. (Barthold 1963, s.159) Barthold'a göre "Timur gençliğini sadece askeri tatbikatlara ayırmış ve eğitim almamıştır. Okuma-yazması dahi bulunmamaktadır. Ancak kendi halkının kültürel yaşantısına yabancı değilmiş. Bilim adamlarıyla yaptığı görüşmeler sayesinde (onun Türkçe dışında Farsça da konuştuğu belirtilmektedir) çeşitli bilimler hakkında bilgi birikimine sahip imiş". Barthold, Timur'un bu niteliğiyle ünlü tarihçiyi hayrete düşürdüğünü ifade etmektedir.

Mukaddime'nin Rusça'daki en ayrıntılı incelemesi, eserleri günümüzde bile bu alanda yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri olarak kabul edilen Sovyet dilbilimci Svetlana Batsiyeva (1928-1982) tarafından yapılmıştır. Bu bağlamda Batsiyeva'nı, *Mukaddime'nin* belirli parçalarını Arapçadan Rusçaya çevirmek suretiyle İbn Haldun'u Sovyet okurlarına tanıtan ilk Sovyet araştırmacı olarak nitelemek mümkündür. *Mukaddime'nin* küçük bir bölümünün Batsiyeva tarafından yapılmış Rusca tercümesi ilk defa olarak 1961 yılında Moskova' da basılan "IX-XIV. Yüzyıl Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri Düşünürlerinin Seçilmiş Eserleri" kitabının içinde okurlarla buluşmuştur (Haldun, 1961). Araştırmacılar, Batsiyeva'nın 1979'da *Mukaddime'nin* ilk cildinin ve kısmen ikinci cildinin tercümesini tamamladığını ve bunun üzerinde yorumlar yapıldığını, çevirinin el yazmasının muhafaza edilerek 2001 yılında arşivlendiğini söylemektedirler. Ayrıca söz konusu çeviri eserinin değeri dikkate alındığında, günümüzde yayınlanmasının zaruri olduğu belirtilmektedir. (Zolohutin, 2009, s. 160).

Batsiyeva'nın düşünüre ilişkin çalışmaları sadece tercümeyle sınırlı kalmamış, araştırmalarında İbn Haldun'un eserlerini ve dünya görüşünü, Müslüman Doğu tarihindeki önemini, tarihsel, felsefi, toplumsal ve siyasi görüşlerini geniş bir şekilde incelemiştir. Barthold gibi oryantalist bakış açısını benimsemiş bir akademisyen olan Batsiyeva, 16 Haziran 1959'da Leningrad Devlet Üniversitesi Doğu Bilimleri Fakültesi Arap Filolojisi Bölümü'nde "XIV. Yy.'ın Tunuslu düşünürü İbn Haldun'un Sosyal Yaşamın Doğası Kitabı" başlıklı doktora tezini savunmuştur. Kendi tercümesine yazdığı kapsamlı "Önsöz"de Batsiyeva, Müslüman ve Batı dünyasında önemli yere sahip bir düşünür hakkında geniş bilgi vermekle birlikte, İbn Haldun'u "büyük bir Müslüman tarihçi ve sosyolog" olarak da nitelemektedir (Batsieva, 1965). Bununla birlikte, İbn Haldun'un öne sürdüğü tezlerin ekonomi politiğin dayandığı temellere yakın olduğu hususunun da altını çizmektedir. Ayrıca müellif bu çalışmasında, 1850'lerden 1950'lere kadar geniş bir zaman dilimini kapsayan dönemde İbn Haldun araştırmacılarının *Mukaddime* hakkında ileri sürdükleri temel görüşlerin genel bir derlemesini de sunmaktadır. Batsiyeva'nın *Mukaddime'nin* Rusçaya çevirisi ve yorumu niteliğini taşıyan bu temel eseri yarım kalmıştır. Batsiyeva'nın İbn Haldun'un toplum ve ekonomik görüşleri üzerine bir makalesi de 1979 yılında Türkçeye tercüme edilerek Türkiye'de *Yeni Ülke* dergisinde yayımlanmıştır (Batsiyeva, 1979).

Batsiyeva'nın İbn Haldun düşüncelerini ele alan temel eserleri aşağıdakilerdir:

Batsiyeva S. "İbn Haldun'un Ekonomik Görüşleri", *KSİNA*, 1961, cilt 47

Batsiyeva S. *İbn Haldun'un Tarihsel ve Sosyolojik Yapıtı Olarak "Mukaddime"*, Moskova, 1965

Batsiyeva S. *İbn Haldun'nun Sufizm Hakkındaki Eseri "Şifa es-sail, Blijniy i Sredniy Vostok*, Moskova, 1968

Batsiyeva S. "İbn Haldun'un tarihsel ve sosyolojik konsepti kapsamında coğrafya faktörü", *Pismenniy Pamyatniki i Problemi İstorii Kulturi Narodov Vostoka, XII God. Sessiya LO İV AN SSSR*. Leningrad. 1977

Söz konusu çalışmalarda Batsiyeva'nın İbn Haldun'un birçok eserine ve düşünürün çok boyutlu kimliğine dikkat çektiği görülmektedir. Bu çalışmalarda dikkati çeken bir diğer önemli husus, Batsiyeva'nın aynı bilimsel ve büyük oranda Marksist düşünce kalıplarına uygun kavramlarla Haldun'un görüşlerini değerlendirmiş olmasıdır.

Sovyet dönemi en önemli İbn Haldun araştırmacılarından bir diğeri, SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne bağlı Sosyal Bilimler Enstitüsü Marksist-Leninist Felsefi Bölümü öğretim üyesi Aleksander Aleskandroviç İgnatenko'dur. İgnatenko Arap ülkelerinde ideolojik süreçlerin incelenmesi ve Arap düşünce sisteminin tarihi gibi konular üzerine çalışmalar yürütmüş bir bilim adamıdır. İgnatenko *İbn Haldun* (İgnatenko, 1980) adlı özgün çalışmasında, diğer konuların yanı sıra İbn Haldun'un devlet teorisine dikkat çekmektedir.

A. İgnatenko İbn Haldun hakkında bir dizi özgün ve dönemin ideolojik-bilimsel duyarlılığını da göz önünde bulunduran değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin, müellifin İbn Haldun'un "Arap dünyasının Marx'ı" olarak nitelendirilebileceğini ifade etmesi ve ona tarihsel materyalizmin mimarı payesini vermesi dikkat çekicidir. İgnatenko'nun, kendi eserinde İbn Haldun'un "insanların yaşadığı koşulların, geçimlerini nasıl sağladıklarına göre değişiklik gösterdiğini bilin" biçiminde sözlerini epigraf olarak kullanması bir anlamda Sovyet müellifin İslam düşünürünü hangi bakış açısıyla değerlendirdiğini de ortaya koymaktadır.

İgnatenko'nun İbn Haldun'u konu edinen temel eserleri aşağıdakilerdir:

İgnatenko A, *İbn Haldun*, Moskova, 1980

İgnatenko A, "İbn Haldun'un Devletin Doğası Üzerine Düşünceleri". *Narodı Azii i Afriki*, 1981, No1

Gerek Batsiyeva ve gerekse İgnatenko Sovyet okurlarını *Mukaddime* ile tanıştırmak, İbn Haldun felsefesinin temel ilkelerini belirli bir süreklilik içinde göstermeye çalışmışlar. Her iki araştırmacı, tarihsel süreci, toplumsal yapıların gelişimi dinamikleriyle ilişkilendiren yeni bir dünya tarihi konsepti ortaya koyarak İbn Haldun'un Arap-Müslüman tarihsel ve felsefi düşüncesine büyük katkı sağladığını belirtmişlerdir.

İbn Haldun'un güç ve devlet kavramlarına ilişkin düşüncelerine çarpıcı yorumlar getiren Batsiyeva ve İgnatenko, çalışmalarında bu konuyu özel olarak ele almamaktadırlar. Bu nedenle söz konusu kavramlara ilişkin değerlendirmeleri bütünsellikten yoksun bir görünüm arz etmektedir (Zolohutin, 2009, s.8).

Kazak asıllı felsefe tarihçisi Nur Kirabayev "Müslüman Doğu'nun Sosyal Felsefesi" adlı özgün eserinin bir bölümünü İbn Haldun'un felsefi görüşlerinin tahliline ayırmıştır (Kirabayev, 1987). Söz konusu eserde, modern sosyolojinin ve felsefenin gelişimi açısından İbn Haldun'un rolü, İbn Haldun düşünce sisteminde devlet ve medeniyet kavramları ve Müslüman Doğu'da sosyal felsefenin ve sosyolojinin gelişimi incelenmektedir.

Ayrıca, İbn Haldun'un devlet kavramına ilişkin görüşlerine SSCB Bilimler Akademisi'nin "Siyasi ve Hukuki Düşünceler Tarihi. Ortaçağ ve Rönesans" başlıklı özel yayınında da yer verilmiştir (İstoriya Politiceskih i Pravovih učeniy 1986). Bu çalışmada, İbn Haldun'un devlet ve siyaset hakkındaki öğretisinin başlıca ayırt edici özelliğinin, tarihsel ve sosyolojik analiz temelinde devlet kavramına dair felsefi ve hukuki yaklaşımların bileşimi olduğu öne sürülmüş ve düşünürün görüşlerinin önemi şu sözlerle ifade edilmiştir:

"Her şeyden önce, İbn Haldun'un hedefi, "medeniyet" in tezahürünün bir göstergesi, biçimi ve ölçütü olarak görülen devletin oluşumu, gelişimi ve çöküşünün 'doğal yasalarını' tanımlamak-

tır. İbn Haldun teorisinin bir başka karakteristik özelliği ise ideal değil, gerçekte mevcut olan bir Müslüman devletini inceliyor olmasıydı. Bu temelde, İbn Haldun halifelüğün tarihsel gelişimini izlemiş ve yönetim biçimlerinin özgün bir sınıflandırmasını geliştirmiştir.” (İstoriya političeskih i pravovih učenij , 1986)

Sovyetler Birliği'nin üniversite ve araştırma kurumlarında bazı İslam ülkelerinden gelen doktora öğrencileri de eğitim görmekteydi. Bu öğrencilerin bir kısmı kendi kültür havzasına ait düşünürlerin görüşlerini araştırma konusu olarak seçmişlerdir. Bu bağlamda Abdurrazzak Muslim'in 1965 yılında Sovyetler Birliği'nin en seçkin üniversitelerinin arasında ilk sıralarda yer alan Moskova Lomonosov Üniversitesi'nde savunduğu “İbni Haldun'un Felsefi ve Sosyolojik Düşünceleri” başlıklı doktora tezi hem düşünürün sosyolojik görüşlerinin öne çıkarılması hem de birincil kaynakları kullanması açısından Rusça yazılmış İbn Haldun literatürüne önemli katkı niteliğindedir (Muslim, 1965, s.12).

1980'lerde İbn Haldun üzerine yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri de M.H.Zeydan'ın “*Mukaddime*”ye Göre İbn Haldun'un Sosyo-Ekonomik Düşünceleri” başlıklı doktora tezidir (Zeydan, 1982). Bu çalışmada düşünürün ekonomi kuramı Zeydan tarafından detaylı olarak ele alınmıştır.

İbn Haldun'u Sovyet okuyucusuna tanıtan başka bir kaynak da ansiklopedilerdir. Bu bağlamda, “İbn Haldun” maddesinin yer aldığı Sovyet döneminde neşredilmiş önemli ansiklopedilerde (Büyük Sovyet Ansiklopedisi, Felsefe Ansiklopedisi, İslam Ansiklopedisi, Sovyet Tarih Ansiklopedisi) İbn Haldun'un hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve onun önemli tarihçilerden biri olduğu ve *Mukaddime*'de ortaya koyduğu tenkitçi felsefi fikirlerle (Filosofskiy Ençiklopedičeskiy Slovar, 1983) tarihçiler arasında özel bir yerinin bulunduğu belirtilmiştir. (Boşaya Sovetskaya Ençiklopediya, 1969) Ayrıca Sovyet Tarih Ansiklopedisi'nde İbn Haldun'dan bir tarih felsefesi kuramı ortaya koyan ilk düşünürlerden biri olarak bahsedilmiş ve 17-18. yüzyıl tarihsel maddecilik öğretisi düşünürlerinin öncüsü olduğu vurgulanmıştır (Sovetskaya İstoričeskaya Ençiklopediya, 1973-1982).

SSCB döneminde İbn Haldun üzerine yapılan değerlendirmelerin önemli bir kısmı da onun tarih metodolojisi ve tarif felsefesi üzerine yaptığı çalışmalarla ilgiliydi. Özellikle İslam tarihine bağlı bilimsel araştırmalarda İbn Haldun'un çalışmaları geniş yer bulmuştur. Rus tarihçiliğinde İbn Haldun'un yapıtlarına en sık başvuran tarihçi yukarıda da belirtildiği gibi V.V.Barthold olmuştur. Onun birçok çalışmasında İbn Haldun'un *Kitâbu'l-İber* adlı eserinden çok sayıda iktibas yapılmıştır.

Sonraki dönemlerde A.S. Agacanov'un (Agadjanov, 1991), Z.M.Bunyatov'un (Bunyatov, 1986), R. Hüseyinov (Guseynov, 1969) gibi Müslüman ve Türk kökenli tarihçilerin çalışmalarında da İbn Haldun'un eserlerine müracaat edildiği görülmektedir. Ama İbn Haldun çalışmalarına en önemli ilginin ünlü tarihçi ve etnograf Lev N. Gumilev tarafından gösterildiğini söylemek mümkündür. L. Gumilev geniş açıklamalarla bu ilgisini açıkça belirtmese de, onun Sovyet tarih metodolojisinin dışına çıkan yaklaşımında İbn Haldun'un etkisi dikkat çekmektedir. Özellikle, Gumilev'un tarih-iklim bağlamında geliştirdiği “neo-darvinist” görüşleri onun İbn Haldun'un “*Mukaddime*”sinde konuya ilişkin yaklaşımlarına ilgisiz kalmadığını ortaya koymaktadır (Gumilev, 2011).

Bir tarihçi yaklaşımıyla İbn Haldun'un eseri en geniş anlamda N.A.İvanov tarafından araştırma konusu yapılmıştır. Onun İbn Haldun'un *Kitâbu'l-İber* adlı eserine ilişkin “Kuzey Afrika Ülkelerinin Tarihi Hakkında Bir Kaynak Olarak İbn Haldun'un Kitabül-Iber Eseri” makalesi Afrika halklarının tarihinin öğrenilmesinde bu yapıtın önemine gönderme yapmaktadır. (İvanov, 1959).

Öte yandan Sovyetler döneminde İbn Haldun'la ilgili özet nitelikte açıklama ve bilgiler “İslam tarihi” ve “İslam medeniyeti”yle alakalı genel içerikli yapıtlara konu edilmiştir. Örneğin

Arap Medeniyeti Tarihi Üzerine Deneme (V-XII. Yüzyıllar) (Moskova 1982) isimli çalışmada Batsiyeva'nın makalesine yer verilmiştir.

SSCB'nin ilk yıllarının aksine 1930'lu yıllardan itibaren yapılan çalışmalarda İbn Haldun'un eserlerinin sosyoloji bilimi açısından önemi yeterince vurgulanmamıştır. Batsiyeva çalışmalarında İbn Haldun'un "sosyolojik" yönünü vurgulasa da, genelde onu sosyal tarih konsepti içine oturtmaya çalışmıştır. Bu durum daha çok, Sovyet Marksist ideolojisinin "Batılı burjuva bilimi" (Suleymanov 2010, s.119) olarak nitelendirdiği sosyolojiye ve bu alanda çalışan bilim adamlarına karşı olumsuz tutumdan kaynaklanıyordu. Bu yönde SSCB'de yapılan ilk girişimlerden biri 1990 yılında sosyoloji dergilerinin birinde Bilal Arabi tarafından kaleme alınmış makaleydi. SSCB Bilimler Akademisi Sosyoloji Enstitüsünün araştırmacılarından olduğu belirtilen, Ortadoğu kökenli Bilal Arabi İbn Haldun'u bir "Arap sosyolog" olarak nitelendirmiştir. (Arabi, 1990, s. 107-109). Müellif, bir bilgin olarak İbn Haldun'un Marx'a, Durkheim'e ve Comte'a etkisini dile getirerek, onun sosyolojik bakışına dikkat çekmiştir. Bu anlamda Arabi, İbn Haldun'un medeniyet, kültür ve devlet gibi sosyolojik olgulara bakışındaki özgünlüğe vurgu yapmaktadır. Küçük hacimli bu çalışmanın dönemin en ünlü sosyoloji dergilerinden biri olan *Sovetskiy Soçiologyçeskiy Jurnal'da* (*Sovyet Sosyoloji Dergisi*) yayınlanması İbn Haldun'un sosyoloji biliminin kurucusu olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.

Genel olarak SSCB döneminde İbn Haldun üzerine yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde İbn Haldun'un fikirlerinin derinlikli olarak ve tüm yönleriyle araştırılmamış olması göze çarpmaktadır. Genel itibariyle bu çalışmalar hem bibliyografik tarzda yazılmış, hem de materyalist söylemleri ön plana çıkartan tarihsel-sosyolojik değerlendirmelerden oluşmaktadır. Ayrıca bu değerlendirmelerin bir kısmı oryantalist, bir kısmı da Batı eksenli görüşlerden beslenmektedir. Bazı çalışmalarda ise İbn Haldun'un taşıdığı kültürel, siyasi ve dini değerler pek dikkate alınmayarak onun dünya bilim tarihindeki yeri belirtilmiştir. Bu bakımdan İbn Haldun, daha ziyade kökleri Platon ve Aristoteles'e uzanan fikirlerin ve düşüncelerin İslam dünyasındaki temsilcisi olan birkaç aydın kişilikten biri olarak zikredilmiştir. Asıl vurgu genelde İbn Haldun'un çalışmalarındaki sosyal ve tarihsel materyalizmle ilgili konular üzerine yapılmış, İbn Haldun'un özgünlüğünden ziyade, eleştirel üslubuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca İbn Haldun'un eserlerinin Sovyet okuyucusu tarafından diğer Arap-İslam filozoflarının eserlerine nispetle daha az tanındığı da konunun uzmanları tarafından eleştirel bir üslupla dile getirilmiştir (Zolotuhin, 2009, s. 9). Yine bu dönemdeki tüm çabalara rağmen, İbn Haldun'un başyapıtı olan *Mukaddime*'nin bir bütün halinde Rusçaya tercüme edilmemiş olması bir eksiklik olarak görülmektedir.

3. SSCB Sonrası Dönemde İbn Haldun Çalışmaları

Hem Sovyetlerin çöküşünün ardından ortaya çıkan bilimsel durağanlık, hem de bilim insanlarının bölgesel ve yakın tarih çalışmalarına öncelik tanınması İslam düşünce tarihine ilgiyi bir süreliğine azaltmıştır. Bu durağanlık süreci kısa sürmüş, 21. yüzyılda bilgi çağının ortaya çıkardığı yeni koşulların da etkisiyle devletlerin yeniden bu tür çalışmalara destek vermesine olanak sağlamıştır. Bu süre zarfında SSCB döneminde fazla ilgi görmemiş İslam tarihiyle ilgili çok sayıda çalışma Rus diline kazandırılmış ve araştırmalara konu edilmiştir. Özellikle de, İslam hukuk sistemi ve devlet yapısı bilimsel çalışmaların yönünün bu alana kaymasında ciddi bir etkendi. Bu süreçte İbn Haldun'un eserlerine olan ilgi artarak devam etmiştir. Bunun nedeni, sadece Doğu'nun kültürel ve felsefi mirasına yönelik genel ilginin artması değil, İbn Haldun'un yüzyıllar önce ortaya koyduğu siyaset teorisinin, özellikle de güç ve devletle ilgili düşüncelerinin, günü-

müz dünyasında cereyan eden modern sosyo-politik ve düşünsel süreçleri anlamlandırmayı sağlayan belirli önermeler içermesidir.

Yine de, İbn Haldun'un düşünceleri ağırlıklı olarak modern ideolojik tartışmalarda yer almasına rağmen, Rusçada onun felsefi görüşlerinin analizine odaklanmış sadece birkaç eser bulunmaktadır. Bunlar arasında felsefeci bilim insanı Andrey Smirnov'un "İbn Haldun ve Onun Yeni Bilimi" adlı makalesi daha fazla dikkat çekmektedir. (Smirnov, 2008, s.159-186). Smirnov bu çalışmasında İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eserinin kendi iç mantığı bağlamında çeşitli kavramlar arasındaki ilişkiyi ele almakta, *Mukaddime*'de Arap-Müslüman kültürünün özgün anlamlarıyla özdeşleştirildiği kavramları ortaya koymaktadır.

İbn Haldun'un görüşlerini araştıran İslam tarihçisi İgor Alekseyev "İbn Haldun'a Yeni Bir Bakış" adlı makalesinde, son yıllarda Batı'da İbn Haldun ve onun fikirlerini ele alan çok sayıda monografik çalışma yayınlanmış olmasına rağmen, Müslüman ülkelerde İbn Haldun ile ilgili yayınlanan eserlerin sayısının yetersiz olmasını eleştirel bir üslupla dile getirmektedir. Alekseyev Rus araştırmacıların Batsieva ve İgnatenko'nun yukarıda belirtilen çalışmalarının yayınlanmasından bu yana İbn Haldun eserlerine çok az muracaat edildiğini sitemkar bir dille ifade etmiştir (Alekseyev 2008, s.12). Alekseyev makalesinin sonunda *Mukaddime*'nin tamamının Rusçaya çevirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

İbn Haldun'un düşünce sistemini araştıran bir diğer şarkiyatçı akademisyen Margarita Stepanyants, İslam siyasi düşünce tarihine ve sosyolojinin gelişiminde önemli katkısı olan İbn Haldun felsefesinin temel unsurlarını ayrı ayrı ele almaktadır. Stepanyants'ın bu bağlamda ele aldığı konular arasında İbn Haldun'un toplum felsefesi, felsefe ve din ilişkisi, devlet ve yaratıcı-insan kavramına ilişkin fikirleri yer almaktadır (Stepanyanç, 2001, s. 482-490).

Eğitim sistemlerini araştıran hukukçu Elena Kananikina, "Eğitim Kurumunun Gelişiminde Politik ve İdeolojik Eğilimler" başlıklı bir makalesinde İbn Haldun'un eğitim ve öğretime ilişkin görüşlerine bir bölüm ayırmıştır (Kananikina 2012). Araştırmacı İbn Haldun'un eğitim ve öğretime ilgili birçok konuda çağının ilerisinde modern yaklaşımlar ortaya koyduğunu dile getirerek, eğitime dair görüşlerinin pek çoğunun günümüz açısından da büyük önem taşıdığını söylemektedir. Kananikina'ya göre, İbn Haldun'un eserlerinde akıl ve düşünmenin önemini vurgulaması, onu diğer Müslüman düşünürlerden, özellikle de Gazali'den ayıran temel özelliktir.

Yine bu bağlamda Artem Kuçinov'un İbn Haldun'un sosyal yaşamla ilgili görüşlerine odaklanan "Toplumsal Bilginin Gelişmesine İbn Haldun'un Etkisi" başlıklı makalesinde düşünürün Batılı sosyologların fikirleriyle karşılaştırıldığı bir tahlil sunulmuştur (Kuçinov, 2013, s.1-5).

Tarihçi bilim insanı Oleg Kiriçenko "İbn Haldun'un Tarihsel-Felsefi Konsepti" adlı makalesinde, İbn Haldun'un tarihsel sürecin kapalı döngüsüne ilişkin görüşlerini ele almaktadır. Kiriçenko, İbn Haldun'un kendi oluşturduğu toplum ve devlet kuramında mistisizme hiçbir şekilde cevaz vermediğini dile getirmek kaydıyla, bu açıdan onun Vico, Machiavelli, Montesquieu gibi düşünürlerle aynı sırada yer aldığını belirtmektedir. (Kiriçenko, 2009, s. 14-17). Yine düşünürün tarih felsefesini konu alan bir başka araştırmacı-tarihçi Musaelyan "İbn Haldun'un Tarih Felsefesi Konsepti" başlıklı makalesinde, İbn Haldun'un tarihsel olgular ve sebepler arasında kurduğu ilişkiye dikkat çekerek, İbn Haldun'un tarih metodunun temel özelliğinin sosyal tarihçilik olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Musaelyan'a göre, İbn Haldun'un toplum analizinde üretimi, toplumların değişmesi ve gelişmesindeki belirleyici faktör olarak görmesi düşünürün görüşlerinin isabetli olmasının önemli sebeplerinden biridir (Musaelyan 2000). Rusya Bilimler Akademisi Felsefe Enstitüsü'nden İlşat Nasırov geniş literatür taramasına dayanarak kaleme aldığı "Osmanlı Entelektüel Geleneğinde "İbn Haldunculuk" başlıklı makalesinde İbn Haldun'un tarih metodolojisinin XVI-

XIX yy'da Osmanlı tarihçileri ve düşünürleri üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmakta ve İbn Haldun ekolüne mensup Türk tarihçilerden bahsetmektedir. (Nasırov, 2016, s. 106 -120) Bu çalışma kapsamında müellifin İbn Haldun ile Katip Çelebi arasında ortak noktalara işaret etmesi, özellikle her ikisinin devlet anlayışına bakışındaki aynılığı belirtmesi dikkate değerdir.

Son zamanlarda, çoğunlukla felsefe alanında İbn Haldun'un düşüncelerini konu edinen doktora düzeyinde tez çalışmalarında önemli bir artış gözlenmiştir. Bu bağlamda, Fomina Daria'nın "İbn Haldun Felsefesinde Güç ve Devlet" (Fomina, 2003.) ve Vsevolod Zolotuhin'in "İbn Haldun Felsefesi" (Zolotuhin, 2009) başlıklı tez çalışmaları önem arz etmektedir.

Bu çalışmalarda, Arap-Müslüman düşünürü olan İbn Haldun'un ortaya koymuş olduğu güç ve devlet kavramlarının tahlili ele alınmıştır. Ayrıca, bunların İbn Haldun felsefesindeki yerinin incelenmesi suretiyle sosyal-felsefi ve tarihsel-felsefi görüşleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, Zolotuhin'in tez çalışmasının özellikle altının çizilmesi gerekir. Nitekim araştırmacı kendi çalışmasında *Mukkadime*'de yer alan kavramları bütünsel bir yaklaşımla ele almaya çalışmakta ve burada Smirnov'un metodolojisine dayanarak, *Mukkadime*'de kullanılan temel kavramların anlamını ortaya çıkarmak suretiyle ilişkilerini ve bağlantılarını belirlemeye çalışmaktadır.

Aynı zamanda bu tezlerde, İbn Haldun'un eserlerinin incelenmesine ilişkin yukarıda zikredilen bazı eleştiriler de yer almaktadır. Böylece, Fomina (Fomina, 2003) ve Zolotuhin (Zolotuhin, 2009, s.16) kendi tez çalışmalarında İbn Haldun hakkında yapılan araştırmalardan bahsederken, düşünürün eserleri hakkında daha önceki çalışmaların eksikliklerine temas etmekte ve bugüne kadar İbn Haldun'nun güç ve devlet kavramlarının kapsamlı bir analizinin yapılmadığını vurgulamaktadırlar. Öte yandan, her iki müellifin bu çalışmalarında da Sovyet döneminin bilimsel-ideolojik yaklaşımı göze çarpmaktadır.

İbn Haldun'un düşünce sistemine ilişkin yapılan Rusça tez çalışmaları arasında İslam ülkelerinden olan doktora öğrencilerinin araştırmaları da bulunmaktadır. Bu bağlamda Muhammet Ahmet Halak'ın "İbn Haldun'un Eğitime İlişkin Görüşleri" başlıklı tez çalışmasında düşünürün eğitime ilişkin görüşleri geniş bir biçimde incelenmektedir (Halak, 1991). Bir başka araştırmacı Saad İbrahim Al-Saad Ali "İbn Haldun'un Felsefi ve Sosyolojik Öğretisi" başlıklı tez çalışmasında düşünürün sosyolojik görüş ve tahlillerine geniş yer vermiştir. Her iki araştırmacının Ortadoğu kökenli olması yaklaşımlarında da kendisini göstermektedir. Özellikle, son kez onu Batılı tarihçi ve düşünürlerle mukayese ederek, İbn Haldun'un sosyolojinin müjdecisi olduğunu ifade etmiştir (Saad, 1992).

Öte yandan, konuya ilişkin son zamanlarda yazılan makalelerin Sovyet sonrası siyasi süreçlerin ve olayların analizi bağlamında İbn Haldun'un fikirlerine dayandığı gözlemlenmektedir. Bu yazılarda ülkenin toplumsal politik yaşamına dair önemli eleştirilerde bulunulurken, bu eleştirilerin İbn Haldun kuramlarına dayandırılması dikkat çekmektedir.

M.T. Yakupov "İbn Haldun ve D. Overton'un Yaklaşımları Bağlamında Ukrayna'daki Trajik Olayların Felsefi Boyutu" adlı makalesinde, İbn Haldun öğretisine dayanarak, Ukrayna'daki turuncu devrimleri felsefi olarak analiz etme girişiminde bulunmuştur (Yakupov, 2015, s. 48-53).

Son dönemlerde, bu çerçevede İbn Haldun'un düşünce sistemi üzerinde yapılan çalışmalar arasında Novosibirsk Devlet Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi Nikolay Rozov'un eserleri dikkat çekmektedir. Rozov, farklı toplum kesimlerinin ve özellikle aydınların duygusal enerjilerinin kaybolma nedenlerini İbn Haldun, Durkheim ve Kollinz'in kuramlarından yola çıkarak açıklamaya çalışmaktadır. Rozov İbn Haldun'un yaratıcı yaşamı süresince üzerinde çalıştığı konuları belirlemekte ve bunlar arasında özellikle devletin dinamik bir açıklaması açısından farklı varolma aşamalarını vurgulamaktadır (Rozov, 2016 , s.16).

Rozov, *Mukaddime*'de üzerinde durulan "asabiyye"nin bozulmasının nedenlerini ele alarak Rus toplumunun ve devletin modern biçimleri ile bir karşılaştırmasını yapmaktadır. Buna göre o, iktidarı elinde bulunduran bir grubun zamanla zafer sarhoşluğu içinde yönetme hakkını tekel- leştirmeye çalıştığı ve yakın geçmişte eşit durumda olduğu diğer grup üyelerine karşı adaletsiz bir mücadele yürüttüğünü belirtmektedir. "Yardakçıların hırsı düşürülmeye çalışılmakta, güç sis- temi hiyerarşik hale getirilmektedir. Temel toplumsal bağı oluşturan asabiyye'nin yerine fedakar- lık ve dayanışmadan yoksun bir tür "hanedanlık" sistemi geçmektedir." Rozov'a göre, asabiyye- tin bozulmasının bir diğer nedeni de, yöneticilerin zenginlik düşkünü olmalarıdır. (Rozov 2011)

N.Rozov'un çalışmasında hukuk çerçevesinde İbn Haldun'a baş vurması ve bu konuda bilgi- nin görüşlerini Rus toplumu açısından gündeme getirmesi oldukça önemli ve ilgi çekicidir. Öye görünüyor ki, yazar Rusya'da hukuk-söylemlerin yapısının belirlenmesinde, İbn Haldun'un söy- lemlerini bir tarihsel üst-söylem tarzı olarak görmemiş, bir çok alanda karşılıklı bağlantıları da göstermek çabası içine girmiştir. Bu anlamda, hukuk açısından İbn Haldun'un araştırma konusu yapılması, özellikle de sosyal ve politik adalet anlayışının bariz biçimde belirtilmesi İbn Hal- dun'un eserinin günümüz açısından ne denli ufuk açıcı ve ilham verici olduğunu göstermektedir.

4. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde İbn Haldun Çalışmaları

1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerinde geleneğe dönüş bağlamında İslam düşünürlerine ilginin arttığı gözlenmektedir. Bu bağlamda gö- rüşlerine başvuru isimleri arasında İbn Haldun'un çalışmaları da bulunmaktadır.

Özellikle Azerbaycan'da İbn Haldun üzerine yapılan çalışmaların daha fazla olduğu görül- mektedir. Bunun nedenleri arasında, Azerbaycanlı araştırmacıların Rus kaynaklarının yanı sıra Türk kaynaklarından da yararlanma imkanlarının olması sayılabilir.

Azerbaycan'da İbn Haldun üzerine yapılan ilk özgün çalışmalardan biri Azer Mehdioglu'nun *İbn Haldun ve Onun Felsefesi* başlıklı kitabıdır. 2006 yılında yayımlanmış bu çalışmada İbn Haldun'un görüşleri ana hatlarıyla ele alınmaktadır (Mehdioglu, 2006). Dolayısıyla bu çalışma çok önemli bir boşluğu doldurur niteliktedir.

Azerbaycan Felsefe Birliği başkanı Selahaddin Halilov "İbn Haldun – Materyalist, K.Marx İdealist Görünümünde" başlıklı makalesinde İbn Haldun'un görüşlerini Marx'la karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. (Xəlilov, 2009.) İbn Haldun'un medeniyet tasavvuru üzerinde de duran Halilov, tarihi determinizm ve ekonomik faktörün toplumsal yaşamdaki diğer alanlar için ne denli önemli olduğunu Marx'tan bir kaç yüzyıl önce İbn Haldun tarafından ortaya konulduğunun altını çizmektedir. Aynı zamanda müellif, İbn Haldun'un, sanılandan daha fazla dine ve Kur'an'a istinad ettiğini vurgulamaktadır (Xəlilov, 2009, s. 21).

Azerbaycan'da İbn Haldun geleneğini ele alan bir başka akademisyen Hamlet İsaханlı'dır. İsaханlı tarih yazımının kökenlerini araştırdığı yazı dizisinin bir bölümünü ayırdığı "Geçmişin Felsefesi ve Tarihi Nasıl Yazılır -İbn Haldun ve Tarih Felsefesi" başlıklı makalesinde İbn Hal- dun'un hayatı hakkında bilgi verdikten sonra onun devlet, toplum ve siyasete ilişkin görüşlerini açıklamaktadır (İsaханlı, 2011).

Bakü Devlet Üniversitesi sosyoloji bölümünden Rüstemov, Cavadov ve Aliyeva'nın birlikte kaleme aldıkları "İbn Haldun'un Devlet Yönetimi Hakkındaki Düşünceleri" başlıklı makalede İbn Haldun'un devletin aşamaları ve ömrü hakkındaki görüşleri hakkında kısa bir malumat veril- mektedir. (Rüstemov , 2013).

İbn Haldun'un görüşlerini ele alarak açıklamaya çalışan bir başka Azerbaycanlı araştırmacı ve bu makalenin de yazarı Abulfaz Süleymanov'dur. Süleymanov "İbn Haldun'un Sosyoloji Gö-

rüşleri” başlıklı makalesinde İbni Haldun’un toplum çözümlemesini ve asabiye kavramını ele almakta ve buradan hareketle onun sosyoloji bilimindeki yerine değinmektedir. (Suleymanov, 2006, s.100-112) Süleymanov bir başka makalesinde İbn Haldun’un Asabiye kuramına dayanarak Türk Dünyasının sorunlarını ve bütüncül yapıda Türk kimliğinin inşa ediliş sürecini irdelemektedir (Suleymanov, 2011, s. 57-67).

Azerbaycan’ının yanısıra Tacikistan Cumhuriyeti’ndeki araştırmacılar da,İbn Haldun’un görüşlerine ilgi duymuşlardır. Bu bağlamda Hobiljon Zikirov’un Rusça kaleme aldığı “İbn Haldun’un Sosyo-Politik Felsefesi” (Zikirov 2009) başlıklı doktora çalışması (Zolohutin 2009, 160) önem arz etmektedir. Zikirov, kendi çalışmasının tanıtarak İbn Haldun ve diğer İslam-Doğu düşünürlerinin fikir dünyasına başvurma bağımsızlığını yeni kazanmış Tacikistan gibi ülkelerde hoşgörünün oluşması ve özgür, insancıl yaklaşımın benimsenmesinde önemli bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır (Zolohutin, 2009, s.6). Aynı zamanda müellif İbn Haldun’un görüşlerinin Tacikistan’da siyasal iktidarın, yeni devlet yapılanmasının, milli kimliğin inşa sürecinin ve dini değerlerin oluşumundaki önemine de değinmektedir.

İbn Haldun düşüncelerini ele alan bir başka Tacik araştırmacı Abdulhonov “İbn Haldun’un Eserlerinde İnsan Felsefesi” başlıklı makalesinde onun düşünce sisteminde insana dair yaklaşımları irdelemektedir. (Abdulhonov, 2005, s. 53-55.)

Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’da ise İbn Haldun’a ilişkin çalışmalar daha ziyade siyaset bilimi kitaplarındaki İbn Haldun’un devlet yönetimine dair görüşlerini konu alan bölümler ve ansiklopedi maddeleriyle sınırlı kalmıştır.

Öte yandan Rusya Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Türk toplulukları arasında İbn Haldun konusunu ele alan çalışmalar arasında Kazan Federal Üniversitesi’nden akademisyen Aydar Habutdinov’un araştırmaları dikkat çekicidir. Müellif “İbn Haldun ve Huseyin Faizhanov: Tarih Biliminin Metodolojisi ve Çağdaşlığın Tahlili” başlıklı makalesinde Kazan ve Kasım Hanlığı tarihi üzerine araştırma yapan Hüseyin Faizhanov’un tarih metodolojisi üzerinde İbn Haldun’un etkilerinden bahsetmektedir. (Habutdinov 2011 a) Habutdinov, özellikle Faizhanov’un *Risale* adlı çalışmasında Kazan Hanlığı’nın ömrüne ilişkin yaptığı tespitinin İbn Haldun’un bir ülkeye 120 yıllık ömür biçmesi tespitiyle örtüştüğünü vurgulamaktadır. Habutdinov “İbn Haldun’un Asabiye Kuramı Bağlamında Orenburg Bölgesi “Medrese-i Muhammediye” Meclisinin Liderlik Olgusu: Kuramsal Deneme” başlıklı bir diğer makalesinde Orenburg bölgesi “Medrese-i Muhammediye” Meclisi tarafından yönetilen İdil-Ural Bölgesi Müslümanları arasında seçkin grupların oluşma ve grup içi dayanışma sürecini İbn Haldun’un asabiye kavramı üzerinden değerlendirmektedir. Müellif 1917 Ekim Devrimi sonucunda özel mülkiyetin ortadan kalkmasıyla müslüman ahali arasında asabiye ruhunun çözüldüğünü dile getirmektedir. (Habutdinov 2011 b)

5. Sonuç

Çok yönlü ve özgün bir düşünür olma özelliğiyle ün kazanan İbn Haldun’un eserleri dünyanın farklı bölgelerinde olduğu gibi Avrasya coğrafyasında da yoğun ilgi görmüştür.

SSCB döneminde Batsiyeva, Barthold, Kirabayev, İgnatenko ve Smirnov gibi bilim adamları tarafından İbn Haldun’un düşünceleri felsefe, tarih ve sosyoloji bilimi boyutlarıyla ele alınmış, onun devlet ve topluma ilişkin görüşleri irdelemiştir. İbn Haldun’un düşünce sistemini inceleyen tüm araştırmacılar, düşünürün sosyal ve siyasi düşünce tarihine büyük katkı sağladığını kabul etmişlerdir. Ne var ki, tüm bunlara rağmen, bu dönemde yapılan çalışmaların önemli bir kısmının dönemin ideolojik kalıpları içinde, materyalist bakış açısıyla ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda Sovyetler’in İbn Haldun’a önem vermesi, daha ziyade sosyalist bir tarih anlayışı oluşturma

arzusundan ve toplumların sosyal kimliklerini ön plana çıkartan fikirleri temel kabul etmelerinden ileri gelmekteydi. Bu anlamda İbn Haldun hakkındaki çalışmaların salt bilimsel bir gayeden kaynaklandığını söylemek pek de mümkün değildir. Yine de, özellikle SSCB'nin ilk kuruluş dönemindeki İbn Haldun'a yaklaşımlarda bilimsel kaygıların öncelik teşkil ettiğini altını çizmek gerekir. Örneğin Barthold gibi alanlarında otorite olarak kabul edilen bilim adamları daha rasyonal yaklaşımlarla İbn Haldun'un çalışmalarına müracaat etmiştir. Tüm bunlara rağmen, Sovyet döneminde çok sayıda Müslüman bilginin eserleri Rus diline kazandırıldığı halde, İbn Haldun'un eserlerinin, özellikle de onun *Mukaddime*'sinin tercüme edilmemiş olması önemli bir eksik olarak görülmüştür.

SSCB dönemi sonrasında da İbn Haldun'un ilim geleneğine olan yoğun ilgi devam etmiş, hem Rusya hem de bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri'nde konuya ilişkin çok sayıda eserler verilmiş; ayrıca düşünürün görüşlerinin birçok yönüyle ele alındığı doktora tezleri yapılmıştır. Özellikle İbn Haldun'un "asabiyet" kuramı bu ülkelerin bağımsızlığı bağlamında ortaya çıkan yeni durumları açıklamak üzere sıkça başvurdukları bir görüş haline gelmiştir.

Genel itibariyle bu dönemde İbn Haldun üzerine yapılmış bir çok çalışmada, düşünürün devlet, ekonomi, toplum, eğitimle ilgili önemli görüşleri ele alınmıştır. Bununla birlikte, *Mukaddime*'nin bütün bölümlerinin üzerinde durulmadığı görülmektedir. Genellikle araştırmacılar, İbn Haldun konseptinin bütünsel bir resmini vermeye çalışırken, *Mukaddime*'nin sadece belirli bir yönünü vurgulamaktadırlar. Ayrıca, birçok araştırmacının İbn Haldun'un fikirlerini sonraki yüzyıllardaki Avrupalı filozofların, sosyologların, siyasal iktisatçıların ve kültür bilimcilerin fikirleri ile karşılaştırma eğiliminde olduğu da gözlenmektedir.

İbn Haldun'a Marksist bakış açısıyla yaklaşan çalışmalar, onun en fazla iktisat ve tarih ile ilgili görüşlerini ele almıştır. İbn Haldun'un iktisat ile ilgili görüşleri üzerinde duran araştırmalar, onun düşüncesinde iktisadın toplumsal değişim/dönüşümün temel dinamiği olduğunu iddia etmektedir. Öte yandan, *Mukaddime*'nin Rusçaya henüz tam olarak çevrilmediği dikkate alınacak olursa, İbn Haldun'la ilgili Rus literatüründe söz konusu olan çalışmaların bir bakıma yetersiz kaldığı söylenebilir. Bunun başlıca nedeni İbn Haldun terminolojisinin zorluğu ve bu dillere tercüme edilmesinde yaşanan ciddi sıkıntılardır. Bu zorluk İbn Haldun'un yapıtlarına yaklaşımda da kendisini göstermektedir. Bundan dolayı İbn Haldun'la ilgili değerlendirmeler dar kapsamda kalmakta, birçok açıdan yazarların birbirlerini tekrarladığı görüşler çerçevesinin dışına çıkamamaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, İbn Haldun'un umran ilmi olarak adlandırdığı bu özgün tarihsel ve sosyolojik düşünsel açılımı güncel ideolojilere eklemlemeye çalışmadan değerlendirmek önemlidir. Bu bağlamda İbn Haldun'un bu tarihsel sosyolojik kuramsal açılımını anakronizme teslim olmadan tarihselleştiren bir bakış açısı geliştirmek gerekmektedir. Diğer taraftan İbn Haldun'un ileri sürdüğü bu kuramın yaşamsallığını sürdürmesi için anlaşılması ölçüsünde aşılması da bir ihtiyaçtır. Avrasya coğrafyasında İbn Haldun'un bu kuramı üzerine Barthold gibi az sayıda entelektüelin ortaya koyduğu kapsamlı değerlendirmeler bu konuda anlamlı bir çıkış noktası olabilir. Bu saikle İbn Haldun'un düşüncesi üzerine geçmişte dile getirilen önemli düşünceleri takip etmek, İbn Haldun'un metinleri üzerine yapılacak kapsamlı bir çeviri faaliyetini teşvik etmek ve İbn Haldun'un ortaya attığı görüşleri anlayarak aşacak özgün bir düşünsel konum oluşturmak bu coğrafyada olumlu bir kuramsal, toplumsal ve toplumlar arası içerik sağlayabilir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynaklar

- Abdulrazzak, M. (1965). *Filosofskiye i soçiologicalskiye vozzreniya İbni Halduna*. (Doktora Tezi) Moskova Devlet Üniversitesi.
- Abdulhonov F. M. (2005). Muammoi inson dar falsafasi İbni Haldun. *Payomi Donışgoxi omuzgori*, 2.
- Agadjanov S.G. (1991). *Gosudarstvo Seldjukidov i Srednyaya Aziya v XI-XII vv*. Moskova: Nauka.
- Alekseyev I. L. (2008). Vozvraşayas k İbni Haldunu (vmesto predisloviya). *Pax islamica*
- “Al-Mukaddima”, (2004). Kazaxstanskaya naçionalnaya ençiklopediya, Almatı: Tom I.
- Arabi B. (1990). İbn Xaldun – osnovoplojnik arabskoy soçologii, *Soçiologicalicheskiye isledovaniya, tom, 11*, 107-109.
- Barthold, V. (1992). *İslam i kultura musulmanstva*, Moskova: MQTU.
- Barthold, V. (1963). Obşıye raboti po istorii sredney azii raboti po istorii kavkaza i vostochnoy yevropı. Moskova: İzdatelstvo Vostochnoy Literaturı.
- Batsıyeva, S. (1965). *İstorika sosiologičeskiy traktat İbni Halduna “Mukkaddima”*. Moskova.
- Batsıyeva, S. (1979). İbn Haldun’un toplumsal ortami ve İktisadi Fikirleri, *Yeni Ülke*, 8.
- Belyayev, E. (1940). İstoriko- soçiologicalheskaya. teoriya İbn Halduna, *İstorič Marksist, 4-5*
- Buniyatov Z. (1986). *Gosudarstvo Horezmşahov-Anuşteginidov (1097-1231)*. Moskova.
- Bolşaya Sovetskaya Ençiklopediya (1969), v 30 t. Ed: Prohorov, A. 3b. Moskva. Sovetskaya Ençiklopediya 1969-1978.
- Filosofskiy Ençiklopedičeskiy Slovar. (1983). Moskova, Sovetskaya Ensiklopediya. Gl. redakçiya: L. F. İliçyov, P. N. Fedoseev, S. M. Kovalyov, V. G. Panov.
- Fomina, D. (2003). *Vlast i gosudarstvo v filosofiyi İbn Halduna*. (Doktora Tezi). Rossiyskiy Universitet Drujbi Narodov, Moskova.
- Guseynov R. (1969). *Seldjuki i zakavkazye*, (Doçentlik Tezi), Baku.
- Habudtinov, A. (2011a). İbn Haldun i Husayin Fazihanov: Metodologiya istoričeskiy nauki i analiz sovremennosti. *Fazihanovskiy Çteniya*. 8.
- Habudtinov, A. (2011b). Liderstvo u Musulman okruga orenburgskogo magometanskogo duhovnogı sobraniya v svete teorii İbn Halduna ob asabiyyi: Opıt postroyeniye gipotezi. *Jurnal Pax İslamix* 2(7)
- Halak, M. (1991). *Pedagogičeskiye idei İbn Halduna*. (Doktora Tezi). Nİİ Teoriyi i Istoriyi Pedagogiki, Moskova.
- Haldun, İ. (1969). (Per. Batsıyeva) İzbranniye Proizvedeniya Mısliteley Stran Blijnego i Srednego Vostoka IX—XIV vv. *Vvedeniye (fragment)*. Moskova
- İgnatenko, A. (1980). *İbn-Haldun*. Moskova.
- İsaxanlı H. (2011). Keçmişin fəlsəfəsi və ya tarix necə yazılır? İbn Xəldun və tarix fəlsəfəsi. *Xəzər X əbər* 2 93, Erişim adresi: <http://hisaxanlı.org/wp-content/uploads/2012/06/293.pdf>
- İvanov, N. (1959). “*Kitab al-Ibar*” İbn Halduna kak istoçnik po istoriyi stran severnoy Afriki v XIV v. v kn. Moskova: Arabskiy Sbornik.
- Kanankina . E. (2012). Politiko ideologičeskiye tendençiyi v razvitiye instuta obrazovaniya. Erişim adresi: http://enotabene.ru/pp/article_447.html
- Kirabayev, N. (1987). *Soçialnaya filosofiya musulmanskovo vostoka*. Moskva: İzdatelstvo Universiteta Drujbi Narodov.
- Kiriçenko, O. (2009). İstoriyosofskaya konçepçiya İbn Xalduna. *Vestnik Maykopskogo Gosudarstvennogo Texnologičeskogo Universiteta*, 1, 15-17.
- Kuçinov, A. (2013). Vliyanie İbn Xalduna na razvitiye obşestvennoy misli, *Sessiya “Vostokovedenie, afrikanistika”*, Konferantsiya Lomonosov
- Levin İ. (1926). İbn-Haldun - Arabskiy Soçiology XIV v. *Noviy Vostok*. 12, 241-263.
- Lenin, V., Gorkiy, A. (1958). *Pisma, vospominaniya, dokumentı*. Moskova.
- Gumilev, L (2011). *Etnogenez i biosfera zemli*. Moskova.
- Musaelyan, L. (2000). Konçepçiya filosofii istorii İbn Xalduna. *Filosofiya i Obşesctvo* 3 (20).
- Nasırov, İ. (2016). “İbn-Haldunizm” v osmanskiy intellektualnoy tradisiyi (XVI-XX Vv.) *Filosofskiy Jurnal*. 9 (3), 106 -120.

- Okumuş, E. (2006). İbn Haldun'un osmanlı düşüncesine etkisi. *İslam Araştırmalar Dergisi*, 15, 141-185.
- Rozov, N. (2011). Emocionalnaya energiya istoriko sosiologičeskiy analiz. *Soçialogičeskiye İssledovaniya*, 2, 12-23.
- Rozov, N. (2006). Zakon İbn Halduna. K çemu mojet privesti rost korrupsiyi i silogovo prinujdeniya v rossii. *Politiçeskiy klass*, 16, 74-84
- Rüstomov, İ. Cavadova, H. Əliyeva Y. (2013). İbn Xəldun dövlət idarəçiliyi haqqında. *Bakı Universitetinin Xəbərləri. Sosial-Siyasi Elmlər Seriyası 4*.
- Saad, İ. (1992). Filososfsko-soçialogičeskoe Uçeniya İbn Halduna (Doktora Tezi) Sankt- Peterburg. un-t. St.-Petersburg.
- Smirnov, A. (2008). İbn Haldun i evo novaya nauka. İstoriko filososfskiy ejegodnik Moskva. Sovetskaya İstoričeskaya Ençiklopediya. V 16 tomah, M. *Sovetskaya Ensiklopediya*. 1973-1982.
- Stepanyanç, M. (2001). İbn Haldun. *Vostoçnaya Filosoifiya*, Moskva.
- Süleymanov, A. (2006) "İbni-Xaldunun sosyoloji görüşləri", *Fəlsəfə ve Sosial-Siyasi Elmlər Jurnalı*, 3 (4), 100-112.
- Süleymanov, A. (2011). Türk dünyası'nda bütüncül karakterde bir türk kimliğinin inşası açısından İbn Haldun'un önemi, *Özne Dergisi*, 15, 57-67
- Suleymanov, A. (2010). Challenges of sociology in Azerbaijan", facing an unequal world: Challenges for a global sociology. *ISA Conference of the Council of National Associations*, Conference Publications, 2, 118-126.
- Mehdioğlu, A. (2006). *İbn Xəldun və onun fəlsəfəsi*. M.Adilov (Ed), Bakı: Nurlan.
- Xəlilov, S. (2009). İbn Xəldun – materialist, K.Marks isə idealist simasında. *Fəlsəfə v e S osyal-Siyasi E lmlər Jurnalı*, 2, 10-23.
- Yakupov, M. (2015). Vvedeniye v filososfkiye izmereniye tragiçeskih sobitii na Ukraine s konceptualnıh poziciyi İbn Halduna i d overtone. *Vestnik Razvitiya nauki I obrazovaniye*, 1.
- Zeydan, M. (1982). *Soçialno-ekonomičeskiye Vozreniya İbni Halduna po "Al-Mukaddime* (Doktora Tezi), Moskova.
- Zikirov, H. (2009). *Soçialno -politiçeskaya filosoifiya İbni Halduna*. (Doktora Tezi), A. M. Bogoutdinova, Duşanbe.
- Zolohutin, V. (2009). *Filosoifiya İbni Halduna*. (Doktora Tezi), Moskova.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Ulusun Ölümü ve Arap Devriminin Geleceği

Vijay Prashad, *Ulusun Ölümü ve Arap Devriminin Geleceği*, Çeviri: Senem Erdoğan, İstanbul: Yordam Kitap, Birinci Basım, Nisan 2017, 239 sayfa, ISBN: 978-605-172-206-1

Tahsin YAMAK¹

¹Marmara Üniversitesi (Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü), İstanbul, Türkiye

ORCID: T.Y. 0000-0001-8831-7448

Corresponding author:

Tahsin YAMAK, Marmara Üniversitesi (Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü), İstanbul, Türkiye

E-mail: tahsinyamak@gmail.com

Received: 27.03.2019 **Accepted:** 07.04.2019

Citation: Yamak, T. (2019). Ulusun ölümü ve Arap devriminin geleceği [V. Prashad tarafından yayına hazırlanan *Ulusun ölümü ve Arap devriminin geleceği* başlıklı kitabın değerlendirilmesi]. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 293-297. <https://doi.org/10.26650/JECS586455>

2010 yılı Aralık ayında Tunus'ta seyyar satıcılık yapan Mohamed Bouazizi'nin, işi nedeniyle karşı karşıya kaldığı kötü muamele ve ayrımcılık üzerine kendisini yakması ile başlayan süreç, kutuplaşma, nefret ve ayrımcılığın yüksek olduğu, mezhep ayrışmalarının çatışma nedeni sayıldığı, iç karışıklar dolayısıyla tükenmiş toplumsal sınıfların ortaya çıktığı ve devlet toplum ilişkilerinin çoğu kez sağlıklı bir zeminde ilerlemediği Ortadoğu bölgesinde, 'ekmek', 'onur' ve 'özgürlük' talepleri ekseninde gelişen ve büyük kitlelerinin destek verdiği Arap Baharı/İsyancıları/Devrimleri olarak adlandırılan halk hareketlerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum, Tunus ve Mısır gibi ülkelerde yönetim değişikliğine, Libya'nın büyük ölçüde parçalanması, Suriye ve Yemen gibi ülkelere derin insanlık felaketlerine yol açan iç savaşlara, başta Bahreyn olmak üzere diğer Körfez monarşilerinde ise yönetimler tarafından kontrol altına alınan kısmi protestolara neden olmuştur.

Son derece dinamik bu süreç hakkında, çeşitli görüş ve düşünceler çerçevesinde şekillenen yazılar, kitaplar, makaleler kaleme alınmıştır/alınmaktadır. Çalışmalar incelendiğinde, bir takım çalışmaların Arap Baharı/İsyancıları/Devrimlerini sömürülen sınıf ile egemen sınıf arasındaki

mücadele -sınıf hareketleri- bağlamında bir incelemeye tabi tuttukları, bazı çalışmaların ise bunun tersine olacak şekilde bu toplumsal hareketlerin bir sınıf hareketi/mücadelesi olarak/şeklinde açıklanamayacağı, siyasal temsilden uzak kalmış ya da uzaklaştırılmış kesimlerin demokratik temsil talepleri olduğu yönünde fikirler geliştirdiği müşahade edilmektedir. Yine bazı araştırmacıların hadiseleri hegemonik güçlerin bir müdahalesi olarak değerlendirdikleri görülmekle, Pan-Arabizm ya da daha geniş bir açıdan İslamcılık ekseninde yorumlanan yeni bir Arap milliyetçiliği düşüncesi bağlamında çözümlenelerde buldukları izlenmektedir.

Bu çerçevede, Marksist görüşleri ile bilinen ve LetfWord'ün yayın yönetmenliğini de yapan, Hindistan, Türkiye ve ABD'de çeşitli gazete ve dergiler için özellikle uluslararası ilişkiler alanında yazılar hazırlayan ve daha önce Arap Baharı ile ilgili çeşitli çalışmalarda bulunan Hintli yazar/akademisyen/gazeteci Vijay Prashad'ın¹ sahadan bir bakış açısıyla kaleme alınan 'Ulusun Ölümü ve Arap Devriminin Geleceği' isimli özgün eseri incelemeye konu edilmek istenmiştir. Söz konusu eser, Türkçe Basıma Önsöz, Giriş, Arap Baharının Ölüm İlanı başlıklı 1'inci bölüm, Arap Devrimlerinin Durumu başlıklı 2'nci bölüm, İslam Devletinin Anatomisi başlıklı 3'üncü bölüm, Ülkelerin Yok Edilişi başlıklı 4'üncü bölüm, Türkiye ve Karşı Devrim Kampı başlıklı 5'inci bölüm ile Filistin ve Yemen başlıklı Epilog ile Teşekkür ve Notlar kısımlarından meydana gelmektedir.

Prashad Şubat 2017'de kaleme aldığı 'Türkçe Basıma Önsöz' başlıklı kısımda, küresel terörizm ve buna bağlı olarak Arap coğrafyasında meydana gelen mezhep savaşlarından bahsederken Yeni Dünya düzeninin ekonomik etkilerini ve buna bağlı olarak liberal/kapitalist sistemin temel eksiklerini ortaya koymakta ve eleştiriye konu etmektedir. Arap Baharı sonrası süreçte devrimlerin çaresizliğe savrulduğunu, ancak bölge halkları için ufakta olsa bir devrim ihtimali bulunduğunu hatta bölgenin buna ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, neo-liberalizm ve dini tabanlı siyasi projelerin günün sorunlarına çözüm üretme imkânı olmadığı, yeni bir bakış açısına ihtiyaç olduğunu ifade etmek suretiyle bu alandaki umudunu ortaya koymaktadır. (ss.11-18)

Eserin 'Giriş' kısmında Prashad, Arap coğrafyasının tamamını hâkimiyeti altına almaya çalışan IŞİD'in kuruluşu/gelişimi ile Suriye ve Irak'taki oluşumlarını Batı'nın politik desteği altında ve Türkiye ve Körfez ülkelerinin lojistik desteğine bağlamaktadır. Şii-Sünni çatışmasının kökenlerine dair anlatımını güncel mezhep savaşları ve güç ekseninde yorumlamakta, bu süreçte Irak, Libya Suriye ve Yemen'in yok edildiğini, toplumların parçalandığını ve kargaşanın coğrafyanın önemli bir bölümünü etkisi altına aldığını ifade etmekte ve bu hususun esasen Arap milliyetçiliği fikrinin ölmesine neden olduğunu iddia etmektedir. Yazar, hâlihazırda bu kötü tabloya rağmen Arap toplumlarının devrime dair sabırlı bekleyişlerini umutla sürdürdüklerini belirtmektedir. (ss. 19-24)

Çalışmanın 'Arap Baharının Ölüm İlanı' başlıklı 1'nci bölümünde Prashad; üç alt başlık altında, Arap milliyetçiliği fikrinin gelişimini küresel gelişmeler ekseninde izah etmekte, tüm bu dinamik fikirler ekseninde kısmen de olsa gerçekleşen devrimlere rağmen Arap Baharının neden akamete uğradığını, halkçı demokrasinin neden köklerini derinleştiremediğini tartışmakta ve bu bağlamda Mısır ve Tunus'taki gelişmeleri detaylı şekilde analize konu etmektedir. Esasen her halkın kazanmak için ayaklanacağını ancak toplumsal yapının ve ekonomik düzenin bu hareketlerin nihayete ermesinde önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, farklı sosyo-eko-

1 Vijay Prashad'ın yayımlanmış 19 kitabı (Editör ve/veya Yazar) ve bilimsel dergilerde ve kitaplarda yayımlanmış çok sayıda makale ve kitap bölümleri bulunmakta olup, detaylı özgeçmiş bilgileri için bkz. <http://internet2.trincoll.edu/FacProfiles/CVs/1000767.pdf> (Erişim Tarihi: 16 Mart 2019)

nomik yapıları nedeniyle Tunus ve Mısır'da farklı gelişmelerin yaşandığını ifade etmektedir. Sürecin bölgeyi kısmen de olsa oligarşik oluşumlardan kurtarmışsa da demokrasinin tesisine imkân sağlayacak yapının oluşmasına imkân sağlayamadığını ifade etmektedir. Yazar, Arap Baharının ekseninde halkların yeşeren umudunun kırılması noktasında küresel hegemonik güçleri ve uzantılarını sorumlu tutmakta, dış müdahalelerin büyük umutların büyük hayal kırıklıklarına dönüşmesine neden olduğunu belirtmektedir. (ss.25-42)

Eserin 'Arap Devrimlerinin Durumu' başlıklı 2'nci bölümünde Prashad; Arap Baharının, bölge üzerindeki belirleyici etkisinden bahsetmekte, Arap Baharı'nın tek kutuplu dünyada, çoğunlukla ABD taşeronu baskıcı rejimlerde yaşayanlara karşı 11 Eylül sonrası girilen emperyalist saldırıların ve bu ekseninde gelişen suçların nefretine ve kör fanatizmine verilen en güçlü cevap, olduğu yönündeki Avrupa Konseyi Başkanı Herman Van Rompuy'un sözlerini paylaşmaktadır (s.43). Yazar Arap Baharı'nın gelişiminde, baskıcı yönetimlere karşı gelişen muhalefeti analiz ederken, bölgede etkin güç gruplarından birisi olarak İhvan'a ayrı bir parantez açmakta, bu ekseninde siyasal İslam'ın ülkedeki konumu ve iktidar ile ilişkilerini değerlendirmelerine konu etmektedir. Diğer yandan, isyanların gelişiminde etkili ikinci güç olarak 'kentli gençleri' ön plana çıkarmakta ve bu grupların 'temiz devlet' talebinin isyanların anlaşılmasında son derece önemli olduğunu ifade etmektedir. Arap ülkelerinde at koşutran emperyalizme karşı (s.47) gençliğin mücadelesinin, işsizlik gibi ekonomik nedenlerinin yanı sıra yolsuzluk gibi devlet yönetimine dair tenkitlerinin de önemli bir role sahip olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra, Prashad, Arap uyanışının 'kitlese tabanı' olarak işçi sınıfı ve yoksul halkı görmekte, örneğin Mısır'da işçi hareketleri ve protestolarının Arap isyanlarının dinamiği olarak ifade etmektedir. Prashad, Arap Baharındaki tıkanmayı küresel güçlerin bölgeye dair tedirginliğine ve kendilerine yönelen tehditlere bağlamaktadır. Bu bağlamda, kontrollü bir ele alış ile yönetimlerin kendi desteklediği şekilde kurgulanmasına Yeni Dünya düzeni ile uyumlu olacak şekilde sebep olduklarını ileri sürmektedir (s. 55-61) Ancak bunun halk nezdinde büyük bir hayal kırıklığı olduğunu ifade etmektedir. Özellikle Yemen savaşının bölgeyi istikrarsızlaştırdığını belirten yazar, bölgede devrimleri dinamize edebilecek yeni bir gücün hâlihazırda olmadığını ancak tüm bu güçsüzlüğe rağmen tıkanmaların aşılması yönünde bir umudun her daim ayakta olduğunu ifade etmektedir. (ss.43-69)

Çalışmanın 'İslam Devletinin Anatomisi' başlıklı 3'ncü bölümünde esas olarak İŞİD tehlikesinin dünyanın gündemine oturması anlatılmakta ve İŞİD'in bölgesel istikrar için bir tehdit olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda Prashad, İŞİD'in ilhamını vahiyden ve İslam tarihindeki hizipleşmelerden aldığını; kâfirlere, Müslüman olmayanlara duyulan nefrete dayandığını belirtmektedir. İŞİD'i yaratan koşulların ve ilerlemesine neden olan durumların analize konu edildiği bölümde, bölgenin geneline hâkim olan genç işsizliği, yoksulluk ve yolsuzluk olgularının önemi vurgu yapılmakta ve bu durumun nedeni ABD'nin Irak işgaline, Körfez Arapları ile İran arasındaki güç mücadelesine/vekâlet savaşlarına ve halkları dışlayan dar ve baskıcı rejimlerin varlığına bağlanmaktadır. Buna karşılık, İŞİD'e karşı ülkelerin/grupların dönem içerisinde verdiği mücadelede yaşanan eksen kaymalarını ise kafa karıştırıcı bir durum olarak nitelemekle, güç politikalarının karmaşık doğasına atfetmektedir. Diğer yandan, bölgede sömürgecilğe ve emperyalizme karşı bir konum alan 'Arap Milliyetçiliği' fikrinin tarihsel gelişiminden/dönüşümünden bahsedildiği ve 1979 İran Devrimi sonrası İran ve Suudi Arabistan üzerinde belirginleşen tarihsel sekteryan hizipleşmenin ve siyasi karışıklıkların nedenlerini tartışıldığı bölümde, esas nedeninin Sünni-Şii çatışması gibi teolojik bir kategoriye indirgenemeyeceği, iki ülke özelinde kristalize olan soğuk savaşın nedeninin Batı ve İsrail tarafından kışkırtılan, siyasi meşruiyet ve bölgesel hâkimiyet niyetlerinin neden olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, mezhepsel ayrılıkların

ortasında kalan ve küresel/bölgesel güçlerin çelişkiler altında ezilen bölge halklarının kendilerini birleştirebilecek bir bağ olarak Arap Milliyetçiliği fikrinin yeniden dirilmesine dair umutlarını ise halen sürdürdükleri belirtilmektedir. (ss.70-150)

Eserin ‘Ülkelerin Yok Edilişi’ başlıklı 4’ncü bölüm, “*Bir devleti kurmak için yüz yıl gerekir. Yıkmak içinse bir öğleden sonra yeter*” şeklindeki bir ifade ile başlamaktadır. Arap isyanları sürecinde, Irak, Libya ve Suriye’nin yok edilmesinin anlatıldığı ve IŞİD’in bölgeye girmesinin nedenlerinin analiz edildiği bölümde, 11 Eylül sonrası teröre karşı girişilen küresel savaşın, teröristleri yok etmediği bizatihi onları imal ettiği, bu bağlamda konvansiyonel ordulardan ziyade devlet otoritesinin yok edildiği yerlerde ortaya çıkan ve boşluğu dolduran devlet dışı aktörler arası savaş konseptinin bölgede yaygınlaştığı vurgulanmaktadır. Irak’ta yaşananlar ve rejim değişikliği sonrasında ortaya çıkan sorunlardan herhangi bir ders alınmadığının ifade edildiği bölümde, Libya’nın da (daha sonrasında da Suriye’nin) benzer bir müdahaleye konu olduğu, herkesin dâhil olduğu kuralsız savaşlar sonrası ülkelerin yok edildiği, halkların büyük acılar çektiği ve Arap milliyetçiliği fikrine hiçbir müsamaha gösterilmediği vurgulanmakta, bunun sorumlusunun ise bu ülkelerde rejimlerin değişmesini salık veren *küstah ve yalan yanlış Batı kaynaklı liberal bir teori* olduğu ifade edilmektedir. (ss. 151-179)

Çalışmanın “Türkiye ve Karşı Devrim Kampı” başlıklı 5’nci bölümde Prashad, Türkiye ile ilişkisini muamma olarak tanımladığı IŞİD’in ülke sınırlarında gittikçe güçlendiğini ancak Türkiye’nin bununla mücadele etmek yerine ona karşı koyabildiğini kanıtlamış tek güce (PKK/PYD) yöneldiğini iddia ederek otoriter popülist olarak tanımladığı (s.182) Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde, Arap Baharı sürecinde ülkede/bölgede yaşanan hususlardan çeşitli detaylar vermek suretiyle analize konu etmektedir. Bu bağlamda, karşı devrim kampının başını çektiğini ifade ettiği Türkiye’nin, Suriye içindeki vekil orduları vasıtasıyla bölgeye müdahale etme ve vesayeti altına alma çabası içerisinde bulunduğunu hatta Rus uçağının düşürülmesini Batı bloğunu (NATO) Suriye çatışmasının içine çekmek olduğunu ancak bunu başaramadığını iddia etmektedir. Bununla birlikte, yine çeşitli vasıtalarla diğer Arap Baharı ülkelerinde yaşanan gelişmelere de müdahale çabasının bulunduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra yazar bölümde çoğunlukla, klasik sol siyasi bir parti olarak tanımladığı ve Yunanistan’ın Syriza’sına benzettiği Halkların Demokratik Partisi perspektifinden olacak şekilde Türk iç siyasetine yönelik değerlendirmelerde/açıklamalarda bulunmakta, bu bağlamda hükümetin Kürt vatandaşlarını hedef aldığını ve ülkenin siyasal ve toplumsal anlamda tehlikeye açık konumda bulunduğunu iddia etmektedir. (ss. 180-202)

Çalışmanın ‘Epilog’ kısmında, münhasıran Arap Baharı ile ilişkili olmamakla birlikte bu atmosferde de bölgenin hiç önemini kaybetmeyen Filistin meselesi ve belki de Arap Baharının en olumsuz etkilerini üstünde barındıran, vekâlet savaşlarının merkezindeki Yemen’in durumu ele alınmaktadır. Filistin meselesinin çözümüne veri şartlar altında zorluğuna, Yemen’deki mezhepsel savaşın IŞİD ve diğer milis grupları güçlendirici etkisine vurgu yapılmaktadır. (ss.203-210)

Özetlemek gerekirse Prashad, daha önce kaleme aldığı ‘Arap Baharı, Libya Kışı’ isimli eserinde² olduğu gibi bu çalışmasında da, Arap isyanlarının tarihsel arka planında, zengin kaynaklarına rağmen bu ülkelerde uygulanmakta olan neo liberal ve aşırı güvenlikçi devlet politikalarının bir sonucu olacak şekilde ortaya çıkan diktatörlük, yolsuzluk, yoksulluk ve işsizlik gibi hususlara vurgu yapmakta; esasen bu ülkelerde eğitilmiş genç işsizliğin yüksek olmasının siyasi

2 Detaylı bilgi için bkz. Vijay Prashad, *Arap Baharı, Libya Kışı*, Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, Yordam Kitap, 2012.

İktidara olan güvenin sarsılmasında temel rol oynadığını ve bunun da isyanların başlangıcı ve gelişmesinde son derece önemli hususlar olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte yazar, Arap devrimlerinin Batı ve müttefiklerince bozguna uğratarak, emekçilerin elinden alındığını ve kanlı bir mezhepsel çatışmaya tevیل edildiğini ifade etmekte ancak devrime dair umutların sınırlı olmakla beraber halen devam ettiğini iddia etmektedir.

Arap Baharına ilgi duyan çeşitli kesimlere yönelik olarak sahadan bir bakış açısını yansıtmak üzere uzun yıllar bölgede bulunmuş bir bilim adamı tarafından kaleme alınan ancak akademik bir inceleme olmadığı rehber bir kitap olduğu (s. 23) ifade edilen bu eserin yoğun bilgi ve yer yer tekrara düşen karmaşık analizler içeren üslubu, çeviri olmasının verdiği dezavantajla birlikte hedef kitle için okumayı zorlaştıran bir hal almaktadır. Bununla birlikte, bölümlerin homojen tasnif edilmemesi yanında kronolojik ve analitik bir metot takip edilmeyerek oluşturulması da söz konusu hususu pekiştiren nedenlerdir. Diğer yandan, Arap Baharı süreci ve ülkeleri ilgili önemli/detaylı bilgilere yer verilen çalışmada kullanılan kaynakların niteliği ve içerikle olan ilişkisinin de çoğu kez eksik ve gereken objektiflikten uzak kaldığı görülmektedir.

Ayrıca Prashad'ın, yüksek işsizlik ve neo liberal politikaların başarısızlığı gibi Marksist ilkelere göstericilerin taleplerinde yer almasından hareketle Arap Baharı sürecini, ülkelerin kendi özel şartlarını ve içsel dinamiklerini çoğunlukla bir tarafa bırakmak suretiyle münhasıran Marksist terminoloji ekseninde açıklama ve halk isyanlarını sosyalist hareketlenmeler/devrimler olarak ifade etmesi hususu da bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra, Türkiye'nin iç ve dış politikasına ilişkin değerlendirmelerin yer aldığı 5'inci bölümde sıklıkla rastlanıldığı üzere, kanıtlanmamış ifadelerin/hadiselerin (Örn: *...Türkiye büyük bir iç savaşın içine sürüklenmiş durumda... s.181; ...Türkiye'nin IŞİD'e sınırlarını kapatmadığı muhakkak... s.194; ...Hükümetin güneydoğuda Kürtlere karşı savaşı devam ediyor... s.195; ...Kürt bölgesine karşı korkunç bir şiddet dalgası başlattı... s.201*) kesin gerçeklermiş gibi sunulduğu, bu iddiaların herhangi bir şüpheye yer vermeyecek şekilde kanıtlayıcı/destekleyici belgelere dayandırılmadığı, böylelikle etik sorunlar ihtiva eden bir analizin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tüm bu eleştiriler ile ihtiva ettiği teknik ve etik sorunlara/problemlere rağmen, Arap Baharı sonrasında bölgede gelişen ve çoğu kez önemli/etkili sonuçlar alınmasına da sebebiyet veren tüm bu hadiseleri anlamak/anlamlandırmak ekseninde çalışmalarını sürdürenler/ilgi duyanlar için farklı bakış açısı elde edilebilmesini sağlayabilecek bir eser olarak değerlendirilebilir.

TANIM

Journal of Economy Culture and Society, açık erişimli, hakemli, yılda iki kere Haziran ve Aralık aylarında yayınlanan bilimsel bir dergidir. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne bağlı Sosyoloji ve Metodoloji Araştırmaları Merkezi'nin yayınıdır. Dergi 1960 yılından beri yayınlanmaktadır. 2018 Sayı 57 itibarıyla eski ismi olan Sosyoloji Konferansları yerine Journal of Economy Culture and Society adıyla yayın hayatını sürdürmektedir. Dergiye yayınlanması için gönderilen bilimsel makaleler Türkçe ya da İngilizce olmalıdır.

AMAÇ KAPSAM

Journal of Economy Culture and Society, sosyoloji alanına katkı sağlayan yüksek kalitede akademik çalışmaları yayınlamayı amaçlar. Journal of Economy Culture and Society esas olarak sosyoloji alanına dair konuların incelendiği, araştırıldığı bir platform sağlarken, aynı zamanda ekonomi sosyolojisi, tarih, sosyal politika, uluslararası ilişkiler, finansal çalışmalar gibi çeşitli sosyal bilim alanlarından da yazılara açıktır. Derginin hedef kitesini akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşlar oluşturur.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez. Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez. Yayınlanan yazı ve resimlerin tüm hakları Dergiye aittir.

Açık Erişim İlkesi

Journal of Economy Culture and Society, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Journal of Economy Culture and Society makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Makale Değerlendirme Kabul Şartı

Derginin Yazarlara Bilgi metninde açıklanan ilke ve kurallara uymayan ve Yazıların Hazırlanması başlığı

altında belirtilen şartları taşımayan makaleler değerlendirmeye alınmaz ve gerekli düzenlemelerin tamamlanması için makale yazara iade edilir.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlamanın mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

YAYIN ETİĞİ VE İLKELER

Journal of Economy, Culture and Society, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Dergi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
-

- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yönten” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığına ve çalışmanın yapıldığı kurumdaki etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirilmediği konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telif hakkı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını [Telif Hakkı Devir Formunda](#) imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyuşmaktan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırma ile ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileri ile çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dnt sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mlk olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu aııkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu yeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına zen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Dil

Derginin yayın dili Türkçe ve Amerikan İngilizcesi'dir.

Yazıların Hazırlanması ve Gönderimi

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://jecs.istanbul.edu.tr> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, yazının yayınlanmak üzere gönderildiğini ifade eden, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili bilgileri içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) bir mektup; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı [Telif Hakkı Devir Formu](#) eklenerek gönderilmelidir.

1. alışmalar, A4 boyutundaki kağıdın bir yüzüne, st, alt, sağ ve sol taraftan 2,5 cm. boşluk bırakılarak, 12 punto Times New Roman harf karakterleriyle ve 1,5 satır aralık ölçüsü ile hazırlanmalıdır.
2. alışmalar 4500 - 8500 sözcük arasında olmalı ve sayfa numaraları sayfanın altında ve ortada yer almalıdır.
3. Yazar/yazarların adları çalışmanın başlığının hemen altında sağa bitişik Şekilde verilmelidir. Ayrıca yıldız dipnot Şeklinde (*) yazarın unvanı, kurumu ve e-posta adresi ve telefonu sayfanın en altında dipnotta belirtilmelidir.
4. Dergimize gönderilen Türkçe makalelerde Giriş bölümünden önce 180-200 sözcük arasında çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce z (abstract) ile Türkçe makalelerde 600-800 kelime içeren İngilizce genişletilmiş zet yer almalıdır. İngilizce makalelerde ise, yalnızca İngilizce z (abstract) yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden 3-5 İngilizce, 3-5 Türkçe anahtar kelime yer almalıdır.
5. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Başlık, Türkçe z ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık, İngilizce z ve anahtar kelimeler; İngilizce genişletilmiş zet, ana metin bölümleri, son notlar ve kaynaklar.
6. Çalışmanın başında yer alan GİRİŞ bölümünü "AMAÇ VE YÖNTEM", "BULGULAR", "TARTIŞMA VE SONUÇ", "SON NOTLAR" "KAYNAKLAR" ve "TABLOLAR VE ŞEKİLLER" gibi bölümler takip etmelidir.
7. Çalışmanın başında yer alan giriş bölümü "1. GİRİŞ" Şeklinde belirtilmelidir. Gönderilen çalışmalarda srnsalın betimlendiği ve çalışmanın öneminin belirtildiği tüm bölüm ve alt bölümler numaralandırılmalıdır. Bu düzenlemede, bölümler sırasıyla 1,2,3,4 Şeklinde numaralanırken, alt bölümler ve onların da altındaki ler için 1.1., 1.2., 2.1., 2.2., ve 1.1.1., 1.2.1, 1.2.2., 2.1.1., 2.1.2 gibi birden çok haneli Şekilde olmalıdır.
8. Metin içi alıntılama ve kaynak gösterme için APA (American Psychological Association) kaynak sitilinin 6. versiyonu kullanılmalıdır. APA 6 stili hakkında bilgi için; <http://jecs.istanbul.edu.tr/tr/content/yazarlarabilgi/kaynaklar> sayfasını ziyaret edebilir veya Yazarlara Bilgi'nin Kaynaklar başlığı altında ilgili açıklama ve örnekleri inceleyebilirsiniz.

9. Çalışmalarda tablo, grafik ve şekil gibi göstergeler ancak çalışmanın takip edilebilmesi açısından gereklilik arz ettiği durumlarda, numaralandırılarak, tanımlayıcı bir başlık ile birlikte verilmelidir. Tablolara ait başlık üstte, Şekiller'e ait başlık altta yer almalıdır. Demografik özellikler gibi metin içinde verilebilecek veriler, ayrıca tablolar ile ifade edilmemelidir.
10. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).
11. Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir.
12. Yayın kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan, metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.
13. Yayınlanmasına karar verilen çalışmaların, yazar/yazarlarının her birine dergi gönderilir.
14. Dergiye gönderilen çalışmalar yayınlansın veya yayınlanmasın geri gönderilmez.

KAYNAKLAR

Derleme yazıları okuyucular için bir konudaki kaynaklara ulaşmayı kolaylaştıran bir araç olsa da, her zaman orijinal çalışmayı doğru olarak yansıtmaz. Bu yüzden mümkün olduğunca yazarlar orijinal çalışmalarını kaynak göstermelidir. Öte yandan, bir konuda çok fazla sayıda orijinal çalışmanın kaynak gösterilmesi yer israfına neden olabilir. Birkaç anahtar orijinal çalışmanın kaynak gösterilmesi genelde uzun listelerle aynı işi görür. Ayrıca günümüzde kaynaklar elektronik versiyonlara eklenebilmekte ve okuyucular elektronik literatür taramalarıyla yayınlara kolaylıkla ulaşabilmektedir.

Kabul edilmiş ancak henüz sayıya dahil edilmemiş makaleler Early View olarak yayınlanır ve bu makalelere atıflar "advance online publication" şeklinde verilmelidir. Genel bir kaynaktan elde edilemeyecek temel bir konu olmadıkça "kişisel iletişimlere" atıfta bulunulmamalıdır. Eğer atıfta bulunulursa parantez içinde iletişim kurulan kişinin adı ve iletişimin tarihi belirtilmelidir. Bilimsel makaleler için yazarlar bu kaynaktan yazılı izin ve iletişimin doğruluğunu gösterir belge almalıdır. Kaynakların doğruluğundan yazar(lar) sorumludur. Tüm kaynaklar metinde belirtilmelidir. Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Referans Stili ve Formatı

Journal of Economy Culture and Society, metin içi alıntılama ve kaynak gösterme için APA (American Psychological Association) kaynak sitilinin 6. edisyonunu benimser. APA 6. Edisyonu hakkında bilgi için:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org/>

Metin İçinde Kaynak Gösterme

Kaynaklar metinde parantez içinde yazarların soyadı ve yayın tarihi yazılarak belirtilmelidir. Birden fazla kaynak gösterilecekse kaynaklar arasında (;) işareti kullanılmalıdır. Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Örnekler:

Birden fazla kaynak;

(Esin ve ark., 2002; Karasar 1995)

Tek yazarlı kaynak;

(Akyolcu, 2007)

İki yazarlı kaynak;

(Sayıner ve Demirci, 2007, s. 72)

Üç, dört ve beş yazarlı kaynak;

Metin içinde ilk kullanımda: (Ailen, Ciambune ve Welch, 2000, s. 12–13) Metin içinde tekrarlayan kullanımlarda: (Ailen ve ark., 2000)

Altı ve daha çok yazarlı kaynak;

(Çavdar ve ark., 2003)

Kaynaklar Bölümünde Kaynak Gösterme

Kullanılan tüm kaynaklar metnin sonunda ayrı bir bölüm halinde yazar soyadlarına göre alfabetik olarak numaralandırılmadan verilmelidir.

Kaynak yazımı ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Kitap

a) Türkçe Kitap

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8.bs). Ankara: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Türkçeye Çevrilmiş Kitap

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* (A. Kotil, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

c) Editörlü Kitap

Ören, T., Üney, T. ve Çölkesen, R. (Ed.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

d) Çok Yazarlı Türkçe Kitap

Tonta, Y., Bitirim, Y. ve Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme*. Ankara: Total Bilişim.

e) İngilizce Kitap

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi. M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi kitabı* içinde (s. 233–263). Bursa: Dora Basım Yayın.

h) Yayıncının ve Yazarın Kurum Olduğu Yayın

Türk Standartları Enstitüsü. (1974). *Adlandırma ilkeleri*. Ankara: Yazar.

Makale

a) Türkçe Makale

Mutlu, B. ve Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 15(60), 179–182.

b) İngilizce Makale

de Cillia, R., Reisingl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Yediden Fazla Yazarlı Makale

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) DOI'si Olmayan Online Edinilmiş Makale

Al, U. ve Doğan, G. (2012). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü tezlerinin atf analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26, 349–369. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/>

e) DOI'si Olan Makale

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Olarak Yayımlanmış Makale

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Popüler Dergi Makalesi

Semericioğlu, C. (2015, Haziran). Sıradanlığın rayihası. *Sabit Fikir*, 52, 38–39.

Tez, Sunum, Bildiri

a) Türkçe Tezler

Sarı, E. (2008). *Kültür kimlik ve politika: Mardin'de kültürlerarasılık*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

b) Ticari Veritabanında Yer Alan Yüksek Lisans Ya da Doktora Tezi

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses. (UMI No. 9943436)

c) Kurumsal Veritabanında Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Yaylalı-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the political, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from: Retrieved from <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

d) Web'de Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

e) Dissertations Abstracts International'da Yer Alan Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

f) Sempozyum Katkısı

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at American Psychological Association meeting, Orlando, FL.

g) Online Olarak Erişilen Konferans Bildiri Özeti

Çınar, M., Doğan, D. ve Seferoğlu, S. S. (2015, Şubat). *Eğitimde dijital araçlar: Google sınıf uygulaması üzerine bir değerlendirme* [Öz]. Akademik Bilişim Konferansında sunulan bildiri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. Erişim adresi: <http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5&submenu=27>

h) Düzenli Olarak Online Yayımlanan Bildiriler

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593–12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

i) Kitap Şeklinde Yayımlanan Bildiriler

Schneider, R. (2013). Research data literacy. S. Kurbanoglu ve ark. (Ed.), *Communications in Computer and Information Science: Vol. 397. Worldwide Communalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice* içinde (s. 134–140). Cham, İsviçre: Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-03919-0>

j) Kongre Bildirisi

Çepni, S., Bacanak A. ve Özvegeç T. (2001, Haziran). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen branşlarına karşı tutumları ile fen branşlarındaki başarılarının ilişkisi*. X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu

Diğer Kaynaklar

a) Gazete Yazısı

Toker, Ç. (2015, 26 Haziran). ‘Unutma’ notları. *Cumhuriyet*, s. 13.

b) Online Gazete Yazısı

Tamer, M. (2015, 26 Haziran). E-ticaret hamle yapmak için tüketiciyi bekliyor. *Milliyet*. Erişim adresi: <http://www.milliyet>

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Ansiklopedi/Sözlük

Bilgi mimarisi. (2014, 20 Aralık). Vikipedi içinde. Erişim adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_mimarisi

Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Radyo ODTÜ (Yapımcı). (2015, 13 Nisan). *Modern sabahlar* [Podcast]. Erişim adresi: <http://www.radyoodtu.com.tr/>

f) Bir Televizyon Dizisinden Tek Bir Bölüm

Shore, D. (Senarist), Jackson, M. (Senarist) ve Bookstaver, S. (Yönetmen). (2012). Runaways [Televizyon dizisi bölümü]. D. Shore (Baş yapımcı), *House M.D.* içinde. New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Müzik Kaydı

Say, F. (2009). Galata Kulesi. *İstanbul senfonisi* [CD] içinde. İstanbul: Ak Müzik.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
 - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
 - ✓ İstatistik kontrolünün yapıldığı (araştırma makaleleri için)
 - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
 - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
 - ✓ Kaynakların APA6'ya göre belirtildiği
- Telif Hakkı Devir Formu
- Daha önce basılmış ve telifle bağlı materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
 - ✓ Özetler: 180-200 kelime Türkçe ve 180-200 kelime İngilizce
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 3-5 adet Türkçe ve 3-5 adet İngilizce
 - ✓ Makale Türkçe ise, 600-800 kelime İngilizce genişletilmiş özet (Extended Abstract)
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Finansal destek (varsa belirtiniz)
 - ✓ Çıkar çatışması (varsa belirtiniz)
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Editör : Prof. Dr. Veysel Bozkurt
E-mail : jecs@istanbul.edu.tr
Tel : + 90 212 440 00 00 / 11548

Website : <http://jecs.istanbul.edu.tr>
Address : İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Sosyoloji ve Metodoloji Araştırmaları Merkezi
Merkez Kampüs
34452, Beyazıt
İstanbul - Türkiye

DESCRIPTION

Journal of Economy Culture and Society is an open access, peer-reviewed, scholarly journal published bi-annually in June and December. It has been an official publication of Methodology and Sociology Research Center of Istanbul University, Faculty of Economics. The journal has been published since 1960. Starting from 57th issue of 2018, the journal changed its name from “The Istanbul Journal of Sociological Studies / Sosyoloji Konferansları” to Journal of Economy Culture and Society. The manuscripts submitted for publication in the journal must be scientific and original work in Turkish or English.

AIM AND SCOPE

Journal of Economy Culture and Society is dedicated to the unlimited circulation of high quality academic contributions relevant to the field of sociology.

Journal of Economy Culture and Society provides a forum for exploring issues in basically sociology but also welcomes the articles in various social science areas such as sociology of economics, history, social policy, international relations, financial studies. The target group of the journal consists of academicians, researchers, professionals, students, related professional and academic bodies and institutions.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author. The copyright of the published articles and pictures belong to the Journal.

Open Access Statement

Journal of Economy Culture and Society is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in Journal of Economy Culture and Society are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.en/>)

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Condition of Acceptance For Evaluation

Manuscripts which do not comply with the principles and rules defined in the Information for Authors and which do not meet the requirements stated in the Manuscript Preparation section in below are not taken into consideration and will be returned to the corresponding author for the completion of the necessary arrangements.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE STATEMENT

Journal of Economy Culture and Society is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publishers) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

The journal adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the [Copyright Transfer Form](#). The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He/She provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

MANUSCRIPT ORGANIZATION

Language

The language of the journal is both Turkish and American English.

Manuscript Organization and Submission

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://jees.istanbul.edu.tr> and it must be accompanied by a cover letter indicating that the manuscript is intended for publication, specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, [Copyright Transfer Form](#) that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The manuscripts should be in A4 paper standards: having 2.5 cm margins from right, left, bottom and top, Times New Roman font style in 12 font size and line spacing of 1.5.
 2. The manuscripts should contain between 4500 and 8500 words and the page numbers must be at the bottom and in the middle.
 3. The name(s) of author(s) should be given just beneath the title of the study aligned to the right. Also the affiliation, title, e-mail and phone of the author(s) must be indicated on the bottom of the page as a footnote marked with an asterisk (*).
 4. Submitted manuscripts in Turkish must have before the introduction section, the abstract both in Turkish and English, between 180 and 200 words and an extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used. Underneath the abstracts, 3 to 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English. If the manuscript is written in English, it must include an abstract only in English.
 5. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; extended abstract, body text with sections, footnotes and references.
 6. Research article sections are ordered as follows: "INTRODUCTION", "AIM AND METHODOLOGY", "FINDINGS", "DISCUSSION AND CONCLUSION", "ENDNOTES", "REFERENCES" and "TABLES AND FIGURES".
-

7. Introduction section at the beginning of the manuscript must be indicated as “1. INTRODUCTION”. All sections and sub-sections where the research question is described and importance of the study is explained must be numbered. The numbering format must be as 1,2,3, 4 for the main sections, and 1.1, 1.2, 2.1, 2.2 and 1.1.1, 1.2.1, 1.2.2 for the sub-sections.
8. The 6th version of the APA (American Psychological Association) reference style should be used for in-text citation and references list. For information and samples on the APA 6 style please refer to <http://jeecs.istanbul.edu.tr/en/content/information-for-authors/references> and/or REFERENCES section in the Information for Authors.
9. Tables, graphs and figures can be given with a number and a defining title if and only if it is necessary to follow the idea of the article. The title of table should be placed above the table; caption of figure should be placed beneath the figure. Features like demographic characteristics that can be given within the text should not be indicated as tables separately.
10. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone and fax number of the author(s) (see The Submission Checklist).
11. Authors are responsible for all statements made in their work submitted to the Journal for publication.
12. The author(s) can be asked to make some changes in their articles due to peer reviews.
13. A copy of the journal will be sent to each author of the accepted articles upon their request.
14. The manuscripts that were submitted to the journal will not be returned whether they are published or not.

REFERENCES

Although references to review articles can be an efficient way to guide readers to a body of literature, review articles do not always reflect original work accurately. Readers should therefore be provided with direct references to original research sources whenever possible. On the other hand, extensive lists of references to original work on a topic can use excessive space on the printed page. Small numbers of references to key original papers often serve as well as more exhaustive lists, particularly since references can now be added to the electronic version of published papers, and since electronic literature searching allows readers to retrieve published literature efficiently. Papers accepted but not yet included in the issue are published online in the Early View section and they should be cited as “advance online publication”. Citing a “personal communication” should be avoided unless it provides essential information not available from a public source, in which case the name of the person and date of communication should be cited in parentheses in the text. For scientific articles, written permission and confirmation of accuracy from the source of a personal communication must be obtained.

Reference Style and Format

Journal of Economy Culture and Society complies with APA (American Psychological Association) style 6th Edition for referencing and quoting. For more information:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org>

Citations in the Text

Citations must be indicated with the author surname and publication year within the parenthesis. If more than one citation is made within the same parenthesis, separate them with (;).

Samples:

More than one citation;

(Esin, et al., 2002; Karasar, 1995)

Citation with one author;

(Akyolcu, 2007)

Citation with two authors;

(Sayiner & Demirci, 2007)

Citation with three, four, five authors;

First citation in the text: (Ailen, Ciamburine, & Welch, 2000) Subsequent citations in the text: (Ailen, et al., 2000)

Citations with more than six authors;

(Çavdar, et al., 2003)

Citations in the Reference

All the citations done in the text should be listed in the References section in alphabetical order of author surname without numbering. Below given examples should be considered in citing the references.

Basic Reference Types

Book

a) Turkish Book

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8th ed.) [Preparing research reports]. Ankara, Turkey: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Book Translated into Turkish

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* [Mindsets] (A. Kotil, Trans.). İstanbul, Turkey: İletişim Yayınları.

c) Edited Book

Ören, T., Üney, T., & Çölkesen, R. (Eds.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi* [Turkish Encyclopedia of Informatics]. İstanbul, Turkey: Papatya Yayıncılık.

d) Turkish Book with Multiple Authors

Tonta, Y., Bitirim, Y., & Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme* [Performance evaluation in Turkish search engines]. Ankara, Turkey: Total Bilişim.

e) Book in English

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) Chapter in an Edited Book

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Chapter in an Edited Book in Turkish

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi [Organization culture: Its functions, elements and importance in leadership and business management]. In M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi* [Organization sociology] (pp. 233–263). Bursa, Turkey: Dora Basım Yayın.

h) Book with the same organization as author and publisher

American Psychological Association. (2009). *Publication manual of the American psychological association* (6th ed.). Washington, DC: Author.

Article

a) Turkish Article

Mutlu, B., & Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri [Source and intervention reduction of stress for parents whose children are in intensive care unit after surgery]. *Istanbul University Florence Nightingale Journal of Nursing*, 15(60), 179–182.

b) English Article

de Cillia, R., Reissigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Journal Article with DOI and More Than Seven Authors

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) Journal Article from Web, without DOI

Sidani, S. (2003). Enhancing the evaluation of nursing care effectiveness. *Canadian Journal of Nursing Research*, 35(3), 26–38. Retrieved from <http://cjr.mcgill.ca>

e) Journal Article with DOI

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Publication

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Article in a Magazine

Henry, W. A., III. (1990, April 9). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28–31.

Doctoral Dissertation, Master's Thesis, Presentation, Proceeding

a) Dissertation/Thesis from a Commercial Database

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 9943436)

b) Dissertation/Thesis from an Institutional Database

Yaylali-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the political, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from Retrieved from: <http://library.iyte.edu.tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

c) Dissertation/Thesis from Web

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from [http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar / phd/ickapak.html](http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html)

d) Dissertation/Thesis abstracted in Dissertations Abstracts International

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

e) Symposium Contribution

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

f) Conference Paper Abstract Retrieved Online

Liu, S. (2005, May). *Defending against business crises with the help of intelligent agent based early warning solutions*. Paper presented at the Seventh International Conference on Enterprise Information Systems, Miami, FL. Abstract retrieved from http://www.iceis.org/iceis2005/abstracts_2005.htm

g) Conference Paper - In Regularly Published Proceedings and Retrieved Online

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593–12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

h) Proceeding in Book Form

Parsons, O. A., Pryzwansky, W. B., Weinstein, D. J., & Wiens, A. N. (1995). Taxonomy for psychology. In J. N. Reich, H. Sands, & A. N. Wiens (Eds.), *Education and training beyond the doctoral degree: Proceedings of the American Psychological Association National Conference on Postdoctoral Education and Training in Psychology* (pp. 45–50). Washington, DC: American Psychological Association.

i) Paper Presentation

Nguyen, C. A. (2012, August). *Humor and deception in advertising: When laughter may not be the best medicine*. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

Other Sources

a) Newspaper Article

Browne, R. (2010, March 21). This brainless patient is no dummy. *Sydney Morning Herald*, 45.

b) Newspaper Article with no Author

New drug appears to sharply cut risk of death from heart failure. (1993, July 15). *The Washington Post*, p. A12.

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepf: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Encyclopedia/Dictionary

Ignition. (1989). In *Oxford English online dictionary* (2nd ed.). Retrieved from <http://dictionary.oed.com>
Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Dunning, B. (Producer). (2011, January 12). *in Fact: Conspiracy theories* [Video podcast]. Retrieved from <http://itunes.apple.com/>

f) Single Episode in a Television Series

Egan, D. (Writer), & Alexander, J. (Director). (2005). Failure to communicate. [Television series episode]. In D. Shore (Executive producer), *House*; New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Music

Fuchs, G. (2004). Light the menorah. On *Eight nights of Hanukkah* [CD]. Brick, NJ: Kid Kosher.

INFORMATION FOR AUTHORS

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
 - ✓ Confirming that the statistical design of the research article is reviewed.
 - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
 - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
 - ✓ Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with APA 6.
- Copyright Transfer Form
- Permission of previously published copyrighted material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ The title of the manuscript
 - ✓ Abstract (180-200 words)
 - ✓ Key words: 3 to 5 words
 - ✓ Main article sections
 - ✓ Grant support (if exists)
 - ✓ Conflict of interest (if exists)
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO

Editor : Prof. Dr. Veysel Bozkurt
E-mail : jecs@istanbul.edu.tr
Phone : + 90 212 440 00 00 / 11548

Website : <http://jecs.istanbul.edu.tr>
Address : Istanbul University, Faculty of Economics
Methodology and Sociology Research Center
Central Campus
34452, Beyazıt
Istanbul - Turkey

TELİF HAKKI DEVİR FORMU / COPYRIGHT TRANSFER FORM

Istanbul Üniversitesi
Istanbul University

Journal of Economy Culture and Society

Telif Hakkı Devir Formu
Copyright Transfer Form

Sorumlu yazar <i>Responsible/Corresponding author</i>	
Makalenin başlığı <i>Title of manuscript</i>	
Kabul Tarihi <i>Acceptance date</i>	
Yazarların listesi <i>List of authors</i>	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.)</i>	
---	--

Sorumlu yazarın, <i>Responsible/Corresponding author's,</i>	
---	--

Çalıştığı kurum	<i>(University/company/institution)</i>
Posta adresi	<i>(Address)</i>
e-posta	<i>(e-mail)</i>
Telefon no; GSM	<i>(Phone / mobile phone)</i>

Yazarlar kabul ederler:
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini, onayladıklarını ve başvurduklarını Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını,
Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.
Sunulan makale üzerindeki mali haklarını, özellikle işleme, çoğaltma, temsil, basım, yayım, dağıtım ve İnternet yoluyla iletim de dahil olmak üzere her türlü umuma iletim haklarını İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'ne yetkilik makamlarınca sınırsız olarak kullanılmak üzere İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'ne devretmeyi kabul ve taahhüt ederler.
Buna rağmen yazarların veya varsa yazarların işvereninin patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemeksizin kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Bununla beraber yazar(lar) makaleyi çoğaltma, postayla veya elektronik yolla dağıtım hakkına sahiptir. Makalenin herhangi bir bölümünün başka bir yayında kullanılmasına İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin yayımcı kuruluş olarak belirtilmesi ve Dergiye atıfta bulunulması şartıyla izin verilir.
Atıf yapılırken Dergi Adı, Makale Adı, Yazar(lar)ın Adı, Soyadı, Cilt No, Sayı No ve Yıl verilmelidir. Yayınlanan veya Yayımı kabul edilmeyen makalelerle ilgili dokümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nce saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara istenecek hak talebi veya açılacak davalarda 'İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin' hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanmadığımı taahhüt ederim/ederiz.
Bu telif hakkı formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Formun ayrı kopyaları (tamamlanmış olarak) farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kantlanabilir onaylı olması gerekir.

The authors agree that
The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. Notwithstanding the above, the Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights other than copyright, such as patent rights, to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale. However, reproduction, posting, transmission or other distribution or use of the article or any material contained therein, in any medium as permitted hereunder, requires a citation to the Journal and appropriate credit to İSTANBUL UNIVERSITY as publisher, suitable in form and content as follows: Title of article, author(s), journal title and volume/issue, Copyright© year. All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL UNIVERSITY for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. If We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This copyright form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Sorumlu yazarın; <i>Responsible/Corresponding author's;</i>	İmza/Signature	Tarih/Date
	/...../.....

